

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI**

“Baholash ishi va investitsiyalar” kafedrası

**“INVESTITSIYA VA INNOVATSIYALAR”
fanidan**

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	200000 - Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	230000 – Iqtisod
Ta'lim yo'nalishlari:	5230200 - Menejment 5230600 – Moliya 5230700 – Bank ishi 5230800 – Soliqlar va soliqqa tortish 5230900 – Buxgalteriya hisobi va audit 5231200 – Sug'urta ishi 5232100 – Korporativ moliya 5234400 – Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari

TOSHKENT-2021

Asamxodjayeva Sh. “Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan O’quv-uslubiy majmua. T.: TMI, 2021. 398 bet

Ushbu o’quv uslubiy majmua “Investitsiya va innovatsiyalar” fanining O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligining 201__ yil _____dagi __ sonli buyrug’ining __ ilovasi bilan tasdiqlangan fan dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

Asamxodjayeva Sh. – “Baholash ishi va investitsiyalar” kafedrası katta o’qituvchisi

Taqrizchilar:

Nosirov E. – TMI, “Baholash ishi va investitsiyalar” kafedrası dotsenti, i.f.n.

Zoyirov L. – TMI, “Baholash ishi va investitsiyalar” kafedrası dotsenti, i.f.n.

O’quv uslubiy majmua “Baholash ishi va investitsiyalar” kafedrasining 2021 yil “__” _____dagi __ sonli yig’ilishi muhokamasidan o’tkazilgan va fakultet Kengashida ko’rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri

E.Nosirov

“Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan o’quv-uslubiy majmua Budjet hisobi va g’aznachilik fakultetining Kengashi muhokamasidan o’tkazilgan va institut o’quv-uslubiy Kengashida ko’rib chiqish uchun tavsiya etilgan. (2021 yil “__” _____dagi __ sonli qaror)

Fakultet dekani

R.Saidov

“Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan o’quv-uslubiy majmua institut O’quv-uslubiy Kengashida ko’rib chiqilgan va institut Kengashi tasdig’iga tavsiya qilingan (2021 yil “__” _____dagi “__” – sonli bayonnoma).

Kengash raisi

A.Tuychiyev

O’quv-uslubiy bo’lim boshlig’i

I.Choriyev

“Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan O’quv uslubiy majmua Toshkent moliya instituti Kengashida ko’rib chiqilgan va tavsiya qilingan (2021 yil “__” _____dagi “__”-sonli bayonnoma).

MUNDARIJA

1. O'QUV MATERIALLARI.....	4
1.1. Ma'ruza bo'yicha o'quv materiallari.....	4
1.2. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha o'quv materiallari.....	202
2. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI.....	236
3. BAKALAVR PORTFOLIOSI.....	251
4. GLOSSARIY.....	257
5. ILOVALAR.....	276
5.1. Fan dasturi.....	276
5.2. Fanning ishchi dasturi.....	288
5.3. Tarqatma materiallar.....	313
5.4. Testlar.....	349
5.5. Baholash mezonlari bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar.....	397
5.6. O'quv-uslubiy majmuaning elektron varianti.....	

MA'RUZA MATERIALLARI

1-MAVZU: INVESTITSİYALARNING IQTISODIY MAZMUNI VA MOHIYATI

Reja:

- 1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.
- 1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.
- 1.3. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yimalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.
- 1.4. Investitsiyalarni o'stirish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida.
- 1.5. Investitsiyalarning makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

Tayanch iboralar: investitsiya, jamg'arma, kapital qo'yilma, moliyaviy investitsiyalar, real investitsiyalar, intellektual investitsiyalar.

1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.

O'zbekiston davlat mustaqilliga erishgan dastlabki yillardan boshlab milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishini belgilab oldi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda esa investitsiyalarning o'zni beqiyosdir.

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmun - mohiyati to'g'risida iqtisodchi olimlar o'rtasida xilma – xil fikrlar mavjud.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 25 dekabrda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunida investitsiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: "investitsiyalar — investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obyektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar"¹ sifatida ta'riflanadi. Shunday qilib, "investitsiya" deganda kelgusida daromad (foyda) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida qonun doirasida iqtisodiyotning turli tarmog'lari va boshqa sohalariga investorlar tomonidan quyiladigan barcha turdagi mulkiy, moliyaviy va intellektual boyliklar tushuniladi.

Investitsiyalarga aniq bir ta'rif berilmagan. Jumladan, prof. D. G'. G'ozibekov investitsiyalarning iqtisodiy mazmun – mohiyatini moliyaviy kategoriya sifatida talqin etib, quyidagicha ta'rif berib o'tgan: "Investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, rikslar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi".²

Prof. N.H. Haydarov investitsiyalar mazmun – mohiyatiga quyidagi ta'rifni beradi: "Investitsiya – bu mulk shaklidan qat'iy nazar, tadbirkorlik asosida faoliyat ko'rsatayotgan jismoniy va yuridik shaxslar yoki davlatning iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida o'z boyliklarini qonun doirasida bo'lgan har qanday tadbirkorlik obyektiga sarflashidir".³

Mahalliy iqtisodchi-olimlar tomonidan: «investitsiyalar – pulni saqlash, ko'paytirish yoki ijobiy miqdordagi daromadni ta'minlashni hisobga olgan holda uni joylashtirish mumkin bo'lgan har qanday vosita sifatida ifodalanadi»⁴, deb ta'riflangan. «Investitsii» darsligining muallifi, professor A.Neshitoy investitsiyalarning mazmunini quyidagicha tavsiflaydi: «foyda olish yoki

¹ O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2019 yil 25 dekabr. 3 – modda.

² G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti. 2003. 26 bet.

³ Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b.

⁴ Mamatov B.S., Xo'jamqulov D.Yu., Nurbekov O.Sh. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. Toshkent moliya instituti. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2014. – 23 b.

boshqa samaralarga erishish maqsadida o'z yoki o'zga mamlakatning turli tarmoqlariga, tadbirkorlik loyihalari, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hamda innovatsiya loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan pul mablag'larini (kapitalni) uzoq muddatga joylashtirishdir»⁵.

Investitsiya atamasining iqtisodiy mohiyati yana bir qator rus va o'zbek olimlari tomonidan quyidagicha tavsiflangan:

- «investitsiyalar iqtisodiy foyda va ijtimoiy samara olish maqsadida investitsiya sohasi obyektlariga kiritiladigan barcha turdagi mulkiy va intellektual boyliklarni aks ettiradi»⁶;

- «investitsiyalar deganda foyda (daromad) olish va investorlarning individual maqsadlari singari ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlari va sohalariga, tadbirkorlik va boshqa turdagi faoliyat obyektlariga muayyan muddatga kapitalning maqsadli yo'naltirilgan qo'yilmasi shaklida amalga oshiriladigan xarajatlar yig'indisi tushuniladi»⁷;

- «investitsiyalar o'zini foyda (daromad) olish maqsadida milliy va xorijiy iqtisodiyotning turli tarmog'iga xususiy yoki davlat kapitalining uzoq muddatli qo'yilmasi sifatida namoyon etadi»⁸;

- «investitsiya tushunchasi foyda olish maqsadida qandaydir korxona, tashkilot, uzoq muddatli loyihalar va shu kabilarga kapital, pul mablag'larini uzoq muddatga kiritishni anglatadi»⁹.

Investitsiyalar keng ma'noda o'zini mablag'lar va resurslarning kelgusida ko'payishi va iqtisodiy samara yoki boshqa rejalashtirilgan natijalar olish (ijtimoiy, ekologik va boshqa samaralar) maqsadida ularning safarbar etilishi sifatida namoyon etadi.

Xorijlik iqtisodchi-olimlardan U.Sharp, K.Eklund, Kempbell R.Makkonell, Stanli L.Bryu kabilar investitsiyalarning mazmun-mohiyati yuzasidan turlicha ta'riflarni bayon etishgan. Jumladan, Nobel mukofotining iqtisodiyot bo'yicha laureati (1990 yil) U.Sharp ta'kidlashicha: «investitsiyalar kelgusida (ehtimol, nomuayyan) qiymatlik olish maqsadida hozirgi vaqtda muayyan qiymatlikdan voz kechishdir»¹⁰. «Investitsiyalash» atamasining ma'nosini mana bunday sharhlaydilar: «Kelajakda foyda olish uchun bugun puldan ajralishdir» va hisoblaydilarki, mablag'larni yoki real yohud moliyaviy aktivlarga investitsiyalash mumkin. Ular investitsiyalash atamasi mazmunini kelajakda foyda olish maqsadida bugun pul bilan «xayrlashish»da ko'radilar.

Shved iqtisodchi-olimi K.Eklund fikricha: «investitsiya – bu kelajakda ko'proq iste'mol qilish sharoitiga ega bo'lish uchun ertangi kunga qoldirilgan narsa. Uning bir qismi hozirda ishlatilmasdan zaxiraga qoldiriladigan iste'mol buyumlari bo'lib, boshqa qismi esa bu ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan resurslardir»¹¹.

«Investitsiyalar atamasini kapitalning kelgusida ko'payishi maqsadida uning turli xil shaklda joylashtirilishi sifatida belgilash mumkin»¹². «Investitsiyalar – qo'yilmaning kelgusida o'sish maqsadida bugungi iste'moldan voz kechish»¹³. «Investitsiya – ishlab chiqarish davri davomida paydo bo'lgan kapital qo'yilma qiymatining joriy o'sishi. Bu o'sha davrdagi foydaning iste'mol uchun ishlatilmagan qismi hisoblanadi»¹⁴.

Investitsiyalar– kelajakda foyda olish uchun bugun pul yoki boshqa mablag'larni xarajat qilishni anglatadi. Masalan, aksiyalarni olsak, ularga egalik qilishdan keladigan tushumlarga vaqt bilan birdek investitsiya riski ham ta'sir ko'rsatadi. Biror bir darslikni o'qish uchun ketgan vaqt ham (uni qiymatini o'ylamagan taqdirda ham) – investitsiyadir.Chunki siz bo'sh vaqtingizni va

⁵ Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К⁰», 2006. – С. 13.

⁶ Шимширт Н.Д., Копилевич В.В., Холодова Е.И. Современная инвестиционная и инновационная политика государства : учебно-методическое пособие. – Томск: Издательский Дом ТГУ, 2016. – С.12.

⁷ Зайиров Л., Насиров Э., Ханова Н., Асамходжаева Ш. Инвестиции. Учебное пособие. – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2019. – 448 с.

⁸ Юзович Л.И., Дегтярев С.А., Князева Е.Г. Инвестиции. Учебник. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2016. – С. 7.

⁹ Сабирова Л.Ш., Носиров Э.И. Иностранные инвестиции: Учебное пособие. - М.: Иктисод-молия, 2016.- 150 с.

¹⁰ Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с. англ. – М.: «Инфра-М», 1997. – С. 16, 979.

¹¹ Клас Эклунд. Эффективная экономика: шведская модель. – М.: «Экономика», 1991. – С. 96.

¹² Ткаченко И.Ю. Инвестиции: учеб. пособие. – М.: «Академия», 2009. – С. 6.

¹³ Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. – М.: «БИНОМ», 1997. – С. 783.

¹⁴ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. – М.: «Гетос АРВ», 1999. – С. 352.

boshqa ishdan olishingiz mumkin bo'lgan daromadingizdan voz kechgan holda, kelajakdagi faoliyatingiz yetarli darajada foydali bo'lishiga hamda sarf qilgan vaqtingiz va kuchingizni oqlashiga umid qilasiz. Bu ikki investitsiya ko'p tarafdin farqlanishiga qaramay, ular barcha investitsiyalar uchun zaruriy bir xususiyatga ega: bugun biror bir qiymatga (boylikka) ega bo'lgan nimadandir voz kechib, biz ertaga bundan foyda olishni ko'zlaymiz.¹⁵

Iqtisodchi-olimlardan Kempbell R. Makkonell, Stanli L. Bryu investitsiya tushunchasini quyidagicha sharhlaydilar, ya'ni «investitsiya (investment) – bu moddiy zahiralarning ko'payishi, ishlab chiqarish vositalarining jamg'arilishi va ishlab chiqarishga xarajatlar»¹⁶. Ushbu ta'rif o'z mazmuniga ko'ra, ko'proq, «kapital qo'yilmalar» tushunchasiga mos kelishini ta'kidlab o'tish joiz.

Ishlab chiqarish nazariyasi va umuman makroiqtisodiyotda investitsiyalar yangi kapitalni (ishlab chiqarish vositalarini hamda inson kapitalini qo'shib hisoblanganda) yaratish jarayonidir. Moliya nazariyasida esa investitsiya deganda real yoki moliyaviy aktivlarni olishni tushuniladi, ya'ni bugungi sarflarni maqsadi kelajakda daromad olish bo'lib hisoblanadi.

Boshqacha so'z bilan aytganda, investitsiyalar – muayyan qiymatni, bo'lishi noaniqroq bo'lgan kelajak qiymatga almashishdir¹⁷.

Lorens Dj. Gitman va Maykl D. Djonkning «Investitsiyalash asoslari» (M. «Delo» nashriyoti-1997) kitobida investitsiyalarga quyidagicha ta'rif beriladi: Investitsiya moliyaviy natijalar olishni ko'zlab aksiya va obligatsiyalarni sotib olishni anglatadi: bular real aktivlarni belgilaydi, masalan, u yoki bu molni ishlab chiqarish va sotish uchun mashinalarni olishni nazarda tutadi. Umuman keng ma'noda investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini o'stirish va rivojlantirishni moliyalashtirish uchun zarur bo'ladigan mexanizmlarni ta'minlaydi.

1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.

Investitsiyalar turli shakllarda amalga oshiriladi va ularni tahlil qilish, rejalashtirish uchun alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda guruhlashtiriladi.

Birinchidan, qo'yilish obyektiga qarab investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga ajratiladi.

Real investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) – pul mablag'larini korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga sarflanishidan iborat.

Moddiy investitsiyalar asosiy kapitalning elementlarini sotib olish bilan bog'liq bo'lib, ko'pchilik hollarda investitsion loyihalar doirasida amalga oshiriladi. Shuning uchun o'z mablag'lari bilan birga qarzga olingan mablag'lar ham foydalanilishi mumkin. Qarzga mablag' olingan holda investor rolini aniq loyihalarga kredit mablag'lari ajratayotgan bank bajaradi. Nomoddiy (potentsial) investitsiyalar nomoddiy boyliklar yaratilayotganda amalga oshirilib, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini (NIOKR) amalga oshirish, yangi mahsulotlarning namunalarini yaratishga sarflarni mujassamlashtiradi. Mutaxassislarni tayyorlash, tajriba, ilmiy tekshirish, lizentsiya va nou – xou berish, avtorlik xuquqi va umuman olganda nomoddiy aktivlarga yo'naltirilgan investitsiyalarni ko'pgina iqtisodchi – olimlar intellektual investitsiyalar deb atamoqdalar.

Xorijiy adabiyotlarda portfel investitsiyalar investor tomonidan sotib olingan aksiyalarning firma ustidan nazorat va ta'sir doirasi belgilariga ko'ra tasniflanadi. Investitsiyalarning bir muncha ilmiy asoslangan tasnifi rus olimi N. Blank ishlarida keltirilgan. Bunda investitsiyalar quyidagi belgilariga ko'ra tasniflangan: qo'yilma obyektlariga ko'ra; investitsiyalashda ishtirok etishiga qarab; investitsiyalash davri bo'yicha; mulkchilik shakllari bo'yicha; hududiy belgisi bo'yicha (1.1-rasm).

¹⁵ Z. Bodie, A. Kane, A. Marcus. Investments.–10th Edition. McGraw-Hill Education, New York, 2014. p. 1.

¹⁶ Кэмпбелл Р. Макконелл, Станли Л. Брю. Экономикс, принципы, проблемы и политика. 2-том. – М.: «Республика», 1992. – С. 388.

¹⁷ Мертенс А.В. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. – Киев: Киевское инвестиционное агентство, 1997. 71 стр.

Rus iqtisodiy adabiyotlarida¹⁸ portfel (aktsiya, obligatsiya va boshqa turdagi qimmatli qog'ozlarga, shuningdek, boshqa korxonalarning aktivlariga yo'naltirilgan investitsiyalar) va real (faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni ta'mirlash va texnik qayta qurollantirish, kengaytirish, yangi korxonalar barpo etishga yo'naltirilgan investitsiyalar) investitsiyalar farqlanadi. Bunday sharoitda investor-korxona mablag' kiritib, o'zining ishlab chiqarish kapitalini, ya'ni asosiy ishlab chiqarish fondlari va uning faoliyati uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larni ko'paytiradi (oshiradi). Portfel investitsiyalar amalga oshirilganda investor o'zining moliyaviy kapitalini, ya'ni qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromad-dividendini ko'paytiradi.

1.1-rasm. Investitsiyalarning alohida belgilari bo'yicha tasniflanishi¹⁹

Rus iqtisodiy adabiyotlarida²⁰ portfel (aktsiya, obligatsiya va boshqa turdagi qimmatli qog'ozlarga, shuningdek, boshqa korxonalarning aktivlariga yo'naltirilgan investitsiyalar) va real (faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni ta'mirlash va texnik qayta qurollantirish, kengaytirish, yangi korxonalar barpo etishga yo'naltirilgan investitsiyalar) investitsiyalar farqlanadi. Bunday sharoitda investor-korxona mablag' kiritib, o'zining ishlab chiqarish kapitalini, ya'ni asosiy ishlab chiqarish fondlari va uning faoliyati uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larni ko'paytiradi (oshiradi). Portfel investitsiyalar amalga oshirilganda investor o'zining moliyaviy kapitalini, ya'ni qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromad-dividendini ko'paytiradi.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunida investitsiya mo'ljallangan obyektiga ko'ra, "kapital, moliyaviy va ijtimoiy" investitsiyalarga bo'linadi (5- modda).

Ikkinchidan, investitsiyada qatnashish xarakteriga ko'ra bevosita va portfel investitsiyalar farqlanadi. Bevosita investitsiyalar investorni o'z moliyaviy mablag'lag'larni joylashtirish obyektini

¹⁸ Бочарев В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – С. 6-7. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 6.

¹⁹ Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирования инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 16.

²⁰ Бочарев В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – С. 6-7. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 6.

tanlash imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar tijorat banklari, investitsion kompaniyalar, fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Moliyaviy vositachilar to'plangan mablag'larni samarali, daromad keltiradigan qilib joylashtiradilar. Portfel investitsiyalar boshqa emitentlarning andarrayting yordamida qimmatli qog'ozlarga joylashtirish shaklida namoyon bo'ladi.

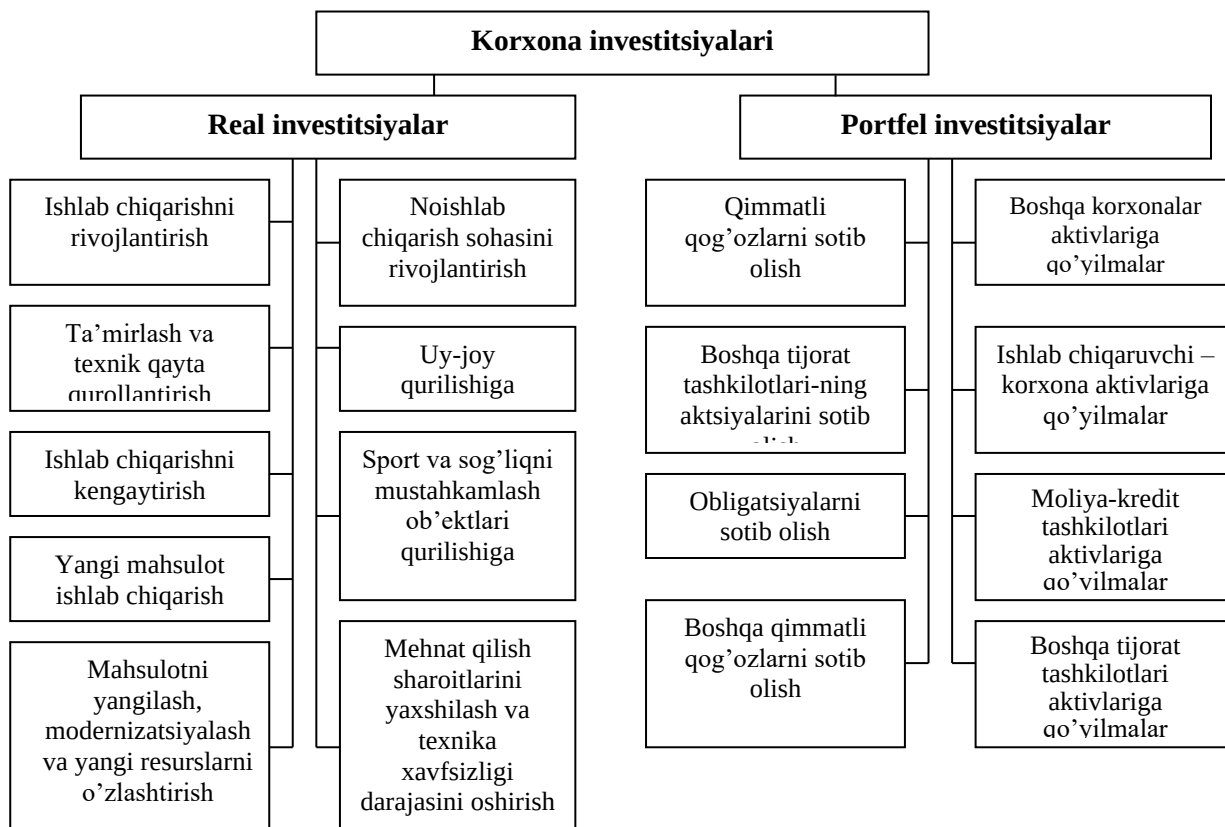
Uchinchidan, investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha bo'lgan muddatga beriladi) va uzoq muddatli (bir yildan oshiq muddatga beriladi) bo'ladi. Masalan, oddiy aktsiyalar umuman biror – bir muddat bilan cheklanmaydi. Masalan, depozit sertifikatini olti oy muddatga beriladi – bu qisqa muddatli qo'yilmalar vositasidir, obligatsiyalar 20 yilgacha qaytarish muddati bilan uzoq muddatli qo'yilmalar vositasidir. Lekin, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarni sotib olish va qisqa muddatdan, masalan olti oy o'tgandan so'ng, investor uzoq muddatli qurolni qisqa muddatli maqsadlar uchun foydalanish mumkin. Ko'pincha investorlar ana shunday qurollarni tanlaydilar va o'z pullarini qisqa muddatlarga qo'yishni hohlaydilar. Masalan, yaqin olti oy mobaynida investorga kerak bo'lmaydigan summaga, u olti oylik muddatga ega bo'lgan depozit sertifikatini sotib olishi mumkin: qirq yoshga to'lgan investor pensiyaga chiqquncha pul yig'ish uchun biron-bir kompaniyani obligatsiyasini 20 yilga sotib olish mumkin. Odatda uzoq muddatli investitsiyalar kapital qo'yilmalar shaklida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga ajratiladi. Xususiy investitsiyalar nodavlat yuridik shaxslarining va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati obyektlariga qo'yilishini anglatadi. Davlat investitsiyalari davlat byudjeti va davlat korxonalarining mablag'larini joylashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, hududiy joylashtirilish bo'yicha investitsiyalar ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.

Oltinchidan, investitsiyalar tavakkallik darajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Moliya sohasida tavakkallik deganda investitsiyalarga mutloq yoxud nisbiy miqdordagi foyda kutilganidan ancha kam bo'ladi, boshqacha aytganda «tavakkallik» atamasi kutilmagan natija olish imkoniyatini anglatadi.

Investitsiyalarni korxona miqyosida quyidagicha tasniflash mumkin:

1.2-rasm. Korxona investitsiyalarining tasniflanishi

Bunday tasniflashning afzalligi va uning boshqa tasniflashlardan farqi shundaki, unda korxona o'z investitsiyalarini qanday maqsadlar uchun safarbar etishi to'g'risida real holat aks ettirilgan. Mohiyat jihatdan, ushbu tasniflash korxonaning investitsiya portfelini xarakterlaydi. Bunda korxona uchun ushbu portfel bo'yicha riskni minimallashtirish va iqtisodiy foydani oshirish eng muhim muammolardan biri sanaladi. Yuqoridagi rasmda tasvirlangan real investitsiyalar – bevosita investitsiyalar bo'lib, investorning investitsiya jarayonida bevosita ishtirok etishini anglatadi, ya'ni investor investitsiyalash obyektni, shuningdek, uni moliyalashtirishni tashkil etish va moliyalashtirish manbalarini bevosita o'zi aniqlaydi. Portfel investitsiyalar – bilvosita investitsiyalarni anlatib, bu investitsiya yoki moliyaviy vositachilar orqali investitsiyalashdir.

1.3.Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yimlarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.

Ma'lumki, milliy boylikning muhim tarkibiy qismini korxona va tashkilotlardagi, xalq xo'jaligi tarmoqlaridagi asosiy fondlar tashkil qiladi.

Uzoq muddat (bir yildan ortiq vaqt) mobaynida moddiy ishlab chiqarish sohasida, noishlab chiqarish sohasida ham amal qiladigan, shuningdek, ijaraga berish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlar asosiy vositalar hisoblanadi. Asosiy vositalarga imoratlar, inshootlar, o'tkazuvchi moslamalar, mashina va uskunalar, transport vositalari, o'lchov asboblari, hisoblash texnikasi, ishlab chiqarish va xo'jalik inventarlari, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik daraxtlar, erning meliorativ holatini yaxshilash uchun sarf qilingan kapital qo'yimlar va boshqalar kiradi. O'z navbatida, ko'p yillik daraxtlar, (mevali va manzarali), mahsuldor hayvonlar, kutubxona fondlari, oddiy qishloq xo'jaligi texnikalari xizmat muddati va qiymatidan qat'iy nazar, asosiy vositalar tarkibiga kiritiladi. Shu bilan birga, yer ham asosiy vositalar tarkibida hisobga olinadi.

Mamlakatimizda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq asosiy vositalar – korxona tomonidan uzoq muddat davomida xo'jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yohud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlarni ifodalaydi. Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi: bir yildan ortiq xizmat qilish muddati; bir birlik (to'plam) uchun qiymati eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo'lgan buyumlar.

Asosiy fondlarning iqtisodiy mohiyati shundaki, moddiy-mulkiy qiymatlik ko'rinishidagi asosiy fondlar korxona ishlab chiqarish jarayonida mehnat vositasi sifatida ko'p marotaba ishlatiladi (foydalaniladi) va ularning qiymati asta-sekin qismlarga bo'lingan holda tovar (mahsulot) bahosiga o'tib boradi. Asosiy fondlarning muhim xususiyati mehnat vositasi sifatida amal qilishi, ishlab chiqarish tsiklida ko'p marotaba ishlatilishi va ular qiymatining mahsulot bahosiga ko'chib o'tishi bilan tavsiflanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yimlar muhim o'rin egallab, bu muhimlik kapital qo'yimlarning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqadi. Kapital qo'yimlarning tarkibiy tuzilishi quyidagilarni qamrab oladi: kapital qo'yimlarning texnologik tuzilishi; kapital qo'yimlarning takror ishlab chiqarish tuzilishi; kapital qo'yimlarning tarmoq va hududiy tuzilishi.

Real investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimlash va o'zlashtirish mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Kapital qo'yimlarning iqtisodiy samaradorligi ularning tarmoqlar va hududlar bo'yicha tarkibiy tuzilishiga bog'liq bo'ladi.

Kapital qo'yimlarning tarmoq tuzilishi (tarkibi) deganda kapital qo'yimlarning butunlay iqtisodiyot va sanoat tarmoqlariga nisbati va taqsimlanishi tushuniladi. Uni takomillashtirish, eng avvalo, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini proportsional ravishda rivojlantirish bilan bog'liq bo'ladi.

So'nggi yillarda iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalarning tarmoq tarkibida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodiyotga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalar tarkibida sanoat ulushi etakchi o'rinni saqlab qolgani holda pasayish tendentsiyasiga ega. Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishga qaratilgan hukumatning sa'yi-harakatlariga qaramasdan qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi tarmoq ehtiyojiga nisbatan pastroq darajada saqlanib turibdi.

Aytish mumkinki, investitsiyalarning tarmoq tuzilishini rejalashtirish – mamlakat iqtisodiyotining kelgusi holatini rejalashtirish bilan tenglashtiriladi va buni hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Davlat byudjet mablag'lari va boshqa dastaklar yordamida investitsiyalarning tarmoq tuzilishining o'zgarish tendentsiyasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiyotda kapital qo'yilmalarning roli, asosan, quyidagilar bilan xususiyatlanadi:

- kapital qo'yilmalar asosiy fondlarni barpo etish, amaldagi korxonalarni ta'mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta qurollantirishning muhim va bosh omilidir;
- kapital qo'yilmalar yordamida iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarning rivojlanish sur'atlarini tartibga solish amalga oshiriladi;
- kapital qo'yilmalar yordamida ijtimoiy xarakterdagi muammolar (uy-joy, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat obyektlari qurilishi) bartaraf etiladi;
- kapital qo'yilmalar yordamida mamlakatning barcha iqtisodiy hududlarining rivojlanishi tartibga solinadi va boshq.

1.4. Investitsiyalarni o'stirish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida.

Investitsiyalarning o'sish sur'atlari ko'p omillarga bog'liq. Avvalambor investitsiyalar hajmi olingan daromadni iste'mol va jamg'armaga taqsimlanishiga bog'liq. Aholini o'rtacha daromadi past bo'lgan holda ularning asosiy qismi (70-80%) iste'molga sarflanadi. Aholi daromadlarini o'sib borishi jamg'arishga yuboriladigan qismni ortib borishiga sabab bo'ladi.

Umumiy daromadda jamg'arish ulushining ortib borishi investitsiyalar hajmini o'sishiga olib keladi, va aksincha. Ammo bu shart aholini davlatga ishonchi yuqori bo'lganda, davlat fuqarolarning investitsion faolligini ta'minlaganda va kafolatlaganda bajariladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan daromad normasi ham ta'sir ko'rsatadi, chunki ko'rilayotgan foyda investitsiyalashga undaydi. Kutilayotgan foyda normasi qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalash hajmi shunchalik yuqori bo'ladi, va aksincha.

Investitsiyalar hajmiga ssuda foizi stavkasi katta ta'sir ko'rsatadi, chunki investitsiyalash jarayonida qarzga olingan mablag'laridan ham foydalaniladi. Agar kutilayotgan sof foyda normasi o'rtacha ssuda foizi stavkasidan yuqori bo'lsa bu qo'yilmalar investor uchun daromadlidir. Shuning uchun o'rtacha foiz stavkasini o'sishi investitsiyalash jarayonini susayishiga olib keladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan inflyatsiya sur'atlari ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa investorning kelajakdagi foydasi shunchalik qadrsizlanadi va investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omillar qisqarib boradi.

Ma'lumki, iqtisodchi-olimlar jamg'armani investitsiyalashning asosi, deb qarashadi. Bu mutlaqo to'g'ri, chunki investitsiya qilish uchun, eng avvalo, pul kapitali bo'lishi kerak. Resurslar (shu qatori pul mablag'lari ham) cheklangan. Asosiy muammo mablag' topish masalasidir. Ayniqsa, investitsiya uzoq muddatni ko'zlashi va tez natija bermasligi bilan ajralib turadi.

Jamg'arish – bu joriy davrdagi qayta ishlashning moddiy asosini kengaytirish orqali kelajakda aholi iste'molini oshirishga yo'naltirilgan jarayon. Jamg'arishning asosiy funktsiyasi – takror ishlab chiqarish jarayonining pirovard maqsadiga erishishga ko'maklashishdir. Takror ishlab chiqarish jarayonining maqsadi aholining o'sib va o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdan iborat.

Iqtisodiy nazariyada milliy daromad bir qismining asosiy va aylanma kapitallarni, shuningdek, ehtiyoj zaxiralarini ko'paytirish uchun sarflanishi jamg'armani tavsiflaydi. Jamg'arma,

odatda, investitsiya sifatida iqtisodiyotga kiritiladi, ya'ni jamg'armaning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri investitsiyaga aylangandagina yuz beradi. Jamg'arma deyilganda aholi, korxona va davlat joriy daromadlarining kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish va daromad olish maqsadlarida to'planib borishi tushuniladi. Uning hajmi barcha xo'jaliklar daromadidan iste'mol sarflarini ayirib tashlash yo'li bilan aniqlanadi. Daromad tarkibida iste'mol sarflari ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, jamg'arma hajmi shunchalik kam bo'ladi. Bunday holat investitsiya faoliyati taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Jamg'armaning o'sishi iqtisodiy ma'noda mablag'larning iste'mol buyumlar xarid qilishdan investitsiya tovarlari xarid qilishga yo'naltirilishini bildiradi. Shunga ko'ra, muddat jihatdan kechiktirilgan iste'mol jamg'armani anglatadi.

Ammo, jamiyat oldida doimo bugungi va ertangi iste'molning qancha bo'lishini echish muammosi turadi. Jamiyat bugun qancha ko'p investitsiya qilsa, ertaga boyroq bo'ladi, aksincha, ko'proq iste'mol qilinsa, keyinchalik ko'proq iste'mol qilish imkoniyati shuncha kamayadi.

Yalpi xarajatlarda investitsiyalar hissasi nisbatan uncha ko'p bo'lmasa-da, aynan, investitsiyalar tufayli asosiy makroiqtisodiy siljishlarga erishiladi. Shu bilan birga, jamg'arish bilan investitsiya o'rtasidagi muvozanat makroiqtisodiy muvozanatga erishishning eng muhim shartidir. Biroq, bu muvozanatga erishish doimo oson kechmaydi. Bunga sabab investitsiya darajasi va jamg'arma darajasining boshqa-boshqa jarayon va holatlarga bog'liqligidir.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, yuqori jamg'arish me'yoriga ega bo'lgan mamlakatlar, boshqa shart-sharoitlar o'zgarmagan holda, odatda, yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga ega bo'lishadi. Milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar hajmini ko'paytirish va uning iqtisodiy o'sishini ta'minlashdagi rolini oshirishning muhim zaruriy shartlaridan biri – bu jamg'arish me'yorining nisbatan yuqori va barqaror darajasini ta'minlash hisoblanadi. Jamg'arish me'yori barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda rivojlangan mamlakatlarda YaIMning o'rtacha o'sish sur'atlari 3,4 %ni, jamg'arish me'yori 22,5 %ni tashkil etgan. Jamg'arish me'yorining o'sishi bilan YaIMning qo'shimcha o'sish sur'ati ham ortib boradi. Jumladan, jamg'arish me'yori 25 %dan ortiq bo'lgan mamlakatlarda YaIMning qo'shimcha o'sish sur'ati o'rtacha 4,8 %ga teng bo'lgani holda, jamg'arish me'yori 30 %dan ortiq mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich o'rtacha 8,7 %ni tashkil etgan.

Xitoy, Janubiy Koreya kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda oxirgi 15 yil davomida kuzatilgan o'rtacha 10 %li iqtisodiy o'sish davrida jamg'arma ulushining o'rtacha qiymati 30 %ni tashkil etgan. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatdiki, bir yilda 6 foizdan ortiq iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun milliy jamg'armalar YaIMning kamida 25 foizini, investitsiyalar esa 30 foizini tashkil etishi kerak.

O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida investitsiya me'yorining barqarorligini ta'minlash muammosining mavjudligi makroiqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

Demak, iqtisodiyotda mavjud bo'lgan jamg'arma ulushi bir qator rivojlanayotgan mamlakatlar darajasidan yuqori bo'lsa-da, uning iqtisodiy o'sishga ta'siri nisbatan past holatni namoyon etmoqda. Shu munosabat bilan jamg'armadan samarali foydalanish asosida barqaror iqtisodiy o'sish davomiyligini ta'minlash uchun, eng avvalo, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish asosida mavjud aholi jamg'armalarini iqtisodiyotga investitsiya sifatida kirib kelishini faollashtirish hamda tarmoqlararo kapital oqimini ta'minlashga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar bazasini mukammallashtirish asosida korxona jamg'armalarining investitsiyaga aylanish samaradorligini oshirish lozim.

1.5. Investitsiyalarning makro va mikroiktisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalar etakchi rol o'ynaydi, chunki investitsiya orqali korxonalarning kapital jamg'arilishiga, natijada mamlakatning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy o'sishga erishiladi.

Investitsiyalar iqtisodiy kategoriya sifatida qator funktsiya va vazifalarni bajaradi-ki, ularsiz

har qanday mamlakat iqtisodiyoti bir maromda rivojlana olmaydi. Investitsiyalar makrodarajada quyidagilarni ta'minlaydi:

- takror ishlab chiqarishni kengaytirish siyosatini amalga oshirish;
- ilmiy-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, milliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, uning sifati va hajminini oshirish;
- ijtimoiy sohalarni (sog'liqni saqlash, ta'lim va boshq.) rivojlantirish;
- aholi farovonligini ta'minlashda muhim bo'lgan uy-joy qurilishi, ichimlik suvi, gaz, elektr energiya bilan ta'minlash muammolarini hal etish;
- atrof-muhit va ekologiya ifloslanishining oldini olish;
- umumjamiyat ishlab chiqarishini tarkibiy jihatdan qayta qurish va barcha iqtisodiyot tarmoqlarini bir maromda rivojlantirish;
- iqtisodiyotning real sektori va etakchi tarmoqlarini rivojlantirish;
- hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va ixtisoslashuvini mustahkamlash;
- investitsiyalar importi va eksporti orqali milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini kuchaytirish;
- sanoat uchun zarur xom ashyo bazasini yaratish;
- ishsizlik muammosini yumshatish yoki ma'lum darajada hal etish;
- mamlakatning harbiy sanoat majmuini mustahkamlash;
- davlatning mudofaa imkoniyatlarini ta'minlash;
- boshqa qator muammolarni hal etish.

O'zbekiston Respublikasi uchun investitsiyalar, birinchi navbatda, iqtisodiyotni yanada barqarorlashtirish uchun zarurdir. Real investitsiyalarni (bino va inshootlar qurish va modernizatsiya qilish, zamonaviy mashina va asbob-uskunalar sotib olish) jalb qilish iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi. Ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni olib kelishga yo'naltirilgan investitsiyalar qattiq raqobat sharoitlarida omon qolishga ko'maklashadi.

Investitsiyalar mikrodarajada ham muhim rol o'ynadi. Bunda investitsiyalar, eng avvalo, quyidagi maqsadlarga erishish uchun zarurdir: korxona ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish; asosiy fondlarning haddan tashqari jismoniy va ma'naviy eskirishiga yo'l qo'ymaslik; ishlab chiqarishning texnik-texnologik darajasini oshirish; korxona mahsuloti raqobatbardoshligini ta'minlash va uning sifatini oshirish; tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish; qimmatli qog'ozlar sotib olish va boshqa korxona aktivlariga o'z mablag'ini sarflash.

Investitsiyalar mikrodarajada, pirovardida, korxonalarning kelgusida me'yorda faoliyat ko'rsatishi, barqaror moliyaviy holatini va maksimum (yuqori) foyda olishini ta'minlash uchun zarurdir.

Shunday qilib, investitsiyalar makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi, birinchi navbatda, takror ishlab chiqarishni kengaytirish, tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, korxona foydasini ko'paytirish va shu asosda boshqa ko'pgina muammolarni ijobiy hal etish imkoniyatlarini yaratadi.

Mamlakatda investitsiya faoliyatining ahvolini (holatini) quyidagi ko'rsatkichlar dinamikasi xarakterlaydi:

- investitsiyalarning umumiy hajmi;
- YaIMda investitsiyalarning ulushi;
- investitsiyalarning umumiy hajmida real investitsiyalarning ulushi;
- investitsiyalarning texnologik tarkibi va uning o'zgarishi;
- real investitsiyalarning umumiy o'sishi;
- investitsiyalar tarkibida xorijiy investitsiyalarning ulushi;
- asosiy kapitalga yo'naltirilgan real investitsiyalarning ulushi;
- xorijiy investitsiyalar tarkibida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushi va boshqalar.

Bilvosita, biroq, obyektiv holatda, investitsiya faoliyatining holatini quyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlari xarakterlaydi: milliy daromad; yalpi milliy mahsulot (YaMM) va

YaIM; sanoat ishlab chiqarish hajmi; sanoat mahsulotlarining alohida turini ishlab chiqarish; qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarish hajmi va boshq. Investitsiya faoliyatining holatiga baho berishda ushbu ko'rsatkichlarning obyektivligi shundaki, investitsiya qo'yilmalarisiz ushbu ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlarini tasavvur etib bo'lmaydi. Ushbu ko'rsatkichlar u yoki bu darajada investitsiyalarning samarali ishlatilishini xarakterlaydi. Agar ushbu ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlari investitsiyalarning o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lsa, investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi va aksincha.

So'nggi yillarda iqtisodiyotda faol amalga oshirilayotgan tuzilmaviy o'zgarishlar va modernizatsiya qilish jarayoni investitsiya faolligini yanada oshirdi. Iqtisodiyotdagi investitsiyalar hajmining yildan-yilga sezilarli ravishda o'sib borishi muqarrar ravishda milliy ishlab chiqarish hajmining o'sishi orqali o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatishiga imkon bermoqda. Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini rivojlantirishga berilgan e'tibor va qo'llab-quvvatlash natijasida YaIM hajmi va investitsiyalar miqdori o'sish sur'atlariga ega bo'ldi.

Bu holat investitsiyalarning YaIMdagi salmog'ining o'sishiga olib keldi.

Fikrimizcha, investitsiyalarning iqtisodiyot rivojlanishiga har tomonlama ijobiy ta'sirini hisobga olib, uning quyidagi vazifalarini belgilash maqsadga muvofiqdir:

- iqtisodiyotda ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish vositalarini optimal joylashtirish bilan keng tarmoqli bozor infratuzilmalarini shakllantirishga imkon yaratish;

- iqtisodiyotdagi takror ishlab chiqarish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi barcha yo'nalishlarni va imkoniyatlarni amaliyotga tatbiq etish;

- mamlakatning milliy xususiyatlarini hisobga olgan holdagi qonuniy kafolatlangan investorlarni qoniqtiruvchi ulushini yaratadigan va moliyaviy o'sishni ta'minlovchi infratuzilmalarni faollashtirish;

- iqtisodiyotning barcha sohalarini faollashtirish orqali mamlakatning barqaror o'sishi va jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvini tezlashtirish.

Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- birinchidan, ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida, aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash (farovonligini oshirish) imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadalashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

- to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi;

- beshinchidan, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko'maklashadi va h.k.

2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Reja:

- 2.1. Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari.
- 2.2. Real investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.
- 2.3. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.

Tayanch iboralar: investitsiya jarayoni, multiplikatsion samara, investitsiya loyihasi, biznes reja, ustav kapital, investitsiya loyihasining hayotiylik davri

2.1. Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari

Ma'lumki, investitsiya jarayoni investitsiyalashda hodisa, holatlarning birin-ketin almashinuvini, foyda olish yoki boshqa ijobiy natijaga erishish uchun bo'ladigan ketma-ket harakatlarning majmuini anglatadi. Shu bilan birga, investitsiya jarayonining bosh nuqtasi qayerdan yoki nimadan boshlanadi? Yoki qayerdan «start» oladi? Biz, ko'pchilik iqtisodchilarning investitsiyalashning asosini jamg'armalar tashkil qiladi, degan fikriga qo'shilamiz. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, investitsiya jarayonining bosh nuqtasini jamg'arma tashkil qiladi. Bundan ko'rinadiki, investitsiya jarayonini amalga oshirish uchun jamg'armalar bo'lishi talab etiladi. Jamg'armaning mavjud emasligi investitsiyalashni yo'qqa chiqaradi va investitsiyalash to'g'risida so'z yuritishning hojati ham bo'lmaydi. Demak, investitsiya jarayonini tushunishda resurslarni jamg'arish jarayonini ham birga olib qarash uning mohiyatini yanada oydinlashtiradi. Chunki, investitsiya qilishdan oldin resurslarni jamg'arish zarur bo'ladi. Bir vaqtning o'zida, bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan xo'jalik subyektlari o'rtasidagi kapitalning oqimi tezlashadi va bu jarayonda bir xo'jalik subyektning resurslarni jamg'arishi boshqalari uchun investitsiya qo'yishdan iborat bo'ladi, ya'ni Xasanning daromadi, Xusanning xarajati bo'ladi. Masalan, xo'jaliklar, ko'p hollarda, investitsiya qo'yish uchun o'z mablag'lari etmaganda qimmatli qog'ozlar chiqaradilar. Bu jarayon ular uchun resurslarni jamg'arishdir, ammo qimmatli qog'ozlarni sotib oluvchilar uchun investitsiya qilishdir. Bu holat investitsiya jarayoniga investorlarning resurslarni jamg'arish va ularni qo'yish bilan bog'liq harakatlari majmuasi, deb qarashga asos bo'ladi.

Investitsiyalarning g'oyat bir muhim tomoni shundaki, ular multiplikatsion²¹ samaraga (hodisaga) sababchi bo'ladi. Keynschilik multiplikator kontseptsiyasiga ko'ra, investitsiya, iste'mol va milliy daromad o'rtasida barqaror bog'liqlik mavjud – investitsiyaga qilingan har bir xarajat boshlang'ich daromadlarga aylanadi, bu daromadlar yana xarajat qilinadi va yana boshqalarning daromadlariga aylanadi va jarayon shu tarzda davom etadi (Xasanning sarf-xarajati, Xusanning daromadi bo'ladi), bu, o'z navbatida, bandlik va ishlab chiqarish hajmining o'sishini ta'minlab beradi.

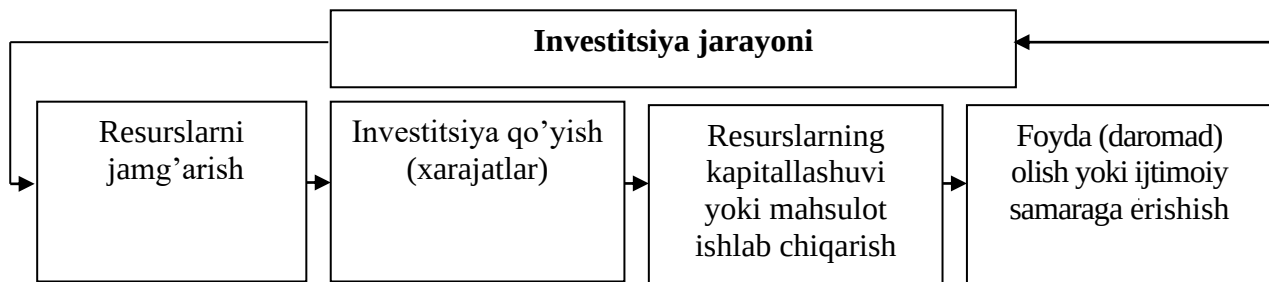
Bir vaqtning o'zida multiplikatsion jarayon investitsiya resurslarini harakatga keltirib, ishlab chiqarish faolligini kengaytiradi, ilgari qaraganda ko'proq mahsulot, daromad yaratiladi. Ular yana qaytadan iste'mol qilinadi va investitsiyaga ajratiladi. Shunday tarzda ilgari qaraganda ko'proq daromadning investitsiyaga aylanishi ishlab chiqarishning uzluksiz kengayib borishini ta'minlaydi. Bunda investitsiya beradigan daromad bank foizidan kam bo'lmasligi zarur, aks holda, pulni investitsiya qilgandan ko'ra jamg'arish qulay bo'ladi.

Investitsiya qilib olingan daromad darajasini ifodalash uchun multiplikator koeffitsienti ko'rsatkichi qo'llaniladi. Mazkur ko'rsatkich daromad o'sishi bilan investitsiya o'sishi o'rtasidagi bog'lanishni ifodalaydi, ya'ni investitsiya evaziga olingan daromad pasaysa, investitsiya faolligi ham susayadi.

²¹ Multiplikator (ingl.) – ko'paytiruvchi.

Daromad o'sishining investitsiyaga ta'sir doirasini ko'rsatish maqsadida iqtisodchilar akselerator tushunchasini kiritishgan. Akselerator²² – investitsiyalar o'sishining milliy daromadga nisbatini ifodalovchi koeffitsient bo'lib, u joriy yildagi investitsiya o'sishining o'tgan yilgi milliy daromad o'sishiga nisbati tarzida aniqlanadi. U daromadning o'sishining investitsiya o'sishiga ta'sirini ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, investitsiya jarayonining mohiyatini yoritganda uni jamg'arish (resurlar), qo'yish (xarajatlar) va foyda (daromad) olishdan iborat dinamik jarayonda olib qarash lozim. Investitsiya jarayonining asosida investitsiyadagi ketma-ketlik, ya'ni resurslar (jamg'arish) – investitsiya qo'yish (xarajatlar) – foyda (daromad) olish yoki ijtimoiy samaraga erishi ketma-ketligi yotishi kerak (2.1-rasm). Ammo, bu erda shu narsani e'tiborga olish lozimki, daromad investitsiya jarayonida emas, balki ishlab chiqarish jarayonida yaratiladi. Yaratilgan daromadning bir qismi iste'mol qilinadi, qolgani jamg'ariladi.

2.1-rasm. Investitsiya jarayoni

Investitsiya jarayoni tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlarini tashkil etish uchun mol-mulklarning kapitallashuvini ta'minlash maqsadida investorlarning resurslarni jamg'arish va ularni turli shaklda qo'yish bilan bog'liq harakatlari yig'indisi, deb tushunilishi kerak. Bu jarayon jamg'arish (resurslar) – investitsiya qo'yish (xarajatlar) – mol-mulk kapitallashuvi – iqtisodiy yoki ijtimoiy samara ketma-ketligidan iborat bo'ladi. Albatta, bu holatda pul shaklida qo'yilgan investitsiyalar mol-mulk kapitallashuvini anglatmaydiku?, degan savol tug'ilishi mumkin. Shuni alohida qayd qilish lozimki, investitsiya jarayonining natijasida pul mablag'lari, oxir-oqibatda, kapital mol-mulklarning kapitallashuviga olib keladi. Chunki, investitsiya qo'yishdan maqsad daromad olish ekan, faqatgina mol-mulklarning kapitallashuvigina daromad olish uchun sharoit yaratadi. Shuning uchun ham pul mablag'lari, aktsiya, obligatsiya va boshqa moliyaviy shaklda investitsiya qilishdan maqsad mol-mulklarning kapitallashuvini ta'minlash, ularni yangilash va zamonaviylashtirishdan iborat.

Umumlashtiradigan bo'lsak, resurslar, ularni qo'yish va bu jarayon natijasida foyda (daromad) olish bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, investitsiya qilishdan oldin resurslar jamg'ariladi, so'ng ular foyda (daromad) yoki ijtimoiy samara olish maqsadida iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga joylashtiriladi. Resurslarsiz qo'yish jarayoni bo'lmaydi, resurslar qo'yilmas ekan foyda (daromad) yoki ijtimoiy samara olish ham mumkin emas va shuningdek, resurslar qanday turda bo'lishidan qat'iy nazar ularning manbai daromaddir.

Demak, yuqorida aytib o'tilganidek, resurslar (jamg'arish) – investitsiyalashning bosh nuqtasidir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, shakllaridan qat'iy nazar investitsiyalar kapitalni (resurslarni) jamg'arish jarayonining natijasi hisoblanadi. Jamg'arish investitsiya qo'yishning asosi bo'lib, u qo'yiladigan investitsiyalarning hajmini ham belgilab beradi.

Fikrimizcha, investitsiya faoliyatida investitsiyalarning ketma-ketligi va ularning o'zgaruvchanligi, ya'ni resurslar (qiymatliklar) – qo'yish (xarajatlar) va investitsiya natijasida samara (foyda, daromad) olish yotishi kerak. Agar samara olinmasa investitsiyalashga rag'bat ham bo'lmaydi.

Investitsiyalashning bosh bosqichlari quyidagilar bo'ladi: resurslarni kapital qo'yimalarga

²² Akselerator (lot. asselero – tezlataman).

aylantirish (resurslarning kapitallashuvi), ya'ni bunda investitsiyalar investitsiya faoliyatining aniq obyektlariga transformatsiyasi jarayoni yuz beradi; qo'yilgan mablag'larning kapital qiymati o'sishiga aylanishi (ekspluatatsiyaga berilgan obyektlar va ishlab chiqarish quvvatlari shaklida); kapital qiymatining daromad (foyda) shaklida o'sishi, ya'ni investitsiyalashning oxirgi (so'nggi) maqsadi amalga oshiriladi.

Shunday qilib, investitsiyalarning bosh va oxirgi nuqtalari tutashadi. Bunda yana ketma-ketlik, bir-biri bilan yangi aloqa shakllanib: daromad (foyda) – resurslar – oxirgi natija, ya'ni jamg'arish jarayoni takrorlanadi. Demak, investitsiya faoliyatining mohiyatini tushunishda jamg'arish (resurslar), investitsiya qo'yish va ularning kapitallashuvi jarayonlarini ham birga olib qarash lozim.

Investitsiya faoliyati investitsiyalash va investitsiyalarni, mulkni ko'paytirishning asosi hisoblanadi, chunki aynan ana shu faoliyatda investitsiya bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga o'tadi, ya'ni jamg'armalar (resurslar), qo'yilmalar (xarajatlar), kapital mulk (tayyor mahsulot), iqtisodiy yoki ijtimoiy samara (daromad, foyda) va kapitalni o'stirish (jamg'arma) shaklini oladi.

Investitsiya jarayoni bilan investitsiya faoliyatining farqi shundaki, investitsiya jarayoni maqsadli, maqsadli harakatni namoyon etmaydi, balki, umumiy hatti-harakatlarni ifoda etadi va mujassamlashtiradi. Investitsiya faoliyati aniq maqsadga asoslangan bo'lib, maqsadlarning turlariga qarab, turlicha yo'nalish, xususiyat, natija va samaraga ega bo'ladi. Investitsiya faoliyati biznes-g'oyalarni yaratish, ishlab chiqish, ular asosida investitsiya loyihalarini asoslash, investitsiya loyihalarini amalga oshirishning moddiy-texnik, moliyaviy va boshqa asoslarini aniqlash va ta'minlash va shuning asosida investor xarajatlari qoplanishi, mulkning yanada ko'payishiga erishish hamda bu jarayonda ma'lum subyektlar ishtirokini ta'minlash harakatlari va imkoniyatlarini aks ettiradi. Shu jihatdan investitsiya faoliyati investitsiya jarayoniga nisbatan kengroq tushuncha hisoblanadi.

Qo'yiladigan resurslarning turlariga qarab, investitsiya resurslari qo'yidagi shakllarda bo'ladi:

- pul va boshqa moliyaviy mablag'lar, shu jumladan, kreditlar, paylar, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar;

- ko'char va ko'chmas mol-mulk (binolar, inshootlar, uskunalar va boshqa moddiy boyliklar) hamda ularga doir huquqlar;

- intellektual mulk obyektlari, shu jumladan, texnikaviy hujjatlar tarzida tuzilgan texnikaga, texnologiyaga, tijoratga oid va boshqa bilimlar majmui, u yoki bu turdagi ishlab chiqarishni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlar va ishlab chiqarish tajribasi, nou-xau;

- yerga va boshqa tabiiy resurslarga, binolar, inshootlar, uskunalariga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqi, shuningdek, mulk huquqidan kelib chiquvchi ashyoviy huquqlar;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa boyliklar.

Investitsiyalash maqsadlari ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga yo'naltirilgan, texnik-iqtisodiy, biznes-boshqaruv, marketing va ishlab chiqarish rejaları kabi jihatlariga asoslangan, turli moliyaviy manbalar mablag'lari ishtiroki nazarda tutilgan kompleks hujjatlar asosida shakllantiriladigan investitsiya loyihaları orqali amalga oshiriladi.

G'arb adabiyotida²³ investitsiyalashning eng keng tarqalgan to'rt maqsadi keltiriladi: joriy daromadni ko'paytirish; kelgusida yirik xarajatalar uchun mablag' jamg'arish; pensiya fondlarida mablag' to'plash; daromadlarni soliqqa tortishdan himoyalash.

Keltirilgan ro'yxatda investitsiyalash maqsadlarida manfaatlar ustuvorligi yaqqol va shu sababli uni sharhlashga zarurat yo'q, deb hisoblaymiz.

Umuman olganda, investitsiyalash maqsadlarini to'rt guruhga ajratish mumkin:

- yangi ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishni tashkil etish;
- ishlab chiqarishni yoki xizmat ko'rsatishini kengaytirish;
- ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;
- davlat tashkilotlari talabini qondirish, ularni mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlash.

²³ Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. Пер. с англ. – М.: «Дело», 1997. – С. 144.

Bundan ko'rinadiki, investitsiyalash maqsadlari turlicha bo'lib, ular, oxir-oqibatda, mamlakat iqtisodiyoti taraqqiyotini ta'minlash imkonini beradi.

Investitsiya resurslarining taqchilligi sharoitida ustuvor yo'nalishga ega bo'lgan loyihalar qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarida, ijtimoiy sohalarda (fan, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif va h. k.) ishlab chiqilishi lozim.

Investitsiya faoliyati subyektlari investitsiya sohasida faoliyat ko'rsatib, bu yerda ular tomonidan investitsiyalar amalga oshiriladi. Investitsiya sohasi tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kapital qurilish sohasi (bu soha buyurtmachi-investorlar, pudratchilar, loyihalashtiruvchilar, uskuna etkazib beruvchilar va boshqa tegishli tashkilotlar faoliyatini birlashtiradi);
- innovatsiya sohasi (ilmiy-texnik va intellektual salohiyat amalga oshiriladi);
- moliya kapitali muomalasi sohasi (qimmatli qog'ozlar va boshq.);
- investitsiya faoliyati subyektlarining mulkiy huquqlarini amalga oshirish sohasi.

Investitsiya loyihalarining ishlab chiqilishi turli tarmoqlarda olib borilishi mumkin. Masalan:

1. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda agrosanoat ishlab chiqarishini barqarorlashtirish va oziq-ovqat resurslarini ko'paytirish kabi investitsiya loyihalarini ishlab chiqilishi mumkin. Bu loyihalar don xo'jaligini rivojlantirish va takomillashtirishga, chorva mollari mahsulotlarini ishlab chiqarishni oshirishga qaratilgan bo'lishi, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda, sotishda, saqlashda yo'qotishlarni kamaytirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

2. Mashinasozlik sohasida ishlab chiqilgan va amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini energiyani kam sarf qiluvchi mashina va uskunalar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

3. Qurilish sanoatida investitsiya loyihalarini, asosan, yakka tartibdagi va umumiy qurilish uchun kerak bo'lgan sifatli va arzon qurilish materiallari bilan bozorni to'ldirish, sanoat qurilish materiallari korxonalarini kam energiya sarf qiluvchi texnologiyalar bilan ta'minlash va qayta qurollantirish, xom ashyo bazasini rivojlantirish bilan bog'liq bo'ladi.

4. Aloqa va informatika tarmog'idagi korxonalarda loyihalar, ko'pincha, uni texnik qayta qurollantirish va elektr aloqa tarmog'ini ta'mirlash, yangi xizmat aloqalarini kengaytirish bilan bog'liq bo'ladi.

5. Kimyo sanoatidagi investitsiya loyihalarini sanoatdagi raqobatbardosh yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni sotish bilan bog'liq bo'ladi.

6. O'rmon kompleksidagi investitsiya loyihalarini amalga oshirishda yog'ochni qayta ishlovchi korxonalarni yangi texnologiyalar bilan ta'minlash hisobiga ularning ish unumini oshirish, o'rmon xo'jaligining ishlab chiqarish tarmog'ini takomillashtirish va ekologiyaga ta'sir etuvchi chiqindilarni pasaytirishdan iborat.

7. Ekologiya tarmog'idagi loyihalar sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalarining hozirgi va keyingi faoliyatlarini, ularning mulk shakllarini hisobga olgan holda, me'yor va qoidalar asosida ekologik vaziyatni yaxshilashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

2.2. Real investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari

Real investitsiyalar milliy iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular ichki jamg'armalar darajasidan ko'proq miqdorda kapital jamg'arish, to'lov balansini qo'llab-quvvatlash va import qilish imkoniyatini kengaytirish orqali iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar alohida korxonalarning faoliyati, ishlab chiqarish va kapital samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va menejment tizimini takomillashtirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonlar mahsulot va xizmatlar etkazib beruvchilar, buyurtmachilar, raqobatchilarga bilvosita ta'sir ko'rsatish orqali ichki bozorni rivojlantirish, ishchilarning malakasi va amaliy tajribasini oshirishda yordam beradi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar tarkibiga:

- ishlab chiqarish (asosiy va aylanma) fondlari, ularni kengaytirish, qayta qurish va qayta

qurollantirishga qo'yiladigan iqtisodiy resurslar;

- ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma xarajatlari (bino va inshootlar, uy-joylar);
- pul qiymatiga ega bo'lgan nomoddiy aktivlar (qimmatli qog'ozlar, patentlar, texnik va texnologik yangiliklar, loyihalar va boshqa intellektual mulk obyektlari)ni kiradi.

Real investitsiyalar qo'yidagi elementlardan iborat:

- asosiy fondlar (asosiy kapital)ga investitsiyalar;
- yer uchastkalarini sotib olishga xarajatlar;
- nomoddiy aktivlar (patentlar, litsenziyalar, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari)ga investitsiyalar;
- moddiy aylanma mablag'lari zaxiralarini to'ldirish xarajatlari.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalashda investorlarning bevosita o'zlari investitsiya qo'yilmalarini u yoki bu investitsiya obyektlariga kiritadilar. Bu faoliyatni investitsiyalanayotgan obyekt haqida chuqur ma'lumotga ega bo'lgan va investitsiyalash mexanizmlarini bilgan ixtisoslashgan investorlar amalga oshiradilar.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiya-larning ahamiyati yuqorligi ularni keng ko'lamda jalb etishga, ayniqsa, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga bo'lgan talabni oshiradi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdan maqsad shartnoma ishtirokchilarini patentlar, savdo markazlariga ega bo'lishga, boshqarish tajribasini egallashga, sotish bozorlarini o'rganishga, tashkiliy bilimlarni egallash va boshqalarni o'zlashtirishga qaratiladi. Bunda eng muhimi jahon bozoriga o'z mahsulotlarini olib chiqish va ushbu bozor ishtirokchisi bo'lishdir.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, milliy iqtisodiyotning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish holati ichki bozor hamda eksportning hajmi, tabiiy va mineral resurslar, malakali ishchi kuchi mavjudligi, bozor islohotlarini amalga oshirish sur'atlari, iqtisodiy barqarorlik omillari bilan bog'likdir.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar xorij kapitalining uzoq muddatga joylashtirilishini, investor tashkil qilayotgan firma aktsiyalari yoki aktsiyadorlik kapitaliga to'la ega bo'lishi yoki kamida 10 foizi xo'jalik faoliyatining ta'sirchan nazorat qilinishini ta'minlashini anglatadi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar:

- investorga investitsiya kiritilayotgan obyekt ustidan nazorat qilish huquqini beruvchi ishlab chiqarishga sarflangan uzoq muddatli xorijiy qo'yilmalarni;
- pirovard maqsadi foyda ko'rinishida daromad olishga qaratilgan tadbirkorlik kapitalining ustuvor shaklini;
- xususiy kapitalga asoslangan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni;
- xorijiy investorning investitsiya kiritilayotgan obyekt ustidan to'liq egalik qilishini;
- xorijiy investor tomonidan investitsiya kiritilayotgan obyekt ustav kapitalining 10 %dan kam bo'lmagan qismi ustidan nazorat o'rnatishini;
- xorijiy investorning investitsiya kiritayotgan obyektlarni boshqarishda samarali qatnashishini;
- mustahkam iqtisodiy munosabatlarni o'rnatish hamda korxona ustidan nazorat xuquqini qo'lga kiritish maqsadida kapital va resurslarning transchegaraviy harakatini qamrab oladi va namoyon etadi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning O'zbekistonga kirib kelishi qisqa vaqt ichida mulkchilikning turli shakllari tashkil topishiga ko'maklashdi, iqtisodiyotda tarkibiy qayta qurish, nufuzli tarmoqlarning barpo etilishini ta'minladi. Eng muhimi, iqtisodiyotning baynalmilallashuvini va xalqaro bozorga o'z mahsulotlarini olib chiqishini va u erda o'z o'rniga ega bo'lishini ta'minladi. Buning oqibatida eksport hajmi va salohiyati o'sishi va respublikamizning to'lov balansining tobora ijobiylashib borishiga erishildi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini kengaytirishga qulay sharoitlar yaratishda, birinchi navbatda, kapitalning mamlakatlararo ayirboshlanishidan, qo'shimcha aniq va noaniq

risklarga duch kelish ehtimollaridan va kapital oqimining vaqtli qiymati kontseptsiyasidan kelib chiqqan holda ish yuritish kerak. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida jami qo'shimcha risklar orasida valyuta riski ajralib turadi. Hukumat kafolati bilan olinadigan kreditlar va qarzlar rolini hisobga olgan holda investitsiya muhitini va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni yanada takomillashtirish maqsadida keskin chora-tadbirlar ko'rilishi talab etiladi, unga mintaqalar iqtisodiyotining ustuvor sohalarida soliq imtiyozlaridan foydalanish bilan erishish mumkin. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni yangi loyihalarga keng jalb etish bilan ekologik toza va ilg'or texnologiyalar, eng yangi texnika va uskuna-jihozlarni joriy qilish, mehnatni oqilona tashkil etish hisobiga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini jadal rivojlantirishga erishish mumkin. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni ularni jalb qilish va foydalanish bo'yicha tasdiqlangan uzoq muddatli hududiy, maqsadli dasturlarga muvofiq tashkil etish zarur. Bunday dasturlarda ustuvor sohalar, ilmtalab va kapitaltalab tarmoqlar belgilanib, ularda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni o'zlashtirish ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini aniq belgilash bilan bog'liq tadbirlar nazarda tutilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi respublikamizda xususiyashtirish jarayonlarini tashkil etish bosqichlari bilan bog'liq bo'ldi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning oqimlari, eng avvalo, O'zbekiston iqtisodiyotida qo'shma korxonalarining barpo etilishiga asos soldi hamda xorijiy va qo'shma korxonalari barpo etilishiga zamin yaratdi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar kapital qabul qiluvchi mintaqa iqtisodiyotida bevosita tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishga safarbar etiladi. Ushbu investitsiyalar mavjud bo'lgan korxona yoki boshqa xo'jalik yuritish subyektlarining aksiyalari nazorat paketini xarid etish yoki o'z ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish yo'llari bilan safarbar etiladi. O'zga iqtisodiyotga kirib kelish shaklidan qat'iy nazar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'z egalariga investitsiya obyektlarini boshqarishda samarali ishtirok etish, o'z mamlakatlari tashqarisida bo'lgan va kapitallari safarbar etilgan korxona va firmalar ustidan nazorat o'rnatish kabi imkoniyatlarni yaratib beradi.

Kapital jalb qiluvchi mamlakatlarning ishlab chiqarish sohalariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning kiritilishi va uning o'sib borishi, bu davlatlarning iqtisodiy qoloqlikdan tezroq qutulishining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar investorning investitsiya jarayonida bevosita ishtirok etishini anglatib, bunda investor investitsiyalash obyektni, shuningdek, uni moliyalashtirishni tashkil etish va moliyalashtirish manbalarini bevosita o'zi aniqlaydi. Bilvosita investitsiyalash investitsiya yoki moliyaviy vositachilar orqali investitsiyalashdir (masalan, qimmatli qog'ozlar xarid qilish).

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalashda kapital faoliyat yuritayotgan korxonalarni texnik qayta qurollantirish, ta'mirlash va yangi korxonalarni barpo etishga yo'naltiriladi. Bu holatda korxona-investor mablag' qo'yayotganda o'zining ishlab chiqarish kapitalini ko'paytiradi, ya'ni asosiy ishlab chiqarish fondlarini va uning amal qilishi uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larini oshirib boradi. Asosiy fondlar va aylanma mablag'larga investorlar tomonidan qo'yiladigan barcha turdagi boyliklar real investitsiya deb tushuniladi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar orqali ishlab chiqarish korxonalari quriladi, harakatdagi korxonalar texnik qayta qurollantiriladi va umuman, asosiy fondlar takror ishlab chiqariladi.

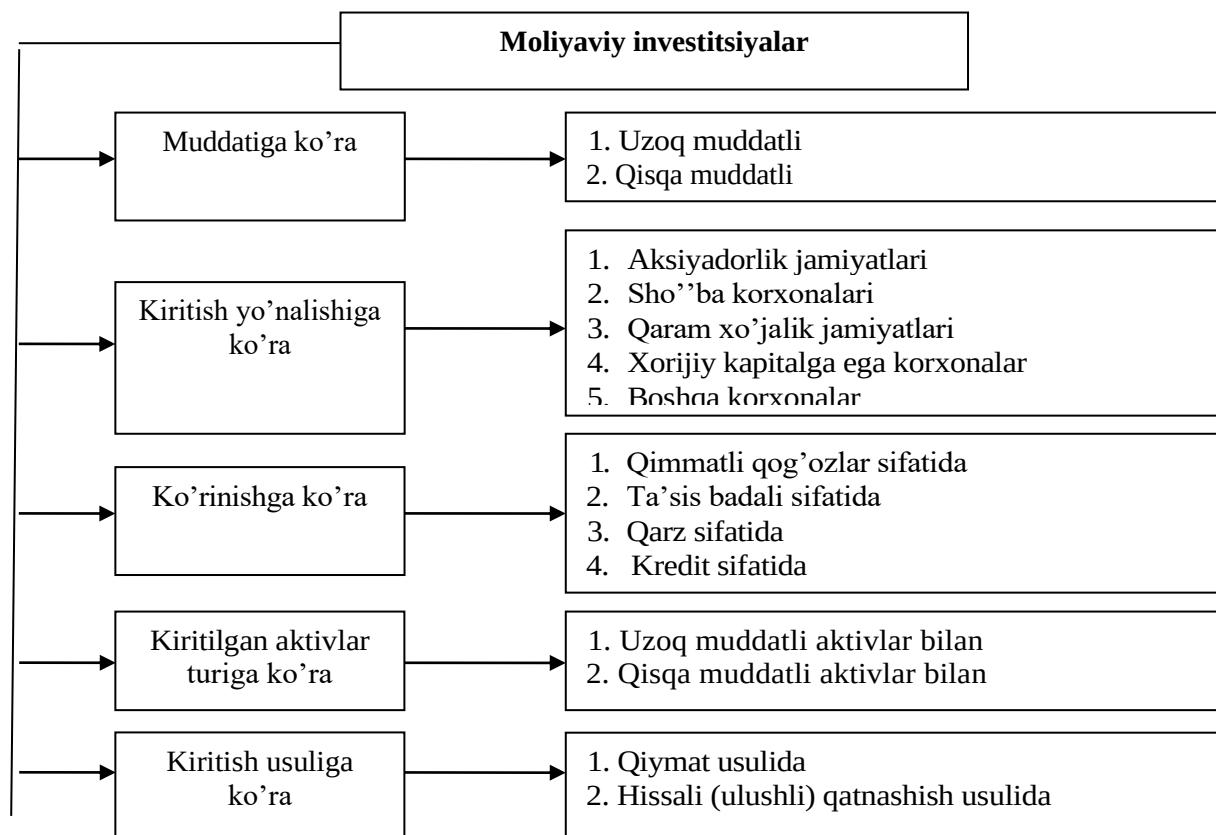
2.3. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari

Moliyaviy investitsiyalar – daromad olish (xuddi foizlar, dividendlar va ijara haqi singari) va asosiy kapital qiymatini ko'paytirish maqsadida investor tasarrufida bo'lgan korxona aktivlari. Mohiyat jihatdan «qimmatli qog'ozlarga (aktsiya, obligatsiya va boshqa qimmatli qog'ozlar), ya'ni moliyaviy aktivlarga joylashtirilgan kapital moliyaviy investitsiyalarni anglatadi»²⁴.

²⁴ Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К⁰», 2006. – С. 14.

Bozor munosabatlari sharoitida pul resurslarini uzluksiz shakllantirish va ularni daromad keltiruvchi obyektlarga samarali investitsiyalash moliya bozori yordamida ta'minlanadi. Ushbu bozor o'zida pul bozori, kredit bozori va fond bozorini mujassam etadi. Fond bozorida moliyaviy (portfel) investitsiyalar amal qiladi-ki, ular qimmatli qog'ozlarni sotib olishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Moliyaviy investitsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

2.2-rasm. Moliyaviy investitsiyalarni tasnifiy belgilari

Moliyaviy investitsiya yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyorida mavjud bo'lgan bo'sh pul mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Moliyaviy investitsiyalar joriy (qisqa) va uzoq muddatli investitsiyalarga ajratiladi. Joriy (qisqa) investitsiyalar – erkin sotiladigan va bir yildan ko'p bo'lmagan muddatda egalik qilishga qaratilgan qimmatli qog'ozlar, ular, odatda, bozor (likvidli) qimmatli qog'ozlari, deb ataladi.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda jalb etilgan mablag'lar hisobiga investitsiya faoliyatini moliyalashtirish, asosan, qimmatli qog'ozlar, xorijiy investitsiyalar va bank kreditlari hisobiga amalga oshirilmoqda. Aytish joizki, bank kreditlari qarz mablag'lari tarkibiga kiritilsa ham, bu manbani jalb qilingan mablag'lar tarkibiga kiritish mumkin, chunki bank krediti investitsiya faoliyatini moliyalashtirish uchun chetdan, kredit tashkilotlaridan jalb qilinadi.

Investitsiya qilishda turlicha vositalar qo'llanilishi mumkin: pul, valyuta, kredit, qimmatli qog'ozlar, mulk (moddiy va nomoddiy), turli tovar-xom ashyolar va h.k. Bular ichida qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish investorning talablarini qondirishning eng samarali va keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi.

Qimmatli qog'ozlar bozori, bir tomondan, iqtisodiyotning xo'jalik subyektlari uchun moliyaviy ta'minlanish manbai bo'lsa, ikkinchi tomondan, aholi va xo'jalik subyektlarining bo'sh turgan mablag'larini iqtisodiyotga faol jalb etuvchi, pul mablag'larini qayta taqsimlovchi mexanizmdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotning yangidan vujudga kelayotgan va faoliyat yuritayotgan tarmoqlarini rivojlantirish uchun turli shakldagi va hajmdagi investitsiyalar kerak bo'ladi. Bozor iqtisodiyotida qimmatli qog'ozlar bozori iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilari o'rtasida pul vositalarini samarali qayta taqsimlovchi mexanizm vazifasini bajarmoqda.

Jalb etilgan mablag'lar hisobiga investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning muhim

manbalaridan biri bu to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish hisoblanadi. Bo'sh turgan mablag'larni aksiyadorlik jamiyatlariga yoki davlat budjetiga yo'naltirish qo'shimcha mablag'ga bo'lgan ehtiyojni qondirishga olib keladi. Mana shunday vaziyatlarda pul mablag'larini qayta taqsimlaydigan samarali iqtisodiy mexanizm kerak bo'ladi. Bu mexanizm moliyaviy investitsiyalar harakatini ta'minlab, iqtisodiy o'sishga sharoit yaratadi.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

Reja:

3.1. Investitsiya faoliyati tushunchasi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli.

3.2. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari.

3.3. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi.

3.4. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari.

3.5. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.

3.6. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

Tayanch iboralar: Investitsiya faoliyati, investor, investitsiya faoliyati obyektlari, investitsiya faoliyati subyektlari, investitsiya siyosati, investitsiya loyihasi

3.1. Investitsiya faoliyati tushunchasi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli.

Investitsiya faoliyati investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog'lik bo'lgan harakatlari majmuasi tushuniladi.

Investitsiya faoliyatini yo'lga qo'yishda har bir mulk egasi birinchi navbatda o'z manfaatini ko'zlab yagona bir maqsadga, ya'ni foyda olishga yoki ijtimoiy samara olishga intiladi.

Investitsiya faoliyatida investitsiya subyekti, investitsiya obyekti, investor, emitent, investitsiya resurslari kabi tushunchalar mavjud.

Investitsiyaning obyekti bo'lib, mablag'lar ya'ni boyliklarni safarbar etayotgan obyektlar tushuniladi. Ular yangi korxonalar yoki amaldagi korxonalar, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari bo'lishi mumkin.

Investitsiya subyekti bo'lib, investitsiyani amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi. Ular: xorijiy davlatlar, halqaro tashkilotlar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat boshqaruv organlari, turli mulkchilik shaklidagi korxona va tashkilotlar, mulk egasi bo'lgan fuqorolar bo'lishi mumkin.

Investorlar - o'z kapitalini investitsiya faoliyati obyektlariga investitsiyalashni amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati subyektidir.

Emitent – qimmatli qog'ozlarni muammalarga bosib chiqaruvchi yuridik jismoniy shaxslar.

Reinvestitsiyalar – investorlar tomonidan korxonalar faoliyatidan olingan foydani ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida uni shu korxonaga qayta kiritishdir.

Investitsiya resurslari – bu investitsion faoliyati amalga oshirishda ishtirok etadigan har xil ko'rinishdagi mablag'lardir. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

Respublikada investitsiya faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi bilan birga uni davlat tomonidan muvofiqlashtirish uchun ham hukumatimiz tomonidan bir qancha qonun va qoidalar qabul qilingan. Ushbu qonunlar investitsion faoliyatning tartibga solinishi va muvofiqlashtirilishi bo'yicha huquqiy tizimning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari davlatning investitsion faoliyatga qanday vositalar va richaglar orqali ta'sir ko'rsatishi ham muhim masaladir. Har qanday jamiyatdagi investitsion faoliyat o'z-o'zidan rivojlana olmaydi, unga albatta, muayyan ta'sir ko'rsatuvchi subyektlarning aralashuvi talab qiladi. Bunday aralashuvning samarali natijasini faqat davlat qo'li bilangina ta'minlash mumkin bo'ladi. Biroq bunday vaziyatda davlat investitsion faoliyatining rivojlanishini bo'g'ib qo'ymasligi kerakki, aks holda uning amal qilishi subyektivlik ta'sir kuchiga bo'ysundirilib qoladi.

Odatda, investitsion faoliyatni muvofiqlashtirish uning muhim yo'nalishlarida qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan, avvalom bor, ijtimoiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish, yangilik va ixtirolarni tadbiq etish asosida ijtimoiy talablarni qondirishga qaratiladi.

Har bir davlat investitsion faoliyatni quyidagi maqsadlarda muvofiqlashtirib turadi: bozor iqtisodiyoti sharoitiga kirib berish jarayonida davlatning iqtisodiy siyosati amalga oshirilishi; davlatning fan-texnika siyosatini o'tkazish va buning asosida xo'jalik tabaqalarini mustahkamlash hamda jahon bozoriga chiqish.

Mamlakat ijtimoiy siyosatini yuritish.

Davlat tomonidan investitsion faoliyatini boshqarish bir qator chora-tadbirlarni qo'llash, ularni hayotga tadbiq etish asosida amalga oshiriladi. Bu chora-tadbirlar qo'yidagilardan iborat.

1. Soliq tizimini qulaylashtirish, ya'ni soliq subyektlarini, obyektlari va stavkalarini tabaqalashtirish va soliq imtiyozlarini berish.

2. Amortizatsiya siyosatini amalga oshirish, shu jumladan tezlashtirilgan amortizatsiya siyosatini qo'llash hamda amortizatsiya imtiyozlarini berish.

3. Ayrim hududlarni, tarmoqlarni rivojlantirish maqsadga dotatsiyalar, subsidiyalar, subventsiyalar orqali yordam ko'rsatish.

4. Kredit siyosatini, davlatning norma va standartlarining antimonopol tadbirlarini ishlab chiqarish, davlat mulkini xususiyashtirish va narx-navo siyosatini o'tkazish.

5. Yer hamda boshqa tabiiy boyliklardan foydalanish shart-sharoitlarini aniqlash.

6. Investitsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish davlat dasturlariga kiritish.

7. Investitsiya loyihalarining monitoringini o'tkazish va mexanizmini ishlab chiqish.

8. Zarur hollarda yoki qonunga muvofiq investitsiya faoliyatini to'xtatib turish, cheklash yoki tugatish.

Shuni ta'kidlash joizki, investitsiya faoliyatining amalga oshirilishi zaruriy barcha shart-sharoitlarning, qulayliklarning yaratilishiga bog'liqdir. Bu investitsion iqlim iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillarga bog'liq bo'lgan muhit sifatida qaraladi. Bunda investitsion muhitning ahvoli iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy shart-sharoitlarning mavjud xolatidan kelib chiqadi. Shuning uchun iqtisodiy siyosatni olib borish, davlat boshqarish organlarining investitsion jarayonlarni tartibga solish, iqtisodiyotda davlatning aralashuvi, xalqaro bitimlarda ishtirok etishi va chet el investitsiyalarini jalb qilishi investitsion muhitga katta ta'sir ko'rsatadi.

3.1-jadval

O'zbekiston Respublikasida investitsiyalarni tartibga solish va jalb etish bilan shug'ullanadigan rasmiy muassasalar

Vazirlar Mahkamasining Investitsiyalar, innovatsion rivojlantirish, erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalari faoliyatini muvofiqlashtirish, turizm masalalari kompleksi	Quyidagi joriy jarayonlarni muvofiqlashtiradi: -investitsiya faoliyatini, birinchi navbatda chet el investitsiyalari bilan amalga oshiriladigan loyihalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha zarur hukumat qarorlarini ishlab chiqish; -davlat boshqaruvi idoralari, vazirliklar va idoralar ishini tashkil etish.
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi	O'zbekiston Respublikasi Rivojlanish davlat dasturiga kiritilgan loyihalar samaradorligini ko'rib chiqadi. Investitsiya loyiha ekspertizasini o'tkazadi.
Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi	-Mamlakat va xorij investorlarining investitsiya takliflari to'g'risida ma'lumotlar bankini shakllantirish; -investitsiya muhitini o'rganish; -xorijiy investorlarga axborot va boshqa xizmatlar ko'rsatish; -investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat va xorij

	investorlariga yordam ko'rsatish; -chet el kapitali ishtirokida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining bajarilishini kuzatish (monitoring); -xorijiy investorlarga davlat ro'yxatidan o'tilganidan keyin yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishida yordam berish (tovar ishlab chiqaruvchilar palatasi bilan hamkorlikda).
Iqtisodiyot va sanoat vazirligi, Moliya vazirligi va boshqa tegishli vazirliklar	Investitsiya siyosatini va dasturlarini ishlab chiqish
O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi	Davlatga tegishli mulkni xususiyashtirish va tasarruf etish jarayonlarida chet el investitsiyalarini tartibga solish.
Moliya Vazirligi	Qarz siyosati va hukumat kafolatlarini berish.
Adliya Vazirligi	Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni ro'yxatga olish.
Tashqi ishlar vazirligi	Xorijiy investorlarga va O'zbekistonda ishlayotgan ajnabiy fuqarolarga vizalar berish.
Ichki ishlar vazirligi	Xorijiy investorlarni va O'zbekistonda ishlayotgan ajnabiy fuqarolarni turar joyi bo'yicha ro'yxatga olish.
Davlat soliq qo'mitasi	Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni soliqqa tortish va ularning bojxona bilan bog'liq faoliyatini tartibga solish
Markaziy bank	Konvertatsiya tartib-qoidalarini, shuningdek, uning o'tkazilishini, valyuta mablag'laridan foydalanishni tartibga solish, qarz siyosati.
Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy bank	Tashqi iqtisodiy faoliyatga bank xizmati ko'rsatish va loyihani moliyalashni amalga oshirish.
O'zbekinvest eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi	Chet el investitsiyalarini investitsiya tavakkalchiligidan sug'urtalash
Kapital bozorini rivojlantirish agentligi	Qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish, rivojlantirish, nazorat qilish va tartibga solish sohalarida davlat siyosatini amalga oshirish. Mamlakat va xorijiy emitentlarning qimmatli qog'ozlarini sotib olish orqali majmua investitsiyalarini amalga oshirish.

Ushbu tizim subyektlari alohida holda faoliyat yurita olmasliklarini jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkin. Ular bir-birining faoliyatini to'ldirgan holda investitsion faoliyatni samarali muvofiqlashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlari, birinchi navbatda, barcha xo'jalik yuritish bosqichlarida jamg'armalar o'sishi sur'atlarini rag'batlantirish va iste'mol darajasini pasaytirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bunga, bizning nazarimizda, iqtisodiyotdagi yuridik va jismoniy shaxslardan, chet ellik investorlardan undiriladigan soliqlarni tartibga soluvchilik funksiyasini amal qilishini kuchaytirish orqali erishish mumkin. Investitsiya faoliyatini tartibga solish tizimi doirasida soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyalarini kuchaytirish investitsiyalarni moliyalashtirishda bozor mexanizmlari rolini kengaytirishga olib keladi. To'g'ridan-to'g'ri chet el sarmoyalari oqimini kengaytirish maqsadida, chet ellik investorlarni ishlab chiqarish quvvatlarini o'zlashtirgunlariga qadar barcha ko'rinishdagi bojxona to'lovlari, soliqlar, yig'imlardan ozod qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har bir to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni kiritishda imtiyozli soliqqa tortish tartibini alohida qo'llagan holda ular ishlab chiqarish quvvatlarini to'liq o'zlashtirgandan keyin amalga oshirish ma'qul bo'lar edi.

Investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatda ko'p ukladli iqtisodiyotni barpo etishda investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy vazifasi – ularning maqbul nisbatlarini muvofiqlashtirish, hammasiga teng huquqiy sharoitlar va hayotda amalga oshirish uchun kafolatlar yaratib berishdan iboratdir.

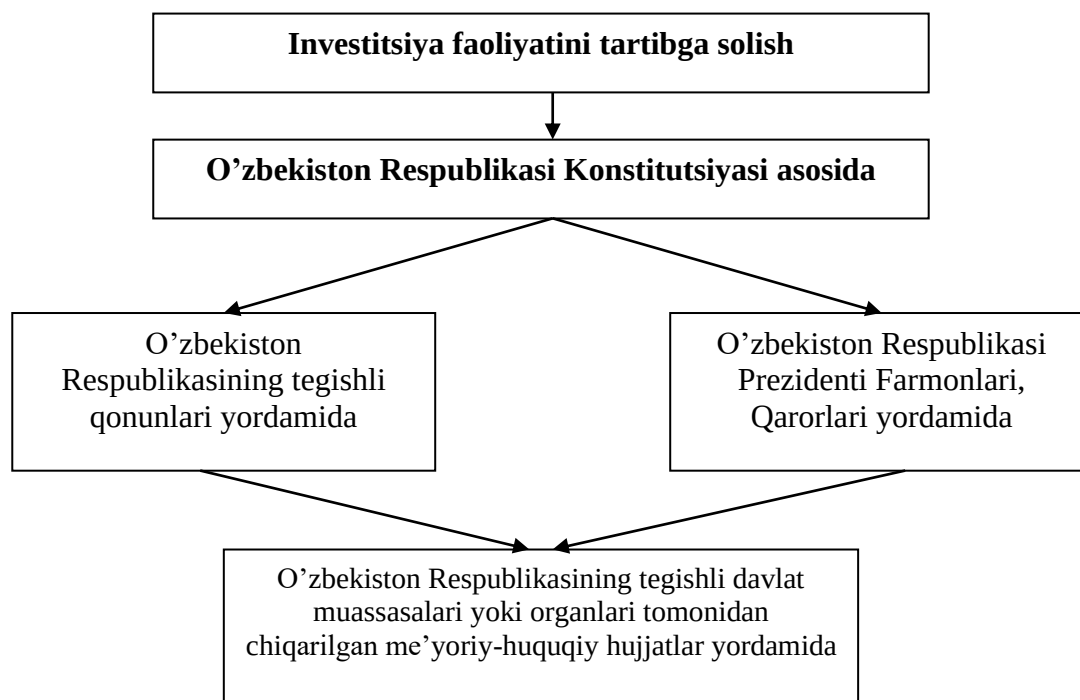
3.2. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari

O'zbekistonda olib borilayotgan investitsiya siyosati natijasining qanday samara berishi mamlakatdagi investitsion faoliyatning rivojlanish holati bilan belgilanadi. Shu sababli, odatda, har qanday investitsiya siyosatining maqsadi mavjud investitsiya faoliyatining rivojlanish istiqboliga qaratiladi. Bu maqsad o'zida davlatning investitsiya faoliyatini muntazam ravishda tartibga solish vazifasini ham mujassam etadi.

Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini tartibga solish, odatda, quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- investorlarni rag'batlantirish;
- milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- mamlakat hududida investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- lozim bo'lsa, ichki investorlar manfaatlarini, birinchi navbatda, yuzaga chiqarish va ularni himoyalash.

Mamlakatda investitsiya faoliyatini tartibga solishning zaruriy asosi bo'lib, davlat qonunchiligi, huquqiy asosni shakllantirish hisoblanadi va uni quyidagi rasm orqali ifodalash mumkin.

3.1-rasm. O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslari.

Davlat investitsiya faoliyatini tartibga solish bilan birga bevosita o'zi ham unda ishtirok etadi. Bunda u:

- davlat investitsiya dasturlarini qabul qilish va ularni respublika byudjetidan moliyalashtirish;
- yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun to'lovlilik, muddatlilik va qaytarib berish asosida respublika byudjetining markazlashgan investitsiya resurslarini taqdim etish;
- investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun jalb etilgan kreditlar uchun davlat kafolatini taqdim etish;
- investitsiya loyihalarining davlat kompleks ekspertizasini olib borish;
- mahalliy va xorijiy investorlar uchun kontsessiyalar taqdim etish kabilar bilan investitsiya

faoliyatida qatnashadi.

Odatda, investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish uning muhim yo'nalishlarida qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan, avvalom bor, ijtimoiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish, yangilik va ixtirolarni tatbiq etish asosida ijtimoiy talablarni qondirishga qaratiladi.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish, huquqiy nuqtai nazaridan, turli mulkdorlar o'rtasida moddiy va nomoddiy aktivlarni takror ishlab chiqarish xususidagi o'ziga xos, murakkab, ijtimoiy zarur iqtisodiy (investitsiya) munosabatlarini shakllantirish me'yorlarni nazarda tutadi. Investitsiya jarayonining barcha subyektlari – chet ellik investitsiyalardan boshlab, davlat, yuridik va jismoniy, shu jumladan chet ellik shaxslar (rezidentlar va norezidentlar)gacha bu munosabatlarning ishtirokchilariga aylanadilar. Huquqiy nuqtai nazardan chet el investitsiyalari boshqa davlat hududida kapitalga egalik qilish, undan foydalanish va tasarruf etish bilan bog'liq. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa ularning hududiy, zamon va makondagi harakat shakllari foyda olish maqsadida ko'pdan-ko'p qo'shimcha risklar bilan to'qnashish ehtimoliga ega bo'ladi.

Investitsiya munosabatlarining mohiyati bu faoliyat ishtirokchilari doirasida va darajasida o'z ifodasini topadi. Investitsiya faoliyati rivojlanishining obyektiv sharoitlarini aks ettiradigan alohida investitsiya munosabatlarining mavjudligi tartibga solishning mustaqil predmeti bo'lishini taqazo qiladi. Huquqiy nuqtai nazaridan investitsiya faoliyatini tartibga solish umumiy huquqiy va xususiy huquqiy tartibga solish me'yorlarini qamrab oladi. Bu me'yorlarning birligi ijtimoiy va alohida investitsiya munosabatlarini xarakteri va mohiyatini ifoda etadi hamda ularni tartibga solish usuliga aylanadi. Tartibga solish usullari huquq me'yorlarini ham alohida, ham ijtimoiy zarur investitsiya munosabatlari xarakteriga o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatish yo'llaridan iborat.

Investitsiya faoliyati predmetining ko'p ukladli iqtisodiyotini barpo etish davridagi ahamiyati bu faoliyatni huquqiy jihatdan tartibga solish to'g'risidagi qonunlar qabul qilinishini talab qiladi.

Respublikada investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, birinchi navbatda, davlatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish maqsadlarini ko'zlaydi.

Investitsiya munosabatlarining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, u faoliyat subyektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi.

Respublikada ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitlarida investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda asosiy vazifalar quyidagilardan iborat: ijtimoiy va xususiy manfaatlarni; ayrim mamlakatlar, korporatsiyalar, xalqaro moliya institutlari, yakka investorlar manfaatlarini to'g'ri aniqlash; ularning o'zaro maqbul nisbatlarini kelishib olish; ularni hayotda ro'yobga chiqarishning teng huquqiy sharoitlari va kafolatlarini belgilash.

Ma'lumki, investitsiya faoliyati kapital, tadbirkorlik, moliya, innovatsiya, ijtimoiy, iste'mol va boshqa investitsiyalarning hamma turlari bilan bog'liq bo'lib, odatda, soliqlarning fiskal (xazinani to'ldirish) va tartibga solish funksiyalaridan foydalanish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

- investorlarning erkin faoliyat yuritishlari uchun huquqiy asoslarni yaratish, mustahkamlash, takomillashtirib borish;

- pul-kredit siyosati orqali;

- vayul'ta siyosati orqali;

- amortizatsiya siyosati orqali;

- narx siyosati orqali;

- dotatsiyalar, subsidiyalar tizimi orqali;

- byudjet-soliq siyosati, jumladan, fiks'al siyosat, turli soliqlardan imtiyozlar berish, soliq kreditlari orqali;

- davlat kafolatlari tizimi orqali;

- chet ellik va mahalliy investorlarning huquqlarini himoya qilish orqali;

- ayrim tarmoq, soha, hududlar va ulardagi obyektlarni davlat o'z nazoratida saqlab qolish, investitsiyalash orqali va shu kabilar.

Har bir davlat investitsiya faoliyatini quyidagi maqsadlarda muvofiqlashtirib turadi:

- bozor iqtisodiyoti sharoitiga kirib berish jarayonida davlatning iqtisodiy siyosati amalga oshirilishi;

- davlatning fan-texnika siyosatini o'tkazish va buning asosida xo'jalik tabaqalarini mustahkamlash hamda jahon bozoriga chiqish;

- mamlakat ijtimoiy siyosatini yuritish.

Davlat tomonidan investitsion faoliyatini boshqarish bir qator chora-tadbirlarni qo'llash, ularni hayotga tadbqiq etish asosida amalga oshiriladi. Bu chora-tadbirlar qo'yidagilar usullar orqali amalga oshiriladi:

- soliq tizimini qulaylashtirish, ya'ni soliq subyektlarini, obyektlari va stavkalarini tabaqalashtirish va soliq imtiyozlarini berish;

- amortizatsiya siyosatini amalga oshirish, shu jumladan tezlashtirilgan amortizatsiya siyosatini qo'llash hamda amortizatsiya imtiyozlarini berish;

- ayrim hududlarni, tarmoqlarni rivojlantirish maqsadga dotatsiyalar, subsidiyalar, subventsiyalar orqali yordam ko'rsatish;

- kredit siyosatini, davlatning norma va standartlarining antimonopol tadbirlarini ishlab chiqarish, davlat mulkini xususiylashtirish va narx-navo siyosatini o'tkazish;

- yer hamda boshqa tabiiy boyliklardan foydalanish shart-sharoitlarini aniqlash;

- investitsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish va davlat dasturlariga kiritish.

- investitsiya loyihalarining monitoringini o'tkazish va mexanizmini ishlab chiqish.

- zarur hollarda yoki qonunga muvofiq investitsiya faoliyatini to'xtatib turish, cheklash yoki tugatish.

Umuman, investitsiya faoliyatining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, u faoliyat subyektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi, shuningdek, investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, birinchi navbatda, davlatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish maqsadlarini ko'zlaydi.

3.3. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi.

Mamlakatda investitsion munosabatlarni amalga oshirish va uning huquqiy tizimini tashkil etuvchi muayyan huquqiy asoslar yaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi, "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi yangi tahrirda, "Chet ellik investorlar huquqlarning kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

Bu qonunlarda investitsion munosabatlarga taalluqli barcha jarayonlarga va tushunchalarga aniqliklar kiritilgan. Investitsiya faoliyatining subyektlari va obyektlari, investitsion faoliyatning davlat tomonidan tartibga solinish masalalari, xorijiy investorlarning huquq va burchlari, mol-mulk kafolatlari va imtiyozlari kabilar aniq belgilab berilgan.

Biroq, bu kabi mamlakatda investitsion faoliyatni rag'batlantiruvchi qonuniy-xuquqiy bazaning mavjudligi bozor munosabatlarining rivojlanganligini belgilamaydi. Bugungi kunda mamlakatda investitsion muhitni tubdan yaxshilash chora-tadbirlarini amalga oshirmoq zarur. Davlat mazkur qonunlar doirasida investitsion faoliyatning turli subyektlari o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solib turadi. Boshqacha qilib aytganda, bu tartibning qanday o'rnatilganligiga qarab u yoki bu mamlakat xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qanday huquqiy muhit yaratilganligini aniqlab olish mumkin.

O'zbekistonda investitsion munosabatlarni tartibga solishining yaratilgan qonuniy asoslari mos ravishda tadbirkorlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonun va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari bilan to'ldirilib borilmoqda.

"Tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonun O'zbekistonda tadbirkorlikni faoliyat ko'rsatishning va rivojlantirishning huquqiy asoslari hamda tadbirkorlarning iqtisodiy va huquqiy erkinliklarini kafolatlashni aniqlab berdi. Shuningdek, ularning huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Bu qonun

tadbirkorlarning boshqa korxonalar, tashkilotlar va davlat boshqaruvi organlari bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soladi va mulkchilik shakllarini erkin tanlashni, xo'jalik yuritishni, faoliyatni teng huquqli asosda amalga oshirishni, o'zaro hamkorlik va erkin raqobatni ta'minlashni o'z ichiga oladigan shartlarning shakllanishiga yordam beradi.

"Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun Respublikada tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishning asosiy tamoyillari va tartiblarini belgilab beradi hamda tashqi iqtisodiy aloqalar ishtirokchilarining mulklarini, mulkchilikning qanday shaklida bo'lishidan qat'iy nazar, manfaatlarini va huquqlarini xalqaro huquqning qabul qilingan umumiy me'yorlariga muvofiq ravishda himoya qilishni ta'minlaydi. Bu qonun O'zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiy tizimiga uyg'unlashishi uchun huquqiy asosni yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining investitsiyalarga oid bir qator me'yoriy-huquqiy asoslari mamlakatimiz hududida xorijiy investitsiyalarni amalga oshirishning huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy asoslarini yaratish, chet el sarmoyalari soliq tartiblarini belgilab beradi, xorijiy investorlarning samarali faoliyat ko'rsatishini kafolatlaydi va Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'maklashish, uni jahon xo'jalik aloqalariga kiritish maqsadida chet el moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa resurslarni jalb etishga va ulardan foydalanishga qaratilgan.

Qulay investitsion muhitni yaratishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsiya faoliyatining huquqiy asoslari tarkibida eng muhim sifatida O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni hisoblanadi.

Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor bo'lgan shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilgan taqdirda, investitsiya faoliyatining subyekti etkazilgan zararni, shu jumladan boy berilgan foydani, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanishini talab qilish huquqiga egadir. Investitsiyalar bilan bog'liq nizolar (investitsiyaga oid nizolar) sud tomonidan hal etiladi.

3.4. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari.

Investitsiya faoliyatini yo'lga qo'yishda har bir mulk egasi, birinchi navbatda o'z manfaatini ko'zlab yagona maqsadga, ya'ni foyda olish va samaraga erishishni rejalashtiradi.

Investitsiya faoliyatini tashkil etishda har bir mulk egasi ishbilarmonlikni, tadbirkorlikni mohiyatini chuqur anglagan holda ish yuritishi lozim. Investitsiya faoliyati bilan shug'ullanuvchi mulk egasi tez o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti va uning ko'pqirrali munosabatlarini har tomonlama anglay bilishi lozim. Investitsiya faoliyatini yuritishda iqtisodiy axborotga tayangan soha bir butun iqtisodiyot va mamlakat miqyosida marketing bililariga ega bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Chunki barqarorlashmagan iqtisodiyotda investor pul muomalasi, moliya kredit va banklar, soliq siyosati mohiyatini chuqur bilmay turib, investitsiya faoliyatini tashkil etish tavakkalchilik bilan bog'liq bo'lib, qisqa davr ichidagi inqirozga uchrashi mumkin. Bozor munosabatlari rivojlangan etuk jamiyatda investitsiya faoliyati quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

fuqarolar, davlatga qarashli bo'lmagan korxonalar, xo'jalik assotsiatsiyalari, jamoa va o'rtoqlik xo'jaliklari hamda jamoa mulkchiligi asosida tashkil etilgan tashkilotlar, nodavlat korxonalari va muassasalari tomonidan;

davlatni ma'muriy va boshqaruv bo'linmalari, tashkilotlari hamda davlat korxonalari va muassasalari tomonidan;

chet el fuqarolari, xususiy firmalar, assotsiatsiyalar, kompaniyalar va huquqiy shaxslari hamda boshqa xorijiy davlatlar va xalqaro moliya – kredit muassasalari tomonidan;

qo'shma korxona ko'rinishida mahalliy va chet el fuqarolari, huquqiy shaxslar va davlatlar bilan hamkorlikda.

Mulkchilikni turli shakllarini rivojlanishi, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni yo'lga qo'yilishi, jahon iqtisodiy aloqalarini taraqqiy etishi, qo'shma korxonalarni iqtisodiyotni barqarorlashtirishda

rolini ortishi investitsiya faoliyatini to'la tashkil etish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni yaratadi.

Mulkchilikning turli shakllarini vujudga kelishi, o'z navbatida tadbirkorlikning rivojlanishi, chet el kapitalining kirib kelishi investitsiya faoliyatini tashkil etish yo'nalishlarini ham aniqlab beradi.

Bozor sharoitida investitsiya faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish jismoniy, huquqiy shaxslarni va davlatni, foyda olish maqsadida tadbirkorlik, ishbilarmonlik va boshqa faoliyatlarini qaytadan tiklashga qaratilgan. Bu boradagi asosiy maqsad investitsiya faoliyatini tashkil etib iqtisodiyotni inqirozdan olib chiqish, uni barqarorlashtirish, dunyo bozoriga kirib borish, jahon xo'jalik aloqalarini mustahkamlash va aholi turmush darajasini yaxshilashdir.

Bozor iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish investorlar tomonidan moliyaviy resurslarni jalb qilish yo'li bilan kreditlar evaziga, muomalaga, qonunchilikda belgilangan holda, qimmatli qog'ozlar va zayomlar chiqarish hisobiga olib boriladi. Davlat mulkini xususiy lashtirish tufayli mamlakat miqyosidagi manbalar hisobiga, turli mulk egalari mablag'lari, yangidan tashkil etilayotgan fondlarni ulushi, chet el investitsiyalari orqali olib boriladi. Albatta, bu borada har bir mamlakatning investitsiya siyosati hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Investitsiya manbalarini tashkil etishda mamlakat iqtisodiyotini barqarorligi, milliy valyuta birligini konvertatsiyalanishi, tashqi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, aholi ehtiyojini ishlab chiqarish hisobiga qondirilishi va boshqalar muhim rol o'ynaydi.

Bozor munosabatlarini rivojlantirish davlat tomonidan olib boriladigan ichki moliya siyosatiga chambarchas bog'liqdir. Moliyaviy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash hamda u yoki bu yo'nalishda sarflash va jamg'arish mamlakatda qabul qilingan va amaliyotda faoliyat ko'rsatayotgan taqsimot tizimiga bog'liqdir. Qonunchilikni rivojlanishi, adolatli qonunlar qabul qilinishi va ularni hayotga tatbiq etilishi bozor munosabatlarining rivojlantirishga, tadbirkorlik, ishbilarmonlikni keng ko'lamda tarqalishiga qaratilsa investitsiya manbalari tarkibida davlat mablag'lari kamayishi hisobiga boshqa mulkdorlar mablag'lari o'sib boradi. Ishlab chiqarish munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va davlatning samarali moliya siyosatini yuritish alohida ahamiyatga egadir. Xorijiy kapitalni kirib kelish darajasi ustun darajada mamlakatni olib borayotgan moliya siyosatiga (fiskal siyosati) bog'liqdir.

3.5. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.

Davlat investitsiya siyosati - bu iqtisodiyotning ustivor tarmoqlarini rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash, markazlashgan investitsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga o'tish, ustivor investitsion loyihalarni qo'llab quvvatlashga qaratilgan mexanizm, uslublar yig'indisi hisoblanadi. Davlat investitsiya siyosatini amalga oshirishda ko'proq ustivorlik kichik biznes subyektlari, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar tuzishga qaratiladi. Davlat investitsiya siyosati mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, muammolarni tezkorlik bilan hal qilish va shu asosda investitsiya ishtirokchilarining erkin harakat qila olishlari uchun qulay iqtisodiy, investitsion muhit yaratishga qaratilgan.

Davlat investitsiya siyosatining ustivor yo'nalishlari deb quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiyalar, ular harakatlanishi, investitsiya faoliyati ishtirokchilari munosabatlari, ularni tartibga solib turish bo'yicha qulay huquqiy bazani yaratish, amaldagi qonunchilik-huquqiy bazasini takomillashtirish;
- iqtisodiy tub islohotlarni amalga oshirish, maqsadli investitsion siyosatni yurgizish;
- investitsion jarayonni yaxshilash va barcha investitsion jarayon ishtirokchilarining faolligini oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- davlat boshqaruv organlari, hukumat tashkilotlarining nazorat etish funktsiyalarini yanada takomillashtirish.

Hozirgi kunda O'zbekistonda iqtisodiyotning barcha sohalarida o'zgarishlar, tarkibiy islohotlar olib borilmoqda. Bunday islohotlarning olib borilishi bevosita mamlakatdagi investitsion

jarayon, Davlatning investitsion siyosati, uning ustivor yo'nalishlari va mamlakatdagi korxonalar investitsion faolligiga bog'liq. Mustaqillikning qisqa davrida investitsion faoliyatni oshirish, uni kuchaytirish borasida qator amaliy chora-tadbirlar o'tkazildi, investitsion faoliyatni tartibga solib turuvchi qator qonun va qonun osti hujjatlari chiqarildi va hayotga tadbiriq qilinmoqda.

O'tgan yillar mobaynida olib borilgan ijobiy investitsion o'zgarishlar natijasida mamlakatimizda qator investitsion ob'yektlar ishga tushirildi. Bularga misol sifatida, Asakadagi UzDeuavto, Navoiydagi Zarafshon Nyumont, Samarqandagi Samkochavto, Toshkent viloyatidagi UzDongju, Buxorodagi neftni qayta ishlash korxonalarini keltirish mumkin.

2019 yil mamlakatimizda "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili" deb belgilandi. Shunga muvofiq ushbu yilda iqtisodiyotni rivojlantirish va investitsiyalarni faol jalb etish sohasida – makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, sog'lom raqobat uchun zarur sharoitlarni yaratish, ishbilarmonlik va investitsiya muhitini tubdan yaxshilash, iqtisodiyotda davlat ishtirokini jiddiy ravishda kamaytirish, yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, "xufyona" iqtisodiyotga qarshi kurashish va uning ulushini keskin qisqartirish, valyuta siyosatini erkinlashtirishni davom ettirish, belgilandi²⁵.

2021 yilgi Davlat dasturida aholining naqd pul ko'rinishidagi jamg'armalarini naqd pulsiz ko'rinishdagi ichki investitsiyalarga yo'naltirilishini ta'minlash, jumladan qimmatbaho qog'ozlar bozorini rivojlantirish, investitsion fondlar faoliyatini yo'lga qo'yish, hududlarda investitsiya va infratuzilma loyihalariga ko'proq xususiy kapitalni jalb etish maqsadida keyingi yilda davlat-xususiy sheriklik asosida 40 dan ortiq yirik va o'rta loyihalarni amalga oshirish nazarda tutildi²⁶.

O'zbekistonda Davlat investitsiya siyosati rivojlanishi quyidagi V bosqichni o'z ichiga oladi.

1-bosqich: 1991-1994 yillar, 2-bosqich: 1995-2003 yillar; 3-bosqich: 2003- 2008 yillar, 4-bosqich: 2008 – 2017 yillar, 5-bosqich: 2017 y. - hozirgi davr.

1-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- turli mulkchilik shakllarini yaratish borasidagi investitsion jarayon nomarkazlashtirish tadbirlar amlga oshirila boshlandi;

- xususiy moliyalashtirish manbalariga ega bo'lmagan ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi obyektlarni byudjetdan moliyalashtirish saqlab qolindi;

- xususiy mulkchilikni joriy etish tadbirlari olib borildi.

2-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- qonunchilik bazasi yaratildi;

- konkurs asosida loyihalarni moliyalashtirishga o'tildi;

- xorijiy investitsiyalarni jalb etish chora-tadbirlari amalga oshirila boshlandi;

- iqtisodiyotning real sektoriga investitsiyalar kiritilishi kuchaytirildi;

- investitsion loyihalarni amalga oshirishda turli moliyalashtirish manbalari qo'llanila boshlandi.

3-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- valyuta munosabatlari va operatsiyalari liberalizatsiyalashtirildi;

- xorijiy investorlarning huquqlarini himoya qilish va ular manfaatlarini himoyalash bo'yicha muhim hujjatlar qabul qilinindi;

- korxonalarning texnik qurollantirilishi kuchaytirildi;

- eksportga mo'ljallangan va import o'rnini qoplovchi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan loyihalarni moliyalashtirishga ustivorlik berilildi.

4-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- inqirozga qarshi choralar qo'llanildi;

²⁵ 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-6155 sonli farmoni.

- banklarning investitsion faolligi kuchaytirildi;

- erkin iqtisodiy hududlar tashkil etildi.

5-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar oshirilmoqda va rejalashtirilgan:

- 2017-2021 yillarda O'zbekistonni iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi qabul qilindi;

- valyuta bilan bog'liq ishlar muvofiqlashtirilmoqda;

- investitsiya faoliyatlari takomillashtirilmoqda.

3.6. Globallashtirish va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

Mamlakatda investitsiya faoliyatining huquqiy bazasi yaratilgan, tashqi iqtisodiy, investitsiya faoliyatini tartibga soladigan, chet el investitsiyalari va investorlarining huquqlari va manfaatlari himoyasini kafolatlaydigan bir qator qonunlar qabul qilingan, investitsiya muhiti takomillashtirilmoqda va qo'shma korxonalar hamda firmalar tashkil qilish bo'yicha izchillik bilan faoliyat yuritilmoqda. Bu yo'nalishdagi g'oyat muhim vazifalardan biri kapital qo'yilmalarning samarali yo'nalishlarini belgilashdan iborat. Bunda o'zaro manfaatlar, sheriklarga davlat kafolatlari berish; valyutaning erkin almashtirilishiga erishish, bank, transport, telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish va mamlakatdan eksportni valyuta bilan tartibga solishning qulay sharoitlari joriy qilinganligi hisobga olinadi. Hozirgi bosqichda chet el kapitalini milliy iqtisodiyotga kiritishda mavjud ikki strategiyadan (import o'rmini bosuvchi, eksportni kengaytiruvchi) birini – to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni eksportni kengaytiruvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga qo'yishni tanlash kerak. Mahsulotlar eksportini kengaytirish siyosati, bu siyosat bizda asosiy, mamlakatdan tashqarida raqobatni kuchaytirishga olib keladi, bu esa o'z navbatida jo'shqin iqtisodiy faoliyatga undaydi.

Shunday qilib, globallashtirish, jahon bozorida keskin raqobat va omon qolish uchun kurash sharoitlarida chet el kapitali va ishlab chiqarish (korxonalar)ning ko'chib yurishi, xalqaro raqobatning paydo bo'lishi va millatlararo korporatsiyalarning tashkil topishi tabiiy hol bo'lib, qaytmas jarayon hisoblanadi. Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot subyekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi.

Kapitallarning mamlakatlar bo'ylab ko'chib yurishidagi asosiy xarakatlantiruvchi motiv - ularni safarbar etish hamda band qilishning nafliroq sharoitlaridir. Ishlab chiqarishni chet ellarga chiqarishning kuchayishi, chet el investitsiyalarining milliy iqtisodiyotga kirib kelishini iqtisodiyotlar rivojlanishini jadallashtiradigan jarayon tarzida baholash kerak. Chet el investitsiyalari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi moliyalashtirishning zaruriy va muhim manbai bo'lgani holda, o'zi bilan birga, juda ko'p payqaladigan va sezilmaydigan aktivlar, turli-tuman texnologik, axborot, moliya oqimlarini, menejment malakalarini, jahon bozorlaridagi ish tajribalarini va boshqalarni olib kiradi. Ularga mamlakatlararo harakatlanish, ya'ni ko'chib yurish, faoliyat yuritishning huquqiy shart-sharoitlarini almashtirish, qo'shimcha risklar bilan to'qnashish va aniq maqsadlar xos. Demak, chet el investitsiyalari migratsiyasini milliy investitsiya siyosatini olib borishda va ularni amalga oshirishda albatta hisobga olishga to'g'ri keladi. Ularni jalb qilish importyor mamlakat byudjetiga soliq, ijara va boshqa tushumlarni ko'paytiradi. Ular yangi ish o'rinlarini tashkil qilishga, raqobatbardosh mahsulotlar chiqarish, jahon bozorlarida o'rnashib olishga yordam beradi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqib kelishini rag'batlantirish, mamlakat qonunchiligini takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va ulardan foydalanishning uzoq muddatli maqsadli dasturiga muvofiq amalga oshirilishini talab etadi. to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni yangi loyihalarga jalb etish va O'zbekiston mintaqalarida xususiy sektorni yuksaltirish, ayniqsa qishloq hududlarida qo'shma korxona tashkil qilish yo'nalishlarida amalga

oshirilishi bugungi kunning eng muhim ustuvor vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, jahondagi biron-bir davlat xorijiy sarmoyalarni jalb qilmasdan turib taraqqiyotga hamda iqtisodiyot rivojiga erisholgan emas. Shuning uchun ham bu ish bizning iqtisodiy siyosatimiz ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Biz bu siyosatni quyidagi tamoyillar asosida qurmoqdamiz:

- tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish;
- Respublika iqtisodiyotiga kapital mablag'larni jalb etishni ta'minlovchi huquqiy asos, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni shakllantirish;
- jahon andozalari talablariga javob beradigan texnologiyalarni etkazib beruvchi hamda xalq xo'jaligining zamonaviy tuzilmalarini barpo etishga ko'maklashuvchi xorijiy sarmoyadorlarga nisbatan ochiq eshiklar siyosatini muntazam ravishda yuritish;
- mablag'larni raqobatbardoshli mahsulot ishlab chiqarishni o'zlashtirish bilan bog'liq eng muhim ustuvor yo'nalishlarga sarflash.

2018 yilda 18 ta davlatlararo tashriflar amalga oshirildi va 50 milliard AQSH dollariga teng investitsiyaviy kelishuvlarga erishildi. Bugungi kunda yurtimizda chet el investitsiyalari hisobidan qiymati 23 milliard AQSH dollari miqdoridagi 456 ta loyiha amalga oshirilmoqda.²⁷

2021-yilda 23 mlrd dollar qiymatidagi investitsiyalarni o'zlashtirish hamda 226 ta yirik sanoat va infratuzilma obyektlarini ishga tushirish belgilandi.²⁸

Xorijiy sarmoyalarni jalb etish tadbirlarini amalga oshirishda oldindan belgilanib olingan tamoyillarga asoslangan holda investitsiyalarni jalb etish uchun imtiyozlarning keng tizimi vujudga keltirildi. Xorijiy sarmoyadorlar uchun imtiyozli soliq joriy etildi. Imtiyozlar va rag'batlantirish omillari belgilandi:

- ishlab chiqarish hajmida tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksporti kamida 30 foizni tashkil etadigan korxonalarga, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, foyda solig'ini amaldagi stavkalardan ikki barobar kamroq to'lash huquqi berildi;

- Respublika davlat investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalar bo'yicha soliqlar to'lashdan besh yil muddatga ozod etildi;

- xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar daromadining ishlab chiqarishni kengaytirishga va texnologiyani yangilashga sarflanadigan qismi soliqdan ozod etildi;

- o'zi ishlab chiqargan mahsulotni ruxsatnomasiz chetga olib ketish imkoniyati berildi;

- O'zbekiston hududida qo'shma korxonalarning va faqat xorijiy sarmoya bilan ishlaydigan korxonalarning ustav fondiga hissa qo'shish uchun mol-mulkni chetdan boj to'lovlarisiz olib kirish ruxsati berildi;

- jismoniy va yuridik shaxslarning, jumladan, xorijliklarning davlat mulkini xususiylashtirish jarayonida, shu jumladan ko'chmas mulkning keng miqyosda sotilishida bemalol ishtirok etishlarini ta'minlash;

- investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun yer uchastkalaridan foydalanish va ularni tasarruf etish huquqini tanlov asosida sotib olish belgilandi. Bular bilan birgalikda xorijiy investorlarga ularning mol-mulkklarini davlat ixtiyoriga olish va musodara qilishdan xalos etish uchun kafolatlar berildi. Ularning o'z faoliyati natijasida olgan foydasini va boshqa pullarni chet ellarga o'tkazishlariga, olingan foydani respublika hududida qayta investitsiya tarzida ishlatish, respublika banklarida schyotga va unda har qanday valyutada cheklanmagan miqdorda mablag'ga ega bo'lish imkoniyati kafolatlandi.

²⁷ 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-6155 sonli farmoni.

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Reja:

- 4.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning obyektiv zarurligi
- 4.2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari.
- 4.3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli
- 4.4. Chet el investitsiyalariga doir O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillari

Tayanch iboralar: xorijiy investitsiyalar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, transmilliy korporatsiyalar, qo'shma korxonalar, valyuta siyosati, bojxona boji

4.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning obyektiv zarurligi

Ma'lumki, har qanday davlat tashqi dunyodan ajralgan holda, jahondagi ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlardan, iqtisodi rivojlangan davlatlarning tajribalaridan samarali foydalanmasdan rivojlanishi mumkin emas. Ushbu maqsad yo'lida milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, bunday vazifaning uddalanishi, avvalambor, «xorijiy investitsiya» tushunchasining mazmun-mohiyatini, xususiyatlarini, turlarini, iqtisodiyot taraqqiyotidagi rolini aniq va ravshan anglab olish zaruratini yuzaga keltiradi.

Prof. D.G'ozibekovning xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: «Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot subyekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi»²⁹. Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

Iqtisod fanlari doktori N.Qo'ziyevaning ilmiy ishlarida xorijiy investitsiyalarning mohiyati to'g'risida: «Kelgusida foyda olish maqsadida kapitalni eksport qiluvchi xorijiy davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslarning kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlarga turli ko'rinishdagi boyliklar (ko'char, ko'chmas mol-mulk, intellektual boyliklar va boshq.) va ulardan olingan daromadlar (foyda, foizlar, dividendlar, litsenziya va komission mukofotlar, royalti, texnik ta'minot va boshqa mukofotlar)ni qo'yilishiga xorijiy investitsiyalar deyiladi»³⁰, degan ta'rif keltirilgan. Olimaning fikricha, xorijiy investitsiyalarni turli belgilariga asoslangan holda tasniflash ularning iqtisodiy mohiyatini yanada oydinlashtiradi.

Iqtisod fanlari nomzodi Q.Xoshimov ilmiy ishida: «chet el investitsiyalari – chet el mulkdorlari tomonidan ma'lum kapitalni bir iqtisodiyotdan mutloq boshqa mamlakat iqtisodiyotining qonun bilan ta'qiqlanmagan turli tarmoqlariga aniq va noaniq risklarni hisobga olgan holda, o'z manfaatiga erishish, nisbatan yuqori darajada samara olish

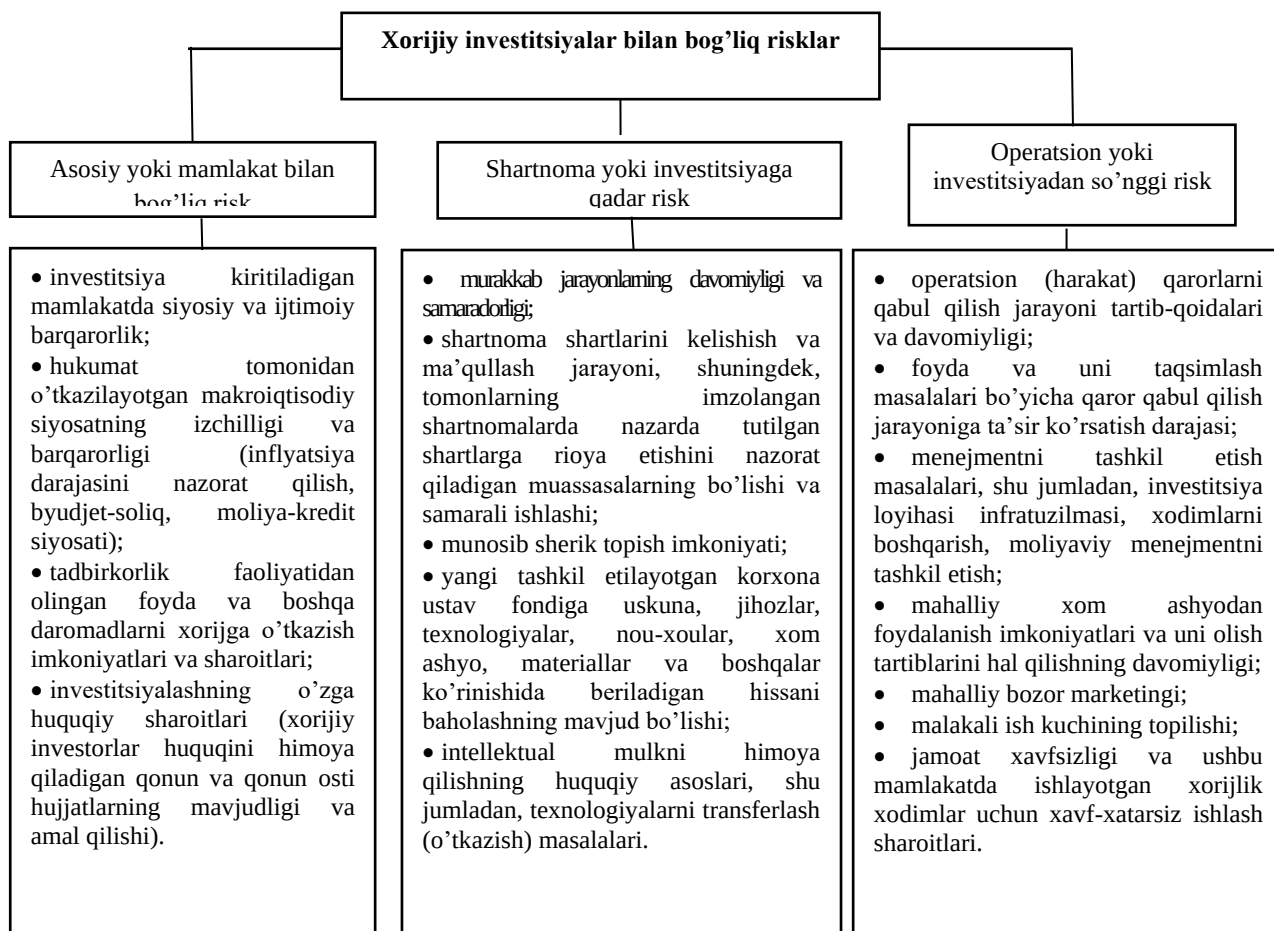
²⁹ G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: «Moliya», 2003. – B. 45.

³⁰ Qo'ziyeva N.R. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag'batlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari. Iqt. fan. dok. ilm. dar. olish uchun yoz. diss. avtoref. – T.: BMA, 2008. – B. 11.

maqsadida muayyan muddatga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklardir»³¹, degan mazmunda ta’rif berilgan.

“Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasida: “chet el investitsiyalari — chet ellik investor tomonidan ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo’lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo’lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar”³², deb e’tirof etiladi.

Xorijiy investitsiyalarni mulkchilik shakliga ko’ra xususiy, davlat, xorijiy va aralash investitsiyalarga tasniflash maqsadga muvofiqdir. Xorijiy investitsiyalarni yo’nalish obyektiga qarab, moliyaviy va real investitsiyalarga ham ajratish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy investitsiyalarning tarkibida asosiy o’rinni xususiy mulk egalari investitsiyalari tashkil etadi. Xorijiy investitsiyalarni ichki investitsiyalardan farqli jihatlaridan biri, ularni amalga oshirish bilan bog’liq bo’lgan qo’shimcha uch guruhga ajratilgan barcha risklarning oldindan hisoblab chiqilishidadir (4.1-rasm).

4.1-rasm. Xorijiy investitsiyalar bilan bog’liq risklar

Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini anglashda uning xususiyatlarini bilish muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalarning quyidagi xususiyatlarini ta’kidlash mumkin:

- xorijiy investitsiyalar bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga ko’chayotgan kapital;
- kapitalni o’zga mamlakatga qulayroq qilib joylashtirish maqsadi;
- qo’yilgan sarmoya egasiga qaytib kelgunga qadar nisbatan uzoq muddat davomida yuqori foyda ko’rish;

³¹ Xoshimov Q.B. Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni soliqqa tortish va uni takomillashtirish yo’llari. Iqt. fan. nom. ilm. dar. ol. uch. yoz. dis. avtor. – T.: BMA, 2004. – B. 7.

³² O’zbekiston Respublikasining 2019 yil 25 dekabrda «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to’g’risida»gi Qonuni.

- qo'shimcha risklarga ega bo'lish;
 - aniq maqsadlarga intilish (yuqori daromad olish, yangi bozorlarni egallash, ishonch qozonish);
 - o'zga mamlakat qonunchiligidan, imkoniyatlaridan foydalanish asosida vaqtdan unumli foydalangan holda o'z kapitalini o'stirish;
 - rag'batlantirish tizimi, kafolatlar, imtiyozlar, ishonchli va o'zaro manfaatli munosabatlarning yo'lga qo'yilishini talab etishi;
 - ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish)ni chetga olib chiqish yo'li bilan mahsulotni arzonlantirish, yangi bozorlarni egallash, yuqori daromad olish, boyliklarni yanada foydalibroq joylashtirish;
 - o'z milliy huquqiy sharoitlarini va o'z milliy investitsiya muhitini kapital qabul qiluvchi o'zga mamlakat milliy huquqiy sharoitlariga, o'zga investitsiya muhitiga almashtirish.
- Xorijiy sarmoyadorlar bilan amaliy hamkorlik o'rnatish orqali jahon amaliyotida mavjud bo'lgan imkoniyatlardan foydalanish asosida quyidagi samaralarga erishish mumkin bo'ladi:
- eng zamonaviy texnologiyalarga ega bo'lgan ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) faoliyatini yo'lga qo'yish;
 - yangi texnologiya, zamonaviy jihozlarni, yuqori unumli uskunalarni qo'lga kiritish;
 - yangi ish joylarini tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash;
 - ixcham, amalga oshirilgan xarajatlarni tez sur'atlar bilan qoplaydigan, yuqori samara beradigan korxonalarni qurish;
 - zamon darajasida yuqori mehnat unumdorligiga erishish, mahsulot tannarxini pasaytirish, o'z manfaatlariga erishish;
 - qo'shma korxonalar tuzish, ilg'or tajribaga ega bo'lish, boshqaruvni, raqobatni to'g'ri yo'lga qo'yish;
 - bozor talabini qoniqtiradigan mahsulot (xizmatlarni) etishtirish;
 - ishlab chiqarilgan mahsulot sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan qilib etkazish;
 - tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish va uni yanada kengaytirish imkoniyatlarini qo'lga kiritish;
 - jahon bozorida o'zining mustahkam mavqeni egallash;
 - daromadni ko'paytirish, yuqori samaraga erishish, sarf etilgan mablag'larni hech qanday talofat va yo'qotishlarsiz tez fursatda qoplash;
 - mamlakat eksport imkoniyatlarini kengaytirish va jahon bozorida «qattiq» valyuta ishlab topishni o'rganish;
 - mamlakat xazinasini to'ldirish;
 - ichki, tashqi bozorda olib chiqiladigan mahsulotlar (ish, xizmat)ga bo'lgan talabni qondirish;
 - milliy va jahon iqtisodiyoti ravnaqi va jamiyat farovonligini oshirish.

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyatini quyidagi raqamlar orqali ifodalash mumkin. Agar 1990 yilda mamlakatimizning investitsiya portfelida xorijiy investitsiyalar deyarli mavjud bo'lmagan bo'lsa, 2000 yilda investitsiya va kreditlarning ulushi 23,2 foizni, jumladan, hukumat kafolati bilan jalb etilgan xorijiy investitsiya va kreditlar 19,8 foizni, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 3,4 foizni tashkil qildi. Xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay biznes muhiti, keng huquqiy kafolat va imtiyozlar tizimi, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni rag'batlantirishga qaratilgan butun bir chora-tadbirlar majmuasi mamlakatimiz iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini tubdan ko'paytirish imkonini berdi.

Quyidagi 4.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i 2017-2019 yillarda o'sish tendentsiyasiga ega bo'lgan. Bu iqtisodiyotni modernizatsiya qilish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

4.1-jadval**O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning dinamikasi³³ (foiz hisobida)**

Iqtisodiyot tarmoqlari	Yillar					
	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	35,4	23,5	23,1	21	26,9	29,2
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	30,5	21,2	16,9	15,2	20,4	13,7
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami xorijiy investitsiyalar hajmidagi salmog'i	86,2	78,8	72	73	75,8	46,8

Biroq, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i 2013 yil, 2015 yil va 2019 yilda boshqa yillarga nisbatan pasaygan. Mazkur pasayish tahlil qilingan davr mobaynida jami investitsiyalarning o'sish sur'atini to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmidagi salmog'ini yuqori ekanligi ko'rinib turibdi. Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'ini pasayganligi ichki manbalarning ko'payganligi bilan xarakterlanadi.

Albatta, bunday natijalarning qayd etilgani mamlakatimizda faol va samarali investitsiya siyosati olib borilayotganligidan dalolat beradi.

4.2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari

Ma'lumki, milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning bir qancha shakllari mavjud. Xorijlik investorlar O'zbekiston Respublikasi hududida investitsiyalarni quyidagi yo'llar bilan amalga oshirishlari mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasining yuridik va (yoki) jismoniy shaxslari bilan birgalikda tashkil etilgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarining, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarning ustav jamg'armalarida va boshqa mol-mulkida ulush qo'shib qatnashish. Bunga misol qilib XIIKlarni (ustav kapitalining kamida 30 foizi xorijlik investorga tegishli bo'lishi kerak) keltirish mumkin, ya'ni qo'shma korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish eng ommabop shakl hisoblanadi.

2. Xorijlik investorlarga to'liq qarashli bo'lgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarini, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarni barpo etish va rivojlantirish, ya'ni sof xorijiy investitsiyali korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish. Bunda jami (100 %) ustav kapitali xorijlik investorga tegishli bo'ladi.

3. Mol-mulk, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarni, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz majburiyatlarini sotib olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

4. Intellektual mulkka, shu jumladan, mualliflik huquqlari, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xauga, shuningdek, ishchanlik nufuziga (gudvillga) huquqlar kiritish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

5. Kontsessiyalar, shu jumladan, tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo'lgan kontsessiyalar olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

6. Savdo va xizmat ko'rsatish sohalari obyektlariga, turar-joy binolariga ular joylashgan er uchastkalari bilan birgalikda mulk huquqini, shuningdek, erga egalik qilish va undan foydalanish

³³ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlari.

(shu jumladan, ijara asosida foydalanish) hamda tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqlarini sotib olish orqali xorij sarmoyasini jalb qilish.

7. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

8. Xalqaro lizing amaliyotini rivojlantirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning eng ommabop shakli hisoblangan XIILarni tashkil etish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yo'lida qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Keling, aziz o'quvchi, shu erda «xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxona»ga aniqlik kiritsak. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona, deb nimaga aytiladi? Unga qanday ta'rif berish mumkin? Chunki, XIIL nimaligini to'liq anglamay turib, u haqda fikr bildirish ma'noga ega emas.

O'zbekiston milliy entsiklopediyasida «Korxona – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt. Mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish, ishlarni bajarish uchun tashkil etiladi, iqtisodiy faoliyatning xilma-xil turlari bilan shug'ullanadi. Davlat, munitsipal, jamoa, qo'shma, yakka (oila, xususiy) korxonalar bor»³⁴, deya ta'riflanadi. Mazkur ta'rifning e'tiborli jihati shundaki, unda korxonaning «qo'shma korxona» shaklida ham tashkil etilishi e'tirof etilgan. Chunki, qo'shma korxonaga berilgan ta'riflarning aksariyatida mazkur masala e'tibordan chetda qolgan. Rossiyalik iqtisodchi-olimlardan L.Makarevich: «Korxona – mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekti bo'lib, iste'mol talabini qondirish va foyda olish maqsadida qonunchilik asosida tashkil etiladi, tovarlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi»³⁵, deb ta'rif beradi. Muallif ushbu ta'rifda qo'shma korxonalarni e'tibordan chetda qoldirganligi ko'rinib turibdi.

Shuningdek, iqtisodchi-olimlar B.Rayzberg, L.Lofovskiy, E.Stradubtsevalar ta'rifiga ko'ra: «qo'shma korxona, asosan, yuridik shaxslar tomonidan, mahalliy korxonalar yoki xorijiy hamkorlarning shaxsiy mablag'lari hisobidan ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan xo'jalik tashkilotidir. Mulkiy shakli jihatidan aktsiyadorlik, mas'uliyati cheklangan yoki sherikchilik ko'rinishida bo'lishi mumkin»³⁶. Mualliflar tomonidan «qo'shma korxona»ga berilgan ta'rif ayrim cheklanishlardan holi emasligi ko'rinib turibdi. Jumladan, so'nggi ta'rifda «ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan», deya qayd etilgan jumla munozaralidir. Nazarimizda, mazkur jumla qo'shma korxonalarining iqtisodiy mohiyatini ochib berishga bevosita xizmat qilmaydi. Chunki, qo'shma korxonaning ta'sischisi ikkinchi mamlakatda joylashgan bo'lib, uning o'zi boshqa mamlakat hududida tashkil etilishi amaliyotdan ma'lum.

A.Borisov tomonidan tuzilgan «Katta iqtisodiy lug'at»da: «Qo'shma korxona ikki yoki undan ortiq yuridik shaxslar tomonidan tashkil topgan xo'jalik yuritish shaklidir. Qo'shma korxona mahalliy tadbirkorlar yoki xorijiy hamkorlar ishtirokida tashkil etiladi. Ta'sisчилardan biri jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Qo'shma korxona ustav kapitalining hamkorlikda shakllantirilishi va ta'sisчилardan biri joylashgan hududda tashkil etilishi uning o'ziga xos xususiyatga ega ekanligidan dalolat beradi»³⁷, deya ta'riflangan. Fikrimizcha, qo'shma korxonaga berilgan mazkur ta'rif mantiqiy jihatdan bir-biriga uzviy bog'lanmagan. Shu bilan birga, qo'shma korxonaning ta'sisчилaridan faqat biri emas, ikkalasi ham jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin, ya'ni ikkita mamlakatning vakili hisoblangan jismoniy shaxslar o'z mablag'larini qo'shma korxonaning ustav kapitaliga kiritish asosida uni tashkil etishi ham mumkinligi e'tirof etilmagan.

O'zbekiston Respublikasining qonunchiligiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududidagi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar deganda aksiyalarining (ulushlari, paylarining) yoki ustav jamg'armasining kamida o'ttiz foizini xorijiy investitsiyalar tashkil etadigan korxonalar tushuniladi. Ular O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid kelmaydigan har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda faoliyat ko'rsatadilar. XIIL qatnashchilaridan biri ushbu qonunga ko'ra xorijlik investor bo'lishi shart.

³⁴ O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. – T.: «O'ME» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B. 48.

³⁵ Макаревич Л.М. 200 правил бизнеса. – М.: «Дело и Сервис», 2003. – С. 125.

³⁶ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Страдубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 4-изд., перераб. и доп. – М.: «Инфра-М», 2005. – С. 235.

³⁷ Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: «Книжный мир», 2005. – С. 126.

Umumlashtiradigan bo'lsak, ikki yoki undan ortiq mahalliy va xorijiy mamlakat subyektlari ishtirokida tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish, foyda olish maqsadida yuridik shaxs sifatida tashkil etiladigan, mamlakatning qonunchilik talablari asosida tuzilgan xo'jalik yurituvchi subyektga qo'shma korxona deyiladi.

XIIK davlat ro'yxatiga olingan paytdan e'tiboran yuridik shaxs huquqiga ega bo'ladi. XIIKlar tashkil etish va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

XIIKlar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning keng tarqalgan shakllardan biri hamkorlikda qo'shma korxonalarni tashkil etishdir.

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida XIIKlarning sho'ba korxonalari, filiallari, vakolatxonalari va boshqa alohida bo'linmalari tashkil etilishi mumkin.

XIIKlar ixtiyoriy ravishda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida uyushmalar, kontsernlar, korporatsiyalar, konsortsiumlar va boshqa xo'jalik birlashmalari tashkil etishi, amal qilib turgan birlashmalar tarkibiga to'la huquqli a'zo sifatida kirishi mumkin.

XIIKlar qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi huquqlarga ega: O'zbekiston hududida, shuningdek, undan tashqarida har qanday valyutada, har qanday bankda hisobvaraqlar ochish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish; xorijiy valyutada ssudalar olish va uni qaytarish; XIIKlarning hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishni cheklash yohud mablag'larni majburiy olish davlat boshqaruv organlari tomonidan faqat qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin.

XIIKlarni tashkil etishni ichki, tashqi va strategik sabablarga bo'lish mumkin.

4.2-jadval

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni tashkil etish sabablari

Ichki sabablar	Investitsiya muhitining ustunliklaridan foydalanish
	Risklarni taqsimlash
	Ishlab chiqarish miqyosida tejash
	Boshqaruvning yangi usullarini o'rganish
	Xorijiy bozorlarga chiqishni jadallashtirish
	Shartnoma xarajatlarini kamaytirish
Tashqi sabablar	Jahon bozoriga chiqish
	Siyosiy keskinlikning yumshashi
	Milliy hukumat talablari
	Samarali raqobatni vujudga keltirish
Strategik sabablar	Mustahkam xom ashyo bazasiga ega bo'lish
	Texnologiyalar transferti
	Ishlab chiqarish diversifikatsiyasi
	Mamlakatda uzoq vaqt faoliyat olib borish imkoniyati

Mamlakatimizda XIIKlar faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ularga soliq va bojxona imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, qonun o'zgartirish kafolatlari, sug'urta va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda amalga oshirilmoqda.

XIIKlar faoliyatining tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

– mamlakatimizning sust rivojlanayotgan hududlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish yuzasidan olib borilayotgan chora-tadbirlarni faol davom ettirish zarur. Bunda hududiy boshqaruv organlarining turli sohalaridagi investitsiya loyihalarining amaliyotga samarali tatbiq etilishi yuzasidan mas'uliyatini oshirish lozim;

– har bir hudud bo'yicha tahliliy ma'lumotlar bazasini shakllantirish yuzasidan amaliy tadbirlar ishlab chiqish va xorijiy investorlarni hududning eksport imkoniyatlari bo'yicha zaruriy ma'lumotlar bilan ta'minlash;

– investitsiyalarni keng ko'lamda jalb qilish maqsadida mamlakatimizning kam rivojlangan hududlarida infratuzilmalarni rivojlantirish dasturlari bajarilishi yuzasidan davlat monitoringini o'rnatish. Bunda, ayniqsa, telekommunikatsiya va mexmonxona xo'jaligi sohalarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir;

– qo'shma korxonalarining nizom fondida xorijiy investorning egallagan ulushini hisobga olgan holda minimal talabdan oshgan har bir foizi uchun qo'shimcha soliq imtiyozlarini berish;

– investitsiya dasturlarini tuzishda va yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini hisobga olish.

Qo'shma korxonalarga qo'shimcha kafolatlar va ularni himoya qilish choralari har bir muayyan holda, ya'ni;

– respublikaning eksport imkoniyati mustahkamlanishi va kengayishini, mamlakatimizning jahon xo'jalik aloqalariga integratsiyalashuvini ta'minlovchi ustuvor loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda;

– amalga oshirilishi xom ashyo va materiallarni qayta ishlashga, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishga, aholini ish bilan ta'minlashga qaratilgan kichik tadbirkorlik sohasidagi loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda berilishi mumkin.

4.3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar:

– investorga investitsiya kiritilayotgan obyekt ustidan nazorat qilish huquqini beruvchi ishlab chiqarishga sarflangan uzoq muddatli xorijiy qo'yilmalarni;

– pirovard maqsadi foyda ko'rinishida daromad olishga qaratilgan tadbirkorlik kapitalining ustuvor shaklini;

– xususiy kapitalga asoslangan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni;

– xorijiy investorning investitsiya kiritilayotgan obyekt ustidan to'liq egalik qilishini;

– xorijiy investor tomonidan investitsiya kiritilayotgan obyekt ustav kapitalining 10 %dan kam bo'lmagan qismi ustidan nazorat o'rnatishini;

– xorijiy investorning investitsiya kiritilayotgan obyektlarni boshqarishda samarali qatnashishini;

– mustahkam iqtisodiy munosabatlarni o'rnatish hamda korxona ustidan nazorat xuquqini qo'lga kiritish maqsadida kapital va resurslarning transchegaraviy harakatini qamrab oladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning O'zbekistonga kirib kelishi qisqa vaqt ichida mulkchilikning turli shakllarini tashkil topishiga ko'maklashdi, O'zbekiston iqtisodiyotida tarkibiy qayta qurishni, nufuzli tarmoqlarning barpo etilishini ta'minladi. Eng muhimi, O'zbekiston iqtisodiyotining baynalmilallashini va O'zbekistonning xalqaro bozorga o'z mahsulotlarini olib chiqishini va u erda o'z o'rniga ega bo'lishini ta'minladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi respublikamizda xususiylashtirish jarayonlarini tashkil etish bosqichlari bilan bog'liq bo'ldi. Shu bilan bir qatorda, respublikada iqtisodiy islohotlarning huquqiy poydevorini yaratish ham, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimlari shakllarini belgilab berdi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning oqimlari:

– O'zbekiston iqtisodiyotida qo'shma korxonalarining barpo etilishiga asos soldi;

– xorijiy korxonalar barpo etilishiga zamin yaratdi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, milliy iqtisodiyotning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish holati ichki bozor hamda eksportning hajmi, tabiiy va mineral resurslar, malakali ishchi kuchi mavjudligi, bozor islohotlarini amalga oshirish sur'atlari, iqtisodiy barqarorlik omillari bilan bog'lidir.

2019 yilgi “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili” Davlat dasturida kapitali 1 milliard AQSH dollari miqdorida bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasining to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar jamg‘armasi tashkil etilishi, uning asosiy vazifalaridan biri sifatida respublika iqtisodiyotining ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishga, shuningdek, uning raqobatbardoshligini yanada oshirishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va innovatsion texnologiyalarni jalb etish, belgilandi.³⁸

O‘tish iqtisodiyoti mamlakatlarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning jozibadorligini belgilovchi omillarni besh guruhga bo‘lish mumkin:

- bozor omillari (ichki bozor va eksport imkoniyatlari);
- boy tabiiy resurslarning mavjudligi;
- ishlab chiqarish xarajatlari omillari;
- investitsiya muhiti;
- mamlakatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi.

Iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida xorijiy investitsiyalar, ayniqsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalar uchun qator imtiyozlar berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni³⁹ga ko‘ra, 2005 yilning 1 iyulidan boshlab to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etadigan iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari asosiy faoliyat bo‘yicha daromad (foyda) solig‘i, mulk solig‘i, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va hududlarni obodonlashtirish solig‘i, ekologiya solig‘i, mikrofirma va kichik korxonalar uchun belgilangan yagona soliq to‘lashdan, shuningdek, Respublika yo‘l jamg‘armasiga majburiy ajratmalar to‘lashdan ozod etildi. Farmonda belgilanganidek, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalar hajmi quyidagicha bo‘lganda mazkur soliq imtiyozlari beriladi:

- 300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha – 3 yil muddatga;
- 3 million AQSh dollaridan 10 million AQSh dollarigacha – 5 yil muddatga;
- 10 million AQSh dollaridan ortiq bo‘lganda – 7 yil muddatga.

Ushbu soliq imtiyozlari quyidagi shartlar asosida qo‘llanilishi belgilab qo‘yilgan; 1) mazkur korxonalarni ortiqcha ishchi kuchi bo‘lgan mintaqalar –Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlarda, shuningdek, Navoiy, Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlarining qishloq aholi punktlarida joylashtirish; 2) korxonaning ustav kapitalida xorijiy ishtirokchilarning ulushi kamida 50 foizni tashkil etishi lozim; 3) ushbu korxonalar davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgandan keyin to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni kiritish; 4) xorijiy investitsiyalarni erkin almashtiriladigan valyuta yoki yangi zamonaviy texnologik uskuna tarzida qo‘yish; 5) mazkur imtiyozlarni qo‘llanilishi muddati davomida imtiyozlardan olingan daromadni korxonani yanada rivojlantirish maqsadida qayta investitsiyalashga yo‘naltirish. Keyinchalik ushbu shartlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Keyingi paragrafda bu haqida to‘xtalib o‘tamiz.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar tarkibiga:

- ishlab chiqarish (asosiy va aylanma) fondlari, ularni kengaytirish, qayta qurish va qayta qurollantirishga qo‘yiladigan iqtisodiy resurslar;
- ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma xarajatlari (bino va inshootlar, uy-joylar);
- pul qiymatiga ega bo‘lgan nomoddiy aktivlar (qimmatli qog‘ozlar, patentlar, texnik va texnologik yangiliklar, loyihalar va boshqa intellektual mulk obyektlari)ni kiritadi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning investitsiya faolligi va kuchli raqobat muhiti yaratilishiga ta’siri quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

³⁸ 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni

³⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 3594-sonli Farmoni, (1-2-bandlari).

- integratsiyalashuvni ta'minlangan holda raqobat muhitini ta'minlaydi, raqobatga undaydi;
- xorij boshqaruv tajribasini qo'llashga undaydi;
- iqtisodiyot subyektlaridan investitsiya faolligini talab etadi;
- yangi uskuna, jihoz, zamonaviy texnika, texnologiyani qo'llashga chorlaydi;
- yangi texnika-texnologiya asosida yangi mahsulot ishlab chiqarishni, yangi bozorlarni egallashni nazarda tutadi;
- investitsiya muhitini takomillashtirib borishni talab etadi;
- ishlab chiqarishning modernizatsiya qilinishini ta'minlaydi;
- o'z manfaatlari ustunligini nazarda tutadi;
- ishonch qozonish uchun kuchli rag'batlantirish, imtiyozlar, kafolatlar tizimini talab qiladi;
- xorijdan turli aktivlar kirib kelishi asosida qabul qiluvchi mamlakatda iqtisodiyotni yuksaltiradi, soliq, boj, ijara va boshqa tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi.

4.4. Chet el investitsiyalariga doir O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillari

Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb etishdan manfaatdorlik har qanday davlatning o'z investitsiya siyosatini ishlab chiqishini talab etadi. Bu siyosat xorijiy investitsiyalarni jalb etishning o'ziga xos yo'nalishini, shuningdek, ularni jalb etishni rag'batlantirish tizimini aniqlab beradi va investitsiya faoliyatining huquqiy tartibini belgilaydi.

Xorijlik investorlar va xorijiy investitsiyalar uchun adolatli va teng huquqli rejim, ularning to'liq va doimiy himoyasi hamda xavfsizligi ta'minlanadi. Bunday rejim O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida belgilab qo'yilgan rejimga qaraganda noqulayroq bo'lishi mumkin emas.

Xorijiy investitsiyalarning huquqiy rejimi O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslari tomonidan amalga oshirilayotgan investitsiyalarning tegishli rejimiga qaraganda noqulayroq bo'lishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan me'yorlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligi manfaatlarini himoya etish maqsadida iqtisodiyot va faoliyatning muayyan sohalarida xorijiy investitsiyalar uchun cheklashlar yoki taqiq nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

Xorijlik investorlarning O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan kafolatlangan huquqlari va manfaatlari buzilganda ularni tiklash O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari, shu jumladan, xalqaro shartnomalari bilan tartibga solinadi.

Investitsiyalar va xorijlik investorlarning tavakkalchiligini sug'urta qilish ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi.

Respublika Prezidentining 2012 yil 10 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmonida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investorlar uchun yanada qulay moliyaviy sharoitlar yaratildi. Mazkur Farmonda belgilanishicha, xorijiy investorning pul shaklidagi ulushi 5 million AQSh dollaridan kam bo'lmagan yangidan tashkil etilayotgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar davlat ro'yxatidan o'tgan sanadan boshlab 10 yil mobaynida, soliq qonunchiligida o'zgarishlar yuz bergan hollarda, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (tovarlar, ishlar, xizmatlarni realizatsiya qilish aylanmasi), mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, yagona ijtimoiy to'lov, yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasiga hamda Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashning mazkur korxonalar davlat ro'yxatidan o'tish sanasida amal qilgan me'yorlari va qoidalarini qo'llashga haqlidirlar. Farmonga muvofiq, qiymati 50 million AQSh dollaridan oshadigan va xorijiy investorning ulushi kamida 50 foiz bo'lgan investitsiya loyihalari doirasida ishlab chiqarish

maydonidan tashqaridagi zarur tashqi muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini qurish byudjet mablag'leri hamda boshqa ichki moliyalashtirish manbalari hisobidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3594-sonli Farmoni bilan belgilangan soliq imtiyozlari 2012 yilning II choragidan boshlab quyidagi shartlar asosida qo'llanilishi belgilangan:

- Toshkent shahri va Toshkent viloyati istisno etilgan holda, respublikaning barcha mintaqalarida joylashtiriladigan xorijiy sarmoyalar ishtirokidagi korxonalarga tatbiq etiladi;
- korxonaning ustav kapitalida xorijiy ishtirokchilarning ulushi kamida 33 foizni tashkil etishi lozim;

- xorijiy investitsiyalarni erkin almashtiriladigan valyuta yoki yangi zamonaviy texnologik uskuna tarzida qo'yish;

- mazkur imtiyozlarning qo'llanish muddati davomida imtiyozlardan olingan daromadning kamida 50 foizini korxonani yanada rivojlantirish maqsadida qayta investitsiyalashga yo'naltirish.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasining me'yoriy-huquqiy va qonun hujjatlarida xorijiy investitsiyalar uchun quyidagi kafolatlar va rag'batlantirish omillari amal qiladi:

- davlat investitsiya faoliyati subyektlarining huquqlarini kafolatlaydi;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari investitsiya faoliyati subyektlarining qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirilayotgan faoliyatiga aralashishga haqli emas;
- davlat investitsiyalar himoya qilinishini kafolatlaydi;
- O'zbekiston Respublikasida investitsiyalar va investorlarning boshqa aktivlari davlat mulkiga aylantirilmaydi;

- investitsiyalar va investorlarning boshqa aktivlari rekvizitsiya qilinmaydi;
- investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiya faoliyati natijasida olingan foydasi (daromadi) soliqlar, yig'imlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langach, uning xohishiga ko'ra reinvestitsiya qilinishi yoki boshqa har qanday usulda ishlatilishi mumkin;

- investitsiya faoliyati subyekti olgan aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, uning maqsadli bank omonatlari, shuningdek, olingan mol-mulk olib qo'yilgan (rekvizitsiya qilingan) hollarda ular qiymati yoki ijara to'lovlari qonun hujjatlariga muvofiq qoplanadi (kompensatsiya to'lanadi);

- O'zbekiston Respublikasining yangi qonun hujjatlarini qabul qilish investitsiyalash shart-sharoitlarini yomonlashtirishi mumkin. Agar O'zbekiston Respublikasining keyingi qonun hujjatlari investitsiyalash shart-sharoitlarini yomonlashtirsa, unda xorijlik investorlarga nisbatan investitsiyalash sanasida amal qilgan qonun hujjatlari investitsiyalash paytidan boshlab o'n yil mobaynida qo'llaniladi. Xorijlik investor o'z xohishiga ko'ra yangi qonun hujjatlarining investitsiyalash shart-sharoitlarini yaxshilaydigan qoidalarini qo'llash huquqiga egadir;

- xorijlik investorlarga xorij valyutasidagi pul mablag'larini O'zbekiston Respublikasiga va undan tashqariga, ular soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'lashi sharti bilan, biron-bir cheklashsiz erkin o'tkazish kafolatlanadi.

Respublika Prezidentining 2018 yil 1 avgustdagi “O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoniga ko'ra quyidagi imtiyozlar belgilandi:

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar ustav fondidagi xorijiy investitsiyalar ulushining eng kam miqdorini 30 foizdan 15 foizgacha kamaytirish;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonaning ishtirokchisi sifatida xorijiy yuridik shaxs qatnashishi shartligi to'g'risidagi talabni bekor qilish;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar ustav fondining eng kam miqdorini 600 million so'mdan 400 million so'mgacha kamaytirish;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun davlat boji miqdorini uch baravarga kamaytirish;

- aksiyadorlik jamiyatlari ustav fondining eng kam miqdorini 400 million so‘m miqdorida belgilash⁴⁰.

Xulosa qilib aytganda, milliy iqtisodiyotimizda xorijiy investitsiyalarning me‘yoriy-huquqiy asoslari bunyod etilgan bo‘lib, ularda yaratilgan shart-sharoitlar, jumladan, soliq va bojxona imtiyozlari, qonun o‘zgarmaslik kafolatlari, foyda olish va mulklarning rekvizitsiya qilinmasligi va boshqa kafolatlar respublika iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar jalb qilinishini yanada rag‘batlantiradi va uning jahon xo‘jaligi tizimiga uyg‘unlashuvini ta‘minlaydi.

⁴⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Reja:

5.1. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasi mazmuni, jarayoni hamda milliy iqtisodiyotning rivojida uning xalqaro integratsiyasini ta'minlash va faollashtirishning zarurligi va ahamiyati.

5.2. Milliy iqtisodiyot xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va hozirgi talablari.

5.3. Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, modernizatsiyalash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlantirishda uning faol xalqaro integratsiyasini ta'minlashning xorij tajribalari.

5.4. O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga qaratilgan davlat siyosatining asosiy maqsadi va yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari.

5.5. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning hamkorlik aloqalari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini faollashtirishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ishtiroki.

5.6. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar harakatini tartibga solishning mazmuni, zarurligi va ahamiyati.

Tayanch iboralar: integratsiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, raqobat, xalqaro moliya institutlari.

5.1. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasi mazmuni, jarayoni hamda milliy iqtisodiyotning rivojida uning xalqaro integratsiyasini ta'minlash va faollashtirishning zarurligi va ahamiyati

Xalqaro iqtisodiy integratsiya – bu milliy xo'jaliklar (davlatlar) o'rtasida o'zaro ko'ptomonlama barqaror aloqalarning rivojlanishi va mehnat taqsimoti negizida yuzaga kelgan mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan birlashuvi bo'lib, ishlab chiqarish tarmoqlarining turli darajada va turli ko'rinishdagi o'zaro aloqadorligini ifoda etadi. Hozirgi kunda integratsion jarayonlar to'g'risida mutaxassislar orasida yagona qarashlar kontseptsiyasi mavjud emas. Bir guruh iqtisodchi olimlar integratsiyani jahon mamlakatlari o'rtasida yangi tovarlar oqimini shakllantirish orqali "resurslar cheklanganligi" muammosini bartaraf etish yo'li deb talqin etishsa bu orqali jahon mamlakatlarida nisbatan serxarajat tovarlar ishlab chiqarishga chek qo'yilib, texnologik ayirboshlashni kengaytirish imkoniyatini beradi, ya'ni, ITTKIga xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi, boshqa bir guruh olimlar integratsiyani talab etuvchi dastlabki turtki sifatida noiqtisodiy omillarni ilgari suradi. Masalan, mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash va boshqalar. Uchinchi bir guruh iqtisodchilar esa integratsiya bu ishlab chiqarishni barqaror o'sishi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorlik kabi maqsadlarga engilroq va tezroq erishish imkoniyatini beradi deb hisoblashadi. Xullas, u yoki bu nazariy yondashuvlarni umumlashtirgan holda shuni qayd etib o'tishimiz mumkinki, integratsiya - bu hududiy miqyosda sifat jihatdan yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarining o'zaro yaqinlashishi va bir-biriga kirib borishi jarayonidir.

Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida integratsion jarayonlar asosan ikki ko'rinishda (mikro – transmilliy korporatsiyalarning tashkil etilishi orqali, makro – iqtisodiy siyosatni davlatlararo muvofiqlashtirish siyosati orqali) amalga oshiriladi.

Mikro miqyosdagi integratsion jarayonlar bir-biriga hududiy jihatdan yaqin joylashgan mamlakatlarning xo'jalik yurituvchi subyektlarning kapitallarini o'zaro ta'sir doirasi orqali amalga oshiriladi. Ya'ni, ushbu davlatlar o'rtasida integratsion jarayonlar iqtisodiy bitimlar tizimining shakllanishi, kichik shahobchalar, sho'ba korxonalar tashkil etilishi orqali yuz beradi. Tashkil

topgan korxona va firmalar o'rtasidagi o'zaro iqtisodiy aloqalarning tez rivojlanishi tovar almashuvini, xizmat sohaslarini, kapital va ishchi kuchining mamlakatlararo erkin harakatini ta'minlashga, ijtimoiy – iqtisodiy va ilmiy-texnologik, tashqi iqtisodiy va mudofaa, moliyaviy va valyuta sohasida yagona siyosatni o'tkazish zaruriyati tug'iladi. Yagona valyuta va moliyaviy fondlar, infratuzilmalar va umumiy davlatlararo boshqaruv organlariga ega bo'lgan iqtisodiy majmualar yaratiladi.

Makro miqyosdagi integratsion jarayonlar davlatlararo darajada integratsiya davlatlar iqtisodiy birlashmalarining shakllanishi hamda iqtisodiy siyosatlarning kelishuvi asosida amalga oshadi.

Jahon xo'jaligini rivojlanishining zamonaviy bosqichida sayyoramizning barcha qit'alarida integratsion jarayonlarning turli shakllarini ko'rishimiz mumkin. Xo'jalik hayotda integratsiyalashuv jarayonlari kundan – kunga chuqurlashib bormoqda. Integratsiyalashuv jarayonlari jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida xalqaro savdo sohasidan tortib ilmiy – axborot, tovar ayiraboshlashgacha bo'lgan turli ko'rinishlarini bir-biriga qo'shib borishini nazarda tutadi.

Jahon iqtisodiyotida xo'jalik hayotining barqaror rivojlanishi, takror ishlab chiqarishning milliy xo'jaliklar doirasidan chetga chiqish jarayonini aks ettiradi (eng avvalo, xalqaro mehnat taqsimoti asosida). Jahon xo'jaligi baynalminallashuvining o'sishi va rivojlanishida TMKlarning ta'sir doirasi kattadir. YuNKTAD ma'lumotiga ko'ra hozirgi kunda jahonda 40 mingdan ortiq TMKlar va ularning 270 mingdan ortiq shaxobchalari va sho'ba korxonalari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Jahondagi 500 dan ortiq eng yirik korporatsiyalarning 1/3 qismi esa AQShga tegishlidir.

Jahon xo'jaligida xalqaro iqtisodiy integratsiyaning rivojlanish jarayonlarini ikkinchi omili - xalqaro mehnat taqsimoti tuzilmasidagi chuqur o'zgarishlardir (bu asosan ITI ta'sirida yuz beradi). Xalqaro mehnat taqsimoti atamasi, bir tomondan, mamlakatlarning ma'lum bir maxsulotlar ishlab chiqarishiga ixtisoslashuvini bildirsa, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish majburiyatlarning firma ichida va firmalararo taqsimlanishida o'z ifodasini topadi.

Umumjahon ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy-texnik inqilobning hozirgi bosqichi baynalminallashuvni ham bozor, ham ishlab chiqarish sohasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishda muhim rol o'ynamoqda. ITI tashqi iqtisodiy aloqalarning ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi rolini oshishini ta'minlovchi muhim omildir. Xullas, ITIning rivojlanishi u yoki bu mamlakatda alohida bir ajralgan holda to'laqonli rivojlanib bora olmaydi.

5.2. Milliy iqtisodiyot xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va hozirgi talablari

Ma'lumki, xalqaro iqtisodiy integratsiya o'z mazmuni va mohiyati bilan, birinchidan, jahon mamlakatlarida ro'y berayotgan chuqur xo'jalik va ijtimoiy-siyosiy birlashuv sohasidagi jarayonlarni borishini, ikkinchidan, mustahkam iqtisodiy o'zaro aloqadorlikni, uchinchidan, milliy xo'jalikdagi mehnat taqsimotni, to'rtinchidan, turli daraja va shaklda ruy berayotgan ishlab chiqarishdagi o'zaro iqtisodiy hamkorliklar tushuniladi. Xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlar asosan bir-biriga yaqin bo'lgan hududlardagi davlatlarining o'zaro iqtisodiy shartnomalarida, ularning xorijiy mamlakatlardagi bo'limlarini tashkil topishda, xo'jalik subyektlari (firmalar, korxonalar) o'rtasidagi kapitalni o'zaro aloqadorligida namoyon bo'ladi. Davlatlararo iqtisodiy integratsion jarayonlar mamlakatlarning o'zaro iqtisodiy birlashuvi va milliy davlatlar siyosatining shartnomalari asosida amalga oshiriladi. Hozirgi kunda subyektlar o'rtasidagi integratsion jarayonlarning borishi va rivojlanishi asosan davlatlararo ahamiyatga ega bo'lgan tovarlarning erkin harakati va xizmat ko'rsatish sohalarda, mamlakatlar o'rtasidagi kapital harakati va ishchi kuchi migratsiyasida, davlatlararo iqtisodiy hamkordagi o'zaro kelishuvlarda, ilmiy-texnikaviy va texnologik sohalarda, moliya-kredit sohalarda, tashqi iqtisodiy va ijtimoiy, madaniy, shuningdek mudofaa siyosati va boshqa ko'plab boshqa sohalarda namoyon bo'lmoqda.

Xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlar natijasida bir butun valyuta birligiga (so'm, rubl, yevro, dollar va x.k.lar), moliyaviy byudjetga, davlatlararo yoki millatlararo boshqaruvga asoslangan mintaqaviy xo'jalik tarmoqlar tashkil topishi mumkin (EI tashkiloti, NAFTA, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari kabi). Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning eng oddiy ko'rinishlaridan biri, savdo sohalarida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil topishi bo'lsa, iqtisodiy integratsiyaning murakkab ko'rinishlaridan biri esa tashqi savdo tariflari asosida muhim rol o'ynayotgan bojxona ittifoqlarini vujudga kelishidir.

Xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlar jahon mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashda bir qator qulayliklarni vujudga keltirib, ular birinchidan, xo'jalik subyektlarini (tovar ishlab chiqaruvchilarni) ko'plab resurslar bilan (mehnat va yangi texnik-texnologik materiallar) ta'minlash bilan bir vaqtda jahon bozorlariga mos, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

Ikkinchidan, xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlarda qatnashuvchi barcha davlatlarni iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatidan bir-biriga yaqinlashtiradi. A'zo davlatlarni dunyo mamlakatlari tomonidan ruy berishi mumkin bo'lgan turli to'siq va raqobatdan himoya qiladi. Uchinchidan, xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlarda ishtirok etuvchi davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy muammolarni hal etish imkoniyatini beradi. Shunday qilib, xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlarni borishi iqtisodiy rivojlanish va yuksalishdan orqada qolayotgan mintaqalarni, rayonlarni rivojlanishiga, xalqaro mehnat bozorlaridagi ahvolni yaxshilanishiga, iqtisodiy kam ta'minlangan aholini esa iqtisodiy ta'minotini yaxshilanishiga imkon tug'diradi.

O'zbekiston Respublikasi 1991 yilning 31 avgustida suveren mustaqillikka erishdi. Shu kundan boshlab respublikaning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida rivojlanishning yangi davri boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Osiyo mintaqasining markaziy qismida joylashgan bo'lib, respublikada O'rta Osiyo aholisining 45%i yashaydi.

O'zbekiston qo'shni Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston bilan chegaralanib Evropa va Osiyoning bir qator mamlakatlari bilan transport va telekommunikatsiya aloqalari orqali bog'lanib turuvchi muhim strategik karidor hisoblanadi.

Keyingi yillarda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan o'zgarishlar va turli salbiy tendentsiyalarga qaramasdan, O'zbekistonda olib borilayotgan samarali iqtisodiy siyosat hamda xalqimizning fidokorona mehnati evaziga juda katta ijobiy natijalar qo'lga kiritilmoqda, iqtisodiyotimizda jiddiy tarkibiy va sifat o'zgarishlariga erishilmoqda. Bularning barchasi pirovardida xalqimiz turmush farovonligining o'sishiga, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi o'z o'rnini va mavqeyining tobora mustahkamlanib borishiga mutahkam zamin yaratmoqda.

5.3. Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, modernizatsiyalash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlantirishda uning faol xalqaro integratsiyasini ta'minlashning xorij tajribalari

Markaziy Osiyo mintaqasi doirasida umummintaqaviy tartibga solish obyekti bo'lishi kerak bo'lgan davlatlararo integratsiya dasturlarini barpo etish va amalga oshirishning alohida muhim roli va ustuvor ahamiyatini ajratib ko'rsatish mumkin. Shu o'rinda tashqi iqtisodiy foliyat yuritishda diversifikatsion tamoyillarga ham e'tibor qaratish, mamlakatimizning kelajakdagi istiqbolini va kutilmagan xavflarni bartaraf etish, shuningdek bunday xavflar paydo bo'lgan taqdirda ulardan keladigan salbiy ta'sirlarni maksimal darajada kamaytirish imkonini beradi.

Diversifikatsiya – muayyan to'plam tarkibining turli-tumanligini ta'minlash chora-tadbirlari. Diversifikatsiya darajasi turli-tumanlilik darajasi bilan belgilanadi. Diversifikatsiyalashdan muhim investitsiya kontseptsiyasi tariqasida foydalaniladi. U investitsiya portfelini daromadlilikini pasaytirmagan holda uning riskini pasaytiradi. Diversifikatsiyalashdan olinadigan eng yuqori samara bir turdagi aktiv qiymatining pasayishi boshqa turdagi aktiv qiymatining o'sishi hisobiga qoplanishini ta'minlaydigan tarzda investitsiya portfeliga turli sinflar, tarmoqlar, mintaqalar

aktivlarini qo'shish orqali erishiladi. Ya'ni, tashqi iqtisodiy aloqalarni o'rnatishda quyidagi diversifikatsion tamoyillarga e'tibor qaratish ijobiy samara berishi mumkin:

- tashqi iqtisodiy aloqalarni iloji boricha ko'proq va mintaqaviy jihatdan turlicha bo'lgan mamlakatlar bilan o'rnatish lozim;

- eksport tarkibini turlicha mahsulotlar tashkil etishi lozim;

- bir xil turdagi maxsulot yoki xizmatni bir vaqtning o'zida jahonning turlicha qit'alarida joylashgan davlatlarga eksport qilish lozim;

- iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan import mahsulotlari ham eksport siyosatida amal qiladigan tamoyil sifatida amalga oshirilishi lozim;

- jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayonini tashkil etishda turli mamlakatlar tajribasini o'zimizni sharoitga moslashtirgan holatda amalga oshirish lozim.

Yana ikkita istiqbolli yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin. Bular neft-gaz mashinasozligi va neft kimyosidir. Ularning rivojlanishi bizning respublikalarimizda neft va gaz qazib olish hajmlari o'sishi istiqboli bilan izohlanadi, bu o'z navbatida neft-gaz mashinasozligi mahsulotlari loyihalarini ta'minlash masalasini o'rta qo'yadi. Mintaqada integratsiya jarayonlarining real shart-sharoitlari va samaradorligini ta'minlash yuzasidan kechiktirib bo'lmaydigan majburiy makroiqtisodiy chora-tadbirlar ko'rish fursati etdi, ularga quyidagilar tegishlidir:

- iqtisodiy islohotlarni muvofiqlashtirish;

- milliy xo'jalik qonunchiliklarini yaqinlashtirish;

- tuzilmaviy, kredit-pul, valyuta, narx, soliq va ijtimoiy siyosatning umumiy strategiyasini kelishish.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari integratsiyasi mintaqadagi kompleks ustuvor muammolarni hal etib ushbu mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi kuchayishining muhim omiliga aylanadi.

Xorijiy mamlakatlar iqtisodiy integratsiyasining xalqaro tajribasi Markaziy Osiyo hamdo'stligi doirasidagi integratsiya jarayonlarida foydalanish mumkin bo'lgan bir qancha xulosalarga kelish imkonini beradi. Bu esa O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvida juda muhimdir.

Birinchidan, iqtisodiy vazifa sifatida mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani amalga oshirish uchun o'tkazilayotgan demokratik va iqtisodiy islohotlarning umumiy maqsadlari bilan birlashgan qatnashchi davlatlar rahbarlarining yagona siyosiy idorasi zarur;

ikkinchidan, xususiy biznesga va xorijiy investorlarga ishonch sharti sifatida barqaror makroiqtisodiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat integratsiya ittifoqi a'zosi bo'lgan mamlakatlar iqtisodiyoti integratsiyasi muvaffaqiyatli qadam tashlashining muhim sharti hisoblanadi. O'tish iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlar uchun ularga xos bo'lgan oldingi ijtimoiy tuzilmalarni o'zgartirish qiyinchiliklari bilan bog'liq erkin savdo zonasini, keyinchalik esa yagona iqtisodiy makonini barpo etish birinchi navbatdagi vazifa hisoblanadi. U boshqa islohotlar (tarkibiy qayta o'zgartirishlar, xususiylashtirish, davlatning iqtisodiyotga aralashishini bekor qilish, narxlarni erkinlashtirish va boshqalar) bilan uzviy uyg'un bo'lishi kerak;

uchinchidan mintaqaviy integratsiya erkin savdo zonasini, so'ngra bojxona, to'lov va valyuta ittifoqini tashkil etishga doir kompleks chora-tadbirlar sifatida asta-sekin, izchil amalga oshiriladigan jarayon ekanligini esda tutish zarur, bunda har bir bosqichda qatnashchilardan har birining manfaatlari va xulosalari kelishilishi kerak;

to'rtinchidan, rivojlangan infratuzilmasi (transport, aloqa, gaz, neft quvurlari, oziq-ovqat tashish va boshqa kommunikatsiyalar) mavjudligi mintaqaviy integratsiyaning hal qiluvchi sharti hisoblanadi, ulardan integratsiya hamdo'stligi barcha a'zolarining manfaatlari yo'lida samarali foydalanish zarur.

Iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari quyidagilardan iboratdir:

1. Erkin savdo hududi. uning doirasida qatnashuvchi mamlakatlar o'zaro savdo to'siqlarini bekor qiladilar, lekin ularning har ikkalasi uchinchi mamlakatlarga nisbatan savdo to'siqlarini buzmaydi. Bunday hududda qatnashuvchi mamlakatlar chegaralaridagi bojxona nazorati saqlab

qolinishi kerak. Uning maqsadi - qo'shni qatnashchi mamlakatlarning sustroq bo'jxona to'sig'i orqali uchinchi mamlakatlardan hududga kirib keluvchi import mollar uchun soliq undirish yoki uni ta'kiklashdan iborat (bu qoida uchinchi mamlakatlarga mol eksport qilishga ham taalluqlidir). Bunga 1960 yillarda tashkil topgan Evropa erkin savdo uyushmasi (EESU) misol bo'la oladi. Unga 6 mamlakat birlashgan bo'lib, uning asosiy vazifasi davlatlararo erkin savdoni yuritishdan iboratdir. EESU integratsiyaning quyi shakli bo'lib hisoblanadi, chunki u muntazam kooperatsion aloqalarni bildirmaydi. MDH mamlakatlari o'rtasidagi bitim erkin savdo zonasiga ikkinchi bir misoldir. O'zbekiston erkin savdo o'rtasida Ozarbayjon, Armaniston, Belarussiya, Qozog'iston, Moldaviya, Rossiya va Ukraina bilan shartnomalar tuzgan. Bu shartnomalarga binoan tomonlar mazkur mamlakatlardan chiqariladigan va ular hududiga olib kiritiladigan tovarlardan bo'jxona to'lovi olmaslik majburiyatini qabul qilgan. Shu asosida O'zbekiston shartnoma tuzilgan davlatlardan chiqariladigan va respublika hududiga olib kiriladigan tovarlardan bo'j olmaydi.

2. Bojxonalar ittifoqi. Bunda qatnashchi mamlakatlar o'zaro savdoda barcha cheklanishlarni bartaraf etibgina qolmay, tashqi savdo to'siqlarining yagona tizimini ta'sis etadilar. Bu bilan ichki chegaralarda bo'jxona xizmatini saqlash zaruriyatini soqit qiladilar. Evropa ittifoqi (EI) bo'jxona ittifoqiga misoldir. Evropa ittifoqiga 1958 yilda asos solingan bo'lib, 1993 yilga kelib u G'arbiy Evropadagi 12 mamlakatni birlashtirdi. Bu uyushmaning asosiy vazifasi ishtirokchi mamlakatlar doirasida resurslar, tovarlar va xizmatlar xarakatini milliy chegaradan xoli ravishda erkin ko'chib yurishini ta'minlash, umumiy bozorni vujudga keltirish, bozor vositasida tovarlarni davlatlararo taqsimlab, aholi talab-ehtiyojini qondirishdir. EI tarzida G'arbiy Evropa bo'jxona ittifoqining tuzilishi savdo integratsiyasi natijalarini amaliy baholash imkonini tug'diradi. Dunyodagi eng atoqli iqtisodchilarning fikricha, EI doirasida bo'jxona ittifoqi natijasida savdoning o'sishi ko'proq bo'ladi.

3. Umumiy bozor. Uning doirasidagi qatnashchilar savdodan tashqari ishlab chiqarish omillarining barchasini bemalol ko'chirish (ishchi kuchi va sarmoya migratsiyasi) erkinligiga ham ega bo'ldilar. Bunga yana o'sha Evropa iqtisodiy ittifoqi yoki Evropa umumiy bozori misol bo'la oladi. Uning hozirgi rasmiy nomi - Evropa ittifoqidir.

4. To'la iqtisodiy ittifoq. Bunda qatnashchi mamlakatlar o'z iqtisodiy siyosatlarini, shu jumladan, pul, soliq va ijtimoiy siyosatni, shuningdek, savdoga hamda ishchi kuchi va sarmoya oqimiga taalluqli siyosatni bir xillashtiradi.

Dunyoda davlatlarning necha o'nlab iqtisodiy birlashmalari mavjud. ASEAN (Janubiy Sharqiy Osiyo) mamlakatlari o'rtasida kooperatsiya aloqalari faol rivojlanmoqda. MDH mamlakatlari doirasidagi iqtisodiy hamkorlik ayniqsa, O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston o'rtasida tuzilgan Markaziy Osiyo umumiy bozorini tashkil etish haqidagi bitimni ham tilga olib o'tish kerak. Shimoliy Amerika iqtisodiy ittifoqi (NAFTA) to'g'risidagi bitimga katta umid bog'lanmoqda. Jahonda rivojlanayotgan yosh mamlakatlarga xos, lekin barqaror bo'lmagan boshqa integratsiya uyushmalari ham bor. Ularning ishtirokchilari o'tmishdagi mustamlakalar bo'lib, iqtisodiyoti bir yoqlama, ya'ni xom ashyo etkazishga asoslangan, shu sababli bir-birini to'ldirib, yagona kompleksni tashkil eta olmaydi. Integratsion aloqalarning paydo bo'lishi jahon xo'jaligiga xos voqelik, ammo ular umumiy tus olish uchun hamma mamlakatlarda sharoit muhayyo bo'lishi kerak.

5.4. O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga qaratilgan davlat siyosatining asosiy maqsadi va yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi erishgach, ham siyosiy, ham iqtisodiy sohada ko'pgina yutuqlarga erishdi. Ularning eng muhimlaridan biri – bu respublikamizning jahon hamjamiyatida faol ishtirok etib, milliy manfaatlarga mos keladigan ko'p tomonlama siyosat yuritishi va shu asosda jahon xo'jaligida tutgan o'z o'rnini mustahkamlab borishdir.

Endilikda O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosat maydonida borgan sari munosib o'rinni egallab bormoqda. Qo'yilgan ko'pgina amaliy qadamlar O'zbekistonning halqaro hamjamiyatda uzoq muddatli, istiqbolli yaratuvchilik faoliyatini olib borishga mo'ljallangandir.

Boshqa davlatlar bilan bo'ladigan iqtisodiy integratsiya davlatning har xil ehtiyojlarini qondirish va samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi va fan-texnika taraqqiyotini jaddalashtirishga, millatlararo yaqinlashuviga, aholining turmush darajasini oshirishga yordam beradi.

Xo'jalik aloqalarining baynalminallashtirish jarayonlarining kuchayib borishida, iqtisodiyotni rivojlantirish hamda mustahkamlashda tashqi iqtisodiy omil muhim rol o'ynamoqda. Tashqi iqtisodiy aloqalarning rivojlanish xususiyatlari va ularning ishlab chiqarishdagi samaradorligi milliy iqtisodiy barqarorlikni va uning rivojlanish xarakatini aniqlaydi. Shunga ko'ra jahon mamlakatlari zamonaviy xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va chuqurlashtirishga katta e'tibor bermoqdalar.

Ayniqsa, bu mustaqil rivojlanish yo'liga o'tgan respublikamiz uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi xorijiy mamlakatlar bilan mustaqil ravishda aloqa qilish imkoniyatidan mahrum edi. Bundan tashqari xo'jalik yuritishning yopiq, sotsialistik boshqaruv tizimi sharoitida, kapital migratsiyasi, ishchi kuchi migratsiyasi, valyuta-kredit munosabatlari kabi xalqaro ayriboshlash turlari deyarli rivojlanmagan edi. Shuning uchun ham o'tkazilayotgan iqtisodiy islohatlarning barchasi O'zbekistonni jahon xo'jaligi tizimiga teng xuquqli kirishiga va barcha mamlakatlar bilan teng huquqli hamkorligini ta'minlashga qaratilgan.

Iqtisodiy integratsiya bir tomondan, yangi texnologiyalardan xorijiy sarmoyalardan foydalanish orqali milliy iqtisodiyotni tezda o'stirishga ko'maklashsa, boshqa tomondan, O'zbekistonning boy resurslari va ishlab chiqarish imkoniyatlarining jahon xo'jaligiga ko'shilishi, uning umumjahon iqtisodiy imkoniyatlarini kuchaytiradi.

Integratsiya – O'zbekiston Respublikasining jahon xo'jaligi tizimiga kirib borishini tezlashtiradi. Shuning uchun ham O'zbekiston iqtisodiyotida xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlarning borishi muhim o'rin tutmoqda.

Xullas, O'zbekiston nafaqat Markaziy Osiyo Hamjamiyati (MOH), MDH va Iqtisodiy Hamkorlik tashkilotlari (IHT) miqyosidagi integratsion aloqalarini kuchaytirishi, balki istiqbolda jahondagi boshqa bir qator integratsion uyushmalar bilan ham mustahkam munosabatlar o'rnatishi lozim.

2011-2015 yillarda tarkibiy o'zgarishlarni, iqtisodiyotning soha va tarmoqlarini diversifikatsiya va modernizatsiya qilishni izchil davom ettirish, ishlab chiqarishni texnik va texnologik yangilash, shuningdek, transport, muhandislik, kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish jarayonlarini yanada chuqurlashtirishga qaratilgan faol investitsiya siyosati olib borildi.

Asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalarning yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushi 24 foizdan kam bo'lmaganligi tarkibiy o'zgartirishlarni jadal amalga oshirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishni ta'minladi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning asosiy hajmi ichki resurslarni safarbar qilish hisobidan amalga oshirildi.

Bu mablag'lar, avvalo, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashni amalga oshirayotgan korxonalarning o'z mablag'larini ko'paytirishi, soliq yukini yanada kamaytirish, tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash va aholining tadbirkorlik faoliyatidan oladigan daromadlarini oshirish hisobidan hosil bo'ladi.

Strategik muhim, birinchi navbatda, infratuzilmani shakllantirish, ishlab chiqarishni rekonstruktsiya qilish va modernizatsiya etishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishga ichki resurslarni jalb etishda O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi alohida o'rin egalladi. Mazkur jamg'armaning eng muhim vazifalaridan biri strategik investitsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirish maqsadida yirik xorijiy investor va sheriklarni jalb etishdir. Masalan,

Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida amalga oshirilayotgan, umumiy qiymati 1,28 milliard dollarga teng bo'lgan Tolimarjon issiqlik elektr stantsiyasida ikkita bug'-gaz moslamasini qurish loyihasi shular jumlasidandir.

Aynan ana shu hamkorlikning moliyaviy ko'magida kelgusi yillar davomida O'zbek milliy avtomagistrali uchastkalarini qurish, ichimlik suvi bilan ta'minlash tizimlarini barpo etish va rekonstruktsiya qilish, qishloq xo'jaligi erlarining meliorativ holatini yaxshilash, polivinilxlorid va kaustik soda ishlab chiqarish bo'yicha yangi majmua barpo etish, qishloq xo'jaligi texnikasi va avtomobil shinalarini ishlab chiqarishni tashkil etish kabi ko'plab loyihalar amalga oshiriladi.

5.5. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning hamkorlik aloqalari.

Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini faollashtirishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ishtiroki

Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida O'zbekiston XVF, XTTB, YeTTB, OTB, ITB kabi moliya-kredit institutlari bilan faol hamkorlik qilib kelmoqda. Uzluksiz makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'smishning yuqori sur'atlarini ta'minlash, tuzilmaviy o'zgarishlarni izchil amalga oshirib borish, iqtisodiyotning tayanch va ijtimoiy infratuzilmalarini bosqichma-bosqich modernizatsiyalashtirib borishni ta'minlashga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiy strategiyasi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ko'lamining o'sib borishiga zamin yaratadi.

Xalqaro valyuta fondi (XVF) 1945 yilda tashkil etilgan va o'sha 186 ta mamlakat a'zo. XVFning maqsadi a'zomamlakatlar valyuta-moliya siyosatini muvofiqlashtirish, to'lov balansini tartibga solish va valyuta kursining barqarorligini qo'llab-quvvatlash uchun qarz berish hisoblanadi. Buning uchun fond to'lov balansida qiyinchiliklar sezayotgan o'z a'zolarini moliyalashtiradi, ularning xo'jalik yuritish usullarini yaxshilashga qaratilgan texnik yordam ko'rsatadi.

Oxirgi o'n yilda XVFning moliyaviy vositachi va yirik kreditor sifatidagi roli oshdi. Qarzlari a'zo mamlakatlar badallaridan tashkil topgan umumiy resurslar hisobidan hamda SDR shartli birliklaridagi maxsus hisobdan berilishi mumkin.

Kreditlarni berish va qaytarish to'lov balansini muammosining xususiyatlari hamda holatlariga bog'liq tarzda farqlanib, quyidagilardan iborat:

5.1-jadval

XVF kreditlash shartlari

Kreditlash mexanizmi yoki siyosati	To'lov shartlari	Muddati (yil hisobida)		
		Eng uzoq muddat	Kutilayotgan muddat	Davriylik
«Stend-bay» krediti	Asosiy stavka + marja	3,25-5	2,25-4	Har kvartalda
Kengaytirilgan kreditlash	Asosiy stavka + marja	4,5-0	4,5-7	Har yarim yilda
Qoplovchi moliyalash	Asosiy stavka	3,25-5	2,25-4	Har kvartalda
Favqulodda yordam	Asosiy stavka	3,25-5	—	—
Qo'shimcha zaxiralarni qoplash	Asosiy stavka + marja	2,5-3	2-2,5	Har yarim yilda
Kambag'allikka qarshi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash	Yillik 0,5%	5,5-10	-	-

«Stend-bay» kreditlar. XVF kreditlash siyosatining asosini tashkil etadi. «Stend-bay» krediti to'g'risidagi shartnomaga asosan a'zo mamlakatlar to'lov balansida qisqa muddatli muammolarni bartaraf etish uchun odatda 12 — 18 oyga belgilangan miqdorda kredit olish huquqiga ega.

Kengaytirilgan kreditlash mexanizmi. XVF kengaytirilgan kreditlash mexanizmi bo'yicha

a'zo mamlakatlar belgilangan miqdorda kredit olish huquqiga ega bo'lib, odatda, uch-to'rt yilga taqdim etiladi. Ushbu mexanizm asosida ajratilgan mablag'lar a'zo mamlakatlarda to'lov balansi holatiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatuvchi tuzilmaviy xususiyatga ega muammolarni bartaraf etishga yo'naltiriladi.

Kambag'allikka qarshi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash mexanizmi.

- Qo'shimcha zahiralarni moliyalash mexanizmi.

- Qoplovchi moliyalash 1963 yilda joriy etilgan bo'lib, jahon bozorlarida tovar xom ashyo narxining o'zgarishi natijasida eksport tushumi kamomadi hosil bo'lgan yoki oziq-ovqat importi qiymatining o'sishiga duch kelgan mamlakatlarga taqdim etiladi.

Favqulodda yordam. Ushbu tartib favquloddagi holatlar tufayli to'lov balansida yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etishda a'zo mamlakatlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida 1962 yilda joriy etilgan. 1995 yilda a'zo mamlakatlarda harbiy mojarolar tufayli ularning institutsional va ma'muriy salohiyatiga putur etkazilgani sababli mazkur tartibni qo'llash miqyosi yanada kengaytirilmokda.

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) — Umumjahon banki guruhining asosiy tashkiloti bo'lib, o'rta va kam daromadli, to'lov qobiliyatiga ega mamlakatlar hukumatlariga qarz beradi. XTTB 1944 yilda tashkil etilgan va hozirda a'zo mamlakatlar soni 186tani tashkil etadi.

XTTBning maqsadi — a'zo-mamlakatlar iqtisodiyotini qayta tiklashga va rivojlanishiga kapital qo'yilmalar berish, investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish orqali qo'llab-quvvatlash, to'lov balansi muvozanatini ta'minlashga qaratilgan qarz berishdan iborat.

XTTB, odatda, 5 yillik imtiyozli davr bilan 20 yilgacha muddatda uzoq muddatli kreditlarni beradi. Bankning resursi ikki manbadan shakllanadi. Shu jumladan, asosiy qismi moliya bozorlarida turli xil qarz majburiyatlarini joylashtirishdan shakllanadi.

XTTB a'zo mamlakatlarga hukumat kafolati asosida qarz beradi. Qarzni odatda 10-15 yil muddatga 5 yil imtiyozli davr bilan ajratiladi. XTTBning foiz stavkasi har 6 oyda o'zgaradi va o'rtacha 7% atrofida belgilanadi. XTTB ustaviga muvofiq aholi jon boshiga 5055 dollargacha YaIM to'g'ri keladigan mamlakatlarga bankdan qarz olish huquqiga ega. Yirik taraqqiy etgan mamlakatlar, xususan, bankning 5 ta eng yirik aksionerlari qarz olishi mumkin emas. Jahon banki qariyb 70 yillik faoliyati mobaynida 140 ta mamlakatda qiymati 300 mlrd. dollarga teng 6 mingdan ortiq loyihalarni moliyalashtirishda ishtirok etgan. Ushbu bank tomonidan O'zbekistonga ajratilayotgan kreditlar iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, jumladan, xususiylashtirish, moliya sektorini rivojlantirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash, ijtimoiy infratuzilmani yaxshilashga yo'naltirildi.

5.2-jadval

Jahon bankining O'zbekistonda amalga oshirgan yirik loyihalari, mln.dol.

	Loyiha hajmi
Salomatlik-2	39,48
Drenaj, irrigatsiya va tuproq hosildorligini oshirish	74,55
Buxoro va Samarqand shaharlarida ichimlik suvi ta'minotini yaxshilash	40,0
Qishloq xo'jalik korxonalarini qo'llab quvvatlash	36,14
Farg'ona vodiysida suv resurslarini boshqarish	65,54

Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi (XTA) — 1960 yilda tashkil etilgan bo'lib, unga a'zo mamlakatlar soni 169 tani tashkil etadi. XTA uzoq muddatga foizsiz, kredit ko'rinishida qarz va deyarli bozor shartlari bo'yicha qarz olish imkoniga ega bo'lmagan dunyoning eng past daromadli 82ta mamlakatlariga grantlar beradi. XTA kredit operatsiyalarini donor mamlakatiga badallari, XTTBning sof foydasini o'tkazish, XMKning grantlari va uyushma tomonidan ajratgan kreditlaridan keladigan tushumlar hisobiga moliyalashtiriladi.

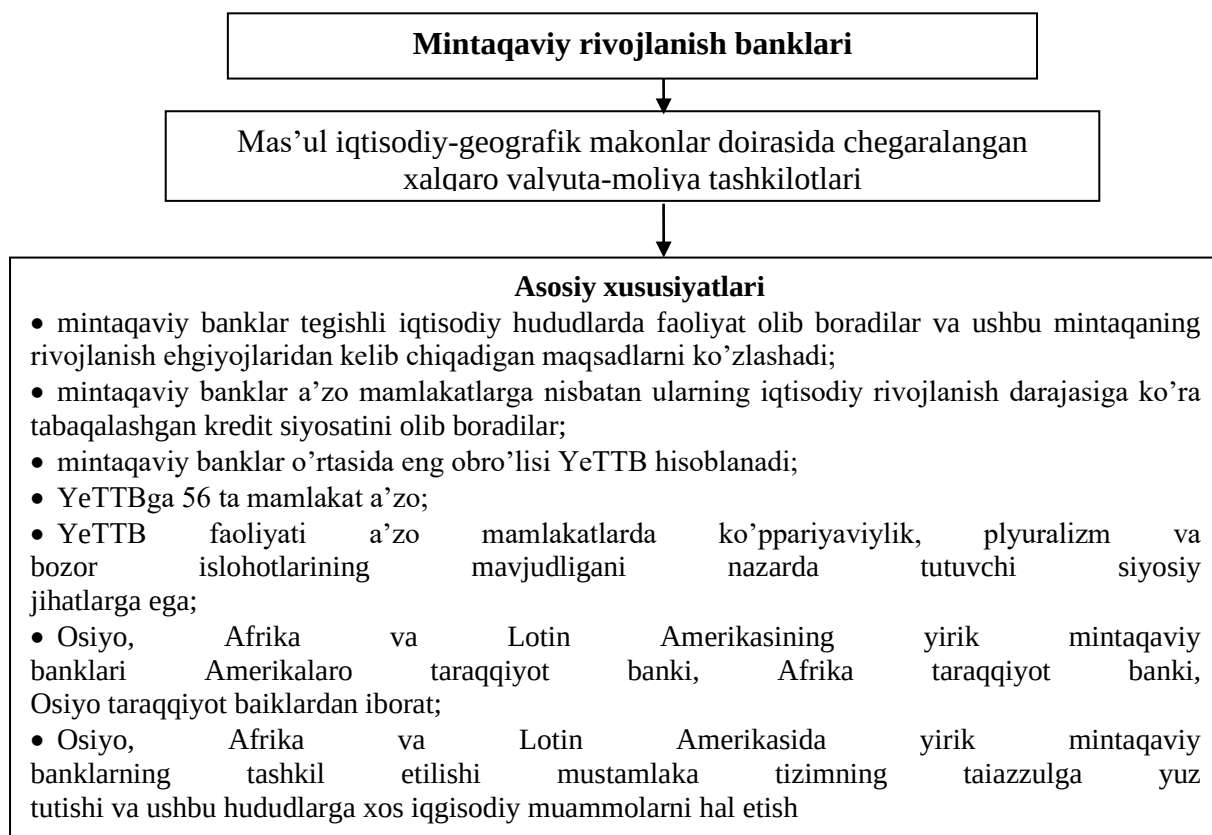
XTAning maqsadi rivojlanayotgan mamlakatlarga imtiyozli kreditlar berishdan iborat bo'lib, zaxiralashtirilgan kredit mablag'larining jami hajmi 207 mlrd. dollarga etgan. XTA kreditlari

10 yillik imtiyozli davrni kamrab olgan holda 35 — 40 yilga beriladi. Kreditlar hajmi SDRda aks ettiriladi, lekin moliyalashtirish loyiha xarajatlari amalga oshiriladigan valyutada beriladi. Olingan qarz bo'yicha foiz hisoblanmaydi, ammo kredit bo'yicha xizmat ko'rsatishdan kreditning 0,75% miqdorida komissiya haqi olinadi. Jahon hamjamiyati XTAni kam rivojlangan mamlakatlarga yordam beruvchi eng samarali tashkil etilgan moliya instituti sifatida tan oladi.

Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK) 1956 yilda rivojlanayotgan mamlakatlar xususiy sektorini qo'llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan. A'zo mamlakatlar soni 182 tani tashkil etadi. **XMKning asosiy vazifasi bo'lib**, rivojlanayotgan mamlakatlarda xususiy investor va moliya institutlariga kapitalni samarali joylashtirishga ko'maklashishda vositachilik qilish hisoblanadi. XMK bozor holatiga yaqin shartlar bo'yicha 12 yil imtiyozli davr bilan 3 yildan 15 yilgacha qarz beradi. Qariyb 80% passivlari moliya bozorlaridan jalb etiladi, qolgan 20%i esa XTTBdan qarzga olinadi. Odatda, XMK boshqa investorlar ishtirokidagi loyihalarni moliyalashtiradi, uning ulushi 25-35%ni tashkil qiladi. Birgalikdagi moliyalashtirish XMK faoliyatining o'ziga xos jihati bo'lib, qarz berishdan tashqari, xususiy korxonalar kapitaliga ham pul qo'yishni amalga oshirishda namoyon bo'ladi.

Investitsiyalarni kafolatlash bo'yicha ko'p tomonlama agentlyak (MIGA) — 1988 yilda a'zo mamlakatlarga xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirishda ko'mak berish maqsadida tashkil etilgan. Hozirda agentlikka 174ta mamlakat a'zo bo'lib, jami ajratilgan kafolatlari hajmi 20,9 mlrd. dollarga teng. Agentlik tomonidan 2009 moliya yilida 26 ta loyiha bo'yicha 1.4 mlrd. dollar miqdorida kafolatlar berilgan. Ushbu agentlik rivojlanayotgan mamlakatlarga yo'naltirilgan TTXIni rag'batlantirish maqsadida siyosiy risklardan sug'urtalash yoki kafolatlash xizmatlarini taklif etadi.

Investitsion nizolarni tartibga solishning xalqaro markazi (ICSID) — 1966 yilda tashkil etilgan bo'lib, maqsadi xorijiy investorlar va investitsiyalarni jalb etuvchi mamlakatlar o'rtasida yuzaga kelgan xalqaro investitsion nizolarni arbitraj ko'rib chiqish va tartibga solish mexanizmini ta'minlab berishdan iboratdir. Bundan tashqari ushbu markaz xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi qonunchilik aktlari va xalqaro nizolarni arbitraj tartibga solish sohasida tadqiqot ishlarini olib boradi. Hozirgi vaqtda markazga 143 ta mamlakat.

5.1-rasm. Mintaqaviy rivojlanish banklari

Xorijiy investitsiyalarni xalqaro miqyosda tartibga solishda mintaqaviy moliya institutlari ham muhim rol o'ynaydi.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki YeTTB — 1991 yilda tashkil topgan va unga 56 ta mamlakat a'zo. YeTTB Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlariga bozor iqtisodiyotiga o'tish bo'yicha islohotlarni o'tkazishda ko'maklashadi.

Bank uchun xususiy sektor rivojlanishi, xususiylashtirish jarayoni, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, moliya muassasalari hamda sanoat sektorini tashkil etish va mustahkamlash, kichik biznesni rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ustuvor loyiha va dasturlar bo'lib hisoblanadi. Bank xususiy va xususiylashtirilgan korxonalar taklifi homiylik salohiyati yuqori bo'lishi va biznes rejalarining ishonchli bo'lishini talab qiladi.

Osiyo taraqqiyot banki (OTB) — 1966 yilda tashkil topgan va unga 57 ta mamlakat (41 ta hududiy va 16 ta hududdan tashqari mamlakatlar) a'zo. OTBga a'zolik BMTning Osiyo va Tinch okeani bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha komissiyasidagi barcha mamlakatlar va Osiyo mintaqasidagi boshqa mamlakatlari (agar ular BMT yoki uning ixtisoslashgan agentliklariga a'zo bo'lsalar) uchun ochiq. A'zolikda mavjud bunday keng imkoniyatlar OTBda Osiyo mintaqasidan tashqari mamlakatlar ulushining ortishiga olib keldi, ularga bank aksiyalarining qariyb 37%i va ovozlarining 35%i to'g'ri keladi.

OTBning maqsadi Osiyo qitasidagi rivojlanayotgan mamlakatlarga iqtisodiy rivojlanishda ko'maklashishi, hududiy hamkorlikni rag'batlantirish, a'zo-mamlakatlarga texnik yordam ko'rsatish va ularning iqtisodiy siyosatini muvofiqlashtirishdan iborat.

Bundan tashqari OTB va O'zbekiston o'rtasidagi istiqbolli hamkorlik temir va avtomil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish, qishloqlarda suv ta'minoti tizimini takomillashtirish ishlarini faollashtirishni nazarda tutadi.

5.3-jadval

Osiyo taraqqiyot bankining O'zbekiston bilan hamkorlikdagi aloqalari

Loyihaning nomi	Hajmi mln. doll.	Loyihaning qisqacha tavsifi
Qishloq xo'jalik korxonalarini rivojlantirish	50	Qishloq joylaridagi kichik biznes korxonalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash. Moliyalashtirish 28 ta investitsion loyiha bo'yicha amalga oshirilmoqda.
Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani infratuzilmasini rivojlantirish va xo'jaliklarini qayta tarkiblash	36	Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish hamda fermerlarning paxta va bug'doy etishtirishdan oladigan daromadlarini barqarorlashtirish. Ushbu loyiha sinov loyihasi bo'lib, keyinchalik uni mamlakat miqyosida joriy etish ko'zda tutilgan.
Don ekinlarining hosildorligini oshirish	26	Bug'doyni etishtirish, qayta ishlash, sotishning tejimli va barqaror tizimlarini rag'batlantirish. Loyiha 217 ming qishloqdagi uy xo'jaligiga foyda keltiradi, shularning 35%i kam ta'minlangan oilalardir.
Amu-Zang kanali mashina tizimlarini tiklash	73,2	Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini, fermerlar daromadlarining barqarorligini saqlash va oshirish

Erlarning meliorativ holatini yaxshilash	60,2	Buxoro, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlarining 9 ta tumanida erlarning degradatsiya muammosini hal qilish
Umumta'lim tizimida darsliklar va o'quv adabiyotlarini nashr qilish tizimini	260	Darsliklarning sifati, foydalanish muddatini oshirish yo'li bilan umumta'limning sifati va ahamiyatini oshirish.

Islom taraqqiyot banki (ITB) — 1974 yilda tashkil topgan. Unga islom diniga e'tiqod qiluvchi 35 ta mamlakat, ya'ni Islom anjumanining deyarli barcha a'zolari kiradi. Nizom kapitalining miqdori OTB dan 5 marta kam. ITBning maqsadi a'zo mamlakatlarning rivojlanish loyihalarini, tashqi savdoni kreditlash va savdo, sanoat kompaniyalari kapitallarini investitsiyalashdan iborat.

5.4-jadval

ITBning O'zbekistondagi loyihalari

Loyiha nomi	Loyihaning qiymati, mln.doll	Loyihaning huquqiy asosi
“Sug'diyona”500 kv elektr uzatish liniyasi qurilishi Sirdaryo IES	25,1	O'zbekiston Respublikasi Prezidentiniig 2005 yil 22 iyundagi PQ-105 sonli Qarori
“G'uzor Surxon” 500 kv elektr uzatish liniyasi va «Surxon» avtotransformatorini qurish	42,0	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 22 iyundagi PQ-901-sonli
5ta kasb hunar kollejlarini qurish va jihozlar bilan ta'minlash	10,5	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 22 noyabrdagi PQ-713-sonli Qarori
Umumta'lim maktablarini qurish va jihozlar bilan ta'minlash	10,3	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 31 maydagi 104-sonli Qarori
Respublika shoshilinch tibbiy yordam markazi va uning hududiy filiallarini tibbiy asbob-uskunalar bilan ta'minlash	23,8	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasining 2005 yil 11 maydagi 120-sonli Qarori
Asfalt zavodini modernizatsiyalash, Toshkent shahrida yo'llar qurish va ta'mirlash uchun asbob-uskunalar va mexanizmlar sotib olish	12,6	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 17 oktyabrdagi PQ-201-sonli Qarori

O'zbekiston ITBga 2003 yil 3 sentyabrda a'zo bo'lgan bo'lib, ushbu bank tomonidan 2003 — 2009 yillar mobaynida umumiy qiymati 150 mln. dollarga teng moliyaviy xizmatlar ko'rsatilgan.

5.6. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar harakatini tartibga solishning mazmuni, zarurligi va ahamiyati

Jahon amaliyotida xalqaro kapitallar harakatini tartibga solishning **milliy va xalqaro usullari** qo'llaniladi.

Xalqaro kapitallar harakati jarayonining muhim xususiyatlaridan biri mazkur jarayonga davlatning faol aralashuvidir. Bunda davlat quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- tartibga solish;**
- nazorat qilish;**
- rag'batlantirish.**

Jahon amaliyotida xalqaro kapitallar harakatini davlat tomonidan tartibga solishda muayyan ziddiyatlar mavjud. Jumladan, mamlakatlar, bir tomondan, xalqaro kapital harakati yo'lidagi mavjud cheklovlarni bartaraf etishga harakat qilishsa, boshqa tomondan, xalqaro kapital harakatini cheklash choralarini ko'rishadi.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, mamlakatdan kapitalning chetga chiqib ketishi xorijiy kapitalning kirib kelishiga qaraganda kamroq darajada tartibga solinadi.

Xalqaro kapital harakatini davlat tomonidan tartibga solishda milliy qonunlar, qarorlar va ma'muriy cheklovlar asosiy o'rin egallaydi. Shunisi e'tiborliki, ko'pchilik sanoat jihatdan rivojlangan mamlakatlarda (masalan, AQSh, Germaniya, Frantsiya va Buyuk Britaniya) xorijiy investitsiyalarni tartibga solish bo'yicha maxsus qonunlar yoki kodekslar qabul qilinmagan. Biroq boshqa mamlakatlarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, ulardan foydalanishga oid maxsus milliy qonunlar qabul qilingan va amal qilmoqda.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish vazifalarini hal qilishda milliy qonunchilikka xorijiy investorlar uchun qulay milliy rejimni shakllantirish haqidagi nizomlar kiritiladi. Milliy rejimda norezidentlar uchun xo'jalik faoliyatini yuritish borasidagi shart-sharoitlar rezidentlar uchun yaratilgan shart-sharoitlardan yomon bo'lmasligi kerak. Ushbu qoida muhim ahamiyatga ega. Milliy rejim – xo'jalik yuritish faoliyatining minimal sharoitlari bo'lib, bu minimum sharoitlar xorijiy investorlar uchun yomonlashib, pasayib ketmasligi kerak.

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'ri

Reja:

6.1. Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari.

6.2. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish maqsadlari, obyektiv zarurligi va tasniflanishi.

6.3. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri.

6.4. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi.

6.5. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari.

Tayanch iboralar: erkin iqtisodiy hudud, bojxona boji, ilmiy texnologik zona, soliq imtiyozlari.

6.1. Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari

Iqtisodchi-olimlar tomonidan erkin iqtisodiy hudud tushunchasining mazmuni va mohiyati xususida turli fikrlar mavjud. Hozirgi kungacha iqtisodiy adabiyotlarda EIHlarga 30 xilga yaqin ta'rif berilmoqda. Chunki, na xorijiy adabiyotlarda, na mahalliy adabiyotlarda EIHning ko'pchilik tomonidan qabul qilingan umumiy belgilari yoki umumiy ko'rsatkichlari ko'rsatib o'tilmagan. Turli davrlarda EIHning mohiyatidan kelib chiqqan holda turlicha ta'riflanmoqda. Masalan, iqtisodchilardan A.Kuznetsov: «An'anaviy ma'noda EIH deganda, davlatning suveren hududi bo'lib, u erdagi xorijiy tavorlar hech qanday bojxona to'lovlarisiz saqlanishi, sotilishi yoki xarid qilinishi mumkin»⁴¹, deb ta'riflaydi.

1973 yil 18 mayda Kioto shahrida bo'lib o'tgan konventsiyada EIH tushunchasiga rasman izoh berilgan. Unda yozilishicha: «Erkin iqtisodiy hudud bu ma'lum bir davlat xududining shunday qismiki, unga olib kirilgan tovarlar bojxona hududidan tashqaridagi tovar sifatida qaralib, u bojxona tekshiruvidan va soliqlaridan ozod etiladi»⁴². Bizning fikrimizcha, bu ta'rifda turli xildagi EIHlarning asosiy xususiyatlari yoritib o'tilgan, lekin bu faqat tovarlarni hududga olib kirish va olib chiqib ketishga nisbatan to'g'ridir. Ushbu tushunchadan ko'rinib turibdiki, EIH tom ma'noda erkin emas, balki nisbatan erkin hududdir. Bu hududga olib kirilgan tovarlar bojxona to'lovlaridan, import solig'i va import nazarotilardan ozod etilgani uchun ham bu hudud erkin iqtisodiy xudud, deb ataladi. Bu shuni anglatadiki, EIHga xorijdan olib kelingan tovarlar qabul qiluvchi davlatga olib kelingan, deb e'lon qilinmaydi. Shu bilan birga, qonunlar tovar egalarini va sarmoyachilarni mavjud iqtisodiy huquqiy tartibotdan ozod qilmaydi, balki uni engillashtiradi.

EIHlarning mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o'ynashini hisobga olgan holda O'zbekistonda ham «Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi⁴³ Qonun qabul qilingan. Unga ko'ra maxsus iqtisodiy zona – tegishli hududni jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo'lgan maxsus ajratilgan hududdir. Erkin

⁴¹ Кузнецов А. Свободные зоны и национальная экономика. // «Мировая экономика и международные отношения». – №12. 1990. – С. 24.

⁴² Рыбаков С.А., Орлова Н.А. Особые экономические зоны в России. – М.: «Вершина», 2006. – С. 248.

⁴³ O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 17 fevraldagi «Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi 604-sonli Qonuni.

iqtisodiy zonalar – shunday geofafik hududki, unda mamlakatda qabul qilingan xo'jalik faoliyati tartibiga qaraganda imtiyozli soliq to'lash tartibi joriy etiladi. Boshqacha ifodalaganda, ushbu hududda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi kamaytiriladi va bu milliy iqtisodiy makonning bir qismi bo'lib, mamlakatning boshqa hududlarida qo'llanilmaydigan ma'lum imtiyozlar tizimi joriy etiladi. Erkin iqtisodiy zona – mamlakat hududining imtiyozli bojxona, valyuta, soliq, viza va mehnat rejimlari joriy etilgan maxsus ajratilgan qismi.

Davlatning EIHni tashkil etish orqali maxsus hududlarga investitsiya oqimini kuchaytirishga qaratilgan intilishlarini T.Danko va Z.Okrutlar ta'kidlab o'tadilar. Ular EIHni «qulay investitsiya muhitini yaratish uchun hamda ishlab chiqarishni, savdo-sotiqni, ilmiy faoliyatni rag'batlantiruvchi omil, mexanizm», deb biladilar⁴⁴.

Iqtisodiy lug'atlarda EIHning xorij investitsiyalarining kirib kelishini rag'batlantirishga urg'u berilgan. U yerda yozilishicha: «Erkin iqtisodiy hudud – xorij kapitali ishtirokidagi faoliyatni rag'batlantiruvchi, imtiyozli valyuta- moliyaviy va anchayin qulay soliq rejimlariga ega bo'lgan hududdir»⁴⁵. Biroq, professor E.Avdokushenning fikriga ko'ra, mamlakat xorij investitsiyalariga butunlikcha yo'l ochib berishni istamagan holda, balki investitsiyalarni ma'lum bir hududga yoki sohaga yo'naltirish niyatida, mamlakatning ba'zi yerlarida EIHlarni tashkil qiladi. Uning qayd etishicha, so'ngi paytlarda davlatlar o'rtasida boshqa mamlakatlardan investitsiyalarni jalb qilish uchun yaratib berilayotgan shart-sharoitlar, imtiyozlar borasida kuchli raqobat bormoqda. Demak, bundan xulosa qilsak, bu kurashda EIH «jahon xo'jaligi miqyosida ko'chib yurgan kapitallar uchun o'ziga xos qopqon»⁴⁶, deb hisoblasa bo'ladi.

Iqtisodiy ilmiy adabiyotlarda, ko'pincha, EIHga investorlarni nima jalb qilishi yuzasidan baxs yuritiladi. Ba'zi bir olimlar, bu masalaning echimi, faqatgina qulay rejim, xo'jalik yuritishning maxsus sharoiti, deb hisoblaydilar. Xususan, Ya.Druzik ko'rsatishicha, «...har qanday erkin iqtisodiy hududning rivojlanishidagi muhim sababchisi imtiyozlardir (bo'lib hisoblanadi)...»⁴⁷. Boshqa bir olimlar guruhi, masalan, V.Ivchenko, L.Samoylova, A.Kunetsovlar EIH rejimi taklif etadigan imtiyozlar tizimi, har doim ham xorijiy investitsiyani jalb etishda asosiy omil bo'lib hisoblanmaydi, deb biladilar. Olimlarning yozishicha, «xorijiy investorlar uchun imtiyozlar hal qiluvchi emas, ularni, ko'proq, mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, xususiyl mulkka nisbatan bo'lgan munosabat, erkin xalqaro bitim va shartnomalar qiziqtiradi»⁴⁸.

Ayni paytda T.Danko va Z.Okrutlar ko'rsatishicha, «Erkin iqtisodiy hudud hamisha davlat yurisdiksiyasi ostida bo'ladi»⁴⁹.

Ushbu masala bo'yicha muallif professor K.Semenov fikriga qo'shiladi, Uning yozishicha, «...Erkin iqtisodiy hududning davlatga nisbatan bo'lgan mustaqilligi absolyut emas, balki nisbiydir...» va «...EIHdagi qonun mahsulot egalari va investorlarni mavjud iqtisodiy huquqiy tartibotdan butkul ozod etmaydi, balki uni engillashtiradi. Bu hudud, unga olib kirilgan tovarlarga turli boj va soliqlar to'lanmasligi yuzasidan erkindir»⁵⁰.

O'zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarga investitsiyalarni jalb qilishni faollashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borgan M.Raimjonova EIHni quyidagicha ta'riflagan: «mamlakat hududida maxsus iqtisodiy rejim va ma'muriy boshqaruvga ega bo'lgan, davlat aralashuvi kamaytirilgan va ayni vaqtda uning nazoratidan butkul ozod etilmagan, balki xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyat yuritishi uchun mamlakatning boshqa hududlarida amal qilmaydigan imtiyoz va rag'batlantirishlar

⁴⁴ Данько Т.П., Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве. – М.: «ИНФРА-М», 1998. – С. 31.

⁴⁵ Краткий внешнеэкономический словарь-справочник. Под редакцией В.И.Рыбалкин. – М.: «Международные отношения», 1991. – С.82.

⁴⁶ Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – М.: «Юрист», 1999. – С. 162.

⁴⁷ Друзик Я.С. Свободные экономические зоны. – Минск, 2000. – С. 14.

⁴⁸ Ивченко В.В., Самойлова Л.Б. Свободные экономические зоны в зарубежных странах и России. Учеб. пос. – Калининград, 1999.

⁴⁹ Данько Т.П., Окрут З.М. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве. – М.: «ИНФРА-М», 1998. – С. 35.

⁵⁰ Друзик Я.С. Свободные экономические зоны. – Минск, 2000. – С. 29.

beriladigan hudud – erkin iqtisodiy hudud, deb tushuniladi»⁵¹.

Iqtisodiy adabiyotda turli xildagi hududlarning mohiyatini yoritishda «erkin iqtisodiy hudud» terminidan foydalaniladi. Biroq, bu termin uning mohiyatini to'liq ifoda eta olmaydi. Bunda qo'llaniladigan iqtisodiy qoidalar, maxsus ma'muriy tartib, shu hududda faoliyat yuritadigan tadbirkorlarni aniq belgilangan huquqiy va xo'jalik rejimlaridan butunlay ozod qilmaydi, balki ularni engillashtiradi, ma'lum imtiyozlar beradi. Ko'rinib turibdiki, EIH tom ma'noda erkin emas, balki nisbatan erkin hududdir. Bu hududga olib kirilgan tovarlar bojxona to'lovlari, import nazoratlaridan ozod etilgani uchun ham bunday hudud – erkin iqtisodiy hudud, deb ataladi. Shu bilan birga, qonunlar tovar egalari va investorlarni mavjud iqtisodiy-huquqiy tartibotdan ozod qilmaydi, balki uni engillashtiradi. Shuning uchun, fikrimizcha, bunday hududni «erkin» emas, balki «maxsus» iqtisodiy hudud, deb atash o'rinlidir.

6.2. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish maqsadlari, obyektiv zarurligi va tasniflanishi

Jahon amaliyotidan ma'lumki, EIZ turli maqsadlarga erishish uchun tashkil etiladi

Birinchidan, EIZ tashkil etishdan maqsad milliy iqtisodiyotning xalqaro mehnat taqsimoti jarayoniga chuqur integratsiyalashuvini ta'minlash hisoblanadi. Raqobatbardosh eksport mahsulotlarini ishlab chiqarish orqali valyuta tushumlarini ko'paytirishga erishiladi. Agar mamlakat qandaydir sabablarga ko'ra xorijiy tadbirkorlik kapitali uchun iqtisodiyotning erkinlashuvini ta'minlay olmasa, unda erkin iqtisodiy zona tashkil etish orqali xorijiy investorlarga qulay investitsiya muhitini yaratishi mumkin.

Ikkinchidan, EIZ birinchi navbatda import o'rnini qoplovchi mahsulot ishlab chiqarish, ichki bozorni yuqori sifatli mahsulotlar bilan to'ldirish uchun tashkil etiladi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun hududda xorijiy kapital yordamida import o'rnini qoplovchi ishlab chiqarish barpo etiladi.

Uchinchidan, EIZni maxsus tashkil etishda xalqaro mehnat taqsimotiga tovar ishlab chiqarish tarmoqlari bilan birgalikda turizm, madaniyat va sanatoriya-kurort sohaslarining integratsiyalashuvi ham ko'zda tutiladi.

To'rtinchidan, EIZ ishlab chiqarishga xorijiy texnologiyalar va milliy ilmiy-texnik yangiliklarini tatbiq etish orqali butun milliy iqtisodiyotda undan foydalanishni nazarda tutadi.

Beshinchidan, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun malakali kadrlar tayyorlash va o'qitishni nazarda tutadi.

Oltinchidan, maxsus iqtisodiy hududlarni tashkil etish biror hudud yoki sohaning iqtisodiy rivojlanishini rag'batlantirishni ko'zda tutadi. Misol uchun AQSh va Buyuk Britaniyada maxsus iqtisodiy hududlar XX asrning 80-yillarida iqtisodiy turg'unlik holatidagi hududlarda kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun tashkil etilgan. Ushbu hududlarda ishbilarmonlarga mamlakatning boshqa hududlariga nisbatan moliya-viy imtiyozlar va xo'jalik faoliyati erkinligi beriladi. Ushbu dasturlar xorijiy kapitalni jalb etishni rag'batlantirish uchun maxsus yo'naltirilgan. Shu maqsadda qoloq hududlarni rivojlangan hududlarga aylantirishda asosiy e'tibor xorijiy kapitalni jalb etishga qaratiladi.

Ettinchidan, ayrim mamlakatlarda erkin iqtisodiy hudud iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning mintaqaviy usuli sifatida qaraladi.

Maxsus iqtisodiy zonalar o'zining umumiy maqsadlariga ko'p o'xshash, biroq, ularning funksiyalari xilma-xil hisoblanadi. Maxsus iqtisodiy zonalarining turli-tumanligi, ularning vujudga kelishi va rivojlanishi qator omillarga bog'liq.

Jahon amaliyotida erkin iqtisodiy zonalar xo'jalik faoliyatining ixtisoslashuviga ko'ra quyidagi turlarga ajratiladi: erkin savdo zonolari, sanoat-ishlab chiqarish zonolari, ilmiy-texnologik (texnoparklar, texnopolislar), offshor markazlar, iqtisodiy-ekologik va tor sohaga ixtisoslashgan

⁵¹ Raimjonova M.A. O'zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarga investitsiyalarni jalb qilishni faollashtirish. Iqt. fan. nom. ilm. dar. olish uchun yoz. diss. avtoref. – T.: BMA, 2012. – B. 8.

zonalar (turistik) va kompleks zonalar.

Erkin iqtisodiy zonalarining birinchi shakli erkin savdo zonasi (ESZ) hisoblanadi. Bu dengiz porti yoki aeroportda joylashgan yoki unga yaqin chegaralangan hudud bo'lib, milliy bojxona hududidan tashqarida bo'ladi. Bu erda saqlash, saralash va qadoqlash operatsiyalari amalga oshiriladi. Erkin savdo zonalarida mahsulotlar namoyishi va keyinchalik sotilishi ham ko'zda tutiladi. Bunda mahsulot faqat ulgurji savdo shaklida sotiladi. Chakana savdo faqat dengiz va havo kemalari ekipaji va yo'lovchilariga sotiladi, boshqa hollarda esa ta'qiqlanadi. Bunday zonalar katta investitsiyalar talab qilmaydi va tezda xarajatni qoplaydi.

Eksport-ishlab chiqarish zonalar. Eksport-ishlab chiqarish zonalar milliy bojxona hududi doirasidagi anklavlar sifatida tavsiflanadi. Mazkur hududlar, odatda, xalqaro portlarga yaqin joylashtiriladi va asbob-uskunalar, yig'ish uchun zarur ehtiyot qismlar va materiallar hududga iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda olib kiriladi. Import qilinayotgan mahsulot eksport-ishlab chiqarish zonasida qayta ishlanadi va qabul qiluvchi tomonning bojxona aralashuvisiz eksport qilinadi. Bojxona bojini to'lash faqat mahsulot qabul qiluvchi mamlakatning milliy bojxona hududiga kirib borsagina amalga oshiriladi.

Eksport-ishlab chiqarish zonasi hukumatning alohida qarorlari asosida tashkil etiladi. Ushbu qarorda hududni boshqarishni shakllantirish masalalari, qo'shimcha imtiyozlarni joriy etish hamda boshqa tashkiliy masalalar aks ettiriladi.

Eksport-ishlab chiqarish zonasini tashkil etish logistika, kommunal va ijtimoiy infratuzilmani yaratish, hudud chegaralarini o'rab olish va bojxona nazoratini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan katta miqdordagi moliyaviy xarajatlarni talab etadi.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, o'rtacha kattalikdagi eksport-ishlab chiqarish zonasini tashkil etish va rivojlantirish uchun 50 mln. AQSh dollari miqdorida xarajat talab etiladi. Bunda mamlakatning boshqa hududlariga tovarlarni kontrabanda yo'li bilan olib kirish xavfi sanoat tipidagi erkin bojxona zonasiga nisbatan sezilarli darajada kamayadi.

Ilmiy-texnologik zonalar. Ilmiy-texnologik zonalar (ITZ) erkin iqtisodiy zonalarining alohida guruhiga kiritish mumkin. Iqtisodiy adabiyotda ular texnologik parklar, texno-polislar, ilmiy parklar, texnologik markazlar, ishbilarmonlik markazlari deb ataladi. Bu hududlarning ajralib turadigan tomoni shundaki, mazkur hududda ilmiy va texnologik ishlab chiqarish faoliyati yirik ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlar atrofida joylashgan fan sig'imkorligi yuqori bo'lgan, ilm ko'p talab qiladigan firmalar shaklida birlashadi. Bunday hududlarni tashkil etishdan maqsad sanoatga materiallar, yuqori malakali mehnat resurslari, yangi zamonaviy texnologiyalarni etkazib berishni muvofiqlashtirish hisoblanadi. Ilmiy texnologik zonalar uch toifaga bo'linadi:

1. **Innovatsion markaz** — bu iqtisodiy tarkibi uncha katta bo'lmagan hudud doirasida kichik, yangi tashkil etilgan kompaniyalar uchun mo'ljallangan.

2. **Ilmiy parklar** - bu etarlicha katta hudud bo'lib, unda turli o'lcham va rivojlanish bosqichidagi fan sig'imkorligi yuqori, ilm ko'p talab qiladigan firmalar joylashgan bo'ladi. Ular unchalik katta bo'lmagan ishlab chiqarishni mahalliy ilmiy-tadqiqot markazlarining ilmiy-texnologik izlanishlari asosida yo'lga qo'yish imkonini beradi.

3. **Tadqiqot parki** — bu tarkib doirasida ilmiy-texnik yangiliklar texnik timsol bosqichigacha ishlab chiqiladi. Bunday parklarda sanoat kompaniyalari, ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik tajriba idoralari birlashadi.

Ilmiy-texnologik zonalarining samaradorligini belgilovchi mezon — bu yangi texnologiya, yuqori malakali mutaxassislar va tadbirkorlarni bir joyga to'plash, ularni o'quv-tadqiqot va tijorat tashkilotlari tarmoqlari orqali qo'llab-quvvatlovchi mahalliy muhitning yaratilishidir.

Erkin iqtisodiy zonalar orasida offshor zonalar alohida guruhni tashkil etadi. **Ularning EIZlardan farqi shundaki**, unda ro'yxatdan o'tgan korxona hech qanday ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullana olmaydi. Offshor yurisdiksiyaning asosiy belgisi soliqqa tortishdagi imtiyozlar hisoblanadi.

Kompleks erkin iqtisodiy zonalar. Amaliyotda bir funktsiyani bajarishga ixtisoslashgan

hudud mavjud emas. Eng ko'p tarqalgan hududlarga savdo, bojxona, sanoat, tadqiqot funktsiyalarini bajaruvchi kompleks hududlar kiradi. Ular turli funktsiyalarni bajaradilar va investorlarning turli xil iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishlariga imkon beradilar. Shu sababli ularni tashkil etishda ustuvor funktsiyalarni belgilab olish lozim. Aynan shu kabi hududlarda (shahar, tuman, viloyatlarni qamrab oluvchi) yangi ma'muriy-hududiy birlik tashkil etilishi mumkin. Hudud chegaralari va faoliyat yuritish tartibiga qarab erkin iqtisodiy zonalar ikki turga bo'linadi: anklav (yopiq) va integratsion. Anklav EIZda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot eksportga chiqarishga yo'naltirilgan bo'lib, maqsadi erkin almashinadigan valyutada daromad olishga qaratilgan bo'ladi. Integratsion zonalar - milliy va jahon iqtisodiyoti bilan uzviy bog'langan bo'lib, erkin faoliyat yuritish tartibiga ega. Xalqaro mehnat taqsimotiga keng jalb qilingan, bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo'lgan hudud hisoblanadi.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, EIZni barpo etishdagi asosiy afzallik xorijiy investorlar uchun yaratiladigan imtiyozlar va ularning katta hududlarni egallamasligi hisoblanadi. (6.1-jadval).

6.1-jadval

Jahon amaliyotida qo'llaniladigan maxsus iqtisodiy zonalarining modellari: hajmi va imtiyozlari tarkibi

Erkin zonalarining turlari	Maydoni (kv. km)	Bojxona chegaralarini mavjudligi	Bazaviy imtiyozlar*	Asosiy mintaqalar/ mamlakatlar
Erkin savdo zonolari	3 — 5 gacha	Majburiy	Bojxona imtiyozlari	Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yirik transport tugunlari
Sanoat-ishlab chiqarish zonolari:				
a) «nuqtali»	1 — 2 gacha	Yo'q	Bojxona imtiyozlari	Braziliya, Meksika, Puerto-Riko, Filippin, Karib havzasi
b) sanoat park-lari	0,1 - 0,5 1 20	Majburiy emas	Bojxona imtiyozlari	Janubi-Sharqiy Osiyo, Meksika
Savdo-ishlab chiqarish	1 -4	Majburiy	Bojxona imtiyozlari	AQSh
Kichik biznes zonolari	0,01 - 3	Yo'q	Moliyaviy, soliq im-	Hindiston, Yaqin Sharq, Argentina, Frantsiya
Ilmiy-texnologik (ilmiy-ishlab chiqarish)	2-20	Majburiy emas	Soliq imtiyozlari	Janubi-Sharqiy Osiyoning yangi industrial mamla-katlari
Offshor moliya markazlari	0,05-0,1	Yo'q	Soliq im-tiyozlari	Karib havzasi, Gonkong, Singapur
Kompleks:				
a) maxsus iqtisodiy	16 - 330	Majburiy	Soliq, bojxona,	Xitoy
b) “Manaus” zonasiga o'x-shash alohida rejimga ega hududlar	80 dan yuqori	Hudud qismlari uchun majburiy	Soliq, bojxona, moliya	Braziliya («Manaus»), Argentina («Olovli er»)

v) alohida iqtisodiy zonalar	Ma'muriy-hududiy tuzilmalar doirasida (shahar, tuman)	Alohida zonada joylashgan kichik (lokal) hududlar uchun majburiy	Soliq, bojxona, moliya	Rossiya (Kaliningrad viloyati)

*Ma'muriy imtiyozlar barcha turdagi zonalar uchun bazaviy hisoblanadi.

EIZda asosan bojxona, soliq va moliyaviy faoliyat bilan bog'liq imtiyozlar qo'llaniladi. EIZ hajmi jihatdan o'rtacha 0,01 kv. km. dan 330 kv. km. gacha bo'lgan hududlarni qamrab olishi mumkin.

6.3. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri

EIHLar faoliyat yuritayotgan 123 ta mamlakatlar orasida eng ko'pi AQShga to'g'ri keladi. AQShda EIHLarning soni 240 tadan oshadi⁵². AQShda EIHLar 1930 yillarda tashkil qilina boshlagan. U «Tashqi savdo hududlari to'g'risida»gi (1934 y.) Qonun bilan birgalikda, tashqi iqtisodiy faoliyatni jadallashtirish va ishsizlik darajasini pasaytirish maqsadida tashkil qilingan.

EIHLar Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Frantsiyada va mintaqaning boshqa mamlakatlarida ham EIHLar tashkil qilingan bo'lib, ular muvaffaqiyat bilan faoliyat yuritayapti. U yerda, ko'proq, turli xildagi erkin savdo hududlari, ilmiy parklar va ofshor markazlari tarqalgan.

Markaziy va Sharqiy Evropa hamda Xitoy mamlakatlarida 1980-yillarda EIHLar xorij kapitalini va texnologiyasini jalb qilish, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish maqsadlarida tashkil qilina boshladi. Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlarida, asosan, mahsulot-omborxona va eksport-ishlab chiqarish hududlari tashkil qilingan va ularga soliq hamda bojxona imtiyozlari berilgan.

Rossiyada EIHLar 1980-yillar oxiri 1990-yillar o'rtalariga kelib tashkil qilina boshlandi. Biroq, Rossiyada tashkil qilingan barcha EIHLar ham vaqt o'tishi bilan tajribalarga dosh berolmadi. Bunga ularga (EIHga) nisbatan mamlakat siyosatining munosabati ham ta'sir ko'rsatgan. Ular ichida muvaffaqiyat qozonganlardan Primorya o'lkasining «Naxodka» EIHL va Kaliningrad viloyatidagi maxsus iqtisodiy hududlarni aytish mumkin.

Shunday qilib, dunyodagi EIHLar soni doimiy ravishda ortib bormoqda, ularni tashkil qilishdagi geografik chegaralari kengayib, ularning shakli o'zgarib bormoqda, tashqi savdo hududlaridan eksport-ishlab chiqarish va kompleks hududlarga aylanishi kuchayib bormoqda. Xo'jalik faoliyati mohiyati tovar ayriboshlashdan tovar ishlab chiqarish tomon boradi, xizmat ko'rsatishning oddiy turlaridan ilmiy darajada murakkab bo'lgan turlariga o'zgarib boradi. Yuqoridagilarga muvofiq, shuni xulosa qilish mumkinki, EIHLar milliy iqtisodiyotning jahon xo'jaligi bilan integratsiyalashuvida muhim omilga aylandi.

EIHLni tashkil qilish, uning tashkilotchilari tomonidan ochiq iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshiruvchi muhim bo'g'in sifatida qaraladi. EIHLda iqtisodiyot tashqi dunyo bilan yuqori darajada aloqada bo'lish imkoniga ega, bojxona, soliq va investitsiya rejimlari ichki hamda tashqi investitsiyalar uchun ijobiydir.

Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil qilish va ularni rivojlantirish aniq bir dolzarb muammoga ega bo'lgan iqtisodiy masalani echishga, strategik dastur va loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan bo'ladi.

O'z hududida EIHLni tashkil qilayotgan davlat uchun, EIHLar pirovard maqsad hisoblanmaydi. Ko'pgina hollarda, EIHLar mamlakat milliy iqtisodiyoti rivojlanishining umumiy strategiyasiga qo'shilib ketadi. EIHLni tashkil qilishdan umumiy maqsad ommaviy ahamiyatga ega bo'lgan makroiqtisodiy masalalarning echimiga qaratilgan bo'ladi. Xususan:

– iqtisodiy o'sish darajasini tezlashtirish;

⁵² <http://ivr.nm.ru/2001/rus/p0107/p010703.htm> Е.Неклюдова. СЭЗ.

- sanoatni yangilash va zamonaviylashtirish;
- ichki bozorni yuqori sifatli mahsulotlar va xizmatlar bilan to'yintirish.

Biroq, bu maqsadlarga to'g'ridan-to'g'ri erishish har doim ham amalga oshmaydi. Dunyo amaliyoti ko'rsatishicha, EIHlar bu masalani, xalqaro bozorga mahsulot va xizmatlarni chiqarish orqali valyuta kirib kelishining ko'payishi hisobiga hal qilish imkonini beradi. Huddi mana shu vaqtning o'zida EIHlar, qabul qilayotgan mamlakatlar uchun ham bir qancha masalalarni hal qiladi: mamlakatga xorij hamda mahalliy kapitalni va zamonaviy texnologiyalarni jalb qiladi, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida ish bilan bandlik darajasini oshiradi, boshqaruv hamda marketing tizimida etakchi malakaga ega bo'lish imkonini beradi, zamonaviy infratuzilmani yaratadi.

Shuni ham unutmaslik kerakki, har qanday EIH doimiy rivojlanishda bo'ladi. Bir turdagi iqtisodiy hudud boshqa turdagi hududga aylanishi mumkin, albatta, u rivojlanishning yuqori bosqichida bo'ladi, bu, o'z navbatida, EIH oldida turgan maqsadlarning o'zgarishiga va yanada murakkablashishiga olib keladi.

EIH maqsadi uni tashkil qilayotgan mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga, xalq xo'jaligining strategik rejasiga va boshqalarga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham EIHni tashkil qilish sabablari va maqsadlari alohida hollarda bir-biridan farqlanadi.

Yuqorida aytib o'tilgan maqsad va sabablardan tashqari, EIHni tashkil qilishda yana uch asosiy masalaga e'tibor qaratiladi:

- ishlab chiqarish eksportini oshirish va natijada valyuta kirib kelishini ta'minlash;
- ish bilan bandlik ko'rsatkichini oshirish;
- hududni xo'jalikda yangi usul va texnologiyalarni qo'llash bo'yicha poligonga aylantirish va milliy xo'jalikning o'sishiga erishish.

O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida EIHlarni tuzish maqsadlari, ko'p jihatdan, rivojlanayotgan mamlakatlarnikiga o'xshashdir. Masalan, Rossiyada EIHlarning tuzilishi quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

- mamlakat iqtisodiyotiga xorij kapitalini jalb etish;
- tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish uchun bozor tizimini shakllantirish;
- eksport saloxiyatini rivojlantirish va valyuta tushumlarini ko'paytirish;
- ham xorij, ham milliy ilmiy echimlarni va «nou-xau»larni joriy qilish hisobiga ilmiy-texnika taraqqiyotini jadal tatbiq etishni ta'minlash;
- hudud miqyosida yangi xo'jalik yuritish usullarini sinab ko'rish.

EIHlarning tuzilishi, faoliyat yuritishi va rivojlantirilishining huquqiy asosi bu huquqiy aktlar bo'lib, ularda quyidagilar aniqlanadi: hududning maqsadi, vazifalari va boshqarish tartibi; xorij va milliy kapitalga beriladigan turli imtiyozlar; xorijiy investitsiyalarni boshqarish; tashqi savdo va bojxona; oltin valyuta zaxiralari boshqaruvi va kreditlar; arbitraj va da'volarning ko'rilish tartibi.

6.4. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi.

EIHni rivojlanishining muhim sharti bu investorlar uchun bo'lgan imtiyozlardir. Chunki ular kapital qo'yishdan avval ularga berilayotgan imtiyozlarni obdon sinchkovlik bilan o'rganadilar. Bu o'rinda soliq imtiyozlari muhim o'rin tutadi. Soliq imtiyozlari – eng keng tarqalgan usul bo'lib, u kapitalning jamlanishiga, ishlab chiqarishning zamonaviy sohalarining rivojlanishiga, milliy iqtisodiyotda progressiv o'zgarishlarga erishishga yordam beradi. Davlat soliq imtiyozlari berish orqali ham mahalliy, ham xorij kapitali investitsiyasini rag'batlantiradi. Bunda yangi qayta ishlash sohaları, qoloq va olis hududlar, yangi texnika va texnologiyalarning qo'llanilishi, sermashaqat va ilm-fanga asoslangan ishlab chiqarishlarni rivojlantirish ta'minlanadi. Lekin, shuni ta'kidlab o'tish kerakki, EIHlar uchun beriladigan imtiyozlar tizimi natijasida davlat zarar ko'rmaydi. Aksincha, bu ilmiy-texnik salohiyatni o'stirish, yangi boshqaruv usullarini va tadbirkorlik shakllarni joriy etish, xizmat ko'rsatishning jahon standartlariga o'tish uchun to'lanadigan haqdır.

Har bir mamlakat yoki uning u yoki bu hududi EIHlar tashkil etish jarayonida o'zining imtiyoz va rag'batlantiruvchi omillarini tanlaydi. Tajribalar ko'rsatishicha, hududlarda o'rnatiladigan imtiyozlar tizimi turlicha bo'lib, uning hududida amalga oshirilayotgan dastur va loyihalarga bog'liq. Shu bilan birga, turli xildagi EIHlarning umumiy sifatlari mavjuddir: anchayin qulay investitsiya sharoitlari, tashqi savdo, soliq, moliya va boshqaruv imtiyozlari.

Maqsad va joylanishidan kelib chiqqan holda, EIHlar hududi o'lcham jihatdan turlicha bo'lishi mumkin – 1,5 km² dan (Sheremetevo, Rossiya) to 3,6 mln km² gacha (Manaus, Braziliya). Ayrim hollarda, EIHlarni hali ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma hamda rivojlangan sanoatga ega bo'lmagan yangi xo'jalik hududlarida tashkil etish ham maqsadga muvofiq bo'ladi. EIHlarni yangi xo'jalik o'zlashtirish hududlarida tashkil etish uzoq muddatli muhim davlat dasturlarini amalga oshirish imkoniyatini beradi (mineral xom ashyo bazasini mustahkamlash, mashinasozlik kompleksini yaratish va h.k.). Mana shunday hududiy siyosatni Argentina, Braziliya, Indoneziya, Xitoy, Meksika, Chili va boshqa mamlakatlar olib bormoqda.

Har xil mamlakat hududidagi imtiyozlar va rag'balantirish omillari bir-biridan farqlanadi, ammo, ular mohiyatan bir-biriga o'xshaydi. EIHni tashkil qilish natijasida paydo bo'lgan tajriba shuni ko'rsatadiki, ularning har biri uchun o'ziga mos keluvchi imtiyozlar va rag'batlantiruvchi omillar mavjud. Iqtisodiy adabiyotlarda imtiyozlarni to'rtta asosiy guruhga bo'lib ko'rsatishadi:

1. Bojxona (tashqi savdo) imtiyozlari bo'lib, EIH maydonida maxsus bojxona tartibini (eksport-import bojini kamaytirish yoki yo'q qilish) joriy etish va tashqi savdo operatsiyalarining soddalashtirilgan tartibini qo'llash.

2. Soliq imtiyozlari tadbirkorlarning belgilangan yo'nalishdagi faoliyati va aniq belgilangan ishlab chiqarish turlari bilan bog'liq soliq rag'batlantiruvchi me'yorlarini o'z ichiga oladi. Bu imtiyozlar soliq ta'tillarini (besh yildan yigirma yilgacha), QQS solig'ini to'lashdan ozod etish, mahalliy soliqlardan ozod etish, foyda, ko'chmas mulk, mulk soliqlari, xorijlik xodimlarning daromadlaridan olinadigan soliqlar, foydani xorijga o'tkazishga to'lanadigan soliqlardan to'la yoki qisman ozod etilishini o'z ichiga oladi. Ayrim hollarda, xorijiy investorlar uchun boshqa imtiyozlar ham ko'zda tutiladi, masalan, investitsiya ssudalari va investitsiya dotatsiyalari. Investitsiya ssudalari asosiy fondlarga nisbatan daromad solig'idan qo'shimcha chegirmalar (10-50 %)dan iborat bo'lib, imtiyozli davr tugagandan keyin tatbiq qilinadi. Investitsiya dotatsiyasi yangi investorlarga qaytarib olmaslik sharti bilan beriladigan pul subsidiyalari. Bu subsidiyalar kapital qo'yilmalar hajmiga bog'liq bo'lib, odatda, moliyaviy imkoniyatlari chegaralangan va past rentabelli korxonalarga beriladi.

3. Moliyaviy imtiyozlar o'z ichiga turli shakldagi subsidiyalarni oladi. Masalan, kommunal xizmatlarga pastroq tariflar, er uchastkalari va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishda ijara haqidan chegirma, imtiyozli kreditlar va hokazo. Bundan tashqari, ko'pgina EIHlar muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan mamlakatlarda faqatgina ernaing imtiyozli ijarasi emas, balki, xorijliklarga erkin sotilishi ham qo'llaniladi. Xorijliklar tomonidan bu qabul qiluvchi tomonning jiddiy qiziqishining namunasi sifatida qabul qilinadi. Bu xorij investorlari uchun muhim imtiyoz sifatida qaraladi.

4. Ma'muriy imtiyozlar hududi ma'muriyati tomonidan korxonalarni ro'yxatdan o'tkazish, xorij fuqarolarining kirib-chiqish tartibini soddalashtirish va korxonalarga turli xil xizmatlarni ko'rsatish maqsadida berildi. Maxsus iqtisodiy hududlar tuzilgan ko'pchilik mamlakatlarda investorlarga «bir joyda» yoki «24 soat mobaynida» xizmat ko'rsatish turlari joriy etilgan bo'lib, bunda ruxsatnoma va litsenziyalar berish masalalari bir joyning o'zida tez hal qilinadi. Yuqorida ko'rsatilgan imtiyozlar u yoki bu EIHning faoliyat sharoitlaridan kelib chiqqan holda turli kombinatsiyalarda qo'llaniladi. Shu bilan birga, har bir tur hududga mos keluvchi imtiyoz va rag'batlarning standart jamlamasi ham mavjud.

EIHlarda qo'llaniladigan imtiyozlar har doim ham mamlakatga xorij investitsiyalarini kiritishni rag'batlantiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qilmaydi. Unga nisbatan muhimroq omillar bo'lib, siyosiy barqarorlik, investitsiya kafolatlari, infratuzilma sifati, ishchi kuchining malakasi, ma'muriy jarayonlarning soddaligi va boshqalar xizmat qiladi. Shu bilan birga, boshqa barcha

sharoitlar teng bo'lganda birinchi o'ringa taklif etilayotgan imtiyozlar va rag'batlar chiqadi.

6.5. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning huquqiy asoslarini O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 25 apreldagi «Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi 220-I-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 2 dekabrda «Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi 4059-sonli hamda 2012 yil 13 apreldagi ««Angren» maxsus industrial zonasini barpo etish to'g'risida»gi 4436-sonli Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 27 yanvardagi «Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 21-sonli Qarori hamda unga ilova qilingan «Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi to'g'risida»gi Nizomlar tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Erkin iqtisodiy zona to'g'risida»gi Qonuniga ko'ra erkin iqtisodiy zonalar quyidagi turlarga ajratiladi:

- erkin savdo zonalar;
- erkin ishlab chiqarish zonalar;
- erkin ilmiy-texnikaviy va boshqa zonalar.

Erkin savdo zonalar konsignatsiya omborlarini, erkin bo'xona zonalarini, shuningdek, tovarlarga ishlov berish, ularni o'rash-joylash, saralash, saqlash zonalarini o'z ichiga oladi. Erkin savdo zonalar chegaraga tutash hududlarda, aeroportlarda, temiryo'l tugunlarida yoki O'zbekiston Respublikasi bo'xona hududining boshqa joylarida tuziladi.

Erkin ishlab chiqarish zonalar tadbirkorlikni rag'batlantirish, iqtisodiyotning ustun tarmoqlariga xorijiy investitsiyalarni jalb etish, istiqbolli texnologiyalarni joriy etish maqsadida xo'jalik-moliyaviy faoliyatning alohida tartiboti joriy etiladigan hududlardir. Erkin ishlab chiqarish zonalar eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish zonalarini, agropoliislarni, tadbirkorlik zonalarini, industrial-iqtisodiy zonalarini va boshqa zonalarini o'z ichiga oladi.

Erkin ilmiy-texnikaviy zonalar alohida ajratilgan hududlardan iborat bo'lib, u erda ilmiy-ishlab chiqarish va o'quv markazlari jamlanadi hamda ular uchun ilmiy va ishlab chiqarish imkoniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus huquqiy tartibot o'rnatiladi. Erkin ilmiy-texnikaviy zonalar yuksak texnologiyalar amal qiladigan zonalar, texnoparklar, mintaqaviy innovatsiya markazlari – texnopoliislari shaklida tashkil etiladi.

Respublikamiz hududida EIHLar tashkil etish bo'yicha ishlab chiqilgan «Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi Qonun uch qismdan iborat bo'lib, birinchi qismda umumiy qoidalar, ikkinchi qismda erkin iqtisodiy hududlarning huquqiy tartiboti, uchinchi qismda erkin iqtisodiy hududni boshqarish yoritib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan 2008 yilning dekabr oyida keng miqyosdagi mintaqaviy taraqqiyot dasturining mantiqiy davomi sifatida «Navoiy» aeroportining bevosita yaqinida – Buxoro va Samarqand shaharlaridan 100-175 kilometr uzoqlikda 564 gektar maydonni egallagan «Navoiy» erkin industrial iqtisodiy zonasi (EIIZ) tashkil etildi. Yuksak samarali, zamonaviy xorij asbob-uskunalar va texnikasi, texnologik tarmoqlar va modullar, innovatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobidan yuqori texnologiyalarga asoslangan, jahon bozorlarida raqobatdosh mahsulotlarni keng ko'lamda ishlab chiqarish «Navoiy» EIIZ hududida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining asosiy yo'nalishi etib belgilandi. Bu hududdagi ishlab chiqarish faoliyatining istiqbolli yo'nalishlari - kimyo va neft-gazkimyo, zamonaviy qurilish materiallari sanoati, elektrotexnika sanoati, mashinasozlik, oziq-ovqat sanoati, dori-darmon va tibbiyot mahsulotlari ishlab chiqarish sohalari hisoblanadi.

Mazkur hududdagi er uchastkalari xo'jalik yurituvchi subyektlarga ularning investitsiya faoliyati davrida eng kam ijara haqi evaziga ijaraga beriladi. Bunday engillik tufayli investorlar

tomonidan ishlab chiqarish faoliyati uchun er maydonlarini sotib olish va ishlab chiqarishni tashkil etish maqsadida qo'shimcha mablag' sarflashga hojat qolmaydi.

EIIZda faoliyat yurituvchi xo'jalik subyektlarga alohida huquqiy tartib, bojxona, valyuta va soliq rejimlari, O'zbekiston Respublikasi norezident fuqarolarining hududga kirish, hududda bo'lish va chiqib ketish, shuningdek, ular tomonidan mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsatnomalar olishning soddalashtirilgan tartibi joriy etiladi.

Bu imtiyozlarning barchasi faqatgina EIIZ hududida faoliyat ko'rsatayotgan va EIIZ direktsiyasi tomonidan ro'yxatga olingan xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun amal qiladi. EIIZda faoliyat yuritish uchun to'g'ridan-to'g'ri investitsiya olib kirgan xo'jalik subyektlari er solig'i, mulk solig'i, daromad solig'i, obodonchilik va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, yagona soliq to'lovi (kichik korxonalar uchun), Respublika yo'l jamg'armasi va Respublika maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy to'lovlardan ozod etiladi va buni yuqoridagi 6.2-jadvalda ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshqa mamlakatlarda tashkil etilgan EIHLar tor ixtisoslik bo'yicha ish olib boradilar, «Navoiy» EIIZda ishlab chiqarishning barcha turlari bo'yicha faoliyat olib borish mumkin. Navoiy boy mineral xom ashyo resurslariga boyligini hisobga olganda, EIIZda faoliyat yurituvchilar xom ashyolarni yanada kengroq qayta ishlashga va yuqori qiymatga ega bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z navbatida, mahsulot ishlab chiqarishda kerak bo'ladigan xom ashyo va materiallarning tashish xarajatlarining sezilarli darajada iqtisod qilinishi natijasida tovar tannarxining maksimal darajada optimallashtirishiga olib keladi.

EIIZning faoliyat ko'rsatishida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida qo'shimcha ish joylarining yaratilishi mahalliy aholining daromadlarining va hayot farovonligining ortishiga imkon tug'diradi. Navoiy viloyatida ishlab chiqarishda yangi texnologiyalarni qo'llash va rivojlangan infratuzilma bilan mamlakatning industrial markazi shakllantiriladi.

Eng asosiysi, mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy barqarorlik mamlakat YaIMining o'sishiga ta'sir qiluvchi eng kuchli omildir. O'zbekistonda EIHLarni tashkil etish uchun barcha sharoitlar va omillar mavjud.

O'zbekistonda EIHni tashkil qilish pirovard maqsad emas. Hududlarni tashkil qilishdan asosiy maqsad, sanoat va iqtisodiyotning o'sish darajasini tezlashtirish va ularni modernizatsiya qilish, ichki bozorni to'ldirish va eksportning o'sishi hisobiga valyuta tushumlarini ko'paytirishdir.

EIHLarni tuzishdagi dastur – maqsadli, moliyaviy va tashkiliy muammolardan tashqari hammasi uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ham qayd etishi lozim. Bularga:

- korxonalar xo'jalik aloqalarini qayta tashkil etish;
- mamlakat tovar ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini xalqaro bozorda davlat tomonidan himoyalash;
- erkin tadbirkorlikning rivojlanishi yo'lida mahalliy to'rachilik va jinoyatchilik, shu jumladan, amaldorlarning poraxo'rliги kabi to'siqlarning mavjudligi taalluqlidir.

O'zbekistonda EIHni tashkil etish va rivojlantirish imkoniyatlari juda keng. Shuni qayd etib o'tish kerakki, O'zbekistonda tabiiy boyliklarning, mehnat resurslarining va hududlarda sanoat ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanganligini hisobga olib, kelajakda EIHning turli ko'rinishlarni tashkil etish mumkin.

Bizning fikrimizcha, EIHni tashkil etishda har bir hududning (viloyatning) xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish zarur. Axir, hamma erda bir xil imtiyozlar, rag'batlantirishlar tizimini qo'llab bo'lmaydi. Chunki, viloyatning geografik joylashuvi, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy ahvoli, aholi turmush darajasi va ishchi kuchining miqdori, u erdagi infratuzilma, aloqa tizimlari va shu kabilar barcha viloyatlarda turlicha. Agar investorlarga har bir viloyatning imkoniyatlardan kelib chiqqan holda imtiyozlar va kerakli infratuzilma yaratib berilsa, hududlar rivojlanishidagi muammolar masalasini hal qilishga yordam beradi. Bunda EIHL O'zbekiston mintaqalarining iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtiruvchi vositasini bajarishi mumkin.

2016 yil 26 oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni

qabul qilindi.

Ushbu Farmon mamlakatimizda yuqori texnologiyali yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, hududlarni raqobatdosh va eksportga yo'naltirilgan zamonaviy sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishni o'zlashtirishga yanada faol jalb qilish, ishlab chiqarish, muhandislik-kommunikatsiya, yo'l-transport, ijtimoiy infratuzilma va logistika xizmatlarini jadal rivojlantirishni ta'minlash uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni kengaytirishning eng muhim omili sifatida erkin iqtisodiy zonalarini izchil rivojlantirish borasida yanada qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilindi.

Farmonga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining «Navoiy» erkin industrial-iqtisodiy zonasi, «Angren» va «Jizzax» maxsus industrial zonalarini nomini birlashtirish maqsadida ularni «Navoiy», «Angren» va «Jizzax» erkin iqtisodiy zonalar deb atash to'g'risidagi taklifi qabul qilindi.

Farmonda «Navoiy», «Angren» va «Jizzax» erkin iqtisodiy zonalarini faoliyatini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan.

Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 19 sentabrdagi R-4351-sonli farmoyishiga muvofiq tashkil etilgan Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni tahlil qilish va ishlab chiqish komissiyasining erkin iqtisodiy zonalar hududida amalda qo'llanilayotgan soliq va bojxona rejimlarini birlashtirish hamda ushbu zonalar ishtirokchilarining quyidagilardan:

yer solig'i, daromad solig'i, yuridik shaxslar mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalaridan;

o'zining ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun olib kelinadigan uskunalar, xomashyo, material va butlovchi buyumlar, shuningdek, mamlakatimizda ishlab chiqarilmaydigan va loyihalarni amalga oshirish doirasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan ro'yxatlar bo'yicha olib kelinadigan qurilish materiallari uchun bojxona to'lovlaridan ozod etish (bojxona rasmiylashtiruv yig'imlaridan tashqari) to'g'risidagi taklifi qabul qilindi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 3 may kuni mamlakatda farmatsevtika mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yettita erkin iqtisodiy zona (EIZ) tashkil etish to'g'risidagi farmonni tasdiqladi.

Tuproq va iqlim sharoitlari noyobligini inobatga olib, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Namangan, Sirdaryo, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish to'g'risida kiritilgan taklifga binoan «Nukus-farm», «Zomin-farm», «Kosonsoy-farm», «Sirdaryo-farm», «Boysun-farm», «Bo'stonliq-farm» va «Parkent-farm» erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishga qaror qilindi.

Hozirgi kunda respublikamizning turli hududlarida turli yo'nalishdagi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etib kelinmoqda.

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'рни va ahamiyati

Reja:

7.1. Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojida ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi.

7.2. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'рни.

7.3. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati.

7.4. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki. Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari.

7.5. O'zbekistonda iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va samaralari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlardan ko'zlangan maqsad va uning amalga oshirilishi natijalari.

7.6. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot va uning real sektorini hamda mamlakat investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'рни va ahamiyati. Iqtisodiy inqiroz va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida xususiy investitsiyalardan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari.

Tayanch iboralar: xususiy investitsiyalar, iqtisodiyotning real sektori, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash.

7.1. Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojida ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida iqtisodiyotning real sektori jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda.

Mamlakatni jahon hamjamiyatidagi o'rnini real sektorning rivojlanish darajasi va raqobatdoshligi belgilaydi. Iqtisodiy adabiyotlarda real sektorga turlicha ta'rif beriladi:

1. Iqtisodiyotning real sektori – bu iqtisodiyotning yirik tarkibiy qismi bo'lib, u turli ishlab chiqarish sohalarini o'xshash tavsiflar, iqtisodiy maqsadlar, funktsiyalari orqali birlashtiradi va nazariy hamda amaliy jihatdan iqtisodiyotni boshqa qismlaridan farq qiladi⁵³.

2. Iqtisodiyotning real sektori – bu iqtisodiyotning material-buyum mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi, nomaterial boylikni yaratuvchi va xizmat ko'rsatish sohalarini o'z ichiga oladigan soha. Real sektorga moliya-kredit, birja faoliyati kirmaydi⁵⁴.

3. Iqtisodiyotning real sektori kapitalni spekulativ harakatini istisno qilgan holda iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurish va iqtisodiy o'sish jarayonlarini birlashtiradigan soha⁵⁵.

4. Iqtisodiyotning real sektori – kommersiyaga asoslangan seriyali va yirik miqdorda mahsulot va tovarlar ishlab chiqaruvchi, jumladan, bino va inshootlarni qurish, aloqa, telekommunikatsiya, transport xizmatini amalga oshiruvchi kichik, o'rta va yirik korxonalar

⁵³ Komov A. Analiz sistemi kreditovaniya realnogo sektora ekonomiki. // Russkoe ekonomicheskoe obshchestvo. 2013. №141. S. 8.

⁵⁴ Aganbegyan A. G. Modernizatsiya realnogo sektora ekonomiki // Dengi i kredit. 2010. № 3. S. 6.

⁵⁵ Komov A. Analiz sistemi kreditovaniya realnogo sektora ekonomiki. // Russkoe ekonomicheskoe obshchestvo. 2013. №141. S. 10.

yig'indisidir⁵⁶.

Real sektor iqtisodiyoti tarkibi bu – milliy iqtisodiyotdagi tovar va xizmatlar ko'rsatuvchi turli tarmoq va sohalar yig'indisidan iborat bo'lib, ular o'zaro aloqada va bog'liqlikda iqtisodiy faoliyatda bo'ladilar. Real sektor iqtisodiyoti ichki va tashqi bozorga ne'matlar ishlab chiqaruvchi, zamon va bozor talabidagi o'zgarishlarga nisbatan moslanuvchan iqtisodiy subektlar faoliyati yig'indisidan iboratdir. Iqtisodiyotda real sektorning samarali faoliyat yuritishida moliyaviy sektor muhim o'rin egallaydi. Moliyaviy sektor bu – qarz olish va uni qaytarish bilan bog'liq bo'lgan amaliyotni ijro qiladigan vositalar va institutlar to'plamidir. Moliyaviy tizim mulk egaligini kapitaldan ajratish imkoniyatini beradi. Moliyaviy sektorga banklar, sug'urta kompaniyalari, fond birjalari, moliyaviy investitsiya kompaniyalari, lombardlar va boshqa moliyaviy institutlar kiritiladi.

Real sektorda YaIMning asosiy qismi yaratiladi va uning moddiy ishlab chiqaruvchi eng muhim tarkibiy qismi sanoat va qishloq xo'jaligi hisoblanadi. Moddiy ishlab chiqarish sohasida iqtisodiy resurslar qayta ishlanib, moddiy ne'matlar va iste'mol tovarlari yaratiladi. Ularning rivojlanishi aholi daromadlarini oshishi, turmush farovonligini o'sishi uchun imkoniyat yaratib, ta'lim, tibbiyot, madaniyat sohalarini rivoji uchun moddiy va moliyaviy asos yaratadi. Iqtisodiy rivojlangan, hozirda «informatsion, postindustrial» deb nomlanuvchi davlatlarda xizmat ko'rsatish sektorida ish o'rinlari soni keskin ko'payib, moddiy ishlab chiqarish sohasiga nisbatan deyarli 2 marta ko'pdir. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi, qazib olish sohalaridagi ish o'rinlari mutlaq va nisbiy kamaydi⁵⁷.

Fan va texnika sohalarining rivojlanishi, iqtisodiyotni informatsiyalashtirish, bio va nonatexnologiyalarning tezkor rivojlanishi natijasida real sektorda yangi sohalar yaratildi. Jumladan, kompyuterlar uchun dasturlar yaratish real sektorning muhim sohasiga aylanib bormoqda. Hatto, AQSh, Hindiston, Rossiyada ushbu soha korxonalarini yaratish uchun alohida shaharlar barpo etilmoqda (AQShda «Kremniy vohasi», Hindistonda – Bangalor, Rossiyada – Skolkovo)⁵⁸. Ayni paytda iqtisodiyot sektorlarining investitsion jozibadorligi ko'plab omillarga bog'liq va u alohida xususiyatga ega. Iqtisodiyot sektorida yuzaga kelgan vaziyatni baholash birinchi galda hal qilinishi lozim bo'lgan muammolarni, nomutanosibliklarni aniqlaydi. Tarmoq tuzilishidagi nomutanosibliklar iqtisodiy o'sishga, aholi turmush darajasini yuksaltirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy sabablardan biri bo'ladi. Shu sababli ham iqtisodiy islohotlarning dastlabki davridan boshlab O'zbekiston iqtisodiy mustaqilligining eng muhim sharti sifatida iqtisodiyot tarmoq tuzilishini tubdan o'zgartirish yo'li tanlab olindi. Iqtisodiyot tarkibiy tuzilishini tubdan o'zgartirish – bu milliy manfaatlarni ta'minlovchi, iqtisodiy o'sishga yo'l beruvchi va nihoyat, aholi farovonligini muttasil oshib borishini ta'minlovchi yangicha ishlab chiqarish tuzilmasini yaratishdir. Chunki tarkibiy tuzilishda chuqur o'zgarishlarni amalga oshirish makroiqtisodiy barqarorlikka erishishning, istiqbolda O'zbekistonning barqaror iqtisodiy o'sishini va aholi farovonligini ta'minlashning, jahon iqtisodiy tizimiga qo'shilishning eng asosiy shartlaridan biridir. Tarkibiy o'zgarishlar uzluksiz yuz beradi, ularni rag'batlantirish iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishi bo'lib qoladi. Hozirgi davr yangi texnologiya asri sifatida yangi tarkibiy o'zgartirishlarni yuzaga keltiradi. Shu bois tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash islohotlarni chuqurlashtirishning muhim jihati deb baholash zarur. Islohotlar barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashi zarur. Ammo, buning uchun butun iqtisod tayanchi bo'lgan o'zak tarmoqlarni qo'llab-quvvatlab, ularning inqiroziga yo'l bermaslik o'zbek modelining muhim talabidir. Islohotlarni chuqurlashtirish o'zak tarmoqlarni barqaror o'sishini ta'minlashni anglatadi. Iqtisodiyotning real sektorini yangilash tarmoqlarning yangi pog'onaga ko'tarishga va mamlakatimizni rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishiga katta hissa qo'shadi.

Iqtisodiyotni isloh qilishning «o'zbek modeli» milliy iqtisodiyotga xos xususiyatlarni har tomonlama hisobga olishga asoslanadi. Ulardan biri - sarmoyalarni jalb etish yo'li bilan iqtisodiyotning real sektoriga madad berishdir. Iqtisodiyot tarkibini isloh etish bu – milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun eng zarur bo'lgan resurslarni etkazib beruvchi tarmoqlar

⁵⁶ Aganbegyan A.G. Modernizatsiya realnogo sektora ekonomiki. // Dengi i kredit. 2010. № 3. S. 9.

⁵⁷ www.cer.uz – Iqtisodiy tadqiqotlar Markazining rasmiy sayti

⁵⁸ www.cer.uz – Iqtisodiy tadqiqotlar Markazining rasmiy sayti

majmuidir. Ularga neft, neft mahsulotlari va boshqa energiya resurslari, tabiiy gaz, ko'mir ishlab chiqaruvchi sohalar, tog'-metallurgiya kompleksi, kimyo, mashinasozlik, samolyotsozlik va avtomobilsozlik sanoatlari kiradi. Iqtisodiyot tarkibini o'zgartirish butun milliy iqtisodiyotga xizmat qiladi va texnik taraqqiyotni ta'minlaydi. O'zbekistonda iqtisodiyot tarkibini o'zgartirish davlatning ko'magida rivojlandi. Chunki, bu tarmoqlarni yirik sarmoyalar hisobidagina rivojlantirish mumkin.

Mamlakatimizda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o'zining ijobiy natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlari o'sishini ta'minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, qichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish hamda bank-moliya faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi.

Olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakatimizda aholi jon boshiga nisbatan ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlari hajmi yildan yilga o'sib bormoqda. Biroq tarmoqlarni modernizatsiyalash va qayta texnologik jihozlash bo'yicha olib borilgan tadbirlarda, ularning bajarilishida va korxonalarni rivojlantirishda bir qator muammolarga ham duch kelmoqda. Jumladan:

- jahonda vujudga kelgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz va xomashyo narxining ko'tarilishi natijasida investitsiya mablag'larining belgilangan tadbirlarni qoplamasligi;
- xorijiy davlatlardan ajratiladigan kredit limitlarining chegaralanganligi, shuning uchun dasturdagi belgilangan investitsiyalarni o'zlashtirish masalalarining qayta ko'rib chiqilishi;
- pudratchilar tomonidan bajariladigan ishni juda qimmat bahoga belgilanishi, ajratiladigan mablag'lari bu ishlarni qoplamasligi sababli, ishni bajarish uchun mablag'ni o'zlashtirilmaganligi va shu kabidir.

Yuqoridagi muammolarni hal etishda milliy ishlab chiqaruvchilardan mavjud imkoniyatlarni hisobga olib, ichki va tashqi omillardan maksimal darajada foydalangan holda faoliyatni tashkil etish talab qilinadi.

7.2. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'rni

Milliy iqtisodiyotning real sektori sohalarining rivojlanishi ko'p jihatdan jalb etilayotgan investitsiyalarning hajmiga va bu o'z navbatida mintaqalarning investitsion jozibadorlik darajasiga bog'liq. So'nggi yillarda iqtisodiyotimiz YaIM ning o'sish darajasi o'rtacha 6,0 % ni tashkil etmoqdaki, bu barqaror o'sish aynan real sektor tarmoqlariga investitsiyalar jalb etish ko'lamining ortishi bilan amalga oshmoqda. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarning investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish dasturlarini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalar, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning o'rni beqiyosdir. Bunda ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlari yaratish va shu asosda mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi mazkur davlatlarning yuksak darajada taraqqiy etishida hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan.

Tuzilmaviy islohotlar hududlar, tarmoqlar va korxonalar bo'yicha o'tkazilib, ular o'zaro bog'liqdir. Hududlar bo'yicha islohotlar aholi, hudud va investor manfaatlarini hisobga olgan holda moliyaviy resurslarni samarali ishlatishga imkon beruvchi hududda olib boriladigan chora-tadbirlar majmui. Tarmoqlar bo'yicha islohotlar esa bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlovchi tarmoqlar, sanoat mahsulotlarini eksport qilish, import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ilmiy-texnika taraqqiyotini investitsiya yo'li bilan qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. Davlat tuzilmaviy investitsiya siyosatida yangi tarmoqlarni tashkil etish va rivojlantirish, aholining

iste'mol tovarlari, ish joylarga bo'lgan talabini qisqa vaqt ichida yuqori darajada ta'minlashga erishish yo'lida quyidagi vazifalarga amal qilmoqda:

- eskirgan ishlab chiqarishlarni sekin-asta muomaladan chiqarib tashlash;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash;
- to'lov qobiliyatiga ega bo'lgan va talabga mos holda ishlab chiqarish tuzilmalarini yaratish;
- ishlab chiqarish resurslaridan va ilmiy-texnika salohiyatidan imkon qadar yuqori darajada foydalanishni ta'minlash;
- mamlakatning ekologik va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va uni kuchaytirish;
- samarali, raqobatga asoslangan ishlab chiqarishlar, bozor infratuzilmasi, xizmat ko'rsatish soxasi va intellektual faoliyatlar rivojlanishini uyg'unlashtirish;
- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish va yangi tarmoqlarni barpo etish;
- aholining ish bilan bandligini va hamda iqtisodiy faolligini oshirish;
- hududlar ijtimoiy infratuzilmasini to'liq shakllantirish.

Tuzilmaviy islohotlarni olib borishda muhim strategiyalar ishlab chiqarilgan bo'lib, ularning mohiyati kichik iqtisodiy subyektlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Mazkur ishlarni amalga oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizda siyosiy barqarorlik, investitsiya muhitini juda qulayligi xorijiy investorlar uzoq muddatli investitsiya loyihalarini tuzishda asos bo'lmoqda. Bundan tashqari, jalb etilgan chet el investitsiyalar va kreditlar uchun kafolatlar taqdim etish, soliq va bojxona tariflari bo'yicha imtiyozlar, zayom va foiz stavkalarini subsidiyalash kabi shart-sharoitlar yaratilmoqda, o'nlab qonuniy hujjatlar amal qilmoqda.

Hukumatimiz tomonidan qulay investitsiya siyosatini olib borish maqsadida quyidagi tamoyillarga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda: tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish; respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri kapital qo'yilmalarning keng jalb qilinishini ta'minlovchi huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sharoitlarni yanada takomillashtirish; yurtimizga jahon darajasidagi texnologiyalarni olib kiruvchi, milliy xo'jalikning zamonaviy tuzilmasini tashkil etishga ko'maklashuvchi chet el investorlariga nisbatan qulay sharoitlar yaratish siyosatini izchil olib borish; eng muhim ustuvor yo'nalishlarga mablag'larni yo'naltirish⁵⁹. Bundan ko'rinadiki, korxonalarni texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash, zamon talablariga mos bo'lgan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va ayniqsa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining keyingi to'lqinlari zarbasiga ijtimoiy-iqtisodiy talofatlarsiz bardosh berish, ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish bilan bog'liq masalalarni hal etishda kompleks yondashuvlarga urg'u berilmoqda. Birinchi prezidentimiz ta'kidlaganidek, "... jahon zaxira valyutalarining beqarorligi, moliya-bank tizimi kredit qobiliyatining keskin pasayishi va investitsiyaviy faollikning susayishi bilan bog'liq murakkab muammolar ko'plab davlatlar iqtisodiyotning tiklanish va o'sish sur'atlariga ta'sir ko'rsatmoqda"⁶⁰.

Investitsiya siyosati nafaqat kapital mablag'lar miqyosini oshirishni, balki ularning takror ishlab chiqarish tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishni, investitsiyalarni ko'proq samarali va raqobatdosh ishlab chiqarishlarga yo'naltirishni ko'zda tutadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etishga hududiy jihatdan yondashuv Respublikaning har bir hududining rivojlanishini ta'minlashga imkon beradi. Bu borada respublika hukumati tomonidan xorijiy investitsiyalarni jalb etilishini rag'batlantirish maqsadida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar uchun hudud va investitsiya hajmi nuqtai nazaridan imtiyozlar belgilangan.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida keskin farqlanishni oldini olish borasida ko'rilayotgan choralarga qaramasdan, hozirgi vaqtda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni tashkil etish va faoliyat yuritishida hududiy nomutanosibliklar kuzatilmoqda. Bu esa o'z navbatida eksport-import operatsiyalari hajmlarida katta farqlanishni yuzaga keltirmoqda.

⁵⁹ Sobirov A. O'zbekiston Respublikasiga xorijlik investorlarni jalb qilish shakllari. /Iqtisodiyot va ta'lim, 2011 y., 5-son.

⁶⁰ I.Karimov. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. T.: O'zbekiston, 2012 yil, 4-bet.

Andijon, Navoiy viloyatlari va Toshkent shahri eksport darajasi yuqori va barqaror bo'lgan hududlarga kiradi. Mazkur 3 ta hududda xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil etilgan yirik mashinasozlik, metallurgiya va to'qimachilik tarmoqlari korxonalari joylashganligi sababli ularda respublikaning barcha xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar eksportining 80 foizi shakllantiriladi. Ushbu korxonalar, asosan, real sektorning engil sanoat, kimyo sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish, poligrafiya sanoati, oziq-ovqat sanoati va boshqa tarmoqlar tarkibida tashkil etildi. So'nggi yillarda xorijiy investitsiyalarning xizmat ko'rsatish sohasiga ham kirib borayotganlik holati kuzatiladi. Biroq real sektor tarmoqlariga kirib kelayotgan xorijiy investitsiyalarning juda oz qismi ilmtalab texnologiyalar yaratish sohasiga tegishliki, bu jalb etilayotgan investitsiyalarning jalb etilish yo'nalishlarini jiddiy qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

7.3. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati

Xususiy investitsiyalar — xususiy, korporativ xo'jalik va tashkilotlar, fuqarolar mablag'lari, shu jumladan, shaxsiy va jalb qilingan mablag'lar hisobidan qo'yiladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash siyosati qisqa muddat ichida nafaqat yetakchi tarmoqlarni texnologik qayta jihozlash, iqtisodiyotda energiya samaradorligini ta'minlash, uning raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirish, balki eksport salohiyatini yuksaltirish imkonini berdi. Xususan, mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotining o'sish sur'atlari so'nggi o'n bir yil davomida 8 foizdan ortiq darajada saqlanib qolayotganligi, sanoat hamda xizmat ko'rsatish sohasi jadal rivojlanishi va xalqimiz farovonligining yanada yuksalib borishiga zamin yaratmoqda.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, bu sohaga to'liq erkinlik berish, eng muhim ustuvor vazifa hisoblanmoqda. Xususan, barqaror iqtisodiy o'sish va mamlakatimiz taraqqiyotining istiqboli, aholining hayot darajasi va sifati ko'p jihatdan aynan mana shu vazifaning qanday hal etilishiga bog'liqligi, buning uchun amaldagi huquqiy bazani xususiy mulk manfaatlariga moslashtirish, mulk huquqining kuchli yuridik norma va kafolatlari tizimini shakllantirish, xususiy mulkdorlarning keng qatlamini yaratishni eng muhim vazifalardan sanalmoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiyalashda yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etishga ayniqsa, sanoat tarmoqlarida qo'llaniladigan zamonaviy laboratoriya jihozlari, oziq-ovqat sanoati sohasida foydalaniladigan zamonaviy texnologik liniyalarni ishlab chiqarish va bunday mahsulotlarni yetkazib berishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, xorijiy investitsiyalarni jalb etishni kengaytirish, xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish, korxonalarning ustav kapitalidagi davlat ulushi va aktivlarini xususiy investorlarga, birinchi navbatda, xorijiy investorlarga sotish hisobidan respublika iqtisodiyotida xususiy mulkning darajasi va rolini tubdan oshirish maqsadida, respublika Prezidentining «Iqtisodiyotda xususiy mulkning ulushi va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2340-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu Qaror bilan, davlat mulki bo'lgan bo'sh turgan va qurilishi tugallanmagan obyektlarni tahlil qilib, ularni investitsiya kiritish va yangi ish o'rinlari yaratish sharti bilan «nol» qiymatda xorijiy investorlarga sotish, ushbu xorijiy investorlarni soliqqa tortish sohasida imtiyoz va preferensiyalar berildi.

Jumladan, qaror bilan davlat aktivlariga ikki oy mobaynida talabnoma tushmagan taqdirda, ularning narxini har 15 kunda 10 foizga pasaytirish, obyektlar narxi 50 foizgacha pasaytirilgandan so'ng bir oy mobaynida sotilmasa, ular investitsiya va yangi ish o'rinlari yaratish sharti bilan «nol» qiymatda sotish;

- davlat aktivlari sotilgandan so'ng 1 oy ichida investor to'lovni to'liq to'lagan taqdirda, unga xarid summasidan Markaziy bankning qayta moliyalash yillik stavkasi miqdorida chegirma berish;

- davlat obyektlarini qismlarga bo'lib sotish hamda to'lovlarni 24 oygacha bo'lgan muddatda bo'lib-bo'lib to'lash,

- davlat obyektidan ijara asosida foydalanib turgan ijarachilar ijara obyekti sotilishida ustunlik berish;

- xo'jalik boshqaruvi organlarining ustav kapitaliga berilgan davlat ulushlarini sotishdan tushgan mablag'lar byudjetga emas, balki korxonalarning o'zini modernizatsiyalashga yo'naltirish;

- xususiylashtirilgan korxonalarda xususiylashtirish vaqtida aniqlanmagan davlat aktivlari yoki foydalanishga berilgan korxona hududidagi ko'char va ko'chmas mulk sotilgandan keyin aniqlansa, u mazkur korxonaning mulki hisoblanishi aniq belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini tubdan oshirish, bo'lajak investorlar uchun ularning ochiqligi va jozibadorligini ta'minlash, zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy qilish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlar rolini kuchaytirish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida, respublika Prezidentining 2015 yil 24 aprelda «Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmon bilan:

- aksiyadorlik jamiyatlari boshqaruv xodimlari sifatida jalb qilingan xorijiy mutaxassislarning mehnatiga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lov to'lashdan;

- xorijiy mutaxassislarning boshqaruv xodimlari sifatidagi faoliyatidan olgan daromadlari daromad solig'i, to'lov manbaidan olinadigan daromad solig'i, shuningdek fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan majburiy sug'urta badallaridan ozod etilgan.

Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish maqsadida, xorijiy investitsiyalarni jalb etishni kengaytirish borasida yaratilayotgan ushbu qulay shart-sharoitlar mamlakatimiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan birga, xususiy mulkning yalpi ichki mahsulot hajmidagi ulushi va ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Respublika iqtisodiyotida xususiy mulkning o'rnini va rolini tubdan oshirish, xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, yalpi ichki mahsulotda xususiy mulk, jumladan, chet el kapitali ishtirokidagi ulushini izchil oshirish maqsadida:

1. Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar dasturida quyidagilar belgilab qo'yilgan:

- tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashish va to'sqinlik qilish, xususiy mulkdorlar huquqlarini buzganlik uchun davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari javobgarligini jinoiy javobgarlikka tortish darajasigacha oshirish;

- xususiy mulkni himoya qilish kafolatini kuchaytirish, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soladigan ma'muriy va jinoyat qonunchiligini liberallashtirish jarayonini davom ettirish;

- barcha turdagi ro'yxatdan o'tkazish, ruxsat berish va litsenziyalash, shuningdek, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarni yanada soddalashtirish;

- xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish, ularning moddiy va kredit resurslaridan foydalanishini kengaytirish, biznes muhitni yaxshilash.

Dasturga kiritilgan chora-tadbirlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish uchun shaxsiy javobgarlik mas'ul ijrochilar — tegishli vazirliklar, idoralar, sud, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlar rahbarlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga yuklatilgan.

2. 2015 yilning 1 iyulidan shunday tartib o'rnatilgan:

- mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklari faoliyatiga oid barcha tekshiruvlar rejali tartibda nazorat organlari tomonidan to'rt yilda bir martadan, boshqa xo'jalik subyektlarida esa faqat O'zbekiston Respublikasi Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi respublika kengashi qaroriga asosan uch yilda bir martadan ko'p bo'lmagan tartibda amalga oshiriladi;

- moliya-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan rejali tekshiruvlar o'tkazish muddati 10

kalendar kunidan oshmaydi;

- tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini rejali tekshirishlar faqat so'nggi rejali tekshiruvdan keyingi davrni qamrab oladi;

- qo'zg'atilgan jinoiy ishlar munosabati bilan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan xo'jalik yurituvchi subyekt jalb etgan advokatlar albatta ishtirok etgan holda (xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan ushbu huquqning rad etilish holatlari bundan mustasno) amalga oshiriladi;

7.4. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki. Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari

Investitsiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanishda rivojlangan sanoatlashgan mamlakatlarda investitsiya siyosatini amalga oshirishda quyidagi uchta yo'nalishga alohida e'tibor bilan qaraladi:

- import o'rnini bosish strategiyasini rivojlantirish;
- tayanch tarmoqlar va eksport salohiyatining mustahkamlash;
- ilmtalab sohalar va innovatsion ishlanmalarni rivojlantirish.

Ayniqsa, e'tiborli jihat Koreya Respublikasining investitsiya strategiyasida namoyon bo'ladi. Ushbu mamlakat xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanishda shunday siyosat olib borganki, bunda Janubiy Koreyaga boshqa rivojlangan mamlakatlardan, xususan AQSh va Yaponiyadan investitsiyalar jalb qilishda ulardagi samarali menejment uslublari va ishlab chiqarish texnologiyasini o'ziga tatbiq qilishga intilgan.

Malayziyaning investitsiya siyosatida esa ustuvor jihat investitsiyalarni qayta ishlash sanoatiga yo'naltirish bo'lib hisoblanadi⁶¹. Ushbu mamlakatda investitsiyalarni ilmtalab va yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish sohalariga, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, nanotexnologiyalar, yuqori malakali xizmatlar kabi sohalariga yo'naltirilmoqda. Xususiy sektorning o'zida investitsiyalarning yillik o'rtacha o'sishi 11-12 foizni tashkil etmokda. Ularning umumiy investitsiyalar hajmidagi salmog'i 50 foizdan ortiq bo'lib, so'nggi besh yil mobaynida xususiy investitsiyalarning umumiy miqdori 95 milliard AQSh dollaridan oshib ketgan.

Malayziyada Sanoatni rivojlantirishning bosh rejasiga asosan investitsiyalar sohasida quyidagi vazifalar belgilab olingan:

- investitsiyalarni jalb etish orqali yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan mahsulot ishlab chiqarishni jadallashtirish va ilg'or texnologik tarmoqlarni rivojlantirish;
- sanoatning ustuvor tarmoqlari rivojlanishiga ko'maklashish;
- sanoatga ilg'or texnologiyalarni, jumladan, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar, simsiz uzatish texnologiyalari, mikroelektromexanik tizimlari, lazer texnologiyalarini tatbiq etishni yanada kengaytirish;
- sanoatning o'sishida mehnat unumdorligi omilining rolini oshirish;
- milliy sanoatning xalqaro mehnat taqsimoti tizimiga integratsiyalashuvini chuqurlashtirish;
- ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalarini yanada rivojlantirish va ularni sanoatga tatbiq etishni davlat tomonidan qo'llab- quvvatlash;
- iqtisodiy salohiyat va raqobatdoshlikni mustahkamlash maqsadida strategik hamkorlik va markazlashuvni rag'batlantirish.

Shu bilan birga, Malayziyada investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadida turli soliq imtiyozlari joriy qilingan bo'lib, bunda investitsiya natijasida olingan foydaning faqat 30 foizi dastlabki 5 yil davomida soliqqa tortiladi. Ayniqsa, hududlarning rivojlanishini qo'llab- quvvatlash yo'nalishida nisbatan yaxshi rivojlanmagan shtatlarda faoliyat ko'rsatuvchi investorlar foyda

⁶¹ <http://www.ved.gov.ru/articles> sayti ma'lumotlari asosida

solig'idan dastlabki 5 yil davomida to'liq ozod qilinadi.

Yaponiyada ham investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishi yuksak texnologiyalarga asoslangan va resurs tejovchi ishlab chiqarishni rag'batlantirishga qaratilgan. Umuman olganda, Yaponiyaning rivojlanishi aynan ilmtalab sohalarning rivojlantirilishi hamda samarali ishlab chiqarish texnikalarining tatbiq etilishiga tayanadi.

Yaponiyaning dastlabki rivojlanish davri tajribasi shuni ko'rsatdiki, nafaqat yangilik yaratish uchun kapital zarur, balki kapitaldan foydalanish uchun ham yangilik zarur bo'ladi. Ushbu ikkala yo'nalish bir-biri bilan uzviy bog'liq va o'zaro bir-birini to'ldirib turadi. Bu holat shunday izohlanadi, ya'ni yangilik yaratish uchun muayyan kapital zarur bo'lsa, mavjud kapitaldan samarali foydalanish uchun yangilik kiritilishi taqozo qilinadi.

Taraqqiy etgan mamlakatlar iqtisodiyotidagi yana bir ahamiyatli jihat investitsiya jarayonida yirik transmilliy kompaniyalarning faol ishtiroki, moliya bozorining yuqori rivojlanganligi, xususan, qimmatli qog'ozlar muomalasining keng tarqalganligi, turli jamg'armalarning investitsiya faoliyatiga jalb qilish mexanizmining yuqori darajada tarkib topganligi bilan ajralib turadi.

Rivojlangan mamlakatlar investitsiya faoliyatida boy tajriba to'plangan bo'lib, undan O'zbekiston amaliyotida foydalanish investitsiyalash amaliyotini takomillashtirish va investitsiyalarning samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu borada bir qator rivojlangan mamlakatlarda investitsiya me'yorining nisbatan yuqori va barqaror darajasiga erishilganligining guvohi bo'lamiz.

Yuqorida keltirilgan ayrim chet el mamlakatlaridagi investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari mamlakatimizga tatbiq qilish muayyan ijobiy natijalarni bermasdan qolmaydi. Ayniqsa, Koreya Respublikasi investitsiya siyosatining tajribasi o'zining ahamiyatligi bilan ajralib turadi. Bu borada mamlakatimizda ham investitsiya siyosatining muhim ustuvorliklaridan biri aynan xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda uzoq muddatli loyihalar asosida ilg'or texnika va texnologiyalar kiritishga qaratilgan. Zero, Birinchi Prezidentimiz alohida ta'kidlab o'tganidek, "O'zbekiston o'zining mustaqil taraqqiyoti davrida qisqa muddatli spekulyativ kreditlardan voz kechib, chet el investitsiyalarini uzoq muddatli va imtiyozli foiz stavkalari bo'yicha jalb etish tamoyiliga doimo amal qilib kelmoqda".

Shu bilan birga, investitsiyalardan samarali foydalanishda bir qator rivojlangan mamlakatlar tajribasi bilan tanishganda, investitsiyalar asosan ilg'or texnologiyalarni joriy etish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, resurs tejovchi va ekologik talofati kam bo'lgan, mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiluvchi sohalarga yo'naltirilayotganining guvohi bo'lamiz.

7.5. O'zbekistonda iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va samaralari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlardan ko'zlangan maqsad va uning amalga oshirilishi natijalari

Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi nafaqat milliy iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini jadallashtirishda, balki bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan aholini ish bilan ta'minlash va turmush darajasini oshirish masalalarini hal etishda ham yetakchi o'rin tutmoqda.

Kichik biznesning ixcham va harakatchanligi, bozor kon'yunkturasi o'zgarishlari va iste'molchilar ehtiyojlariga tez moslasha olishi uni jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish va inqirozdan keyin iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror sharoitda yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi daromadini oshirish borasida eng qulay va maqbul vositaga aylantirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: —Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik o'zining iqtisodiyotimizdagi o'ta muhim va salmoqli hissasi, roli va ta'siri, sodda qilib aytganda, boshqa hech bir soha va yo'nalish o'rnini bosa olmaydigan katta ahamiyati bilan davlat va jamiyatimiz rivojida alohida o'rin egallaydi.

Darhaqiqat, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning izchil rivojlanib borishini ta'minlash orqali mamlakatimizda jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy tayanchi va poydevori bo'lgan o'rta

sinfning shakllanishiga va uning tobora mustahkam bo'lib borishiga erishilmoqda. Shunday ekan, endilikda kichik biznesni nafaqat son jihatdan ko'paytirish, balki uni avvalo sifat jihatdan ham rivojlantirishimiz, bu borada oddiy ishlab chiqarishdan ichki va tashqi bozorga yo'naltirilgan murakkab, yuksak texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishga o'tish masalasiga alohida e'tibor qaratishimiz darkor. Yurtimizda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvini yanada chuqurlashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining innovatsion rivojlanish yo'llarini ishlab chiqish orqali ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasida o'zaro foydali aloqalarni mustahkamlashga bo'lgan e'tibor yildan-yilga oshib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik, kichik biznes faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida tashkil etilmoqda. Shu bilan kichik korxonalarning iqtisodiyotdagi o'rnini va ahamiyati ortib bormoqda. Shunday ekan, bunday sharoitda, xususiy tadbirkorlik va kichik biznesning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- xususiy tadbirkorlik bozor iqtisodiyoti sharoitida zarur tezkorlikni ta'minlab, ishlab chiqarishdagi chuqur ixtisoslashuv va tarmoqlashgan kooperatsiyani yaratadi, bularsiz yuksak samaradorlikni ta'minlab bo'lmaydi;

- bozor uchun zarur bo'lgan raqobatchilik muhitini yaratadi, hamda o'zgarib turadigan bozor talabiga moslab tezda ishlab chiqarish turini o'zgartirib olish qobiliyatiga ega ekanligi bilan ajralib turadi;

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning xususiyatlari (muomala kapitalining kichikligi, uning tez aylanuvchanligi, ishlab chiqarish vositalarini tezda almashtirish imkoniyatlari va b.q.) uning bir qancha afzalliklarga ega bo'lishi imkoniyatlarini yaratadi:

- izlanish, yangi mahsulotlarni maromiga etkazish va o'zlashtirish, ularni talabning tez o'zgarib turish xatarini hisobga olgan holda kichik uyushmalarda ishlab chiqarish;

- tezkor texnik servisning ishonchligi va iste'molchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish;

- ishlab chiqarishni moslashuvchan tarzda tashkil etish va mahsulot sotishni bozor talablariga, hamda bozor vaziyatlari o'zgarishlariga muvofiq olib borish;

- ortiqcha ish kuchini o'ziga singdirish;

- boshqarishning oddiyligi, katta ma'muriy apparatning yo'qligi, qurilish va loyiha quvvatlarini o'zlashtirishda qisqa muddat, kapital sarflarining tez o'zini oqlashi, kapital aylanmasida yuqori tezlik;

- xom ashyo va mehnat resurslari, ishlab chiqarish chiqindilaridan to'liqroq va samaraliroq foydalanish.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni hamda u bilan bog'liq barcha narsalar zamonaviy ijtimoiy ishlab chiqarish tashkiliy tuzulmasini muhim va tarkibiy qismini tashkil etadi. Shuning uchun ham davlatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka muhim o'rin ajratilib, ularga davlat tomonidan madad berilmoqda.

Kichik biznesni yanada rivojlantirish istiqbollari quyidagilarda ko'rish mumkin:

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyati uchun yanada qulay muhit yaratish;

- huquq va manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

- moliya-xo'jalik faoliyatiga davlat va nazorat tuzilmalarining aralashuvini keskin kamaytirish;

- tashkil etish tartibini soddalashtirish va faoliyat yuritishning moddiy-texnik shart-sharoitlarini ta'minlash;

- soliq va boshqa to'lovlar borasida engilliklar yaratish, hisobot topshirish tizimini takomillashtirish; kreditlash mexanizmini yanada takomillashtirish;

- xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish;

- tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi ishtirokini kengaytirish;

- ilg'or ilm-fan yutuqlariga asoslangan KB va XTni rivojlantirishga keng yo'l ochib berish;

- imtiyozlar va qulay sharoitlar tizimini yanada rivojlantirish;

Demak, qaysi hududda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishida ustuvorlikka erishilsa, shu hudud ijtimoiy-iqtisodiy tomondan barqaror rivojlanadi. Bu esa, o'z navbatida, yangi ish joylari yaratish va shu orqali aholini samarali tarmoqlararo bandligini shakllantirish muammosini bir qadar hal etilishiga erishishni, aholi daromadlarini oshirishni hamda turli tarmoq sohalari o'rtasida o'zaro manfaatli aloqalarning mustahkamligini ta'minlaydi.

7.6. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot va uning real sektorini hamda mamlakat investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati. Iqtisodiy inqiroz va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida xususiy investitsiyalardan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari

Kichik biznesning mamlakat iqtisodiy salohiyati va imkoniyatlaridan samarali foydalanishi uchun qulay zamin yaratuvchi xususiyati – ishlab chiqarishni tabiiy va moddiy resurslarni eng kam jalb etgan va tejimli foydalangan holda tashkil eta olish qobiliyatidir. Shu bilan birga, kichik biznesda tadbirkorlik g'oyalari, muammolarning echimiga innovatsion yondoshuvlar juda tezlik bilan amaliyotga tatbiq etiladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda yuqori samaradorlikni ta'minlovchi asosiy motivatsiya – bu tadbirkorlik subyektlarining o'z daromadlarini oshirish, ularning moddiy va moliyaviy resurslari, munosib mutaxassislik, kasb-kor, ma'lumot darajasi va boshqa jihatlari bilan aniqlanuvchi jamiyatdagi o'rta mulkdorlar qatlamiga mansubligini belgilab beruvchitegishli mavqega erishish hisoblanadi.

Hududlarning ichki iqtisodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, undan samarali foydalanishda kichik biznes imkoniyatlarini qo'llash tizimli tarzda amalga oshirilishi lozim. Bunda asosiy e'tibor hududdagi muammolarni hal etishda kichik biznesning kengroq ishtirokini ta'minlash imkoniyatini beruvchi ishlab chiqarish tizimini diversifikatsiyalashga qaratilishi lozim. Globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi hamda xalqaro raqobatning kuchayib borishi sharoitida milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash tarkibiy o'zgartirish jarayonlarini taqozo etadi. Bu borada kichik biznesdan hududlar iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarning manbai sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni boshqarishni tubdan qayta qurish mulkka egalik qilishni yangi shakllarini tashkil etish va xususiy mulkka ustunlik berish maqsadida o'tkazilgan iqtisodiy islohatlar o'z samarasini ko'rsatdi va bugungi kunda iqtisodiy islohotlar tobora chuqurlashib, kengayib bormoqda va mulkchilikni barcha turlarining tarmoq – sohalorida tovar mahsulotlari ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish hamda shu bajarish doirasida raqobatbardoshlik jarayonlari tobora jadallashib, iqtisodiy samaradorlik taminlanmoqda. Ma'lumki, bozor iqtisodiyoti jarayonlarida ish yuritadigan tadbirkorlik asosiy iqtisodiy mehnat faoliyatidan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishda bilim, malaka, tajribaga ega bo'lgan, yuqori daromad va foyda olishga erishish yo'lida tavakkalchilik bilan ish bajaradigan tashabuskor inson faoliyati sifatida muayyan mahsulotlarni ishlab chiqarish, ish bajarish va xizmat ko'rsatish, ish o'rinlarini yaratish, bandlikni ta'minlashda eng ma'qul bo'lgan xo'jalik yuritish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hisoblanadi.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab quvvatlashning samarali mehanizimlari yaratilgan bo'lib, — “Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-tamoyillari to'g'risida”, “Raqobat to'g'risida”, yangi tahrirdagi “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida”dagi qonun hujjatlarida taminlab berilgandir.

Aholining kun sayin o'sib borayotgan moddiy ne'matlarga talab-ehtiyojlarini qondirish birinchi darajali vazifa hisoblanadi. Ya'ni, oziq-ovqat, sabzavot-poliz, chorva, baliq, parranda mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish, bu mahsulotlarni qayta ishlab, ichki bozorni to'ldirish va iste'molchilarga taklif etish hozirgi kunning va undan keyin ham dolzarb amalga oshirib boriladigan ustuvor ahamiyat kasb etadigan chora-tadbirlar majmuini tashkil etadi.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rne

Reja:

- 8.1. Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar.
- 8.2. Investitsiya muhitini baholash usullari.
- 8.3. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni o'rne. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim.
- 8.4. O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borish vazifalari.

Tayanch iboralar: investitsiya muhiti, investitsion salohiyat, inflatsiya, inflatsiya darajasi, BERI indeksi, xorijiy valyuta.

8.1. Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, investitsiya faolligining o'sish sur'atlari investitsiya muhitiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Investitsiya muhitining jozibadorligi xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirishning muhim omili hisoblanadi. Iqtisodiyotda investitsiya faoliyatining rivojlanishi, ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilishning ko'lam, yo'nalishlari va samaradorligi, bevosita, investitsiya muhitiga bog'liqdir.

Iqtisodchi-olimlardan A.Vaxabov, Sh.Xajibakiev, N.Muminovlar investitsiya muhiti to'g'risida quyidagilarni ta'kidlab o'tadilar: «Investitsiya muhiti – bu xorijiy kapital qo'yilmalarining qaltislik darajasini va ulardan mamlakatda samarali foydalanish imkoniyatlarini oldindan belgilaydigan iqtisodiy, siyosiy, yuridik va ijtimoiy omillar yig'indisidir. Investitsiya muhiti kompleks, ko'pqirrali tushuncha bo'lib, milliy qonunchilik, iqtisodiy shart-sharoitlar (inqiroz, o'sish, stagnatsiya), bojxona rejimi, valyuta siyosati, iqtisodiy o'sish sur'atlari, inflyatsiya sur'atlari, valyuta kursining barqarorligi, tashqi qarzdorlik darajasi kabi ko'rsatkichlarga ega»⁶². Shuningdek, mamlakatdagi investitsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi iqtisodiy, siyosiy, me'yoriy-huquqiy, ijtimoiy va boshqa shart-sharoitlar majmui investitsiya muhitini anglatadi.

«Investitsiya muhiti» va «investitsiya iqlimi» sinonim tushunchalar sifatida ishlatiladi. Bu xususan iqtisodchi-olimlardan D.G'ozibekov va T.Qoralievlar tomonidan quyidagi fikrlar bildirilgan: «Investitsiya iqlimi juda keng ma'noda ishlatiladigan tushuncha bo'lib, investor tomonidan hisobga olinadigan barcha muammo va masalalarni mujassamlashtiradi. Investor tomonidan ma'lum bir mamlakatga kapital ajratishning qulay va noqulay tomonlari belgilanadi, shu bilan bir qatorda, o'z kapitalini kiritmoqchi bo'lgan mamlakat mafkurasi, siyosati, iqtisodiyoti va madaniyatiga katta ahamiyat beriladi»⁶³.

Investitsiya muhitining holatini investitsiya faoliyatini amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini aniqlaydigan iqtisodiy, ijtimoiy, tashkiliy, huquqiy, siyosiy, ekologik va boshqa shart-sharoitlarning umumlashtiruvchi xususiyatlari belgilab beradi. Investitsiya muhiti deganda, mamlakat iqtisodiyoti yoki uning ma'lum bir hududiga kiritiladigan investitsiyalarning samaradorligini va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, tashkiliy-huquqiy, ekologik, madaniy va boshqa shart-sharoitlar majmuasi tushuniladi. U muayyan hududga investitsiyalar kiritishning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini belgilaydigan shart-sharoitlarning mavjud ijobiy va salbiy tomonlarini anglatadi. Investitsiya muhiti holati yaratilgan huquqiy baza va uning asoslari, qonun hujjatlarining sifatli tuzilishi va ularga rioya qilinishini talab etadi.

Investitsiyaviy jozibadorlik – mamlakat, tarmoq yoki alohida olingan biror-bir korxona

⁶² Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: «Moliya», 2010. – B. 153.

⁶³ G'ozibekov D.G., Qoraliev T.M. Investitsiya faoliyatini tashkil etish va davlat tomonidan tartibga solish. – T.: TMI, 1993. – B. 46.

investitsiyalarining daromadliligi, rivojlanish istiqbollari va investitsiya riski darajasi nuqtai nazaridan baholanishi. Investitsiyaviy jozibadorlik investitsiya salohiyati va investitsiya riski darajasini shakllantiradigan ikki guruh omillarning bir vaqtda ta'sir etishi orqali aniqlanadi. Bu kabi ko'rsatkichlarga baho berish orqali investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi hamda jozibadorligi, investitsiya riski darajasini aniqlash mumkin. Investitsiya riski darajasi investitsiya muhitiga, bevosita, to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Investitsiya muhiti tabiiy shart-sharoitlar, foydali qazilmalar zahiralari, ishchi kuchi malakasi va o'rtacha ish haqi darajasi, iqtisodiy kon'yunktura holati, ichki bozor sig'imi, tovarlarni tashqi bozorda sotish imkoniyatlari, valyuta siyosati, kredit tizimi holati, soliqqa tortish darajasi, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganligi, xorijiy kapitalga nisbatan davlat siyosati, unga nisbatan imtiyozli shart-sharoitlarning yaratilganligi kabi omillar orqali belgilanadi.

Sodda qilib aytganda, investitsiya muhiti investitsiya munosabatlarini amalga oshirish mumkin bo'lgan imkoniyatlar va qulayliklar majmuasini o'zida aks ettirgan voqelikdir. Investitsiya muhitini yaxshilashdan maqsad investitsiya salohiyatini oshirish uchun zarur va maqbul shart-sharoitlarni yaratish, investitsiya faoliyatini jadallashtirish va pirovardida, iqtisodiyotni yuksaltirish, ijtimoiy muammolarni hal etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini yaratishdan iborat.

Respublikada siyosiy-iqtisodiy sharoitning mavjudligi, ya'ni qulay investitsiya muhitining yaratilishi va xorijiy kapitalni qabul qilish tizimining samarali bo'lishi xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning zaruriy shartidir. Investitsiya muhiti investitsiya resurslarini joylashtirish uchun umumiy mezon bo'lib, birinchi navbatda, kapital mablag'larning daromadliligini ta'minlab beradi.

Mamlakatning investitsiya muhitini shakllantiradigan omillar majmuini 8.1-jadval orqali ifodalash mumkin. Har qanday davlatga investitsiyalarning kirib kelishi va rivojlanishi mazkur mamlakatdagi investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillarga bevosita bog'liq bo'ladi.

Ta'kidlash joizki, investitsiya muhitiga ayrim qonunlarning yoki me'yoriy hujjatlarning to'laqonli bo'lmasligi salbiy ta'sir etadi. Bunday kamchiliklarning mavjudligi investorning o'z istiqbolini belgilash, qo'yilmaning foydalilik darajasini aniqlash borasidagi qobiliyatini kamaytiradi. Agar investor investitsiya muhitidan qoniqmasa, uning asosiy maqsadi xavf ostida qoladi, ya'ni investitsiyalash natijasida olinishi ko'zda tutilgan daromadning risk darajasi yuqori bo'ladi. Albatta, bunday sharoitda u investitsiyalashni istamaydi. Bu ma'lum omillarning ijobiy yoki salbiy ta'siri natijasida yuzaga keladi.

8.1-jadval

Mamlakatning investitsiya muhiti va uni keltirib chiqaradigan omillar⁶⁴

Omillar	Mazmuni
Iqtisodiy holat	Mamlakat to'lov balansining holati, valyuta-pul tizimi barqarorligi, tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlanganligi, ichki bozor sig'imining kattaligi, inflyatsiya darajasi, YaIM, sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari
Huquqiy baza	Yangi sharoitlarga mos keladigan, mamlakat va uning alohida tarmoqlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqaradigan huquqiy-me'yoriy, jumladan, respublika Prezidentining farmonlari va qarorlari, hukumat qarorlari, tegishli nizom va yo'riqnomalarning mavjudligi
Tabiiy xom ashyo	Mineral, xom ashyo, yoqilg'i-energetika va suv resurslari zahiralari, qishloq xo'jaligi xom ashyosini ishlab chiqarish hajmlari

⁶⁴ Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: «Moliya», 2010. – B. 174.

resurslari	
Mehnat resurslari va bandlik	Iqtisodiy faol aholi soni, band aholi ulushi, ishsizlik darajasi, xizmatchilar daromadi darajasi, kadrlarning malaka darajasi, aholining savodxonligi
Ishlab chiqarishning texnik bazasi	Asosiy ishlab chiqarish fondlari, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi, uskunalarning foydalanish muddati, asosiy fondlarning eskirishi darajasi
Ilmiy-texnika salohiyati	Iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar, shu jumladan, xorijiy investitsiyalar hajmlari, investitsiya risklari darajasi, ishlab chiqarishning texnik jihozlanishi, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish va ITTKI sohasini rivojlantirish holati, mahsulotning fan sig'inkorligi katta va yuqori texnologik turlarini ishlab chiqarish
Moliya-Kredit tizimi	Soliq va kredit siyosati, iqtisodiyotning real sektori korxonalarining foydalilik va rentabellik darajasi. Narx siyosati va narxni shakllantirish siyosati
Infratuzilma	Bank tizimining rivojlanishi holati, transport, kommunikatsiya xizmatlari va mexmonxona xo'jaligi sohalari, tovar va fond birjalari, marketing, konsalting, auditorlik xizmatlari, sug'urta sohasi tarmog'ining ishonchliligi
Ekologik vaziyat	Atrof-muhitning ifloslanish darajasi, radiatsion fon, zararli chiqindilar, tabiiy iqlim va uning o'zgarishi, xorijiy fuqarolarning unga moslashish darajasi

Mamlakatimizdagi investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar, asosan, to'rt guruhga bo'linib, ular huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni tashkil etadi (8.2-jadval).

8.2-jadval

Investitsiya muhiti holatini belgilovchi kengaytirilgan omillar

Ta'sir etuvchi omillar guruhi	Ko'rinishlari
I. SIYOSIY OMILLAR	1. Davlatning investitsiyalar, xususan, xorijiy investitsiyalar bo'yicha siyosati 2. Davlatning iqtisodiyotga aralashish darajasi 3. Mamlakatning xalqaro shartnomalarga qo'shilganlik darajasi 4. Mamlakatning xalqaro bitimlarga rioya qilishi 5. Siyosiy ahvolning barqarorligi (siyosiy harakatlar, to'qnashuvlar, qo'shni davlatlarning osoyishtaligi) 6. Siyosiy hokimiyatning maqsadli harakati 7. Davlat apparatining samarali ish yuritishi 8. Ko'p partiyaviylik va siyosiy guruhlarining mavqei 9. Soliq, valyuta, narx, pul-kredit siyosatining investitsiya siyosatiga uyg'unligi 10. Mamlakatdagi ekologik vaziyat va hukumatning ekologik sog'lomlashtirish bo'yicha siyosati ko'lami
II. IQTISODIY OMILLAR	1. Mamlakatning iqtisodiy ahvoli 2. Inflyatsiya darajasi 3. Soliq imtiyozlari 4. Bojxona tartibi 5. Mamlakatning tabiiy va xom ashyo resurslari holati 6. Ishchi kuchi holati va qiymati 7. Ishchi kuchidan foydalanish tartibi 8. Muayyan tovarlar uchun talab va taklif 9. Raqobat va bahoning erkinligi 10. Valyuta konvertatsiyasi va milliy valyuta kursining barqarorligi 11. Bank foiz stavkalari Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari geografik-hududiy jihatdan joylashuvi (tabiiy ofatlar, dengiz va quruqlik yo'llari,

	iqlim sharoiti)
III. IJTIMOIIY OMILLAR	1. Xususiy mulk hamda xorijiy investitsiyalarga nisbatan mahalliy aholi munosabati 2. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli 3. Aholining mafkuraviy qarashlari va ularning turli-tumanligi 4. Mamlakatda turli millatlikka nisbatan mavjud munosabat 5. Aholining savodxonlik darajasi 6. Ishchi-mutaxassislar malakasi, ko'nikmalari va tajribalarining o'sib borishi va unga intilish 7. Yangiliklar va turli xil ixtirolarga aholining munosabati va ularni qabul qilish darajasi
IV. HUQUQIIY OMILLAR	1. Investitsiya faoliyati huquqiy asoslarining mustahkamlik darajasi 2. Investitsiya faoliyatini bevosita ta'minlovchi huquqiy asosning mustahkamlik darajasi 3. Investitsiya faoliyatining me'yoriy asoslari (farmonlar, qarorlar, qonunlar, nizomlar, yo'riqnomalar va h.k.)

O'zbekistonda jahon talablariga mos, milliy xususiyatlarga xos investitsiya dasturlari va loyihalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun quyidagi qo'shimcha chora-tadbirlarni bajarish lozim bo'ladi:

- iqtisodiyot tarmoqlariga xorijiy investitsiyalarni proportsional jalb etishning umumlashgan aniq dasturini ishlab chiqish;
- tarmoq xususiyati va iqtisodiyot rivojiga qarab erkin iqtisodiy hududlar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish;
- tarmoqlardagi mas'ul xodimlarning xorijiy investitsiyalarni jalb etishdagi faolligi va mas'ulligini oshirish;
- tarmoqlarda aloqa, telekommunikatsiyani rivojlantirish orqali investorlarning erkin va to'liq axborotlar olishini ta'minlash.

O'zbekistonda xorijiy investorlar faoliyati uchun qulay investitsiya muhitini yaratish va xorijiy investorlarni respublikaga ko'proq jalb etish maqsadida ularga uchun qator soliq va bojxona imtiyozlari belgilangan.

Har bir mamlakatdagi investitsiya muhiti, birinchi navbatda, uning siyosiy barqarorligidadir. Xuddi ana shu omil xorijlik investorlarning boshqa mamlakatga uzoq muddatli shartnomalar asosida resurslarni kiritish imkoniyatini beradi. Bunday muhit uzoq muddatli investitsiya rejalarini amalga oshirishda juda muhimdir. O'zbekistondagi investitsiya muhitining asosiy xususiyati uning Markaziy Osiyoda eng barqaror mamlakat ekanligidadir.

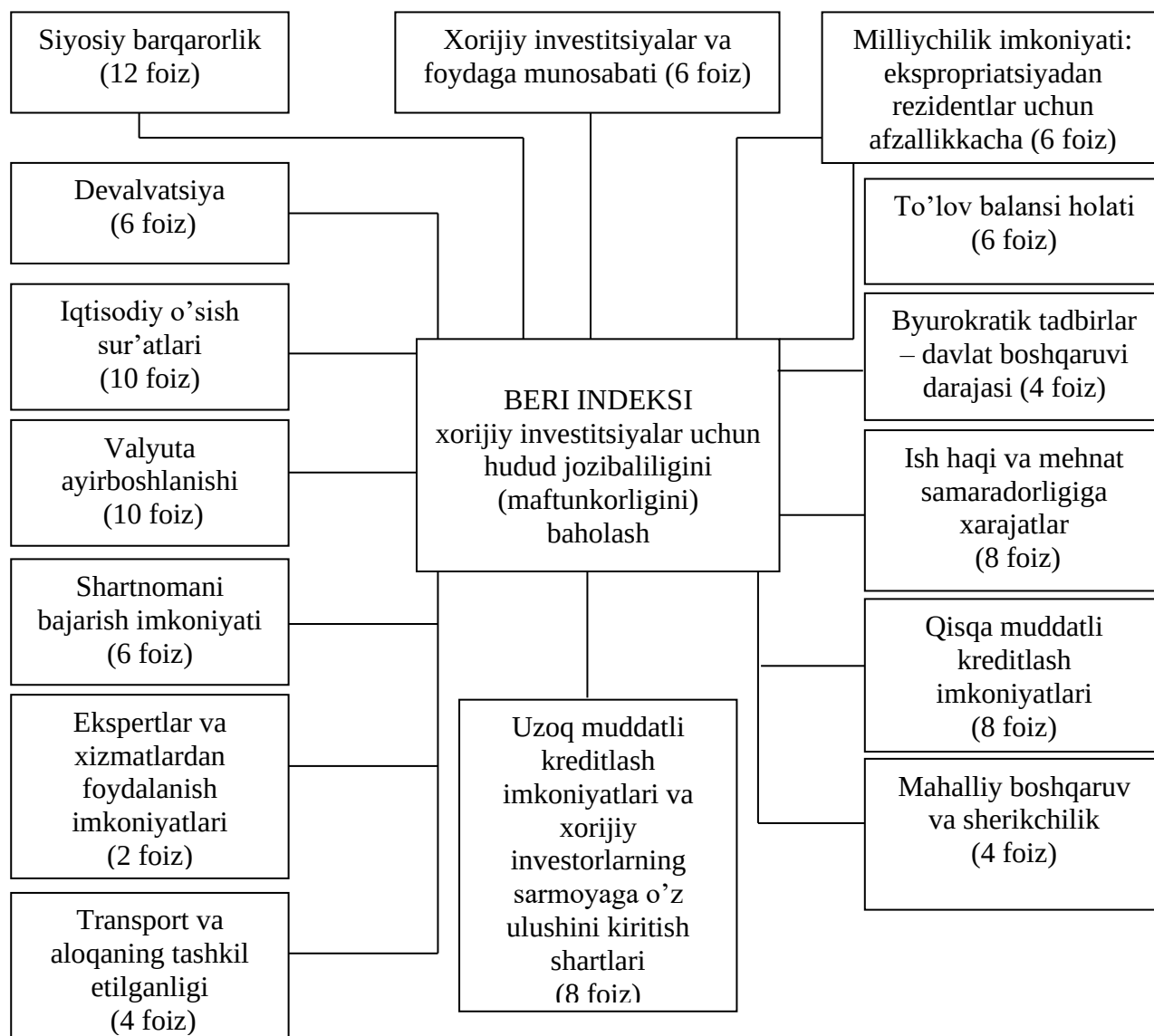
8.2. Investitsiya muhitini baholash usullari

Har qaysi investor ma'lum bir mamlakat va uning hududiga investitsiya kiritishdan avval o'sha mamlakat va hududning investitsiya muhitini baholash, uning jozibadorligini aniqlashga kirishadi. Albatta, bunda yuqorida ko'rib o'tilgan omillar o'rganiladi, tahlil qilinadi va shu asosda investitsiya qarorlari qabul qilinadi.

Xorijiy investor uchun yuqorida qayd qilingan barcha omillar muhimdir. Shuning uchun ham rivojlangan ko'pgina mamlakatlarda investitsiya loyihalarini baholaydigan, investitsiyalar qo'yilishiga talab bo'lgan davlatlarning investitsiya muhitini o'rganadigan va aniq xulosa va ma'lumotlarni investorlar uchun taqdim etuvchi maxsus firmalar, tashkilotlar mavjuddir. Masalan: Shvetsariya, Germaniya kabi qator mamlakatlarning nufuzli axborot xizmatlari davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy holatini baholash uchun har biri «0» dan «4» gacha bo'lgan (0-qoniqarsiz va 4-o'ta qulay) 4 balli shkala bo'yicha baholanadigan 15 ta muhim ko'rsatkichni hisobga oladigan «BERI»⁶⁵ (business environment risk index)ni qo'llaydi.

⁶⁵ Shu nomdagi firma tomonidan ishlab chiqilgan.

Quyidagi 8.1-rasmda ular investitsiya qarorlarini qabul qilish bo'yicha ahamiyatidan kelib chiqib aks ettirilgan.

8.1-rasm. Xorijiy investitsiyalar uchun hudud jozibadorligini (maftunkorligini) baholashning BERI indeksi

8.1-rasmdan ko'rinadiki, «BERI» indeksiga kirgan ko'rsatkichlar orasida siyosiy barqarorlik (0,12 ball) eng katta ahamiyatga ega. Tahlillar ko'rsatishicha, G'arb ekspertlari, aynan, harbiy harakatlar yoki ichki vaziyatning keskinlashuvi yuz bergani bois, shuningdek, iqtisodiy va siyosiy nobarqarorlik tufayli Gruziya, Moldova va Tojikistonga reytinglarda so'nggi o'rinlar berishgan, ya'ni ular «BERI» indeksining eng past ko'rsatkichi darajasiga ega.

Mazkur usulning mohiyati shundaki, obro'li ekspertlarni⁶⁶ tanlash asosida va ularga 5 balli (0 dan 4 ballgacha va ularning yig'indisi 1 ga teng) shkalada 15 ta asosiy mezonlar bo'yicha mamlakat riskini baholash taklif etiladi. Ushbu usulda baholash mezonlari va ularning qiymatlari quyidagilardan iborat⁶⁷:

- siyosiy barqarorlik (0,12);
- xorijiy investitsiyalarga bo'lgan munosabat (0,06);

⁶⁶ Odatda, ekspertlarning umumiy soni taxminan 100 nafardan iborat bo'ladi.

⁶⁷ Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: «Moliya», 2010. – B. 155-156.

- milliy lashtirilishi xavfi (0,06), agar mamlakat qonunchiligida mulkni haq to'lamasdan ekspropriatsiya qilish ko'zda tutilgan bo'lsa, 0 ball qo'yiladi;
- valyutaning devalvatsiya qilinish ehtimoli va darajasi (0,06);
- to'lov balansining holati (0,06);
- biznesning byurokratlashish darajasi (0,04);
- iqtisodiy o'sish sur'ati (0,1);
- valyutaning erkin almashinuv darajasi (0,1);
- shartnoma majburiyatlarini bajarish soni (0,06);
- mehnat unumdorligi darajasi va ish haqi xarajatlari (0,08);
- yuridik va marketing maslahatlarini olish, malakali mutaxassislarni jalb qilish imkoniyati (0,02);
- aloqa va transportni tashkil qilish (0,04);
- davlat organlari va jamoat tashkilotlarining munosabatlari (0,04);
- qisqa muddatli kreditlarni olish shartlari (0,08);
- uzoq muddatli kreditlar, xususi kapitalni olish, foydalanish shartlari (0,08).

Umuman olganda, «BERI» xizmati bu borada katta obro' qozongan tashkilotdir. Mazkur tashkilot kapital import qiluvchi mamlakatlardagi investitsiya muhitini tahlil qilib, investitsiyalarning risklilik darajasini aniqlab beradi. «BERI» xizmati matbuotlar orqali turlicha indekslar bilan investorlarning xorijiy mamlakatlarga investitsiya qo'yishining xavf-xatarlilik, risk darajasini aniqlab beradi. Hozirda bu xizmat ko'rsatuvchi tashkilot 55 dan ortiq kapital import qiluvchi mamlakatlardagi investitsiya muhitini 15 ta ko'rsatkichni qamrab oluvchi mezon (ball) bilan baholamoqda. Bunda mamlakat investitsiya muhiti qanchalik yuqori ballga ega bo'lsa, u shunchalik barqaror mamlakat hisoblanadi. Bu ball indekslarini hisoblashda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy omillar ta'siri ham hisobga olinadi. Bu tashkilot faqatgina hozirgi joriy davrnigina emas, balki istiqbolda kutilayotgan o'zgarishlarni ham baholaydi.

Bir vaqtning o'zida, investitsiyalar samaradorligini aniqlash ularni safarbar etishning istiqbollarni bashoratlashda muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, iqtisodiyot bo'yicha investitsiyalar taqsimotining to'g'ri yo'nalishlarini aniqlab olishga imkon beradi. Shu maqsadda foydalaniladigan ICOR (incremental capital-output ratio) koeffitsienti asosiy kapitalga qo'yilgan mablag'larning kelgusi yilda YaIMning o'sishiga ta'sirini aniqlashga imkon beradi va YaIMda investitsiyalar salmog'ining keyingi yildagi YaIMning qo'shimcha o'sish sur'atiga nisbatini ifodalaydi.

ICOR koeffitsienti investitsiya resurslarining samarali ishlatilishini belgilab beruvchi ko'rsatkich hisoblanib, u qanchalik kichik bo'lsa, shunchalik ahamiyatli hisoblanadi va aksincha⁶⁸.

Investitsiyalar iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga kelgusida investitsiyalash manbalarini yaratish uchun ham xizmat qiladi. Shu sababli yalpi investitsiyalarning YaIMga nisbatan ulushi YaIMning o'sish sur'atidan 4-8 marotaba ko'p bo'lishi lozim. Qolaversa, yalpi investitsiyalarning aholi jon boshiga to'g'ri kelgan miqdorini va uning o'tgan yilga nisbatan o'sish darajasini aniqlash investitsiyalar samaradorligini real baholashning muhim sharti hisoblanadi. Shuningdek, muayyan bir tarmoq bo'yicha yalpi investitsiyalarning samaradorligini aniqlashda joriy davrda tarmoqda band bo'lgan kishilar boshiga nisbatan to'g'ri kelgan o'rtacha investitsiyalar miqdorini hisoblash ham foydalidir.

$$\text{ICOR} = \mathbf{I} : \Delta \mathbf{YaIM} \quad (8.1),$$

bu yerda: **I** – o'tgan yilda YaIMda investitsiyalarning ulushi; **ΔYaIM** – yalpi ichki mahsulotning o'tgan yilga nisbatan qo'shimcha o'sish sur'ati.

O'zbekiston iqtisodiyoti uchun ICOR ko'rsatkichi darajasini quyidagi jadval orqali ko'rish mumkin.

⁶⁸ Siddiqov A. Sanoat ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiya mablag'lari samaradorligi. // «Bozor, pul va kredit», 2004. №7-8. – B. 48.

O'zbekiston iqtisodiyoti uchun ICOR ko'rsatkichlari⁶⁹

Yillar	Yalpi investitsiyaning yalpi ichki mahsulotga nisbati, foiz hisobida	YaIMning qo'shimcha o'sish sur'ati, foiz hisobida	ICOR (YaIM qo'shimcha o'sishining kapital sig'imkorligi)
2003	19,3	4,4	-
2004	20,3	7,7	2,5
2005	19,8	7,0	2,9
2006	22,8	7,3	2,7
2007	23,0	9,5	2,4
2008	25,0	9,0	2,5
2009	23	8,1	3,08
2010	25	8,5	2,7
2011	23,9	8,3	3,01
2012	22,9	8,2	2,9
2013	23	8	2,8
2014	23,3	8,1	2,8
2015	23,4	8,0	2,9
2016	25	7,8	3,0
2017	24,4	5,3	4,7

Jadval ma'lumotidan ko'rinadiki, tahlil etilayotgan davrda YaIMning kapital sig'imkorligini aks ettiruvchi ICOR samaradorligi ko'rsatkichi 2004 yilda 2,5 ga teng bo'lgani holda, 2009 yilda 3,08 ni tashkil etdi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ushbu ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlarda 2,4 ga teng⁷⁰. 2017 yilga kelib bu ko'rsatkich 4,7 ni tashkil etdi.

ICOR koeffitsientini hisoblash uslubiyotiga asoslanib, daromad o'sishining kapitalga nisbati ko'rsatkichi o'tgan yilgi yalpi investitsiyalarning (YaIMga nisbatan foizda) joriy yildagi YaIMning o'sish sur'atiga nisbati sifatida aniqlanadi. Lo'nda qilib aytganda, o'tgan yilgi investitsiyalar hajmi joriy yildagi YaIMning o'sishida o'z natijasini beradi. Jahon amaliyotida iqtisodiy o'sishning ijobiy sur'atini ta'minlash uchun bu ko'rsatkichning nisbati 3/1 hisoblanadi.

Bu ko'rsatkich qanchalik kichik bo'lsa, shunchalik ahamiyatli (ijobiy) hisoblanadi. Investitsiya mablag'lari samaradorligini aniqlab beruvchi ko'rsatkichlar va ularning tizimlari talaygina. Ular ichida hisoblanishi nuqtai nazaridan qulay bo'lgan ICOR ko'rsatkichidan, mamlakatimiz iqtisodiyotiga, umuman, real sektorga yo'naltirilgan investitsiyalar samaradorligini aniqlashda foydalanamiz.

Jahon amaliyotida mamlakatning investitsiya muhitini baholash borasida turli yondashuvlar mavjud. Ushbu yondashuvlar bir-biridan investitsiya muhitini tashkil etuvchi omillarni to'liq yoki qisman qamrab olishi bilan farq qiladi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, «Standart & Poor's», «Moody's» va «Fitch ibca» jahondagi eng yirik reyting agentliklardan hisoblanib, ular emitentning qarz majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda va to'laqonli bajara olish imkoniyatlari va emitentlarning kredit bera olish qobiliyatiga baho beradilar. Agentliklar tomonidan ishlab chiqilgan va tuzilgan reytinglar mamlakat investitsiya muhitini ma'lum darajada baholash imkonini beradi. Masalan, «Standart & Poor's» uslubiyotiga ko'ra, uzoq muddatli reyting eng yuqori «AAA» ko'rsatkichidan eng quyi «D» ko'rsatkich oralig'ida o'zgarib boradi. «AA» dan «CCC» ko'rsatkichigacha bo'lgan oraliq reytingi «musbat» (+) yoki «manfiy» (–) belgilar bilan to'ldirib borilishi mumkin va ular asosiy ko'rsatkichlarga tegishli bo'lgan oraliq ko'rsatkichlar hisoblanadi. Qarz majburiyatlarini bajarish sifati reytingning quyidagi ko'rsatkichlari orqali baholanadi:

⁶⁹ Jadval O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari asosida tuzilgan.

⁷⁰ Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: «Moliya», 2010. – B. 170.

- AAA – qarz majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda va to'liq bajarishning eng yuqori qobiliyatini aks ettiradi;
- AA – qarz majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda va to'liq bajarishning yuqori qobiliyatini anglatadi;
- A – qarz majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishning nisbatan yuqori qobiliyati, ammo tijorat, moliya va iqtisodiy sharoitlardagi salbiy o'zgarishlar ta'sirini ifodalaydi;
- BBB – qarz majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishning etarli darajadagi qobiliyati bo'lib, moliya va iqtisodiy sharoitlardagi salbiy o'zgarishlar ta'sirining yuqori darajada sezilishini ifodalaydi;
- B – moliya va iqtisodiy sharoitlardagi salbiy o'zgarishlar ta'sirining keskin sezilishi hamda qarz majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda va to'liq bajarish imkonining mavjudligini bildiradi;
- CCC – emitentning qarz majburiyatlarini bajarmaslik ehtimolining mavjudligi bo'lib, qarz majburiyatlarining o'z vaqtida bajarilishi qulay tijorat, moliyaviy va iqtisodiy shart-sharoitlar bilan belgilanadi;
- CC – hozirgi davrda emitentning qarz majburiyatlarini bajarmaslik ehtimolining yuqori ekanligini ifodalaydi;
- C – emitentga nisbatan bankrotlik yoki protsedurasi qo'zg'atilgan holda to'lovlar yoki qarz majburiyatlarining bajarilishi davom etayotganligini bildiradi;
- CD – boshqa qarz majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda va to'liq to'lanayotgan sharoitda ushbu qarz majburiyati bo'yicha tanlanma defolt mavjudligini aks ettiradi;
- D – qarz majburiyatlari bo'yicha defoltni ifodalaydi.
- «AAA», «AA», «A» va «BBB» kategoriyalari reytingi investitsion klass reytinglari hisoblanib, «BB», «B», «CCC», «CC» va «C» kategoriyalari reytingi spekulativ klassga ma'lum darajada kiradi. Kredit reytinglarini ishlab chiqishning asosiy tashkiliy qismi ularning o'zgarishini prognozlash hisoblanadi. Prognozning quyidagi tavsiflari keng qo'llaniladi: «ijobiy» (reytingning ko'tarilishi ehtimoli), «salbiy» (reytingning pasayishi ehtimoli) va «barqaror» (reytingning o'zgarishi kuzatilmaydi). Reyting agentliklari tomonidan reyting o'zgarishi tendentsiyalarini aniqlash murakkab bo'lgan holatda «rivojlanayotgan» prognoz tavsifidan foydalaniladi va u reytingning ko'tarilishi yoki pasayishi ehtimoli borligini anglatadi.

8.3. Investitsiya muhitida investitsiya salohiyatining o'rni. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim

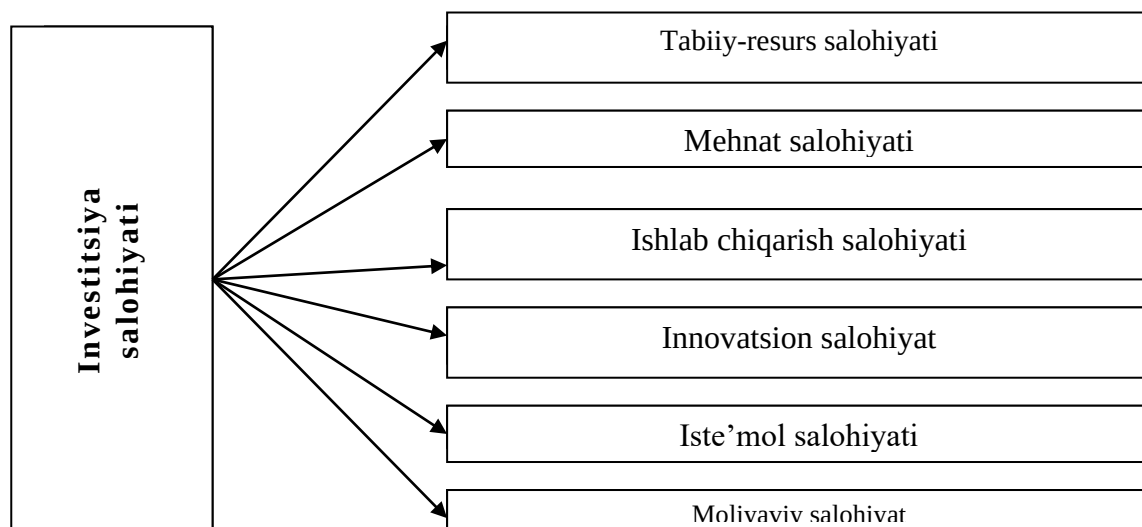
Investitsiya muhitini yaxshilashdan maqsad investitsiya salohiyatini oshirish uchun zarur va maqbul shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Investitsiya salohiyati deganda iqtisodiy faoliyatda ishlatiladigan (foydalaniladigan) ishlab chiqarish zaxiralari, quvvatlari, kuchlari, imkoniyatlari kabilardan iborat resurslar yig'indisi tushuniladi. Investitsiya salohiyati foyda olish yoki ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida uzoq muddat foydalaniladigan aktivlarga mablag' kiritish (qo'yish) imkoniyatlari darajasini xarakterlaydi.

Investitsiya salohiyati – mamlakatda asrlar davomida shakllangan bir qancha omillar yig'indisini tavsiflaydi. Bu omillar ishlab chiqarish omillari, tabiiy resurs omillari, mehnat omillari, innovatsiya va iste'mol omillari hamda mamlakatning moliyaviy salohiyati kabilarni qamrab oladi (8.2-rasm). Tabiiy salohiyat tabiiy resurslar miqdori va sifati, mamlakatning iqlimi, tabiiy-geografik shart-sharoitlarini o'z ichiga oladi. Tabiiy resurs omillari⁷¹ ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda muhim o'rin tutadi va quyidagilarni qamrab oladi: mineral resurslar (foydali qazilmalar); agromuhit shart-sharoitlari; yer va suv resurslari; o'simlik va hayvonot dunyosi va boshqalar.

Mehnat salohiyati iqtisodiy faol aholi soni, yoshi, aholining bilim darajasi kabilarni xarakterlaydi. Shuningdek, ishlab chiqarishga layoqatli, bilim, malaka, mahoratga ega bo'lgan

⁷¹ Ma'lumot uchun: Yaponiya, Janubiy Koreya va qator G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tabiiy resurslarning kamyobligi texnika-texnologiya vositasida ortig'i bilan qoplanadi.

kishilardan iborat bo'lsa, intellektual salohiyat jamiyat a'zolarining ilmiy, ma'rifiy, ma'naviy, intellektual salohiyatini ko'rsatadi. Qoida tarzida, xorijiy investorlarni malakali ish kuchi va arzon ish haqi to'lanadigan hududlar jalb qiladi.

8.2-rasm. Investitsiya salohiyati omillari

Ishlab chiqarish salohiyati mamlakatdagi mavjud ishlab chiqarish quvvatlari, ishlab chiqarish vositalari, iqtisodiyot tarkibi, qazib oluvchi, qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari, muvaffaqiyatli amalga oshirilgan investitsiya loyihalarini soni (qo'shma korxonalar tomonidan amalga oshirilgan investitsiya loyihalarini ham qo'shgan holda), kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish holati va boshqalarni ifodalaydi.

Texnika-texnologiya salohiyati mamlakatdagi mashina-mexanizmlar miqdori, ularning tarkibi, texnologik tizim kabilardan iborat bo'lib, u fan yutuqlari va ularning qay darajada tatbiq etilishi bilan bog'liq.

Innovatsiya salohiyati mamlakatdagi ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari, texnika va texnologiyalarning yangilanish darajasi (yangi avlodi), milliy ishlab chiqarishdagi yangiliklar, kashfiyotlarni xarakterlaydi.

Iste'mol salohiyati investorlar tomonidan mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning ichki bozorda qancha ulishi sotilish, shu asosda talabni o'rganish, raqobatchilar va aholining daromadlari darajasi sifatida qaraladi.

Moliyaviy salohiyat ushbu mamlakatning moliyaviy imkoniyatlari, iste'mol va jamg'armaning nisbati, bank sohasida pul-kredit va depozit siyosati, tashqi qarzlar holati, ichki zaxiralar va boshqalarni xarakterlaydi.

Investitsiya salohiyatini ifodalovchi ushbu omillarning mavjudligi xorijiy tadbirkorlarning aynan o'sha mamlakatga investitsiya qilishining asosiy sabablaridan bo'lishi mumkin. Biroq, investitsiya salohiyatining mavjudligi xorijiy investitsiyalarning uzoq muddat davomida barqaror kirib kelishini kafolatlay olmaydi. Mamlakatdagi qulay investitsiya shart-sharoitlarisiz investitsiya salohiyati hali «hazm qilinmagan» boylik hisoblanadi. Investitsiya muhitini baholash, aynan, investitsiya shart-sharoitlariga asoslanadi.

Investitsiya shart-sharoitlariga quyidagi omillar kiradi:

- umumiqiisodiy shart-sharoitlar – YaIMning o'sish sur'atlari, inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi, foiz stavkasi, ishlab chiqarish hajmi va tarkibi, to'lov balansi, monopolizm darajasi, valyuta konvertatsiyasi, tashqi qarz, investitsiyalar hajmi va moliyalashtirish manbalari, davlat byudjeti defitsiti va boshq.;

- siyosiy shart-sharoitlar – mamlakatdagi siyosiy barqarorlik, investitsiya faoliyatini tartiblovchi va investorlarning huquqlarini va ularga yaratilgan kafolatlarni ta'minlovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mavjudligi va amal qilishi, jinoyatchilik va korrupsiya holati va boshq.;

– bozor mexanizmi shart-sharoitlari – bozor infratuzilmasining rivojlanganligi: bank, sug'urta, fond bozori, transport va aloqa, raqobat va narx shakllanishi va boshq.;

– axborot ta'minoti shart-sharoitlari – axborot va telekommunikatsiyalarning rivojlanganligi, raqobatchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni tezkorlik bilan olish imkoniyatlari, mahalliy hamkorlar to'g'risidagi ma'lumotlarning shaffofligi va boshq.;

– ekologik shart-sharoitlar – mamlakatdagi ekologik holat, mamlakatda va qo'shni davlatlarda ekologik xavfli hududlarning mavjudligi, xalqaro qonunchilikdagi ekologik me'yorlarga amal qilish holati va boshq.;

– ijtimoiy madaniy va etnografik shart-sharoitlar – mahalliy aholining mentaliteti va madaniyati, aholining hayot tarzi va turmush holati, jamiyatning xorijiy investitsiyalarga bo'lgan munosabati va boshq.

Ma'lumki, hukumat mamlakatdagi investitsiya shart-sharoitlarini takomillashtirib, makroiqtisodiy holatni yaxshilaydi, iqtisodiy barqarorlikka erishishga harakat qiladi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Bu esa, nafaqat, xorijiy investorlar uchun investitsiya muhitining jozibadorligini ta'minlaydi, balki ichki investitsiya jarayonlarini faollashtiradi.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizimni doimo takomillashtirib borish talab etiladi. Bu, o'z navbatida, xorijiy sarmoyalar kirib kelishini rag'batlantirib, iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

8.4. O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borish vazifalari

Bugungi kunda O'zbekistonda qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borishni ta'minlash ustuvor vazifadir. Bunda davlatning asosiy vazifasi kapital jalb qilish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish bilan izohlanadi. Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi ko'p miqdorda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega: kafolat va imtiyozlarni o'zida aks ettiruvchi qonun hujjatlari; iqtisodiyotda xususiy sektor va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi ortib borayotganligi, xususiy mulkning davlat tomonidan himoyalaniishi va raqobat muhitining mavjudligi; zarur investitsiya infratuzilmasining yaratilganligi va rivojlanayotganligi; siyosiy barqarorligi; geografik joylashuvining o'rta darajadali; boy tabiiy mineral xom ashyoga egaligi; qishloq xo'jaligi sohasining rivojlanganligi; arzon va malakali mehnat resurslarining mavjudligi va boshqalar.

O'zbekistonda investitsiya iqlimining muhim omillaridan biri xorijiy investorlar uchun moliyaviy-iqtisodiy rag'batlar va imtiyozlar tizimining holati va amal qilishi hisoblanadi. Bunda mazkur rag'bat va imtiyozlar ishlab chiqarish sohasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni ko'paytirishga va asosan, eksport salohiyatini oshirishga qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, respublikada muayyan darajada xorij kapitalini qabul qilish tizimi shakllangan. Bunda xorij kapitaliga nisbatan davlat siyosatini ifoda etadigan huquqiy me'yorlar, qoidalar va muassasalar majmui nazarda tutiladi. Xorij kapitalini qabul qilish tizimi investitsiya muhitining tarkibiy qismiga kiradi va ayni paytda mustaqil hisoblanadi, chunki bu tizimni o'zgartirish xususiyatiga ega. Bu tizimning elementlari quyidagilardan iborat; xorij kapitali uchun soliq va bojxona imtiyozlarini berish; foydani boshqa iqtisodiyotga o'tkazishning qulay rejimi; milliyalashtirishdan kafolatlar; ro'yxatdan o'tkazishning oddiy tartib qoidalari; kontsessiyalar berish; erkin iqtisodiy zonalar barpo etish; aktsiyadorlik kapitalida hissani cheklash; majburiy eksport kvotasini joriy qilish; narxlarni nazorat qilish; tashqi savdo operatsiyalarini litsenziyalash va boshqalar.

Fikrimizcha, respublikada yaratilgan qulay investitsiya muhitini rivojlantirish uchun rag'batlantirish omillarini yanada kuchaytirish talab etiladi. Shu munosabat bilan ishlab chiqarishga investitsiyalarni rag'batlantirish uchun tadbirkorlik tuzilmalariga jadallashgan amortizatsiya usullarini qo'llashda to'la erkinlik berish kerak. Bozor iqtisodiyoti sharoitida amortizatsiya korxonalarning investitsiya faoliyatini rag'batlantiruvchi bosh omillardan hisoblanadi. Shu sababli

rivojlangan davlatlarda amortizatsiya me'yori, soliqlar stavkasini tasdiqlash bilan bir vaqtda aniqlanadi. Bunday holatda yetakchi tarmoqlarga investitsiyalarni qo'yishni rag'batlantirish maqsadida yuqori amortizatsiya me'yorlari belgilanadi. Bu tajribani O'zbekistonda qo'llash muhimdir, chunki mashina va uskunalarga o'rtacha amortizatsiya me'yori bizda 15%ni tashkil etsa, AQShda bu 20-33 %ni, Angliyada 25 %ni tashkil etadi.

Qulay investitsiya muhitini rivojlantirishda soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini kuchaytirish beqiyos ahamiyatga ega. Soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini to'rt jihatdan olib qarash mumkin, ular: soliq to'lashdan vaqtinchalik ozod qilish; soliq stavkasini kamaytirish; soliqqa tortiladigan bazani toraytirish; soliq majburiyatini bajarishni kechiktirish (soliq krediti). Qayd qilingan rag'batlar u yoki bu darajada xorij investitsiyalar ishtirokidagi keng doiradagi korxonalar uchun tatbiq etiladi. Rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlarining amal qilishini, shuningdek, investitsiyalarni inson kapitaliga, texnologik o'sish va texnika bilimlari sohalarini rivojlantirishga, kengaytirishga ham joriy qilish kerak. Bularning barchasi O'zbekistonda investitsiya muhitini modellashtirish masalasini kun tartibiga qo'yadi. Bu model xorijiy investorga ta'sir ko'rsatadigan omillar to'g'risida mukammal ma'lumot to'plash, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni yaqqol baholash hamda xorijlik sheriklar harakatlari motivatsiyasini anglash, xorij investitsiyalarini tartibga solishning asosiy vositalarini isloh qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Shuningdek, XIILarning daromadlarini soliqqa tortishda qo'llaniladigan soliq imtiyozlarida, birinchidan, bu soliq imtiyozlarining muddati, hajmi, qo'llanish shart-sharoiti aniq ko'rsatilgan bo'lishi; ikkinchidan, bu engilliklar xorijiy investorlarga yaxshi tanish va tushunarli bo'lib, kamida besh-o'n yilga belgilanishi; uchinchidan, soliq imtiyozlari o'zgarmas va qat'iy bo'lishini ta'minlash lozim. Shundagina bu imtiyozlar o'z samarasini berishi mumkin.

Soliq imtiyozlarini berishda jahon tajribasini o'rganish maqsadga muvofiqdir. AQShda korxonalar zarar ko'rib ishlayotgan davriga soliq to'lashdan ozod qilinadi. Bu tajribani O'zbekistonda ham eng kerakli sohalarda faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun qo'llash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning uchun qat'iy soliq nazoratini o'rnatish zarur bo'ladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida, davlat ayrim tizimlarning shakllanishiga, yangi hududlar va ishlab chiqarishning o'sishida boshlang'ich manbalarning tashkil etilishiga yoki ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratishi lozim. Shuningdek, davlat hisobidan investitsiyalarni moliyalashtirishda, ularning strategik rivojlanishida ahamiyatga ega bo'lgan, lekin kelajakda tez samara bera olmaydigan tarmoqlar va ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Butun dunyoda davlat mablag'lari, asosan, yo'l qurilishi, shahar obodonchiligi va ishlab chiqarish infratuzilmalarining rivojlanishi kabi umumiy miqyosdagi katta ishlarga sarflanadi. Iqtisodiyotning bozor mexanizmiga asoslangan sharoitida davlatning roli asta-sekin torayib borib, uning qo'lida, asosan, davlat miqyosi darajasidagi vazifalar qoladi. Ya'ni, ijtimoiy sohaning boshlang'ich ta'limi, sog'liqni saqlashning tez tibbiy xizmat ko'rsatish sohasi, davlat boshqaruvi va boshqalarni moliyalashtirish byudjet hisobidan amalga oshiriladi.

O'zbekistonda intellektual salohiyatni o'stirish uchun kapital qo'yish kelajakda respublika iqtisodiyotini rivojlantirishning eng asosiy omillaridan bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun bu sohada kapital qo'ygan investorlarga soliq imtiyozlarini berish o'ta muhimdir.

Respublikada investitsiya iqlimi huquqiy islohotlarning bosqichma-bosqichligini, bozor infratuzilmasining shakllanganligini, nodavlat sektorining o'sishini va xususiy lashtirish jarayonlarini, sog'lom iqtisodiy muhitni va ijtimoiy-siyosiy holatning barqarorligini tavsiflab beradi.

Har qanday mamlakatning investitsiya iqlimi qator omillarning ta'siridan kelib chiqib belgilanadi va ushbu omillarni, tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, uch asosiy guruhga ajratish mumkin: investitsiya salohiyati; investitsiya shart-sharoiti; investitsiya riski.

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

Reja:

- 9.1. Kapital qurilish va kapital qo'yilmalar. «Qurilish industriya»si tushunchasi.
- 9.2. Mamlakat iqtisodiyoti uchun qurilish muddatini qisqartirishning ahamiyati. Qurilishning uch bosqichi: tayyorgarlik bosqichi, qurilish bosqichi, qurilish mahsuloti realizatsiyasi. Qurilish ishlab chiqarishining davomiyligi.
- 9.3. Qurilishning tashkiliy shakllari. Kapital qurilishda loyihalashtirish.
- 9.4. Kapital qurilishda tanlovni tashkil etish. Kapital qurilishda tenderlar
- 9.5. Buyurtmachi va pudratchining huquq va majburiyatlari.
- 9.6. Qurilish-montaj ishlarining smeta qiymati tarkibi va tuzilishi.
- 9.7. Qurilishda narxni shakllantirish asoslari. Qurilish obyektining shartnoma narxlari.
- 9.8. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash. Kapital qurilishda nazorat ishlarini olib borish.

Tayanch iboralar: kapital qurilish, qurilish industriyasi, kapital investitsiyalar, asosiy kapital, pudratchi, oferta, tender, tender komissiyasi.

9.1. Kapital qurilish va kapital qo'yilmalar. «Qurilish industriya»si tushunchasi.

Kapital qurilish va kapital qo'yilma tushunchalari bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq tushunchalardir. Kapital qurilish – asosiy fondlarni kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning shakllaridan biri. Kapital qo'yilmalar kapital qurilishni amalga oshirishning moliyaviy manbasi hisoblanadi.

Mohiyat jihatidan yangi qurilish, kengaytirish, ta'mirlash, texnik qayta qurollantirish va amaldagi obyektlarni modernizatsiya qilish yo'li bilan ishlab chiqarish va noishlab chiqarish asosiy fondlarini barpo etish jarayoni kapital qurilishni anglatadi. Uning yordamida jismoniy va ma'naviy jihatdan eskirgan asosiy fondlar yangilanadi. Kapital qurilish asosiy fondlarni barpo etishning barcha bosqichlarini (obyektni loyihalashtirishdan boshlab to uni ishga tushirishgacha bo'lgan jarayonni) qamrab oladi. Uning asosiy hal qiluvchi bosqichi qurilish-montaj ishlarini bajarish hamda qurilayotgan obyektning ishga tushirilishini ta'minlash hisoblanadi. Ushbu bosqich moddiy ishlab chiqarishning asosiy tarmog'i bo'lgan «qurilish industriyasi» bilan amalga oshiriladi.

«Kapital qurilish» tushunchasi adabiyotlarda va amaliyotda ikki xil tarzda talqin qilinadi:

- moddiy ishlab chiqarishning tarmog'i sifatida;
- ishlab chiqarish faoliyatining turi sifatida.

Tarmoq sifatida kapital qurilish quyidagi asosiy belgilari bo'yicha xarakterlanadi: aniq maqsadga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish; texnologik jarayonlarning umumiyligi; malakali mutaxassislarining mavjudligi.

Ishlab chiqarish faoliyatining turi sifatida kapital qurilish quyidagi kompleks ishlarni bajarishi asosida korxonalar bino va inshootlarini barpo etishni (yaratishni) tavsiflaydi: qurilishni amalga oshirish uchun uskunalarni montaji; loyiha-qidiruv ishlari; qurilish maydonini tayyorlash; sanitar-texnik qurilmalarni (kanalizatsiya, suv o'tkazgichlar va h.k.) barpo etish va boshq.

Qurilish mahsuloti hisoblangan binolar, inshootlar va boshqa obyektlar ko'p qirrali, konstruktsiyasi murakkab bo'lgan obyektlar hisoblanadi. Bu qurilish ishlarini ishlab chiqarishning xususiyatlari bilan xarakterlanadi.

Qurilishning asosiy xususiyati uning industrlashganligi bilan belgilanadi. Qurilishni industrlashtirish qurilish tarmog'ida ilmiy-texnik taraqqiyotning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Qurilish industriyasi deganda sanoat ishlab chiqarish bloklari va konstruktsiyalar holatidan kelib chiqib, qurilish ishlab chiqarishini bino va inshootlarni montaj qilish va yig'ish jarayonini mexanizatsiyalashtirishga aylantirish tushuniladi.

Qurilishni industrlashtirish qurilish ishlarining texnologiyasi bo'yicha keng ko'lamdagi o'zgarishlarni olib kiradi. Qurilishni industrlashtirishning asosiy elementlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: yig'ma qurilishni rivojlantirish; qurilish-montaj ishlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish; qurilish ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish.

Kapital qurilish ko'p aloqalarni xarakterlaydigan murakkab jarayondir. Uning asosiy xususiyati: obyektlarni qurishning texnik va tashkiliy jihatdan murakkabligi; moddiy, mehnat va pul resurslari xarajatlarining ko'pligi, ishlab chiqarish tsiklining davomiyligidir.

Kapital qurilishning asosiy vazifasi ijtimoiy-madaniy ahamiyatga doir obyektlar, uy-joy, bino va inshootlarni zamonaviy texnik asosda qurish, mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatini oshirishdan iboratdir.

Aholi farovonligining oshishi, moddiy ishlab chiqarish barcha tarmoqlarining yanada rivojlanishi kapital qurilishning hajmi va samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Kapital qurilish o'z vazifasini bajara turib, investitsiya jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Investitsiya jarayonlarida kapital qurilishning o'rni va ahamiyatini aniqlash uchun kapital qo'yimlarning texnologik tarkibiga murojaat qilish zarur bo'ladi.

Ma'lumki, yangi korxonalarni barpo etish, mavjud ishlab chiqarish va noishlab chiqarish obyektlarini texnik jihatdan qayta qurollantirish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy, iqtisodiy, moddiy va mehnat xarajatlari yig'indisi kapital qo'yimlarni anglatib, o'z navbatida, kapital qo'yimlar iqtisodiy jihatdan kapital investitsiyalarni anglatadi, ular deyarli bir mazmunni bildiradi. Ular mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish sohasida kiritiladigan investitsiyalarni – qo'yimlarni – xarajatlar majmuasini anglatadi. Iqtisodiy adabiyotlarda kapital qo'yimlarning mohiyatiga quyidagicha ta'riflar berilgan: «kapital qo'yimlar – bu asosiy kapitalga yo'naltirilgan real investitsiyalarni (qo'yimlarni), shu jumladan, yangi qurilish, faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni texnik qayta qurollantirish, ta'mirlash, kengaytirish, mashina va uskunalar sotib olish, loyiha-qidiruv ishlari, shuningdek, uy-joy hamda madaniy-maishiy qurilishlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan xarajatlardir»⁷². Statistik hisobotlarda va iqtisodiy tahlil jarayonlarida bunday investitsiyalar kapital hosil qiluvchi investitsiyalar, deb ham nomlanadi. Iqtisodiy mazmuniga ko'ra, kapital qo'yimlar asosiy fondlarni takror ishlab chiqarishga yo'naltirilgan qo'yimlarni anglatadi. Umuman olganda, kapital qo'yimlar aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan hamda asosiy fondlarni barpo etish va yangilash bilan bog'liq bo'lgan jami xarajatlarni aks ettiradi.

Asosiy vositalar va boshqa uzoq muddat foydalaniladigan aktivlarni sotib olish, qurish bilan bog'liq xarajatlar kapital sarflar yoki kapital qo'yimlar deyiladi. Kapital qo'yimlar bilan xarajatlarni bir-biridan farqlay bilish kerak. Xarajat, albatta, shu davrda daromad keltirishi kerak. Kapital qo'yilma bir necha yillardan keyin daromad keltira boshlaydi.

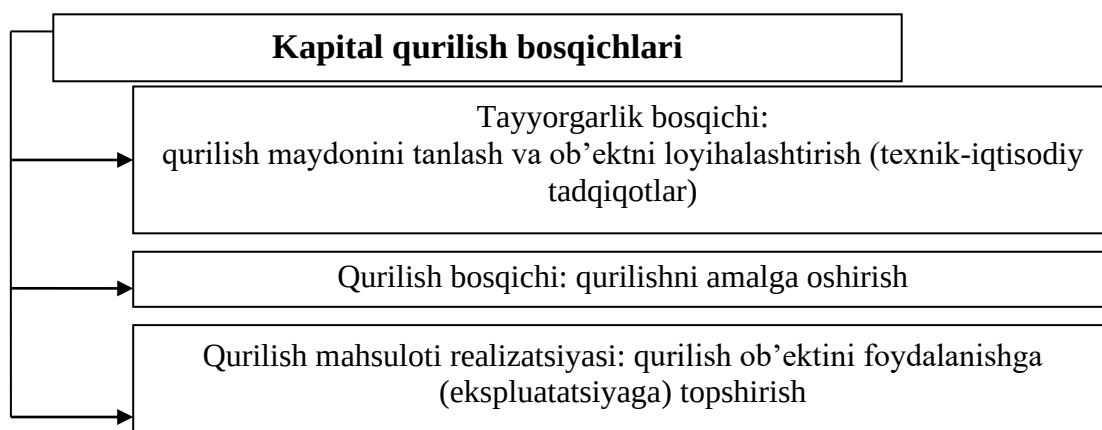
9.2. Mamlakat iqtisodiyoti uchun qurilish muddatini qisqartirishning ahamiyati.

Qurilishning uch bosqichi: tayyorgarlik bosqichi, qurilish bosqichi, qurilish mahsuloti realizatsiyasi. Qurilish ishlab chiqarishining davomiyligi

Kapital qurilishda qurilish muddatlarini qisqartirish katta iqtisodiy ahamiyatga ega, chunki u kapital qo'yimlarning tezroq qoplanishini ta'minlaydi. Masalan, qurilayotgan obyekt qandaydir mahsulot ishlab chiqarishga mo'ljallangan bo'lsa, bunda qurilish muddatini qisqartirish evaziga qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish, qurilish muddati tugagandan so'ng qo'shimcha foyda olish imkoniyati bo'ladi.

Kapital qurilish jarayonida uch bosqich ajratiladi. Uni quyidagi rasm orqali ifodalaymiz:

⁷² Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К⁰», 2006. – С. 13.

9.1-rasm. Kapital qurilishning bosqichlari

Qurilish maydonini tanlash va obyektning loyihalashtirish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi: qurilayotgan obyektning maqsadga muvofiqligi yuzasidan texnik-iqtisodiy tadqiqotlar olib borish; obyektning loyihalashtirish va qurilish uchun texnik-muhandislik ishlariga tayyorgarlik ko'rish. Har bir yo'nalish o'zining maqsad va vazifalariga ega. Texnik-iqtisodiy tadqiqotlar jarayonida kelgusi obyektning (qurilishi mo'ljallangan obyektning) asosiy texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari aniqlanadi va qurilishni amalga oshirishning iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi baholanadi. Loyihalashtirish bosqichida obyektning konstruktiv echimlari, qurilishni tashkil etishning usullari va ishlab chiqarish texnologiyasi ishlab chiqiladi. Shuningdek, qurilishning smeta qiymati aniqlanadi. Unday keyin qurilish uchun texnik-muhandislik tayyorgarlik ishlari amalga oshiriladi.

Qurilishni amalga oshirish bosqichida qurilish maydonida qurilish jarayonining barcha texnologik elementlari qo'shiladi. Bunda qurilish ishlab chiqarishidagi jami xarajatlar, bino va inshootlarning moddiy-mulkiy elementlari bo'yicha xarajatlari shakllantiriladi.

Qurilish obyektini foydalanishga (ekspluatatsiyaga) topshirish bosqichida qurilib bitkazilgan obyektlar ishga tushiriladi va tayyor mahsulot sifatida buyurtmachiga topshiriladi.

Takror ishlab chiqarishning uch bosqichi kapital qo'yilmalar aylanishining uch bosqichiga muvofiq keladi: 1) qurilish – asosiy fondlarni barpo etish shakli sifatida; 2) qurilish mahsulotining asosiy fondlarga aylanishi shakli sifatida; 3) pul mablag'larini mahsulotga aylantirish maqsadida takror ishlab chiqarishning navbatdagi bosqichiga tayyorgarlik ko'rish.

Qurilish ishlab chiqarishining barcha elementlarining o'zaro aloqadorligini yaxshilash uchun qurilish mahsulotini barpo etish texnologiyasi (mehnat predmetlarining (beton, g'isht, temir, tosh va boshq.) sifat o'zgarishlari bilan tavsiflanuvchi qurilish jarayonlarini olib borishning usullari va vositalari) ishlab chiqiladi. Qurilish jarayoni qurilish maydonida amalga oshiriluvchi asosiy, qo'shimcha va xizmat qiluvchi texnologik operatsiyalarning jami o'zaro aloqalarini anglatadi, o'zaro aloqalar natijasida qurilish mahsuloti yaratiladi.

Ishlab chiqarish obyekti qurilishining davomiylilik tsikli qurilish maydonini rejalashtirishdan boshlab to uni ishga tushirishgacha (ekspluatatsiya) bo'lgan oraliq vaqtni (davrni) ifodalaydi.

Kapital qurilish tizimida investitsiya jarayonlarining asosiy qatnashchilari sifatida investorlar, buyurtmachilar, quruvchilar, pudratchilar, loyihalashtiruvchilar ishtirok etadi.

Investor – o'z mablag'larini, qarzga olingan va jalb etilgan mablag'larni, mulkiy boyliklarni va ularga doir huquqlarni, shuningdek, intellektual mulkka doir huquqlarni investitsiya faoliyati obyektlariga investitsiyalashni amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati subyekti hisoblanadi. Investor huquqiy jihatdan investitsiya natijalariga o'zi egalik qiladi. U kapital qo'yilmalarni joylashtirish sohasini o'zi tanlaydi, qurilayotgan obyekt uchun shartnoma shartlarini ishlab chiqadi, investitsiya jarayoni qatnashchilari bilan moliya-kredit munosabatlarini amalga oshiradi.

Buyurtmachi – obyekt qurilishi bo'yicha boshqaruvni va tashkiliy masalalarni (texnik-iqtisodiy asosnomani ishlab chiqishdan to obyektning ishga tushirishgacha yoki ekspluatatsiyaga topshirishgacha) zimmasiga oluvchi yuridik yoki jismoniy shaxslardir.

9.3. Qurilishning tashkiliy shakllari. Kapital qurilishda loyihalashtirish

Kapital qurilishda, odatda, qurilish ikki usulda olib boriladi: xo'jalik va pudrat usuli, shu jumladan, qurilish obyektni «tayyor holda topshirish» usuli.

Xo'jalik usulida qurilish obyekti investorning yoki buyurtmachining o'z kuchlari yordamida amalga oshiriladi. Mazkur usul, odatda, faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni kengaytirish va ta'mirlashda, faoliyat yuritayotgan korxona hududida kichik obyektlarni qurishda qo'llaniladi. Ko'lami jihatidan kichik bo'lgan ishlar turli malakaga ega bo'lgan ishchilar tomonidan bajariladi. Xo'jalik usulida, ko'p hollarda, ishchilarning malakasi nisbatan past, yuqori ishlab chiqarish quvvatlariga ega bo'lgan maxsus texnikalar bilan ta'minlanish darajasi ham past va mehnat unumdorligi yuqori bo'lmaydi. Bularning barchasi qurilishni industrlashtirish, yuqori malakali qurilish jamoasini shakllantirish imkonini bermaydi. Biroq, bu usulning o'ziga xos afzalligi mavjud - turli xil kelishuvlar bo'yicha (masalan, pudrat qurilish tashkilotlarini jalb qilish va h.k.) vaqtning tejallishi va boshqalar. Xo'jalik usulida – obyektlar qurilishi yoki qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish ishlari xo'jalik subyektlarining – korxonalar, tashkilotlar, institutlar va shu kabilarning kuch va mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi. Korxonalarni qayta ta'mirlash va kengaytirish, kichikroq qurilish obyektlari va hududlarni obodonlashtirish, ta'mirlash ishlari, ko'pincha, shu usulda olib boriladi.

Pudrat usulida qurilish obyekti doimo faoliyat ko'rsatuvchi maxsus qurilish tashkilotlari tomonidan buyurtmachi bilan tuzilgan shartnomalar asosida olib boriladi. Ushbu tashkilotlarning o'z moddiy-texnik bazasi, mexanizatsiya vositalari va transportlari, maxsus ixtisoslikka ega bo'lgan kadrlari mavjud bo'ladi. Pudrat usuli qurilishning butun davriga (qurilish to'liq tugallangunga qadar) buyurtmachi va pudratchi (bosh pudratchi) bilan shartnoma tuzishni nazarda tutadi. Mazkur shartnoma Bosh shartnoma deb ataladi. Qurilish jarayoni qatnashchilarining o'zaro munosabatlari ushbu shartnoma va respublika hukumatining tegishli qarorlari, vazirlik va idoralarning tegishli qoidalari, tartiblari bilan tartibga solinadi. Bosh pudrat shartnomasida tomonlarning (buyurtmasi va pudratchining) huquq va majburiyatlari, javobgarligi, qurilishni amalga oshirish tartibi, moddiy-texnik resurslar ta'minoti kabilar belgilab olinadi.

Qurilishning pudrat shartnomasi korxonani, binoni (jumladan, uy-joy binosini), inshootni yoki boshqa obyektни qurish yohud qayta qurish haqida, shuningdek, montaj, sozlash, ishga tushirish va qurilayotgan obyekt bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa ishlarni bajarish haqida tuziladi. Qurilishning pudrat shartnomasi to'g'risidagi qoidalar, agar shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, bino va inshootlarni kapital ta'mirlash ishlariga nisbatan ham tatbiq etiladi.

Qurilishning pudrat shartnomasida nazarda tutilgan hollarda obyektни buyurtmachi qabul qilib olganidan keyin uni shartnomada ko'rsatilgan muddatda ishlatishni ta'minlash majburiyatini pudratchi o'z zimmasiga oladi.

Tugallanmagan qurilishning mulkdori u buyurtmachiga topshirilguncha va uning haqi to'languncha pudratchi hisoblanadi. Agar pudrat obyekti nobud bo'lsa yoki shikastlansa, obyekt qabul qilib olingunga qadar uning tasodifan nobud bo'lish yoki tasodifan shikastlanish xavfi pudratchi zimmasida bo'ladi. Bajarilayotgan ishlarning xavfsizligi uchun pudratchi javobgar bo'ladi. Agar shartnomada taraflar boshqacha tartib va shartlarni belgilab qo'ygan bo'lmasalar, shartnomada nazarda tutilgan obyektни yoki ishlar majmuini pudratchi o'z hisobidan sug'urtalashi shart.

Kapital qurilishda loyihalashtirish qurilishga tayyorgarlik ko'rish bosqichi hisoblanadi. Qandaydir obyektни (korxona, bino, inshoot) qurish uchun, eng avvalo, uni loyihalashtirish zarur bo'ladi.

Obyektlarni loyihalashtirish jarayoni, qoida tariqasida, 3 bosqichga bo'linadi. Obyektlarni loyihalashtirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Loyihalashtirishni tashkil etishning taxminiy sxemasini 9.1-jadval asosida ifodalash mumkin.

**Loyihalashtirish ishlarini bosqichlar bo'yicha
tashkil etish sxemasi**

Ishlar bosqichi	Asos	Ijrochilar
1-bosqich. Loyiha oldi ishlari		
1.1. Texnik-iqtisodiy asosnoma ishlab chiqish	Kapital qo'yilmalarning rejasi. Qaror (qurilishni amalga oshiruvchi tashkilotning buyruqlari)	Buyurtmachi yoki uning topshirig'iga ko'ra loyihaviy yoki ilmiy-tadqiqot tashkiloti
1.2. Loyihalashtirish uchun shartnomalar tuzish	Buyurtmachining taklifi	Buyurtmachi yoki loyihaviy tashkilot
2-bosqich. Loyihaviy ishlar		
2.1. Qidiruv-izlanish	Buyurtma va shartnoma	Loyihaviy tashkilot
2.2. Bosqichlar bo'yicha loyihani ishlab chiqish	Loyihalashtirish uchun belgilangan vazifalar (buyurtma), loyihani ishlab chiqish va shartnoma tuzish uchun yo'riqnoma	Loyihaviy tashkilot
3-bosqich. Loyihani ekspertizadan o'tkazish va tasdiqlash		
3.1. Loyihani ekspertizasi	Loyihani ishlab chiqish tartibi bo'yicha yo'riqnoma va loyihani ekspertiza qilish bo'yicha yo'riqnoma	Loyihaviy tashkilot, loyihalar ekspertizasi bo'limi
3.2. Loyihani tasdiqlash	Loyihani ishlab chiqish tartibi bo'yicha yo'riqnoma	Loyihaviy tashkilot, tegishli muassasa tomonidan loyihaning tasdiqlanishi

Amaldagi qonunchilikka ko'ra, qurilishning amalga oshirilishi tegishli tartibda tasdiqlangan loyihaviy hujjatlarsiz ta'qiqlanadi.

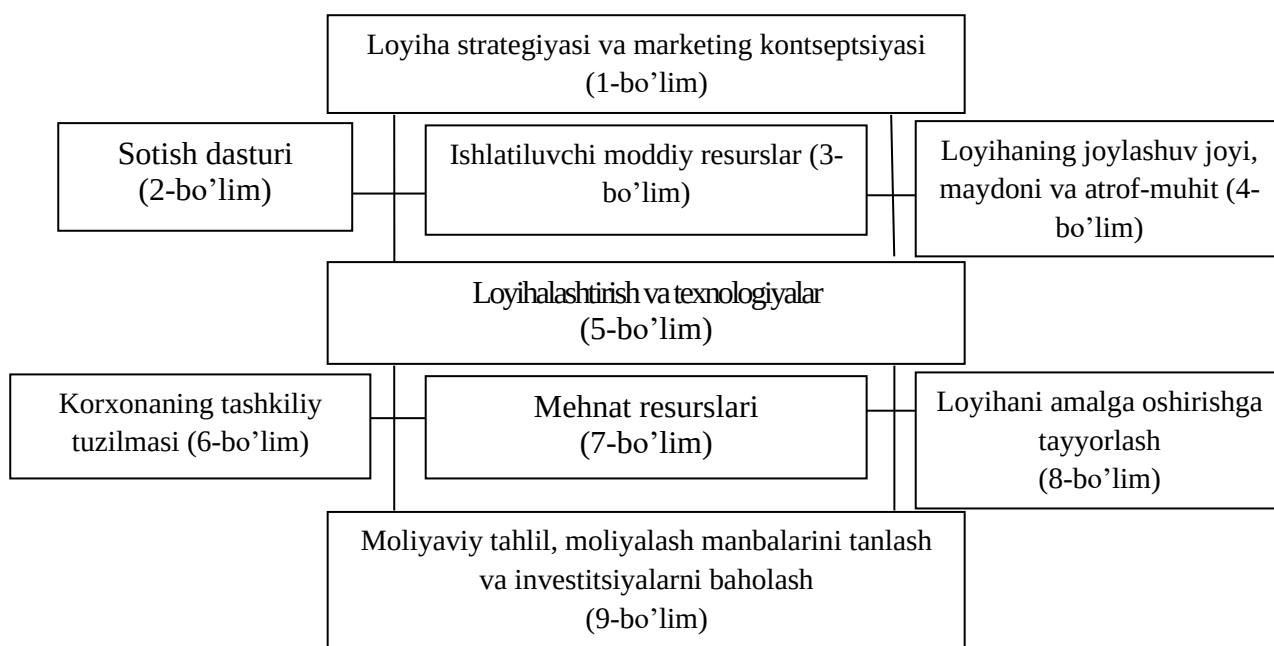
Kapital qurilishni loyihalashtirishda loyiha oldi hujjatlari, loyiha hujjatlari, dastlabki TIA yoki dastlabki texnik-iqtisodiy hisoblash, yakuniy TIA yoki texnik-iqtisodiy hisoblash, ishchi loyiha, smeta, ish hujjatlari, loyihalovchi, etkazib beruvchi (ishlab chiqaruvchi), qurilishlarning aniq ro'yxati, qurilishlarning titul ro'yxati, mablag' bilan ta'minlovchi organ, ijro hujjatlari, qurilish maydoni, vaqtinchalik inshootlar, biriktiriladigan ishlar, shartnoma narxini bo'lib chiqish kabi tushunchalar qo'llaniladi.

Shuni ta'kidlash joizki, kapital qurilishda loyihalashtirishning markaziy qismini loyihaning TIA egallaydi.

Taniqli xorijlik iqtisodchi-olimlardan V.Berens, P.Xavraneklar fikricha: «texnik-iqtisodiy asoslash – bu salohiyatli investorlar, loyiha quruvchilari va moliyachilarni investitsiyalash va moliyalash usullari bo'yicha qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan ta'minlovchi vosita»⁷³. Rossiyalik olim V.Zolotogorov: «texnik-iqtisodiy asoslash – bu investitsiya loyihasining samaradorligi va maqsadlilikini ko'rib chiqishga imkon beruvchi texnik va tashkiliy qarorlar, hisob-smeta, baholash va boshqa ko'rsatkichlarni aks ettiruvchi hisob-analitik hujjatlar to'plami»⁷⁴, deya tavsiflaydi.

⁷³ Беренц В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций: Пер. с англ. перер. и дополн. Изд-во. – М.: «Интерэксперт», «Инфра-М», 1995. – С. 6.

⁷⁴ Золотогоров В.А. Инвестиционное проектирование: Учеб.пос. – Мн.: «Экоперспектива», 1998. – С. 33.

9.2-rasm. Investitsiya loyahasini texnik-iqtisodiy asoslash bosqichlarining o'zaro bog'liqligi

Xulosa qilib aytganda, birinchidan, loyihani TIA uning samaradorligi va afzalligini ta'minlash uchun olib borilgan izlanishlar natijasida olingan tahliliy ma'lumotlarni, baholash va hisob-smeta ko'rsatkichlarini, texnik va tashkiliy qarorlarni o'zida mujassam etuvchi hisob-analitik hujjatlar to'plami hisoblanadi.

9.4. Kapital qurilishda tanlovni tashkil etish. Kapital qurilishda tenderlar

Tanlovlar – iqtisodiyotda nisbatan yangi hodisa bo'lib, bunda buyurtmachi biror obyektни qurish yoki loyihalash, asbob-uskunalar etkazib berish bo'yicha tanlov e'lon qilayotganligini ochiq yoki yopiq shaklda xabardor qiladi va xohlovchilarni shu tanlovda ishtirok etishga taklif qiladi. Bunda maxsus hujjat tayyorlanadi va unda tanlovning asosiy g'oyasi, uning tijoriy va boshqa shartlari ko'rsatiladi. Bunday hujjatlar majmuasi «tender» deb ataladi.

O'zbekiston Respublikasi hududida kapital qurilish, shuningdek, ilgari to'xtatib qo'yilgan obyektlar qurilishini davom ettirish bilan bog'liq ishlar va xizmatlarning butun kompleksini bajarish, tovarlar xarid qilish, asbob-uskunalar sotib olish Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 3 iyuldagi 302-sonli qaroriga asosan tanlov savdolari (tenderlar) orqali amalga oshiriladi. Uni tashkil etish va o'tkazish tartibi va shartlarini ushbu qarorda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi hududida kapital qurilishda tanlov savdolari to'g'risida»gi Nizom belgilaydi.

Investor, buyurtmachi, tanlov savdolari tashkilotchisi, tanlov komissiyasi va oferentlar tanlov savdolarining asosiy qatnashchilari hisoblanadi.

Tanlov savdolari quyidagilarga bo'linadi:

- ochiq tanlov savdolari – oferentlar soni cheklanmaydi;
- yopiq tanlov savdolari – oferentlar soni cheklanadi.

Yopiq tanlov savdolari o'tkazish to'g'risidagi qaror Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilinadi. Ochiq yoki yopiq tanlov savdolari talabgorning malakasi oldindan aniqlangan holda yoki aniqlanmasdan yohud ikki bosqichli bo'lishi mumkin.

Talabgorning malakasini oldindan aniqlash tanlov savdolarining birinchi turi, tanlov savdolarining g'olibini aniqlash – uning ikkinchi turi hisoblanadi. Talabgorning malakasi oldindan aniqlanadigan ochiq yoki yopiq tanlov savdolarini o'tkazishda talabgorlarning umumiy ro'yxati

tuziladi, talabgorning malakasi oldindan aniqlanadi va malakasi oldindan aniqlangan talabgorlar o'rtasida tanlov savdolari o'tkaziladi.

Ikki bosqichli tanlov savdolari:

- buyurtmachi tanlov savdolari predmetining aniq tavsifini va o'ziga xosligini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lmagan;

- shartnomada ishlarni ularning rentabelligini ta'minlash uchun etarli bo'lgan yoki tadqiq etish yoki ishlab chiqishga sarflangan xarajatlar qoplanishini ta'minlaydigan hajmlarda bajarish nazarda tutilgan hollardan tashqari, buyurtmachi ilmiy-tadqiqotlar, eksperimentlar o'tkazishga, qidiruvlar yoki ishlanmalar yuzasidan shartnoma tuzish niyatida bo'lgan hollarda o'tkaziladi.

Ikki bosqichli tanlov savdolari quyidagi tartibda o'tkaziladi:

- birinchi bosqichda kontseptual qaror va texnik, tijorat jihatidan aniqlanishi va tuzatilishi kerak bo'lgan, tanlov hujjatlarida ko'rsatilgan shartlar asosida ishlab chiqilgan oferta bahosi ko'rsatilmagan holda taqdim etiladi. Tanlov savdolari predmeti parametrlari bo'yicha oferent bilan muzokaralar olib borilishiga yo'l qo'yiladi. Ofertalarning umumiy sonidan tanlov savdolarining ikkinchi bosqichida qatnashishga yo'l qo'yiladigan ofertalar tanlab olinadi;

- ikkinchi bosqichda tanlov savdolari predmetining aniqlashtirilgan parametrlari hisobga olingan, bahosi majburiy tartibda ko'rsatilgan holda ofertalari tanlov savdolarining ikkinchi bosqichiga o'tgan qatnashchilarning takliflari va buyurtmalari berilgan holda tanlov hujjatlariga tuzatish kiritiladi.

9.5. Buyurtmachi va pudratchining huquq va majburiyatlari

Kapital qurilish tizimida buyurtmachi va pudratchilarning ma'lum huquqlar va majburiyatlarga ega.

Buyurtmachi quyidagi huquqlarga ega: talabgorning malakasini oldindan aniqlash yoki buningsiz tanlov savdolari o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilish; rasmiy farmoyish beruvchi hujjat chiqargan holda tanlov savdolarini o'tkazish shakli, turi va sanasini belgilash; tanlov savdolari tashkilotchisi funktsiyasini amalga oshirish (ushbu funktsiyalarni jalb etiladigan tashkilotga berishi mumkin); mustaqil ravishda yoki ixtisoslashtirilgan tashkilotni jalb etgan holda tanlov savdolari predmetining boshlang'ich qiymatini belgilash.

Buyurtmachining majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- barcha ishlar bajarib bo'linganidan keyin belgilangan narxning hammasini pudratchiga to'lashi yoki ishlarning ayrim bosqichlari tugallanganidan keyin narxning tegishli qismini to'lashi;

- pudratchidan olingan loyiha-smeta hujjatlaridan faqat shartnomada nazarda tutilgan maqsadlarda foydalanishi, loyiha-smeta hujjatlarini pudratchining roziligisiz uchinchi shaxslarga bermasligi va undagi ma'lumotlarni oshkor qilmasligi;

- loyiha va qidiruv ishlarini bajarishda shartnomada nazarda tutilgan hajmda va shartlarda pudratchiga xizmat ko'rsatishi;

- tayyor bo'lgan loyiha-smeta hujjatlarini tegishli davlat organlari va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari bilan kelishib olishda pudratchi bilan birga qatnashishi;

- pudratchiga bog'liq bo'lmagan holatlar tufayli loyiha va qidiruv ishlarini bajarish uchun boshlang'ich ma'lumotlar o'zgarishi bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarni pudratchiga to'lashi;

- tayyorlangan loyiha-smeta hujjatlarining yoki bajarilgan qidiruv ishlarining kamchiliklari borligi munosabati bilan uchinchi shaxs tomonidan buyurtmachiga nisbatan qo'zg'atilgan da'vo yuzasidan ishda qatnashishga pudratchini jalb qilishi shart.

Pudratchining majburiyatlari. Loyiha va qidiruv ishlari pudrat shartnomasiga muvofiq pudratchi:

- ishlarni loyihalash haqidagi topshiriq va boshqa boshlang'ich ma'lumotlarga muvofiq bajarishi;

- tayyor bo'lgan loyiha-smeta hujjatlarini buyurtmachi bilan kelishib olishi, shuningdek, buyurtmachi bilan birga tegishli davlat organlari va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari

bilan kelishib olishi;

- tayyor bo'lgan loyiha-smeta hujjatlarini va qidiruv ishlari natijalarini shartnomada belgilangan muddatlarda buyurtmachiga topshirishi;

- buyurtmachining rozilgisiz loyiha-smeta hujjatlarini uchinchi shaxslarga bermasligi shart.

Kapital qurilishda buyurtmachi tomonidan quyidagilar ta'minlanadi: er uchastkasini tanlash va ajratish, birlamchi ruxsat beruvchi hujjatlarni va qurilish hududini tayyorlash, loyiha oldi ishlarini tashkil etish, loyihaning, ish hujjatlarining (obyektni foydalanishga tayyor holda qurish hollaridan tashqari) va tanlov hujjatlarining tasdiqlanadigan qismini kelishish, ekspertizadan o'tkazish va tasdiqlash; loyihalovchi va pudratchini (bosh pudratchini) tanlov savdolari orqali tanlash; ishlarni bajarish va moliyalashtirish jadvallari bilan birgalikda shartnomalar tuzish; qurilish obyektini Davlat arxitektura qurilish nazorati organlarida ro'yxatdan o'tkazish; pudratchiga qurish uchun birlamchi ruxsat beruvchi hujjatlarni berish; buziladigan, ko'chiriladigan yoki rekonstruksiya qilinadigan binolarda, shuningdek, obyekt qurilishi hududida yashayotgan shaxslarni ko'chirish; moliyalashtirish, pudratchi tomonidan qabul qilingan shartnoma majburiyatlariga va shartnomada qayd etilgan boshqa funktsiyalarga rioya qilinishi ustidan nazorat qilish; texnik kuzatish va obyekt qurilishi ustidan texnik nazorat qilish; qurilishi tugallangan obyektni belgilangan tartibda foydalanish uchun qabul qilish; kafolatli davrda aniqlangan nuqsonlar bartaraf etilishi ustidan nazorat qilish.

Pudratchi tomonidan quyidagilar ta'minlanadi: ish hujjatlarini ishlab chiqish va uning texnologiya qismini buyurtmachi bilan kelishgan holda qurilish jarayonida (obyekt foydalanishga tayyor holda qurilganda) ekspert kuzatish; ish hujjatlarini (obyekt foydalanishga tayyor holda qurilganda) texnologik izchillik va obyekt qurilishining aniq shartlari bilan bog'liqlikda hajmlar va muddatlarda ishlab chiqarishga berish; ishlarni bajarish jadvaliga muvofiq hamda belgilangan standartlarga, qurilish me'yorlari va qoidalariga rioya qilgan holda tasdiqlangan loyihada nazarda tutilgan ishlarni bajarish; shartnomaga muvofiq qurilishni asbob-uskunalar, konstruksiyalar va qurilish materiallari bilan butlash; loyiha echimlariga hamda qurilish me'yorlari va qoidalariga rioya qilgan holda qurilish-montaj, maxsus va ishga tushirish-sozlash ishlarini o'z vaqtida va sifatli bajarish; obyektning ijroiya hujjatlarini, shu jumladan, sertifikatlanishi shart bo'lgan mahsulotga muvofiqlik sertifikatlarini, foydalanilgan qurilish materiallari va asbob-uskunalariga texnik pasportlarni tuzish va buyurtmachiga berish; tasdiqlangan loyihalarga, boshqa talablarga va shartnoma majburiyatlariga muvofiq obyektни buyurtmachiga topshirish.

Buyurtmachi va pudratchi qonun hujjatlariga va shartnoma shartlariga muvofiq boshqa funktsiyalarni ham bajaradi. Buyurtmachi bilan pudratchi o'rtasidagi vazifalarni aniq taqsimlash, shuningdek, ularning mulkiy javobgarligi darajasi qonun hujjatlariga va tanlov savdosi shartlariga muvofiq aniq bir pudrat shartnomasini tuzishda aniqlashtiriladi. Obyektni foydalanishga qabul qilib olish belgilangan sifat standartlari hisobga olingan holda «Davarxitektqurilish» qo'mitasi organlarining xulosasi asosida buyurtmachi tomonidan ta'minlanadi.

9.6. Qurilish-montaj ishlarining smeta qiymati tarkibi va tuzilishi

Qurilishning qiymati va uni moliyalashtirish hajmlarini aniqlash, shuningdek, buyurtmachi va pudratchi o'rtasidagi hisob-kitoblarni amalga oshirishga oid hujjat smetani anglatadi va u tayyor qurilish mahsulotining bahosini ifodalaydi.

Pudrat shartnomasida bajariladigan ishning bahosi yoki uni aniqlash usullari ko'rsatiladi. Pudrat shartnomasidagi ishning bahosi pudratchining chiqimlarini va unga to'lanadigan haqni o'z ichiga oladi. Ishning bahosi smeta tuzish yo'li bilan aniqlanishi mumkin. Ish pudratchi tomonidan tuzilgan smeta bo'yicha bajarilgan taqdirda, smeta buyurtmachi tomonidan tasdiqlangan paytdan boshlab kuchga ega bo'ladi va pudrat shartnomasining bir qismi bo'lib qoladi. Ishning bahosi (smeta) taxminiy yoki qat'iy bo'lishi mumkin. Pudrat shartnomasida bunday ko'rsatma bo'lmasa, ishning bahosi (smeta) qat'iy hisoblanadi. Agar qo'shimcha ishlarni bajarish zarur bo'lib qolsa va

shu sababli ishning taxminan belgilangan bahosini (taxminiy smetani) ancha oshirishga to'g'ri kelsa, pudratchi bu haqda buyurtmachini vaqtida ogohlantirishi shart. Qurilish shartnomasida quyidagilar aks ettiriladi: tomonlarning majburiyatlari, etkazilgan zararlarni qoplash tartibi; mavjud muammolarni hal qilish yo'llari, xo'jalik sudiga da'vo arizasini kiritish tartibi; shartnoma ishtirokchilarining malakasini tasdiqlash.

Smeta asosida qurilish ishlari xarajatlari: texnologik, energetik, ko'tarma-transport va boshqa uskunalar, korxona faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan boshqa asboblari va ishlab chiqarish inventarlari xaridi xarajatlari; ushbu uskunalar o'rnatish ishlari xarajatlari; qurilish maydonini o'zlashtirish xarajatlari; texnik va mualliflik nazoratini amalga oshirish xarajatlari; loyiha hujjatlarini ishlab chiqish xarajatlari o'z ichiga oluvchi kapital qo'yilmalar hajmi aniqlanadi.

Qurilish-montaj ishlarining smeta qiymati buyurtmachilar va pudratchilar, uskunalar etkazib beruvchilar bilan shartnomalar tuzish va shartnoma bahosini aniqlash hamda ular o'rtasida hisoblashni amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Smeta qiymati ko'rsatkichlari ishlab chiqarish va noishlab chiqarish obyektlarini qurish va rekonstruksiya qilish bo'yicha loyihaviy echimlar variantlarini baholash va ulardan iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq'ini tanlash uchun zarur bo'ladi. Bundan tashqari, smeta qiymati qurilishni tashkil etish va ishlarni bajarish variantlarini taqqoslash, konstruktiv va bajariladigan ishlar hajmini aniqlash hamda qurilish materiallari va uskunalar tanlash uchun ishlatiladi.

Loyiha smeta qismi o'z tarkibiga qurilish bo'yicha yig'ma smetani va obyekt qurilishi bo'yicha smetani hamda bajarilgan ish turlarini qamrab oladi. Bino va korxona qurilishi bo'yicha yig'ma-smeta qurilishni moliyalashtirishni amalga oshirishdagi asosiy hujjat hisoblanadi.

Yig'ma-smeta quyidagi xarajat turlarini o'zida aks ettirishi lozim: qurilish maydonini tayyorlash; ishlab chiqarish ahamiyatiga oid asosiy obyektlar; ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ahamiyatiga oid yordamchi obyektlar; transport xo'jaligi va aloqa obyektlari; elektroenergetika obyektlari; kanalizatsiya, issiqlik va gaz ta'minoti, suv ta'minoti; korxona hududini obodonlashtirish; vaqtinchalik bino va inshootlar; loyihaviy va qidiruv ishlari; boshqa ishlar.

Qurilish uchun yig'ma-smetada kutilmagan ishlar va xarajatlar uchun quyidagi miqdorlarda mablag'lar zaxirasi ko'zda tutiladi: yakka tartibdagi obyektlar qurilishini ko'zda tutuvchi sanoat, qishloq xo'jaligi, transport inshootlari va korxonalarini qurishdagi barcha xarajatlar umumiy qiymatining 5 foizi miqdorida; barcha tarmoq korxonalarining namunaviy loyihalari bo'yicha obyektlar barpo etilishidagi barcha xarajatlar umumiy qiymatining 3 foizi miqdorida.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda qurilish obyektlari smeta qiymatini aniqlash bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

1. TIA tarkibidagi loyiha oldi bosqichida. TIA ko'rsatkichlarining hisob-kitoblari natijasida obyektlar barpo etilishidagi taxminiy xarajatlar aniqlanadi.

2. Loyiha-smeta hujjatlarini ishlab chiqish bosqichida. Loyihalashtiruvchilar amalga oshirilgan hisob-kitoblar va smeta me'yorlarini qo'llash natijasida obyekt qurilishining smeta qiymatini aniqlaydi, shu jumladan, lokal smetalari, alohida bajariladigan ishlar uchun xarajatlar qiymati va qurilish qiymatining yig'ma-smeta hisob-kitobi.

Obyektning smeta qiymatini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi: bevosita xarajatlar – BX; ustama xarajatlar – UX; rejali jamg'arma – RJ (smeta foydasi). Unga ko'ra, qurilish mahsulotining (obyektining) smeta bahosi (SB) quyidagi tenglik bilan ifodalandi:

$$SB = BX + UX + RJ \quad (9.1)$$

Smeta qiymati – qurilish mahsuloti (obyekti) uchun erkin bahoning shakllanishi va kapital qo'yilmalarni aniqlashda asos bo'lib xizmat qiladi.

9.7. Qurilishda narxni shakllantirish asoslari. Qurilish obyektining shartnoma narxlari

Kapital qurilishda xo'jalik munosabatlari mexanizmini takomillashtirish, shartnoma majburiyatlariga rioya etilishi va qurilishning pirovard natijalari uchun investitsiya jarayoni

qatnashchilarining javobgarligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12 sentyabr 2003 yildagi «Kapital qurilishda xo'jalik munosabatlari mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida»gi 395-sonli Qarorida O'zbekistonda kapital qurilishdagi shartnomaviy narxlar yagona uslubiyoti barcha mulk shakllari uchun qabul qilindi. Ta'kidlash joizki, shartnomaviy narxlar bozordagi mavjud sharoitlarni hisobga olgan material qiymatning kon'yunkturasi, ishlatiladigan mashina va mexanizmlar qiymati hamda pudrat tashkilotlarining foydasini anglatadi. Shartnoma O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, «Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni hamda kapital qurilish sohasidagi boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq tuziladi. Ushu qarorda past rentabelli va zarar ko'rib ishlayotgan pudrat-qurilish tashkilotlarini xususiylashtirishda tegishli investitsiya majburiyatlari mavjud bo'lgan taqdirda obyektlarni qonun hujjatlariga muvofiq bepul berishga ruxsat etildi. Shuningdek, markazlashtirilgan manbalar hisobiga qurilishni tashkil etish, moliyalashtirish va kreditlash tartibi to'g'risidagi Nizom, obyektlarni foydalanishga tayyor holda qurishga doir Namunaviy pudrat shartnomasi hamda «O'zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturini shakllantirish tartibi to'g'risida»gi Nizomlar tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 24 oktyabrdagi «Kapital qurilishda narxlarni shakllantirishning smeta-normativ bazasini takomillashtirish va yangilash chora-tadbirlari to'g'risida»gi 463-sonli Qarori qabul qilindi. Qarorda «Davarxitektqurilish» qo'mitasi amaldagi yakka tartibdagi va idoraviy smeta me'yorlarini, ularning maqsadga muvofiqligini, asoslanganligini hamda qo'mitaning me'yoriy hujjatlarida belgilangan talablarga muvofiqligini aniqlash maqsadida to'liq xatlovdan o'tkazilishi hamda xatlovdan o'tkazish uchun «Davarxitektqurilish» qo'mitasi ekspert komissiyalari tashkil etilishi hamda idoraviy smeta me'yorlarini keskin qisqartirish chora-tadbirlari belgilab berildi. Shuningdek, joriy shartnomaviy narxlarni belgilash uchun idoraviy smeta me'yorlari faqat ular «Davarxitektqurilish» qo'mitasi bilan belgilangan tartibda majburiy ravishda kelishib olingan taqdirda kuchga ega bo'lishi qayd etilgan. Kapital qurilish sohasida tovarlar, ishlar va xizmatlar xaridining yagona tizimini yaratish, tanlov savdolarini tashkil etish va o'tkazish mexanizmini yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 3 iyuldagi «Kapital qurilishda tanlov savdolari tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 302-sonli Qarori qabul qilinib, unda:

- markazlashtirilgan manbalar, davlat boshqaruv organlari va davlat korxonalari mablag'lari hisobiga moliyalashtiriladigan kapital qurilish bilan bog'liq tovarlar, ishlar va xizmatlar xaridi faqat tanlov savdolari natijalari bo'yicha amalga oshirishi;

- kapital qurilish bilan bog'liq tovarlar, ishlar va xizmatlarni xarid qilishda tanlov savdolari majburiy o'tkazilishi uchun buyurtmachilar, tanlov savdolarini o'tkazishning belgilangan tartibiga rioya qilinishi uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda tanlov savdolari tashkilotchilari javob berishlari;

- sifatli bajarilgan ishlar va xizmatlarni o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirish yuzasidan shartnoma shartlari bajarilmaganligi uchun shartnoma shartlariga muvofiq buyurtmachi moddiy javob berishi, shuningdek, ko'rsatib o'tilgan sabablar natijasida soliq organlari tomonidan hisoblangan, ularga to'langan jarimalar va penyani pudratchiga to'liq qoplashi;

- tanlov savdolari natijalari bo'yicha tuzilgan shartnomada nazarda tutilgan shartlarning o'zgarishi, buyurtmachi bilan pudratchi o'rtasida kelishuv mavjudligidan qat'iy nazar, faqat ular belgilangan tartibda tanlov komissiyasi tomonidan ko'rib chiqilgandan va tasdiqlangandan keyin qabul qilingan, deb hisoblanishi;

- qurilishning amaldagi qiymatini tanlov savdolari natijalari bo'yicha shartnomada belgilangan shartnomaviy narxga nisbatan kamaytirish natijasida tejalgan mablag'lar pudrat tashkilotining tasarrufida qolishi belgilab qo'yildi.

9.8. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash. Kapital qurilishda nazorat ishlarini olib borish

Zamonaviy sharoitda shunday vaziyat yuzaga keldiki, korxonalar, loyihalash va ilmiy-tadqiqot institutlari, banklar va boshqa tijorat tashkilotlari investitsiyalarni iqtisodiy asoslashning zamonaviy uslubiyoti bilan qurollanmaganligi ulardan foydalanish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

So'nggi yillarda iqtisodiy adabiyotlarda investitsiyalarni iqtisodiy asoslash uslubiyotiga bag'ishlangan ko'pgina masalalar yoritib kelinmoqda. Shu boisdan tijorat tashkilotlari uchun ma'qul va tushunarli bo'lgan hamda xalqaro amaliyotni hisobga oluvchi investitsiyalarni iqtisodiy asoslashning umumtanolingan uslubiyotini ishlab chiqish nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Sobiq Ittifoq davrida kapital qo'yilmalarning absolyut va taqqoslama samaradorligini aniqlash uslubiyoti amal qilar edi. Mazkur uslubiyot yagona bo'lib, amaliyotda keng qo'llanildi va hozirgi davrgacha ham ushbu uslubiyot o'z kuchini yo'qotgani yo'q.

Kapital qo'yilmalarning absolyut va taqqoslama samaradorligini aniqlash uslubiyoti ikki usuldan iborat bo'lib, birinchisi, kapital qo'yilmalarning absolyut samaradorligini aniqlash uslubiyoti, ikkinchisi, kapital qo'yilmalarning taqqoslama samaradorligini aniqlash uslubiyotidir.

Mazkur uslubiyotning ayrim jihatlariga to'xtalib o'tamiz.

1. Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti (E_{kp}). Ushbu ko'rsatkich foydaning kapital qo'yilmalar hajmiga nisbati orqali aniqlanadi:

$$E_{kp} \text{ (umumiy)} = \frac{P}{K} \quad (9.2),$$

$$E_{kp} \text{ (ishlab chiqarishda)} = \frac{T_s - S}{K} \quad (9.3),$$

$$E_{kp} \text{ (savdoda)} = \frac{N - I}{K} \quad (9.4),$$

bu erda: P – rejalashtirilgan davrdagi yillik foyda; K – obyekt qurilishga kapital qo'yilmalar (qurilayotgan obyektning smeta qiymati); T_s – loyiha bo'yicha bir yilda ishlab chiqarilgan mahsulot qiymati (ulgurji narxlarda, soliqsiz); S – mahsulot ishlab chiqarishning yillik tannarxi; N – savdo ustamaları summasi (chegirma va ustamalar); I – muomala xarajatlari summasi.

2. Kapital qo'yilmalarning qoplash muddati (T_{kp}). Mazkur ko'rsatkich kapital qo'yilmalar hajmining foydaga nisbati bilan aniqlanadi va quyidagi formula ko'rinishiga ega:

$$T_{kp} \text{ (barcha korxonalar uchun umumiy)} = \frac{K}{P} \quad (9.5),$$

$$T_{kp} \text{ (ishlab chiqarishda)} = \frac{K}{T_s - S} \quad (9.6),$$

$$E_{kp} \text{ (savdoda)} = \frac{K}{N - I} \quad (9.7)$$

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi munosabati bilan yuqorida ta'kidlangan uslubiyot ma'naviy jihatdan eskirdi va amaliyotda undan keng foydalanish mumkin emas. Avvalo, buning sababini ko'rsatishdan oldin, nima uchun ushbu uslubiyot ma'naviy jihatdan eskirganligining mohiyatini oydinlashtirish zarur bo'ladi. Xususan, kapital qo'yilmalarning yuqorida ta'kidlangan uslubiyotida vaqt omili hisobga olinmas edi, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish hajmi, uning tannarxi, foyda va rentabellik darajalari vaqt omilini hisobga olgan holda hisob-kitob

qilinmas edi.

Bugungi kunda xo'jalik yurituvchi subyektlar kapital qo'yilmalarning samaradorligini baholashda vaqt omilini hisobga olishi va mahsulot ishlab chiqarish hajmi, uning tannarxi, foyda va rentabellik darajalarining vaqt mobaynida o'zgarishini baholashi lozimdir. Bunday operatsiya diskontlashtirish deb nomlandi.

Kapital qurilish ishlarining yuqori sifat darajasiga erishishda qurilish sifati yuzasidan olib boriladigan nazorat muhim o'rin egallaydi. Qurilish sifati yuzasidan nazorat qurilish-montaj ishlarining, shuningdek, qurilish materiallari va buyumlarining muvofiqligini tekshirishni anglatadi. Qurilish-montaj ishlarining sifati bo'yicha nazoratni davlat muassasalari, buyurtmachilar va loyihaviy tashkilotlar (loyiha mualliflari) amalga oshiradilar. Bunda ichki va tashqi nazorat farqlanadi. Qurilish sifati bo'yicha davlat nazoratini davlat hokimiyati organlari, tegishli qo'mitalar (Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, Davarxitekqurilish qo'mitasi) amalga oshiradilar. Ushbu muassasalar loiyhaviy hujjatlar bo'yicha bajarilgan ishlarning muvofiqligini tekshiradi. Qurilish nazoratini amalga oshirish tartibi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi.

10-Mavzu. Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

Reja:

1. O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish davlat dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, tamoyillari, shakllantirish tartibi bosqichlari va muddatlari. Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni yo'naltirish.
2. Muhim investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxati asosida investitsiya loyihalari portfelini shakllantirish va tasdiqlash jarayoni.
3. Rivojlantirish davlat dasturlarini amalga oshirish ustidan nazorat.

Tayanch iboralar: rivojlantirish davlat dasturi, texnik-iqtisodiy asosnoma, investitsiyalarni moliyalashtirishning markazlashgan manbalari, investitsiyalarni moliyalashtirishning markazlashmagan manbalari.

1. O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish davlat dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, tamoyillari, shakllantirish tartibi bosqichlari va muddatlari. Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni yo'naltirish.

Investitsiya dasturi (keyingi o'rinlarda dastur deb ataladi) – bu Respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xom-ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan Respublikaning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir - biri bilan o'zaro bog'langan chora – tabdirlar kompleksidir.

O'zbekistonda investitsiya dasturining ustuvorliklarini belgilashda va mamlakatimizga chet el kapitalini jalb etishda davlatning ustuvorligi saqlanib kelinmoqda. Birinchi bosqichda (1992 – 1993 yillar) islohatlar siyosatida keng investitsiyalar dasturi va davlat korxonalariga markazlashtirilgan kreditlar ajratish nazarda tutildi, bu esa kattagina byudjet taqchilligiga olib keldi. Ikkinchi bosqichda (1994 – 1996 yillar) islohatlar siyosati byudjet boshqaruvini kengaytirishga qaratilgan qattiq moliya siyosati bilan ajralib turdi. Islohatlarning uchinchi bosqichida (1997 – 1999 yillar) savdo va valyuta cheklashlarining kuchayishi, ochiq valyuta kursining joriy qilinishi, moliya sektorini isloh qilish, soliq tizimini mustahkamlash, import qat'iy cheklashlarning joriy qilinishi bilan tavsiflandi. Islohatlarning xozirgi bosqichida savdo, valyuta cheklashlarini erkinlashtirish va soliq islohatlarini o'tkazish (soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini oshirish) qishloq xo'jaligi va moliya sektorini isloh qilish yirik korxonalarni xususiylashtirish su'atlarini jadallashtirish, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish va yashashga qobil davlat korxonalarini qayta tashkil qilish hamda zarar ko'rib ishlaydiganlarni tugatish va boshqalarni nazarda tutadi.

2021 yildan boshlab Investitsiya dasturiga kiritiladigan loyihalar bo'yicha quyidagi o'zgarishlar bo'lishi kutilmoqda:

- investitsiya loyihalarini tanlash va amalga oshirish bilan bog'liq muammolarni tahlil qilish maqsadida markazlashgan investitsiyalarni boshqarishni baholash (PIMA) tizimini joriy etish;
- ijtimoiy soha tarmoqlari, yo'l-transport infratuzilmasi va boshqa tarmoqlar bo'yicha investitsiya loyihalarini tanlash me'yorlari va muhimligini belgilash tartibini o'rnatish;
- markazlashgan investitsiyalar va xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan va taklif etiladigan loyihalar ma'lumotlarining har yili yangilanadigan yagona bazasini yaratish;

Investitsiya dasturini markazlashgan investitsiyalar hisobidan amalga oshirish doirasida hududiy loyihalarni mahalliy resurslar, vazirlik va idoralarning budjetdan tashqari mablag'lari

hisobidan bajarish orqali Davlat budjeti ulushini bosqichma-bosqich kamaytirish nazarda tutiladi.⁷⁵

Investitsiya dasturini shakllantirishning asosiy tamoyillari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiya jarayonlarini boshqarish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, maqbul shartlarda xorijiy investitsiyalarni va kreditlarni jalb etish, shuningdek loyihalarni tanlab olish va ularning amalga oshirilishi monitoringini olib borish asosida ulardan samarali foydalanish mexanizmini yaratish;

- belgilangan davlat ustuvorliklari asosida eng muhim tarmoqlarini va faoliyat sohalarni qo'llab quvvatlash;

- ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlarni (ta'lim, soliqni saqlash) birinchi navbatda, moliyalashtirish;

- mineral xom-ashyo resurslarini va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni, tayyor mahsulotni tashqi bozorda raqobatbardoshligi darajaga etkazishga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini qo'llab quvvatlash;

- transport infratuzilmasini rivojlantirish va takomillashtirish;

- tarkibiy o'zgarishlar vazifalari va amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatiga muvofiq mablag' qo'yishning o'zaro manfaatligi asosida xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, tomonlarning investitsiya majburiyatlari asosida shartnomalar tuzish amaliyotini joriy etish;

- investitsiya loyihalarni investitsiya dasturining aniq ro'yxatiga oldindan belgilangan mezonlar asosida kiritish;

- ilgari boshlangan ob'ektlarni tugallash uchun markazlashtirilgan investitsiyalarni, birinchi navbatda, ajratish.

Loyihalarni tanlab olishda ularning samaradorligi, respublika iqtisodiyoti ayrim tarmoqlarini va mintaqalarini rivojlantirish ustuvorliklari, mahsulot sotish ko'rsatkichlari, shu jumladan eksportga yo'naltirilganlik, butlovchi buyumlar va kompanentlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirishda qatnashish va shu kabilar asosiy mezonlar hisoblanadi.

Investitsiya dasturida loyihaning baholash qiymati, tugallanmagan qurilishi va qurilishni tugallash hamda foydalanishga topshirish uchun yillar bo'yicha joriy narxlarda moliyalashtirishga extiyoj, moliyalashtirishning tasdiqlangan manbalari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Investitsiya dasturini ishlab chiqishda yirik va o'ta muhim loyixalar alohida, katta bo'lmagan bir tipdagi loyihalar yaxlit kiritilishi mumkin (masalan: maktablar, qishloq, vrachlik punktlari qurilishi va boshqalar).

Investitsiya dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishi bo'yicha barcha ishlarni ishlarni O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi muvofiqlashtirib boradi.

Investitsiya dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori bilan tasdiqlanadi.

Ustuvor yo'nalishlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchi ustuvor yo'nalish – ommaviy turar joy qurilishi;

Ikkinchi ustuvor yo'nalish – zamonaviy kommunikatsiya vositalari, transport va aloqa vositalarini ishlab chiqarish, transport va informatsiya tarmoqlarini yaratish va modernizatsiya qilish;

Uchinchi ustuvor yo'nalish - yuqori texnologiyalar. Yuqori texnologik va jaxon bozorlarida raqobatbardosh, import mollarining o'rnini bosa oladigan tovarlarni ishlab chiqarishni tashkil etish;

To'rtinchi ustuvor yo'nalish – zaxiralarni tejovchi ekologik toza texnologiyalar. Mineral boyliklarni er ostidan qazib olish va tabiiy xom – ashyoni to'liq va kompleks qayta ishlash uchun eng yangi fan – texnika yutuqlaridan foydalanish;

Beshinchi ustuvor yo'nalish – fermerlik va dexqon xo'jaliklari tarmog'i, ishlab chiqarish, qayta ishlash, qadoqlash, transportirovka qilish, sotish va shifobaxsh qo'shilmalari bo'lgan ekologik va oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha andozalarga amal qilgan holda nazorat qilish texnologiyasini

⁷⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-6155 sonli farmoni

o'zlashtirib olgan qayta ishlovchi va savdo korxonalarning ko'magi asosida ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlarini chiqarish.

10.1-jadval

O'zbekiston Respublikasining 2021-2023 yillarda investitsiya dasturidagi kapital qo'yimlarni o'zlashtirish bo'yicha yig'ma prognoz parametrlari⁷⁶

mlrd. so'm (joriy narxlarda)

T/r	Moliyalashtirish manbalari	2021-yil uchun prognoz	shu jumladan:				Kelgusi yillar uchun prognoz parametrlari:	
			I chorak	II chorak	III chorak	IV chorak	2022-y. *	2023-y. *
	Jami kapital qo'yimlar	251 085	38 729	71 231	74 183	66 942	309 335	367 930
	shu jumladan:	23 035,3						
1.	Markazlashgan investitsiyalar:	52 005	8 807	15 671	14 194	13 333	60 196	68 337
1.1.	Budjet mablag'lari	17 700	2 773	6 523	5 706	2 699	19 650	22 150
1.2.	O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi (so'mda)	2 607	813	623	607	563	3 005	3 217
	<i>mln. AQSh dollarida</i>	239	75	57	56	52	253	258
1.3.	O'zbekiston Respublikasi kafolati ostidagi xorijiy kreditlar (so'mda)	31 698	5 221	8 526	7 881	10 071	37 541	42 970
	<i>mln. AQSh dollarida</i>	2 908	479,0	782,2	723,0	924,0	3 160	3 450
2.	Markazlashmagan investitsiyalar:	199 079	29 922	55 560	59 989	53 608	249 139	299 593
2.1.	Korxona mablag'lari, shu jumladan korxonalarning o'z qaramog'ida qoldiriladigan soliqlar	57 551	8 460	17 610	16 287	15 193	68 233	79 926
2.2.	Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	39 989	6 318	11 157	11 397	11 117	49 111	57 196
2.3.	To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan xorijiy kreditlar (so'mda)	83 500	10 742	20 875	27 308	24 574	110 448	137 910
	<i>mln. AQSh dollarida</i>	7 661	985,5	1 915,1	2 505,3	2 254,5	9 297	11 073
2.4.	Aholi mablag'lari	18 040	4 402	5 917	4 997	2 724	21 346	24 560

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2021 — 2023-yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4937-sonli qaroriga muvofiq 2021-2023 yillar bo'yicha Investitsiya dasturining asosiy parametrlari tasdiqlandi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2021 yil uchun investitsiya dasturda kapital qo'yimlarning hajmi 251085 milliard so'mni tashkil etgan. Shuningdek investitsiya dasturi moliyalashtirish manbalarining asosiy qismi markazlashmagan investitsiyalari tashkil etadi. Bunda

⁷⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2021 — 2023-yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4937-sonli qarori.

to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan xorijiy kreditlar 2021 yilda 83500 mlrd. so'm rejalashtirilgan, investitsiya dasturini moliyalashtirish manbalarining katta hajmi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan xorijiy kreditlariga to'g'ri kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 dekabrda PQ-3437-sonli «O'zbekiston Respublikasining rivojlanish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirishning yangi tartibini joriy etish to'g'risida» Qarori qabul qilindi.

«O'zbekiston Respublikasining rivojlanish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirishning yangi tartibini joriy etish to'g'risida» Prezident Qaroriga doir atamalar sifatida quyidagilar keltirildi:

- Rivojlanish kontsepsiyasi
- Loyihalar portfeli
- Loyiha
- Investitsion loyiha
- Infrastrukturaliy loyiha
- Loyiha ustavi
- Loyiha pasporti
- Dastlabki TIA yoki dastlabki TIH
- TIA yoki TIH
- Vakolatli organlar
- Muvofiqlashtiruvchi Kengash

10. 2. Muhim investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxati asosida investitsiya loyihalari portfelini shakllantirish va tasdiqlash jarayoni.

Har yilgi O'zbekiston Davlat investitsiya dasturining qabul qilinishi alohida investorlarning imkoniyatlarini va rejalarini muvofiqlashtirish imkonini beradi. O'zbekiston Davlat investitsiya dasturlari investorlar uchun ishlab chiqarish tarmoqlari va yirik investitsiya loyihalari to'g'risida yangi ma'lumotlar beruvchi manba sifatida ham ahamiyatlidir.

Investitsiya dasturining tahliliy qismi respublika iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'langan holdagi kapital qo'yilmalar xajmlari va moliyalashtirish manbalarini asoslashdan, dastur samaradorligini baholash, loyihalarni tanlab olish mezonlaridan iborat bo'ladi.

Dasturning tahliliy qismi tarkibida investitsiyalarning takror ishlab chiqarish va texnologik tarkibini hisobga olgan holda, umuman Dasturda, iqtisodiyot sektorlari va tarmoqlari, moliyalashtirish manbalari va xududlar, amalga oshirish yo'llari bo'yicha kapital qo'yilmalar tarkibi belgilanadi.

Dasturning yangi ichki mahsulot o'sishiga, iqtisodiyotning tarmoq va xududiy o'zgarishiga va import tarkibiga, ishlab chiqarish quvvatlarini va ijtimoiy soha ob'ektlarini ishga tushirish hajmlariga ta'sirining prognozlashtirilgan natijalari hisob-kitob qilinadi.

Dasturning barcha hisob-kitoblari tadrijiy tarzda, respublikani uch yillik davrda ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish prognozlari va investitsii loyihalarining aniq dasturi asosida ishlab chiqiladi.

Dasturning aniq ro'yxatiga markazlashtirilgan manbalar, xukumat kafolati ostida beriladigan xorijiy kreditlar va to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobiga amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari kiritiladi.

Dasturning aniq ro'yxati quyidagilardan iborat bo'ladi:

- iqtisodiyotni, ijtimoiy sohani va mamlakat mudofa qudratini tarkibiy o'zgartirishni ta'minlovchi respublika iqtisodiyoti ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltiriladigan markazlashtirilgan investitsiyalar limitlaridan;
- xorijiy investitsiyalar va xukumat kafolati ostida kreditlarni jalb etgan holda amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining aniq dasturidan;

- to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etgan holda amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining aniq dasturidan;

- ustuvor investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxatidan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy soha ob'ektlarining prognozlashtirilayotgan hajmlari dasturga yiriklashtirilgan, buyurtmachilar va ob'ektlar bo'yicha taqsimlanmagan holda kiritiladi.

Quyidagilar loyihalarni amalga oshirishning birinchi yilda ularni aniq dasturga kiritishning majburiy shartlari hisoblanadi.

- belgilangan tartibda tasdiqlangan loyihaning (investitsiya loyihasining texnik-iqtisodiy asoslashlari, texnik-iqtisodiy hisob-kitoblari) mavjud bo'lishi;

- moliyalashtirish manbalarining va kreditlarning shartnomada belgilangan muddatda qaytarilishining tasdiqlanishi.

Aniq dasturni shakllantirish jarayoni har bir loyiha bo'yicha batavsil axborot tayyorlash, loyihani ustuvorligi bo'yicha tanlab olish va ro'yxatni shakllantirishdan iborat bshchladi.

Har bir loyiha (loyihalar guruhi) bo'yicha axborot buyurtmachi tomonidan tayyorlanadi hamda unda quyidagilar bo'ladi:

- belgilangan shakldagi loyiha pasporti;

- loyihani amalga oshirish reja-jadvali;

- aniq dasturni shakllantirish sanasida loyihani amalga oshirishning holati to'g'risidagi batavsil axborot – muhitga ta'sirini baholashni;

- ishlab chiqarish va ijtimoiy mulohazalarga ko'ra samaradorlikni va amalga oshirish imkoniyatlarini baholashni, tashkiliy tadbirlarning ko'lamini;

- mahsulotga talab hajmi va xususiyatini;

- echimning muqobil variantlari mavjudligini, shu jumladan faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni rekonstruktsiya qilish yo'li bilan ;

- asosiy materiallar va ishchi kuchi resurslarining mavjudligini;

- investitsiya harajatlarini miqdorini o'ziga oladi.

Aniq loyiha uni amalga oshirish maqsadga muvofiqligidan, uning iqtisodiy va moliyaviy samaradorligidan, ishlab chiqarish va ijtimoiy mulohazalarga ko'ra amalga oshirish imkoniyatlari va maqbulligidan, tarmoqni rivojlantirishning strategik vazifalariga muvofiqligidan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich tanlab olinadi:

- birinchi bosqichda – loyiha aniq tarmoq va mintaqani rivojlantirish ustuvorliklaridan kelib chiqqan holda oldindan baholanadi;

- ikkinchi bosqichda – loyiha iqtisodiyotning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini rivojlantirish ustuvorliklardan kelib chiqqan holda, tanlab olinadi.

Aniq dasturga iqtisodiy jihatdan samarasiz investitsion loyihalarni, shuningdek, ilgari jalb qilingan kreditlar bo'yicha muddati o'tkazib yuborilgan qarzi bo'lgan korxonalar loyihalarni kiritish ta'qiqlanadi.

Quyidagilar birinchi bosqichda loyihaning ustivorligini belgilashning mezonlari hisoblanadi:

- loyihaning tarmoqni rivojlantirish strategiyasiga muvofiqligi;

- moliyaviy va iqtisodiy samaradorlik;

- mahalliy xom – ashyodan va butlovchi buyumlardan foydalanish darajasi;

- tayyorlangan mutaxassslarning mavjudligi;

- loyihaning amalga oshirishga tayyorlanganligi darajasi;

- ishga tushirilgandan keyin foydalanish xarajatlari.

Har bir mezonning muhimligi darajasi tarmoqni rivojlantirish strategiyasini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligi tomonidan belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda uch yillik davrda respublika iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgartirishlar prognozi muvofiq qo'shimcha ravishda quyidagi mezonlar hisobga olinadi:

- tarmoq (mintaqa) ning istiqboldagi prognoz o'sish sur'atlari;

- eksport salohiyatining prognoz o'sish sur'atlari;

- tarmoqning umuman respublika bo'yicha makroiqtisodiyot ko'rsatkichlariga ta'sirining

o'zgarishi;

- tarkibiy omillar;
- ilgari quyilgan investitsiyalar samaradorligi;
- asosiy fondlar ahvoli va quvvatlardan foydalanish darajasi;
- loyihaning ijtimoiy ahamiyati.

Ikkinchi bosqichda tanlab olish natijalariga ko'ra dasturga kiritilgan ob'ektlarning aniq dasturi shakllantiriladi.

Dasturni va investitsiya loyihalarni amalga oshirishning birinchi yili ko'rsatkichlari mavjud moliyaviy resurslar va boshqa resurslar bilan o'zaro bog'langan bo'lishi kerak hamda birinchi moliyaviy yilda o'zgartirilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat rivojlanish dasturini shakllantirish tartibi

Bosqichlar	Tadbirlar	Muddatlar	Mas'ullar
1-bosqich. Rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish va shakllantirish	Tarmoq va hududiy maqsadli uzoq muddatli konsepsiyani ishlab chiqish, kelishish va tasdiqlash	- Konsepsiya ishlab chiqish 1 martgacha; - Tasdiqlash 1 aprelgacha	Muvofiqlashtiruvchi kengashlar
2-bosqich. Loyihalar portfelini ishlab chiqish va shakllantirish	Tarmoq va hududiy maqsadli loyihalar portfelini ishlab chiqish, kelishish, tasdiqlash va "Loyihalarni boshqarish Milliy agentligi" bilan kalendar rejalarini tasdiqlash	- Ishlab chiqish 1 iyungacha - Prezident Qarori 15 iyulgacha - Kalendar rejalar 10 avgustgacha	Tashabbuskorlar
3-bosqich. Davlat rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va shakllantirish	Loyiha oldi hujjatlarini ishlab chiqish, moliyalashtirishni kelishish, tasdiqlash	- 15 iyuldan 10 dekabrgacha	Tashabbuskorlar, Muvofiqlashtiruvchi kengashlar, Prezident Apparati

Dasturni va investitsiya loyihalarni amalga oshirishning ikkinchi va keyingi yillari ko'rsatkichlari har yili aniqlashtirilishi kerak, bunda boshlanmagan loyihalarni bir qismi yangi loyihalarda almashtirilishi mumkin.

Dasturning yig'ma ro'yxatiga vazirliklar va idoralar, Qoraqalpog'iston Respublika Vazirlar Kengashi, viloyatlar, Toshkent shahar xokimliklari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar korxonalar va tashkilotlarning ustivor investitsiya takliflari kiritiladi.

Buyurtmachilar tasdiqlangan investitsiya dasturi asosida vakolatli banklarda moliyalashtirishni rasmiylashtirish uchun har yili qurilishlarning aniq ro'yxatini va Dasturini amalga oshirishning ikkinchi va uchinchi yillariga kiritilgan ob'ektlar bo'yicha loyiha-qidiruv ishlarini aniq ro'yxatini aniqlashtiradilar.

Markazlashtirilgan manbalar va davlat korxonalari mablag'lari hisobiga amalga oshiriladigan qurilishlarining aniq ro'yxatlari Iqtisodiyot Vazirligi va Moliya Vazirligi bilan kelishilgan holda investorlar (buyurtmachilar) tomonidan tasdiqlangan.

Boshqa manbalar hisobiga amalga oshiriladigan qurilishlarning aniq ro'yxatlari, investorlar (buyurtmachi) tomonidan mustaqil ravishda tasdiqlanadi.

Kredit resurslarni jalb etgan holda amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarining aniq ro'yxatlari tegishli, kredit shartnomasi yoki kreditlovchi bankning yozma roziligi mavjud bo'lganda tasdiqlanadi.

Qurilishning aniq ro'yxati birinchi yil mobaynida tanlov savdolari yoki yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirishni muvofiqlashtirish Kengashining alohida qarorlari bo'yicha aniqlashtirilishi mumkin.

Istisno hollarda, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda tanlov savdolari natijalariga ko'ra "boshqa xarajatlar" limiti hisobiga asbob-uskunalar xarid qilish limiti aniqlashtirilishiga yo'l qo'yiladi.

Qurilishning titul ro'yxati tasdiqlangan limitlar doirasida qurilishning butun davriga tuziladi va Dastur tasdiqlangan keyin 2 oydan kechiktirilmasdan tanlov savdolari natijalariga ko'ra shakllantiriladi.

Dasturdagi qurilishning titul ro'yxati investor (buyurtmachi) tomonidan pudratchi bilan kelishgan holda tasdiqlanadi.

Qurilishning tasdiqlangan ro'yxatida kapital qo'yilmalar limitlari bunda, qurilish-montaj ishlari, asbob-uskunalar xarid qilish, loyiha – qidiruv ishlari xarajatlari va boshqa xarajatlar (pudratchi buyurtmachilar xarajatlari alohida ko'rsatiladi) qurilish yillari bo'yicha taqsimlangan holda ajratib ko'rsatiladi.

Investitsiya Dasturiga kiritish uchun takliflar tayyorlashda buyurtmachilar quyidagi tartibga amal qilishlari kerak:

- Dasturni amalga oshirishning 1 yiliga kelgusi yillar loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va moliyalashtirish bilan ta'minlangan (kelgusi yilga o'tuvchi va yangidan boshlanayotgan) qurilishlarning aniq ro'yxati tuziladi;

- Dasturni amalga oshirishning 2 yiliga unga kelgusi yillar loyiha – qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va birinchi yildan o'tuvchi qurilishlarning prognoz ro'yxati va dasturni amalga oshirishning birinchi yilida loyiha xujjatlari tayyorlangan va tasdiqlangan, birinchi yilida tanlov savdolariga qo'yiladigan yangidan boshlanadigan ob'ektlar kiritiladi;

- Dasturning amalga oshirishning uchinchi yilida unga kelgusi yillar loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va tanlov savdolari natijalariga ko'ra belgilangan amalga oshirish muddatlarini hisobga olgan holda qiymati belgilangan tartibda aniqlashtirilgan birinchi va ikkinchi yildan o'tuvchi qurilishlarining prognoz ro'yxati, loyiha xujjatlari ikkinchi yildan tayyorlanadigan va tasdiqlanadigan yangidan boshlanadigan ob'ektlar kiritiladi.

Har bir davlat birinchi navbatda, moddiy ishlab chiqarish sohasiga mamlakat va chet el investorlarini jalb qilish uchun harakat qilmog'i lozim. Ushbu maqsadda muayyan investitsiya dasturi ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi, tegishli investitsion muhit yaratiladi.

10.3. Rivojlantirish davlar dasturlarini amalga oshirish ustidan nazorat.

Monitoring, eng avvalo, loyihani moliyalashtirishga mablag' berish bitimiga tegishli barcha hujjatlarni va ularning shartlari bajarilishini, ularning bank-kredit siyosatiga, qabul qilingan me'yorlar va tartiblarga muvofiqligini davriy tekshirib borishni o'z ichiga oladi. Navbatdagi qadam qarzdorning moliyaviy layoqatini baholash bo'lib, uning balansini, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotini hamda mijozning moliyaviy – xo'jalik faoliyatini tavsiflovchi boshqa xujjatlarni tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Monitoringning yana bir muhim tomoni kreditni qoplashning ikkilamchi manbai uning qaytarilishining ta'minotini tekshirish hisoblanadi.

Bugungi kunda respublikamizda har yili yuzlab loyihalarni moliyalashtirish amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar davlat byudjeti mablag'lari, halqaro moliya institutlari kredit liniyalari mablag'lari hisobiga, byudjetdan tashqari fondlar, banklar, chet ellik va xususiy investorlar tomonidan moliyalashtirilgan ekan, albatta, bu mablag'larining qaytarilishi va ma'lum miqdorda ularning foyda bilan ta'minlanishi talab etiladi. Ushbu mablag'larning muayyan foydasi bilan

qaytishligini aniqlash, tekshirib borish va tahlil qilib turish uchun kreditorlar tomonidan, shuningdek mol etkazib beruvchilar, xususan, lizing, sug'urta kompaniyalari va kafillik beruvchi tashkilotlar tomonidan loyihalarning monitoringi olib boriladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ham moliyalashtirilayotgan barcha loyihalar ustidan monitoring olib borishning umumiy tizimi joriy qilingan.

Har bir moliyalashtiruvchi yoki kreditlashni amalga oshiruvchi tashkilotlar o'zlarining faoliyat turi va xususiyatlaridan kelib chiqib, o'zlariga xos bo'lgan monitoring o'tkazish tartibini ishlab chiqadilar va shu asosida faoliyat yuritadilar.

Monitoringning mazmuni "ko'zgu" degan ma'noni anglatadi.

Monitoringni yuritishda quyidagilar ko'zda tutiladi:

1. Amalga oshirilmoqchi bo'lgan loyihada nima ishlab chiqarish ko'zda tutilganligi.
2. Ishlab chiqarish jarayonini bilishlik, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish jarayonini boshidan oxirgacha kuzatib borish.
3. Ishlab chiqarish korxonasining tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ekologik jihatdan asoslanishi va tashkil etilishi.

4. Loyihani moliyalashtirish manbalarini aniqlash va uni moliyalashtirishni amalga oshirish.

Monitoring olib borish bosqichlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- korxonaning moliyaviy – xo'jalik faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash;

- olingan ma'lumotlar asosida korxonalarning moliyaviy – xo'jalik holatini tahlil etish;

- tahlil natijalari bo'yicha xulosalar qilish va takliflar berish.

Dasturni amalga oshirilishi monitoringi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2000 yil 4 yanvardagi 1 - sonli qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalarning amalga oshirilishi ustidan davlat monitoringi to'g'risidagi Nizomga va Vazirlar Maxkamasining 2005 yil 15 noyabrdagi 251 – sonli "Investitsiya loyixalarini tasdiqlash va amalga oshirish monitoringi mexanizmlarini takomillashtirish, muruvvat yordamida yuklarini va texnik ko'maklashish mablag'larini hisobga olish va nazorat qilish chora – tadbirlari to'g'risida" gi Qaroriga muvofiq amalga oshiriladi.

Dasturning davlat monitoringi:

- investitsiya loyihalarni va birinchi navbatda, markazlashtirilgan investitsiyalardan foydalangan holda ro'yobga chiqarilayotgan investitsiya loyihalarini o'z vaqtida va samarali amalga oshirilishini ta'minlash;

- loyihalarni belgilangan tartibda tasdiqlangan parametrlarga (texnik-iqtisodiy asoslar, texnik-iqtisodiy hisob-kitoblar), tanlov savdolari (tenderlar) shartlariga rioya qilish;

- amalga oshirilayotgan loyihalar bo'yicha axborot bazasini shakllantirish;

- investitsiya loyihalarini amalga oshirishda paydo bo'ladigan muammoli masalalarni kuzatib borish;

- investitsiya iqlimini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish maqsadida amalga oshiriladi.

Monitoring:

vazirliklar, idoralar tomonidan tashabbus ko'rsatilgan investitsiya loyihalari va takliflari yuzasidan – Vazirlar Mahkamasining tegishli axborot – tahlil departamentlari bilan birgalikda, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari hamda xorijiy investitsiyalar jalb etilgan korxonalar tomonidan tashabbus Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda Tashqi savdo vazirligi, Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi tomonidan.

Xorijiy invenstitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish yuzasidan – xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan amalga oshiriladi.

Tashqi savdo vazirligi, Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi tomonidan monitoring:

❖ investitsiya loyihalari tashabbuskorlari tomonidan tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar

va savdo vazirligiga taqdim etiladigan tasdiqlangan reja – jadvallarining bajarilishi to'g'risidagi axborotlarni;

❖ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika ko'mitasi tomonidan Davlat statistika ishlari dasturida belgilangan hajmda va muddatlarda taqdim etiladigan O'zbekiston Respublikasi bo'yicha xorijiy investitsiyalar va kreditlar ishtirokidagi investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi to'g'risidagi yig'ma statistika axboratini;

❖ Mavjud va potentsial xorijiy investorlar faoliyatining normativ – huquqiy bazasini takomillashtirish bo'yicha ularning takliflarini o'rganish asosida vaqti – vaqti bilan tayyorlanadigan investitsiya muhiti sharhini;

❖ Manfatdor vazirliklar va idoralar tomonidan taqdim etiladigan tezkor axborotlarni;

❖ Markazlashtirilgan manbalar hisobiga amalga oshiriladigan loyihalarni o'z vaqtida mablag' bilan ta'minlash masalalari bo'yicha axborotlarni tahlil qilish va umumlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi monitoringi Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan:

Tasdiqlangan reja – jadvallar bajarilishini, loyihalarni amalga oshirish yuzasidan zarur ishlar kompleksini olib borishning texnologik izchilligiga rioya etilishini nazorat qilish;

Texnik – iqtisodiy asoslashlarining asosiy qoidalarini ko'rib chiqish, loyihalarni amalga oshirish mumkinligi yuzasidan umumiy qarorlar qabul qilish;

Alohida yirik loyihalar, shu jumladan texnik – iqtisodiy asoslashlar ko'rsatkichlariga nisbatan loyihalarning qimmatlashishi yoki arzonlanishishi mumkinligini hisobga olgan holda bazaviy loyihalashtirishni tasdiqlash;

Markazlashtirilgan manbalar hisobiga ajratiladigan mablag'larning o'z vaqtida moliyalashtirilishini va ulardan samarali foydalanilishini ta'minlash, Xukumat kafolati ostida jalb etiladigan qarz mablag'larning o'z vaqtida qaytarilishi ta'minlanishini nazorat qilish;

Manfaatdor vazirliklar va buyurtmachi idoralar tomonidan ishlab chiqilgan extiyot qismlar va komponentlar ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish dasturlarini, shuningdek ishlab chiqarilgan mahsulotlarning tashqi bozorlarga kirib borishi bo'yicha marketing dasturlarini ekspertizadan o'tkazish;

Ayrim strategik muhim va yirik loyihalarni davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash chora – tadbirlari, qurilishi amaldagi qonun hujjatlari buzilgan holda amalga oshirilgan loyihalarni mablag' bilan ta'minlashni to'xtatib qo'yish, shuningdek investitsiya dasturi bajarilishi barbod bo'lishiga yo'l qo'yuvchi vazirlar va idoralar, korxonalar va buyurtmachi tashkilotlarning rahbarlarini javobgarlikka tortish yuzasidan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish;

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini o'z vaqtida ro'yobga chiqarishga ko'maklashuvi boshqa asosiy masalalarni ko'rib chiqish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, Moliya vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi va vakolatli banklardan olingan ma'lumotlar asosida investitsiya dasturining amalga oshirilishi to'g'risida yig'ma axborot tayyorlaydi, xususan, investitsiyalashdan oldingi tadqiqotlarning o'z vaqtida o'tkazilishi, texnik – iqtisodiy asoslashlar va loyiha – smeta xujjatlarining ishlab chiqilishi to'g'risidagida investitsiya loyiha – smeta hujjatlarining ishlab chiqilishi to'g'risida investitsiya loyihalari tashabbuskorlarida olingan axborot;

Texnik – iqtisodiy asoslashlar va loyiha – smeta xujjatlari vakolatli ekspertiza organlari tomonidan ekspertiza qilinganligi to'g'risidagi axborot tayyorlaydi.

Dasturning monitoring natijalari Dasturning amalga oshirilishi to'g'risidagi har choraklik axborotlarni tayyorlashda hamda navbatdagi uch yillik davrga dasturni shakllantirishda foydalaniladi.

11- mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Reja:

11.1. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholashning mazmuni va mohiyati.

11.2. Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning oddiy (an'anaviy) usullari.

11.3. Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning diskontlashga asoslangan usullari.

Tayanch iboralar: sof joriy qiymat, foydaning ichki me'yori, rentabellik indeksi, pul oqimi, investitsiyalarning qoplash muddati, diskontlash.

11.1. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholashning mazmuni va mohiyati.

Har qanday investor yoki xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun investitsion qarorlar qabul qilish juda qiyin vazifa hisoblanib, bunda asosiy mezon investorning boyligini ko'paytirish, korxonaning qiymatlarini oshirish mezonlariga qaratiladi. Uning omillari bo'lib korxona daromadlari o'sishi, moliyaviy risk yoki ishlab chiqarish harajatlarning kamayishi, korxona ishlari samaradorligi darajasini oshirish hisoblanadi.

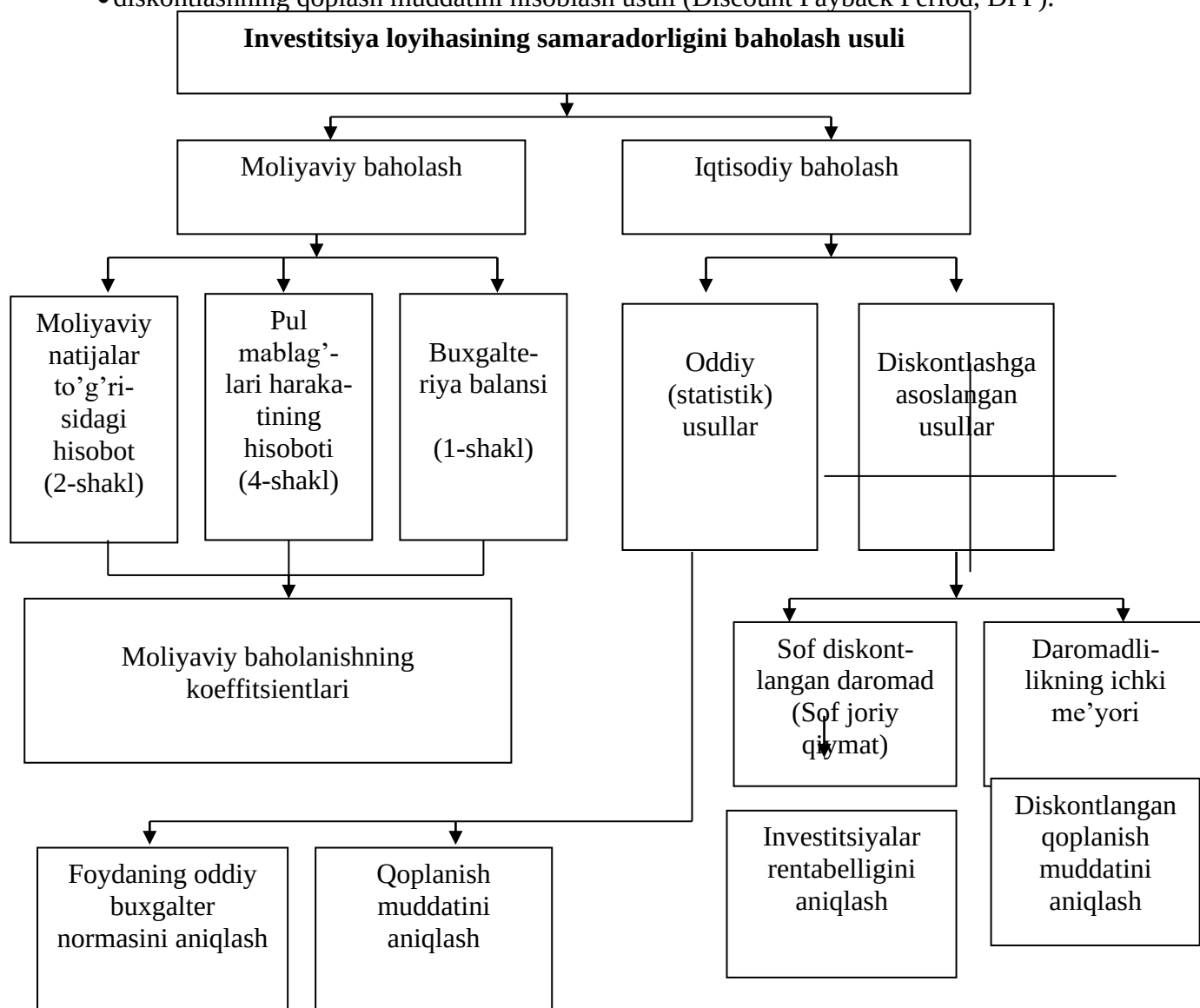
Chet el mamlakatlarining tajribasini, shu bilan birga YuNIDO (United Nations Industrial Development Organization) tavsiyalarini hisobga olgan holda investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash ikki mezon asosida, ya'ni moliyaviy va iqtisodiy baholash orqali amalga oshiriladi. Investitsiya loyihasi samaradorligini baholashning bu ikkala mezon ham bir-birini to'ldirib turadi. Moliyaviy baholash investitsiya loyihasini amalga oshirish jarayonidagi likvidligini tahlil qilishda ishlatiladi. Boshqacha aytganda, **moliyaviy baholash** vazifasi, loyihani belgilangan muddatlarda amalga oshirish uchun, uning jami moliyaviy majburiyatlarini bajarishga korxonaning etarli moliyaviy resurslari bo'lishini belgilashdir. **Iqtisodiy baholash** esa, investitsiya loyihasining potentsial qobiliyati, shu loyihaga qo'yilgan mablag'larning qiymatini saqlab qolishda va ularning o'sishi sur'atini etarli darajasini yaratib berishda foydalaniladi.

Taqdim etilayotgan obyektни investitsiyalashda moliyaviy baholash (yoki moliyaviy asoslanganlik bahosi) investitsiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Investor moliyaviy holati noma'lum bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxslar bilan hech qanday munosabatlar olib bormaydi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda, korxonalar moliyaviy hisobotlarini ommaviy-axborot vositalari orqali yoki har xil to'plamlar holatida chop etilib, e'lon qilish normal holat hisoblanadi. Bu to'plamlar orqali kompaniyalarning moliyaviy holati to'g'risida ma'lumotlar olish mumkin. Yuqoridagi 11.1.- rasmda har bir mezon bo'yicha asosiy aniqlash usullari keltirilgan.

Jahon amaliyotida investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholashning bir qancha usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ularni shartli ravishda ikki katta guruhga bo'lish mumkin:

- Oddiy (yoki statistik) baholash usullari;
 - diskontlashga asoslangan baholash usullari.
- Birinchi guruhga quyidagilar kiradi:
- investitsiya qoplash muddati (Payback Period , PP);
 - investitsiya samaradorligi koeffitsienti (Accounting Rate of Return, ARR).
- Ikkinchi guruhga quyidagilar kiradi:
- sof joriy qiymatni aniqlash usuli (Net Present Value, NPV);
 - foydaning ichki me'yorini hisoblash usuli (Internal Rate of Return, IRR);
 - investitsiyalarning rentabelligini hisoblash usuli (Profitability Index, PI);

- diskontlashning qoplash muddatini hisoblash usuli (Discount Payback Period, DPP).

11.1.-rasm. Investitsiya loyihasi samaradorligini baholash⁷⁷.

11.2. Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning oddiy (an'anaviy) usullari.

Investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholashda qo'llaniladigan qoplash muddati va rentabellik darajasi usullari ham avvaldan ma'lum bo'lib, ular milliy va chet el amaliyotida to'g'ri pul tushumlarining diskontlanishiga asoslangan usullarning keng qo'llanilishiga qadar asosiy ko'rsatkichlar sifatida amal qilib kelgan. Ushbu usullarning soddaligi va tushunarliqligi va maxsus iqtisodiy bilimga, ko'nikmaga, malakaga, tayyorgarlikka va tajribaga ega bo'lmagan xodimlar o'rtasida ham qo'llanilishiga sabab bo'ladi. Hozirgi kunda tijorat banklari va boshqa kredit muassasalari salohiyatli qarz oluvchilarga investitsion resurslarni taqsimlash shartlarini ma'lum qilishda, odatda, ushbu ikkita usuldan, ya'ni qoplash muddati va rentabellik darajasi ko'rsatkichlaridan foydalanmoqdalar.

⁷⁷ A.Uzoqov, E.Nosirov, R.Saidov, M.Sultonov. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va ularning monitoringi. O'quv qo'llanma.-T.: "Iqtisod-moliya", 2006.84- bet.

Investitsiyalarning qoplash muddatini hisoblash usuli pul oqimlarini diskontlashga asoslangan usullardan farqli ravishda investitsiyalarning nominal miqdorda qaytarilishi mumkin bo'lgan davrni aniqlashga xizmat qiladi. Shunga ko'ra, bu usul investitsiya loyihasini amalga oshirishdan olinadigan daromadlar hisobiga qilingan investitsiya sarflarini qoplash davrini aniqlashga asoslangan. Qoplash muddatini aniqroq tushunadigan bo'lsak, bu loyihani yakunlash davridagi yoki undan olingan daromad investitsiyalar summasiga teng bo'lgandagi davrga tengdir.

Uni hisoblash formulasi quyidagichadir:

$$PP = \frac{I_0}{CF_t^{(\Sigma)}},$$

bu yerda, I_0 - boshlang'ich investitsiyalar; $CF_t^{(\Sigma)}$ - investitsiya loyihasini amalga oshirishdan olingan yillik pul tushumi summasi. U sof foydani yoki yillik daromad (D) va harajat (X) o'rtasidagi (amortizatsiyasiz A) farqi ifodalaydi.

Misol-1. Faraz qilaylik, investitsiya loyihasi uchun 140 mln.so'm miqdorida investitsiyalash ko'zda tutilmoqda va loyihani amalga oshirish jarayonida olinadigan pul tushumlari miqdori yillar bo'yicha quyidagini: birinchi yilda – 37750 ming so'm, ikkinchi yilda – 42390 ming so'm, uchinchi yilda-47430 ming so'm, to'rtinchi yilda – 51140 ming so'm va beshinchi yilda 60030 ming so'mni tashkil etadi. Bunda qoplanish muddati (PP) necha yilga teng ekanligini aniqlang?

Bunda uch yillik pul tushumlari yig'indisi boshlang'ich investitsiyalar miqdoridan kichik, ya'ni yil 127570 ming so'mni tashkil etadi. To'rt yil bo'yicha katta (178710 ming so'm) ekanligini hisobga olsak, investitsiyalarning aniq qoplanish muddati investitsiya loyihasining to'rtinchi yilgi faoliyatiga bog'liqligini ko'ramiz. Uch yillik olingan daromadlarning (127570 ming so'm) boshlang'ich investitsiyalardan (140 mln so'm) farqi 12430 ming so'mni tashkil etishini hisobga olsak (140000 - 127570), ushbu qoldiq summaning to'rtinchi yilda olingan daromadlarga nisabti uning qoplanish muddatini ko'rsatadi, ya'ni $12430/51140=0,24$ koeffitsientni, yil hisobida esa 2 oy-u 28 kunni (3 yil+2 oy-u 28 kun) tashkil etishini hosil qilamiz. Shunday qilib, investitsiya loyihasining qoplash muddati, ya'ni loyihani amalga oshirishdan olinadigan tushumlar qilingan harajatlarni qoplash vaqti hisoblanadi.

Qoplash muddatida ikkinchi yondashuv, bu investitsiyalarning boshlang'ich summasi yillik tushumlarning (o'rtacha yillik) miqdoriga bo'linadi. Bu ko'rsatkich pul tushumlari yillar bo'yicha teng bo'lgan hollarda qo'llaniladi.

Investitsiyalarning buxgalteriya rentabellik darajasi (ARR) yoki foydaning oddiy me'yori (ROI) buxgalteriya hisoboti ma'lumotlariga asoslangan holda aniqlanadigan o'rtacha daromadni investitsiyalarning o'rtacha yillik hajmiga bo'lish orqali aniqlanadi. Bunda hisob-kitob ishlari foizlarni va soliqlarni to'lamasdan avvalgi foyda miqdoriga asoslanib amalga oshirilishi mumkin yoki u soliqlarni to'lagandan keyingi, lekin foiz to'lovlarigacha bo'lgan daromadga asoslanadi. Eng yaxshisi soliq to'langandan keyingi sof foyda miqdori tanlab olinganligi afzalroqdir. Chunki u korxona ta'sischiolari va investorlar oladigan haqiqiy foydani ifodalaydi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$ARR = \frac{D(1 - C_c)}{(C_a^b - C_a^0)/2},$$

bu yerda, D - foiz va soliq to'lovlarigacha yoki soliq to'lanib, foizlar to'langungacha bo'lgan daromad; S_s - soliq to'lash stavkasi; S_a^b , S_a^0 -aktivlarning ko'rib chiqilayotgan davriga bo'lgan boshlang'ich va oxirgi summasi, qiymati.

Misol-2. Faraz qilaylik, investitsiya loyihasi uchun 140 mln so'm harajat qilingan, loyihani amalga oshirish jarayonida olinadigan sof foyda miqdori yillar bo'yicha quyidagiga: birinchi yil – 3350 ming so'm, ikkinchi yil – 10990 ming so'm, uchinchi yil – 15480 ming so'ng, to'rtinchi yil – 21640 ming so'm va beshinchi yil – 22790 ming so'mni tashkil qilsa, u holda foydaning oddiy me'yori (ROI) qanday hisoblanadi?

Bu loyiha bo'yicha olinadigan sof foyda yillar bo'yicha o'zgaruvchan bo'lganligi sababli, avvalom bor o'rtacha yillik foydani hisoblab topamiz.

$$R_{ch} = (3350 + 10990 + 15480 + 21640 + 22790) \text{ ming so'm} : 5 =$$

$$74250 \text{ ming so'm} : 5 = 14850 \text{ ming so'm}$$

Shundan so'ng foydaning oddiy me'yori (ROI) hisoblaymiz:

$$ROI = 14850 \text{ ming so'm} : 140.000 \text{ ming so'ng} = 10,6 \%$$

Bu foyda me'yori investor talab qilgan me'yorni beradi. Shuning uchun bu loyihaning jalb etuvchanligi to'g'risida, ya'ni uni ma'qullash mumkin.

Bu usullar asosiy afzalliklari shuki, hisob-kitob ishlarining oddiyligi va qulayligidir. Kamchiliklari esa kelgusi pul tushumlarining qiymatini joriy vaqtga nisbatan hisobga olinmasligidadir.

11.3. Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning diskontlashga asoslangan usullari.

Investitsiya loyihasini baholash loyihani amalga oshirishdan oldin bajarilishi sababli, pul oqimlari haqidagi ma'lumotlar ham oldindan rejalashtiriladi. Loyiha samaradorligini baholashda pul oqimlarini rejalashtirish va ularni hisobga olish jarayoni asosiy o'rinni egallaydi va investitsiya loyihalarining haqiqiy samaradorligini aniqlashga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Diskontlash usuli (noan'anaviy usul)ning mazmuni shundan iboratki, pul mablag'larining qiymati muayyan vaqtda bir xil emasligi, ya'ni bugungi bir so'm bir yildan keyingi bir so'mga (iste'mol qiymati bo'yicha) teng emasligi kontseptsiyasiga asoslanadi. Diskontlashga asoslangan usullarning barchasi (sof joriy qiymatni aniqlash usuli (Net Present Value, NPV), foydaning ichki me'yori hisoblash usuli (Internal Rate of Return, IRR), investitsiyalarning rentabelligini hisoblash usuli (Profitability Index, PI), diskontlashning qoplash muddatini hisoblash usuli (Discount Payback Period, DPP)da investitsiya loyihalarining muayyan davrdagi barcha kirim va chiqimlarning o'rtasidagi farq – sof pul oqimi (Cash Flow – CF) aniqlanib, diskontlashtirish yo'li bilan hisoblanadi. Binobarin, diskontlashga asoslangan usullarning mohiyatini tushunish uchun avvalo, korxona pul oqimlarining mazmunini va sof pul oqimini aniqlash formulasini bilib olishimiz kerak bo'ladi.

Korxona pul oqimlari asosan quyidagilardan tashkil topadi:

- operatsion faoliyatning sof pul kirimi/chiqimi (4-shakl, 050-qator);
- investitsion faoliyatning sof pul kirimi/chiqimi (4-shakl, 100-qator);
- moliyaviy faoliyatning sof pul kirimi/chiqimi (4-shakl, 180-qator).

Pul tushumlari va chiqimlarini tahlil etish investitsiya loyihalarini baholashda juda muhim sanaladi. Investirlarni boylikni o'stiruvchi tushumning qanchaligi, pul mablag'lari kirimi va chiqimigina qiziqitirmasdan, balki korxonaning byudjet oldidagi majburiyatlardan holi bo'lgandagi, ya'ni soliqlarni to'lagandan keyingi qoladigan natija (foyda) qiziqtiradi.

Buni quyidagi ko'rinishdagi formula orqali aniqlash mumkin:

$$\Pi_T = C_T - (X - A) - T_\phi - T_c$$

bu yerda, P_t - pul tushumlari; S_t - sotishdan olingan tushum;

X - harajatlar yig'indisi (joriy harajatlar); A - amortizatsiya ajratmasi;

T_f, T_c - to'langan foizlar va soliqlar.

Iqtisodiy adabiyotlarda investitsiya loyihalarining sof pul oqimini topish uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

– Sotishdan tushgan tushum

– O'zgaruvchan xarajatlar

– Amortizatsiya

– Kredit uchun foiz

Boshqa doimiy xarajatlar

= **Soliqqa tortiladigan baza**

– Foyda (daromad) solig'i
 = **Korxona ixtiyorida qoladigan foyda (sof foyda)**
 + Amortizatsiya
~~Korxonaning sof pul oqimi (Cash Flow – CF)⁷⁸.~~

Korxona faoliyati turi	Foyda (kirim)	Harajatlar (chiqim)
Investitsiya faoliyati	a) asosiy vositalarni sotish. b) nomoddiy aktivlarni sotish. v) uzoq va qisqa muddatli investitsiyalarni sotish. g) oborot kapitalining kamayishi hisobiga tushumlar	a) kapital qo'yilmalar. b) nomoddiy aktivlarni sotib olish. v) oborot kapitalining o'sishi hisobiga harajatlar. g) uzoq va qisqa muddatli investitsiyalarni sotib olish.
Operatsion faoliyat	a) mahsulot (tovar, ish va xizmat) larni sotishdan kelib tushgan pul mablag'i. b) operatsion faoliyat ning boshqa pul tushumlari.	a) material tovar, ish va xizmatlar uchun mol etkazib beruvchilarga to'langan pul mablag'lari. b) xodimlarga va ular nomidan to'langan pul mablag'lari. v) operatsion faoliyat ning boshqa pul to'lovlari.
Moliyaviy faoliyat	a) aktsiyalar chiqarishdan yoki xususiy kapital bilan bog'liq bo'lgan boshqa instrumentlardan kelgan pul tushumlari. b) olingan foizlar va dividendlar. g) moliyaviy faoliyat ning boshqa pul tushumlari, shu jumladan qarzlar bo'yicha pul tushumlari	a) xususiy aktsiyalar sotib olingandagi pul to'lovlari. b) to'langan foizlar va dividendlar. v) uzoq va qisqa muddatli kreditlar va qarzlar bo'yicha to'lovlar. g) lizing bo'yicha to'lovlar. d) moliyaviy faoliyat ning boshqa to'lovlari.

11.2.-rasm. Korxona pul oqimining xarakteristikasi⁷⁹.

Investitsiya loyihalarining samaradorligini diskontlash asosida baholash usullari har qanday investitsiya loyihasining daromadlilikini, samaradorlilikini, foydaliligin hamda ularning jalb etuvchanligini aniqlab bera oladi. Lekin ayrim hollarda investitsiya loyihalarini baholashda barcha usullarni qo'llash zaruriyati bo'lmasligi ham mumkin. Bu usullarning qo'llanilishi tahlil qilinayotgan har bir loyihaning o'ziga xos jihati va xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Loyihaning jalb etuvchanligini baholash usullari uning barcha xususiyatlarini ochib bera olmasa ham, loyihaning haqiqiy samaradorligini aniqlashda asosiy xizmat vazifasini o'taydi.

Sof joriy qiymat (NPV) - investitsiyalash obyektidan foydalanish davrida oldindan qat'iy belgilangan va o'zgarmas foiz stavkasida olinadigan daromadlar va qilinadigan harajatlarning alohida muayyan davrdagi barcha kirim va chiqimlarning diskontlashtirilishi yo'li bilan olingan va ular o'rtasidagi farqni ifodalovchi qiymat. Uning mohiyati shundaki, yillik sof pul oqimi miqdori har bir davr uchun loyihani amalga oshirishning boshlang'ich yiliga keltiriladi va u oqibatda o'zini pul miqdorida sof joriy qiymat yoki sof diskontlashtirilgan daromad sifatida namoyon etadi.

Uni hisoblash formulasi quyidagicha:

⁷⁸ Староверова Г.С., Медведев А.Ю., Сорокина И.В. «Экономическая оценка инвестиций» М.: КНОРУС, 2009г. С.-65

⁷⁹ A.Uzoqov, E.Nosirov, R.Saidov, M.Sultonov. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va ularning monitoringi. O'quv qo'llanma.-T.: "Iqtisod-moliya", 2006.90- bet.

$$NPV = \frac{CF_1}{(1+d)^1} + \frac{CF_2}{(1+d)^2} + \dots + \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0$$

$$\ddot{ekul}NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0$$

bu yerda, NPV- sof joriy qiymat; d - diskontlash stavkasi; I_0 -boshlang'ich investitsiya; CF_t - t davr oxirida kelib tushgan pul oqimi.

Misol-3. Biron – bir investitsiya loyihasi uchun 140 million so'm investitsiya qilish talab etiladi va undan kutiladigan natija yillar bo'yicha 18, 40, 75 va 80 mln. so'mni tashkil etdi.

O'zgarmas sharoitda doimiy diskont stavkasi – 11%.

U holda,

$$NPV = \left[\frac{18}{(1+0,11)} + \frac{40}{(1+0,11)^2} + \frac{75}{(1+0,11)^3} + \frac{90}{(1+0,11)^4} \right] - 140 =$$

$$= (16,2 + 32,5 + 54,8 + 52,7) \text{ млн.сум} - 140 \text{ млн.сум} = (156,2 - 140) \text{ млн.сум} = 16,2 \text{ млн.сум}$$

Agar investitsiya loyihasi yillar davomida moliyaviy resurslarning ketma-ket investitsiyalanishi talab etsa, u holda NPV ni hisoblash quyidagicha bo'ladi:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+d)^t},$$

Bu yerda, I_t - t davridagi investitsiyalar sarfi. NPV ni hisoblashda, odatda, doimiy stavka (d) qo'llaniladi. Ammo ba'zi bir vaziyatlarda, masalan, hisob (foiz) stavkasining o'zgarishi kutilayotgan paytda yillar bo'yicha individual diskontlash stavkasidan foydalanish mumkin. Bu esa o'z navbatida hisob-kitob ishlarini murakkablashtiradi.

Diskont stavkasi me'yori kapital bozoridagi uzoq muddatli ssudalar bo'yicha foiz stavkasiga yoki ssuda oluvchi tomonidan to'lanadigan foiz stavkasiga, haqiqatda, teng bo'lishi kerak. Boshqacha so'z bilan aytganda, diskont me'yori investorning o'zi uchun undan pasti samarasiz deb hisoblangan minimal foyda me'yori bo'lishi kerak.

Investitsiya loyihalarini sof joriy qiymat usuli asosida baholashdan olingan natija, ya'ni sof joriy qiymat ijobiy miqdorga ega bo'lsa ($NPV > 0$), u holda investitsiyalarning rentabelligi diskont miqdoridan yuqori bo'ladi, $NPV = 0$ holatda loyiha rentabelligi diskont stavkasiga (minimal qoplash me'yoriga) teng bo'ladi, agar $NPV < 0$ bo'lsa, loyiha rentabelligi minimal miqdordan past bo'ladi.

Birinchi ikki holatda investitsiya loyihasini amalga oshirish mumkin. Bunda birinchisi investor kapitalining o'sishi ta'minlanishini ko'rsatsa, ikkinchisi ko'paymasligini ham, kamaymasligini ham bildiradi. Uchinchi holatda esa loyihadan kutiladigan daromadni olish imkonini bermaydi.

Sof joriy qiymat usuli boshlang'ich investitsiya miqdorining, ya'ni investor boyligining qanchalik o'sishini miqdoriy jihatdangina ko'rsata oladi, holos.

Lekin, investitsiyalashning naqadar samaradorligini aniqlashda miqdoriy o'zgarishlar va natijalarning o'zi etarli bo'lmaydi.

Shuning uchun investitsiyalarning qanday nisbiy o'sishga ega ekanligi va uning o'sish darajasini aniqlash uchun iqtisodiy baholashning boshqa usullaridan foydalanishga to'g'ri keladi.

Foydaning ichki me'yori usuli (IRR) - bu pul tushumlarining diskont qiymati pul chiqimlarining diskont stavkasiga teng bo'lgandagi daromadlilik darajasi yoki bo'lmasa loyihadan olingan sof tushumlarning diskontlangan qiymati investitsiyalarniig diskontlangan qiymatiga, sof joriy qiymat esa nolga teng bo'lgandagi diskont me'yoridir. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun sof joriy qiymatni aniqlashda ishlatilgan formuladan foydalaniladi va sof joriy qiymat nolga tenglashadigan minimal foiz stavkasi topiladi. Aynan shu foiz stavkasi foydaning ichki me'yori usuli deb nomlanadi. Bu usul iqtisodiyotda rentabellikning ichki me'yori, qoplash yoki samaradorlik koeffitsienti, kapital qo'yilmalarning chegaraviy samaradorligi deb ham yuritiladi.

Foydaning ichki me'yorini aniqlash vazifasi birmuncha qiyin bo'lib, investitsiyalarning bir yoki undan ko'p marta amalga oshirilishiga, loyihadan olingan pul tushumlarining, xech bo'lmasa, bir marta yoki boshida salbiy bo'lishligiga va ushbu pul tushumlarining miqdoran bir xil bo'lmasligiga asoslanadi.

Uni hisoblash formulasini quyidagi tenglamada ifodalash mumkin:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0 = 0 \quad ,$$

Agar investitsiya loyihasi bir necha yillar davomida moliyaviy resurslarning ketma-ket moliyalanishini talab etsa, unda (IRR)ni quyidagi formulada ifodalash mumkin:

$$\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} = \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+d)^t} \quad ,$$

Bu yerda d miqdorini topish lozim bo'ladi. Topilgan miqdor foydaning ichki me'yori deb nomlanadi. Bu meyor sof joriy qiymat nolga teng bo'lib, investitsiya loyihasining samaradorligini baholashda IRR miqdori qo'llanilganida, firmaning boyligi o'sishini ta'minlamasligini va uning kamayishiga ham yo'l qo'ymasligini ko'rsatadi.

IRR loyihadan kutilayotgan daromadlilikni ko'rsatadi va qilinishi mumkin bo'lgan maksimal harajatlar chegarasini belgilab beradi, ya'ni IRR olinayotgan kredit bo'yicha bank foiz stavkasini yuqori chegarasini ko'rsatadi, ayni shu foiz chegarasidan yuqori miqdorga ega bo'linganda loyiha daromad keltiradi.

Shunday holatlar ham bo'lishi mumkinki, investorning o'zi investitsiya loyihasini moliyalash uchun biror subyektdan muayyan foiz ostida kredit olishi mumkin. Bu paytda loyihadan kutiladigan natija kredit uchun foizdan, albatta yuqori bo'lishi lozim yoki investor o'zining maqsad qilgan foydasini olish darajasini ham bilishi kerak. Mana shu holatlar, ya'ni kredit uchun foiz yoki foyda olish darajasi, odatda bar'erli (to'siqli) koeffitsient (hurdle rate) (HR) deb ham nomlanadi. Bu ko'rsatkich foydaning ichki me'yori bilan solishtiriladi (taqqoslanadi).

IRR va HR larni taqqoslash natijasida ular orasida quyidagi bog'liq hosil bo'ladi:

- agar $IRR > HR$, loyiha samarali hisoblanadi va u foydalanish uchun qabul qilinadi;
- agar $IRR < HR$, loyiha samarasiz (zararli) bo'lib, uni amalga oshirib bo'lmaydi;
- agar $IRR = HR$, ixtiyoriy echimni qabul qilish mumkin, ya'ni loyihani amalga oshirishdan zarar ham, foyda ham ko'rilmaydi.

Ushbu ko'rsatkich yordamida:

- investitsiya summaları teng bo'lgan;
- davomiyligi bir xil bo'lgan;
- risk darajasi teng bo'lgan;
- pul tushumlarining shakllanish sxemasi bir xil bo'lgan hollarda loyihalarni foydalilik darajasi bo'yicha taqqoslash to'g'ri echim qabul qilishni engillashtiradi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, loyiha shunchalik samarali deb topiladi.

Foydaning ichki me'yorini boshqacha ko'rinishda, ya'ni interpolyatsiya usuli orqali ham ifodalash mumkin:

$$IRR = d_1 + \frac{NPV_1}{(NPV_1 - NPV_2)} \cdot (d_2 - d_1),$$

bu yerda, $NPV_1 - d_1$ diskont me'yori stavkasidagi sof joriy qiymatning ijobiy miqdori; $NPV_2 - d_2$ diskont me'yori stavkasidagi sof joriy qiymatning salbiy miqdori.

Foydaning ichki me'yorini aniqlashda d_1 va d_2 ko'rsatkichlar miqdori asosiy o'rinni egallaydi. Ularning ta'siri natijasida sof joriy qiymatning o'zgarishini va buning oqibatida esa foydaning ichki me'yori ham o'zgarishini kuzatish mumkin. Shunga ko'ra:

- d_1 – bu NPV ning ijobiy qiymatini minimallashtiruvchi foiz stavkasi;
- d_2 – bu NPV ning salbiy qiymatini maksimallashtiruvchi foiz stavkasi hisoblanadi.

Investitsiyalarniig rentabelligi usuli (RI) - diskontlashtirilgan daromadlarning diskontlashtirilgan investitsiya harajatlariga nisbatini hisoblab topishga asoslangan. Bu qanday holatda investor boyligi o'sishi mumkinligini ko'rsatib beradi va quyidagicha aniqlanadi:

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} \right] / I_0$$

bu yerda I_0 - boshlang'ich investitsiyalar, CF_t - t davrda olingan pul tushumlari.

Investitsiya rentabelligi ko'rsatkichi firma (yoki investor) mablag'lari 1 so'm hisobida qanday hollarda o'sishini aniqlash imkonini beradi.

Agar investitsiya sarflari turli davrlarda (uzoq amalga oshirilsa, (PI)ni aniqlash formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} \right] / \left[\sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+d)^t} \right],$$

bu yerda, I_t - t yildagi investitsiyalar.

Investitsiyalarning rentabelligi va sof joriy qiymat ko'rsatkichlarini taqqoslama baholash shuni ko'rsatadiki, sof joriy qiymati o'sishi bilan investitsiyalar rentabelligi ham o'sadi va aksincha.

Agar rentabellik ko'rsatkichi «1»ga teng yoki undan kichik bo'lsa, loyiha rad etilishi kerak, chunki u qo'shimcha foyda keltirmaydi.

NPV=0 da investitsiyalarning rentabelligi hamisha 1ga teng bo'ladi.

Oddiy bo'lib ko'rinishiga qaramasdan, loyihalarning rentabelligini aniqlash muammosi muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liqdir. Bu hol, ayniqsa, investitsiyalar turli xil valyuta, turli xil vaqtda, ya'ni bir qancha yillar oralig'ida amalga oshirilganda uni aniqlash muammosi paydo bo'ladi.

Buni quyidagi misolda ko'rib chiqamiz.

Misol-4. Faraz qilaylik, investitsiya loyihasi uchun 140 mln.so'm harajat qilingan. Investitsiya loyihasini amalga oshirish natijasida birinchi yil – 37750 ming so'm, ikkinchi yil 45390 ming so'm, uchinchi yil – 47430 ming so'm, to'rtinchi yil- 51140 ming so'm va beshinchi yil- 60030 ming so'm pul tushumlari olinishi ko'zda tutilmoqda. Bu holda investitsiya loyihasining diskontlashgan investitsiya rentabelligi qanday hisoblanadi?

11.1-jadval

Rentabellik indeksi hisob-kitobi

T/R	Ko'rsatkichlar	Summa, ming so'm				
		1 yil	2 yil	3 yil	4 yil	5 yil
1	Pul tushumlari (oqimi)	37750	45390	47430	51140	60030
2	Diskont ko'paytiruvchi ($d=7\%$) yoki diskontlash koeffitsienti	0,9346	0,8734	0,8163	0,7629	0,7130
3	Sof diskontli tushum (oqim) yoki joriy qiymatga keltirilgan pul oqimi.	35281,1	39643,6	38717,1	39014,7	42801,4

Bunda rentabellik indeksi quyidagiga teng bo'ladi:

$$PI = (35281,1 + 39643,6 + 38717,1 + 39014,7 + 42801,4) \cdot \text{min} \cdot \text{sum} : 140.000 \cdot \text{min} \cdot \text{sum} = \\ = 195457,9 \cdot \text{min} \cdot \text{sum} : 140.000 \cdot \text{min} \cdot \text{sum} = 1,396 \approx 1,4$$

Investitsiyalarning rentabellik ko'rsatkichi avvallari qo'llanilgan kapital qo'yilmalarning samaradorligi koeffitsientidan shunisi bilan farq qiladiki, bunda daromad sifatida baholash jarayonida joriy qiymatga keltirilgan pul oqimi qatnashadi. Investitsiyalar rentabelligi ko'rsatkichi, nafaqat taqqoslama baholash uchun, shuningdek loyihani amalga oshirishga qabul qilishdagi mezon sifatida ham qo'llaniladi.

Buning uchun diskontlashtirishni hisobga olgan holda **investitsiyalarni qoplash muddatini (DPP)** hisoblash usuli diskontlashtirilgan yillik pul tushumlarini diskontlashtirilgan investitsiyalarga bo'lish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur usulning tushunarli bo'lishi uchun quyidagi misolni keltiramiz.

Misol-5. Faraz qilaylik, korxona mehmonxona qurilishi uchun 300 mln. so'm investitsiya qildi (mablag' sarfladi). Mehmonxonani foydalanishdan keladigan yillik pul tushumlari 85, 100, 120 va 160 mln. so'mni tashkil etadi.

Buning uchun PP — investitsiyalarni qoplash muddati hisoblanadi. So'ngra, investitsiyalarning diskontlashtirilgan qoplash muddatini (DPP) hisoblaymiz. U quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$DPP = \frac{I_0}{DCF^{(\Sigma)}},$$

bu yerda, I_0 – boshlang'ich investitsiyalar; $DCF^{(\Sigma)}$ – diskontlashtirilgan yillik pul tushumlari.

Mazkur ko'rsatkichni hisoblashda yuqorida berilgan misolga asosanib tuzilgan quyidagi 11.2-jadvalga murojaat qilamiz. Ushbu jadvalda investitsiyalarning qoplash muddati bilan birga diskontlashtirilgan qoplash muddati ko'rsatkichining hisoblanishi keltirilgan. Ularning bir-biridan farq qilishining o'ziga xos jihatlari ushbu ko'rsatkichlarni aniqlash xususiyatlaridan kelib chiqadi.

11.2-jadval.

Diskontlashtirilgan qoplash muddatini hisoblash.

T/R	Ko'rsatkichlar	0	1 yil	2 yil	3 yil	4 yil
1	Tushumlar, mln so'mda.		85	100	120	160
2	Diskontlashtirilgan tushumlar, mln. so'mda. (d=16%)		73	74	77	89
3	To'lovlar (boshlang'ich investitsiyalar)	300				
4	Qoplash muddati (PP)				2,96 y	
5	Diskontlashtirilgan qoplash muddati (DPP)					3,85 y

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, investitsiyalarning qoplash muddati 2,96 yilni, diskontlashtirilgan qoplash muddati esa 3,85 yilni tashkil etadi. Ularning hisoblanishi quyidagi ko'rinishga ega:

$$PP = 185.000.000 + \frac{115.000.000}{120.000.000} = 2\text{yil} + 0,96 = 2,96\text{y} \text{ yoki } 2 \text{ yil}, 11\text{oy}, 15 \text{ kun}.$$

$$DPP = \frac{I_0}{DCF^{(\Sigma)}} = 224.000.000 + \frac{76.000.000}{89.000.000} = 3\text{yil} + 0,85 = 3,85\text{y} \text{ yoki } 3\text{yil}, 10\text{oy } 10\text{kun}.$$

Ko'rib o'tgan yuqoridagi misolga, asosan, shunday xulosa qilish mumkinki, investitsiyalarning diskontlashtirilgan qoplash muddati ularning diskontlashtirilmagan qoplash muddatiga qaraganda biroz uzoq vaqtni, ya'ni 3 yilu 10 oy 10 kunni tashkil etdi. Bu esa investitsiyalarning diskontlashtirilgan qoplash muddatining kelgusi pul tushumlari va investitsiyalarning joriy qiymatini hisobga olishi bilan izohlanadi. Demak, investitsiyalarning qoplash muddati bo'yicha hisoblash usuli qilingan investitsiyalarning joriy (real) qiymati bo'yicha to'liq qoplanish muddatini tavsiflab beradi va shu jihatdan u investitsiyalarning qoplash muddati usulidan farqli ravishda afzalroq hisoblanadi.

Investitsiya loyihalari bir qator risklar bilan bog'liqdir. Shu sababli investitsiya oldi bosqichida har bir loyihaning moliyaviy va iqtisodiy jihatdan samaradorligi baholanishi talab etiladi. Bu ishlarning samarali amalga oshirilishi uchun, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

Reja:

- 12.1. Investitsiya faoliyatining mohiyati, zaruriyati va uning yo'nalishlari.
- 12.2. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining mohiyati va ahamiyati.
- 12.3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari.

Tayanch iboralar: moliyalashtirishning jalb qilingan manbalari, moliyalashtirishning qarz manbalari, kredit, kreditor, dividend, emitent, emissiya.

12.1. Investitsiya faoliyatining mohiyati, ahamiyati va uning yo'nalishlari.

Samara yoki daromad keltiradigan mulkiy va intellektual boyliklar, ya'ni investitsiyalar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin,

- pul mablag'lari, banklardagi maqsadli jamg'armalar, paylar, aksiyalar va boshqa qimmatbaho qog'ozlar;
- harakatdagi va harakatda bo'lmagan mulklar (binolar, inshootlar, asbob-uskunalar, hamda boshqa moddiy boyliklar);
- mualliflik huquqi, nou-xaulardan tashkil topgan mulkdorlik huquqlari va boshqa intellektual boyliklar;
- yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish huquqlari hamda mulkchilik huquqlari;
- boshqa boyliklar.

Investitsiyalarning qayd etilgan turlari va shakllari asosida tadbirkorlik, ishbilarmonlik va boshqa davlat tomonidan ta'qiqlanmagan faoliyatlarni barcha investorlar tomonidan amaliy ravishda yo'lga qo'yish, mablag'lar sarflash va ularni amaliyotga tatbiq etish chora tadbirlarining yig'indisi **investitsiya faoliyatini** anglatadi.

Bozor iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini fuqarolar, huquqiy shaxslar (korxonalar, firmalar, aksioner jamiyatlari va boshqa tipdagi mulk egalari) va davlat yuritadi.

Investitsiya faoliyatini yo'lga qo'yishda har bir mulk egasi, birinchi navbatda o'z manfaatini ko'zlab yagona maqsadga, ya'ni foyda olish va samaraga erishishni rejalashtiradi.

Investitsiya faoliyatini tashkil etishda har bir mulk egasi ishbilarmonlikni, tadbirkorlikni mohiyatini chuqur anglagan holda ish yuritishi lozim. Investitsiya faoliyati bilan shug'ullanuvchi mulk egasi tez o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti va uning ko'pqirrali munosabatlarini har tomonlama anglay bilishi lozim. Investitsiya faoliyatini yuritishda iqtisodiy axborotga tayangan soha bir butun iqtisodiyot va mamlakat miqyosida marketing bililariga ega bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Chunki barqarorlashmagan iqtisodiyotda investor pul muomalasi, moliya kredit va banklar, soliq siyosati mohiyatini chuqur bilmay turib, investitsiya faoliyatini tashkil etish tavakkalchilik bilan bog'liq bo'lib, qisqa davr ichidagi inqirozga uchrashi mumkin. Bozor munosabatlari rivojlangan etuk jamiyatda investitsiya faoliyati quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- fuqarolar, davlatga qarashli bo'lmagan korxonalar, xo'jalik assotsiatsiyalari, jamoa va o'rtoqlik xo'jaliklari hamda jamoa mulkchiligi asosida tashkil etilgan tashkilotlar, nodavlat korxonalari va muassasalari tomonidan;
- davlatni ma'muriy va boshqaruv bo'linmalari, tashkilotlari hamda davlat korxonalari va muassasalari tomonidan;
- chet el fuqarolari, xususiy firmalar, assotsiatsiyalar, kompaniyalar va huquqiy shaxslari hamda boshqa xorijiy davlatlar va halqaro moliya – kredit muassasalari tomonidan;
- qo'shma korxona ko'rinishida mahalliy va chet el fuqarolari, huquqiy shaxslar va davlatlar bilan hamkorlikda.

Mulkchilikni turli shakllarini rivojlanishi, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni yo'lga qo'yilishi, jahon iqtisodiy aloqalarini taraqqiy etishi, qo'shma korxonalarni iqtisodiyotni barqarorlashtirishda

rolini ortishi investitsiya faoliyatini to'la tashkil etish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni yaratadi.

Mulkchilikning turli shakllarini vujudga kelishi, o'z navbatida tadbirkorlikning rivojlanishi, chet el kapitalining kirib kelishi investitsiya faoliyatini tashkil etish yo'nalishlarini ham aniqlab beradi. Bozor sharoitida investitsiya faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish jismoniy, huquqiy shaxslarni va davlatni, foyda olish maqsadida tadbirkorlik, ishbilarmonlik va boshqa faoliyatlarini qaytadan tiklashga qaratilgan. Bu boradagi asosiy maqsad investitsiya faoliyatini tashkil etib iqtisodiyotni inqirozdan olib chiqish, uni barqarorlashtirish, dunyo bozoriga kirib borish, jahon xo'jalik aloqalarini mustahkamlash va aholi turmush darajasini yaxshilashdir.

12.2. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining mohiyati va ahamiyati.

Iqtisodiy tarkibning qayta qurilishi faol investitsiya siyosatini o'tkazish bilan chambarchas bog'liqdir. Investitsiya bazasini rivojlantirish va chuqurlashtirish islohotlar strategiyasining muhim shartidir. Iqtisodiyot tuzilishi qurilishining belgilangan yo'nalishlari eksport imkoniyatining kengaytirilishiga, baquvvat investitsiya siyosatini o'tkazish yo'li bilangina erishish mumkin. Buning uchun o'z sarmoyalarimizni ham, tashqi kreditlarni ham bevosita investitsiyalar va ularning barcha manbalarini ham ishga solish zarur.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsion loyihalarni moliyalashtirish investorlar tomonidan tashkil etilgan har xil manbalar, shu jumladan moliyaviy resurslarni jalb qilish yo'li bilan, kreditlar evaziga qonunchilikda belgilangan holda qimmatli qog'ozlar va zayomlar chiqarish xisobiga amalga oshiriladi.

Umumiy hisobga olganda, real investitsion loyihalarni moliyalashtirish manbalari quyidagi shakllarga bo'linadi:

1. investorning o'z moliyaviy resurslari;
2. investorning qarzga olgan mablag'lari;
3. investorni jalb qilgan moliyaviy resurslari;
4. davlat byudjeti mablag'lari, (shu jumladan, mahalliy byudjet mablag'lari);
5. chet el investitsiyalari va kreditlari;
6. Noan'anaviy moliyalashtirish. (sindikatli kreditlash, seleng, venchurli moliyalashtirish va boshqalar).

Kapital moliyalashtirish manbalarini ikki guruhga ajratish mumkin:

a) markazlashtirilgan qo'yilmalar, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- davlat byudjeti va davlat byudjetidan tashqari fondlar mablag'lari;
- tashqi qarzlar limitlaridan kelib chiqib hukumat kafolati ostidagi chet el investitsiyalari va kreditlari.

b) markazlashtirilmagan kapital qo'yilmalar, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- korxonalar mablag'lari, shu jumladan, qo'shma korxonalar, xorijiy korxonalar va xususiy korxonalarning mablag'lari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining norezidentlarining mablag'lari;

- davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari mablag'lari, banklarning, shu jumladan, xorijiy banklarning kreditlari;

- aholi mablag'lari.

Real investitsion loyihalarni moliyalashtirish turli shakl va usullarda olib boriladi. Hozirgi vaqtda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarini shakllantirish, investitsiya faoliyatining bosh muammolaridan biri xisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsion loyihalarni moliyalashtirish quyidagi manbalar xisobiga amalga oshirilmoqda.

1. Investorning o'z moliyaviy resurslari va ichki xo'jalik rezervlari (foyda, amortizatsiya ajratmalari, maxsus zahira fondlari);

2. Investorning qarz mablag'lari (bank krediti, byudjet krediti, obligatsiya bo'yicha qarzlar);

3. Jalb qilingan moliyaviy resurslar (aksiyalarni sotish, mehnat jamoasining pay va boshqa ko'rinishdagi badallari, yuridik va jismoniy shaxslarning pay va boshqa badallari);

4. Budjetdan investitsion assignatsiyalari (mahalliy, davlat va byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari).

5. Chet el investitsiyalari (chet el kreditlari, to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyasi, qo'shma korxonalar ko'rinishida);

6. Lizing va seleng (investitsion loyihalarni moliyalashtirishning bir turi bo'lib, asbob-uskuna, transport vositalari, bino va inshootlarni ijariga yoki intellektual mulkdan foydalanish huquqini berish tushiniladi).

Ushbu moliyalashtirish shakllari va manbalarining har biri o'zining ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy jihatlariga ega, shu sababli investitsion loyihalarni moliyalashtirish shakllarini tahlil qilib eng qulay shakl va usul tanlanadi.

Investitsiyalarni moliyalashtirishning eng ishonchli manbasi bu o'z mablag'lari hisoblanadi. Har qanday tijorat tashkiloti doimo investitsiyalarni o'z hisobidan moliyalashtirishga intiladi. Bu holatda moliyalashtirish manbalarini qayerdan olish kerak degan muammo vujudga kelmaydi va uning bankrotlik xavf-xatari (riski) kamayadi. Bundan tashqari ijobiy tomonlari ham mavjud. Xususan o'z-o'zini moliyalashtirish korxonani rivojlanganligi va uning yaxshi moliyaviy holatini bildiradi va yana raqobatchilardan ma'lum bir ustunlikka ega bo'ladi, boshqa korxonalarda bunday imkoniyat bo'lmasligi mumkin. Har qanday tijorat tashkilotining asosiy o'z-o'zini moliyalashtirish manbai bu, asosan, sof foyda va amortizatsiya ajratmasi xisoblanadi.

1) "Foyda investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida".

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning asosiy maqsadi, bu maksimal foyda olishdir. U korxona faoliyatining asosiy moliyaviy natijasi xisoblanadi.

Korxonaning balans foydasi (Fb) quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

$$Fb = Fs + Fm + (Db - Xb)$$

Bu yerda, Fs-mahsulot (ish, xizmat) sotishdan tushgan foyda, Fm-korxona mulkini sotishdan tushgan foyda Db.-boshqa operatsiyalardan tushgan daromad, Xb.-boshqa operatsiyalar bo'yicha xarajatlar.

Yalpi foyda-foyda solig'i olish uchun soliq to'lanadigan baza xisoblanadi. Korxonani o'z ixtiyorida qoladigan foyda, ya'ni sof foyda (Fs) qiziqtiradi va quyidagicha teng bo'ladi:

$$Fs = Fb - Sf$$

Bu yerda, Fb-balans foyda

Sf-foyda solig'i va boshqa majburiy to'lovlar. Zamonaviy sharoitida korxona o'z ixtiyorida qoladigan foydani o'zi mustaqil taqsimlaydi va bu erda shunday savol kelib chiqadi, bu foydani qanday qilib eng samarali taqsimlash mumkin? Uni ishlab chiqarishni rivojlantirishga: uy-joy, dam olish uyi, bog'cha va ishlab chiqarishga mo'ljallangan obyektlarni qurishga; agar aksionerlik jamiyati bo'lsa dividend to'lashga; xayriya maqsadlariga va boshqalarga yo'naltirilishi mumkin. Foydadan samarali foydalanish uchun korxonaning ayni vaqtdagi va istiqboldagi texnik holatini va korxona jamoasini ijtimoiy holatini yaxshi bilish lozim. Agar korxona ishchilari ijtimoiy sohada, shu jumladan ish haqi darajasi bo'yicha, boshqa korxonalarga nisbatan yaxshiroq ta'minlangan bo'lsa, bu holda foyda birinchi navbatda, ishlab chiqarishni rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, agar korxonaning texnik rivojlanish darajasi past bo'lib, bu korxonaning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga to'sqinlik qilib, korxonani bankrotlikka olib kelsa, bunday holda, foydani korxonani rivojlantirish uchun yo'naltirish lozim. Shunday qilib, korxona foydasi uning iqtisodiy va ijtimoiy darajasiga asoslangan holda taqsimlanishi lozim.

Korxonada ushbu muhim qoidaga amal qilishlari lozim-«foyda korxonaning istiqbolda rivojlantirishini amalga oshirishga turtki berishi lozim». Shunday qoida borki, ishlab chiqarishni rivojlanishi, oxir oqibatda korxona daromadi hajmini o'sishiga olib keladi, bu esa kelajakda korxona jamoasini ijtimoiy muammolarini hal bo'lishiga va korxona investitsiya imkoniyatlarini kengayishiga olib keladi.

2) «Amortizatsiya ajratmalari investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbai sifatida»

Amortizatsiya - asosiy vositalarni va nomoddiy aktivlarni normativ xizmati muddati davomida qiymatini ishlab chiqarilayotgan mahsulotga o'tkazib borish jarayonidir.

Asosiy vositalar tarkibiga xizmat muddati bir yildan kam bo'lmagan, qiymati 50 minimal maoshdan yuqori bo'lgan va o'z qiymatini ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxiga asta sekinlik bilan o'tkazib boradigan ishlab chiqarish vositalari kiradi. Ular: bino, inshoot, asbob- uskuna, mashina, transport vositalari, o'lchovchi uskunalar va h.k. Asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida ham jismonan, ham ma'naviy eskiradi. Obyektlar qiymati hisoblangan amortizatsiya ajratmalari hisobidan qoplanadi.

Amortizatsiya ajratmalari investitsiyalarni moliyalashtirishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Ular qayta ishlab chiqarishni (ya'ni takror ishlab chiqarish) tashkil qilib qolmay, balki ma'lum darajada ularni kengaytirishga ham mo'ljallangan bo'ladi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida amortizatsiya korxonaning investitsiya ehtiyojini 70-80%ini qondiradi. Mamlakatimizni bozor iqtisodiyotiga o'tishi bilan amortizatsiya ajratmalarini investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatidagi ahamiyati ham o'sdi. Bu birinchi navbatda, asosiy fondlarning tez-tez qayta baholanishi va ko'p korxonalarning zararga ishlayotganligi bilan bog'liq.

Investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida boshqalariga nisbatan ustunlik tomoni shundaki, korxonaning har qanday moliyaviy xolatida, bu manba o'z o'rniga ega bo'ladi va doimo korxona ixtiyorida bo'ladi.

Raqobat jarayoni, asosiy fondlarni yangilab turishni talab etadi, bu esa kelgusidagi investitsiyalar uchun jadallashtirilgan amortizatsiya ajratmalarini hisoblashni taqozo etadi. Lekin, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida jadallashtirilgan amortizatsiya usulini qo'llash salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, intensiv tarzda qayta ishlab chiqarish amalga oshiriladi. Buning natijasida amortizatsiya ajratmalari, o'zi alohida bir shaklni tashkil qiladi. Boshqa qilib aytganda, kengayadi va investitsiyalash uchun oldingisiga nisbatan barqaror moliyaviy bazaga aylanadi. Shunday qilib, amortizatsiya ajratmalari korxonaning investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi muhim vositaga aylanadi.

3) Korxonaning investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning ichki moliyaviy resurslari bo'lib quyidagilar xisoblanadi:

- xo'jalik usulida bajarilgan qurilish-montaj ishlaridan kelgan foyda (qilingan iqtisod);
- asosiy vositalarni likvidatsiya qilingan vaqtda olingan yaroqli materiallar;
- aylanma mablag'larning aylanishini tezlashishi xisobiga, muomiladan bo'shatilgan aylanma mablag'larning bir qismi;
- korxonaning o'zida tashkil qilingan maxsus rezerv fondlari va boshqalar.

Investitsion loyihalarni baholashda shuni hisobga olish lozimki, ishlab chiqarilgan mahsulot realizatsiyasidan, soliqlar ayirib tashlanadi. Ammo, bu hisoblangan soliqlar, amortizatsiya ajratmalari singari ma'lum muddat korxona oborotida qo'shimcha ishlatilishi va vaqtincha moliyaviy resurs bo'lishi mumkin.

4) Agar korxona investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda o'z mablag'lari etarli bo'lmasa, bunday holda, korxona mablag'larni qimmatli qog'ozlar chiqarish yoki bank krediti orqali jalb qilishi mumkin. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishning keng tarqalgan va moliyalashtirishning asosiy manbalaridan bo'lib, qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish hisoblanadi.

Qimmatli qog'ozlar chiqarish, investitsiyalarni moliyalashtirishda markazlashgan mablag'lar va bank kreditlarining hissasini pasayishiga olib keladi.

Qimmatli qog'ozlar bozori va kredit bozori, pul mablag'lariga ehtiyoji bo'lgan tarmoqlarga (korxonalarga) pul mablag'larini taqsimlab korxonalarning moliyaviy holatini barqarorlashtiradi.

Jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan xarid qilinadigan qimmatli qog'ozlar ichida keng tarqalgan turi aksionerlik jamiyatlari tomonidan chiqariladigan aksiyalardir.

Aksiya - bu korxona mulkiga aksionerlarning qo'shgan xissasini tasdiqlovchi hujjat. Aksiyalar bo'yicha daromadlar dividend shaklida olinadi. Aksiyalar chiqarish orqali zarur bo'lgan pul mablag'lari jalb qilinadi. Aksionerlik kapitalini shakllantirishda ikki xil aksiya emissiya qilinadi: oddiy va imtiyozli aksiyalar.

Oddiy aksiya — aksionerlik jamiyatini boshqarishni huquqini beradi (aksionerlarning umumiy yig'ilishida qatnashish, dividend olish huquqi, jamiyatni likvidatsiya qilayotganda

aksiyalar qiymatiga teng miqdorda korxona mulkini olish). Barcha oddiy aksiyalarning nominal qiymati bir xil bo'lishi lozim.

Imtiyozli aksiyalar ovoz berish xuquqiga ega bo'lmaydi, lekin uning afzallik tomoni shundaki, u aksionerga oldindan ma'lum bo'lgan, qat'iy belgilangan foiz bo'yicha daromad bilan ta'minlangan bo'ladi. Daromad hajmi aksionerlik jamiyati faoliyat natijasiga bog'liq bo'lmaydi. Aksionerlik jamiyatlari ochiq yoki yopiq turdagi jamiyatlarga bo'linadi. Ochiq turdagi aksionerlik jamiyatlari o'z aksiyalarini barcha xohlovchilariga ham, yopiq turdagi aksionerlik jamiyatlari faqat o'z ishchilariga sotishi mumkin. Mulkchilikning aksionerlik shaklida korxonaning xo'jalik faoliyati natijasi uchun aksionerlarning javobgarlik ma'suliyati oshadi. Ishchilarning bo'sh pul mablag'larini aksiyalarga joylashtirishi, ularning mablag'larini inflyatsiyadan himoyalasa, boshqa tomondan ishlab chiqarish natijasi uchun ma'suliyatini oshiradi. Chunki o'zi bundan manfaatdor bo'ladi. Bank krediti uchun albatta foiz to'lanishi shart, korxonaning moliyaviy natijasidan qat'iy nazar (foyda ko'rdimi yoki zarar). Aksiyalar (oddiy aksiya) uchun korxona faoliyati natijasiga qarab aksionerlarga dividend to'lanadi. Korxona zarar ko'rsa, dividend to'lamaydi. Aksionerlar yig'ilishi qaroriga binoan, hisobot yilida dividendlar to'lanmasdan korxona faoliyatini kengaytirishga yoki biror investitsion loyihani moliyalashtirish uchun yo'naltirilishi mumkin. Bundan tashqari aksionerlik jamiyati ustidan davlat va aksionerlarning nazorat sifati oshadi. Qimmatli qog'ozlar orqali zarur mablag'lar bank kreditiga nisbatan ko'proq to'planadi. Aksionerlik kapitali nafaqat pul shaklida, balki, texnika, texnologiyalar ko'rinishida ham bo'lishi mumkin. Loyihani moliyalashtirishning qimmatli qog'ozlar emissiya qilish shaklining ijobiy tomoni shundaki, investitsion loyihani amalga oshirish uchun asosiy zarur moliyaviy resurslar yoki boshqa resurslar loyihani amalga oshirishdan oldin yoki uni amalga oshirish jarayonida kelib tushadi.

Korxonalar o'z investitsiya faoliyatini jalb qilingan mablag'lar hisobiga moliyalashtirish uchun bir qator imtiyozlar joriy etildi, xususan, "yuridik shaxs bo'lgan aksiyadorning o'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasini ustav fondini (kapitalini) ko'paytirish uchun yo'naltirish chog'ida qo'shimcha aksiyalar qiymati yoki aksiyalarning nominal qiymatini ko'paytirish tarzida olingan daromadlari (foydasini) soliq solish obyekti bo'lmaydi".

Aksiyadan tashqari korxona obligatsiya chiqarish yo'li bilan mablag'larni jalb etadi.

Obligatsiya - bu qarzdorlik majburiyati bo'lganligi sababli aksiyaga nisbatan risk kamroq bo'ladi va obligatsiyalar shu sababli aksiyaga nisbatan tezroq sotiladi. Bu esa korxonaga zarur mablag'larni bir muncha qisqa vaqt ichida to'plash imkonini beradi. Obligatsiyaning aksiyaga nisbatan riski kamroq bo'lganligi sababli, obligatsiyaga to'lanadigan foiz aksiya bo'yicha dividendga nisbatan pastroq bo'ladi. Korxona uchun esa aksiya chiqarish, obligatsiya chiqarishga nisbatan qulayroqdir. Chunki foyda miqdoriga qarab, dividendni o'zgartirishi mumkin, obligatsiyada esa foiz qat'iy belgilangan bo'ladi.

Aholi oddiy aksiyaga nisbatan imtiyozli aksiya olishga qiziqadi. Shunday ekan, korxona imtiyozli aksiyalarini oddiy aksiyalarga nisbatan tezroq sota oladi. Lekin imtiyozli aksiyalar nominal qiymati, jamiyat ustav kapitalini 20% idan oshmasligi kerak.

Ayrim hollarda, aksionerlik kapitali faqatgina boshlang'ich kapital qo'yilmalarni qoplabgina qolmay, yana korxonaning sof aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojining katta qismini qoplaydi. Bu holat odatda, korxonaning moliyaviy resurslarni faqat yuqori foiz ostida olish mumkin bo'lgan sharoitdagina yuz beradi. Bu vaziyatda depozitlarga to'lanadigan foiz stavkalari ham juda yuqori bo'ladi, shuning uchun, korxona etarli resurslarni tashkil qilish uchun investitsion loyiha yuqori daromadligi va o'ziga jalb qiluvchi bo'lishi kerak. Boshqa holatlarga nisbatan arzonroq qarz yoki muddatli kreditlar olish mumkin bo'lgan holatda, loyihalarni ssudalar yordamida moliyalashtirishga intilish o'sadi.

Har qanday holatda uzoq muddatli qarzlar va aksioner kapitali o'rtasida balans tutib turish lozim. Qanchalik aksioner kapitali hissasi yuqori bo'lib, shunchalik qarz majburiyatilari xissasi kam bo'lsa, soliq to'lagunga qadar foyda shunchalik yuqori bo'ladi. Moliyalashtirishda qarz majburiyatlari hissasi qanchalik yuqori bo'lsa, shunchalik, majburiyatlar bo'yicha foiz to'lovlari yuqori bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining 23 iyul 2007 yildagi "O'zbekiston Respublikasining

iqtisodiy sohadagi ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq: "Korxonalarning obligatsiyalari" degan so'zlar "Korporativ obligatsiyalar" degan so'zlar bilan almashtirildi (Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risidagi Qonunning 5 – moddasi).

Korporativ obligatsiyalarni faqat ochiq aksiyadorlik jamiyatlari auditorlik tashkilotining xulosasi bilan tasdiqlangan o'z kapitalining obligatsiyalar chiqarish to'g'risida qaror qabul qilingan sanadagi miqdori doirasida chiqarishlari mumkin.

Korporativ obligatsiyalar chiqarishga faqat ochiq aksiyadorlik jamiyatining ustav fondi to'liq to'langanidan keyin yo'l qo'yiladi.

Har bir loyihada moliyalashtirishning turli xil shakllarining oqibatlarini tubdan baholash lozim va shunday moliyalashtirish manbasini aniqlash lozimki, unda resurslar va iqtisodiy qaytim mos kelsin, ya'ni:

- aksionerlik kapitali bilan birgalikda qarzga olingan mablag'lar ham investitsion loyihani moliyalashtirish manbai bo'ladi.

- moliya bozorlarining asosiy vazifasi – jamg'armalarni ishlab chiqarish investitsiyalariga yo'naltirishdir. Moliyaviy bozorlarsiz korxonalar o'z mablag'lariga tayanishga majbur bo'lar edilar, bu esa uni rivojlanishini keskin chegaralib qo'yadi.

5) Investitsion loyihani moliyalashtirishning qarzga olingan manbai bo'lib, bank kreditlari, ipoteka ssudalari, sug'urta kompaniyalaridan olingan qarzlar yoki byudjetdan tashqari fondlardan olingan kreditlar hisoblanadi.

Ushbu, moliyalashtirish manbalari ma'lum muddatga qaytarish va to'lovlilik shartli asosida beriladi. Investitsion loyihalarni kredit asosida moliyalashtirishning afzalroq tomoni shundaki, faoliyat yuritayotgan korxona uchun modernizatsiya, rekonstruktsiya ishlari va kerakli me'yorda ishlab chiqarish quvvatini ta'minlashda, ya'ni korxona ishlab chiqarish faoliyatni kengaytirmoqchi bo'lsa, kreditdan foydalangani ma'qul, chunki, ishlab turgan korxona aktivlari ushbu kreditlar qaytarilishiga garov bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Yangi tashkil etilayotgan korxona, tashkilotlar uchun esa investitsion loyihalarni moliyalashtirish uchun, aksioner kapitalidan foydalanish maqsadga muvofiqdir, chunki yangi tashkil etilgan korxonalar uchun bank kreditidan foydanish yuqori risk bilan bog'liq bo'lib, kredit olishda korxona uni qaytarish uchun etarli darajada moliyaviy resurslar bilan yoki boshqa aktivlar bilan ta'minlanmagan bo'lishi mumkin, bunday shartlarni yangi korxona bajarmasligi sababli, aksionerlik kapitalidan foydalanadilar. Likvidlik bilan bog'liq bunday vaziyatlarda yangi korxona qiyin vaziyatlarga tushib qoladi. Loyiha yaxshi baholanganda, ham, yaxshi texnik asoslanganda ham banklar yuqori foiz stavkasida kredit berishlari mumkin. Aksioner kapitali esa bunday muammolar keltirib chiqarmaydi, ammo uni yig'ish ancha murakkab vazifadir, bank kreditlari esa bundan mustasnodir.

Investitsion loyihalarni kreditlash sharti, foiz stavkasi o'zgarishi bilan loyiha iqtisodiy ko'rsatkichlarlarining o'zgarishi orasidagi munosabat bilan aniqlanadi. Ma'lumki, foiz stavkasi o'zgarmas va o'zgaruvchan bo'ladi. Shu sababli korxona investitsiya loyihasini moliyalashtirishda kredit olmoqchi bo'lsa, u uzoq muddatli bo'lsa, u holda o'zgarmas foiz stavkasidagi kreditdan foydalanadi.

Yaxshi asoslangan loyiha uchun qarz mablag'lari olish bir muncha osonroq bo'ladi. Moliyalashtirish jarayonini qarzga olinadigan mablag'larni hajmini aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi, bu kredit olishni kafolatlashi mumkin. Ushbu ssuda kapitalini quyidagilarga yo'naltirilishi mumkin: asbob-uskunalar xarid qilish, ishlab chiqarishni kengaytirishga, modernizatsiya, rekonstruktsiya qilish va boshqalarga. Ssuda kapitalini quyidagi turlarga ajratish mumkin: aylanma mablag'larni tashkil qilish maqsadida tijorat, bank yoki mol-etkazib beruvchilarning turli xil shakldagi kreditlari yoki milliy va xorijiy moliyaviy institutlarining uzoq muddatli kreditlari. Bank tomonidan olinadigan foizlar beriladigan kreditning hajmi, muddati uning ta'minlanganligi, kreditlash shakli, kreditning risk darajasi va boshqalarga bog'liq tarzda differentsiyallashadi. Hozirgi vaqtda investorlar tez qaytish beruvchi tadbirkorlik faoliyatiga

kreditlarni jalb qilmoqdalar.

Kreditlar, kreditlash muddatiga ko'ra qisqa muddatli (1 yilgacha) va uzoq muddatli (1 yildan yuqori) turlarga bo'linadi. Korxonaning asosiy fondlari uchun olingan uzoq muddatli kreditlarni odatda investitsiya deb atashadi. Uzoq muddatli kreditlarning obyektiv zarurligi korxonani ishlab chiqarishini kengaytirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Aynan shu sharoitda kredit munosabatlarida uzoq muddatlilik xarakteri vujudga keladi. Bu qarzdorga o'z mablag'larini o'z muomalasidan olishga (oborotidan olishga) nisbatan, bir muncha qisqaroq vaqtda pul mablag'larini olish imkoniyatini beradi. Kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishning kredit usulining afzallik tomoni mablag'larni qaytarishlik bilan bog'liqdir. Bu kapital qo'yilmalarni haqiqiy qoplanishi va kreditni qaytarilishini nazaratini kuchaytiradi. Bu esa o'z-o'zidan mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Hozirda real iqtisodiyotda investitsiyalar daromadlilik darajasi bank foiz stavkasiga nisbatan yuqori bo'lgan, savdo kredit va vositachilik operatsiyalarini kreditlash bilan chegaralanib qolmoqda.

12.3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari

Moliyaviy resurslarni jalb etish imkoniyati nuqtai nazaridan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning ikki usuli: tashqi va ichki manbalarga asoslangan moliyalashtirish farqlanadi. Moliyalashtirishning tashqi manbalariga davlatning maxsus imtiyozli kreditlari (Davlat mulk qo'mitasi, Bandlik jamg'armasi, Dehqon va fermer xo'jaliklari jamg'armalari, Mikrokreditbankning maxsus resursi va h.k.); tijorat banklari kreditlari (Imtiyozli kreditlash maxsus jamg'armasi); qimmatli qog'ozlar chiqarish va sotishdan tushgan mablag'lar; xorijiy kredit liniyalari mablag'lari va boshqalar kiradi.

Moliyalashtirishning ichki usulidan foydalanishda moliyaviy resurslar tashkil topish manbalari sifatida quyidagilar maydonga chiqadi: foyda, oborotdan tashqari aktivlarni sotish, mol etkazib beruvchilardan olingan kreditlar, debitorlik qarzlarning kamayishi, amortizatsiya ajratmalari, tadbirkorlarning jamg'armalari va boshqalar. Ayrim holatlarda muhim moliyalashtirish manbai sifatida mol etkazib beruvchilardan olingan kreditlardan foydalanish mumkin, biroq, bunda mol etkazib beruvchilar bilan yaxshi munosabatlar saqlanishi va ta'minotning barqarorligi buzilmasligi lozim.

Tashqi moliyalashtirishning har qanday usulida korxona qarz olish hisobiga yoki aksiyalar chiqarish yo'li bilan moliyalashtirishni tashkil etadi. Tashqi manbalardan jalb etilgan mablag'lar quyidagi uch xil baholash mezoniga asoslanadi: mablag'lardan imkon boricha foydalanish vaqti, xarajatlar miqdori (qarz kapitali qiymati), korxona ustidan nazoratning darajasi.

Investitsiya loyihalarini qarz mablag'lari hisobiga moliyalashtirish moliyalashtirishning ssuda vositalaridan foiz to'lash hisobiga foydalanishni xususiyatlovchi usulga asoslanadiki, uning miqdori mahsulot hajmi va korxona foydasi bilan bevosita bog'langan. Ssuda yordamida moliyalashtirish olinadigan qarz qaytarilishi ta'minlanishi uchun mulkiy aktiv bo'lishini talab etadi. Aksiyalar chiqarish yordamida moliyalashtirish uning oldindan ta'minlanishini talab etmaydi, biroq, sarmoyachi uchun korxona mulkiga ma'lum miqdorda egalik qilish huquqini beradi. Investor o'z ulushiga mos tarzda korxona foydasida va aktivlarni boshqarishda qatnashadi.

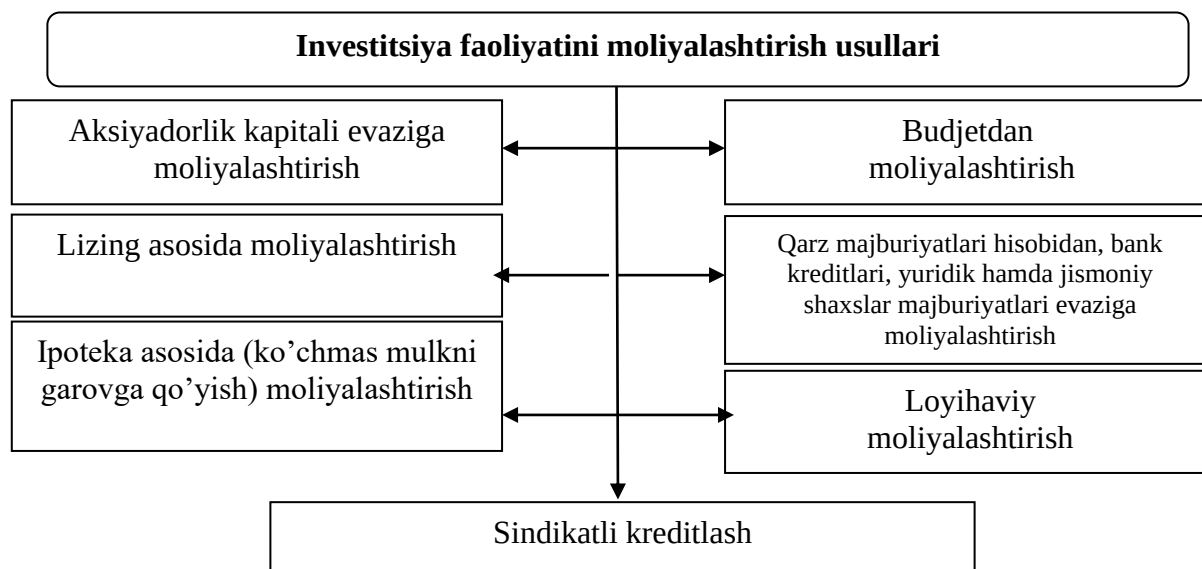
Ko'pincha, korxonani moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyoj ham, qarz olish ham aksiyalar chiqarishning birligida qondiriladi.

Korxonani moliyalashtirishda aksiyalar chiqarishga raqobatdosh bo'lgan manba bank kreditidir. Bank krediti faqatgina mulk yoki oborot aktivlarining garovi asosida beriladi. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni bu usulda amalga oshirishda kredit uchun foiz to'lovlari, kreditlarning qaytarilish muddati va tartibini hisobga olish lozimki, bu omillar o'ta qattiq shartlarda qo'yiladi.

Qarz mablag'larini banklardan tashqari yana turli moliya-kredit institutlari (lizing kompaniyalari, ipoteka banklari, ishlab chiqarish zaxiralari yoki debitorlik qarzlari evaziga moliyalashtirish bilan shug'ullanuvchi ulgurji mol etkazuvchi tashkilotlar yoki faktoring

kompaniyalari) ham berishlari mumkin.

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish turli usullar bilan amalga oshiriladi. Uni 12.1-rasm orqali ifodalaymiz.

12.1-rasm. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari⁸⁰

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning umumiy summasi asosiy (loyiha-qidiruv ishlari, maydon tayyorlash, qurilish, texnologiya hamda uskuna-jihozlar sotib olish, montaj, xodimlarni o'qitish va boshqalar) va aylanma (xom ashyo, materiallar, chetdan xarid qilinadigan yarim fabrikatlar, yoqilg'i, energiya, mahsulot ishlab chiqarish va uni sotish xarajatlari va boshqalarni) kapitalga qilinadigan xarajatlardan tashkil topadi.

Shunday qilib, investitsiya faoliyati o'zining aniq tasniflash mezonlari va yo'nalishlariga ega bo'lgan faoliyat turi sifatida uni moliyalashtirish quyidagi:

- qimmatli qog'ozlar bozori orqali moliyalashtirish;
- xorijiy investitsiyalar asosida moliyalashtirish;
- tijorat banklari va xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan ulush qo'shish orqali moliyalashtirish mexanizmi yoki kredit liniyalari orqali moliyalashtirish;
- sinditsiyalashtirilgan kreditlar asosida moliyalashtirish mexanizmi;
- investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish mexanizmi;
- venchurli moliyalashtirish;
- korporativ moliyalashtirish;
- lizing orqali moliyalashtirish kabi mexanizmlar majmui hisobiga amalga oshiriladi.

Investitsiya loyihalarini venchurli moliyalashtirish – yuqori risk holatida moliyalashtirish hisoblanadi. Venchurli moliyalashtirish, asosan, zamonaviy texnika, texnologiya va yangi turdagi ishlab chiqarishlarga joylashtiriladi. Venchur operatsiyalari (riskli operatsiya) – kapital qo'yilmalar shaklidagi pul operatsiyalari hamda qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar – ilmiy-tadqiqotlar, loyiha-konstruktorlik ishlanmalari, kashfiyotlar yaratish va joriy qilish, yangi texnologiyalarni joriy qilishni moliyalashtirish bilan bog'liq bo'ladi. Bunday moliyalashtirish, asosan, innovatsion banklar va venchur firmalari (fondlari) tomonidan amalga oshiriladi.

Shuningdek, investitsiyalarni moliyalashtirishning bozor mexanizmlariga xos bo'lgan aralash shakldagi moliyalashtirish, xo'jalik subyektlari va aholining bo'sh mablag'larini to'g'ridan-to'g'ri investitsiya obyektiga yo'naltirish, budjetdan tashqari jamg'armalarning mablag'lari evaziga moliyalashtirish kabilarni ham kiritish mumkin.

⁸⁰ G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: «Moliya», 2003. – B. 80.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

Reja:

- 13.1. Moliyaviy vositalarning mohiyati va ahamiyati.
- 13.2. Moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar)ning turlari va xususiyatlari.
- 13.3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'рни va roli tahlili.
- 13.4. Moliyaviy investitsiyalar samaradorligini baholash.

Tayanch iboralar: moliyaviy instrumentlar, hosilaviy qimmatli qog'ozlar, diller, obligatsiya, xalqaro birja bozori, likvidlilik, oddiy aksiyalar, imtiyozli aksiyalar.

13.1. Moliyaviy vositalarning mohiyati va ahamiyati

Moliyaviy vositalar – bu, umuman olganda, monetizatsiyalashgan real bazisga ekvivalent qiymatga va xossalarga ega bo'lgan, maxsus iqtisodiy-huquqiy mexanizm bilan ta'minlangan, moliya bozoridagi munosabatlarni belgilovchi, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlanishi va qayta taqsimlanishini ta'minlovchi, ma'lum shakllarda daromad keltiruvchi vosita sifatida har hil turlarda, shakl va mazmunlarda namoyon bo'ladigan ham investitsion kapital, ham to'lov vositasi, ham alohida moliyaviy tovardir.

Moliyaviy vositaning ekvivalentlik xossasi bevosita va bilvosita, real va nisbiy bo'lishi mumkin.

Moliyaviy vositalarning tovarlilik xossasi uni boshqa turdagi tovarlardan (ko'chmas va intellektual mulk, xom ashyo va shu kabilar) farqli kimningdir (iqtisodiyot subyektlari) tomonidan chiqarilishi, o'ziga xos moliya bozorida muomalada bo'lishi, unda maxsus funktsiyalarni va rolni bajarishi bilan belgilanadi.

Har qanday moliyaviy vositani u yoki bu belgi asosida tasniflanishining mazmuni uning xossa va xususiyatlari bilan bog'liq holda amaliy ahamiyati bilan belgilanishini hisobga olsak hamda, agar ko'rilayotgan vosita turini kelib chiqishi, maqsadi va funktsiyasini, uning bozor muomalasini bir-biri bilan taqqoslaydigan bo'lsak, albatta sezilarli farq namoyon bo'ladi. Masalan, pul va uni tovar toifasiga aylantiruvchi vositalar (kredit, chek, kartochkalar va h.k.) muomalasi uchun ularga hos bo'lgan moliya bozori segmentlari – mos ravishda pul bozori va kreditlar bozori va h.k. zarur, valyuta uchun valyuta bozori, sug'urta risklarini boshqarish xizmatlari uchun sug'urta polislari bozori, qimmatli qog'ozlar uchun esa faqat fond bozori kerak.

Moliyaviy vositalarning tovar sifatidagi asosiy maqsadlaridan biri foyda olish bo'lganligi uchun kapitalni (jamg'armani) orttirish – bir vaqtning o'zida kapital qo'yilmalar uchun mo'ljallangan bozor hamdir.

Pul mablag'lari moliyaviy vositalarning har qanday turiga qo'yilishi (yo'naltirilishi) mumkin. Buning barcha holatlarida yo'naltirilgan pul mablag'lari vaqt mobaynida o'z orttirmasiga (yoki zarariga) ega bo'lishi, ya'ni foyda yoki zarar keltirishi mumkin.

Demak, moliyaviy vositalarlar moliyaviy resurslarni investorlardan iste'molchilarga tomon va aksincha yo'nalishda harakat qilishini ta'minlovchi vositalar xisoblanadi.

Fond bozori vositalari -bu investitsiyalash faoliyatini moliyalashtirishda qo'llaniladigan turli xildagi qimmatli qog'ozlar va ularning xosilalaridir. Investitsion maqsad va investitsiyalarni samarali boshqarish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turli xossa va xususiyatlarga ega bo'lgan vositalar qo'llanilishi mumkin.

Fond bozori vositalari vaqt o'tishi bilan uzluksiz takomillashib borishi yoki qandaydir qo'shimcha hossaga va funktsiyaga ega bo'lishi yoki mazmunan va shaklan o'zgarishi tabiiy holatdir.

Muomalaga chiqarilishi maqsadi – to'lov va pul aylanmasi (oboroti) uzluksizligini ta'minlash,

investitsiyalarni jalb qilish va ular bo'yicha daromad olish bo'yicha, mos ravishda: kredit-pul siyosatini amalga oshirishning qarz munosabatlarini mujassamlashtiruvchi moliyaviy vositalar (davlat va bank vositalari), qarz (davlat va korporativ maqsadda) va ulush (korporativ maqsadda) munosabatlarini ifodalovchi investitsion moliyaviy vositalar.

Segmenti bo'yicha: pul, kredit, valyuta, sug'urta, lotereya o'yinlari, qimmatli qog'ozlar (fond, kapital) bozorlari vositalari.

Bazisiga ko'ra: pul, valyuta, sug'urta, tovar (jumladan hom ashyo), ko'chmas mulk, indeks, foiz stavka (kelajakdagi daromad), qimmatli qog'oz bazisli moliyaviy vositalar.

Iqtisodiyotning u yoki bu subyektiga ko'ra: davlat boshqaruvi va hokimiyatlari, banklar-kredit muassasalari, sug'urta tashkilotlari, birjalar, nomoliya tashkilotlari (korporativ) vositalari.

Chiqarilish muddati bo'yicha: qisqa, o'rta va uzoq muddatli moliyaviy vositalar.

Milliyligi bo'yicha: milliy, xorijiy va xalqaro moliyaviy vositalar.

Iqtisodiy-xuquqiy mazmuni bo'yicha: qarz va ulush munosabatlarini hamda hosilaviy moliyaviy vositalar.

Iqtisodiy-huquqiy xossalari ko'ra: bazaviy va bazisli moliyaviy vositalar. Bazaviy vositalarga ulush va qarz munosabatlarini o'zida mujassamlashtiruvchi emissiyalanuvchi (derivativlardan tashqari) va emissiyalanmaydigan qog'ozlar kiradi. Bazislilariga esa derivativlar (hosilaviy qimmatli qog'ozlar) kiradi.

Funktsiyasi bo'yicha: investitsion vositalar (qimmatli qog'ozlar), banklarning moliyalashtirish vositalari (kredit, depozit, seleng, plastik kartochnalar, cheklar va h.k.), riskni moliyalashtirish vositalari (sug'urta polislari), to'lov vositalari (milliy va horijiy valyuta, halqaro valyuta, kvazivalyuta, birja kotrovkasiga ega bo'lgan valyuta sifatida o'tuvchi oltin, platina, kumush, kamyob elementlar, qimmatbaho toshlar va h.k.), tovar taqsimlovchi vositalar (tovar varranti, konosament, ombor guvohnomasi va shu kabilar), garov qog'ozlari, lotereyalar.

Ro'yxatdan o'tkazilishi bo'yicha: emissiyalanuvchi (Aksiya, obligatsiya, derivativlar) va emissiyalanmaydigan (bank sertifikatlari, cheklar, xususiylashtirish jarayonida qo'llaniladigan vaucher va kuponlar, veksellar, ombor guvohnomalari, konosament, garov qog'ozlari va h.k.) vositalar.

Muomalaga chiqaruvchining tashkiliy-huquqiy shakliga ko'ra: davlat, munitsipal va korporativ moliyaviy vositalar.

Egalik huquqini belgilash bo'yicha: taqdim etuvchiga, egasini ismi yozilgan, orderli moliyaviy vositalar.

Daromad turlariga ko'ra: dividend beruvchi, belgilangan va suzuvchi foiz stavkali, kuponsiz (diskontli), yutuqli moliyaviy vositalar.

To'lov muddati bo'yicha: spot va muddatli bozor vositalari.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, fond bozori vositalarni keng qamrovli ekanligi, investitsiyalarni moliyalashtirish jarayonida ularning xossa va xususiyatlari va investitsion maqsad asosida turli vositalardan foydalanish mumkinligini ko'rish mumkin.

13.2. Moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar)ning turlari va xususiyatlari

Ma'lumki qimmatli qog'ozlar vositasida investitsiyalarni moliyalashtirish jaxon amaliyotida keng tarqalgan. Moliyaviy investitsiyalarning asosini qimmatli qog'ozlar va ularning xosilalari tashkil etadi. Qimmatli qog'ozlar o'zining investitsion jozibadorligi orqali firma va kompaniyalarning bozor faolligini belgilovchi vositalar xam xisoblanadi.

Maxsus reyting agentliklari kompaniyalarning qimmatli qog'ozlarining sifati, ta'minlanganligi, daromadliligi va ishonchliligiga qarab uning investitsion faolligiga baxo beradilar va investorlarning qiziqishiga sabab bo'luvchi yoki kompaniyaning qimmatli qog'ozlari bozor narhiga ta'sir ko'rsatuvchi ko'rsatkichlarni tegishli tahlillar asosida e'lon qiladilar.

2008 yil 22 iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi qonuniga muvofiq "qimmatli qog'ozlar – hujjatlar bo'lib, ular bu hujjatlarni chiqargan

yuridik shaxs bilan ularning egasi o'rtasidagi mulkiy huquqlarni yoki qarz munosabatlarini tasdiqlaydi, dividendlar yoki foizlar tarzida daromad to'lashni hamda ushbu hujjatlardan kelib chiqadigan huquqlarni boshqa shaxslarga o'tkazish imkoniyatini nazarda tutadi. Qimmatli qog'ozlarning qiymati O'zbekiston Respublikasi milliy valyutasida ifodalanadi". Yuqorida qayd etilgan qonunga ko'ra, qimmatli qog'ozlarga Aksiyalar, obligatsiyalar, xazina majburiyatlari, depozit va jamg'arma sertifikatlar, veksellar, shuningdek, hosila qimmatli qog'ozlar kiradi.

Fond bozori vositalar(qimmatli qog'ozlar)ni birlamchi va xosilaviy vositalarga ajratish mumkin. Birlamchi vositalarga Aksiyalar, obligatsiyalar, depozit va jamg'arma sertifikatlar, veksellar va boshqa vositalarni kiritish mumkin. Ular investitsion faoliyatni moliyalashtirishda birlamchi vositalar sifatida ishtirok etadi hamda firmaning investitsion faolligini belgilashda muhim o'rinni egallaydi.

Hosilaviy qimmatli qog'ozlar tarkibiga esa amaliyotda opsiya, fyuchers, varrant kabi vositalar kiritiladi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar bazis aktivlarining sifatini, daromadlilikini va bozor faolligini, qo'yilmalarning havfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Birlamchi moliyaviy vositalarni ulush va qarz munosabatlarini tasdiqlovchi vositalarga ham ajratish mumkin. Ulushga egalik qilish va fond bozorida ushbu munosabatlarni ifodalashda Aksiyalar asosiy vosita sifatida ishtirok etadi.

Aksiya (frantsuzcha action so'zidan) – o'z egasining aksiyadorlik jamiyati foydasining bir qismini dividendlar tarzida olishga, Aksiyadorlik jamiyatini boshqarishda ishtirok etishga va u tugatilganidan keyin qoladigan mol-mulkning bir qismiga bo'lgan huquqini tasdiqlovchi, amal qilish muddati belgilanmagan egasining nomi yozilgan emissiyaviy qimmatli qog'oz.

O'zbekiston qonunchiligida Aksiyalarning har xil turlari – oddiy va imtiyozli, egasining nomi yozilgan va "ko'rsatuvchi egalik qiladigan", shuningdek, kumulyativ Aksiyalarning ta'rifini uchratish mumkin.

Obligatsiya (lotincha obligatio so'zidan, majburiyat) –bu uning egasi qarz berganligidan guvohlik beruvchi va unga ushbu qimmatli qog'ozning nominal qiymatini unda ko'rsatilgan muddatda belgilangan (qat'iy) foiz to'langan holda qoplash majburiyatini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozdir.

Aksiyadan farqli ravishda obligatsiya emitentning mol–mulkiga nisbatan mulk unvoni hisoblanmaydi. U ovoz berish va boshqarish xuquqini bermaydi. Obligatsiya – bu bir shaxsning (sarmoyador – kreditorning) boshqa bir shaxsga (emitent – qarzdorga) mablag'larni foydalanish uchun berganligi (kredit) haqidagi guvohnomadir. Obligatsiyalar ma'lum muddatga chiqariladi va so'ndirilishi shart. Emitentning faoliyati tugatilganda ularning egalari qimmatli qog'ozlar boshqa turlarining egalarga qaraganda an'anaviy tarzda ustunlikka ega bo'ladi.

Emitentning xususiyatiga ko'ra obligatsiyalar quyidagi uchta katta guruhga bo'linadi: davlat obligatsiyalari, munitsipal obligatsiyalar, korxonalar obligatsiyalari.

Davlat qimmatli qog'ozlari - O'zbekiston Respublikasining g'azna majburiyatlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi vakolat bergan organ tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining obligatsiyalari.

Munitsipal obligatsiyalarning emitentlari sifatida O'zbekiston Respublikasining milliy – davlat va ma'muriy – hududiy tuzilmalarining hokimiyat idoralari qatnashishi mumkin. Obligatsiyalarni chiqarish to'g'risidagi qaror davlat hokimiyatining mahalliy idoralari: Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar, shaharlar, tumanlar hokimiyatlari tomonidan qabul qilinadi.

Korporativ obligatsiyalar - aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan chiqariladigan obligatsiyalar hisoblanadi. Korxonalar obligatsiyalari tijorat krediti va munosabatlarining asosiy quroli bo'lib, unda bir turdagi korxonalar qarzdorlar, boshqa korxonalar yoki aholi esa, kreditorlar bo'lishadi.

O'zbekiston Respublikasining g'azna majburiyatlari - emissiyaviy qimmatli qog'ozlar egalari O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetiga pul mablag'lari kiritganliklarini tasdiqlovchi va bu qimmatli qog'ozlarga egalik qilishning butun muddati mobaynida qat'iy belgilangan daromad olish huquqini beruvchi emissiyaviy qimmatli qog'ozlar.

O'zbekistonda g'azna majburiyatlarining quyidagi turlari chiqariladi:

1. Uzoq muddatli—5 va undan ortiq yil muddatga chiqarilishi mumkin (xalqaro amaliyotda ular BOND degan nomni olishgan).
2. O'rta muddatli – 1 yildan 5 yilgacha bo'lgan muddatga chiqariladigan (NOTE)
3. Qisqa muddatli – 1 yilgacha, 3, 6 va 9 oygacha bo'lgan muddatga chiqariladigan (BILL).

“Uzoq muddatli va o'rta muddatli xazina majburiyatlarini chiqarish to'g'risida”gi qaror O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan, qisqa muddatlilarni chiqarish qarori esa – Moliya vazirligi tomonidan qabul qilinadi.

O'z tabiatiga ko'ra xazina majburiyatlari davlat obligatsiyalariga juda yaqin. Amalda xazina majburiyatlari jismoniy shaxslar uchun chiqariladigan davlat obligatsiyalaridan boshqa narsa emas, ular bo'yicha daromadlarni qimmatli qog'ozlarga egalik qilishning butun muddati davomida olish mumkin. Depozit sertifikatlari

Depozit sertifikat (ingl. Certificate of deposit) – bankka qo'yilgan omonat summasini va omonatchining (sertifikat saqlovchining) omonat summasini hamda sertifikatda shartlashilgan foizlarni sertifikatni bergan bankdan yoki shu bankning istalgan filialidan belgilangan muddat tugaganidan keyin olish huquqini tasdiqlovchi noemissiyaviy qimmatli qog'oz.

O'zbekistonda mustaqillikka erishilganidan keyin 1994 yildan boshlab sertifikatlar ikki turda chiqarila boshlandi:

- depozit sertifikatlari – yuridik shaxslar uchun, 1 yilgacha muddatga;
- depozit (jamg'arma) sertifikatlari – jismoniy shaxslar uchun, 3 yilgacha muddatga.

Veksel (nemischa Wechsel so'zidan) – veksel beruvchining yoki vekselga ko'rsatilgan boshqa to'lovchining vekselga nazarda tutilgan muddat kelganda veksel egasiga muayyan summani to'lashga doir shartsiz majburiyatini tasdiqlovchi noemissiyaviy qimmatli qog'oz.

Oddiy veksel (solo veksel) – bu qarzdorning (veksel beruvchining) muayyan pul summasini ko'rsatilgan muddatda kreditorga (birinchi oluvchisiga) to'lash majburiyatini ifodalovchi hujjat.

Oddiy veksel bilan farqli o'laroq, o'tkazma veksel ikkita emas, balki uchta shaxs qatnashadi:

- veksel beruvchi (trassant);
- veksel bilan birga u bo'yicha to'lovni talab qilish huquqini oluvchi dastlabki haridor (yoki veksel egasi);
- to'lovchi (trassat), unga veksel egasi to'lovni amalga oshirishni taklif etadi (vekselga bu "to'lang" degan so'z bilan ifodalanadi).

Hosilaviy moliyaviy vositalar - o'z egalarining boshqa qimmatli qog'ozlarga nisbatan huquqlarini yoki majburiyatlarini tasdiqlovchi va yuridik shaxslar tomonidan emitentning opsiyonlari, qimmatli qog'ozlarga doir fyucherslar va boshqa moliyaviy vositalar tarzida chiqariladigan qimmatli qog'ozlar.

Hosila qimmatli qog'ozlar (HQQ) – bu shartnomalar bo'lib, ular bo'yicha bir tomon qimmatli qog'ozlarning ma'lum bir miqdorini ma'lum muddatda kelishilgan narxda sotib olish yoki sotish huquqi yoxud majburiyatini oladi. Ko'pincha bazis aktivi (ya'ni shartnoma asosida yotuvchi qimmatli qog'oz) sifatida Aksiyalar va obligatsiyalar ishtirok etadi. Hosila qimmatli qog'ozlar opsiyonlar, fyucherslar va varrantlar ko'rinishida chiqarilishi mumkin.

Opsiya (nemischa option co'zidan) – emitentning muayyan miqdordagi qimmatli qog'ozlarini opsiyonda ko'rsatilgan muddatda qat'iy belgilangan narxda sotib olish huquqini tasdiqlovchi emissiyaviy qimmatli qog'oz.

Opsiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning egasi qimmatli qog'ozning o'zini harid qilmaydi, balki uni sotib olish yoki sotish huquqiga ega bo'ladi. Bunda u o'zining harid qilish yoki sotish xuquqidan foydalanishi yo bo'lmasa, undan voz kechishi mumkin.

Opsiyaning turlaridan biri varrant (varrant) hisoblanadi.

Fyuchers (futures) - o'zida nazarda tutilgan muddatda muayyan miqdordagi qimmatli qog'ozlarni qat'iy belgilangan narxda sotib olish yoki sotish majburiyatini tasdiqlovchi emissiyaviy qimmatli qog'oz.

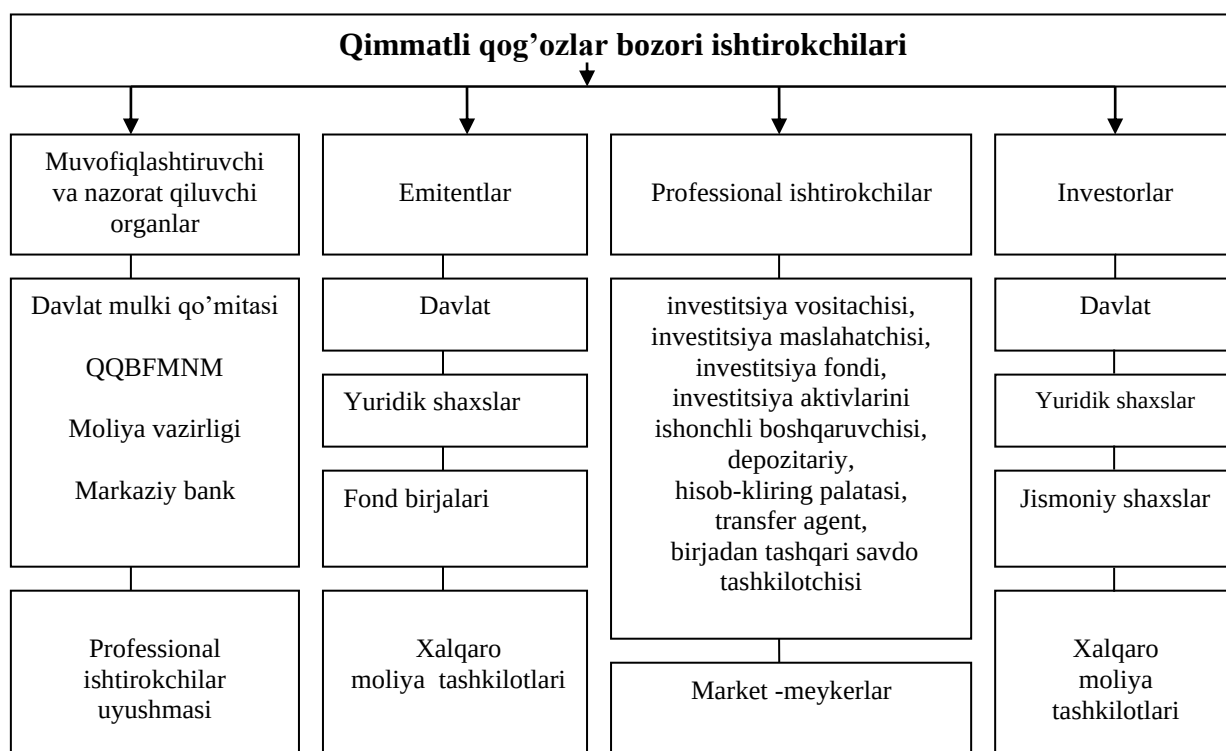
Fyuchers shartnomalari birjalarda sotiladigan qimmatli qog'ozlarga ham, tovarlarga ham taqdim etilishi mumkin.

Fyucherslarning asosiy belgisi – narxining aniqligi va ijro etishning majburiyligidir. Fyucherslar shartnoma bo'yicha sotib olinadigan qimmatlikka egalik qilish huquqining bir qo'ldan boshqa qo'lga zudlik bilan o'tkazilishini nazarda tutmaydi. Fyucherslar yordamida qonun bilan kafolatlangan majburiyat sotib olinadi, bu bitim sifatida rasmiylashtirilishi mumkin. Fyuchersning o'ziga xos belgisi shundan iboratki, ular mazkur qimmatliklar (sotuvchilarda yoki umuman) ayni yilda bormi yoki yo'qmi, undan qati nazar, sotilishi mumkin.

O'zbekistonning qonun hujjatlariga ko'ra, **fyuchers** – bu ma'lum qimmatli qog'ozlarni shartnomada belgilangan narxda ma'lum kelajak sanada sotib olish yoki sotish uchun so'zsiz majburiyatni tasdiqlovchi qimmatli qog'oz (shartnoma)dir. Bazis aktivi birinchi marta muomalaga chiqarilayotgan qimmatli qog'oz bo'lgan fyucherslarni chiqarishga yo'l qo'yilmaydi.

13.3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'rni va roli tahlili

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya bozorining ajralmas tarkibi hisoblangan qimmatli qog'ozlar bozori (QQB) mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. QQBning iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonidagi rolini oshirish mamlakatimiz oldida turgan ustuvor vazifalardan sanaladi. Ya'ni, uning iqtisodiyotdagi roli va ahamiyatini oshirish uchun quyidagi muammolar samarali echim topishiga erishish vazifalarini bevosita hal etish bilan bog'liq bo'ladi: investitsiyalarni faol jalb qilish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni rivojlantirish, inflyatsiyani pasaytirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Ushbu muammolarni hal etish QQBning raqobatbardoshligi, xavfsizligi, barqarorligi, likvidligi, investorlar uchun jozibadorligi va risksizligi darajasini ta'minlash bilan uzviy bog'liq bo'lib, turli tashqi va ichki omillar ta'sirini hisobga olish muhim hisoblanadi.

13.1-rasm. Qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarning tarkibi⁸¹

Yuqoridagi rasmda QQB ishtirokchilarini alohida guruhlariga bo'lib tavsiflangan. Ushbu guruhdagi barcha ishtirokchilar QQB bilan uzviy bog'liqlikda faoliyat ko'rsatadi va QQBning yaxlit infratuzilmasini ta'minlaydi. Bularga quyidagilar kiradi: muvofiqlashtiruvchi va nazorat qiluvchilar, emitentlar, professional ishtirokchilar hamda investorlar.

Moliyaviy globallashuv sharoitida rivojlanayotgan dunyoning barcha mamlakatlari uchun muhim muammo iqtisodiyotda o'z milliy QQB rolini oshirish, bunda iqtisodiyotni modernizatsiyalash, sanoatni rivojlantirish, inflyatsiyani pasaytirish, iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlash maqsadida investitsiyalar jalb qilishni ta'minlash hisoblanadi⁸².

Ushbu muammoni hal etishning muhim shart-sharoitlari QQBdagi investitsiyalar, jamg'armalar, iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, davlat institutlari faoliyati va monetizatsiya o'rtasida chambarchas aloqalar mavjudligi hisoblanadi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib aytish mumkinki, mamlakatimiz QQB rivojlanishini tahlil qilish bugungi kunning muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Fond bozori mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida, iqtisodiyotga moliyaviy investitsiyalarni jalb etishda muhim o'rinni egallaydi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, investorlar huquq va manfaatlarini ta'minlash, investitsion muxitni sog'lomlashtirish qimmatli qog'ozlar bozorini samarali rivojlanish investitsiyalar hajmini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Qimmatli qog'ozlar investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda muhim o'rinni egallaydi. Ular o'zida mulkiy va nomulkiy munosabatlarni mujassamlashtirgan xolda, iqtisodiyotda resurslarni tarmoqlar o'rtasida taqsimlash, investitsiyalarni jalb etish, daromad olish imkoniyatini yaratadi.

Qimmatli qog'ozlar moliyaviy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb etishning muhim vositalari hisoblanib, iqtisodiyotning xavfsizligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Ulushga egalik qilishni tasdiqlovchi vositalar Aksiyadorlik kapitalini ko'paytirish, samarali korporativ boshqaruvda ishtirok etish va belgilangan tartiblarga muvofiq dividendlar olish imkoniyatini yaratadi.

Iqtisodiyotda portfel investitsiyalar hajmini oshirish, chet el investorlarini mablag'larini samarali jalb etish, bozorning integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy investitsiyalar hajmini oshirish qimmatli qog'ozlar bozori muhitini yaxshilash, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

13.4. Moliyaviy investitsiyalar(qimmatli qog'ozlar) samaradorligini baholash

Aksiyalar. Aksiyaning muomala muddati cheklanmagan bo'lganligi uchun yillik dividendlarni D absolyut miqdorda o'zgarmas va bir-biriga teng deb olib, aksiyalarning bahosini aniqlashda doimiy renta modelini qo'llash mumkin. Bu modelda renta hadi $R = D$, unda aksiyaning bahosi:

$$U = \frac{D}{i}.$$

Aksiya bahosini aniqlashda Aksiyalar kursi tushunchasi ishlatiladi. Aksiya kursi Aksiya bahosini uning nominaliga nisbati ko'rinishida topiladi:

$$K = \frac{U}{N} = \frac{\frac{D}{i}}{N}$$

yoki ulushlar birligida, yoki foizlarda (bu holda tenglikning ikkala tomonini 100 foizga ko'paytirish lozim) hisoblanadi. Ba'zi tegishli adabiyotlarda "Aksiya kursi" tushunchasida dividendlarni ikki hil ifodalash (absolyut miqdorda va foizlarda) bilan bog'liq bir muncha

⁸¹ Mavzuning nazariy asoslarini tadqiq etilishi natijasida kiritilgan.

⁸² Mirkin Ya.M. Natsionalniy doklad «Riski finansovogo krizisa v Rossii: faktori, stsenarii i politika protivodeystviya»//Finansovaya akademiya pri pravitelstve RF, 2006.- ss. 47-51. (www.mirkin.ru).

chalkashliklar mavjud. Bilish kerakki, dividend har doim absolyut (pul birligida) miqdorda ifodalanadi, foizlardagi ifodasi esa dividendning absolyut miqdorini nominal narhi bilan solishtirishdan kelib chiqariladi.

“Aksiya bahosi” tushunchasini ko’rishda hisoblab topiladigan bahosi nazarda tutilgan. Hisoblab topiladigan bahodan tashqari Aksiya yana quyidagi baholarga ega:

- nominal bahoga (nominalga);
- kurs bahoga (Aksiyaning bozor bahosi yoki birja narhi sifatida hizmat qiladi);
- buxgalterlik (hisob kitobidagi) balans bahosi.

Nominal – bu Aksiyaning birlamchi emissiyasida ko’rsatilgan bahosi.

Aksiyalarning kurs yoki bozor bahosi (narhi) turlicha va har hil formulalar yordamida hisoblab topiladi. Aksiyaning bu bahosini hisoblashda qo’llaniladigan usullardan birida ikki turdagi investorlarni mavjudligidan kelib chiqiladi. Investorlarning bir turi yuqori dividendlarga yo’nalgan bo’lsa, ikkinchi turi esa Aksiyalarning bozor bahosini ortishiga intiladi. Shunga mos ravishda, Aksiyalarning bozor narhi (bahosi) o’rtacha vaznlashtirilgan summa ko’rinishida aniqlanadi:

$$U_p = x \frac{D}{i} + y U_3, x + y = 1,$$

bunda x – baland dividendlarni orzu qiluvchi investorlar ulushi; y – Aksiya-lar kurs narhining oshishini hohlovchi investorlar ulushi; Ts_3 – bo’lib o’tgan savdolar (savdolarning yopilishi kunida) Aksiyalarning ushbu turiga bel-gilangan bozor bahosi (narhi).

Aksiyalarning bozor narhini hisoblashda x va y qiymatlariga bog’liq holda kurs ($u \approx I$) yoki dividend ($x \approx I$) yondashuv ishlatilishi mumkin. Lekin na kurs va na dividend yondashuv Aksiyalarning real bahosini aniqlashda qoniqarli natija bera olmaydi.

Aksiyalarning kelajakdagi davrlardagi bozor bahosini (narhini) texnik tahlil metodlari yordamida hisoblab topiladi (4.7-paragrafga qaralsin). Bu metodlarga asosan avvalgi davrlar bo’yicha ma’lum bo’lgan Aksiyalarning kurs narhlari statistikasi asosida ushbu Aksiyalar kursini kelajakdagi o’zgarishi prognoz qilinadi.

Aksiyalarning balans narhi – bu Aksiyadorlik jamiyatining sof aktivlari hajmini (so’mlardagi) uning joylashtirilgan (to’langan) Aksiyalari soniga nisbati. Aksiyadorlik jamiyatning sof aktivlari quyidagicha hisoblanadi: aktivlar (asosiy vositalar, nomaterial aktivlar, oborot mablag’lar) summasi minus jamiyatning qarzlar (kreditlar bilan hisob-kitoblar, qarz mablag’lari, kelajak davrlar daromadlari). Aksiyalarning balans bahosi har yili bir marotaba yillik balansni yopilishidan keyin hisoblanadi. Ko’pincha Aksiyaning bozor narhini hisoblashda uning balans bahosi ishlatiladi.

Aksiyalar daromadlilikligi obligatsiyalarnikiga o’hshash hisoblab topiladi. Daromadlilikning uch ko’rsatkichini ajratib ko’rsatish mumkin:

1) daromadlilikning dividend normasi (foizlarda ifodalangan dividendning Aksiya nominaliga nisbati);

2) daromadlilikning joriy normasi (dividendning Aksiyani sotib olish narhiga nisbati):

$$i_r = \frac{D}{U} = \frac{D}{U/i} = i;$$

uning miqdori bankning kredit stavkasini ifodalaydi;

3) daromadlilikning to’liq normasi yoki Aksiyaga vaqtning Δt davrida egalik qilishdagi daromadlilik.

Faqat dividendlarni hohlovchi investorlar (Aksiyaning kurs narhi o’zgarishini hisobga olmaydigan) uchun Aksiya ko’rsatkichlarini hisoblashni ko’ramiz, ya’ni $x_1 - x_2 = I$, $y_1 = y_2 = 0$. Bunda daromadlilik noldan katta bo’ladi, agar $i_1 > i_2$ bo’lsa, ya’ni bank stavkasi pasayganda daromadlilikni kuzatish mumkin (albatta, o’zgarishlar dividendlar miqdorida).

Hozirda barcha mutahassislar tomonidan bir ovozdan Aksiyalar kursi ifodasi qabul qilinmoqda.

Yuqorida ta’kidlanganidek, Aksiyalar daromadlilikligining to’liq normasi uch o’zgaruvchiga bog’liq: dividendlar miqdoriga, bankning ssuda stavkasiga va Aksiyaning sotilish narhiga. Bu o’zgaruvchilar Aksiyalar bo’yicha noaniq miqdorlar hisoblanadi, obligatsiyalar bo’yicha esa faqat

ssuda foizi (nominal va kupon ma'lum) miqdorigina noaniq bo'lishi mumkin. Bu holat (noaniqlik) ishonchsizlikni keltirib chiqarmaydi.

Faraz qilaylik, investor qimmatli qog'ozni so'ndirilishiga t_1 kun qolguncha sotib olgan va so'ndirilishiga t_2 kun qolganda esa sotib yuborgan ($t_1 > t_2$). Bunday daromadni topamiz. So'ndirilishiga mos ravishda t_1 va t_2 kunlar qolgungacha mavjud bo'lgan depozit foiz stavkalarini t_1 va t_2 orqali belgilab olamiz. Unda sotib olish Ts_1 va sotish Ts_2 narhlari quyidagicha hisoblab topiladi:

$$U_1 = \frac{N}{(1 + i_1 \times \frac{t_1}{365})} \quad U_2 = \frac{N}{(1 + i_2 \times \frac{t_2}{365})}$$

Obligatsiyalarning bahosi va daromadlilikini (daromad olish usuliga bog'liq holda) aniqlashda obligatsiyalarning quyidagi har hil turlarini ko'rib chiqamiz:

- nominal narhida so'ndiriluvchi oldindan belgilangan kupon (foiz) stavkali obligatsiyalar;
- nominal bo'yicha so'ndiriluvchi diskont bilan sotiladigan (joylashtiriladigan) nol kuponli obligatsiyalar;

- nominal bo'yicha so'ndiriluvchi bir maromda ortib boruvchi kupon stavkali obligatsiyalar;
- "frantsuz turidagi" obligatsiyalar (ular bo'yicha daromad ularni egalari qo'lida bo'lgan davridagina to'lab boriladi). Obligatsiyalarning daromadlari uch ko'rsatich asosida belgilanadi:

- 1) daromadlilikning kupon normasi (me'yori) bilan (kuponida ko'rsatilgan foiz stavkasida);
- 2) daromadlilikning joriy normasi bilan (kupon daromadini sotib olish narhiga nisbati bilan);
- 3) daromadlilikning to'liq normasi bilan (obligatsiyadan to'liq foydalanganligidan: foiz daromad olish, ularni kapitalizatsiyasi va nominal bahosini olish).

Moliyaviy investitsiyalar samaradorligini baholashdagi muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib, moliyaviy instrumentlarga yo'naltirilgan investitsiyalar bo'yicha ma'lum davr ichidagi daromad fioizi V (*rate of return*) hisoblanadi. Agar investorning bunday daromadining o'sishi darajasini I moliya instrumentiga yil boshida yo'naltirilgan boshlang'ich investitsiya I_0 va undan ma'lum bir davrda (yil ohirida) hosil bo'lgan orttirma ' summasi deb qabul qilinsa, unda quyidagi ifoda ma'nogo ega:

$$I = I_0 + ',$$

Natijada daromad stavkasini (daromadni) V quyidagicha ifodalash mumkin:

$$V = (I - I_0)/I_0 = ' / I_0$$

Ushbu (2) ifodaning surati investorning moddiy farovonligini davr ohirida o'zgarishini (uning darajasini ijobiy yoki salbiy bo'lganini) ko'rsatadi. Qimmatli qog'ozlar bo'yicha daromad olishning boshqa moliyaviy aktivlarga qilingan investitsiyalardan hosil bo'ladigan daromaddan farqli xususiyatini bildiradi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib investor tomonidan olingan daromadni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$' = I - I_0 ,$$

1-chi ifodada $I_0 = 1$ deb qabul qilib, uni quyidagicha ifodalaymiz:

$$I = I + '$$

Ushbu ifodada inflyatsiya hisobga olinmaganligi uchun investitsiya bo'yicha daromad real stavka foiziga R teng bo'ladi. Irving Fisher qoidasiga binoan inflyatsiya i sabali daromad $(1+i)$ marta oshishi lozim bo'lganligi uchun (4) ifodani quyidagicha yozish mumkin:

$$I = (I + ') = (I + R) = (I+R)(1+i) = I + R + i + iR$$

5-chi ifodada, agar R va i miqdorlari kichik bo'lsa, iR ko'paytma juda kichik bo'ladi, u holda uni hisobga olmasa ham bo'ladi. Shuning uchun 5-chi ifodani quyidagicha yozish mumkin:

$$' = R + i ,$$

bunda i – inflyatsion rag'bat, $'$ – nominal stavka, R – real stavka.

7-chi ifodadan prognoz qilinayotgan inflyatsiya sur'ati i va inflyatsion rag'bat bir-biriga mosligi ko'rinib turibdi. Bunday holat o'ta rivojlangan moliya bozori sharoitida bo'lishi mumkin. Agar daromad stavkasining miqdori $R+i$ summadan kichik bo'lsa, moliya bozorida investitsiya

qilish ma'noga ega bo'lmaydi. Yana R va i miqdorlarining kichik darajasida shu ham ko'rinib turibdiki, inflyatsiya sur'atini bir foizga ortishi daromad stavkasini mos ravishda bir foizga ortishiga olib keladi.

Ancha uzoq vaqt muddati uchun 6-chi ifodani 5-chi asosida quyidagicha yozish mumkin:

$$' = R + i + iR$$

Yuqorida aytilganlar asosida investorlarni noaniq va hato qarorlar qabul qilishdan saqlash muhim ahamiyatga ega aks xolda turli omillar ta'sirida investorning daromadi kamayishi yoki butunlay yo'qqa chiqishi muhtimol.

Ma'lumki, kreditor pullarini qarzga berganida ulardan qarz muddati tugamagunicha foydalanishdan mahrum bo'ladi. Qarz oluvchi kredit uchun haq to'lashi lozim bo'ladi. Kreditdan foydalanish uchun kreditorga pul ko'rinishida qarz oluvchi tomonidan to'lanadigan haq foiz shaklida ifodalanadi. Foizlar qarzning asosiy summasiga ma'lum bir davrlarga hisoblanadi. Foizni hisoblashning turli usullari mavjud bo'lib, ularning asosiylarini ko'ramiz.

Oddiy (sodda) foizlar. Farz qilaylik, investitsiya qilish uchun qandaydir boshlang'ich R pul mablag'lari mavjud. Investitsiya qilish natijasida ma'lum vaqt muddati (n davrlarda) o'tganidan keyin boshlang'ich summa iP_n (i – foiz stavkasi bo'lib, u bo'yicha boshlang'ich R summaga foizlar qo'shiladi) miqdorga o'zgaradi. Ya'ni boshlang'ich summa R ma'lum davrlar (n) o'tishi bilan iP_n miqdorga oshib, natijada S (ortgan summa) miqdor hosil bo'ladi:

$$S = P + iP_n = P(1 + in).$$

$(1 + in)$ ifoda oddiy foizlar bo'yicha orttirma ko'paytiruvchi deb nomlanadi. Orttilgan summa S boshlang'ich summa orqali topilgan; foiz stavkasini (i) dekursiv stavka deyiladi.

8-chi ifodadan boshlang'ich R summani topish mumkin. Bunda R miqdorini S orqali uni d foiz stavkasi (antisipativ stavka) bo'yicha diskonlash yo'li bilan topish mumkin, ya'ni:

$$P = S - ndS = S(1 - nd).$$

$(1 - nd)$ ifoda orttirma ko'paytiruvchi deyiladi.

Oddiy foiz stavkalari ko'proq qisqa muddatlardagi hisoblarda qo'llaniladi. Shu munosabat bilan n bir yildan kam davrlarda dekursiv va antisipativ stavkalarni amaliyotda qo'llash xususiyatlarini ko'ramiz. Dekursiv stavka holatida i miqdori quyidagicha qabul qilinadi:

$$n = \frac{t}{365} \quad \text{yoki} \quad n = \frac{t}{366}$$

$(t - \text{foizni hisoblash kunlari soni})$. Agar antisipativ stavka (d) qo'llanilsa, unda:

$$n = \frac{t}{360}$$

Murakkab foizlar. Bir muncha murakkab holatni foizlarning kapitalizatsiyasini hisobga olib ko'ramiz. Shunga o'hshash murakkab antisipativ stavka uchun quyidagi ifodani olish mumkin:

$$P = S(1 - d)^n$$

Bunda orttirish ko'paytiruvchi sifatida quyidagi ifoda bo'ladi:

$$\frac{1}{(1 + d)^n}$$

Agar qimmatli qog'ozlar daromadliliklarini solishtirishda alternatifa sifatida bankdagi depozit qo'yilma daromadliliigi tanlansa, unda daromadlilikning alternativ metodini hozirgi vaqtgacha keng qo'llanib kelayotgan pul oqimlarini diskonlash metodi bilan mos kelishini ko'rish mumkin. Bunda quyidagi savollarga javob topish lozim⁸³:

- bazaviy sifatda qabul qilingan tijorat banklarining depozit stavkasi miqdori to'g'risida;
- bankda pullarni oddiy yoki murakkab foiz stavkalarda hisoblab borish sxemasi to'g'risida.

Birinchi savolga javobni odatda quyidagicha ifodalaydilar: "bazaviy sifatda ishonchli va barqaror ishlayotgan bank stavkasini tanlash lozim". Ba'zan bazaviy stavka sifatida Markaziy

⁸³ Kilyachkov A.A., Chaldaeva L.A. Rinok tsennix bumag i birjevoe delo.-M.: Ekonomist', 2005.-687 s.

bankning qayta moliyalashtirish stavkasi olinadi. Lekin bu stavka o'zining bozor tomonidan belgilanmas-ligi, balki Markaziy bank tomonidan bozorga ta'siri ko'rsatish uchun qo'llanishi bilan qoniqtirmaydi. Ammo ko'p masalalarni echishda yordamga mahsus belgilanadigan bank stavkasi kelishi tufayli, uni baza sifatida olish lozim.

Daromadlilikning ichki stavkasi. Masalaning qo'yilishi quyidagicha: qo'yilmaning joriy va kelajakdagi bahosi ma'lum; hozirdagi ma'lum investitsiyalar kelajakda belgilangan bahoni ta'minlovchi bank foiz daromadining depozit stavkasi noma'lum. Daromadning ichki stavkasi quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$\beta = \sqrt[n]{\frac{P_F}{P_C}} - 1.$$

Pul oqimlarini diskontlash. Ma'lumki, pul oqimlari - bu investor-larning pul shaklida qilgan investitsiyalaridan har hil vaqtda olgan daro-madlari. Diskontlash investitsiyalarning kelajakdagi bahosini ularning joriy bahosiga keltirilishini ifodalab, har hil vaqt va turli shartlarda qilingan investitsiyalarning har hil turlarini o'zaro solishtirish imkonini beradi.

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

Reja:

- 14.1. Uzoq muddatli kreditlarning mohiyati va ularni rasmiylashtirish
- 14.2. Korxonalarning kreditga layoqatliligi, uni aniqlash ko'rsatkichlari va takomillashtirish yo'llari.
- 14.3. Kredit bahosi, kreditni va unga hisoblangan foizlarni so'ndirish
- 14.4. Uzoq muddatli kreditlardan foydalanish ustidan bank nazorati

Tayanch iboralar: kredit, kreditga layoqatlilik, qoplash koeffitsiyenti, likvidlilik koeffitsienti, mustaqillik koeffitsienti, imtiyozli davr, kredit bahosi.

14.1. Uzoq muddatli kreditlarning mohiyati va ularni rasmiylashtirish

Investitsiyalarni moliyalashtirishda bank krediti ishtirokini mavhum tarzda, iqtisodiyotda joriy etilgan huquqiy me'yorlar va o'tkazilayotgan investitsiya siyosatidan, investitsiya faolligi darajasi, moliyalashtirishda qo'llaniladigan mexanizmlardan, amaldagi soliqqa tortish talablaridan, kafolatlar va imtiyozlar tizimi va bank-moliya infratuzilmasining rivojlanganlik darajasidan ayri holda baholab bo'lmaydi. Iqtisodiyotning real sektoridagi investitsiyalarni moliyalashtirish manbai tarzida bank kreditining roli, asosan, jamg'armalarning o'sish sur'atlari, pul, valyuta hamda kapital bozorlarining holati bilan aniqlanadi va belgilanadi. Moliyaviy vositachilikda raqobat muhitining mavjudligi va umuman Markaziy bankning pul-kredit, foiz siyosati va bank institutlari strategiyasi aniqlovchi omillar sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi hududida banklar tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlarni uzoq muddatli kreditlashni tashkil qilish tartibi tijorat banklarining ichki kredit siyosati, O'zbekiston Respublikasi "Markaziy bank to'g'risida", "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonunlarga, Markaziy bankning "Tijorat banklarining kredit siyosatiga nisbatan qo'yiladigan talablar to'g'risida" gi Nizomi va boshqa amaldagi qonun hujjatlarga muvofiq ishlab chiqilgan va O'zbekiston Respublikasi Hududida banklar tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlarning uzoq muddatli kreditlash jarayonlarini tartibga soladi. Hozirgi kunda ko'pgina tijorat banklari uzoq muddatli kreditlash jarayonini o'zlarining ichki kredit siyosatidan kelib chiqqan holda mustaqil amalga oshiradilar.

Uzoq muddatli kreditlar - ishlab chiqarish va ijtimoiy maqsadlar uchun mo'ljallangan obyektlarni, qurilish, rekonstruktsiya qilish, texnik qayta jihozlashga oid harajatlar bilan bog'liq kapital qo'yilmalarni moliyalash, texnika, texnologiyalar va uskunalarni harid qilish, asosiy chorva, ko'p yillik o'simliklarni shakllantirish, shuningdek, boshqa investitsiya maqsadlari uchun mo'ljallangan kreditlardir. Uzoq muddatli kredit - 1 yildan ortiq, biroq qoplash muddatidan ortiq bo'lmagan muddatga beriladigan ssudalardir.

Uzoq muddatli kreditlar bilan xo'jalik yurituvchi subyektlar — yuridik shaxslar va xususiy tadbirkorlar, shuningdek, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatga olingan, yuridik shaxsni hosil qilmagan dehqon xo'jaliklari ta'minlanadilar.

Kreditlanayotgan obyekt qiymatining kamida 30 % i o'z yoki boshqa xil moliyalash manbalari bilan ta'minlangan qurilish obyektlarini kreditlash uchun tavsiya etiladi, lekin amaliyotda muhim investitsiya loyihalari uchun istisno tariqasida bu me'yordan past bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bo'yicha Moliya vazirligi kafolati ostida, shuningdek byudjetdan tashqari fondlarning kredit liniyalari hisobidan kreditlanadigan obyektlar bundan mustasno.

Uzoq muddatli kreditning qaytarilishini ta'minlashning asosiy turlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- hukumat kafolatlari;
- mol-mulk garovi;

- banklar, boshqa kredit muassasalari va sug'urta tashkilotlarining kafolatlari;
- uchinchi shaxslar kafilligi;
- qonunchilikka muvofiq faoliyat yurituvchi sug'urta kompaniyalari tomonidan berilgan sug'urta polisi (guvohnomasi) bilan tasdiqlangan kreditning qarz oluvchi tomonidan sundirilmashligi (risk) xatarining sug'urta qilinishi.

Kreditni rasmiylashtirish jarayoni o'z ichiga:

a) kredit olishga oid buyurtmanomaning ko'rib chiqilishi va bo'lg'usi qarz oluvchining huquqiy maqomini aniqlash maqsadida uning o'rganilishini;

b) qarz oluvchining moliyaviy holati tahlilini va kreditga baholashni;

v) kreditlanayotgan loyihaning kompleks ekspertizasining o'tkazilishini;

g) kredit shartnomasini rasmiylashtirish va tuzishni oladi.

Bunda:

- (a) va (b) bandlarida ko'rsatilgan kredit buyurtmanomasini ko'rib chiqish muddati bank qarz oluvchiga kredit buyurtmanomasiga yozma xulosa beradigan 5 bank ish kunidan oshmasligi kerak;

- xo'jalik yurituvchi subyektlarning kredit so'rab taqdim etilgan hujjatlar to'plami va arizalari tuman bank bo'limlari kredit komissiyasi tomonidan arizalar kelib tushgan kundan boshlab 10 kundan oshmagan, viloyat kredit komissiyasi tomonidan 15 kundan oshmagan muddatda va Markaziy idora kredit ko'mitasi tomonidan 30 kun davomida ko'rib chiqilib, kredit berish yoki bermasligi to'g'risida yozma ravishda xulosa berishlari lozim bo'ladi. (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik loyihalariga va Markaziy bankning tegishli me'yoriy xujjatlari asosida ko'rib chiqish muddati o'rnatilgan investiyiyo loyihalari bundan mustasno).

Kredit shartnomasi bank bilan qarz oluvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosi bo'lib hisoblanadi, olingan kreditlar, komissiyalar ularga oid foizlar va penyalari bo'yicha agar shartnomaning o'zida o'zgacha hol nazarda tutilmagan bo'lsa, ular imzolagan vaqtdan boshlab amal qiladi. Bank qarz oluvchi bilan kelishib, qoplash muddatlari va pul oqimlari prognozi hisobga olinadigan imtiyozli davrni belgilash huquqiga egadir va u kredit shartnomasida ta'kidlanishi kerak.

14.2. Korxonalarning kreditga layoqatliligi, uni aniqlash ko'rsatkichlari va takomillashtirish yo'llari

Investitsion loyihalarni kreditlash jarayoni juda ko'p va turli xil xavf-xatarlar (risklar) bilan bog'liq bo'lib, qaysiki kreditlarni belgilangan muddatda qoplanmaslik muammosini keltirib chiqaradi. Shu sababli banklar o'z mijozlariga kredit berishda, mijozning kreditga layoqatliligini tahlil qiladilar.

Bank mijozi **kreditga layoqatliligi** deganda mijozning o'z qarz majburiyatlari bo'yicha to'liq va o'z vaqtida hisoblashish qobiliyati tushiniladi.

Mijozning kreditga layoqatlilik darajasi banklar uchun juda zarur, chunki har bir berilgan kredit risk bilan bog'liq. Agar bank riskni hisobga olmasa, kredit o'z vaqtida qaytmasligi yoki umuman to'lanmasligi mumkin. Shu sababli, banklar o'z mijozlari moliyaviy holatini, to'lovga qobilligini va albatta, kreditga layoqatliligini tahlil qiladi.

Jahon amaliyotida, xususan AQShda banklar tomonidan, mijoz kreditga layoqatliligini baholashda "five c", "besh si" qoidasi ishlatiladi. Ular quyidagilar:

- character (mijoz xarakteri);
- capacity (moliyaviy sharoiti);
- capital (kapital yoki mol-mulk);
- collateral (ta'minlanganlik);
- conditions (umumiy iqtisodiy vaziyat).

Mijoz xarakteri deganda, uning yuridik shaxs sifatida reputatsiyasi, ma'suliyatliligi, olingan qarzni to'lashga xohishi va tayyorlik darajasi tushiniladi.

Mijoz moliyaviy sharoiti yoki qobiliyati deganda, mijozning kreditni qaysi manbalardan qoplashligi tushiniladi. Odatda korxonada quyidagi 3 manbalar mavjud:

- joriy kassa tushumlari;

- aktivlarni sotishdan tushgan tushum;
- va boshqa moliyalashtirish manbalari (maxsus zahiralar, amortizatsiya fondi va b.)

Kapital deganda, mijozning aksionerlik kapitali, uning strukturasi, aktiv va passivlar orasidagi munosabatlar tushiniladi. Uning ustav fondi va o'z kapitalining kredit operatsiyasiga jalb qilish darajasini ko'rib chiqish tushiniladi.

Ta'minlanganlik deganda, mijozning aktivlari qiymati va konkret ikkilamchi qarzni qoplash manbai (kafillik, sug'urta, garov) qaysiki, kredit shartnomasida ko'rsatiladi.

Umumiy iqtisodiy vaziyat deganda, mamlakatdagi joriy va kelajakdagi iqtisodiy holat, siyosay ahvol, soliqlar, xom-ashyo va boshqa kredit qaytarilishiga ta'sir etuvchi bilvosita faktorlarni o'rganish tushiniladi. Ushbu usul hozirda bizning banklarda qo'llanilsa foydadan holi bo'lmasdi.

Kreditga layoqatlilikni tahlil qilishdan asosiy maqsad, bu qarz oluvchi, xo'jalik yurituvchi subyektning imkoniyatlari, qarzni o'z vaqtida qoplashni, risk darajasini, kredit miqdori va boshqa omillarni belgilangan sharoitda va holatda tahlil qilishdan iboratdir. Banklar uchun bu masalalarni amalga oshirish juda qiyin bo'lsada, xuddi ana shu maqsad amalga oshirilsagina berilgan kreditdan foyda olinadi.

Kreditga layoqatlilikni tahlil qilish vazifasi bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Kreditga layoqatlilikni ifodalovchi ko'rsatkichlarni aniqlash;
2. Ko'rsatkichlarni tahlil qilish (yil boshi va yil oxirini taqqoslash);
3. Ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;
4. Kreditga layoqatlilikni mustahkamlash yo'llarini aniqlash;

Bozor munosabatlarining rivojlanib borishi bilan tijorat banklari tomonidan kreditga layoqatlilikni tahlil qiluvchi yangi metodlar ishlab chiqilmoqda, qaysikim korxona haqidagi (kreditga layoqatligi haqidagi) tahlilni chuqurroq olib borishni ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda jahon amaliyotida (YuNIDO tasdiqlagan standart bo'yicha) moliyaviy ko'rsatkichlar sistemasi bo'yicha tahlil va reyting metodi bo'yicha tahlil usullari qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasida Markaziy Bank tomonidan chiqarilgan yo'riqnomaga bo'yicha korxonalariga turli xil muddatga kreditlar berilib, ularning kreditga layoqatlilikning moliyaviy ko'rsatkichlarining tahliliga asoslanib beriladi.

Tahlil uchun asosiy manba bo'lib korxona buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotdan foydalaniladi.

Kreditga layoqatlilikni ifodalovchi asosiy va qo'shimcha ko'rsatkichlar quyidagilar:

1. Qoplash koeffitsienti;
2. O'z aylanma mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti;
3. Likvidlik koeffitsienti;
4. Qo'shimcha koeffitsientlar:

1. Aylanma mablag'larining aylanuvchanlik koeffitsienti;
2. O'z aylanma mablag'lari mavjudligi;
3. Foyda va rentabellik koeffitsientlari.

Berilgan balansga asosan ushbu ko'rsatkichlarni tahlilini ko'rib o'tamiz:

1. Kreditga qobiliyatlilikning asosiy ko'rsatkichlari: qoplash, likvidlik va mustaqillik koeffitsientlaridir. Bu koeffitsientlar tahlili uchun ma'lumotlar korxona balansidan olinadi.

Jahon amaliyotida korxona likvid mablag'lari ikkiga bo'linadi:

- absolyut likvid mablag'lar;
- joriy likvid mablag'lar.

Absolyut likvid mablag'lar tarkibiga balans aktiv qismining ikkinchi bo'limi jamisi kiritiladi. Ular 3 qismdan iborat:

1. Oson ishlatiladigan zahiralar;
2. Pul mablag'lari;
3. Oson amalga oshiradigan talablar, "debitorlik qarzlari".

Likvid mablag'larning korxonada etarlicha bo'lishi, uning majburiyatlarini o'z vaqtida qoplay olishidan dalolat beradi.

Joriy likvid mablag'lar bu juda ham tez pulga aylanadigan korxona vositalarini o'z ichiga oladi, shu sababli joriy likvid mablag'lar tarkibiga balans aktiv qismi ikkinchi bo'limining quyidagilari kiradi:

1. pul mablag'lari;
2. debitorlik qarzlari.

Joriy likvid mablag'lar korxonaga birlamchi to'lovlarni amalga oshirishda kerak bo'ladi. Ular yuqori likvidlikka egaligidan, korxonada ushbu mablag'lar ham me'yor darajasida bo'lishi kerak. Zero, kredit inspektori mijozni kreditga layoqatliligini tahlil qilishda ushbu ko'rsatkichlarga alohida ahamiyat beradi.

O'zbekistonda likvid mablag'lar quyidagi tartibda bo'linadi:

- A) oson ishlatiladigan talablar;
- B) pul mablag'lari;
- V) oson amalga oshiriladigan talablar.

Likvid mablag'larni bunday 2ga bo'lishdan maqsad, qoplash va likvidlik koeffitsientlarini hisoblash oson bo'ladi.

Qoplash koeffitsienti quyidagicha hisoblanadi,

$$\text{Qoplash koeffitsienti} = \frac{\text{Qisqa muddatli likvid mablag'lar}}{\text{Qisqa muddatli majburiyatlar}} \quad (14.1)$$

Qoplash koeffitsienti shuni ifodalaydiki, ya'ni u kreditlash chegarasini ko'rsatadi va mijozning hamma aylanma vositalarining qarzni olishga etarililigini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich 2 va undan yuqori bo'lsa, mijoz kreditga layoqatlidir. Agar 0,5 dan kam bo'lsa, kreditlash foydasiz bo'lib, mijoz kreditga layoqatsiz hisoblanadi.

Likvidlik koeffitsienti quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{Lik. koef.} = \frac{\text{Pul mablag'lari} + \text{oson amalga oshiriladigan talablar}}{\text{Qisqa muddatli majburiyatlar}} \quad (14.2)$$

Likvidlik koeffitsienti mijozning aylanma kapitali strukturasini baholash asosida yaqin kelajakda bankdan olgan kreditlarini operativ (tezkorlik) va o'z vaqtida to'lay olish qobiliyati hisoblanadi. Likvidlik koeffitsienti 1,5 va undan yuqori bo'lsa, korxona yuqori kreditga layoqatlilik darajasiga erishgan bo'ladi.

Qoplash va likvidlik koeffitsientlarini topishda, qisqa muddatli majburiyatlarni to'g'ri hisoblash talab etiladi. Qisqa muddatli majburiyatlar, buxgalteriya balansining passiv qismidagi majburiyatlar bo'limidan olinadi.

Banklardagi kredit inspektorlari mijozning kreditga layoqatliligini tahlil qilishda, balansdagi asosan (joriy aktivlari va majburiyat bo'limidagi) moddalarning tarkibiy o'zgarishlarini ko'rib chiqadilar. Bu albatta, xavf-xatarni baholashni engillashtiradi.

Korxona kreditga layoqatliligi tahlili uchun kerak bo'ladigan keyingi ko'rsatkich – bu mustaqillik (muxtorlik) koeffitsientidir. Ushbu koeffitsient 0.6 dan, ya'ni 60 %dan yuqori bo'lsa, kredit xatari eng kam hisoblanadi. Bu koeffitsient 30 %dan, ya'ni 0,3 dan kam bo'lmasligi lozim. Bu ko'rsatkichni hisoblash uchun korxonaning balans bo'yicha o'z mablag'lari manbalari ya'ni, balans passivining birinchi bo'linmasi summasi jami passiv summasiga bo'linadi. Nolikvid balanslarga ega bo'lgan korxonalarga esa bank kreditlaridan foydalanish huquqi berilmaydi. Korxona balans likvidligi quyidagicha hisoblanadi: korxona balans (1- shakl) passiv qismi birinchi bo'limi summasiga, ikkinchi bo'lim uzoq muddatli majburiyatlari qo'shilib (agar to'lov muddati uch oydan oshiq bo'lsa) balans aktiv qismi birinchi bo'limi summasi ayriladi. Agar chiqqan natija ijobiy bo'lsa, korxona balans likvidli hisoblanadi.

Jahon amaliyotida, aylanma mablag'larining mavjud summasini (o'z aylanma mablag'larini) aniqlashda quyidagi usul qo'llaniladi. Ya'ni balans aktivining 2 chi bo'lim (aylanma aktivlari) summasidan, balans passivining 2 chi bo'limi (majburiyatlar) ayiriladi. (uzoq muddatli qarz va kreditlardan tashqari).

Korxona (mijoz) kredit olishga layoqatliligining tahlilida qo'llaniladigan qo'shimcha ko'rsatkichlar bo'lib, aylanma mablag'larining aylanuvchanlik koeffitsientini va aylanma mablag'larining kunlardagi aylanuvchanligi ko'rsatkichlari qo'llaniladi.

Aylanma mablag'lari aylanuvchanligi koeffitsienti aylanma mablag'lari harakatining tezligini ta'riflaydi va tahlil qilinayotgan davr uchun mahsulot sotishdan olingan tushum va aylanma mablag'larining o'rtacha qiymati o'rtasidagi tafovut sifatida aniqlanadi. Tahlil uchun ma'lumotlar yillik hisobotning 1-shakli balans va 2-shakli moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotdan olinadi.

$$\text{Aylanuvchanlik koef.} = \frac{S}{U \cdot K} \quad (14.3)$$

bu erda,

S-(mahsulot sotishdan tushgan tushum)

U K-(oborot mablag'lari o'rtacha qoldiqlari)

$$A K = \frac{U K \times D}{C} \quad (14.4)$$

A K - (oborot mablag'larining kunlardagi aylanuvchanligi).

D – davrlar.

Tijorat banklari xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan kredit munosabatlarini mustaqil ravishda o'rnatadilar. Xo'jalik yurituvchi subyektlar tijorat banklaridan kredit olish uchun kredit buyurtmasini beradilar. Shu kredit buyurtmasiga asosan tijorat banklari qarz oluvchining moliyaviy ahvolini tahlil qiladilar. Bu jarayon quyidagi bosqichlardan iborat:

- kredit olish uchun berilgan kredit buyurtmasini ko'rib chiqish va bo'lajak qarz oluvchi bilan suxbatlashish;

- qarz oluvchining kredit qobiliyatini va qarz berish bilan bog'liq xatarlarni baholash;
- kredit narxini belgilash;
- kredit shartnomasini tayyorlash va uni tuzish.

Mijozlarning kreditga layoqatliligi bo'yicha sinflarga bo'lish va korxonalar reytingini aniqlash.

Tijorat banklari ichki kredit siyosati asosida chiqarilgan yo'riqnoma bo'yicha korxonalarni kreditga layoqatliligi asosiy ko'rsatkichi bo'lib: qoplash koeffitsienti, likvidlik koeffitsienti va o'z aylanma mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsientlari hisoblanadi. (14.2 - jadval).

14.2-jadval

Korxonalarning kreditga layoqatlik ko'rsatkichlari bo'yicha sinflarga bo'linishi

T/r	Nomi	1-sinf	2-sinf	3-sinf
1.	Koplash koef. (Q.k)	$K.k \geq 2$	$2 < q.k > 1$	$1 > q.k > 0,5$
2.	Likvidlik koef.(K.l)	$K.l \geq 1.5$	$1.5 < k.l > 1$	$1 > k.l > 0,5$
3.	Muxtoriyat koef.(Km)	$K.m \geq 60\%$	$60\% < k.m > 30\%$	$30\% > k.m > 15\%$

Agar korxona 1-sinfga kiritilsa, unda umumiy asoslarda kreditlanadi. Ularga nisbatan kredit berishning imtiyozli tartibi ham nazarda tutilishi mumkin, ya'ni ishonch krediti berilishi, qo'shimcha ma'lumotlar va hisob-kitoblarsiz kredit berilishi va boshqa imtiyozlar taqdim etilishi mumkin.

Agar korxona 2-sinfga kiritilsa, xo'jalik yurituvchi subyekt manfiy qo'shimcha ko'rsatkichlarga ega bo'lsa, beqaror (barqaror emas) deb hisoblash lozim, bunday korxonalar bilan kredit shartnomalari tuzilganida uning faoliyati va kreditning qaytarilishi ustidan nazoratning qo'shimcha choralari ko'zda tutilishi kerak. Xususan, garov huquqi qattiqlashtirilishi, foiz stavkalari oshirilishi, kafolatlar berilishi hamda kreditdan foydalanish miqdorlari va muddatlari cheklanishi kerak.

Agar korxona 3-sinfga kiritilsa, bu korxonalarga faqat favqulodda hollarda yuqori tashkilot kafolatlari yoki oshirilgan foiz stavkasini undirish bilan mol-mulk garovga qo'yilgandagina kreditlanadi.

Respublikamizda ba'zi tijorat banklari o'z ichki kredit siyosati talablaridan kelib chiqib, korxonalarning kreditga layoqatliligi bo'yicha 4 sinfga bo'ladilar yoki ba'zi tijorat banklari (masalan, Halq banki) korxonalarning kreditga layoqatliligini reyting ballari asosida hisoblab chiqaradilar.

Kreditga layoqatlilikni mustahkamlash yo'llari deganda, bu iloji boricha asosiy va qo'shimcha ko'rsatkichlarni yuqori bo'lishini ta'minlashdir. Demakki, har bir ko'rsatkich bo'yicha yuqorilikka erishishdir. Buning uchun korxona barqaror ishlab chiqarish jarayonini birinchi galda tashkil etishi lozim. Pul mablag'larining ortishi korxonaning birlamchi to'lovlarni oshirish uchun kerak mablag'larga bo'lgan ehtiyojlarni kamaytiradi va korxonada ishlab chiqarish maromiyligi buzilmasligiga olib kelishi mumkin.

O'z aylanma mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsienti bo'yicha esa, yuqori natijalarga erishish uchun o'z mablag'lari manbaini ortishini ta'minlash kerak. Chunki oborotda ishlatiladigan mablag'larda o'z aylanma mablag'lari ulushi qancha ko'p bo'lsa, uning kreditga layoqatliliigi ortadi. Uzoq muddatli aktivlar ortishi salbiy ta'sir etsada, ularning ortish tempini o'z aylanma mablag'lari mavjud summasini ortish tempidan pastrok bo'lishini ta'minlash zarur. Yana korxonada o'z aylanma mablag'larini immobilizatsiyasiga yo'l qo'ymaslik zarur, ya'ni ularning o'z maqsadidan boshqa maqsadlarda ishlatilishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Chunki ular immobilizatsiyasiga yo'l qo'yilsa, ularning balans bo'yicha hisoblangan qiymatidan haqiqatda oborotda qatnashayotgan aylanma mablag'lari kam chiqadi. Buning natijasida esa, aylanma mablag'lari aylanish koeffitsienti pasayadi, oqibatda o'z aylanma mablag'lari etishmovchiligi yuzaga keladi. Kreditga layoqatlilik tahlilida aylanma mablag'lari immobilizatsiyasini ham hisobga olish kerak. Kreditga layoqatlilikni mustahkamlash yo'llaridan yana foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini oshirish hisoblanadi. Korxona sof foydasi o'tgan yilga nisbatan hisobot yilida ortishini ta'minlash lozim, buning uchun esa unga salbiy ta'sir etuvchi omillar kamayishi va ijobiy ta'sir etuvchi omillar ko'payishini ta'minlash kerak.

14.3. Kredit bahosi, kreditni va unga hisoblangan foizlarni so'ndirish

Kredit bahosi bank bilan qarz oluvchi o'rtasidagi shartnoma asosida belgilanadi va bu kreditga oid foizlarni o'z ichiga oladi. Taraflarning kelishuviga ko'ra kredit bahosi pul bozori va inflyatsiya holatidan kelib chiqqan holda ko'payish yoki kamayish tomoniga o'zgartirilishi mumkin.

Tijorat banklari kreditlarining foiz stavkasini rasmiy qayta moliyalashtirish stavkasi bilan tartibga solinishi depozitlarga foiz to'lashning amaldagi tizimi tufayli banklarning zarar ko'rish xavfini kuchaytiradi.

Aytaylik, bank 24 oy muddatga jalb qilingan muddatli depozitni 24 oylik uchta kreditga transformatsiya qildi. Depozitga to'lanadigan yillik foiz stavkasi 18 %ga teng, bu vaqtda Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkasining yillik darajasi 14 % ga teng deylik.

Bank ushbu 2 ta kreditni 20 % bilan berdi. Demak, bankning bu operatsiya bo'yicha daromadlilik darajasi 2 punktga teng. Faraz qilaylik, inflyatsiya darajasini keskin pasayishi natijasida rasmiy qayta moliyalashtirish stavkasi 3 punktga pasaytirildi. Natijada, bankning maksimal kreditlash foizi 16,5 % ni tashkil etadi. Bank ikki kreditni berish jarayonida stavka o'zgarsa, unda kredit bo'yicha bank ko'radigan zarar darajasi 1,5 punktga teng. Chunki banklar muddatli depozitlarga belgilangan foiz stavkasida foiz to'laydilar.

Shu munosabat bilan suzib yuruvchi stavkalarda foiz to'lanadigan depozitlarni jalb qilish va ular hisobidan suzib yuruvchi stavkalarda kreditlar berishni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunday sharoitda bank spread yoki marjani barqaror tarzda saqlab qola oladi. Ammo respublikamiz sharoitida marja miqdorini belgilash o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Buning sababi shundaki bank kreditlarning yuqori foiz stavkasi limitlashtirilgan sharoitda kreditlarning bozor bahosi to'liq shakllana olmaydi. Shu sababli, marja miqdori aniq belgilanib, u orqali depozitlarga to'lanadigan foiz miqdori aniqlanishi kerak.

Kredit bahosining optimal variantini topish uchun tijorat banki bo'yicha marjani hisoblab chiqish zarur. Masalan, hisobot oyida bankning jalb qilgan resurslarning o'rta summasi 7381792 ming so'm deylik, ularga to'lanadigan harajatlar summasi 23962 ming so'm bo'lsa, bunda jalb qilingan resurslar o'rtacha qiymati (%da)

$$\frac{23962 \text{ ming so'm} \times 365}{7381792 \text{ ming so'm} \times 30} \times 100 \% = 3,95 \%$$

Kredit qo'yilmalarining hisobot oyida o'rtacha summasi 5316916 ming so'mni, bulardi olingan daromad esa 43237 ming so'm bo'lgan Kredit qo'yilmalarining o'rtacha qiymati (%da)

$$\frac{43237 \text{ ming so'm} \times 365}{5316916 \text{ ming so'm} \times 30} \times 100 \% = 9,89 \%$$

$$5316916 \text{ ming so'm} \times 30$$

Bank bo'yicha marja (9,89 - 3,95) % = 5,94 % ni tashkil etadi.

Jahon bank amaliyotida bank marjasi asosan quyidagicha hisoblanadi.⁸⁴

$$\text{Sof foiz marjasi} = \frac{\text{Qimmatli qog'ozlarga Qarzli investitsiyalar va majburiyatlar va kreditlardan olin-gan foizli depozitlar bo'yicha daromad foizli harajatlar}}{\text{Foizli daromad keltiruvchi aktivlar}} \times 100$$

Bu yerda, bankning hisob – kitoblar va kassa operatsiyalari xizmatlaridan oladigan va umuman foizsiz daromad, xarajatlari hisobga olinmagan.

Nazariy jihatdan kreditning bahosini quyidagicha aniqlash mumkin:

$$K_{\bar{o}} = K_{\bar{o}\bar{o}} + O_x + K_{p\bar{o}} + K_{\phi} \quad (14.5)$$

Bu yerda,

K_b – kreditning bahosi;

K_{bb} – kreditning bozor bahosi;

O_x – operatsiyani amalga oshirish bilan bog'liq harajatlar;

K_{rd} – kreditlar bo'yicha risk darajasi;

K_f – bankning o'z kapitaliga foiz stavkasi.

Uzoq muddatli kreditlardan foydalanganlik uchun foizlar banklar tomonidan kreditlash muddatining davomiyligi, qarz oluvchilar tomonidan berilgan kreditning o'z vaqtida qaytarilishi kafolatlari, kredit resurslari talab va taklifi va ular bahosi, shuningdek, shartnoma asosidagi kredit xatarining mavjudligi hisobga olingan holda belgilanadi

Kredit shartnomasi tuzib bo'lingandan so'ng qarz oluvchi nomiga ssuda hisob varag'i ochiladi. Ssuda hisob varag'iga oid barcha operatsiyalar shartnoma shartlariga muvofiq amalga oshiriladi

Ssuda hisob varaqlaridan qurilish - montaj ishlari yillik hajmining 15 % dan kam bo'lmagan hajmlardagi pudrat tashkilotlariga qilinadigan dastlabki to'lovlar, shuningdek, mazkur qurilish smetasiga kiritilgan sotib olinadigan uskunaning va boshqa harajatlarning hajmi bilan birgalikdagi bajarilgan ishlar uchun to'lov xujjatlari haqi to'lanadi.

Buyurtmachining o'z mablag'lari va kredit mablag'lari ishtirokida qurilishni moliyalash chog'ida qurilayotgan korxonaning rahbariyati kadrlarni tayyorlash va binolar ijarasi va shu kabilarni saqlab turishi bilan bog'liq boshqa harajatlarga kredit hisobidan to'lanishiga yo'l qo'yilmaydi.

Kreditlar va ularga oid foizlarni sundirilishi qarz oluvchining bank hisob varag'iga pul mablag'larining kelgusida kelib tushishining aniq hisob-kitobi olingan holda tuzilgan jadval asosida amalga oshiriladi, zarurat tug'ilganda taraflar kelishuviga binoan kredit va unga oid foizlarning sundirilishi jadvaliga o'zgartirishlar kiritilishi mumkin.

Qarz oluvchi, agar bu narsa shartnomada kuzda tutilgan yoki kreditor roziligi asosida bo'lsa, o'zining kredit summasi va haqiqatda foydalanilgan davr uchun unga oid hisoblangan foizlarni muddatidan ilgari sundirish huquqiga ega.

⁸⁴ Роиз Питер С. Банковский менеджмент. Пер. с.анг. со 2 – го изд. – М.: “Дело ЛТд”, 1995. – 768 с.

Bunda qarz oluvchi o'zining to'lov topshiriqnomasi bilan kredit summasi va hisoblangan foizlarni to'laydi

Muddati o'tgan, amalda «O'lik ssudalar» ga aylangan kreditlarga foiz hisoblash moliyaviy jihatdan zaif bankni ancha baquvvat qilib ko'rsatishi mumkin. Rossiya Federatsiyasida, O'zbekiston Respublikasidagi ayrim banklar kreditni qaytish ehtimoli nolga teng bo'lgan hollarda ham foiz summasini mijozning joriy qisob varag'idan debetlayverish hollari uchraydi. Buning oqibatida foyda summasi qoplanmagan kredit summasini oshirish evaziga o'sib boraveradi, ya'ni bank balansning aktiv qismida 16309 schet va passiv qismida 42200 yoki 42600 va 44400 yoki 44600 schetlarida hisoblangan foyda summasi oshib boraveradi Natijada yangidan jalb qilingan depozitlar qisoblangan foizlarni, soliqlar va dividendlarni to'lashga sarflanadi.

O'z vaqtida kredit sundirilmagan va foizlar to'lanmagan hollarda bank amaldagi qonun hujjatlariga va mazkur nizomga muvofiq, shuningdek da'vo taqdim etish, ya'ni xo'jalik sudiga da'vo arizasini berish yo'li bilan choralar ko'rishga majbur.

14.4. Kreditlardan foydalanish ustidan bank nazorati, qurilish montaj ishlari va montaj uchun topshirilgan uskunalarning nazorat o'lchashlarini bajarish tartibi

Kreditlardan samarali va maqsadli foydalanish ustidan nazorat quyidagi shakllar va yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

a) to'lov xujjatlarining ssuda hisobvarag'idan obektning smetasiga va maqsadli belgilanishiga, ularning muvofiqligini kredit o'tkazilishi chog'ida nazorat qilish;

b) kredit shartnomasida ko'rsatilgan shartlarda qurilish joyiga chiqish bilan kreditdan maqsadli foydalanishni tekshirish;

v) bajarilgan ishlarning nazorat o'lchashlarini o'tkazish va kredit shartnomasida keltirilgan tartib va muddatlarda harid qilingan uskunani inventarlash.

Nazorat o'lchashlari bank krediti hisobidan moliyalanadigan obyektlarda ishlab chiqarish joyining o'zida amalga oshiriladi.

Banklar shartnomaviy va to'lov asosida buyurtmachilarning buyurtmanomalari bo'yicha boshqa manbalar hisobidan moliyalanadigan qurilishlar bo'yicha nazorat o'lchovlarini amalga oshirishlari mumkin.

Hajmlar va bajarilgan qurilish-montaj ishlari qiymatining tekshirilishi ularning naturada o'lchanishi va buyurtmachidagi hamda pudrat tashkilotining bajarilgan ishlar hajmlarini hisobga olish ma'lumotlari bilan tegishli loyihalash smeta hujjatlari bilan taqqoslash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Nazorat o'lchashlari boshlangunga kadar quyidagilar bilan bog'liq oshib ketishlarni aniqlash maqsadida navbatdagi hujjatlashtirilgan tekshirish amalga oshirilishi zarur:

- alohida narxlar, boshqa xil va limitlashtirilgan harajatlar hajmlari, qo'shimcha harajatlar me'yorlari noto'g'ri qo'llanilishi yoki belgilanishi bilan;

- arifmetik xatolar bilan;

- bajariladigan ishlar qiymatiga qurilish-montaj ishlari tarkibiga kiritilmaydigan harajatlar, uskunaning sotib olinishi, ko'p yil ishlaganlik uchun, xizmat safarlari, ishlarning harakatlanuvchi tusdaligi uchun qo'shimcha haqlar, materiallar va konstruksiyalar chiqarish va cheklangan narxlar o'rtasidagi farqlar bo'yicha kiritilishi bilan va boshqalar;

- loyihalash - smeta hujjatlari mavjud bo'lmagan obyektlarda ishlarning bajarilishi va harajatlar bilan;

- uskuna nuqsonlarining bartaraf etilishi bilan.

Ko'zdan yashirin ishlar hajmlarini (quyilgan poydevorlar, pollar konstruksiyasi, avtomobil yo'llari, ularda truba-quvurlar yotqizilgan transheyalar va boshqalar) tekshirish yashirin ishlarga oid dalolatnomalar asosida amalga oshiriladi. Qurilishda bunday dalolatnomalarning mavjud emasligi hollarida bajarilgan ishlarning hajmlari ishchi chizmalar bo'yicha hisob-kitob qilinadi, zarur

hollarda bank muassasalari bosh pudratchidan kuzdan yashirin ishlarning ochib berilishiga oid ishlarni amalga oshirishini talab qilib olish huquqiga ega.

Alohida baholar tarkibiga kiruvchi, ayrim operatsiyalar haqining bo'lib-bo'lib to'lanishiga yo'l quyilmaydigan konstruktiv unsurlar va ishlar turlarining tugallanmagan qismlari, shuningdek, qurilish obektiga olib kelingan va ishga jalb etilmagan materiallar va konstruktiviyalar qiymati bajarilgan ishlar qiymatining ortib ketishiga kiradi.

Nazorat o'lchashlari natijalari bo'yicha dalolatnomalar va ishlar qiymatini qayta hisob-kitob qilish qaydnomalari tuziladi.

Nazorat o'lchashlari dalolatnomalari, ishlar qiymatining qayta hisob-kitob qilish qaydnomalari va dalolatnomalarga oid yig'ma qaydnomalar bank, buyurtmachi va pudratchining vakillari tomonidan imzolanadi. Haqi to'langan (taqdim etilgan) ishlarning yig'ma qaydnomalari nazorat o'lchashlarining amalga oshirilishi boshlanguniga qadar imzolanadi.

Buyurtmachi yoki pudratchi vakillarining nazorat o'lchashida qatnashish uchun kelmasligi hollarida o'lchash qatnashuvchi tomonlardan biri va bank vakili yoki faqatgina bank vakili tomonidagina (ikkala tomonning ham kelmasligi yoki ularning dalolatnomani imzolashdan bosh tortishi hollarida) amalga oshiriladi va dalolatnoma imzolanadi.

Nazorat o'lchashlarini o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilgan bank muassasasi rahbari nazorat o'lchashlar dalolatnomalari, pudratchi va buyurtmachi e'tirozlarini (agar ular mavjud bo'lsa) ko'rib chiqadi va dalolatnomalarni ular imzolanganidan keyin 10 bank ish kunidan kechiktirmasdan tasdiqlaydilar.

Moliyalovchi bank nazorat o'lchashining tasdiqlangan dalolatnomasi asosida belgilangan tartibda kredit shartnomasida keltirilgan miqdorlarda sanksiyalarni qo'llaydi.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

Reja:

- 15.1. Lizingning iqtisodiy mohiyati va turlari
- 15.2. Lizing to'lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini aniqlash, banklarda lizing hisobi.
- 15.3. Lizing shartnomasi va lizing obyekti bilan bog'liq risklar
- 15.4. O'zbekistonda lizing kompaniyalari

Tayanch iboralar: lizing, lizing beruvchi, lizing oluvchi, lizing shartnomasi, lizing to'lovlari, moliyaviy lizing, operativ lizing.

15.1. Lizingning iqtisodiy mohiyati va turlari

Lizing muomilallarini yuzaga kelishining uzoq tarixiy bosqichlarini harakterlash mumkin. Ilk bor "lizing" atamasi 1877 yilda qo'llanilgan, o'sha davrda "Bell" telefon kompaniyasi o'zining telefon apparatlarini mijozlarga sotmasdan, balki ijaraga berish to'g'risida qaror qabul qilish bilan uning dastlabki qadamlarini boshlagan edilar. Bunga ko'ra, o'rnatiladigan asbob-uskunalar mijozning uyi yoki ofisiga faqat ijara to'lovlari bo'yicha o'rnatiladigan bo'ldi.

Lizing jarayonlari bo'yicha asosiy ish faoliyati yuritadigan dastlabki aktsionerlik jamiyati 1952 yilda San-Frantsiskoda tashkil etilgan "United States Leasing Corporation" Amerika kompaniyasidir. Frantsiyada birinchi lizing kompaniyasi 1957 yil, Angliyada-1960 yil, Germaniyada-1962 yil, Italiyada-1963 yil, Yaponiyada-1969 yilda tashkil etilgan. Bunday kompaniyalar vatanimizda 1990 yillarning o'rtalariga kelib tashkil etila boshlandi.

Lizing ayrim mamlakatlarda shakllanib, jahon miqiyosida juda keng rivoj topdi. Lekin davrlar o'tishi bilan bu soha bo'yicha xalqaro xamkorlikni huquqiy jihatdan tartibga solishda muammolar paydo bo'la boshladi. Unga ko'ra lizing tushunchasini aniq tasniflash lozimligi talab qilindi. Inglizcha "Leasing", "Lesson" va "Lessee" atamalari o'zbek tilida to'liq o'z ifodasini topmagan. "Leasing" so'zi "ijara" ma'nosida qo'llanib kelinmoqda. Biroq lizing shartnomasi mazmuniga ko'ra, uskunalarni vaqtinchalik foydalanishga berish bo'yicha tomonlarning kelishuvi kelib chiqiladigan va uning kelishuv muddatini tugashi bilan o'z mulkiga o'tishi uni aynan ijara tushunchasi bilan bir xil mazmunda qarashga olib kelmaydi.

Hozirgi vaqtda ham "lizing" va "ijara" tushunchalarini ta'riflashda har xil fikrlar mavjud. Buning mohiyati shundaki, mamlakatimiz amaliyotida bu ikki termin turlicha tushunchalardir. To'g'ri, "ijara", "moliyaviy ijara (lizing)", "moliyaviy lizing" va boshqa tushunchalar alohida me'yoriy hujjatlar bilan amaliyotga kiritilgan. Boshqacha qilib aytganda, ijara jarayonlarining ma'lum bir qismi xorijiy "lizing" so'zi bilan nomlanadi. Lekin albatta ularning farqlanish belgilari mavjud.

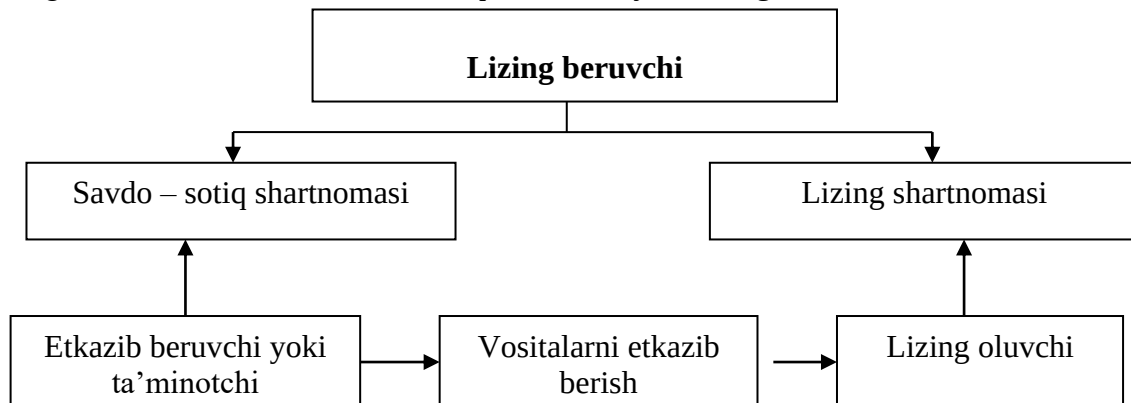
O'zbekiston Respublikasining 14 aprel 1999 yil qabul qilingan "Lizing to'g'risida"gi Qonunida lizing tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Lizing ijara munosabatlarining alohida to'ri bo'lib, unda bir taraf (lizing beruvchi) ikkinchi tarafning (lizing oluvchining) topshirig'iga binoan uchunchi tarafdan (sotuvchidan) haq evaziga egalik qilish va foydalanish uchun lizing shartnomasida belgilangan shartlarda berib qo'yish maqsadida mol – mulkni (lizing obyekti) oladi".⁸⁵

"Tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan iste'mol qilinmaydigan har qanday ashyolar, shu jumladan korxonalar, mulkiy komplekslar, binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari hamda ko'char va ko'chmas mulk lizing obyektlari bo'lishi mumkin.

⁸⁵ O'zbekiston Respublikasining "Lizing to'g'risida"gi Qonuni, 1999 yil 14 aprel, 2 – modda.

Yer uchastkalari va boshqa tabiat obyektlari, shuningdek erkin muomalada bo'lishi qonun hujjatlari bilan taqiqlangan yoki muomalada bo'lishining alohida tartibi belgilangan mol-mulk lizing obyektlari bo'lishi mumkin emas." («Lizing to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasi)

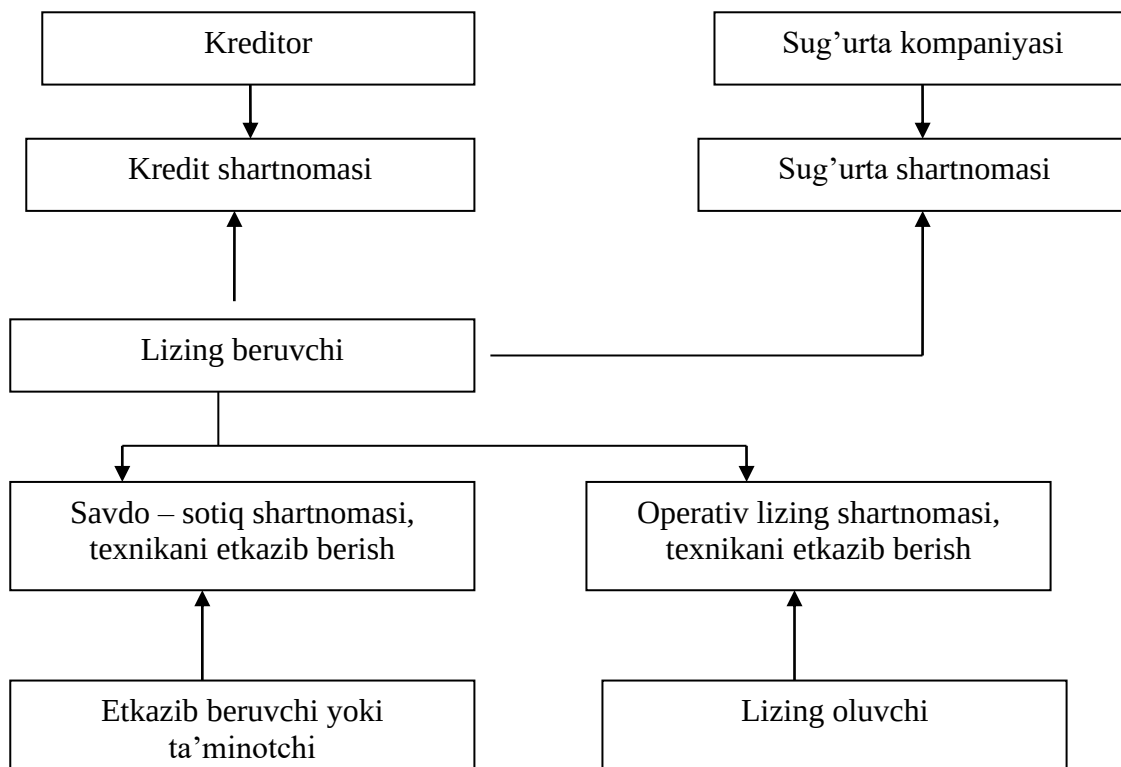
Lizingning asosiy turlariga moliyaviy va operativ lizingni kiritishimiz mumkin. Moliyaviy lizing - lizing beruvchi lizing oluvchi tomonidan belgilangan mulkni sotuvchidan sotib olish va lizing oluvchiga belgilangan to'lov va lizing predmeti to'liq amortizatsiya muddatiga teng bo'lgan muddatga ma'lum bir shartlar asosida vaqtinchalik foydalanishga berishdir.

15.1-rasm. Moliyaviy lizing sxemasi.

Qaytariluvchi lizing - moliyaviy lizing turi bo'lib, bunda lizing predmeti sotuvchisi bir vaqtning o'zida lizing oluvchi sifatida namoyon bo'ladi.

Operativ lizing- lizing beruvchi mulkni sotib olib, uni lizing predmeti sifatida belgilangan to'lov hisobiga, shartnomada belgilangan ma'lum bir muddatda tegishli shartlar asosida vaqtinchalik egalik qilish va foydalanishni lizingga oluvchiga beradi. Operativ lizingda lizing predmeti uni to'liq amortizatsiya muddati o'tib bo'lgunga qadar bir necha marotaba lizingga berilishi mumkin. 15.2 - rasmga qarang.

15.2 – rasm. Operativ lizing sxemasi.

2002 yil 13 dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga binoan “Lizing to‘g‘risida”gi Qonunda lizingning faqat moliyaviy turi qoldirilgan.

Moliyaviy lizingning kamchiliklariga quyidagilarni kiritish mumkin: lizing oluvchida lizing to‘lovlarini olishdagi tavakkalchiligi va mulkni ma‘naviy eskirish xatari lizing oluvchi o‘z mablag‘lari hisobiga olgandagiga qaraganda yuqori bo‘lishi, ayrim hollarda esa bank krediti evaziga sotib olgan mulkka nisbatan lizingga olingan mulk bahosining yuqori bo‘lishi, oshirib yuborilgan lizing to‘lovlari mahsulot bahosining oshib ketishi va uning raqobatbardoshligini kamayishiga olib kelishi mumkin.

Keltirilgan kamchiliklar kapital qo‘yilmalar shaklidagi harajatlashning ushbu usuliga berilgan umumiy ijobiy bahoga unchalik ta‘sir ko‘rsatmaydi.

Jahon amaliyotida, lizingning asosiy tiplari ijara muddati bo‘yicha: uzoq muddatli – lizing (uch yil yoki ko‘proq muddatda amalga oshiriluvchi); o‘rta muddatli – xayring (bir yildan uch yilgacha); qisqa muddatli - reyting (bir yildan kam bo‘lgan muddatli).

Lizing jarayonlarining iqtisodiy samarasi ko‘p hollarda ularning nechog‘lik puxta rasmiylashtirilishiga bog‘liq.

Investitsiya faoliyati uchun moliyaviy lizingni qulay ekanligini aniqlash uchun investitsiyalarni moliyalashning an‘anaviy shakllariga nisbatan lizing jarayonlarining afzallik va kamchiliklarini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Lizing munosabatlarining asosiy afzalliklari quyidagi jadvalda keltirilgan.

15.1-jadval

Lizing munosabatlari subyektlari uchun lizingning qulayligi

Uskunalarini ishlab chiqaruvchi uchun
-Sotish bozorining kengayishi -Texnikaga kafolatli xizmat ko‘rsatish tizimini kengayishi
Lizing beruvchi uchun
-Foyda olish -Amortizatsiya va soliq imtiyozlarining mavjudligi -Mulk shaklida sarmoyalash - moliyaviy xatarlarni yo‘qligi
Lizing oluvchi uchun
-Kam miqdordagi boshlang‘ich kapital hisobiga ham ishni tashkil etish imkoni -Yuz foizli kreditlash -To‘lovlarni zudlik bilan amalga oshirishni talab etilmasligi -To‘lovlarning qulay sxemasini ishlab chiqish imkoniyati -lizing oluvchini mulk solig‘idan ozod bo‘lishi -Lizing to‘lovlarini ishlab chiqarish va muomala harajatlari tarkibiga kiritilishi -Vaqtinchalik foydalanishga olingan mulkni jismoniy va ma‘naviy eskirish xatarini kamligi -Yangi mahsulot ishlab chiqarishda xatarni kamayishi -Soliq to‘lashdagi imtiyozlar va jadal amortizatsiyani qo‘llash imkoniyati

15.2. Lizing to‘lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini aniqlash, banklarda lizing hisobi.

Lizing to'lovlari o'z tarkibiga shartnomada ta'kidlangan mulkning to'la yoki qisman holdagi qiymatini hamda, ko'rsatilgan lizing xizmati va qo'shimcha servis xizmatlari to'lovini oladi.

Natijada, lizing beruvchida tijorat nuqtai-nazaridan lizing bitimi quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

Lizing beruvchining kelishuv asosidagi umumiy harajatlari quyidagi tenglik bilan izohlanadi:

$$L_t = B_q + K_t + Q_t$$

K_t - kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov, so'mda;

Q_t - qo'shimcha xizmatlar uchun to'lov, so'mda;

B_q - lizing shartnomasi predmeti hisoblangan mulkning balans qiymati, so'mda;

Lizing bitimi asosida lizing oluvchining lizing to'lovlari harajatlari quyidagicha hisoblanadi:

$$L_t = A + K_t + T_{\text{komis}} + Q_t + QQS + BB$$

Bunda,

A - lizing beruvchida joriy yilda hisobga olinadigan amortizatsiya ajratmalari miqdor o'lchovi, so'mda;

T_{komis} - lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofot puli, so'mda;

QQS - lizing beruvchi xizmatlari bo'yicha lizing oluvchi tomonidan to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i, so'mda;

BB - bojxona boji, so'mda;

K_t - kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov, so'mda;

Q_t - qo'shimcha xizmatlari uchun to'lov, so'mda.

O'z navbatida, amortizatsiya ajratmalari quyidagi formula bilan hisoblaniladi:

$$A = \frac{C * H_A}{100}$$

Bu erda, A - amortizatsiya ajratmasi summasi;

S - mol – mulkning balans qiymati;

NA - amortizatsiya ajratmasi me'yori.

Kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_T = \frac{K * C_K}{100}$$

Bu erda, K - kredit resurslar summasi;

S_k – kredit resurslaridan foydalanganligi uchun stavkasi.

Lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofot puli quyidagicha aniqlanadi:

$$T_{\text{комис}} = \frac{K * C_{\text{комис}}}{100}$$

Bu yerda, $S_{\text{комис}}$ – komission mukofot puli stavkasi.

Qo'shimcha xizmatlar to'lov miqdori asosan quyidagi aniqlanadi:

$$Q_t = X_{\text{saf}} + X_{\text{rek}} + X_{\text{boshqa}}$$

Bu yerda, X_{saf} – bank xodimlarining safar xarajatlari;

X_{rek} – reklamalar xarajatlar summasi;

X_{boshqa} - boshqa xarajatlar summasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 avgust 2002 yildagi «Lizing faoliyatini rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni iqtisodiyot tarmoqlarini, xususan kichik va xususiy tadbirkorlikni zamonaviy texnologiya uskunalarini bilan jihozlashda, shuningdek, mamlakatimizning ishlab chiqaruvchilari tomonidan tayyorlab chiqarilgan asbob-uskuna va texnikani sotishda lizing faoliyati rolini oshirish maqsadida chiqarilgan zaruriy

me'yoriy hujjat bo'lib, mamalakatimizda lizing munosabatlarini rivojlantirishda yangicha bosqichni boshlab berdi.

Ushbu farmonga ko'ra 2002 yilning 1 sentyabridan boshlab lizing to'lovlari - qo'shilgan qiymat solig'idan, lizingga berish uchun O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelinadigan texnologiya va uskunolari - vakil bankning tegishli tasdig'i mavjud bo'lgan taqdirda boj to'lovlari va sotishga soliqlardan ozod qilindi.

Belgilab qo'yildiki, 2002 yilning 1 sentyabridan boshlab lizing oladigan xo'jalik yurituvchi subyektlar lizingga berilgan mulkka soliq to'lashdan lizing shartnomasi amal qiladigan muddatgacha ozod qilinadilar; lizing beruvchini soliqqa tortish chog'ida u lizingga berish uchun mulk harid qilishga olgan kreditlar foizi hamda belgilangan boshqa to'lovlarning summasi uning jami daromadidan chegirib tashlanadi.

Amaliyotda, tadbirkorlik faoliyatini yurituvchilar ko'pgina hollarda, bir-biriga muqobil darajada bo'lgan tanlovga duch keladi. Masalan, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun olinadigan uskunalarni moliyalashtirish samaralimi yoki bu uskunalarni ijaraga olib, ulardan foydalanish unumliroqmi? Ushbu masala nafaqat tadbirkorlar oldida, shuningdek uskunlarni ishlab chiqaruvchi oldida ham turadi. Mulk egasi uchun eng muhimi ijara to'lovlari hajmini belgilab olish va uskunalar ijarasining moliyaviy samaradorligini aniqlashdir. Ijaraga oluvchi esa, muqobil variantlar mavjud bo'lgan holda, o'zi uchun asosiy masalani, ya'ni uskunalarni ijaraga olishni yoki ularni harid qilishni hal qilishi zarur. Ikkala masala ham sof moliyaviy tamoyillar asosida hal qilinishi mumkin. Bu borada qaysi bir usuldan foydalanmaylik buning echimi pul oqimlarini bugungi o'lcham kontseptsiyasiga asoslanadi. Uskunalar uchun ijara haqi to'lovi quyidagicha aniqlanadi:

Aytaylik, R qiymatga ega bo'lgan uskuna n yilga ijaraga berilayapti. Uning qoldiq qiymati (ijara muddati oxirida) S ni tashkil etadi. Ijara to'lovlari oqimi vaqt omilini hisobga olgan holda eskirish qiymatiga teng bo'lishi lozim. Ijara to'lovi, yilda bir marotaba yilning oxirida to'lanadigan bo'lsa, uskunalariga safarbar etilgan mablag'larni belgilangan me'yorda ta'minlovchi bir marotabali ijara to'lovi quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$R = \frac{P - SV^n}{Ani}$$

bu yerda,

R-yillik ijara to'lovi

R-uskunaning boshlang'ich qiymati

S-uskunaning qoldiq qiymati

Ani-yillik doimiy daromadni taqqoslash uchun keltiriladigan koeffitsient (bo'lajak daromadni belgilangan vaqtdagi bugungi qiymatini aniqlash koeffitsienti);

V-ko'paytiruvchi diskont.

Hisob-kitobda inobatga olinayotgan daromadlilik me'yori albatta uskunani amortizatsiya me'yoridan yuqoriroq bo'lishi tabiiy holdir. Qabul qilingan daromadlilik me'yori (I) bilan amortizatsiya me'yori (a) farqi ijara operatsiyasini taxminiy real daromadlilikini ko'rsatadi.

Ko'pchilik hollarda amaliyotda moliyaviy lizing bo'yicha ijara to'lovlari hisoblash uchun annutet formulasidan foydalaniladi:

$$P = A_x \frac{I : T}{1 - 1 : (1 + I : T)^{TxT}}$$

Bu yerda, R- ijara to'lovlari summasi;

A- amortizatsiya ajratmalari summasi yoki (ijaraga berilayotgan mulk qiymati);

P – shartnoma muddati;

I – lizing bo'yicha foiz;

T – ijara to'lovlari davrlari.

Bu yerda diskritlash usuli qo'llanilmagan.

Hozirgi vaqtda aniq kompyuter dasturlari orqali lizing to'lovlarini banklar mijoz hohlagan variantda hisoblab berishlari mumkin.

Bank uch tomonlama tuzilgan shartnomaga asosan, lizing obyektini xarid qilish uchun uning to'liq yoki 15 foizidan kam bo'lmagan miqdorda to'lovini oldindan o'tkazib beradi va quyidagi buxgalteriya yozuvini amalga oshiradi:

Debet 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Kredit lizing obyektini etkazib beruvchining talab qilib olunguncha depozit scheti.

Shartnomaga muvofiq lizing obyektini etkazib beruvchidan to'liq qabul qilib olgandan keyin, lizing beruvchi banki tomonidan quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Bank tomonidan lizing etkazib beruvchiga lizing obyektining to'liq qiymati to'lab berilmasdan, lizing oluvchiga etkazib berilganda, quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti.

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Kredit 29802 – "Ko'rsatilgan xizmat va tovar – moddiy boyliklar uchun to'lanadigan mablag'lar hisob - kitob" scheti.

Lizing shartnomasida lizing obyektini etkazib berish, o'rnatish va boshqa xarajatlar, shuningdek, sug'urta to'lovi lizing obyektining balans qiymatiga olib boriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Lizing obyektini uchun lizing to'lovlari lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchi shartnomada belgilangan muddatda va tuzilgan grafik bo'yicha to'lab beriladi. Ushbu lizing to'lovlari lizing obyektining amortizatsiya ajratmasi, hisoblangan foiz summasi, vositachilik to'lovlari, ko'rsatilgan qo'shimcha xizmatlar va sug'urta to'lovlari kiradi.

Bank tomonidan lizing uchun berilgan foizlar belgilangan miqdorda har kuni hisoblab boriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet 16323 – "Hisoblangan foizlar" schyoti

Kredit bankning mos daromadlar scheti

Lizing to'lovlari tomonlar kelishuviga muvofiq tuzilgan va lizing shartnomasining ajralmas qismi bo'lgan jadvalga muvofiq lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchiga to'lab boriladi.

1. Lizing bo'yicha hisoblangan foiz daromadlari to'lab berilganda quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit 16323 – "Hisoblangan foizlar" schyoti

2. Lizing obyektini bo'yicha hisoblangan amortizatsiya ajratmalari lizing oluvchi tomonidan to'lab berilganda lizingning balans qiymatini kamaytirishga yo'naltiriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit lizing oluvchining ssuda scheti.

3. Lizing oluvchi tomonidan vositachilik to'lovlari, ko'rsatilgan qo'shimcha xizmatlar va boshqa to'lovlar to'lab berilganda ular mos ravishda bank daromadlari schetlariga olinadi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit bankning mos daromadlar scheti.

4. Lizing obyektini sug'urtalash uchun lizing beruvchi tomonidan to'langan sug'urta to'lovi lizingning balans qiymatiga kiritilgan bo'lsa, lizing oluvchi tomonidan to'lab berilgan sug'urta

to'lovi summasi lizingning balans qiymatini kamaytirishga yo'naltiriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olunguncha depozit scheti

Kredit lizing oluvchining ssuda scheti.

15.3. Lizing shartnomasi va lizing obykti bilan bog'liq xavflar (risklar)

Lizing operatsiyalari muayyan risklar bilan bog'liq. Bu risk (xavf)larni baholashda odatda quyidagi omillarni e'tiborga olish kerak:

- lizing oluvchi kompaniyaning tijorat obro'si va moliyaviy holati;
- ushbu kompaniya faoliyat yuritayotgan mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va fiskal, monetar siyosat (milliylashtirish riski, garov huquqlarini tatbiq etilishdagi qiyinchiliklar riski va boshqalar);
- kelushuvnoma hajmining sotish narxi va keyingi yillarda ikkilamchi bozorda ushbu narxning o'zgarishi;
- lizing oluvchi firmaning lizing obyektidan foydalanish shartlari.

Lizingga oid bo'lgan risk qator omillarga bog'liq. Lekin ular tarkibida ikkita omil asosiydir.

- lizing kelishuvnomasining sifati;
- uskunalarni etkazib berish muddatlarining buzilishi.

Lizing munosabatlari ushbu munosabat ishtirokchilari (lizing beruvchi, lizing oluvchi, ishlab chiqaruvchi) o'rtasidagi manfaatlardan kelib chiqadi.

Lizingning vujudga kelishi ishtirokchilar manfaatlarining kelishuvini talab qiladi. Manfaatlarni mos tushgan holdagina lizing munosabatlari o'rnatiladi. Demak, lizingni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri obyektiv ravishda lizing ishtirokchilari manfaatlarini keltirib chiqarish, ularni kelishuv muhitini yaratishdir.

O'zbekiston iqtisodiyotida lizing oluvchilar mavjud bo'lsa, ammo yangi texnologiyani ishlab chiqaruvchilar, lizing kompaniyasi sifatida xizmat ko'rsatadigan va o'z moliyaviy mablag'lariga etarli darajada ega bo'lgan tashkilotlar etarli emas. Bu esa, o'z navbatida ushbu jihatdan kerakli bozor infratuzilmasini yaratish, rivojlantirish, takomillashtirish va uning asosida lizing munosabatlarining obyektivligini ta'minlashni talab etadi.

«Lizing to'g'risida»gi qonunning 19-moddasida lizing obykti bilan bog'liq xavflar haqida quyidagilar bayon etilgan.

Lizing obykti bilan bog'liq barcha xavflar, shu jumladan, uning tasodifan yo'qolishi (nobud bo'lishi) yoki tasodifan buzilishi, shuningdek, o'g'irlanishi, barvaqt eskirishi, shikastlanishi xavflari lizing shartnomasida nazarda tutilgan tartibda lizing oluvchiga o'tadi. Xavflar lizing oluvchiga o'tgan daqiqadan e'tiboran lizing oluvchi lizing obykti har qanday tarzda yo'qotilishi yoki shikastlanishi uchun lizing shartnomasi amal qilinadigan muddat davomida javobgar bo'ladi.

Agar xavflar lizing beruvchidan lizing oluvchiga o'tadigan vaqt lizing shartnomasida belgilangan bo'lmasa, xavflar lizing oluvchiga u lizing obyektini olgan daqiqadan e'tiboran o'tadi.

Agar taklif etilgan lizing obykti lizing shartnomasiga mos kelmasa va bu uning oluvchiga lizing obyektidan voz kechish huquqini bersa, ana shunday nomuvofiqlik bartaraf etilgunga qadar yoki lizing oluvchi lizing obyektini olgunga qadar barcha xavflar lizing beruvchi zimmasida bo'ladi.

Sotuvchining nochorligi yoki lizing obyektining undan foydalanish maqsadlariga nomuvofiqligi zaiflari lizing oluvchining zimmasida bo'ladi, lizing beruvchining sotuvchini ekin lizing obyektini tanlash yoxud lizing beruvchi lizing oluvchini muayyan sotuvchini yoki lizing obyektini tanlashga g'ayriqonuniy tarzda majburlash turi bundan mustasno.

Nobud bo'lish, yo'qolish, o'g'irlash, shikastlanish, buzilish va barvaqt eskirish xavfi bilan bog'liq bo'lgan tarzda har qanday etkazilishi mumkin bo'lgan zarardan lizing obyektini

sug'urtalash taraflarning kelishuvchiga binoan amalga oshiriladi. Bunday kelishuv bo'lmagan taqdirda, lizing oluvchi lizing obyekti sug'urtasi uchun javobgar bo'ladi.

Lizing shartnomasi bo'yicha lizing oluvchi to'laydigan lizing to'lovlari lizing obyekti amortizatsiyasining tegishli qismi qiymatini va lizing shartnomasi bo'yicha lizing beruvchi tomonidan qilingan harajatlarni, shuningdek, uning daromad (marja)ni o'z ichiga oladi.

Lizing to'lovlari shartnomaning butun amal qilish muddatiga taqsimlanadi va bo'lib-bo'lib to'lanadi. Lizing to'lovlarining miqdorlari va davriyligi lizing shartnomasi bilan belgilanadi.

15.4. O'zbekistonda lizing kompaniyalari

«Baraka» universal lizing kompaniyasi.

O'zbekiston Vazirlar Maxkamasining 1995 yil 9 noyabrdagi 427-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida bank tizimini rivojlantirishning kompleks dasturi»ga binoan O'zbekiston banklari Assotsiatsiyasining sho'ba korxonasi - «Bank-lizing» universal lizing kompaniyasi ta'sis etildi. Kompaniya 1996 yil 2 sentyabrda davlat ro'yxatidan o'tkazildi.

1998 yil fevral oyida Yevropa Lizing Kompaniyalari Assotsiatsiyalari Federatsiyasi (Shtab – kvartirasi Bryussel shahrida, 17 davlat lizing federatsiyalari a'zo) ning raislari va ijroya qo'mitalari «Baraka» universal lizing kompaniyasining shu tashkilotning muxbir a'zosi ekanligi haqidagi hujjatlarni tasdiqladi. Kompaniya lizing operatsiyalarini tashkil etish borasida va birgalikda faoliyat yuritish maqsadida mamlakatimizdagi 20 tadan ortiq tijorat banklari hamda Respublika tovar ishlab chiqaruvchilar va savdo Palatasi bilan Bosh shartnomalarni imzoladi.

«O'zbek lizing interneyshnl aksionerlik jamiyati» kompaniyasi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qo'shma lizing kompaniyasini tashkil etish haqidagi qaroriga muvofiq 1996 yilda «O'zbeklizing interneyshnl AJ» tashkil etildi va o'sha yildan boshlab o'z faoliyatini yo'lga qo'ydi. Bu jamiyat yopiq turdagi aksionerlik jamiyati bo'lib xalqaro lizing operatsiyalarini rivojlantirishni maqsad qilib olgan.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» 4 million AQSh dollariga teng dastlabki ustav kapitaliga ega bo'lgan kompaniyadir. Uning muassislari Xalqaro moliya korporatsiyasi Malayziya Meybanki hamda O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki bo'lgan. Bundan tashqari, har bir muassis 5 million AQSh dollari miqdorida kredit liniyasini ham ko'zda tutilgan.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» kompaniyasi Respublikamizga yuqori unumdorlikka ega bo'lgan zamonaviy jihozlar va texnologiyalarni jalb qilish maqsadida kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog'liq, har biri 68 mingdan 300 ming AKSh dollariga qadar bo'lgan qiymatdagi ettita loyiha bo'yicha faoliyatini boshlagan.

Lizing kompaniyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- sotib olishlarni uzoq muddatli moliyalash va texnologik asbob uskunalaridan foydalanish;

- eksport salohiyatini oshirish hamda import o'rnini bosadigan ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida O'zbekiston iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlariga ilgor texnologiyalarni jalb etish;

- kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hamda xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishni yuksaltirish uchun lizing xizmatlarining keng doirasini taqdim etish;

- lizing operatsiyalarini o'tkazish va tavsiyalar berish uslubiyatini ishlab, chiqishdir.

Zamonaviy xorijiy asbob-uskunalar olishda lizingdan foydalanish korxonaning moliyaviy holatini etarli darajada barqaror bo'lishni talab etadi. Shuning uchun lizing loyihasini tayyorlashni uch bosqichga ajratish mumkin.

Birinci bosqich - korxona lizingga qanday asbob-uskuna olmoqchi, uni qaysi yo'l bilan qaysi transportda olib keladi, qanday o'rnatadi, ishga qanday tushiradi, xodimlarni o'qitishni hisobga olgan holda uning qiymatini aniqlaydi. Eng muhimi ushbu asbob-uskunaning raqobatbardoshligini belgilaydigan raqobat varag'ini tayyorlash ishlarini tashkil etadi.

Ikkinchi bosqichda - ushbu loyiha bo'yicha hamma masalalarga-texnik, iqtisodiy va moliyaviy jihatdan kelib chiqadigan masalalarga javob beradigan biznes-reja tuziladi. Bunda asbob-uskuna qancha muddatga lizingga olinish mumkinligi aniqlanadi. Lizingni moliyalashtirish qismi juda puxta tayyorlanishi hamda kompaniyaning barcha mumkin bo'lgan harajatlarini qamrab olishini talab etadi.

Uchinchi bosqich - lizingga talabnoma va u bilan birga boshqa zarur hujjatlarni (ustav, ta'sis shartnomasi, soliq inspeksiyasi tomonidan tasdiqlangan balans, biznes reja, korxonada mulk borligini tasdiqlovchi hujjatlar va boshqalar taqdim etishni ko'zda tutadi.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» tajribasidan lizing muddati ikki yildan besh yilgacha bo'lishi rivojlashtiriladi, chunki bu erda moliyaviy lizing o'z ifodasini topadi. Lizing muddati tugagach asbob-uskuna lizing oluvchining mulkiga aylanadi va uni qaramog'iga o'tadi. Alohida shuni ta'kidlash joizki, bunda asbob-uskunani tanlash javobgarligi lizing kompaniyasi zimmasida bo'lmaydi. Ushbu masalada mijozlarga maxsus bozor tuzilmalari «Texnoinvest» qo'shma korxonasi muassislardan biri bo'lmish tashqi savdo faoliyati sifati va ekspertizasini nazorati bo'yicha jahon etakchisi Shvetsariyaning SGS kompaniyasi, tovar ishlab chiqaruvchilar va savdo palatasi, injiniring va konsalting firmalari yordam ko'rsatadilar.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» - O'zbekiston bozorida birinchi yirik xalqaro lizing kompaniyasi, shuning uchun ham ushbu kompaniya misolida lizing operatsiyalarini o'tkazishning xalqaro tajribasini - dastur mahsulotlarini ishlatishi, lizing loyihalarini tayyorligi va monitoringini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Odatda, xorijiy asbob-uskuna ishlab chiqaruvchining omborida bo'lmaydi, uni talab asosida tayyorlash ko'zda tutiladi. Buning uchun esa oldindan to'lov o'tkazilishi xorijiy bankda akkreditiv ochilishi lozim bo'ladi. 1-1.5 oyda ishlab chiqarishga, bir oyga yaqin vaqt ichida transportda tashib keltirishga, yana shuncha vaqt montaj qilishga, ishga tushirish va xodimlarni o'qitishga ketadi. Umumiy hisobda 4-5 oy kerak bo'ladi. Jami ushbu muddat davomida narx Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi ekspertizasiga mos kelishini ko'zda tutish zarur bo'ladi. Bundan tashqari loyihani tanlashga, biznes rejani tayyorlashga, shartnomani ro'yxatdan o'tkazishga ketadigan vaqtni ham inobatga olishga to'g'ri keladi.

Kompaniyaning ishni tashkil etishdagi asosiy vazifasi - bu eng barqaror, to'lovga qobiliyatli, boshlang'ich kapitalga ega korxonalarni tanlashdir. E'tiborni o'ziga jalb etadigan narsalardan yana biri bu loyihani mahalliy xom-ashyo bilan ta'minlanishidir. Eng asosiysi, bozorda jiddiy marketing tekshiruvining mavjudligi va ishlab chiqarilgan mahsulotning haridorgir bo'lishidir.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

Reja:

- 16.1. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish tushunchasi. Investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirish xususiyatlari.
- 16.2. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish sxemalari.
- 16.3. Sindikatli kreditlash va uning yuzaga kelish tarixi. Sindikatli kreditlash xususiyatlari.
- 16.4. Sindikatli kreditlashni tashkil etish.

Tayanch iboralar: loyihaviy moliyalashtirish, regressiz loyihaviy moliyalashtirish, regresli loyihaviy moliyalashtirish, sindikat, sindikatlashgan kreditlar.

16.1. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish tushunchasi. Investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirish xususiyatlari.

Loyihaviy moliyalashtirish mazmunini o'rganishda ba'zi iqtisodchi-olimlarning fikr-mulohazalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Rossiyalik iqtisodchi-olim I.Mazurning "Upravlenie proektami" kitobida: "loyihaviy moliyalashtirish- bu investitsion loyihalarni amalga oshirish maqsadida moliyaviy resurslarni kredit ko'rinishida taqdim etishdir", deb ta'rif berilgan. Bu erda, kredit qarz oluvchiga nisbatan hech qanday regressiz, cheklangan yoki to'liq regressli bo'lishi mumkin, deb yozilgan. D.Morozov asarlarida "loyihaviy moliyalashtirish - bu loyihani turli shakllarda kreditlashdir, bunda kreditlarning qaytarilishi ta'minoti loyihadan keladigan daromadlardir", degan fikr ilgari surilgan.

O'zbekistonlik iqtisodchi-olim D.G'ozibekovning mulohazalariga ko'ra, "loyihaviy moliyalashtirish o'zining murakkab moliyaviy munosabatlari bilan (sindikatlashtirilgan kredit yoki qarz berishda ko'p tomonlarning qatnashishi) kreditorga moddiy kafolatlar berish, loyihalar evaziga ishlab chiqarilgan mahsulotlarni xarid qilish bo'yicha uzoq muddatli shartnomalar asosida moliyalashtirishdir". Bundan tashqari, D.G'ozibekov asarlarida loyihaga kiritilgan qarz mablag'larining qoplanishi manbai loyiha ishga tushganidan so'ng olinadigan daromadlar hisoblanishi ta'kidlab o'tilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish - moliyalashtirishning eng taraqqiy etgan zamonaviy shakllaridandir. Shunday ekan, loyihaviy moliyalashtirishning mazmuni nima? Unga qanday ta'rif berish mumkin? Masalan, Doyche bank (Germaniya)ning tarkibiy moliyalashtirish boshqarmasi xodimlarining fikricha, loyihaviy moliyalashtirish - loyiha bo'yicha asosiy vositalarni sotib olishni, tashkil etishni yoki qurilishni moliyalashtirish bo'lib, unda kreditor asosan quyidagilarga e'tibor beradi:

- kreditni qaytarish manbasi sifatida, loyihani tatbiq etish natijasi bo'yicha olinadigan sof pul oqimiga (mablag'larning qaytish darajasiga);

- loyihani moliyalashtirish uchun berilgan kreditning xavfsiz qaytishini ta'minlaydigan manbasiga, ya'ni mijozning qobiliyatiga garov, kafolat va boshqa ta'minotlarga".

Loyihaviy moliyalashtirish mazmuni O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy bankining yo'riqnomalarida quyidagicha izohlanadi: "loyihaviy moliyalashtirish - bu bank tomonidan kreditni berish, baholash va monitoringini olib borish jarayoni bo'lib, bunda kredit ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlarining normal ishlashi uchun qurilish, qayta ta'mirlash yoki texnik qayta qurollantirish, shu jumladan, asbob-uskunani sotib olish yoki asosiy fondlarni tashkil etish hamda ishchi kapitalni sotib olishga yo'naltiriladi".

Loyihani amalga oshirish orqali ko'rilgan qo'shimcha daromad kreditni qaytarishning asosiy manbai bo'lib hisoblanadi. Agarda loyihani amalga oshirish orqali qo'shimcha daromad olinmasa yoki loyiha bo'yicha ishlab chiqarishni modernizatsiyalash orqali iqtisodga erishilmasa, bunday moliyalashtirishni loyihaviy moliyalashtirish, deb bo'lmadi, u biznes-reja asosida amalga oshiriladigan moliyalashtirish hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirish - bu regressiz yoki qarzdorga bo'lgan kreditning chegaralangan regressida yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun maqsadli kreditlash bo'lib, bunda qarz oluvchining to'lov majburiyatlarini ta'minoti sifatida, investitsiya faoliyati davomida to'plangan (investitsiya loyihasiga aloqador aktivlar ham kiradi) pul mablag'lari hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda kreditni qaytarishning manbai bo'lib, loyihani amalga oshirish natijasida olingan daromad (foyda) hisoblanadi. Tijorat yoki investitsiya kreditida esa kreditning qaytarish manbasi bo'lib, qarzdorning umumiy faoliyatidan olgan doromadi bo'lishi mumkin. Kreditni qaytarishning asosiy manbai loyihani hayotga tatbiq etishdan olingan sof foyda va pul oqimlari hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda aniq bir sof ta'minotning o'zi bo'lmaydi. Ammo bu loyihaviy moliyalashtirishda kredit bo'yicha ta'minot talab etilmaydi, degani emas. Loyihaviy moliyalashtirishda aniq bir garovning bo'lmasligi loyihalarni yirik miqdorda mablag' jalb etishi kerakli kafolat yoki garovni yig'ish imkoniyatini bermaydi.

Loyihaviy moliyalashtirish - bu bank tomonidan kreditni berish, baholash va monitoringini olib borish jarayoni bo'lib, bunda kredit ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlarining normal ishlashi uchun qurilish, qayta ta'mirlash yoki texnik qayta qurollantirish, shu jumladan, asbob-uskunani sotib olish yoki asosiy fondlarni tashkil etish hamda ishchi kapitalni sotib olishga yo'naltiriladi.

Umuman olganda, loyihaviy moliyalashtirish - bu investitsiya loyihalarini kreditlashtirishning bir turi bo'lib, kreditor bu loyihani amalga oshirish bilan bog'liq risklarni qisman yoki to'liq o'z zimmasiga oladi. Agar banklarning oddiy kredit operatsiyalarida, eng avvalo, qarzdorning kreditga qobiliyatligini o'rganishga, uning moliyaviy va iqtisodiy holatini, barqarorligini, shuningdek, garov sifatida foydalanadigan mol-mulkni baholashga asosiy ahamiyat berilsa, loyihaviy moliyalashtirishda esa loyihaviy tahlilga asosiy e'tibor qaratiladi.

Xullas, loyihaviy moliyalashtirish - bu yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda bir qancha bank resurslarining birlashishi va risklarning loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishini anglatadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda investitsion loyihalarning ko'plab xususiyatlari mavjud bo'lib, ularning asosiylari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- qiymati yuqori bo'ladi (1 mlrd. dollardan oshgan);
- loyiha ishtirokchilarini ko'pligi;
- ko'pincha risklarni barcha turlari uchraydi (tizimli va tizimsiz);
- kapital talabi - bu kabi loyihalar moliyaviy mablag'larga bo'lgan talab juda katta bo'lib, unga aralash moliyalashtirish usullaridan foydalaniladi;
- loyihalashtirish va qurilish ishlariga mehnat talabi katta bo'ladi;
- ishga tushish muddati 5 - 7 yil va undan uzoq muddatlarda beriladi;
- loyiha ishga tushadigan joylarini ajratilishi va shu sababli infratuzilmani rivojlantirish maqsadida qo'shimcha xarajatlarning kiritilishi;
- davlat yoki mintaqaning iqtisodiy-ijtimoiy holatiga ta'siri.

Shu kabi xarakterga ega bo'lgan loyihalarni misol qiladigan bo'lsak, Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Andijon - Osh - Irkeshtom - Qashqar avtomagistrali, gazni qayta ishlovchi zavodlar. Yirik loyihalarning o'ziga xos xususiyatlaridan quyidagi bir qator omillarni hisobga olish kerak bo'ladi:

- loyihaning faoliyatini sifatli tekshirib turish maqsadida uni har xil bo'limlarga bo'lib o'rganish kerak;
- loyiha amalga oshirilayotgan mintaqaning ijtimoiy - iqtisodiy holatini to'liq tahlildan o'tkazish shart bo'ladi;
- loyihaning fazalarini mustaqil ravishda ishlab chiqish kerak bo'ladi;
- rejani loyihalashtirish davomida doimiy yangilanishlarni tatbiq etib borish;
- loyihaning fazalaridagi ehtimoliy yo'qotishlar va risklarni boshqarish uchun tezkor rejalarini ham rejalashtirish kerak bo'ladi;

- loyihaning barcha rejalarini doimiy monitoring qilish;
- yirik loyihalarni takrorlanmasligini hisobga olgan bo'lishi kerak.

Yuqoridagi omillarda ko'rsatilganidek, risklarni ko'pligi yirik loyihalarni amalga oshirishda bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Risklarni ko'p bo'lishiga asosiy sabablardan yana biri bu loyihaning ishtirokchilarining ko'pligidir. Shu o'rinda loyihaning ishtirokchilari haqida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin.

16.2. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish sxemalari.

Loyihaviy moliyalashtirishni amalga oshirish o'ziga xos tamoyillarga asoslanadi va ular quyidagilardan iborat:

- investitsion loyihada loyihani amalga oshirishga tayyor ishonchli sheriklarni ishtirok etishi;
- loyiha texnik-iqtisodiy asoslanishi va loyiha smeta xujjatlarni yuqori talab darajasida ishlab chiqilishi;
- loyihani etarli darajada kapitalizatsiyasi;
- loyihaning qurilish-montaj va ekspluatatsiya mezonlarini batafsil o'rganib chiqish (transport, maxsulotni ishlab chiqarish, marketing va boshqalar);
- loyiha riskini baholash va uni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash;
- garov yoki boshqa ta'minotning maqsadga muvofiq mavjudligi.

Loyihaviy moliyalashtirishning yuqorida keltirilgan tamoyillari uni amalga oshirishning quyidagi ikki turdagi moliyaviy sxemalarida o'z ta'siriga ega bo'ladi:

1. Parallel moliyalashtirish;
2. Bosqichma - bosqich moliyalashtirish;

Birinchi tur moliyalashtirish amaliyotda "Hamkorlikda (qo'shma) moliyalashtirish" deb ham ataladi, bunda yuqori ahamiyatga ega bo'lgan investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun bir nechta kredit muassasalari qarz mablag'lari ajratadi. Bosqichma - bosqich moliyalashtirishda esa yuqori nufuzga ega bo'lgan bankning qatnashishi zarurligini talab qiladi. Parallel moliyalashtirishning quyidagi afzalliklari mavjud, ya'ni loyihaviy moliyalashtirishning parallel moliyalashtirish shakli banklarga bir tomondan me'yorlarga amal qilgan holda kredit berish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan kredit risklarini pasaytiradi. Ko'p hollarda, loyihani moliyalashtirish tashabbuskori sifatida nufuzga ega bo'lgan tijorat bankining yoki halqaro moliya institutlarining ishtirok etishi qarzdorning o'z vaqtida kreditni qaytarishiga qo'shimcha kafolat beradi. Kredit shartnomasiga qilingan qo'shimchalarda agar qarzdor moliyalashtirishda ishtirok etayotgan biror kreditor oldidagi to'lov majburiyatini bajarmasa bosh kreditor kreditni muddatidan oldin undirib olish huquqiga ega bo'ladi.

Investitsiya loyihalarini hamkorlikda (qo'shma) moliyalashtirishning quyidagi ko'rinishlari (shakllari) mavjud?, ya'ni hamkorlikda moliyalashtirishning ikki shakli ko'p qo'llaniladi:

- mustaqil parallel moliyalashtirish, bunda har bir bank qarz oluvchi bilan kredit shartnomasi tuzadi va investitsiya loyihasida o'ziga tegishli bo'lgan qismini moliyalashtiradi (subloyiha);
- ko'pchilik bo'lib hamkorlikda moliyalashtirish, bunda barcha kreditorlar to'planib bitta sindikatga birlashadilar, yagona kredit shartnomasi tuziladi va kredit shartnomasini tayyorlash va imzolashni bank-menedjer amalga oshiradi. Keyingi bosqichda kredit shartnomasini amalga oshirish ustidan nazoratni (ayrim hollarda investitsiya loyihasini umuman amalga oshirishni) hamda zarur hisob-kitob operatsiyalarini sindikat tarkibidagi maxsus bank-agent ma'lum miqdordagi komission haq e'vaziga amalga oshiradi.

Investitsiya loyihalarini bosqichma-bosqich moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyati, asosan, birinchi sinf toifasidagi banklarda investitsiya loyihalarining ekspertizasi bo'yicha tajribali mutaxassislarining mavjudligi, bank olamida yuqori nufuzga egaligi tufayli loyihalarni kreditlashtirish bo'yicha ko'plab arizalar kelib tushadi. Biroq, yirik banklar ham har doim bu loyihalarni ularning balansiga salbiy ta'sir etishi mumkinligi yoki boshqa sabablar oqibatida moliyalashtira olmaydi. Shuning uchun, ko'p hollarda, bu banklar loyihani kreditlashtirishning

tashabbuskori sifatida faoliyat yuritishi mumkin. Investitsiya loyihasini samaradorligini baholagani va kredit shartnomasini ishlab chiqqani uchun tashabbuskor bank komission haq oladi. Kredit berilgandan so'ng tashabbuskor bank shartnoma bo'yicha qarzdorga nisbatan o'z talabini boshqa kreditorga beradi.

Loyihaviy moliyalashtirishda quyidagi ishlarni bajarish o'ta muhimdir. Boshqacha ifodalaganda, loyihaviy moliyalashtirishning bosqichlari quyidagicha:

Birinchi bosqich - loyihaning texnik tahlili. Bu bosqichda quyidagi savolga javob berish zarur: loyiha o'zining boshlang'ich smeta xarajatlariga mos holda amalga oshirilmoqdam? Loyihaviy moliyalashtirishda qarzdorlar tajribali ekspert-injenerlarning (bu ko'p hollarda maxsus savollarda tavsiyalar beruvchi mustaqil maslahatchilar) tavsiyasiga amal qiladi. Bunday ekspertlarning xulosasi texnik hisobot shaklida tavsiya etilishi va quyidagi holatlarni o'zida qamrab olishi mumkin: zarur investitsiya miqdorini; kelgusidagi zarur investitsiyalarni (ko'zda tutilmagan xarajatlarni va favqulotdagi zararlarni qo'shgan holda); loyihaning qaytimi uchun zarur vaqt; zararsizlik nuqtasi; elektr energiya, suv va boshqa xarajatlar qiymati; loyihada ishlash uchun xodimlarni o'qitish imkoniyati; loyiha mahsulotini sotish bozorining mavjudligi.

Ikkinchi bosqich - bu iqtisodiy va moliyaviy tahlil.

Loyihalarning iqtisodiy va moliyaviy tahlili jarayonida loyiha barcha olingan kreditlar bo'yicha o'z vaqtida hisob kitoblar uchun etarlicha foydaga ega bo'ladimi? - degan savolga javob olish zarurdir.

Loyihaning iqtisodiy samaradorligini aniqlashning asosi bo'lib sof pul oqimini tahlili hisoblanadi. Sof pul oqimi o'z tarkibiga quyidagilarni qamrab oladi: loyiha egalarining aksioner kapitaliga dastlabki investitsiya qo'yilmalarini va kreditorlarning qarz mablag'larini; olingan foydani; sarf xarajatlarni.

Loyihalarni moliyalashtirishning uchinchi va to'rtinchi bosqichlarida homiylarni faoliyatini, risklarni va ularni taqsimlanishini tahlil etadi. Bu bosqichda kreditorlar rahbarlarning faoliyatini va ularning imidjini, loyiha ishtirokchilari uchun risklarning to'g'ri taqsimotini o'rganadi.

16.3. Sindikatli kreditlash va uning yuzaga kelish tarixi. Sindikatli kreditlash xususiyatlari.

Hozirgi kunda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning yangi, usuli sinditsirlashtirilgan kreditlash (sindikatga uyushgan bir necha kreditorlarning kreditlari majmui) paydo bo'ldi. Iqtisodiy adabiyotlarda bu so'zning aniq atamasi yo'qligi sababli, ko'pchilik hollarda moliyalashtirishning bu turini sindikatlashtirilgan kredit, deb ham ataladi.

Sindikatlashmoq, sindikat tuzib birlashmoq ma'nosini bildirib, investitsiyalarni moliyalashtirish tizimida yirik investitsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirishni tashkil etish usullaridan birini anglatadi. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda sindikatlashtirilgan kreditning asosiy xususiyati shunday iboratki, bunda bir necha kreditorlarning mavjudligi, moliyalashtirish uchun berilgan kredit summasi va u bilan bog'liq risklarning ishtiroki kreditorlar (banklar) o'rtasida taqsimlanishidir.

Investitsiya loyihalarni moliyalashtirishda sindikatlashtirilishi mumkin bo'lgan kreditlar loyihaviy moliyalashtirishga kiradi. Loyihaviy moliyalashtirishda kreditni qaytarishning manbai bo'lib, loyihani amalga oshirish natijasida olingan foyda hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirish usullari G'arbiy Evropa mamlakatlarida o'tgan asrning 80-yillarining boshida turli xil moliyaviy operatsiyalarni bajarish maqsadida foydalana boshlandi. Bu operatsiyalar loyiha tashabbuschilariga qarz to'lovlariga bo'lgan xarajatlarni kamaytirishga, moliya-kredit institutlarining yordamidan foylanishga imkoniyat yaratgan edi.

Dastlab, loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozori unchalik ko'p bo'lmagan Amerika, Kanada, Germaniya va Yaponiya banklari o'rtasida bo'lib olingan edi. Bir muncha vaqt o'tib, Shimoliy dengizda neft va gaz qazib olishning keskin rivojlanishi natijasida ular qatoriga Buyuk Britaniya tijorat banklari ham qo'shildi. Keyinchalik Frantsiya, Shveytsariya, Gollandiya, Belgiya,

Italiya va boshqa mamlakatlar banklari loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida faol ishtirok eta boshlashdi.

90-yillarning birinchi yarmida jahon xo'jaligi rivojlanishi uchun xos bo'lgan iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlari loyihaviy moliyalashtirish shakllariga katta talabni vujudga keltirdi. Bu talab, eng avvalo, rivojlanayotgan bozorlarga tegishli edi. 1997-1998 yillardagi jahon moliyaviy inqiroziga qadar, loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida etakchilikni Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari egallashgan edi. 1996 yilda Gonkongda 19,3 mlrd. doll. qiymatdagi 36 ta investitsiya loyihasi, Indoneziyada 14,1 mlrd. doll. qiymatdagi 72 ta loyiha, Taylandda 9,4 mlrd. doll. qiymatdagi 31 ta loyiha amalga oshirilgan edi. 1996 yilda Osiyo davlatlarida jami 86,2 mlrd. doll. qiymatdagi 400 ta investitsiya loyihasi moliyalashtirilgan. Bu ko'rsatkich Amerika va Evropa kontingentlari mamlakatlarinikiga qaraganda ko'pdir.

90-yillarning oxirlariga kelib, Osiyo davlatlari loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida birinchilikni yo'qotishdi va etakchilikni yana AQSh va G'arbiy Evropa davlatlari egallashdi. Biroq, oxirgi yillarda Osiyo va Sharqiy Evropa davlatlari inqiroz zarbalaridan o'zini o'nglab olgach, Yana xorijiy investitsiyalarni jalb qilish evaziga iqtisodiy o'sishning yuqori templarini ta'minlashga harakat qilishmoqda. Bunday davlatlar qatoriga, eng avvalo, Xitoy, Indoneziya, Fillipin, Malayziya kabi Osiyo davlatlarini va Sharqiy Evropa davlatlarini kiritishimiz mumkin. Bu davlatlarda investitsiyalash templari oxirgi 2-3 yil ichida ancha sezilarli bo'lib bormoqda.

Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda loyihaviy moliyalashtirishning turli shakl va sxemalari asosida amalga oshirilgan yirik loyihalarga misol qilib, loyihaviy moliyalashtirishning "sof" namunasi bo'lgan Buyuk Britaniyani Evropa kontingenti bilan bilashtiruvchi "Evrotunnel" loyihasini keltirishimiz mumkin. Mazkur loyiha davlat organlari va xalqaro tashkilotlar ishtirokisiz xususiy sektor investitsiyalari asosida amalga oshirilgan. Loyihani moliyalashtirishning umumiy qiymati 7 mlrd. funt sterlingni tashkil etib, loyihada 15 davlatdan 198 ta bank ishtirok etgan.

Jahon tajribasida loyihaviy moliyalashtirishning muhim tamoyillari quyidagilardan iborat: loyihani amalga oshirishda hamkorlik qilishga tayyor bo'lgan ishonchli sheriklarning loyihada ishtirok etishi; yuqori malaka darajasida tayyorlangan texnik-iqtisodiy asosnoma va loyiha-smeta hujjatlari; loyihaning etarli darajada kapitallashuvi; loyiha qurilishi va ekspluatatsiyasining barcha aspektlarini mayda bo'laklar holida ishlab chiqilganligi; loyiha risklarining baholanishi va ishtirokchilar o'rtasida taqsimlanishi; muayyan vaziyatga muvofiq ta'minot va kafolatlarning mavjudligi.

Rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirishda sindikatli kreditlash shaklidan keng foydalaniladi. Amaliyotdagi kredit operatsiyalari jarayonida bank birinchi o'ringa qarz oluvchining kredit tarixini o'rganishga, uning iqtisodiy, moliyaviy ahvoriga va ta'minot turlari, garovga berilayotgan mulkni baholashga diqqat e'tiborini qaratga, loyihaviy moliyalashtirishda esa asosiy e'tibor loyiha tahliliga ajratiladi. Loyihaviy tahlilning asosiy obyekti, bu loyihaviy xujjatlar (loyihani texnik-iqtisodiy asosi)dir. Loyihaviy taxlilning asosiy maqsadi bu investitsion loyihasini moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini aniqlab berish, investitsion loyihasining smeta xarajatlari va moliyalashtirish manbalarini aniq belgilash hamda rikslarni baholash va samarali boshqarishdir. Shuningdek, alohida banklar ham kafil bo'lib chiqishlari mumkin. Bunday holat xalqaro kredit tashkilotlari yoki eksport-import kreditlarini sug'urtalovchi milliy agentliklar tomonidan loyiha moliyalashtirilganda ko'proq yuz beradi. Bunda sindikat-ishtirokchi banklar kreditor foydasiga akkreditiv ochishlari yoki kafolat berishlari mumkin.

Umuman olganda, sinditsiyalashtirilgan kredit deganda bir necha banklar tomonidan yirik investitsiya loyihalarini birgalikda kreditlash. Yirik investitsiya loyihasi - umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshadigan investitsiya loyihasidir. Bank sindikati - sinditsiyalashtirilgan kredit berish borasida ikki yoki undan ortiq banklar o'rtasida o'zaro kelishuv bo'lib, bunda etakchi bank - sinditsiyalashtirilgan kreditlash tashabbusi bilan chiqqan va zimmasiga ishtirokchi-banklar nomidan kredit hujjatlarini yuritish mas'uliyati yuklatilgan qarz oluvchining asosiy talab qilib olinguncha depozit hisob varag'iga xizmat ko'rsatuvchi bank hisoblanadi.

16.4. Sindikatli kreditlashni tashkil etish.

Tijorat banklari tomonidan sinditsiyalashtirilgan kreditlash qaytarishlik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, muddatlilik va maqsadli foydalanish shartlari asosida amalga oshiriladi.

Sinditsiyalashtirilgan kreditni berish qarzi oluvchi va ishtirokchi banklar o'rtasida tuziladigan kredit shartnomasi asosida amalga oshiriladi. Sinditsiyalashtirilgan kredit berish muddati yirik investitsiya loyihalarini qoplanish muddatiga bog'liq holda kredit shartnomasida belgilanadi. Sinditsiyalashtirilgan kreditdan foydalanganlik uchun foiz stavkasi miqdori sinditsiyalashtirilgan kredit to'g'risidagi kelishuv shartlariga ko'ra qarzi oluvchi va ishtirokchi banklar o'rtasida tuziladigan kredit shartnomasi asosida belgilanadi. Zarar ko'rib ishlovchi, nolikvid balansga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlarga hamda samarasiz investitsiya loyihalarini taqdim qilgan xo'jalik subyektlariga sinditsiyalashtirilgan kreditlar berilmaydi. Sinditsiyalashtirilgan kredit olgandan keyin moliyaviy ahvoli yomonlashgan qarzdordan berilgan kreditlar o'rnatilgan tartibda muddatidan avval undirib olish chora-tadbirlari ko'rilishi lozim. Bu qoida kredit shartnomasida albatta qayd etilgan bo'lishi kerak.

Qarzi oluvchi o'ziga xizmat ko'rsatuvchi bankka yirik kredit berishni so'rab murojaat qilganidan keyin, bank kreditlash uchun lozim bo'lgan standart tadbirlarni: o'zining ichki kredit siyosatiga mos ravishda mijozning kreditga qobiliyatligi tahlilini, biznes-rejasi tahlilini, kredit qaytarilishini ta'minlanganligi tahlilini va boshqalarni amalga oshiradi.

Sinditsiyalashtirilgan kreditlashni amalga oshirishning mumkinligi to'g'risida kredit qo'mitasi qaror qabul qilgan taqdirda, bank bir vaqtning o'zida ushbu bitimga boshqa banklarni jalb etish hamda sinditsiyalashtirilgan kreditlash tashkilotchisi sifatida bank sindikatini tashkil etish haqida qaror qabul qiladi.

Ishtirokchi banklarni ushbu bitimga jalb etish va bank sindikatini tashkil etish to'g'risida etakchi bank kredit qo'mitasi qaror qabul qilganidan keyin, etakchi bank sinditsiyalashtirilgan kreditlashda ishtirok etish xohishini bildirgan banklarni aniqlaydi va ularga sindikatda qatnashish taklifi bilan birga tayyorlangan qarzi oluvchi to'g'risidagi axborotni taqdim etadi. Shundan keyin etakchi bank ishtirokchi banklar bilan investitsiya loyihasi bo'yicha barcha kredit hujjatlarini taqdim etadi. Taqdim etilayotgan ma'lumotlar bank siri hisoblanadi.

Sinditsiyalashtirilgan kreditni berishga xorijiy banklar va boshqa xorijiy moliyaviy institutlar jalb etilishi mumkin. Bu holda sinditsiyalashtirilgan kreditlashni amalga oshirish xorijiy banklar va moliyaviy institutlar bilan tuzilgan bitimlarda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ishtirokchi banklar bilan muzokaralar boshlangunga qadar etakchi bank tomonidan bankning ichki kredit siyosati bilan belgilangan tartibda kredit paketini tahlili asosida barcha kredit hujjatlari hamda ishtirokchi banklar o'rtasida tuziladigan investitsiya loyihasini birgalikda kreditlash borasidagi o'zaro kelishuv loyihasi tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak.

Etakchi bank ishtirokchi banklarga taklif yo'llashdan oldin qarzi oluvchi haqidagi ma'lumotlarni Banklararo kredit byurosi ma'lumotlari bilan solishtirishi lozim. Kredit shartnomasining yakuniy variantini ishlab chiqish va imzolash faqatgina etakchi bank va ishtirokchi banklar o'rtasida mazkur investitsiya loyihasini sinditsiyalashtirilgan kreditlash to'g'risida o'zaro bitim tuzilgandan keyin amalga oshiriladi.

Ishtirokchi banklar o'rtasida mazkur investitsion loyihani birgalikda kreditlash borasida bitim imzolanganidan keyin bank sindikati tuzilgan hisoblanadi va ushbu bitimni imzolagan barcha ishtirokchi banklar o'zlariga sinditsiyalashtirilgan kreditlash borasida majburiyat olgan hisoblanadilar.

Bank sindikati tuzilgandan keyin ushbu bitimdan chiqish, ya'ni sinditsiyalashtirilgan kredit berish borasidagi kredit shartnomasini imzolashda bosh tortilgan taqdirda ishtirokchi bank qonunchilikda belgilangan tartibda boshqa ishtirokchi banklar oldida boy berilgan foydani qoplab berish borasida javobgar bo'ladi.

Yirik investitsiya loyihasi uchun sinditsiyalashtirilgan kredit olish uchun, qarzi oluvchi etakchi bankka quyidagi hujjatlarni taqdim etadi: kredit buyurtmasi; loyihaning texnik-iqtisodiy

asosnomasi; qarz oluvchining bank hisobvarag'iga pul tushumlari (pul oqimi) taxmini ko'rsatilgan biznes-reja; qarz oluvchining kreditga layoqatlilikini aniqlash uchun Davlat soliq xizmatining mahalliy (tuman) organi tomonidan tasdiqlangan 1, 2, 2a-shakllardagi oxirgi 3 yillik moliyaviy hisoboti; sindikatli kreditlashning ta'minot shakllaridan birini; etakchi bankning kreditlashni tashkil etishga doir ichki qoidalarida ko'zda tutilgan boshqa hujjatlar.

Olingan kreditni qaytara olmaslik riskining oldini olish maqsadida qarz oluvchi tez va erkin sotilish talablariga javob beradigan ta'minotga ega bo'lishi kerak. Qarz oluvchi bankka quyidagi ta'minot turlarini taqdim etish huquqiga ega: mulk yoki qimmatli qog'ozlar garovi; bank yoki sug'urta tashkiloti kafolati; uchinchi shaxsning kafilligi; sug'urta kompaniyasining qarz oluvchining kreditni qaytaraolmaslik xatarini sug'urta qilingani to'g'risidagi sug'urta polisi.

Yirik investitsion loyihani moliyalashtirish maqsadida xorijiy bank yoki boshqa moliyaviy institutlar ishtirokida sinditsiyalashtirilayotgan kredit amalga oshirilayotgan bo'lsa, kreditni qaytarish majburiyatini ta'minoti sifatida hukumat kafolati taqdim etilishi mumkin. Ta'minot turlaridan biri kreditni qaytarish ta'minoti sifatida ishtirokchi banklar talab qilayotgan summani qoplash uchun etishmasa, qarz oluvchi etakchi bank roziligi bilan uning etishmayotgan qismini qoplash uchun qo'shimcha ravishda yuqorida sanab o'tilgan ta'minot turlarining biri yoki bir nechtasini bir-birini to'ldirishi asosida taqdim etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining "Garov to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, muomaladan chiqarilgan buyumlardan tashqari, har qanday mulk, shu jumladan, buyumlar va mulkiy huquqlar (talablar), qimmatli qog'ozlar (ishtirokchi banklar emitent bo'lgan qimmatli qog'ozlardan tashqari) va boshqalar garov predmeti bo'lishi mumkin. Bunda garov shartnomasi bir tomondan qarz oluvchi va ikkinchi tomondan ishtirokchi banklar tomonidan imzolanadigan shaklda tuziladi.

Kafolat Fuqarolik kodeksining 299-moddasiga muvofiq kafolat beruvchining etakchi va ishtirokchi banklar oldidagi yozma majburiyati shaklida rasmiylashtiriladi. Yozma majburiyat etakchi bankda saqlanadi. Kafillik Fuqarolik kodeksining 292-moddasiga muvofiq, etakchi va ishtirokchi banklar-benifitsiarlar foydasiga kafil, etakchi, ishtirokchi banklar va qarz oluvchi tomonidan imzolanadigan yozma shakldagi kafillik shartnomasi bilan rasmiylashtiriladi.

Etakchi bank ishtirokchi banklar bilan kelishgan holda ularga eng qulay bo'lgan ta'minot shaklini tanlash huquqiga ega. Bunda etakchi bank ishtirokchi banklar bilan birgalikda tavsiya etilayotgan ta'minot turini tahlil qilishi shart. Jumladan, garov taqdim etilgan taqdirda, etakchi bank garov sifatida taklif etilayotgan mulkni qarz oluvchi hamda ishtirokchi banklar vakillari ishtirokida birgalikda baholashi yoki qonunchilikda belgilangan tartibda litsenziyaga ega bo'lgan mustaqil baholovchini jalb etgan holda baholashni amalga oshirishi mumkin. Kafolat, sug'urta yoki uchinchi shaxsning kafilligi taqdim etilgan taqdirda, etakchi bank kafolat beruvchining, sug'urta kompaniyasining yoki qarz oluvchiga kafil bo'layotgan shaxsning moliyaviy ahvolini batafsil tahlil qilishi va o'z xulosasini ishtirokchi banklarga ma'lum etishi lozim..

Bank sindikati kredit jildidagi barcha hujjatlarni ko'rib chiqib kredit berish to'g'risida qaror qabul qilganidan, etakchi va har bir ishtirokchi bankning sinditsiyalashtirilgan kreditdagi ulushi aniqlangandan keyin, etakchi va ishtirokchi banklar va qarz oluvchi o'rtasida kredit shartnomasi imzolanadi.

Kredit shartnomasida kreditning umumiy summasi, maqsadi, foiz stavkasi, muddati, har bir ishtirokchi bank tomonidan ajratiladigan kredit miqdori, kredit maqsadsiz ishlatilganligi aniqlanganda ishtirokchi banklar tomonidan ko'riladigan jazo choralari va jarimalar, kredit shartnomada belgilangan muddatlarda ajratilmagan hollarda ishtirokchi banklarga nisbatan qo'llaniladigan jarima miqdori va boshqalar belgilangan bo'lishi shart.

Kredit yig'ma jildi etakchi bankda yuritiladi va unda saqlanadi. Kredit yig'ma jildining nusxasi har bir ishtirokchi bankda saqlanadi. Ishtirokchi banklar tomonidan qarz oluvchi bilan sinditsiyalashtirilgan kredit berish to'g'risida kredit shartnomasi tuzilgandan so'ng, ishtirokchi bankning ichki tartibida belgilangan tarzda tegishli mas'ul xodimi tomonidan buxgalteriyaga kreditning miqdori, muddati va foiz stavkasini ko'rsatgan holda, ssuda hisobraqamini ochish to'g'risida farmoyish beradi.

17-mavzu: Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

Reja:

17.1. Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar.

17.2. Innovatsiya faoliyati tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida.

17.3. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish.

Tayanch iboralar: innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion investitsiyalar, innovatsiya strategiyasi.

17.1. Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar

“Innovatsiya” tushunchasi (ingl. Innovation-kiritilgan yangilik, ixtiro) yangilikka investitsiya kiritish ma'nosida ishlatiladi. Innovatsiya tushunchasi iqtisodiyotga XX asr boshlarida kirib kelgan. Avstraliyalik iqtisodchi olim Y.Shumpeter birinchi marotaba innovatsiyalarga oid masalalarni ko'rib chiqqan va innovatsion jarayonga to'liq ta'rif bergan. Iqtisodiy adabiyotlarda “innovatsiya” tushunchasiga ko'pchilik mualliflar tomonidan turlicha yondoshuvlar keltirilgan. Ko'pchilik mualliflar yangilik kiritishni iqtisodiy tadbiriq etish jihatidan nazarda tutadi, ya'ni yangi resurslarni tashkil etish yoki mavjud bo'lganlarini noan'anaviy holda yangicha ishlatilishini nazarda tutadilar

A.Busiginning fikriga ko'ra, innovatsiya bu asosiy kapital yoki ishlab chiqarilayotgan mahsulotni ilm fan, texnika va texnologiyalar yordamida yangilashdir.⁸⁶

R.Fatxutdinovning fikriga ko'ra, innovatsiya yangilikni tadbiriq etishning yakuniy natijasi bo'lib, obyekt boshqaruvini o'zgartirish ijtimoiy, iqtisodiy,ilmiy, texnikaviy, ekologik va boshqa ko'rinishdagi samaradorlikdir.⁸⁷

O'zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi Qonunida “innovatsiya — fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma”, deb ta'rif beriladi.⁸⁸

Yuqoridagi ta'riflardan xulosa qilib, *innovatsiya* – bu yuqori iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida ishlab chiqarish jarayoniga ilg'or ilm-fan yutuqlarini joriy etish yo'li bilan yangi tovarlar yaratish yoki ishlab chiqarilayotgan tovarlar sifatini oshirishdir.

Innovatsiya har bir sohada bo'lishi mumkin. Masalan, fanda, uning bir yo'nalishida yirik yangiliklarga erishish, kashfiyotlar yaratish, izlanishlarda, ilm sohasida yangi ilm va bilimlarni ochish, texnika va texnologiyalarni yangi avlodini yaratish, ishlab chiqarish sohalarida, xizmat ko'rsatishda yangi usullarni kiritish va boshqalar shular jumlasidandir. Iqtisodiyotda esa fan, texnika, texnologiyalar sohalarida erishilgan eng so'nggi yutuqlarni qo'llashni bildirishi mumkin.

Innovatsion faoliyat qaysi sohada bo'lmasin, kashfiyotlar, e'lon qilingan yangiliklar, texnika va texnologiya yutuqlari va texnologik jarayonlarni yangilash, mahsulot bilan ta'minlash va boshqa yo'nalishlardagi barcha yangiliklarni tizimli ravishda uzluksiz joriy etib borishni ta'minlash jarayonidir.

Jahon gloaballashuvi jarayonida kuchli raqobat har sohada yangilikka undaydi. Fandagi texnika-texnologiya sohalaridagi eng so'nggi yutuqlar, kashfiyotlar, yangiliklar, ratsionalizatorlik takliflarni ishlab chiqish va xizmat ko'rsatish sohalariga shiddat bilan kiritilib boriladi va

⁸⁶ А.В.Бусыгин. Предпринимательства. – М.: Дело, 2001. 176с.

⁸⁷ Р.А.Фатхутдинов. Инновационный менеджмент. – М.: Интел – Синтез. 2000. 9с.

⁸⁸ O'zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi Qonuni. 24.07.2020 yil. 3-modda.

marketing, boshqaruv, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohalarida yangi yondashuv, yangi texnologiya, texnikalarni qo'llashni talab qiladi va texnologiyalarni yangi avlodini qo'llash asosida mablag' kiritilishi investitsiyadan dalolat beradi. Yangilik kiritilishi asosida mavjud texnika va texnologiyalarni almashtirilishi ham investitsiyani anglatishi mumkin. Fan va texnika taraqqiyoti natijalari asosida yangi texnika, texnologiyalarni qo'lga kiritilishi ham investitsiya ma'nosida ishlanadi. Investitsiyani aniqlovchi omil bo'lib yangilik yaratilishi, ratsionalizatorlik takliflar yirik tashkilotlar va shunga tegishli ilgari e'lon qilinmagan yirik ishlanmalar xizmat qiladi.

Kichik raqobat muhitida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida investitsiya ishlab chiqarishni yangi texnika va texnologiyani qo'llash asosida tashkil etishni, xizmat ko'rsatish sohasida yangi, avval qo'llanilmagan xizmat turlarini nazarda tutadi. Innovatsiya tushunchasi yangi maxsus turlarni mavjud ishlab chiqariladigan mahsulotni almashtiruvchi, uning o'rnini bosuvchi yangi mahsulotni ishlab chiqarishni ham anglatadi. Kuchli raqobat muhitida yangi texnika va texnologiyalarni qo'llash asosida yangi mahsulotni, yangi bozorga olib chiqishni ham bildiradi. Investitsiya kashfiyotlar asosida fan va texnika sohasida yangi bilimlarni qo'llashga kiritilishini, yangi ilg'or texnika va texnologiyalarni yaratilishini, ularni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida qo'llanilishini, ular asosida yangi tovar va xizmatlarni yaratilishini va ular hisobiga raqobatni kuchaytirishni, yangi bozorni egallashni ham anglatadi.

Innovatsiya an'anaviy va yangi ilm-fan sig'imi yuqori bo'lgan tarmoq sohalarida iqtisodiy o'sishni va raqobatbardoshlikni doimiy ravishda ta'minlovchi zaruriy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Innovatsiyaning asosiy xususiyatlari:

- Ilmiy-texnik yangilik;
- Amaliy qo'llanilishi;
- Tijoriy amalga oshirilishi, ya'ni bozorda ma'lum darajada iste'molchilar talabini qondira olishi.

Umuman olganda, innovatsion jarayon - bu yangilik g'oyadan to mahsulotgacha shakllanishi va bozorga tarqalishidir.

Innovatsion jarayon bosqichlari:

- 1-bosqich bu yangi g'oya va bilimlar;
- 2-bosqich bu yangilikni (novatsii) amaliy faoliyatga tadbiq etish, ya'ni innovatsiya;
- 3-bosqich bu innovatsiyalar diffuziyasi. Ya'ni innovatsion mahsulot, xizmat va texnologiyalarni yangi makon va sharoitlarda qo'llanilishi.

Shunday qilib, "innovatsiya" tushunchasi barcha sohalaridagi (ishlab chiqarish, ilmiy-tadqiqot va boshqa) ishlanmalar, yangiliklar va takomillashtirilgan vositalar sifatida, sarf-xarajatlar imkoniyatlarini ta'minlaydi yoki bo'lmasa ularni ta'minlash uchun sharoit yaratadi.

Innovatsiyalarni oxir-oqibat maqsadi tovar (mahsulot) raqobatbardoshligini kuchaytirish, uning bozorini kengaytirish, firma (korxona) faoliyati barqarorligini ta'minlash asosida foyda (daromad) hajmi va normasini ko'paytirishdir.

Innovatsiyalar o'zining predmeti va qo'llash sohalarini bo'yicha quyidagilarga bo'linadi:

- mahsulotli (yangi tovar yoki xizmatlar);
- bozorboplik (tovarni ishlatilishini yangi sohalarini tashkil etuvchi yoki xizmatlarni yangi bozorda tadbiq etish);
- innovatsiyalik jarayonlari (texnologiyalar, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish jarayonlari)

Innovatsiyalarni qayd etilgan mezonlar bo'yicha tiplarga ajratish firma (korxona) strategiyasini aniqlash, innovatsiya tiplaridan kelib chiqib tovar (xizmatlari) realizatsiya shakllari hamda iqtisodiy mexanizm boshqarish shakllarini ishlab chiqish imkoniyatlarini beradi. Har qanday yangilik, ya'ni innovatsiya aniq loyihalarda o'z ifodasini topadi, aniq maqsadlarga qaratiladi hamda chuqur hisob-kitoblarni, tahlil va ekspertiza asosida bo'lajak natijalari istiqboli aniqlanadi.

Innovatsiya har qanday sohada yangilikni qo'llash bo'lib, uzluksiz jarayonni bildiradi, tizimli faoliyatni, aniq strategiyani amalga oshirishdan dalolat beradi.

Yangilikka intilish, yaratuvchanlik, kashfiyotlar va ular asosida qo'lga kiritiladigan ishlanmalar har qanday sohada resurs talab etadi.

Har qanday iqtisodning bosh bo'g'inini ishlab chiqarish tashkil etishi munosabati bilan, uni muntazam ravishda yuksaltirish, yangilanishni, ilg'or texnika va texnologiyalardan foydalanishni, progressiv boshqaruv usullarini qo'llashni, turli yo'nalishlarda samara keltiruvchi iqtisodiy-moliyaviy resurslarni, ya'ni investitsiyalarni kiritishni talab etadi.

Makroiqtisodiy darajada innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy tizimni takomillashtirishga qaratiladi va iqtisodiy taraqqiyotni umumiy shart-sharoitlarini yaxshilab boradi hamda iqtisodiy mexanizmlarning takomillashtirilishini ta'minlaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish mukammal omillarga ega bo'lishi talab etiladi va zaruriy iqtisodiy resurslar, ya'ni investitsiyalarni talab etadi. Bunda innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy tizimning moddiy, ijtimoiy-iqtisodiy va g'oyaviy-siyosiy belgilarini takomillashtirilishiga safarbar etiladi. Bunday investitsiyalar resurslar, ishlab chiqariladigan mahsulotlar, xizmatlar, mulkchilik shakllari, iqtisodiy mexanizm, intilinayotgan g'oya va siyosatning ustuvorligini ta'minlanishiga qaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, makroiqtisodiyot darajasida innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar kuchli raqobat muhitida firma (korxona)larning raqobatbardoshligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan ularning mavqeini mustahkamlash bilan, samaradorligini yuksaltirish, foyda (daromadi) hajmi va me'yorini oshirish bilan bog'liq bo'lgan investitsiyalardir.

O'zbekiston iqtisodiyotida firma (korxona)lar hayotiyligini ta'minlash, ular rivojlanishi va daromaddorligini orttirish, fan va texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalangan holda, jahon talablari darajasidagi tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishdir. Yangi, zamonaviy va ilg'or texnika-texnologiyalarni qo'llagan holda sifatli, arzon tovar va xizmatlarni tashqi bozorlarga etkazish uchun qaratilgan investitsiyalar innovatsion investitsiyalardir. Erkin raqobat muhitida firma (korxona) innovatsiya strategiyasini yaxlitlikda ta'minlashga qaratilgan investitsiyalar:

- ishlab chiqarish hayotiyligini saqlab qolish;
- jamoa rivojlanish dasturini ta'minlash;
- zamonaviy boshqarish usullarini qo'llash;
- foydani maksimallashtirish;
- jamoa faoliyatini takomillashtirish;
- yangi sohalarga kirib borish;
- manfaatlarga mos keladigan maqsadlarga erishish;

moliyaviy holatga risk vaziyat ta'sirini kamaytirish qobiliyatiga ega bo'lish kabi vazifalarni qamrab oladi va ularni ta'minlashga qaratiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda innovatsion loyihalarni tatbiq etishning tashkiliy-huquqiy va institutsional asoslarini rivojlantirish maqsadida bir qator qonun, farmon va qarorlar qabul qilindi. Shu jumladan, 2006 yil 7 avgustda PQ-436 sonli «Fan va texnologiyalar rivojlanishini muvofiqlashtirish va boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi PQ-916 sonli «Innovatsion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. Ushbu qaror asosida Respublika innovatsion g'oya, texnologiya va loyihalar yarmarkasi amalga oshirilmoqda. Bu yarmarka Iqtisodiyot Vazirligi, Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish Qo'mitasi, Fanlar akademiyasi va Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo Vazirligi tomonidan tashkil etilgan. Respublika innovatsion g'oya, texnologiya va loyihalar yarmarkasi mamlakatimiz korxonalariga ilmiy-innovatsion faoliyat natijalarini joriy etishga, ularning samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi mexanizm bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi PQ-916 son qarorini bajarish yuzasidan Vazirlar Mahkamasi 2008 yil 15 oktyabrdagi № 228-sonli «Texnologiyalar transferi agentligi» davlat unitar korxonasi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida» qaror qabul qildi.

Agentlikning asosiy vazifalari innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va ularni ishlab chiqarishga joriy etish; innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan, xorijiy innovatsion texnologiyalarni mustaqil ekspertizadan o'tkazish, moslashtirish va mamlakatimiz amaliyotiga joriy etish; ilmiy-texnik ishlanmalarni tijorat sotuvi obyekti sifatida ishlab chiqarishga joriy etish loyihalarini tuzish va amalga oshirish; ilmiy-texnik ishlanmalar natijalarini tijoratlashtirish sohasida xalqaro ilmiy-texnik hamkorlikni amalga oshirish.

Respublikada innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish maqsadida 2002 yilda «Innovatsion ilmiy-texnikaviy faoliyatni moliyalashtirish Fondi» tashkil etilgan edi. O'tgan davr ichida 1070 ta innovatsion loyihalar bu fondan moliyaviy yordam oldilar.

2003-2014 yillar respublikada innovatsion faoliyatni innovatsion loyihalar dasturi asosida bajarilish yo'nalishlari agrosanoat majmui bo'yicha 14 tadan 138 taga, mashinasozlik va asbobsozlik bo'yicha 12 tadan 63 taga, sog'liqni saqlash bo'yicha 8 tadan 113 taga, ekologiya bo'yicha 2 tadan 36 taga, farmakologiya bo'yicha 7 tadan 89 taga, axborot texnologiyasi bo'yicha 2 tadan 102 taga, geologiya va qayta ishlash tarmoqlari bo'yicha 3 tadan 68 taga, energetika bo'yicha 12 tadan 115 taga, kimyoviy texnologiya bo'yicha 12 tadan 91 taga va ijtimoiy yo'nalish bo'yicha 40 tadan 247 tagacha ko'paydi.

Respublikada YaIM tahlil etilayotgan davrda 6 barobarga o'sgan bo'lsada, innovatsion tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun byudjetdan ajratilayotgan mablag'larning YaIM dagi hissasi 2007 yilda 0,006 foiz bo'lgan bo'lsa, 2014 yilga kelib 0,072 foizni tashkil etdi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda bu ko'rsatkich YaIMni 10-14 foizini tashkil etadi. Innovatsion tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun unga ajratilayotgan mablag'lar hissasini oshirish zarur.

17.2. Innovatsiya faoliyati tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida

Jahon sivilizatsiyasi tarixi tasdiqlashicha, iqtisodiyotni rivojlantirishning bosh kuchi bo'lib tadbirkorlik xizmat qiladi. Tadbirkor har qanday imkoniyatni boy bermasdan, o'z manfaatida o'zi uchun iloji boricha maksimal yutuq maqsadida, hech qanday talofatlardan qo'rqmay tashabbusni qo'lga oluvchi, kuchli va harakatchan insondir. A. Smitni ko'zga ko'rinmas qo'l qoidasiga binoan, tadbirkor har qanday imkoniyatni nafaqat o'zi uchun balki jamiyat kelajagi uchun ishlatuvchidir. Tadbirkor bo'lish, demak, yangi ishni amalga oshirish qarorini qabul qilishdir.

Tadbirkorlik, iste'molchilarni turli tovar va xizmatlar bilan ta'minlash yo'li bilan, daromadni oshirishga qaratilgan turli faoliyatdir. Tadbirkorlik faoliyati doimiy ravishda o'z mulkiy mas'ulligidan, o'z qo'rquv va tavakkalligidan kelib chiqib yuritiladigan faoliyat hisoblanadi. Haqiqiy tadbirkor faqat o'z g'oyasiga ega bo'lgan insonlardir, olimlarni fikriga ko'ra, dunyodagi insonlarni faqat 15-20 foizigina tadbirkordek fikr yuritish va harakat qilish qobiliyatiga egadirlar. Amerikaliklar tadbirkorlarning millatini "oltin foyda" deb atashadi. Nobel' mukofoti laureati, taniqli iqtisodchi Fridrix Fan Xayekni fikricha, tadbirkorlikning mohiyati yangi iqtisodiy imkoniyatlarni izlashdir, uni axtarib topishdadir.

Tadbirkorlik oddiygina faoliyat emas, u yaratuvchanlikka mos va xos faoliyatdir. Tadbirkorlikni yuritish va yuksaltirish uchun tadbirkor ijodiy xislatga ega bo'lishi kerak. Tadbirkor o'z ishini boshlar ekan, uni u aniq bir jarayon sifatida tasavvur qila olishi va bilishi zarur.

Tadbirkorlikka xos bo'lgan xislatlar bular: tashabbuskorlik; yaratuvchanlik; ijodkorlik; yangilikka intiluvchanlik; o'zining g'oyasiga ega bo'lmoqlik; tavakkalchilik va qaltislikni o'z bo'yniga olmoqlik; novatorlik, eskini buzib, ijodiy ravishda yangilikni kiritmoqlik, ya'ni doimiy rivojlanmoqlik; faoliyat oqibatlarini ko'ra bilmoqlik; o'z majburiyatlarini bajarmoqlik; o'z qaroridan qaytmaslik; uddaburonlik va doimiy intiluvchanlik, yaratuvchanlik.

Qayd etilgan xislatlarga ega bo'lganlarga tadbirkorlikni aniq jarayon sifatida tasavvur qila oladilar, buzish qobiliyatiga ega bo'la oladilar, yangilikni yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tadbirkorlar innovatsiya faoliyatida quyidagi iqtisodiy atamalar alohida ahamiyat kasb etadi:

innovatsion infratuzilma — innovatsion faoliyatni moddiy-texnik, moliyaviy, tashkiliy-uslubiy, axborot, konsultativ va boshqa jihatdan ta'minlaydigan korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, mulkchilikning istalgan shaklidagi ular birlashmalarining majmui;

innovatsion loyiha — yangi ishlanmalar yaratish uchun bajarish muddatlarini, ijrochilarni, moliyalashtirish manbalarini va tegishli infratuzilmani shakllantirishni nazarda tutuvchi tadbirlar majmui;

innovatsion faoliyat — yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha faoliyat;

innovatsiyalar yaratish uchun davlat buyurtmasi — O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobiga innovatsion loyihani bajarish uchun topshiriq;

texnologiyalar transferi — yangi ishlanmani u olinadigan (ishlab chiqariladigan) sohadan amalda qo'llash sohasiga o'tkazishga qaratilgan tadbirlar majmui;

yangi ishlanma — mavjud o'xshash intellektual faoliyat natijalariga nisbatan yangi belgilarga ega bo'lgan, amalda qo'llash mumkin bo'lgan va amaliyotda undan foydalanganda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlay oladigan intellektual faoliyat natijasi (ishlab chiqarish, ma'muriy, tijorat yoki boshqa xususiyatga ega yangi yoki mukammal texnologiya, xizmat va tashkiliy-texnik yechim).

Innovatsion faoliyatning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

innovatsion faoliyatning erkinligi;

innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashdan teng foydalanilishini ta'minlash;

innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning oshkoraligi va aniq yo'naltirilganligi;

raqobatni rivojlantirishga ko'maklashish;

axborotni erkin almashish;

innovatsion faoliyat natijasida yaratilgan intellektual mulk obyektlarini huquqiy muhofaza qilish;

fuqarolarning hayoti va sog'lig'iga, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik⁸⁹.

Tadbirkorlik taraqqiyoti novatorlikdadir, ya'ni eskini ijodiy yondashuv asosida buzib, yangisini ijod etishdadir. Taniqli nemis iqtisodchisi D.A.Shumpeterni fikriga ko'ra, texnologiya taraqqiyoti iqtisodiy yuksalishni boshqaradi, novatorlik ya'ni doimiy ijodiy yondashuv va yaratuvchanlik rivojlanishni ta'minlaydi. D.A.Shumpeterni fikriga ko'ra, inovatorlikni amalga oshiruvchisi bo'lib tadbirkor xizmat qiladi, moliyaviy mablag'lar esa uni ta'minotini tashkil etadi. Demak, tadbirkorlik o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilikni tadbiriq etmoqlik, tashabbuskorlik negizida tadbirkorlik, uddaburonlik, intiluvchanlik va doimiy rivojlanmoqlikni anglatadi. Ushbu jihatdan tadbirkorlik faoliyati innovatsiya faoliyatidan boshqa narsa emasdir. Haqiqiy tadbirkorlik negizida novatorlik, yangilikni kiritish, hayotga tadbiriq etish yo'li bilan rivojlanishni ta'minlash yotadi. Tadbirkorlik taraqqiyoti intiluvchanlikda, novatorlikda, yangiliklarni tadbiriq etmoqlikda, tavakkal qilmoqlikda, qaltislika qo'l urmoqlikda va o'z qarorlaridan qaytmaslikda hamda ma'suliyatni seza bilmoqlikdadir. Bularni jami innovatsiya faoliyatiga ham xos bo'lgan belgilar bo'lib, tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida xizmat qiladi.

Tadbirkorlikni innovatsion faoliyatsiz his qilib bo'lmaydi, ushbu jihatdan tadbirkorlik faoliyati oddiy biznesdan farq qiladi. Tadbirkorlik taraqqiyoti novatorlikdan, erkin bozor talablarini bilmoqlikda, ularni istiqbolini his etmoqlikda, ularga mos tovar va xizmatlarni etkazmoqlikda va shu yo'l bilan o'z maqsadlariga erishmoqlikdadir. Faqat innovatsiyalarga tayangan holda tadbirkorlikni yuritish tadbirkorlik faoliyati maqsadiga xos bo'lgan yutuqlarni va yuqori daromadni ta'minlaydi. Bunda tadbirkorlik faoliyati erkin raqobat muhitida sinmaydi, u faol rivojlanadi, taraqqiyotga erishadi, yuksaladi.

⁸⁹ O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. 24.07.2020 yil. 4-modda

Innovatsion tadbirkorlik uch asosiy turga bo'linadi:

- mahsulot innovatsiyasi;
- texnologiya (ishlab chiqarish) innovatsiyasi;
- ijtimoiy innovatsiya.

Mahsulot innovatsiyasi - korxona mahsulotini sotish darajasi imkoniyatini yangilash jarayonini namoyon etadi.

Texnologiya innovatsiyasi - ishlab chiqarish imkoniyati (potentsial) yangilash jarayonidir

Ijtimoiy innovatsiyalar korxonaning gumanitar doirasini reja asosida yaxshilash jarayonini namoyon etadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida faqat innovatsion tadbirkorlik raqobatga bardosh bera oladi, rivojlana oladi, taraqqiyotga erisha oladi, chunki uni innovatsiyalar yuksaltira oladi. Novatorlik asosida innovatsiya faoliyatiga tayanib tadbirkorlikni tashkil etish, oddiy biznesni yuritishdan farqli ravishda rivojlanishni ta'minlaydi. Doimiy izlanishga, yangilikni kiritishga, raqobatbardoshlikni yo'lga qo'yishga, muntazam modernizatsiyalarni ta'minlashga, fan va texnika yutuqlari natijalarini joriy etib borishga qaratilgan tadbirkorlik albatta o'z taraqqiyotiga erishadi va yuksalib boradi, chunki u bunda bozor talablarini qondira oladi, natijalarga erisha oladi.

17.3. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish

O'zbekistonda mulkchilikning turli shakllari rivojlanishiga yo'l ochilishi bilan tadbirkorlikni rivojlantirishning haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari yaratildi:

- xususiy mulkchilikning iqtisodiyotda alohida mavqega ega bo'lishi va mulk shakllari teng huquqliligining ta'minlanishi;

- tadbirkorlik va tanlash erkinligi;
- foyda va daromad olishga intilish;
- raqobat va raqobatchilik muhiti;
- narx erkinligi;

- davlatning iqtisodiyotga, xususan tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvining cheklanganligi;

Tadbirkorlik faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari quyidagi sifatlarini belgilab beradi:

- mustaqil xo'jalik yuritish, mahsulot ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, narx belgilash va tasarruf qilish erkinligi;

- ishlab chiqarish vositalari, ishlab chiqarilgan mahsulot va olingan daromadga bo'lgan mulkchilik huquqlarining ta'minlanishi;

- erkin tadbirkorlikni ta'minlaydigan muayyan umumiy qonunchilik, soliq imtiyozlari, tadbirkorlikni rivojlantirishda jamiyat manfaatdorligining mavjudligi;

- etarli moliyaviy mablag', moddiy texnika resurslari, yuqori malakaga ega bo'lish, iqtisodiy xavf-xatarga qo'l ura bilish va hokazolar.

Mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar barcha xo'jalik yurituvchi subektlar teng huquqli bo'lib, raqobat muhitida o'z faoliyatini olib borish imkoniyatlariga ega bo'lishadi. Erkin raqobat muhitini yaratilishi va uni tobora kuchayib borishi xo'jalik yuritish subyektlari zimmasiga ularning mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, doimiy tarzda rivojlanishni, yangilanishni, raqobatbardosh bo'lishni yuklaydi. Bunday sharoitda oddiy xo'jalik yuritish naf keltirmaydi, raqobatbardoshlikni taminlamaydi, bankrotlikka olib keladi. Shuning uchun ham erkin raqobat muhitida faoliyat yuritish xo'jalik yurituvchilar zimmasiga anchagina ma'suliyat vazifalarini belgilab, ularni ta'minlab borishni yuklaydi. Raqobatbardoshlikka erishish va uni doimiy ravishda ta'minlash xo'jalik yurituvchi subyekt zimmasiga mulkiy shaklidan qat'iy nazar, tadbirkor bo'lishni, rivojlanish yo'lini tanlab olishni, iqtisodni belgilab olish vazifalarini yuklaydi. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning bunday sharoitdagi asosiy vazifasi raqobatbardoshlikni ta'minlagan holda o'z maqsadiga erishishdir. Raqobatbardosh mahsulot (xizmatlar) ishlab chiqarish va ayni paytda yuqori daromadga

erishish xo'jalik yurituvchi subyektdan izlanuvchi ijodkor bo'lishni, yangiliklarni doimiy joriy etishni, yaratuvchan bo'lishni, yangi ishni amalga oshiruvchi, fan va texnika yutuqlari natijasidan oqilona foydalanuvchi, yangi texnologiyalarni joriy etuvchi xo'jalik yuritishni yangi tashkiliy jihatlarini targ'ib etuvchi, boshqaruvni takomillashtiruvchi, bozorni tadqiq etuvchi bo'lishni, tovarlarni yangi turlarini ishlab chiqaruvchi, resurs tejash usullaridan foydalanuvchi, raqobat muhitiga moslashuvchi, novator bo'lishni, barcha innovatsiyalarini o'z faoliyatiga kiritib boruvchi bo'lishni, uddaburonlik va hokazolarni talab etadi. Shunday ekan, har qanday xo'jalik yurituvchi subyekt birinchi navbatda tadbirkor sifatida innovatsiya faoliyatini yuritishi zarur. xo'jalik yurituvchi subyekt o'z faoliyatini oddiy yo'l bilan olib borar ekan, u erta yoki kech raqobat muhitida engiladi, ko'zlagan maqsadiga erisha olmaydi, rivojlana olmaydi, oxir oqibatda engiladi, bankrotlikka uchraydi. Shuning uchun ham har bir xo'jalik yurituvchi subyekt o'z faoliyatini innovatsiyalar asosida amalga oshirishi zarur. Albatta innovatsiyalar keng qamrovlidir. Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z faoliyatini tanlov asosida tashkil etar ekan, u innovatsiyalar qamrovini ham aniqlab olishi, novatorlik yo'li bilan rivojlanib borishni belgilab olishi zarurdir.

Innovatsiya strategiyasi korxonaning tashkiliy, ishlab chiqarish, texnologik, boshqaruv va boshqa tuzilmaviy salohiyatidan kelib chiqib shakllantiriladi. Innovatsiya strategiyasi o'zining qamrovi, muddatlari, sohalari, yo'nalishlari bilan farqlanadi. Innovatsiya strategiyasi korxonaning o'z imkoniyatlari hamda iqtisodiyotning bozor infratuzilmaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib shakllantiriladi. Ko'p hollarda innovatsiya strategiyasi iqtisodiyotdagi umumiy muhit bilan, erkin raqobat muhiti holati bilan, soha va tarmoqlardagi holat, ishlab chiqarish, texnologik, tadbirkorlik salohiyatlari va mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib shakllantiriladi. Korxona faoliyati tanlov asosida tashkil etilishi uni u yoki bu innovatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga undaydi. Innovatsiya strategiyasini shakllantirish yuqorida qayd etilganidek innovatsiya loyihasi sifatida shakllantiriladi. Innovatsion loyihalar portfeli ko'pgina hollarda ular tarkibidan tanlovni tashkil etish imkoniyatini beradi. Innovatsion loyihalar muayyan muddatlarga tuzilib o'zlarining turli jihatlarini bilan farqlanadi. Ularga xos bo'lgan umumiy jihatlar shundan iboratki, barcha innovatsion loyihalar o'zlarining hayotiy tsikl va fazalariga egadir. Innovatsion loyihalar texnik-iqtisodiy jihatdan asoslanadi, ularni amalga oshirish imkoniyatlari baholanadi, manbali tahlil qilinadi, aniq maqsadlari samaralari hisoblanadi. Innovatsion loyihalar bo'lajak natijalari samarali taqqoslanadi, hayotiy tsikl jarayonidagi fazalaridagi risklar o'lchanadi, ularni boshqarish yo'li bilan pasaytirish tadbirlari ishlab chiqiladi.

Innovatsiya strategiyasi korxona, xo'jalik yuritish subyektlari uchun aniq yo'nalishlar bo'yicha rivojlanib borish, erkin raqobat muhitida o'z mavqesini mustahkamlab borish, moliyaviy holatni barqarorligini ta'minlash, yuqori daromadlar olish va boshqa imkoniyatlarni kengaytirib borishni ta'minlaydi. Innovatsiya strategiyasi innovatsiya loyiha sifatida shakllantirilib, uning biznes-rejasi ishlab chiqiladi va istiqboli belgilanadi.

Innovatsiya strategiyasini mukamalligi avvalom bor xo'jalik yurituvchi subyekt yoki korxona salohiyatiga, bilimlar darajasiga, ijodiy yondoshuvga, yaratuvchanlikka, istiqbolni tasavvur qila olishga, axborotga ega bo'lishga, o'rnatilgan xalqaro aloqalarni rivojlantirishga, zamonaviy texnologiyalarni bilishga va qator boshqa omillarga bog'liqdir. Korxona tadbirkorlik faoliyati salohiyati uning innovatsiya strategiyasini aniqlovchisi sifatida xizmat qiladi. Innovatsiya strategiyasini shakllantirishda yana asosiy omillardan biri erkin bozor holatidan kelib chiqib, uni istiqbolini belgilash va faoliyat tanlovini aniq amalga oshirishdir.

18-mavzu. Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish

Reja:

- 18.1. Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi.
- 18.2. Investitsiyalarni venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi.
- 18.3. Davlatning yuqori riskli investitsiyalash tizimining rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmi va vazifalari.
- 18.4. Venchurli moliyalashtirishda yuzaga keladigan innovatsion risklar va ularni boshqarish.
- 18.5. Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar.

Tayanch iboralar: venchur kapital, venchur moliyalashtirish, venchur fondi, innovatsion risklar, ilmiy-texnologik parklar

18.1. Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi

Investitsiyalarni moliyalashtirish kelajakda aniq mahsadlarga erishishni nazarda tutishi bilan tavsiflanadi. Investitsiyalarni moliyalashtirish iqtisodiy samaraga erishish, ijtimoiy samara olish, tabiatni muhofaza qilish, ekologik vaziyatni yaxshilash, ishlab chiqarishni rivojlantirish yoki samaradorlikni oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Investitsiyani kiritish va moliyalashtirish qarorlari aniq hisob-kitoblar va tahlil hamda ekspertiza asosida amalga oshiriladi. Demak, investitsiyalarni moliyalashtirishdan avval ularni kelajakdagi maqsadlariga erishish imkoniyatlari naqadar erkinligi aniqlanadi.

Yuqori riskli (venture capital), ya'ni venchurli moliyalashtirish natijalarini noaniqligi, mavhumligi, tahlikaligi, qaltisligi, xavf-xatarliligi yoki riskliligi bilan tavsiflanadi. Bir so'z bilan ifodalaganda, investitsiyalarni moliyalashtirishni risklilik darajasi yuqori bo'lganligi bilan xarakterlanadi. Bunda qo'ldan keladigan investitsiyalarni kelajakda maqsadlariga erishish imkoniyatlari past bo'lishi, yoki umuman qo'yilayotgan maqsadni qo'lga kiritilishi noaniq bo'lishi, yoki umuman kiritilayotgan kapital yo'qotish imkoniyatlari yuqori ekanligi oldindan noma'lum bo'lishi bilan aniqlanib turadi. Venchurli investitsiyalarni qimorga tikish, kazino, ruletka kabi o'yinlarga mablag' tikish bilan taqqoslash mumkin bo'lgan investitsiyalardir. Venchurli investitsiyalar o'zlarining oqibatlarini noma'lum ekanligi bilan ajralib turadi.

Venchur moliyalashtirish - bu loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirishda foyda olish uchun yangi yuqori texnologiyali kompaniyalarga ularning shakllanishi, o'sishi va rivojlanishini ta'minlash uchun investitsiyalarning bir turi. Ya'ni, bu kelajakda talab yuqori bo'lgan ilmiy talabga ega mahsulotlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarishga qodir bo'lgan yuqori texnologiyali kichik kompaniyalarga xususiy kapitalning yuqori xavfli investitsiyalari.

Venturatsion moliyalashtirish - bu rivojlanish uchun mablag 'talab qiladigan, ammo muvaffaqiyatga to'liq kafolat bermaydigan moliyaviy istiqbolli loyihalarga investitsiya.

Bunday investitsiyalar quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

Uzoq umr. Venture investitsiyalari, boshqa turlardan farqli o'laroq, tez daromad keltirmaydi (qoida tariqasida, bunday loyiha 5 yildan 7 yilgacha rentabellikka erishadi).

Biznes-loyihaning o'ziga xosligi. Mavjud biznes modellari (tasdiqlangan va shuning uchun kam tavakkal qilingan) venchur moliyalashtirish ob'ekti bo'lishi mumkin emas. Ularga investitsiyalar boshqa mexanizmlar yordamida amalga oshiriladi.

Bilimlarning intensivligini oshirish va innovatsion yo'naltirish. Odatda investor hali bozorda bo'lmagan mutlaqo yangi tijorat mahsulotiga mablag 'kiritadi. Bu bitimning ortiqcha va minusidir. Bir tomondan, agar muvaffaqiyatli bo'lsa, ma'lum vaqtgacha monopoliya ustunligi kafolatlanadi. Boshqa tomondan, hech narsa ishlamasligi xavfi yuqori. Shu bilan birga, yangilikni rivojlantirish har doim qimmat va uzoq muddatli biznesdir.

Nazariy jihatdan, etarli moliyaviy kuchga ega bo'lgan har qanday biznes tuzilishi xavfli loyihalarga sarmoya kiritishi mumkin. Agar startup mualliflari yirik korxona rahbari yoki egasini o'zlarining bizneslari istiqbolli ekanligiga ishonirsalar, ular o'zaro foydali shartlarni muhokama qilish va qabul qilish orqali rivojlanish uchun mablag' oladilar.

Amalda, zamonaviy dunyoda, potentsial investorlar shartli ravishda ikkita asosiy toifaga bo'linadi.

Birinchi toifaga biznes farishtalari kiradi. Bunday samoviy ismga qaramay, ushbu investorlarning maqsadi oddiy - foyda olish. Ularning "farishtalik" tabiati, startapni uni amalga oshirishning barcha bosqichlarida muammolardan va vayronagarchilikdan saqlab qolish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Shu maqsadda, farishtalar investorlari yosh korxonani boshqarishda faol ishtirok etadilar, foydali tavsiyalar beradilar, istiqbollarni ekspert baholaydilar va yangi mahsulotni o'zlarining biznes hamjamiyatidagi aloqalaridan foydalangan holda targ'ib qiladilar. Ular bularning barchasini o'zlarining o'ziga xos yuqori professionalligi bilan ishlaydilar.

Bunday sarmoyadorlar uchun istiqbolli loyihalarni ilgari surish bo'yicha faoliyat asosiy hisoblanadi. Umumiy portfeldagi startaplarning soni foyda manbalarini diversifikatsiya qilish hisobiga ularga moliyaviy barqarorlikni kafolatlaydi.

Ikkinchi turdagi investor - bu ventchur kapital mablag'lari. Ularning maqsadi ham foyda olishdir, ammo printsiptan boshqa. Startaplarni qo'llab-quvvatlaydigan fondlar o'zlarining pullaridan foydalanmaydilar, balki tashqi investorlarni jalb qilish bilan shug'ullanadilar.

Eng istiqbolli yo'nalishlar marketing tahlilining natijalari asosida aniqlanadi. Keyinchalik, unda mulk ulushi evaziga ijobiy taassurot qoldiradigan loyihani moliyalashtirish to'g'risida shartnoma tuziladi. Bir necha yil ichida (4 dan 7 gacha), etuk kompaniya ventchur investitsiya portfelidan chiqariladi. Bu jarayon foyda bilan birga narxlarini ko'tarilgan qimmatbaho qog'ozlarni sotishni anglatadi.

Ventchur fondlari o'zlarining investitsiyalarining rentabelligini oshirishga intilishadi, ammo bu har doim ham shunday emas. Investitsiya portfelining bir qismi deyarli har doim yo'qotishlarni ko'rsatadi, shuning uchun u qanchalik katta bo'lsa, umumiy natijaning muvaffaqiyatli bo'lish ehtimoli shuncha yuqori bo'ladi.

Ventchurli moliyalashtirish – bu moliyalashtirishning shunday turiki, bunday ventchur kapitali egalari va kompaniya egalari yuqori riskli (xatarli) va yuqori daromadli loyihalarni realizatsiyasi bo'yicha hamkorlik qiladilar. Ventchurli moliyalashtirishning obyekti bo'lib sinalmagan g'oya – ventchur loyiha hisoblanadi. Shuningdek, “ventchur” termini yangi texnologiyani barpo etish bilan bog'liq loyihalarni joriy etish faoliyati sifatida ham talqin etiladi.

Ventchur loyihalarini moliyalashtirishning asosiy afzalligi o'rtacha daromadlilik darajasining yuqoriligi bo'lib, mamlakat iqtisodiyoti bo'yicha ko'riladigan daromaddan 2-3 barobar ko'p miqdorni tashkil etadi.

Ventchur loyihasini amalga oshirishda kamida uchta bosqichda kapitalga ehtiyoj seziladi:

1) dastlabki bosqich – tashkiliy ishlar va korxonani tashkil etish tadbirlari, marketing izlanishlari, loyiha qidiruv va ilmiy tekshirish ishlari kabi loyiha oldi tadbirlari uchun;

2) o'rta bosqich – rivojlanish bosqichi bo'lib, mahsulot namunalarini ishlab chiqishdan normal ishlab chiqarish va iste'mol faoliyatiga o'tish uchun;

3) oxirgi bosqich – muvaffaqiyatni mustahkamlash bosqichi bo'lib, korxona aksiyalarini birjada erkin muomala uchun emissiya qilinishi ro'y beradi va ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini mustahkamlash uchun mablag' talab qilinadi.

Venturatsion moliyalashtirish bir qator xususiyatlarga ega, bu ularni bank tomonidan moliyalashtirish yoki strategik sherikni moliyalashtirishdan ajratib turadi. Birinchidan, "tasdiqlangan xavf" printsiplsiz ventchur moliyalashtirish mumkin emas. Bu shuni anglatadiki, sarmoyadorlar, agar muvaffaqiyatli moliyalashtirilgan korxona tomonidan moliyalashtirilmagan bo'lsa, yuqori rentabellik evaziga mablag'ni yo'qotish ehtimoli to'g'risida oldindan kelishib olishgan. Ikkinchidan, moliyalashtirishning ushbu turi uzoq muddatli kapital qo'yilmalarni o'z ichiga oladi,

bunda investor loyihaaning istiqbolli ekanligiga ishonch hosil qilish uchun o'rtacha 3 yildan 5 yilgacha va investitsiya qilingan kapitaldan daromad olish uchun 5 yildan 10 yilgacha bo'lishi kerak.

Uchinchidan, xavfli moliyalashtirish qarz sifatida emas, balki korxonaning ustav fondiga ulush shaklida qo'shiladi. Yangi tashkil etilgan korxonalar, qoida tariqasida, shirkatlarning huquqiy maqomiga ega bo'ladilar va kapital qo'yilmalar ulushlar miqdori bilan cheklangan javobgarlikdagi sheriklarga aylanadilar. Pulni taqdim etishda muzokaralar olib boriladigan mulk ulushiga qarab, xavfli investorlarga moliyalashtiriladigan korxonadan kelajakdagi daromadni olish huquqi beriladi.

To'rtinchidan, ventur kapitalist, strategik sherikdan farqli o'laroq, kamdan-kam hollarda kompaniyaning nazorat ulushini olishga intiladi. Odatda bu taxminan 25-40% aktsiyalar paketidir.

Beshinchidan, moliyalashtirishning xavfli shaklining yana bir o'ziga xos xususiyati investorlarning yangi korxona muvaffaqiyatiga bo'lgan shaxsiy qiziqishidir. Bu ham loyihaaning yuqori darajadagi tavakkalchiligidan, ham tuzilayotgan korxona egasi maqomidan kelib chiqadi. Shu sababli, xavfli investorlar ko'pincha mablag 'bilan ta'minlash bilan cheklanib qolmay, balki korxonalar tomonidan yaratilgan turli xil konsalting, boshqaruv va boshqa xizmatlarni taqdim etadilar.

Ishbilarmon farishtalar - bu rivojlanishning boshlang'ich bosqichida o'z mablag'larini xususiy kompaniyalarga investitsiya qiladigan, odatda hech qanday garov ta'minotisiz katta o'sish potentsialiga ega bo'lgan xususiy sarmoyadorlar.

Ushbu turdagi investitsiyalarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, kambag'al bo'lmagan investor, kompaniya tomonidan olingan foyda olish shart emas. Uning maqsadi, kompaniya tomonidan olingan barcha daromadlarni qayta investitsiyalash, kompaniyaning qiymatini oshirish va kelishilgan muddat tugagandan so'ng, kompaniyadagi ulushini dastlabki sarmoyasini ko'paytirib sotish. Bu davr odatda 3-7 yil.

Ko'pincha, biznes farishtalari kompaniyalardagi aktsiyalarning 25 foizidan 49 foizigacha (ulushlar) sotib olishadi, chunki ular o'z loyihasini amalga oshirish uchun tadbirkor etarlicha rag'batlantirilishidan manfaatdor. Ishbilarmon farishtalarning investitsiyalari hajmi 10 mingdan bir necha million dollargacha o'zgaradi va odatda ularning mablag'larining 5-20 foizini tashkil qiladi. Moliyalashtirish bilan bir qatorda, biznes farishtalari kompaniyaga qimmatli hissa qo'shadilar - o'zining faoliyat sohasidagi tajribasi va boshqaruv ko'nikmalariga ega, odatda boshlang'ich bosqichlarida kompaniyalarda yo'q bo'lganlar, shuningdek ularning aloqalari. Ko'pgina tadbirkorlar aytishicha, biznes farishtalarining bilimlari va tajribalari ular uchun moliyadan ko'ra muhimroqdir.

Shunday qilib, ventur moliyalashtirish manbalari quyidagilar: innovatsion korxona muassislarning va uning sheriklarining mablag'lari; Uchinchi tomon ixtisoslashgan (ventur) investor va kreditorlarning mablag'lari.

Ventur fondi o'z kapitalini turli rivojlanish darajasidagi korxonalarga joylashtirishdan manfaatdor va kapital diversifikatsiyasi tarafdoridir. Ventur kompaniyada fondni nazorat qilish uchun moliyaviy menejr lavozimiga ishonilgan shaxs saylanadi. Ventur kompaniya fondga egalik qilmaydi, faqat boshqaradi.

Investitsiya risklari o'zlarining aniqligi, noaniqligi, miqdor jihatdan hisob-kitob qilinishi, sifat jixatidan aniqlanishi hamda turli usullar bilan o'lchanishi bilan tavsiflanadilar. Risklarni aniqlashda hisoblashdan, o'lchashdan, miqdorligini belgilashdan maqsad ularni boshqarish yo'llarini ishlab chiqishdir. Investitsiya risklarini boshqarish maqsadida ularni ta'sirini kamaytirish, oldini olish chora-tadbirlari ishlab chiqiladi va qo'llaniladi.

Venturli investitsiyalar, o'zlarining risklarini oldini olish yoki pasaytirish imkoniyatlari ehtimoli yuqori emasligi bilan farqlanadi. Jahon tajribasi tasdiqlashicha, venturli moliyalashtirish iqtisodiyotni texnik jihatdan progressiv tarmoqlariga taalluqlidir. Riskli moliyalashtirishga mansub bo'lgan mablag'lar ixtisoslashgan institutlar tomonidan jamlanadi va o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan hamda tezda qoplanadigan loyihalarga qaratiladi. Odatda bunday investitsiyalar katta bo'lmagan, ishlab chiqarishni printsiptial yangi turlarini o'zlashtirilishi hisobiga foyda normasi o'rtachadan yuqori darajada ta'minlanishi kutilayotgan sohadagi firmaga beriladi. Bunda, odatda

kapital qo'yilmalar firma mijozini aktsiyalarini bir qismini xarid qilish yo'li bilan amalga oshiriladi, yoki ssuda berish yo'li orqali, shu jumladan firma-mijoz konversiya huquqi bilan beriladi. Risk yuqori bo'lgan kapital qo'lga kirituvchi firma rahbarligi o'zining hatti-harakati ancha erkinligi bilan tavsiflanadilar.

18.2. Investitsiyalarni venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi

Venchur kapital xususiy biznesni moliyalashni muqobil usuli sifatida XX asr 50 yillari o'rtalarida AQShda vujudga keldi, 70 yillarning oxirlarida esa Evropada paydo bo'ldi. Venchurli moliyalashtirish kelib chiqishiga qadar, jahonda kichik va o'rta biznesni moliyalashtirishning quyidagi manbalari ma'lum edi:

- bank kapitali, yirik korporatsiyalar, kompaniyalar, badavlat shaxslar. Amerikaliklar va inglizlar ularni "biznes angellari" deb atashar edi. O'z ishini boshlovchi tadbirkor "gard kam" tamoyiliga tayangan holda faoliyatini yo'lga qo'yar edi. Biznesni boshlab yuborish uchun mablag'ni o'z qarindosh urug'laridan, do'stlaridan, tanish bilishlaridan qarzga olib, yoki mulk va uy joyini garovga qo'yib, faqat yutuqqa tayangan holda, o'z kuchiga ishonch hosil qilib faoliyatga qo'l uradi.

Venchur kapitali paydo bo'lishiga qadar Yevropada xususiy tadbirkorlar aktsioner kapitalining moliyalashtirish manbalariga ega bo'lmaganlar. Faqat 80 yillarning o'rtalariga kelib evropalik mablag' tikuvchilar ularga an'anaviy bo'lib qolgan, oldindan miqdori aniq bo'lgan aktivlarga mablag' safarbar etmasdan, aktsiyalarga investitsiyalash imkoniyatlari bilan qiziqqa boshlashgan.

Venchurli investitsiyalarni moliyalashtirishni ko'pgina tushunchalari ma'lum, lekin ularning barchasini ma'nosi shunga borib taqaladiki, qanday qilib u o'z funktsional vazifasini bajaradi. Ustav kapitali hammasini qo'lga kiritish yoki aktsiyalar paketining bir qismini xarid qilish yo'li bilan aniq biznesni o'sishiga pul mablag'larini tikishi venchurli investitsiyalarni moliyalashtirish mohiyatidan dalolat beradi. Bunda kapital tikuvchining ma'lumoti cheklanadi va kapital kirituvchi faqat investitsiya manbasini ta'minlovchisi hisoblanadi.

Venchurlik investitsiyalarni moliyalashtirish tushunchasi "venchur kapitali", "venchur biznesi" tushunchalari bilan bevosita aloqadordir. Odatda ishlab chiqarish, texnologik, axborot va tashkiliy xarakterga ega bo'lgan yangi ishlanmalarni joriy etish bilan bog'liq bo'lgan mualliflar faoliyati venchurli investitsiya munosabatlarini tashkil etadi.

Venchurli moliyalashtirish mexanizmini kelib chiqishi kelajagi bor g'oyalar, yangi fan sig'imi yuqori bo'lgan ishlanmalarni tadbqiq etish loyihalari bilan bog'lanadi.

Tadbirkor o'z faoliyatini yo'lga qo'yish uchun g'oyaga, ya'ni kelajagi bor loyihaga, moliyaviy mablag'ga ega bo'lishi kerak. Moliyaviy mablag'ga ega bo'lgan taqdirda ham, tadbirkor o'z g'oyasining naqadar amalga oshishini tasavvur qila olishi kerak, uning oqibatlari qanday bo'lishini, ishonchliligini bilishi zarur. Fan va texnika yutuqlari natijalari yangi texnika-texnologiyalarni ishlab chiqarishga tadbqiq etishi bilan bog'liq g'oyalar va loyihalar yuqori darajali risklar bilan bog'liq bo'ladi. Bunday risklar jumlasiga texnologik risklar, yangi texnologiya va yangi mahsulotlarni ishlatish oqibatlari bilan bog'liq iqtisodiy risklar, tadbirkorlikni takroriy risklari kiradi. Venchur biznesida qanchalik risklar darajasi yuqori bo'lsa, shunchalik "venchur kapitali" qiymati yuqori bo'ladi.

Fan-texnika taraqqiyotining intensivligi qanchalik yuqori bo'lsa, uning oqibatlarini ishlab chiqarishga tadbqiq etishdan voz kechilsa, shunchalik iqtisodiyot va jamiyat moliyaviy jihatdan zarar ko'radi. Buning sababi raqobatbardoshlik yo'qotiladi, ishlab chiqarish qisqaradi, fuqarolar byudjet daromadlari kamayadi, ishsizlik o'sadi va boshqa salbiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar kelib chiqadi. Shuning uchun ham mantiqan tashkiliy-boshqaruv qarorlar shunga qaratiladiki, yuqori riskli loyihalarni amalga oshirish orqali ko'zlangan maqsadlarga erishishi uchun venchurli moliyalashtirish mexanizmlarini ishga solish.

"Venchur kapitali" venchur strukturalarida ya'ni venchur fondlari, korporatsiyalari orqali

tashkil etiladi. Venchurli moliyalashtirish mexanizmlari tadbirkorlik, innovatsion tuzilmalarini moliyalashtirishda qo'l keladi. O'zbekiston iqtisodiyotida ilmiy-izlanish ishlanmalari "nou-xau"larni, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish "venchur kapitali" "venchur tuzilmalari", ya'ni venchur foydalari, korporatsiyalari, assotsiatsiyalarining venchurli moliyalashtirish mexanizmi orqali amalga oshirilishi iqtisodiyotimizni texnik, texnologik jihatdan muntazam yangilanib borishini ta'minlab turadi.

Investorlar uchun daromad olishning an'anaviy usullari:

Dividendlar. Moliyalashtirishni olgandan keyin ma'lum vaqt ichida kompaniya investorlarga dividendlar to'laydi. Dividendlar odatda investorlar o'rtasida investitsiya qilingan kapitalga mutanosib ravishda taqsimlanadi. Dividendlar miqdori odatda kompaniyaning Direktorlar Kengashi tomonidan belgilanadi, ammo uning miqdori cheklangan holda.

Oldindan tasdiqlangan jadvalga muvofiq investorning loyihadan chiqishi. Korxona moliyalashtirishni olganidan keyin ma'lum bir vaqt ichida sarmoyadorlar investitsiya qilingan mablag'larni o'z ulushlarini dastlabki egalariga sotish orqali qaytarib berish huquqiga egadirlar, ammo korxonaning kerakli miqdordagi naqd puli bor. Agar bir nechta investor loyihadan darhol chiqib ketmoqchi bo'lsa, bu investitsiya qilingan kapitalga mutanosib ravishda va oldindan tasdiqlangan jadvalga muvofiq amalga oshiriladi.

Korxonadagi nazorat ulushini oldindan tasdiqlangan jadvalga muvofiq investorlardan sotib olish.

Investitsiyani olganidan keyin ma'lum vaqt ichida kompaniya investorga tegishli bo'lgan kompaniyaning aksiyalarini oldindan belgilangan narxda sotib olish huquqiga ega. Sotib olish oldindan tasdiqlangan jadvalga muvofiq amalga oshiriladi.

Birlashish, sotib olish, birjada aksiyalarni birlamchi joylashtirish.

Birlashish, sotib olish yoki IPO amalga oshirilsa, investorning daromadi qanday bo'lishini oldindan aytib bo'lmaydi. Ushbu harakatlarning har qanday qismi aksiyadorlar manfaatlariga muvofiq amalga oshirilishi tushuniladi.

Konvertatsiya qilinadigan kredit. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga alternativa investordan olingan kreditdir. Bunday holda, kredit bo'yicha foizlar kreditning butun muddati davomida belgilangan vaqt ichida muntazam to'lovlar bilan belgilanadi. Investor qarzni oldindan belgilangan vaqt ichida foiz stavkasiga almashtirishi mumkin (odatda kredit muddatidan sezilarli darajada kamroq).

Korxonani tashkiliy moliyalashtirish ikkita alternativ sxema bo'yicha amalga oshiriladi, ularning asosiylari fond bozorining vositalari va mexanizmlariga asoslangan. Ushbu sxema bo'yicha rejalashtirilgan innovatsion loyihani amalga oshirish uchun yopiq aksiyadorlik jamiyati shaklida qayta tashkil etilgan kompaniyaning hammuassisi sifatida venchur investor taklif etiladi. U ushbu kompaniyaning ustav kapitaliga naqd pul qo'yish uchun o'z ulushini olishga taklif qilinadi. To'g'ridan-to'g'ri ustav kapitaliga kiritilgan pul mablag'lari loyihani venchur moliyalashtirishni anglatadi, keyinchalik loyiha biznes-rejasida ko'zda tutilgan kapital harajatlari uchun to'lanadi.

18.3. Davlatning yuqori riskli investitsiyalash tizimining rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmi va vazifalari

Ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi.

Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, o'tkazilgan tahlil ishlab chiqarishni modernizatsiya, diversifikatsiya qilish, uning hajmini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar turlarini

kengaytirish borasidagi ishlar lozim darajada olib borilmayotganini ko'rsatdi. Jumladan:

- aholining oliy ta'lim bilan qamrab olinganlik darajasi past;
- oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalari va dasturlarini, talabalarni qabul qilish kvotasi miqdorini belgilashda, moliyaviy mablag'larni taqsimlashda mustaqil emas;
- ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun mas'ul vazirlik va idoralar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik lozim darajada emas, ilmiy-tadqiqot muassasalar va laboratoriyalar faoliyati lozim darajada muvofiqlashtirilmagan;
- ilmiy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish darajasi past;
- innovatsion menejment sohasida texnologiyalar transferini faol ilgari surish va amalga oshirishga qodir yuqori malakali mutaxassislar mavjud emas;
- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga ajratilayotgan budget mablag'lari yetarli emas;
- ilmiy va innovatsion faoliyatni davlat tomonidan moliyalashtirish samarali va shaffof emas, budgetdan tashqari va xususiy jamg'armalar mablag'larini jalb etishni rag'batlantirish mexanizmlari mavjud emas, qarzni moliyalashtirishning ichki manbalari yetarli darajada rivojlanmagan;
- intellektual faoliyat natijalarini himoya qilish lozim darajada emas, ushbu sohada, ayniqsa davlat organlari va tashkilotlarida malakali mutaxassislar mavjud emas;
- qayta tiklanuvchi va muqobil energiya manbalari, ikkilamchi resurslarni energetik utilizatsiya qilish sohalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish darajasi past;
- mamlakatda, ayniqsa davlat kompaniyalarida korporativ munosabatlar va korporativ boshqaruv prinsiplari rivojlanmagan, bunda xorijdagi eng namunali amaliyot inobatga olinmayapti;
- mamlakatning yalpi ichki mahsuloti hajmida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorining ulushi kam.

Qayd etilgan kamchiliklar mamlakatimizning jadal innovatsion rivojlanishiga, investitsiyalarni jalb etishga, iqtisodiyotning o'sishiga hamda davlat va jamiyat hayotining boshqa sohalarini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu munosabat bilan quyidagi maqsadlar, vazifalar va asosiy yo'nalishlarni nazarda tutadigan 2019 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb topildi.

Jahon fanining zamonaviy yutuqlari, innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar asosida mamlakatni jadal rivojlantirish maqsadida 2018-yil 28-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining PF-5544-sonli farmoni bilan 2019 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasi qabul qilindi.

Mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etganini belgilovchi omil sifatida inson kapitalini rivojlantirish Strategiyaning bosh maqsadidir.

Bosh maqsadga erishishda Strategiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga borib Global innovatsion indeks reytingi bo'yicha jahonning 50 ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;
- barcha darajada ta'lim sifati va qamrovini oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlar tayyorlash tizimining iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlash;
- ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarning ilmiy salohiyatini mustahkamlash va samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlar natijalarini keng joriy etish uchun ta'lim, ilm-fan va tadbirkorlikni integratsiya qilishning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish;
- innovatsiyalar, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarga davlat va xususiy mablag'lar kiritilishini kuchaytirish, bu sohalaridagi tadbirlarni moliyalashtirishning zamonaviy va samarali shakllarini joriy etish;

- boshqaruvning zamonaviy usullari va vositalarini joriy etish orqali davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish;
- mulkchilik huquqlari himoyasini ta'minlash, raqobatbardosh bozorlar tashkil etish va biznes yuritish uchun teng shart-sharoitlar yaratish, davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;
- barqaror faoliyat yuritadigan ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani yaratish.

Strategiyaning quyidagi asosiy yo'nalishlari belgilandi:

1. Fan, ixtirochilik va texnologiyalar transferini rivojlantirish.
2. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish.
3. Infratuzilma va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish.
4. Ta'lim tizimini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish.
5. Raqobatni rivojlantirish va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish.

Fan, ixtirochilik va texnologiyalar transferini rivojlantirish yo'nalishida quyidagilar belgilandi:

1. Loyihaviy boshqaruv mexanizmlaridan foydalangan holda dasturiy-maqсадli prinsip asosida ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini o'tkazishga davlat tomonidan buyurtma berish orqali tadqiqotlar tashkil etish mexanizmini joriy etish.

2. Yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

3. Noyob ilmiy-texnik uskunalaridan jamoaviy foydalanish markazlarini tashkil etish.

4. O'zbekiston Respublikasida ilmiy faoliyat nufuzini oshirish.

5. Mamlakatimiz va xorijdagi ilmiy-texnik axborot manbalarini to'plash, saqlash va qayta ishlashga, axborot fondlari, ma'lumotlar bazalari va banklarini shakllantirish, yuritish va ulardan foydalanishga ixtisoslashgan respublika, tarmoq va hududiy ilmiy-texnik axborot resurslari va tashkilotlaridan iborat davlat ilmiy-texnik axborot tizimini yaratish.

6. Intellektual mulk obyektlarini baholash mexanizmlarini takomillashtirish.

7. Texnologiyalar transferi bo'yicha milliy va hududiy ofislarni tashkil etish.

8. Ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish uchun texnoparklar xabi, erkin iqtisodiy zonalar, erkin sanoat zonolari, kichik sanoat zonolari va ilmiy-ishlab chiqarish klasterlarini tashkil etish.

9. Xorijiy hamkorlar bilan mahalliy ilmiy hajmdor mahsulotlar ishlab chiqarish va uni tashqi bozorda sotish bo'yicha qo'shma tashkilotlarni shakllantirish uchun davlat ko'magini kuchaytirish.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish yo'nalishida quyidagilar belgilandi:

1. Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflanadigan davlat xarajatlarini ko'paytirish va 2021-yilga borib bu ko'rsatkichni yalpi ichki mahsulot hajmining 0,8 foiziga yetkazish.

2. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo'yicha maxsus institutlar (innovatsiya jamg'armalari, innovatsiya banklari, ventur jamg'armalari) tashkil etish.

3. Mamlakatni innovatsion rivojlantirishni rag'batlantirish uchun bank kreditini olish tartib-taomillarini va talablarini soddalashtirish.

4. Innovatsion taraqqiyotni mikromoliyalashtirish tizimini takomillashtirish.

5. Ilmiy-texnologik rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash va moliyalashtirishda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish.

6. Innovatsion loyihalar va salohiyatli investorlarning doimiy ravishda yangilab boriladigan yagona ma'lumot bazasini tashkil etish.

7. Innovatsion loyihalar uchun grantlar va texnik ko'mak mablag'larini olish va ulardan foydalanish tartib-taomillarini soddalashtirish va shaffofligini oshirish.

Infratuzilma va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish yo'nalishida quyidagilar belgilandi:

1. Telekomunikatsiya sohasini normativ-huquqiy tartibga solish tizimini, shu jumladan

davlat-xususiy sherikligi asosida tadbirkorlik subyektlari ishtirokini kengaytirish orqali takomillashtirish.

2. 2021-yilgacha axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi xizmatlar eksporti ulushini ular umumiy hajmining 4 foiziga yetkazish.

3. Barcha operatorlar uchun xalqaro telekommunikatsiyalar tarmoqlariga to'g'ridan to'g'ri ulanishni erkinlashtirish.

4. Aholini axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalaridan foydalanishga rag'batlantirish.

5. Startap loyihalar uchun texnopark tashkil etish orqali mamlakatimizda dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish tarmog'ini rivojlantirish.

Ta'lim tizimini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish yo'nalishida quyidagilar belgilandi:

1. O'quv-tarbiya jarayoniga yangi ta'lim dasturlarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va smart-texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim muassasalarida o'qitish sifatini yanada yaxshilash (elektron modullar tashkil etish va masofaviy o'qitishni joriy etish).

2. Nogiron bolalar ta'lim va tarbiyadan teng sharoitda bahramand bo'lishi uchun sharoitlar yaratish maqsadida inklyuziv ta'limni rivojlantirish, shu jumladan:

ta'lim muassasalarida ko'tarish qurilmalari, panduslar, sanitar xonalarda maxsus moslamalar o'rnatish, tutqichlar, maxsus partalar, stollar va boshqa maxsus kompensator vositalari bilan jihozlash orqali "to'siqsiz muhit" yaratish;

imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiyalashgan holda o'qitish dasturlarini yaratish;

ta'lim muassasalarini tegishli kadrlar (pedagog-defektologlar, bolalarni ruhiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash.

3. Hududiy va milliy darajada ta'lim jarayoni natijalarini tizimli monitoring qilish asosida ta'lim sifatini va uning mamlakat innovatsion rivojlanishi darajasiga ta'sirini baholashning milliy tizimini ishlab chiqish va joriy etish.

4. Mehnat bozorida tendensiyalar o'zgarib borishini hisobga olgan holda qayta tayyorlashga muhtoj yoshlar uchun kasb-hunar kollejlari qisqa muddatli o'quvlar tashkil etish.

5. Aholining oliy ta'lim bilan qamrab olinishini oshirish.

6. Tabiiy va texnik fanlar yo'nalishlari bo'yicha talabalar ulushini ko'paytirish.

7. Chop etilgan ilmiy maqolalar soni, ulardan iqtibos keltirish indeksi, xalqaro konferensiyalar va seminarlarda ishtiroki, olingan patentlari soni bo'yicha tanlab olingan sohadagi eng faol oliy ta'lim muassasalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining tadqiqot yo'nalishini kuchaytirish.

8. Tarmoq va mintaqaviy iqtisodiyot ssenariylari bo'yicha takliflar ishlab chiqish maqsadida innovatsion faoliyat rivojini prognozlashtirish tizimining alohida bo'g'ini sifatida yetakchi oliy ta'lim muassasalarida farsayt markazlarini tashkil etish. Oliy ta'lim muassasasining ichki va tashqi muhitini ilmiy-texnologik prognozlashtirishni ta'minlash, ularning texnologik va innovatsion muhitini va ustuvor innovatsion yo'nalishlarini rivojlantirish.

Raqobatni rivojlantirish va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish yo'nalishida quyidagilar belgilandi:

1. Xalqaro tajribani hisobga olgan holda korporativ huquqni rivojlantirish va korporativ boshqaruvning zamonaviy prinsiplarini joriy etish.

2. Iqtisodiyotni taraqqiyotning innovatsion yo'liga o'tishini ta'minlaydigan raqobatbardosh bozorni shakllantirish va resurslardan samarali foydalanish.

3. Monopoliyaga qarshi siyosatni, shu jumladan davlat-xususiy sherikligini joriy etish hisobiga takomillashtirish, barcha yuridik va jismoniy shaxslar uchun tabiiy monopoliyalar subyektlari tovarlari, ishlari va xizmatlaridan foydalanishda teng sharoitlarni ta'minlash, monopol korxonalar mahsulotlariga narx shakllanishining samarali mexanizmlarini joriy etish.

4. Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun teng shart-sharoitlar yaratish va ichki bozorning monopollashuvini oldini olish.

5. 2021-yilga borib davlat kadastri ishlarini yuritishning to'liq raqamlashtirilishini

ta'minlash va mulkni ro'yxatdan o'tkazish tartib-taomilini soddalashtirish.

6. Qayta tiklanuvchi va muqobil energiya manbalaridan foydalangan holda elektr energiyasini ishlab chiqarish ulushini 2025-yilga borib 20 foizdan ziyodga oshirish.

18.4. Venchurli moliyalashtirishda yuzaga keladigan innovatsion risklar va ularni boshqarish.

Venturatsion moliyalash bir qator xususiyatlarga ega bo'lib, uni bank tomonidan moliyalashtirish yoki strategik sherikni moliyalashtirishdan ajratib turadi.

- 1. "Tasdiqlangan risk" printsiplari venchurni moliyalashtirish mumkin emas. Bu shuni anglatadiki, sarmoyadorlar, agar muvaffaqiyatli moliyalashtirilgan korxona tomonidan moliyalashtirilmagan bo'lsa, yuqori rentabellik evaziga mablag'ni yo'qotish ehtimoli to'g'risida oldindan kelishib olishgan.
- 2. Ushbu turdagi moliyalashtirish uzoq muddatli kapital qo'yilmalarni o'z ichiga oladi, bunda investor o'rtacha 3 yildan 5 yilgacha, loyihaning istiqbolli ekanligiga ishonch hosil qilishi va investitsiya qilingan kapitaldan daromad olish uchun 5 yildan 10 yilgacha kutishi kerak.
- 3. Risklarni moliyalashtirish kredit sifatida emas, balki korxonaning tashkil etilgan kapitaliga ulush shaklida qo'shiladi. Yangi tashkil etilgan korxonalar, qoida tariqasida, shirkatlarning huquqiy maqomiga ega bo'lalilar va kapital qo'yilmalar ulushlar miqdori bilan cheklangan javobgarlikdagi sheriklarga aylanadilar. Pulni taqdim etishda muzokaralar olib boriladigan mulk ulushiga qarab, xavfli investorlarga moliyalashtiriladigan korxonadan kelajakdagi daromadni olish huquqi beriladi.
- 4. Ventilyatsion kapitalist, strategik sherikdan farqli o'laroq, kamdan-kam hollarda kompaniyada nazorat ulushini olishga intiladi. Odatda bu taxminan 25-40% aktsiyalar paketidir.
- 5. Moliyalashtirishning xavfli shaklining yana bir o'ziga xos xususiyati investorlarning yangi korxona muvaffaqiyatiga bo'lgan shaxsiy qiziqishidir. Bu loyihaning yuqori darajadagi tavakkalchiligidan va tashkil etilayotgan korxona egasi maqomidan kelib chiqadi, shuning uchun xavfli investorlar ko'pincha mablag 'berish bilan cheklanib qolmay, balki korxona tomonidan yaratilgan turli xil konsalting, menejment va boshqa xizmatlarni taqdim etadilar.

Venture biznesining iqtisodiy amaliyotida sarmoyadorlar va xatarli tadbirkorlar o'rtasida shartnoma munosabatlarining beshta asosiy turi mavjud:

- har bir tomonning xavf omillariga nisbatan pozitsiyasini belgilaydigan risklarni taqsimlash to'g'risidagi bitim;
- innovatsion faoliyatdan olingan daromadni taqsimlash to'g'risida shartnoma;
- tadbirkorlar tomonidan oldindan belgilangan belgilangan miqdordagi mablag'ni investorga to'laganliklari sababli IIPni sotib olish shartlarini belgilaydigan shartnoma;
- DAK tadbirkorlari faoliyatini boshqarish va ishlab chiqarish natijalariga qo'yiladigan talablarni belgilaydigan shartnoma;
- korxonani shakllantirishning boshlang'ich va keyingi bosqichlarini aktsiyaviy moliyalashtirish shartlarini nazarda tutuvchi IIPni kelajakda moliyalashtirish to'g'risida bitim.

Investorlar uchun eng xavfli bosqich - bu kelajakdagi innovatsion firmaning biznes-rejasini investitsiyalash uchun asos bo'lgan tadqiqotlar va ishlanmalar uchun dastlabki g'oyalarni oldindan tanlash. Venchur moliyalashtirishning global tajribasi shuni ko'rsatadiki, yangi g'oyalar va loyihalarning qariyb 30% biznes-rejani ishlab chiqish va tasdiqlashning birinchi bosqichiga etadi va ilgari tijorat nuqtai nazaridan ko'rib chiqilganlarning 70%, odatda, bozor tasdig'ini topmaydi. Shu bilan birga, potentsial bozor rentabelligini ko'rsatgan innovatsion loyihalarni boshlash venchur investorlarga yuqori daromad keltirishi mumkin - 40 dan 60% va undan yuqori.

Kichik biznesni yuqori texnologiyali sohalarda moliyalashtirish manbalari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin.

- korxonalarning o'z mablag'lari;
- turli kredit tashkilotlarining kreditlari;
- korporativ obligatsiyalar (rivojlanishning keyingi bosqichida);
- innovatsion firmalar va (yoki) mintaqaviy davlat organlari tomonidan shakllantiriladigan ilmiy-tadqiqot va loyihalashtirishni moliyalashtirish uchun byudjetdan tashqari maxsus fondlar mablag'lari;
- jismoniy shaxslarning mablag'lari;
- byudjet ssudalari, kreditlar va boshqalar.

Venturatsion sarmoyadorlar moliyaviy tavakkalchilikni firmaning ishchilari va venchur kapital fondlarini boshqarish bilan bo'lishadilar, bu esa o'zlarining oddiy aktsiyalarining ma'lum bir ulushiga ega bo'lish orqali kompaniyadagi investitsiyalaridan kutilayotgan foyda olish umidida bo'lishadi.

Dastlab, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab venchur kapital kompaniyalari bir yoki bir nechta shaxslar - biznes farishtalari bilan aktsiyalarni xususiy joylashtirish orqali o'z mablag'larini moliyalashtirishni amalga oshirganlar. Ikkinchisi aktsiyadorlik kapitalida o'z ulushlarini oldi va ko'pincha kompaniyaning direktorlar kengashiga o'tirdi va kelajakda katta dividendlarga umid qilishi mumkin.

Kompaniyaning rivojlanishi bilan innovatsion loyihani qo'shimcha moliyalashtirishga ehtiyoj paydo bo'ldi. Bunday holda venchur kapital fondi yaratildi (venchur kapital fondi), ushbu fondning menejerlari venchur kapitalistlar deb nomlanishdi.

Venture fondlari bir vaqtning o'zida bir nechta kichik firmalarga sarmoya kiritishga muvaffaq bo'ldilar, bu esa fond portfelini shakllantirishga imkon berdi (portfolio kompaniyalari). Shu bilan birga, o'z portfelidagi kompaniyalar direktorlariga a'zo bo'lgan venchur kapitalistlar investitsiya qilingan mablag'lardan foydalanish samaradorligini nazorat qilishlari mumkin edi.

18.5. Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar.

Texnopark, texnologik park — fan, ta'lim va ishlab chikarishni ilmiy tashkilotlar, loyihakonstruktorlik byurolari, o'quv yurtlari, ishlab chikarish korxonalari birlashmasi ko'rinishida hududiy uyushtirish shakli. Texnologik park yuqori malakali mutaxassislarning bir joyga to'planishi natijasida ilmiy-texnika va texnikatehnologiya ishlanmalarini yaratish va ularni qo'llashni jadallashtirish maqsadlarida tashkil etiladi. Rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. Ko'pincha soliq imtiyozlariga ega bo'ladi.

Zamonaviy dunyoda davlatlar deyarli har bir sohada ilm-fan yutuqlarini amaliyotga keng qo'llash natijasida taraqqiyotning yuksak darajasiga erishmoqdalar. Zamon shiddatiga mos ravishda texnologik taraqqiyotga xos bo'lgan yangidan yangi atamalar paydo bo'lmoqdi. Kovorking markazlari, biznes-aksilerator, texnopark shular jumlasidan. Kovorking so'zining o'ziyoq-yoshlarning hayotga yangicha yondashuvi, zamonaviy fikrlar, innovatsion g'oyalar shakllanadigan, hayotga tatbiq etiladigan markaz bo'lishiga ishoradir. Bu kabi zamonaviy atamalardan biri – texnoparklardir. Texnopark — bu hududiy, ilmiy, texnologik va innovatsion loyihalarni amaliyotga tatbiq etuvchi texnologik baza hisoblanadi. Texnopark — mulk kompleksi bo'lib, u ilmiy-tadqiqot institutlari, sanoat obyektlari, biznes markazlari, ko'rgazma maydonlari, ta'lim muassasalari, va shuningdek, xizmat ko'rsatish obyektlari: transport vositalari, o'tish yo'llari, aholi yashaydigan qishloqlar va qo'riqlash xizmatini o'z ichiga oladi. Xalqaro texnologik parklar assotsiatsiyasi innovatsion infratuzilma obyektini quyidagicha ta'riflaydi: texnopark — bu tashkilot mutaxassislari tomonidan boshqariladi, uning asosiy maqsadi innovatsion madaniyatni rivojlantirish orqali mahalliy aholi yashash farovonligini yaxshilash va innovatsion biznes va ilmiy tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishdan iborat. Ushbu maqsadlarga erishish uchun

texnopark universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, kompaniyalar va bozorlar o'rtasida axborot va texnologiyalar bilim oqimini boshqaradi va rag'batlantiradi. Yangi g'oyalar yaratilishini osonlashtiradi va inkubatsiya jarayonlari orqali innovatsion kompaniyalarni yaratadi.

Texnoparklar asosan innovatsion g'oyalar shakllanadigan joy. Biroq, texnoparklar zamonaviy ilm-fan shaharlari – yangi texnologiyalarni joriy etish uchun nafaqat platformadir, balki, noyob me'moriy loyihalar amalga oshiriladigan joy hamdir.

Dunyoda hali ham eng mashhur texnopolis bu - "Silikon vodiysi" hisoblanadi. Don Xeplerin bir qator maqolalaridan keyin uning nomini olgan. Texnopark San-Fransiskodagi IT-dasturchilar uchun ko'p yillardan buyon butun dunyodagi eng yaxshi aql-idrokka ega bo'lib, noyob texnologik yechimlar yaratish, yangi robototexnika tizimlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Hozirgi kunda Stendford universiteti hududida 200 dan ortiq kompaniya, mingdan ziyod startaplar, shuningdek, mehmonxona, turar-joy majmualari va savdo-ko'ngilochar majmualari faoliyat ko'rsatmoqda.

2019-yilning 10-yanvarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 17-sonli "Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parkini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi.

Unga ko'ra quyidagilar Texnoparkning asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari etib belgilandi:

axborot texnologiyalari sohasida raqobatbardosh mahsulotlar va xizmatlarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ularni ichki va tashqi bozorlarda ilgari surish, innovatsion ishlanmalarni rag'batlantirish;

Texnopark rezidentlarini o'z faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan yuqori texnologik infratuzilma va zamonaviy laboratoriyalar bilan ta'minlash, ularga moliyaviy, marketing, huquqiy va boshqa konsalting xizmatlari, shuningdek, biznes-akselerator xizmatlari ko'rsatish;

axborot texnologiyalari sohasida yangidan ish boshlagan va kichik korxonalarga startap-loyihalarni amalga oshirishda, innovatsiya faoliyati natijalarini tijoratlashtirishda, shu jumladan, venchur moliyalashtirish asosida ko'maklashish;

rezidentlarga loyihalarni birgalikda amalga oshirish uchun mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilishda, shu jumladan, zamonaviy texnologiyalar va dasturiy mahsulotlar transferini amalga oshirish orqali ko'maklashish;

yuqori texnologiyali mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish tarmog'ini amalga oshirish uchun ilmiy, ta'lim va ishlab chiqarish tashkilotlari faoliyatini integratsiyalashga ko'maklashish;

axborot texnologiyalari sohasida yuqori malakali mutaxassislar sinfini yaratish maqsadida yosh mutaxassislarni o'qitishni tashkil etish;

yetakchi kompaniyalar va mutaxassislar ishtirokida axborot texnologiyalari sohasida mahorat darslari, treninglar va malaka oshirish kurslari, shuningdek, ilmiy-amaliy konferensiyalar va seminarlar o'tkazish.⁹⁰

Texnoparkning faoliyatini boshqarish O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi muassisligida mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida tashkil etiladigan Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parki direksiyasi (keyingi o'rinlarda Direksiya deb ataladi) tomonidan amalga oshiriladi.

Moliyalashtirish manbalari:

a) xo'jalik shartnomalari asosida Texnoparkning faoliyati ixtisosligiga tegishli ishlar bajarilishidan olingan mablag'lar:

xalqaro moliya tashkilotlari va institutlaridan ajratilgan grantlar va kreditlar;

Texnoparkni moliyalashtirishning yetishmayotgan qismi yuzasidan – Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi va O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining idoraviy mansub tashkilotlari mablag'lari Texnoparkning faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish bilan bog'liq choralarni

⁹⁰ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 17-sonli "Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parkini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror. 10.01.2019 yil

moliyalashtirish manbalari hisoblanadi;

b) Texnopark rezidentlari tomonidan amalga oshiriladigan istiqbolli startap-loyihalarni moliyalashtirish, ular belgilangan tartibda tanlab olingandan keyin Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi va O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining idoraviy mansub tashkilotlari mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari Texnologik parki (IT-park) istiqbolli startap loyihalarni ishga tushirish va ularni bozorga olib chiqish maqsadida yaratilmoqda. IT-park bu — faol va iste'dodli insonlar buxgalteriya, yuridik, marketing va ilmiy-ta'limiy yo'nalishlarida qo'llab-quvvatlash orqali g'oyalarini haqiqiy biznesga aylantirishlari uchun chinakam imkoniyatga ega bo'ladigan maskan hisoblanadi. 2019-yil iyul oyida Toshkentda dastlabki IT-park o'z faoliyatini boshladi.

Bugungi kunda IT-park hamkorlari quyidagilar hisoblanadi: «Software Technology Parks of India» (Nyu-Dehli), «Tech Nation» (London), «Astana Hub» Xalqaro IT-startaplar Texnoparki (Nur-Sulton), Yuqori texnologiyalar sohasidagi Texnopark «IT-parki» (Qozon), «Eksadel» MChJ (Minsk), Yuqori texnologiyalar sohasidagi Texnopark «IT-parki» (Moskva).

IT-parkning quyidagi yo'nalishlardan iborat asosiy vazifalari to'g'risida ma'lumot berib o'tdi.

— Inkubatsiya dasturi — g'oyani kerakli resurslar, qo'llab-quvvatlash, tavsiyalarni ta'minlash orqali g'oyani mahsulot ko'rinishga yetkazish.

— Mavjud startaplarni masshtablashtirish va ularni xalqaro darajaga ko'tarish.

— AKTni rivojlantirish Fondi va xususiy tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan maxsus fond orqali venchur moliyalashtirish.

— IT-laboratoriyalar va data-markazlarni o'z ichiga olgan IT-Akademiya.

Inkubatsiya va akseleratsiya dasturlariga arizalarni qabul qilish jarayoni o'z yakuniga yetdi. Qabul qilingan 103 nomzod orasidan 42 ta ariza akseleratsiya va 61 ta ariza inkubatsiya dasturiga topshirilgan. Ariza yo'llaganlarning eng yoshi — 16 yosh, eng katta yoshli nomzod esa 67 yoshda. Foiz ko'rsatkichida olinadigan bo'lsa, ariza yuborganlarning 51% ni 16 dan 25 yoshgacha bo'lganlar, 31% ni 26 dan 35 yoshgacha bo'lganlar va 18% ni 36 hamda undan yuqori yoshdagilar tashkil qiladi. Kelib tushgan arizalar orasida quyidagi yo'nalishlar yetakchilik qilmoqda: elektron tijorat 54%, onlayn ta'lim — 13% va IoT — 12%.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5099-son farmoniga binoan IT-park rezidentlari 2028 yilning 1 yanvarigacha bo'lgan muddatga qadar quyidagilardan ozod etiladilar:

— barcha turdagi soliqlar va davlat maqsadli jamg'armalariga majburan ajratmalarni, shuningdek, yagona ijtimoiy to'lovni to'lashdan;

— belgilangan tartibda tasdiqlangan ro'yxatlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilmaydigan, o'z ehtiyojlari uchun olib kirilayotgan uskunarlar, butlovchi qismlar, detallar, uzellar, texnologik hujjatlar, dasturiy ta'minot vositalari uchun bojxona to'lovlari to'lashdan (bojxona yig'imlaridan tashqari);

— tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportidan tushgan tushumlar doirasida xorijiy mutaxassislarning chet el valyutasida naqd pulsiz shaklda ish xaqi xorijda ochilgan xalqaro to'lov kartalariga to'lashga ruxsat beriladi.⁹¹

Mahalliy va xorijiy bozorlarda mahsulotlarni ilgari surish uchun boshqa imtiyozlar ham taqdim etiladi.

⁹¹ 2017 yil 30 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5099-son farmoni

19-mavzu. Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash

Reja:

19.1. Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholashning xorij tajribasi.

19.2. Yevropa innovatsion tablosi (European Innovation Scoreboard).

19.3. Texnologik yutuqlar indeksi (Technology Achievement Index). Innovatsion salohiyat indeksi (Innovation Capacity Index); Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi (GII BCG), INSEAD Umumjahon innovatsion indeksi (GII INSEAD), Innovatsiyalarning global omili (Global Innovation Quotient).

Tayanch iboralar: Yevropa innovatsion tablosi, Texnologik yutuqlar indeksi, Innovatsion salohiyat indeksi, Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi, Innovatsiyalarning global omili

19.1. Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholashning xorij tajribasi.

Jahon tajribasi barcha sohalarda sifatli o'sishni ta'minlovchi yangiliklarni uzluksiz tarzda amaliyotga joriy etish jamiyat va iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanganligini ko'rsatmoqda.

Bugun rivojlanishning innovatsion modellari va "aqli" texnologiyalar amalga oshirilayotgan mamlakatlar eng muvaffaqiyatli va barqaror hisoblanadi. Bunday mamlakatlarning barqaror taraqqiyoti, ularning jahon bozorlarida raqobatbardoshligi tabiiy resurslarni eksport qilish va jismoniy mehnatdan foydalanishga emas, balki innovatsion g'oyalar va ishlanmalarga asoslanadi.

Ushbu mamlakatlarda innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat strategiyasining ijrosi shartli ravishda "kelajak vazirliklari" deb nomlanuvchi maxsus idoralar tomonidan amalga oshiriladi.

Innovatsion rivojlanish uchun mas'ul idoralarning asosiy vazifasi innovatsiya va fan yutuqlarini keng joriy etish hisobiga mamlakatning iqtisodiy o'sishi va jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlash hamda iqtisodiyotda intellektual ulushning ko'payishi hisoblanadi.

Mamlakatning (mintaqaning) raqobatbardoshligi va iqtisodiy rivojlanishida innovatsiyalarning ulkan rolini anglash dolzarb bo'lib qoldi. Demografik inqirozga (aholining pasayishi) va tuzilmaviy islohotlarni yakunlash tendentsiyasiga duch kelgan rivojlangan mamlakatlar o'n yildan ko'proq vaqt oldin innovatsion salohiyatni rivojlantirishning intensiv darajasi qanchalik zarurligini angladilar, bu esa hosildorlikning tezroq o'sishiga yordam beradi va iqtisodiyotni yuqori sur'atlarda rivojlanishiga imkon beradi.

Yangi texnologiyalar va jarayonlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi va xarajatlarning pasayishiga olib keladi, yangi biznes modeli va tashkiliy tuzilmalarning joriy etilishi kompaniya ishining yaxshilanishiga, qarorlar qabul qilish va axborotni qayta ishlash tezligining oshishiga, iste'molchilar ehtiyojlarini qondirishga olib keladi. Natijada, innovatsiyalar xarajatlarni kamaytiradi va alohida korxonalar rentabelligini oshiradi, bu birgalikda iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur'atini beradi.

Innovatsion faoliyat resurslar tanqisligi, iqlim va geografik xususiyatlar sharoitida ham raqobatbardoshlikni va iqtisodiy o'sishni yuqori darajada ushlab turishga imkon beradi, buning yorqin misoli Yaponiya bo'lib, uning iqtisodiy salohiyati asosan innovatsiyalarni faol rivojlantirish va amalga oshirish bilan bog'liq.

Innovatsion rivojlanish muhimligini hisobga olgan holda, chet ellik mutaxassislar uzoq vaqt davomida innovatsion jarayonlarni o'rganib, ularning rivojlanishi va mamlakat, mintaqa, korxoning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini baholaydilar.

19.2. Yevropa innovatsion tablosi (European Innovation Scoreboard)

Mamlakatlarning raqobatbardoshligini va ularning innovatsion faolligini baholash muammosini yaqinda olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, dunyoda milliy innovatsion faoliyatning eng muhim jahon reytinglaridan biri Evropaning Innovatsion Scoreboard - Evropaning innovatsion skorbordidir.

European Innovation Scoreboard (EIS) - Evropa Ittifoqiga a'zo 27 davlat va Shveysariya, Xorvatiya va Norvegiya kabi boshqa qator mamlakatlarning innovatsion faoliyatini qiyosiy baholash usuli. Serbiya, Avstraliya, AQSh, Yaponiya, Kanada, Janubiy Koreya, BRIKS mamlakatlari: Rossiya, Braziliya, Xitoy, Hindiston, Janubiy Afrika.

Lissabon strategiyasi doirasida Evropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan EIS pilot loyihasi 2000 yilda boshlangan va 2001 yildan beri har yili EISning to'liq versiyalari tuzilmaviy sharoitlarni, yangi bilimlarni yaratish, firmalarning yangi mahsulotlar, xizmatlar va intellektual mulkka doir innovatsion sa'y-harakatlari va natijalarini qamrab oluvchi keng ko'lamli ko'rsatkichlar asosida nashr etilmoqda.

Belgilangan kamchiliklarni hisobga olgan holda baholash metodikasi doimiy ravishda o'zgartirilmoqda. Shunday qilib, 2006 yilda innovatsion tizimni rivojlantirishning barcha parametrlari ko'rsatkichlar guruhiga bo'lindi - "kirish" va "chiqish", 2008 yildan boshlab uchta asosiy blok (24 ko'rsatkich) bo'yicha qiyosiy baholash amalga oshirila boshlandi:

1. imkoniyatlar (Enablers) - inson resurslari ko'rsatkichlari, (3 ko'rsatkichni o'z ichiga oladi va ta'lim darajasini o'lchaydi), ochiq va jozibali innovatsion tizimlar (3 ko'rsatkichni o'z ichiga oladi va ilmiy asosning xalqaro raqobatbardoshligini o'lchaydi, xalqaro qo'shma ilmiy nashrlarga, eng ko'p keltirilgan nashrlarga e'tibor beradi) shuningdek, innovatsion sektorni moliyaviy qo'llab-quvvatlash;

2. Firma faoliyati - firmalarning investitsiya faoliyati ko'rsatkichlari (ilmiy-tadqiqot ishlari bilan bog'liq va ilmiy-tadqiqot ishlari aloqador bo'lmagan); hamkorlik va biznes ko'rsatkichlari; intellektual aktivlar;

3. natijalar - "Chiqishlar" - kichik va o'rta kompaniyalarning innovatsion faoliyati ko'rsatkichlari, shuningdek ularning faoliyati samaradorligini baholovchi ko'rsatkichlar.

EIS usuli taqqoslanadigan ob'ektlarga qarab quyidagi ko'rsatkichlar guruhiga bo'linadi:

1. Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarni taqqoslashda foydalaniladigan ko'rsatkichlar - Innovation Union Scoreboard (IUS);

2. Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning davlatlarini boshqa mamlakatlar bilan xalqaro taqqoslashda foydalaniladigan ko'rsatkichlar;

3. Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning mintaqalarini taqqoslashda foydalaniladigan ko'rsatkichlar - Regional Innovation Scoreboard (RIS).

Ko'rsatkichlar yagona kompozitsion innovatsion indeks IUSga birlashtirilib, uning asosida Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlar (27 mamlakat) quyidagi to'rtta mamlakat guruhiga bo'linadi:

1. Etakchi innovatorlar - ishlash ko'rsatkichi o'rtacha ko'rsatkichdan ancha yuqori (EIS 2013: ushbu guruhga Shveysiya, Germaniya, Daniya va Finlyandiya kiradi);

2. Izdosh innovatorlar - o'rtacha ko'rsatkichga yaqin ko'rsatkich (EIS 2013: ushbu guruhga Gollandiya, Lyuksemburg, Belgiya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Irlandiya, Frantsiya, Sloveniya, Kipr va Estoniya kiradi);

3. O'rtacha innovatorlar - ishlash ko'rsatkichi o'rtacha darajadan past (EIS 2013: ushbu guruhga Italiya, Ispaniya, Portugaliya, Chexiya, Gretsiya, Slovakiya, Vengriya, Malta va Litva kiradi);

4. O'rtacha innovatorlar - ishlash ko'rsatkichi o'rtacha darajadan sezilarli darajada past (EIS 2013: ushbu guruhda Polsha, Latviya, Ruminiya va Bolgariya).

Avstraliya, BRIKS mamlakatlari (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika), Kanada, Yaponiya, Janubiy Koreya va AQSh ishtirok etadigan xalqaro taqqoslashda, reyting 13 indikatori bo'yicha kompozit indeks qiymatiga muvofiq tuziladi. - Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarni taqqoslashda.

EIS 2013-ning etakchi o'rinlarini AQSh, Janubiy Koreya, Yaponiya egallaydi, BRIKS mamlakatlari orasida - Xitoy tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. EIS ma'lumotlariga ko'ra, Rossiyada innovatsion faoliyatning pasayishi tendentsiyasi mavjud, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha u boshqa mamlakatlarga nisbatan past, faqat "oliy ma'lumotli aholi ulushi" ko'rsatkichi bundan mustasno. Kompozit indeks bo'yicha Rossiya faqat Hindiston, Braziliya va Janubiy Afrika Respublikasidan oldinda.

RIS indeksini tuzish yondashuvi EIS indeksini tuzish yondashuvi bilan bir xil, Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarni taqqoslash nuqtai nazaridan, ammo u umuman mamlakatga emas, balki alohida mintaqalarga nisbatan qo'llaniladi va juda kam ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi - 24 IUSga nisbatan 12, - kompozit indeksni shakllantirish. Kamroq ko'rsatkichlar mintaqaviy darajadagi tegishli ma'lumotlarning etishmasligi bilan bog'liq.

Shunday qilib, RIS ko'rsatkichi Evropa Ittifoqiga a'zo 20 davlatning 200 ga yaqin mintaqasining mintaqaviy innovatsion siyosati to'g'risida mintaqaviy innovatsion faoliyatni mintaqalararo taqqoslash jarayonida "eng yaxshi amaliyotni" qo'llash maqsadida batafsil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Rossiya mintaqalarida innovatsion faoliyatni baholash amaliyotida Evropa innovatsion ko'rsatkichlar kengashi mutaxassislar tomonidan tez-tez ishlatiladi, masalan, Shimoliy-G'arbiy strategik tadqiqotlar markazining innovatsion faoliyatini baholash metodologiyasi, NAIRIT mintaqaviy innovatsion faoliyat reytingi.

19.3. Texnologik yutuqlar indeksi (Technology Achievement Index). Innovatsion salohiyat indeksi (Innovation Capacity Index); Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi (GII BCG), INSEAD Umumjahon innovatsion indeksi (GII INSEAD), Innovatsiyalarning global omili (Global Innovation Quotient).

Innovatsion faoliyatni baholashning yana bir xalqaro metodologiyasi - bu Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan va 2001 yilda kompozitsion indeks sifatida joriy etilgan Texnologiyalarga erishish ko'rsatkichi (TAI), bu mamlakatni tarqatish va yaratishda rivojlanish darajasini belgilaydi. texnologik yangiliklar. Uning maqsadi mamlakatda (mintaqada) texnologik potentsialni rivojlantirishning hozirgi holatini baholash va boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda ob'ektiv pozitsiyani aniqlashdir.

TAI mamlakatning texnologik rivojlanishining 4 komponentini o'lchash uchun mo'ljallangan:

1. Yangi texnologiyalarni yaratish (jamiyatdagi innovatsiya darajasi) 2 ko'rsatkichga asoslanadi: jon boshiga berilgan patentlar soni - ixtirochilik faoliyatining hozirgi darajasi; Aholi jon boshiga chet eldan litsenziyalar bo'yicha royalti va royalti olish - o'tgan muvaffaqiyatli innovatsiyalar zaxirasining darajasi;

2. So'nggi yangiliklarning tarqalishi (tarqalishi) (jon boshiga Internet-xostlar ulushi, eksportning umumiy hajmidagi o'rta va yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportining ulushi);

3. Mavjud tegishli yangiliklarning tarqalishi (tarqalishi) - bu mezon rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarbdir (jon boshiga statsionar va mobil telefonlar soni, aholi jon boshiga elektr energiyasi iste'moli);

4. Malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish (15 yosh va undan katta yoshdagi o'qish yillari soni, ilmiy faoliyat bilan shug'ullanadiganlar soni).

TAI texnologiyalarni rivojlantirishning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga mo'ljallangan, ammo uning tor ixtisoslashuvi va ko'rib chiqilayotgan mezonlarning ozligi tufayli umuman mamlakat (mintaqa) ning innovatsion sohasi rivojlanishining ob'ektiv manzarasini aks ettirmaydi.

Innovatsion salohiyat indeksi (ICI) - bu 131 mamlakatning innovatsion salohiyatini, mamlakatning innovatsiyalarni rivojlantirishni rag'batlantiruvchi muhit yaratish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadigan 5 sub indeksga guruhlangan 60 mezon bo'yicha baholaydigan xalqaro indeks:

1. inson kapitali (ta'lim, ijtimoiy integratsiya);
2. institutsional muhit;

3. normativ-huquqiy baza;
4. ilmiy-tadqiqot ishlari uchun sharoitlar;

5. axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) qabul qilish va ulardan foydalanish - infratuzilmaning sifati, hokimiyat, Internet, kompyuterlar va televidenie, mobil aloqadan AKTdan foydalanish.

Boston konsalting guruhining Jahon innovatsion indeksi - Global innovatsion indeks (The Boston Consulting Group) - (GII BCG) bu mamlakatda innovatsion faoliyat darajasini baholash uchun xalqaro indeks bo'lib, innovatsion faoliyat natijalari ko'rsatkichi va davlat siyosatini olib borish, rag'batlantirish innovatsiya rivojlanishiga etakchi.

Indeks 2 elementdan iborat - innovatsion ma'lumotlar va innovatsion ko'rsatkichlar, ular o'z navbatida ma'lum mezonlardan iborat:

1. innovatsion kirish

1.1. soliq siyosati;

1.2. ta'lim, savdo, sanoat, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish sohasidagi siyosat, migratsiya siyosati;

1.3. innovatsion muhit (ta'lim sifati va infratuzilmasi, ishchi kuchini rivojlantirish darajasi (ishchilarning tayyorgarlik darajasi va mehnat faoliyati darajasi), ishbilarmonlik muhiti);

2. innovatsion ishlash

2.1. Ilmiy-tadqiqot natijalari (ilmiy-tadqiqot ishlariga sarmoyalar, nashrlar, bilimlarning tarqalishi, patentlar va boshqalar);

2.2. biznes samaradorligi (o'rta va yuqori texnologiyalar mahsulotlarini eksport qilish, mehnat unumdorligi);

2.3. innovatsiyalarning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri.

Global Innovation Indexning yana biri - Global Innovation Index (GII INSEAD), taniqli xalqaro biznes maktabi va tadqiqot instituti tomonidan nashr etilgan, dunyoning eng yaxshi biznes maktablari orasida eng innovatsion va nufuzli - INSEAD, Kornell deb tan olingan. Universitet, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti.

GII INSEAD - yillik statistik reyting, bu yig'ma ko'rsatkichga muvofiq, mamlakatlarni innovatsiyalar uchun qulay muhit darajasi va innovatsion faoliyat samaradorligi bo'yicha saralaydi. INSEAD GII indeksi ikkita kichik indeksni o'z ichiga oladi: 1) innovatsion kirish va 2) innovatsion mahsulot, bu o'z navbatida quyidagi guruhlardan iborat:

1.1. institutlar va siyosat (siyosiy muhit, biznes muhiti, me'yoriy-huquqiy baza);

1.2. kadrlar (o'rta maxsus ta'lim darajasi, oliy ma'lumot, ilmiy-tadqiqot ishlari);

1.3. umumiy infratuzilma va axborot texnologiyalarining infratuzilmasi (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, umumiy infratuzilma, ekologik barqarorlik);

1.4. bozorlarning raqobatbardoshligi (kredit va investitsiya siyosati, raqobatbardoshlik darajasi, savdo),

1.5. kompaniyalarning raqobatdoshligi (malakali ishchi kuchi, innovatsion munosabatlar, diffuziya va bilimlarni singdirish);

2.1. ijodiy natijalar (nomoddiy aktivlar, tovarlar va xizmatlar yaratish, onlayn ijodkorlik);

2.2. bilim va texnologiyalar natijalari (yaratilish, bilim, xarajatlar va royalti ko'rinishidagi innovatsiya natijalaridan olingan daromad, litsenziyalar uchun% va boshqalar).

Ushbu kichik indekslar 84 ko'rsatkichni o'z ichiga oladi. GII INSEAD indeksiga ko'ra Rossiya 2010 yilda dunyoning 141 mamlakati orasida 51-o'rinni egalladi.

Bloomberg moliyaviy bozorlarning professional ishtirokchilari uchun har yili nashr etiladigan ikkita yetakchi moliyaviy ma'lumot etkazib beruvchilardan biri hisoblanadi

innovatsion rivojlanish omilini aniqlash uchun 200 dan ortiq mamlakat va suveren mintaqalarni o'rganadigan Global Innovation Quotient (GIQ) reytingidan xursand.

GIQ reytingi yettita omillarni baholash asosida tuziladi, jumladan, ilmiy-tadqiqot ishlari intensivligi (og'irligi 20%), unumdorligi (og'irligi 20%), yuqori texnologiyali kompaniyalarning

ulushi (og'irligi 20%), olimlar va tadqiqotchilarning ulushi (og'irligi 20%), texnologik va ishlab chiqarish quvvati (og'irligi 10%), ta'lim darajasi (vazni 5%) va patent faoliyati (vazni 5%). Dastlabki ma'lumotlar Jahon banki, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti, notijorat global tashkilot Konferentsiya kengashi, OECD va YuNESKO ma'lumotlari.

Rossiya Global Innovation Quotient reytingida 2013 yilda 20 mamlakatga kirdi va 14-o'rinni egalladi. Bloomberg reytingida AQSh, Janubiy Koreya, Germaniya, Finlyandiya, Shvetsiya, Yaponiya, Singapur etakchi o'rinlarni egalladi.

So'nggi bir necha yil ichida innovatsion faoliyatni baholash ob'ekti torayish tendentsiyasi kuzatilmoqda, ya'ni innovatsion faoliyat omili bo'yicha indeksatsiya nafaqat mamlakat miqyosida, balki mintaqalar darajasida, shu jumladan alohida shaharlarda ham amalga oshiriladi. Hududlar va shaharlar bilim tarqalishi sodir bo'ladigan, mahalliy innovatsion tizim barpo etiladigan va mintaqaviy iqtisodiyotning innovatsiyalarni rivojlantirish salohiyati oshib boradigan asosiy fazoviy birlikka aylandi.

Shu munosabat bilan mintaqaning o'ziga xos xususiyatlarini (geografik, iqlimiy, shahar, moliyaviy va boshqalarni) hisobga olgan holda mintaqaviy hokimiyat tomonidan innovatsiyalarni rag'batlantirish zarur bo'ladi. Ularning geografik yaqinligi bilimlarni egallash, to'plash va ulardan foydalanishni osonlashtiradi. Mintaqalarning innovatsion mahsuldorligi nafaqat sanoat korxonalari va ilmiy-tadqiqot institutlari soniga, balki turli manfaatdor tomonlar o'rtasidagi yaxshi aloqalarga ham bog'liqdir.

Innovatsion faoliyatni mintaqaviy darajada baholash muhim ahamiyatga ega, chunki u kuchli va kuchsiz tomonlarni aniqlash, siyosat yo'nalishini ob'ektiv ravishda sozlash, investitsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratish va mintaqaning innovatsion salohiyatini tavsiflovchi individual ko'rsatkichlarni aniqlashga imkon beradi. Biroq, mintaqaviy innovatsion tizimlarni baholashda mutaxassislar asosan mintaqalarning innovatsion ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumotlarning etishmasligi muammosiga duch kelishmoqda.

Xalqaro amaliyotda mintaqaviy innovatsion tizimlarni baholash uchun indekslardan foydalaniladi, masalan: Evropa Innovatsion Skorbord (EIS) doirasidagi yuqorida aytib o'tilgan Mintaqaviy Innovatsion Skorbord (RIS), Amerika mintaqalaridagi Innovatsiyalar indeksi, Avstraliyaning 2thinknow agentligining reytingi va boshqalar.

RIS indeksiga o'xshash innovatsion indeks - Amerika mintaqalaridagi innovatsiyalar indeksi (II) Qo'shma Shtatlardagi ekspertlar va tahlilchilar tomonidan mintaqalarning innovatsion faolligini taqqoslash uchun foydalaniladi. Uning yordami bilan innovatsiyalarni yaratishga va sarmoyalarni jalb qilishga ta'sir qiluvchi turli jihatlarni o'rganish, mintaqaning innovatsiyalarga tayyorligini aniqlash mumkin.

II indeks 23 o'zgaruvchini kompozitsion indeksga birlashtirishni anglatadi, bu innovatsion salohiyatni, innovatsion natijalar va iqtisodiy rivojlanishni yuqori darajada baholash imkonini beradi. U ikkita toifadan iborat - innovatsion salohiyat (innovatsion kirish) va innovatsiya natijalari (innovatsion mahsulot). Har bir toifaga qo'shimcha ma'lumot va individual chora-tadbirlar innovatsiyalarni baholashning qo'shimcha mezonlari sifatida beriladi:

1. inson kapitali - umuman mintaqa aholisi va uning mehnatga layoqatli qismi innovatsion tadbirlarda (ta'lim; aholining o'sishi, xususan 25 yoshdan 44 yoshgacha; targ'ib qiluvchi tarmoqlarda ish bilan ta'minlanishda) ishtirok etish imkoniyatini bildiradi. iqtisodiy rivojlanish: axborot texnologiyalari, muhandislik, sog'liqni saqlash va tibbiyot; matematika, statistika, buxgalteriya hisobi, tabiatshunoslik va atrof-muhitni boshqarish, oliy ma'lumot va bilim talab qiladigan ishlab chiqarishlar, ko'rsatkich alohida ko'rib chiqiladi - yuqori texnologik sohalarda ish bilan ta'minlash);

2. iqtisodiy dinamikada mahalliy bozor sharoitlari va tadbirkorlar va kompaniyalar uchun mavjud bo'lgan resurslar (venchur kapitalga investitsiyalar, keng polosali aloqa - 1000 oilaga to'g'ri keladigan turar joy binolari Internetga ulanish punktlari soni; keng polosali tarmoqlar xolding kompaniyalari sonining o'rtacha yillik o'zgarishi; erkin bozor (bundan mustasno) yangi kompaniyalarning kirib kelishidagi to'siqlar), KO'K va yirik korxonalar soni);

3. mehnat unumdorligi va bandlik iqtisodiy o'sishni, innovatsiyalarning to'g'ridan-to'g'ri natijalarini tavsiflaydi (yuqori texnologiyali tarmoqlarda ish bilan bandlikning o'sishi; mehnatga layoqatli aholining o'sishining butun aholining o'sishiga nisbati; patentlash faoliyati, YaHM);

4.iqtisodiy farovonlik - innovatsion iqtisodiy tizimlar iqtisodiy farovonlikni yaxshilashga hissa qo'shadi: jon boshiga daromad ko'payadi, bandlik darajasi oshadi va turmush darajasi yuqori, shuning uchun quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi: o'rtacha yashash darajasi, o'rtacha ishsizlik darajasi, aniq migratsiya (tug'ilishdan tashqari) va o'lim), ish haqi, aholi jon boshiga shaxsiy daromadlarning o'sishi.

5. davlat konteksti - nazariy ahamiyatga ega, ammo faqat davlat darajasida mavjud bo'lgan ma'lumotlar (ARMI bo'yicha davlat va xususiy xarajatlar YaIMga nisbatan%, ilmiy-tadqiqot ishchilari uchun ish haqi va boshqalar). Ushbu toifa hisobga olinadi, lekin indeksga kiritilmaydi, chunki yagona davlat chegarasida indekslar xiralashadi va natijada mintaqaviy darajadagi innovatsion faoliyatni baholashda tarafkashlik omili paydo bo'lishi mumkin.

II indeks mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini baholashda innovatsion sohadagi kuchli va kuchsiz tomonlarini, imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlash va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning vakolatli mintaqaviy siyosatini shakllantirish uchun yordam beradi.

Innovatsion faoliyatni baholashning xalqaro amaliyotida nafaqat mamlakatlar, mintaqalar, balki alohida shaharlar ham indekslangan. 2012-2013 yillarda dunyodagi shaharlar reytingi Avstraliyaning 2thinknow agentligi tomonidan tuzilgan. Agentlik dunyoning 1540 shahrini 3 omil bo'yicha tahlil qildi: shaharning madaniy qadriyatlari (san'atdan sport infratuzilmasiga qadar), inson infratuzilmasi (startaplar uchun harakatchanlik, sog'liqni saqlash, moliya va boshqa ko'p narsalar), tarmoq segmentlari, shahar siyosati, 31 segmentdan iborat va 162 ko'rsatkich. Yakuniy ro'yxatga 445 ta shahar kiritildi, ular beshta kichik guruhga bo'lingan: bog'lanish (Nexus), markaz (Hub), tugun (tugun), ta'sir (ta'sir qiluvchi) va yangi kelgan (Upstart). Hammasi bo'lib reytingga Rossiyaning 20 shahri kiritilgan. Eng innovatsion Boston (AQSh), Nyu-York (AQSh) va Vena (Avstriya). Rossiya shaharlari orasida ro'yxatning eng yaxshi ko'rsatkichlari Moskva (74-o'rin, 47-indeks) va Sankt-Peterburg (84-o'rin, 47-indeks), bundan tashqari 133-o'rindan keyingi reytingda Yekaterinburg (43-indeks), Qozon (indeks 42), Novosibirsk (indeks 41), Samara (indeks 41), Krasnoyarsk, Kaliningrad va Rostov-Donda - indeks 40,Nijniy Novgorod - indeks 39, Perm, Saratov va Tomsk - indeks 38; Vladivostok va Omsk - indeks 37; Volgograd va Izhevsk - indeks 36.

Xalqaro (global) indekslarning ko'rib chiqilgan tuzilmalari ushbu indekslarning murakkab ierarxik o'lchash tizimlari ekanligini ko'rsatadi. Indeksni taqqoslash shuni ham ko'rsatadiki, bu indekslar bloklar to'plami, o'zgaruvchilarning tarkibi va soni, axborot integratsiyasi algoritmi va indekslar qiymatlari miqyosi bilan farq qiladi, bu esa dunyo mamlakatlari, xususan Rossiyaning innovatsion rivojlanishini o'lchash natijalarini taqqoslashni qiyinlashtiradi.

Mamlakatning har bir mintaqasida turli xil fazilatlar to'plami mavjud bo'lib, ular o'zining umumiy innovatsion ko'rsatkichlarini oshirishi mumkin. Hech bir mamlakat yoki mintaq o'xshash emas, xuddi mintaqaviy, global darajada innovatsion rivojlanish va iqtisodiy pozitsiyalarni mustahkamlashning yagona usuli yo'q.

Ko'rib chiqilgan sharh, innovatsion salohiyatni baholashda mukammallik chegarasi yo'q degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Yondashuvlarning ko'pligi, shu bilan bir xil ko'rsatkichlar, mamlakat, mintaq, shaharning innovatsion faoliyatini baholash uslubidan dalolat beradi. Kompaniyalar o'rganilayotgan ob'ektning institutsional muhitini hisobga olgan holda o'zlarining innovatsion salohiyatini ochib berishga qodir ko'rsatkichlarga asoslanishi kerak.

20-mavzu: Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

Reja:

20.1. Nomoddiy aktivlar, ularning tarkibi va roli. Nomoddiy aktivlar –investitsiya obyekti sifatida.

20.2. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati.

20.3. Nomoddiy aktivlarni baholash va “gudvill”. Gudvill tarkibi. Gudvill – investitsiya obyekti sifatida.

Tayanch iboralar: nomoddiy aktivlar, litsenziya, patent, “know-how”, tovar belgisi.

20.1. Nomoddiy aktivlar, ularning tarkibi va roli. Nomoddiy aktivlar –investitsiya obyekti sifatida

Ma'lumki, nomoddiy aktivlarga yo'naltirilgan investitsiyalar korxonalarning ilmiy-texnik salohiyatini kengaytirishga mo'ljallangan bo'lib, mulkchilik huquqiga ega bo'lmasdan turib, foyda keltiradi. Nomoddiy aktivlar moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan, xo'jalik yurituvchi subyekti faoliyatida uzoq vaqt (bir yildan ortiq) davomida foydalaniladigan mulk bo'lib, bir qancha turlarga bo'linadi. Iqtisodiy adabiyotlarda va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda nomoddiy aktivlarga berilgan ta'riflar deyarli bir xil mazmunni ifodalaydi. Masalan, «Nomoddiy aktivlar» nomli 38-sonli buxgalteriya hisobining xalqaro standartida quyidagicha ifodalangan: nomoddiy aktivlar pul (qiymat) ko'rinishiga, material-buyum ko'rinishiga ega bo'lmagan, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishda qatnashuvchi, ijaraga berish mumkin bo'lgan va boshqaruv maqsadlarida foydalanuvchi aktivlardir.

Xorij iqtisodchi-olimlaridan B.Nidlz, X.Anderson va D.Kolduellar «nomoddiy aktivlar – jismoniy ko'rinishga ega bo'lmagan, sotib olinayotgan aktivlar tarkibida kapital qo'yilmalarni tashkil etuvchi asosiy aktivlar», deb qaraydilar⁹². R.Entoni nomoddiy aktivlarni «yakka tartibda sotiluvchi aktivlar va korxona bilan birga sotiluvchi aktivlar», deb e'tirof etadi. Yakka tartibda aks ettiriluvchi aktivlar barcha huquqlarni o'zida namoyon etsa-da, mahsulotlar belgilari, uning xilma-xilligi korxonaning umumiy qiymatiga qo'shiladi.

Prof. A.Sheremet nomoddiy aktivlarga umumiy holda quyidagicha ta'rif beradi: «...moddiy qiymatga ega bo'lmagan yuridik va boshqa huquqiy munosabatlarni o'zida namoyon etuvchi, o'z egasiga ma'lum vaqt davomida foyda (daromad) keltiruvchi, foydalanuvchilar uchun qulayliklarni yaratuvchi aktivlardir»⁹³.

Ko'pgina iqtisodiy adabiyotlarda «nomoddiy aktivlar o'zida nojismoniy elementlarni tavsiflovchi aktivlardir» yoki «nomoddiy aktivlar – korxona aktivlarining ajralmas bir qismi hisoblanib, ular buyum shakli ega bo'lmaydi» yohud «nomoddiy aktivlar - moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan intellektual faoliyat mahsuli, ya'ni intellektual mulk», deb ta'riflangan.

Demak, nomoddiy aktivlarning tushunchasi ularning xususiyatlaridan kelib chiqadi. Ular moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan, uzoq vaqt davomida xarajatlarga aylanib boruvchi, korxonaga kelajakda daromad keltiruvchi va aktivlarning bir qismini tashkil etadigan hamda huquqiy munosabatlarni o'zida mujassam qiluvchi aktivlar hisoblanadi. Shuningdek, nomoddiy aktivlar moddiy mohiyatga ega bo'lmagan aktivlarga bo'lgan va uning egalariga uzoq davr davomida muayyan daromad yoki boshqa xil foyda olishni ta'minlaydigan aktivlarga nisbatan mulkiy huquqlardir.

Umumlashtiradigan bo'lsak, korxona faoliyatida bir yildan ortiq ishtirok etadigan, kelgusida iqtisodiy naf keltira oladigan, indentifikatsiyalanuvchi, moddiy buyumlashgan shaklga ega

⁹² Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. – М.: «Финансы и статистика», 1996. – С. 227.

⁹³ Шерemet А., Рахман З. Бухгалтерский учет в рыночной экономике. – М.: «Инфра-М», 1996. – С. 135.

bo'lmagan aktivlarga nomoddiy aktivlar deyiladi.

Nomoddiy aktivlar boshqa aktivlardan quyidagilar bilan farqlanadi:

- asosiy vositalardan – moddiy-mulkiy qiymatlikka ega bo'lmasligi bilan;
- tovarlardan – sotish uchun mo'ljallanmaganligi bilan;
- ishlab chiqarish zaxiralaridan – ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat (bir yildan ortiq)

foydalanilishi bilan.

Ko'p hollarda, nomoddiy aktivlar deganda ma'lum qiymatlikka ega bo'lgan intellektual mulk obyektlari, mulk huquqlari tushuniladi.

Bozor munosabatlarining tobora rivojlanib borishi va erkinlashishi hamda raqobat muhitini keskinlashib borishi xo'jalik yurituvchi subyektlarining aktivlari tarkibida nomodiy aktivlar hissasini o'rtirib borishni taqozo etadi.

Nomoddiy aktillar bo'lib, korxonaga mulkchilik xuquqlarida tegishli bo'lgan aniq, moddiy asosga ega bo'lmagan, pul shaklida bo'lmagan aktivlar hisoblanadi, ishlab chiqarishda, xizmat ko'rsatishda, ijara uchun yoki ma'muriy maqsadlarda bir yildan ortiq ishlatiladi va daromad keltiradi.

Nomoddiy aktivlar xo'jalik yuritish faoliyatida uzoq vaqt (bir yo'ldan ko'p vaqt) mobaynida foydalanilgan moddiy ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan mulk obyektlaridir.

Nomoddiy aktiv deb e'tirof etish uchun mulk obyekti quyidagi shartlarga javob berishi talab etiladi.

- foydalanish evaziga iqtisodiy yoki boshqa turdagi samara, daromad (foyda) keltirishligi;
- xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lishi mumkin;
- moddiy ashyoviy asosga ega bo'lmasligi;
- qiymatga ega bo'lishligi va uni aniq o'lchash mumkinligi.

Intellektual mulk obyektlari iqtisodiy obyekt sifatida o'zining o'rni va rolga egadir. Intellektual mulkni boshqa mulk obyektlaridan farqi shundaki, u inson salohiyatini hosilasini tashkil etadi. Intellektual mulk uning kelib chiqishi va tashkil etish xususiyatlaridan kelib chiqib hamda mualliflik huquqi himoyalaniishi jihatidan ikkita turga ajratiladi: sanoat mulki; asarlar.

Sanoat intellektual mulki tarkibiga tegishli hukumat muassasasi tomonidan berilgan patent bilan e'tirof etilgan ixtirolar kiradi. Lekin barcha turdagi ixtirolar ham to'lov qobiliyatiga ega bo'lavermaydi. Patent orqali himoyaga olingan ixtironing mualliflik guvohnomasi bilan himoyalangan iqtidordan farqi shundaki patent bilan himoyaga olingan ixtironi patent egasigina qo'llash huquqiga egadir. Mualliflik guvohnomasi esa iqtidorni istisno sifatida faqat davlat tomonidan qo'llanilishi mumkinligini e'tirof etadi, muallifga esa mukofot to'lovi huquqini beradi.

Patent-bu yangi yaratilgan mahsulot, texnologiya va faoliyatni qo'llash, ishlab chiqarish, sotish va nazorat qilish bo'yicha ularni egasiga maxsus davlat patentlashtirish idorasi tomonidan berilgan huquq, yangi ixtiro uchun olingan patentga qaratilgan investitsiyalar tarkibiga uning yaratilishiga sarflangan xarajatlar (materiallar sarfi, ish haqi va ijtimoiy sug'urta ajratmalari, amortizatsiya va boshqalar), patentlashtirish idorasiga to'langani bois va boshqa patentga erishishga doir xarajatlar majmuasi kiritiladi.

Litsenziya - bu ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi rasmiy xujjat. Litsenziyalarni nomoddiy aktiv sifatida tan olishning zaruriyati negizida, uni ma'lum vaqt birligi davomida korxona, firma, xo'jalik yuritish subyekti, tadbirkorga daromad keltirishi yotadi.

Bundan tashqari sanoat intellektual mulki tarkibiga:

- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari bajarilishi oqibatida olinadigan ilmiy-texnik mahsulot;

- ilmiy ishlar tadbiriq etiladigan sanoat namunalari kiritiladi.

Mualliflik huquqi bilan himoyalalanadigan intellektual mulk obyektlari sirasiga:

- adabiyot va san'at asarlari;
- musiqa asarlari;
- rassomchilik asarlari;
- kinematografiya asarlari;

- ilmiy izlanishlar, ilmiy kashfiyotlar va boshqalar kiritiladi.

Intellektual mulk obyektlari boshqa mulk obyektlaridek o'zining qiymatiga egadir. Intellektual mulk boshqa mulk obyektlari singari narxi aniqlanadi, undan foydalanish esa qo'shimcha naf keltirish mumkin bo'ladi.

Moddiy ashyoviy asosga ega bo'lmagan jami nomoddiy aktivlar xo'jalik subyektlariga nisbatan shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratilishi mumkin:

Birinchi guruh tarkibiga muayyan korxonadan, firmadan xo'jalik yuritish subyektlaridan ajratib olib bo'lmaydigan nomoddiy aktivlar kiradi:

- maxsus malaka egalari bo'lish, ma'lumotli personal;
- reklama sohasida va o'z mahsulotini ilgari surishdagi erishilgan yutuqlar;
- hududiy joylashish afzalliklari;
- biznesda erishilgan reputatsiya, ya'ni obro'-e'tibor.

Ushbu guruh tarkibiga kiritilgan aktivlar qoida sirasida noaniq xizmat ko'rsatish muddatiga ega bo'lganligi tufayli jamlangan holda baholanadi. Bunday aktivlarni xizmat ko'rsatish muddatini aniqlash va amortizatsiya normalarini o'rnatish mumkin bo'lmaganligi uchun, amortizatsiya ajratmalari hisoblanmaydigan, ya'ni amortizatsiya ajratmalari qilinmaydigan aktivlar deb e'tirof etish mumkin.

Ikkinchi guruh tarkibiga korxona, firma yoki xo'jalik yuritish subyekti xodimidan ajratib olib bo'lmaydigan aktivlar kiradi. Bular jumlasiga har bir xodimlarning obro'-e'tibori, ya'ni reputatsiyasi va professionallik ko'nikmalari, mahorati, shu jumladan shaxsiy nou-xau, tijorat sohasidagi mahorati moliya operatsiyalarini o'tkazish va hokazolar kiradi. Birinchi guruh tarkibiga kiritilgan aktivlardek, bunday aktivlar ham har biri ajratib olib bo'lmaydi, foydalanish muddatiga ega emas va amortizatsiya qilinmaydi.

Uchinchi guruh tarkibiga, korxona, firma yoki xo'jalik yuritish subyektidan ajratib olinib, baholanishi mumkin bo'lgan aktivlar kiritiladi. Bular sirasiga fabrika markalari, firma yoki savdo belgilari, savdo markalari, mualliflik huquqlari, patentlar, litsenziyalar, franchayz va boshqalar kiritiladi. Bu guruhdagi har bir aktiv ajratilgan holda, yakka tartibda alohida baholanishi mumkin va ularni ko'pchiligi aniq xizmat ko'rsatish muddatlariga egadir. Bunday aktivlar amortizatsiya qilinadigan aktivlar deb e'tirof etilgan va ularni korxona, firma yoki xo'jalik yuritish subyekti balansida aks ettirish mumkin.

Franchayz - bu mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishda o'zga korxonalarning texnologiya, algoritm, formula va boshqa tashqi ko'rinishlaridan foydalanish huquqi. Bunday huquq asosan boshqa firma yoki boshqa tuzilmalardan shartnomalar asosida sotib olinadi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish hamda erkin raqobat muhiti vujudga kelishi munosabati bilan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida raqobatbardoshlikni ta'minlashda nomoddiy aktivlarni o'rni ko'tarilib, ular roli borgan sari oshib boradi.

Barcha turdagi nomoddiy aktivlarni tashkil etish o'z navbatida investitsiyalarni talab etadi.

Moddiy mulk obyektlaridek, nomoddiy aktivlarni tashkil etish va doimiy tarzda yangilab borish muayyan sarf-xarajatlarni talab etadi. Nomoddiy aktivlar muayyan vaqt birligida ishlab chiqarishni boshqaruvchi, tovar mahsulotni ilgari surishda, mahsulot tannarxini pasaytirishda, umuman kapitallashuvni ta'minlashda erkin raqobat muhitida juda ham qo'l keladigan aktivlar qismi hisoblanadi. Investitsiyalarni bir qismi korxona, xo'jalik yuritish subyekti tomonidan asosiy kapitalni tiklash, yangilash, kengaytirish va muntazam modernizatsiyalashga qaratilsa, ikkinchi qismi nomoddiy aktivlar majmuasini kengaytirishga, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etishga, nou-xaulardan foydalanish huquqlarini qo'lga kiritish hamda korxona salohiyatini oshirishga, uning obro'-e'tibor qozonishiga, yuqori imidjga ega bo'lishiga qaratiladi. Investitsiyalarni yana bir qismi aylanma mablag'larni tashkil etishga, ularni to'ldirishga qaratiladi.

Nomoddiy aktivlarga investitsiyalar keskin raqobat muhitida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohalarida etishtirilgan tovar mahsulot va xizmatlarni ilgari surishni, ular aylanma muddatini qisqartirishni, iste'molchilarga qisqa muddatlarda etkazilishini ta'minlaydi, ko'maklashadi. Nomoddiy aktivlar raqobatbardoshlikni yangi texnologiya, mahsulot patentlari,

litsenziyalar va boshqa nomoddiy aktivlar turlarini xarid etish yo'li bilan xo'jalik yuritish subyekti faoliyatini yangilanib borishga, zamonaviylashtirishga va bozor talablariga javob bera oladigan tovar va xizmatlarni yaratilishiga zamin yaratiladi.

Nomoddiy aktivlarni asosiy turlari patentlar, litsenziyalar, savdo markalari, tovar belgilari franchayz, dasturlar ta'minoti, "gudvill" va boshqalar kapitallashtiriladi va foydalanish davri mobaynida so'ndirib boriladi.

20.2. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati

Erkin bozor va kuchli raqobat intellektual tovarlarga bo'lgan talabni tobora kuchaytirib boradi. Ayniqsa, aqliy mehnat mahsuli bo'lmish tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talab ko'tarilib boradi. Maxsus tovar hisoblangan ilmiy g'oyalar, texnikaviy yangiliklar, texnologik ishlanmalar, xilma-xil axborotlardan xabardor bo'lish va ulardan raqobatbardoshlikni ta'minlash maqsadida doimiy tarzda foydalanish zaruriyati paydo bo'ladi. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida, ayniqsa, ilmiy texnikaviy ishlanmalarga bo'lgan talab kuchayadi. U amalda patent, litsenziya, franchayz, nou-xau, dasturiy ta'minot, turli axborot, savdo markalari, tovar belgilari va boshqalarga bo'lgan talablardir. Ilmiy-texnikaviy ishlanmalar bozorni, ko'pincha, tashqi bozorni, mamlakat tashqarisidagi bozorlarni nazarda tutadi. Ilmiy-texnikaviy ishlanmalar bozori XXI asrda tez kengayib bormoqda, yangi-yangi qismlarga ajratilmoqda va ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish sohalarida ulardan juda ham unumli foydalanish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Buning sababi iqtisodiyotda intellektual mehnat mavqeining kuchayib borishidir. XXI asrda bozor iqtisodiyoti ilm talab ishlab chiqarishning o'sishi, turli xizmatlar, eng avvalo, axborot xizmati ahamiyatining kuchayishi bilan xarakterlanadi. Buni internet xizmati bozorining shiddat bilan er yuzida o'sib borishi tasdiqlaydi. Shunday ekan, kuchli raqobat muhitida o'z mavqei, obro'-e'tiborini yo'qotish, raqobat muhitida sinish hech gap emas.

Ilmiy-texnikaviy yangiliklar xaridor mulkiga aylanish sharti bilan yoki o'z egasi mulki bo'laturib, vaqtincha foydalanish huquqi yoki shartlari orqali ishlab chiqarishga tatbiq etadi. Ishlab chiqarish subyektlarini novatsiyalarga, ya'ni unga yangilik kiritib borishga undaydi.

20.1-jadval

Rivojlangan mamlakatlarining franchiza va franchayzerlar miqdorlari⁹⁴

Davlatlar	Franchayzerlar miqdori	Franchayzlar miqdori	Tarmoq xususiyatiga ega bo'lgan oyu'ektlar soni	Tarqom xususiyatiga ega bo'lgan korxonalarda band bo'lganlar (xodimlar)	Davlatning YaIMga nisbati (foizda)
Xitoy	4 000,00	260,00	*	2 400 000,00	8.7%
Koreya	2 500,00	240,00	*	1 200 000,00	8.5%
AQSh	2 200,00	250,00	854 511,00	21 000 000,00	15%
Braziliya	1 643,00	79 988,00	*	*	*
Frantsiya	1 369,00	516,00	53 002,00	82 587,00	*
Yaponiya	1 231,00	230 822,00	*	2 500 000,00	0.4%
Avstraliya	1 000,00	70,00	*	*	*
Germaniya	960,00	58,00	58,00	452,00	*

⁹⁴ www.worldfranchisecouncil.org (Jahon banki ma'lumotlari asosida tayyorlandi)

Buyuk Britaniya	842,00	348,00	348,00	465,00	*
Rossiya	485,00	8 615,00	20 731,00	277 48	*
Finlyandiya	265,00	68,00	68,00	42,00	3 5%

Solishtirishning eng muhim elementlariga: intellektual mulk obyektining baholanayotgan mulkiy huquqlar hajmi; intellektual mulk obyektiga oid bitimlarni moliyalashtirish shartlari (shaxsiy va qarzg olingan mablag'lar nisbati, qarz mablag'larini taqdim etish shartlari); intellektual mulk obyektlari narxlarining o'zgarishi; intellektual mulk obyektidan foydalanish orqali ishlab chiqariladigan va sotiladigan mahsulotga bo'lgan talab; raqobatli takliflarning mavjudligi; intellektual mulk obektini foydali ishlatish muddati; intellektual mulk obektini o'zlashtirishga qilingan xarajatlar darajasi taalluqli hisoblanadi.

Ilmiy-texnikaviy ishlanmalar bozori XXI asrda tez kengayib bormoqda, yangi-yangi qismlarga ajratilmoqda va ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish sohalarida ulardan juda ham unumli foydalanish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Buning sababi iqtisodiyotda intellektual mehnat mavqeining kuchayib borishidir. XXI bozor iqtisodiyoti ilm talab ishlab chiqarishning o'sishi, turli xizmatlar, eng avval axborot xizmati ahamiyatining kuchayishi bilan xarakterlanadi. Buni internet xizmati bozorining shiddat bilan er yuzida o'sib borishi tasdiqlaydi. Shunday ekan, kuchli raqobat muhitida o'z mavqei, obro'-e'tiborini yo'qotish, raqobat muhitida sinish hech gap emas.

Franchayz – bu biror bir shaxs (jismoniy yoki yuridik) tomonidan yaratilgan va shu nom bilan ishlash orqali bozorda iste'molchilar tan oladigan nomni ikkinchi bir shaxsga muayyan bir shartlar evaziga foydalanish uchun berilishidir. Franchayzer – bu litsenziyalash berish orqali yoki o'ziga tegishli bo'lgan bo'lgan nom, nou-xau yoki operatsion sistema xuquqidan foydalanishni ikkinchi shaxsga beruvchi kompaniyadir. Misol uchun biror bir korxona restoran ochib uning nomini tanitib, xizmat sifatini tashkil etdi va bozorda o'z obro'siga ega bo'ldi. Shu korxona nomini biror bir boshqa restoran egalari ishlatishi uchun yuqoridagi korxona egalaridan ruxsat yoki litsenziya olishlari shart bo'ladi.

Ilmiy-texnikaviy yangiliklar xaridor mulkiga aylanish sharti bilan yoki o'z egasi mulki bo'laturib, vaqtincha foydalanish huquqi yoki shartlari orqali ishlab chiqarishga tadbiiq etadi. Ishlab chiqarish subyektlarini novatsiyalarga, ya'ni unga yangilik kiritib borishga undaydi.

Monolog bozorining barcha turlarga (manolog raqobati bozor, sofmanalogiya bozori) barham berish, erkin va kuchli, ichki va tashqi raqobat muhitiga ega bo'lgan bozorlarning qaror topishi nomoddiy aktivlarning doimiy tarzda kengaytirib borishni va ular jamlanmasi tarkibini yangilab borish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Bunday sharoitda biznes yangi loyihalariga investitsiya kiritiladi, o'z imidji, obro'-e'tiboriga va bozordagi mavqeiga ega bo'lgan, yo'lga qo'yilgan, xaridorlarga ega bo'lgan hamda faoliyat yuritib turgan firma, korxonalarni sotib olish afzalroqdir. Biznes, tadbirkorlik sohalarida yangi firmalar tashkil qilishdan ko'ra mavjud bo'lgan va faoliyati yo'lga qo'yilgan firmalarni sotib olish afzal ko'riladi. Vaholanki yangisini tashkil etishdan, faoliyat yuritayotgan qimmatroq bo'lsada, kuchli raqobat yo'lga qo'yilgan, o'zining sirli kuchiga ega bo'lgan, kompaniyaga investitsiya kiritishni taqozo etadi. Bunda kompaniyaning jami aktiv va passiv qiymatidan tashqari uning o'zidan ajralmas sezib bo'lmas afzalliklari, ya'ni gudvill ham hisobga olingan holda sotiladi. Ular nomoddiy aktivlarga bo'lgan e'tiborni kuchayishidan dalolat beradi.

20.3. Nomoddiy aktivlarni baholash va “gudvill”. Gudvill tarkibi. Gudvill – investitsiya obyekti sifatida.

Nomoddiy aktivlar tarkibining asosiy qismini intellektual mulk obyektlari tashkil etganligi uchun mazkur paragrafda ularni baholashga alohida e'tibor qaratamiz. Ma'lumki, intellektual mulk

obyektlarini baholash «Intellectual mulk obyektlarini baholash tartibi to'g'risida»⁹⁵ Nizomga asosan amalga oshiriladi. Unga ko'ra, intellektual mulk obyektni baholash Mol-mulkni baholash milliy standartlariga muvofiq baholovchi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi va baholash hisoboti bilan rasmiylashtiriladi. Intellectual mulk obyektining qiymati uch yondashuv bilan, ya'ni daromadli, xarajatli va qiyosiy yondashuvlar bilan aniqlanadi.

Daromadli yondashuv – bu baholash obyektidan kutilayotgan daromadlarni aniqlashga asoslangan baholash obyektining qiymatini baholash uslublari majmui. Bunday usul intellektual mulk obyektidan foydalanishdan daromad olish ehtimollari mavjud bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Intellectual mulk obyektidan foydalanishdan tushgan daromadlar intellektual mulk obyektidan foydalanish huquqi topshirilgan huquq egasi tomonidan ma'lum davr uchun olinadigan pul tushumlari va pul to'lovlari orasidagi farqdir. Intellectual mulk obyektidan foydalanishdan olinadigan asosiy daromadlar quyidagilar hisoblanadi:

- mahsulot (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish va sotishda va (yoki) asosiy va aylanma mablag'larga sarmoya kiritishdagi xarajatlardan tejash, shuningdek, xarajatlarni amalda kamaytirish, intellektual mulk obyektidan foydalanish huquqini qo'lga kiritishda xarajatlarning bo'lmasligi (masalan, litsenziya to'lovlarning yo'qligi, litsenziarga daromaddan eng ko'p ehtimoldagi ulushni ajratish zaruratining bo'lmasligi);

- ishlab chiqarilayotgan dona mahsulotning (ish, xizmat) narxini oshirish, uning sotuv hajmini oshirish;

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni kamaytirish, qarz evaziga xizmat ko'rsatish to'lovlarini kamaytirish;

- baholash obyektini ishlatishdagi pul oqimini olishdagi tavakkalchilikni kamaytirish, baholash obyektidan foydalanishdagi pul oqimining vaqtinchalik tuzilishini yaxshilash.

Intellectual mulk obyektlarini baholashning xarajatli yondashuvi – bu mulkning eskirganligini inobatga olgan holda baholash obyektini tiklash yoki almashtirish uchun zarur bo'lgan sarf-xarajatlar miqdorini belgilashga asoslangan baholash uslublari majmui. Bunday usulni qo'llash baholash obyektini tiklash yoki almashtirish imkoni bo'lganda amalga oshiriladi. Xarajatli yondashuvni qo'llash orqali baholash quyidagi asosiy jarayonlarni o'z ichiga oladi:

- baholash obyektiga shunga o'xshash yangi baholash obyektini yaratish uchun sarflanadigan xarajatlar miqdorini aniqlash;

- baholash obyektining shunga o'xshash yangi obyektga nisbatan eskirganligi hajmini aniqlash;

- baholash obyektini qiymatini unga nisbatan shunga o'xshash yangi baholash obyektini yaratish uchun sarflanadigan xarajatlar miqdorini chegirib tashlash yo'li bilan hisoblash.

Qiyosiy yondashuv – bu baholash obyektini unga nisbatan bitimlari qiymatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan boshqa shunga o'xshash obyektlar bilan solishtirish orqali baholash obyektining qiymatini baholash uslublari majmui. Bunday usulni qo'llash baholash obyektlarining o'xshash narxlar haqidagi ishonchli va to'liq ma'lumot hamda ular bilan amalga oshiriladigan bitimlarning haqiqiy shartlari mavjud bo'lgan taqdirda amalga oshiriladi. Qiyosiy yondashuvni qo'llagan holda qiymatni aniqlash quyidagi asosiy jarayonlarni o'z ichiga oladi:

- baholash obyektini shunga o'xshash obyektlar bilan solishtirishdagi elementlarni aniqlash;

- baholanayotgan intellektual mulk obyektining har bir solishtirish elementlari bo'yicha shunga o'xshash har bir obyektidagi xususiyat va farqlari darajasini aniqlash va h.k.

Butun dunyoda korxonalarni bir biriga qo'shilish jarayonlari keng tarqalgan bo'lib, ayrimlari boshqalarini sotib oladi. Har qanday korxona yoki firmaning jami mulkiy xo'jalik uning aktiv va majburiyatlari o'rtasida tafovut mavjud. Ingliz iqtisodiy adabiyotida ushbu farq goodwill deb nomlanadi. Milliy hisob iqtisod adabiyotlarida "gudvill" korxona narxi, korxonaning taniqli nomi (obro'-e'tibor), o'rnatilgan ishchan aloqalar, korxona sheriklar tushunchalari bilan bir qatorda ishlatiladi.

⁹⁵ Mazkur nizom O'zbekiston Respublikasi Davlat mulk qo'mitasining 2009 yil 22 apreldagi 01/19-18/08-sonli Qarori bilan tasdiqlangan va Adliya vazirligida 2009 yil 8 mayda 1953-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Gudvill - bu xaridor tomondan faoliyat yuritayotgan kompaniya (firma, korxona, biznes)ni sotib olishda, uning yangidan tashkil etishga nisbatan qo'lga kiritilgan afzalliklaridir. Gudvillni baholashning ikki usuli bor:

- 1) proporsional baholash usuli⁹⁶; 2) to'liq baholash usul.⁹⁷

$$\text{GUDVILL} = \frac{\text{investitsiya} - \text{sof aktivlar qiymati}}{\text{summasi}} * \text{egalik ulushi} \quad (1)$$

(sho'ba korxonaning)

Bu usul orqali baholashda birgina aktsionerlar ulushigina o'rganilmasdan, balki sho'ba korxonaning xaqiqiy narxining barcha aktivlariga nisbatini olish bilan o'rganiladi.

$$\text{GUDVILL} = \frac{(\text{aksiyanerlar nazoratidagi} + \text{aksiyanerlar nazoratida}) - \text{sho'ba korxonaning}}{\text{investitsiyalar} \quad \text{bo'lmagan ulush} \quad \text{sof aktivlari}} \quad (2)$$

Gudvill ijobiy yoki salbiy bo'lish mumkin. Korxonaning taniqli nomi bo'lsa, korxona qiymati uning aktiv va majburiyatlari jami qiymatidan yuqori ekanligidan dalolat beradi. Bunda ushbu korxona faoliyatida sezib bo'lmaydigan, uning aktiv va majburiyatlari qiymatida o'z aksini topmagan narsa sifatida korxonaning barqaror xaridorlari, geografik jihatidan qulay joylashuvi, sifat jihatidan qozongan obro'-e'tibori, marketing va mahsulot sotish ko'nikmalari, texnik nou-xau, o'rnatilgan aloqalar, boshqarish tajribasi, korxona personallarini malaka darajasi va h.k. bo'lishi mumkin bo'lgan daromaddan yuqorirroq daromad darajasini ta'minlaydi.

⁹⁶ Игорь Забута Гудвилл: методы расчета и обесценение (рус.). Dipifr.info (15 апреля 2010). Архивировано из первоисточника 19 марта 2012. Проверено 26 декабря 2011.

⁹⁷ Игорь Забута Гудвилл: методы расчета и обесценение (рус.). Dipifr.info (15 апреля 2010). Архивировано из первоисточника 19 марта 2012. Проверено 26 декабря 2011.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

Reja:

- 21.1. Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflanishi.
- 21.2. Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.
- 22.3. Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.
- 23.4. Investitsiya risklarini pasaytirish yo'llari.

Tayanch iboralar: risk, investitsion risklar, sof risklar, spekulativ risklar, fors-major risklari, ekologik risklar, siyosiy risklar, tadbirkorlik risklari, kredit risklari, moliyaviy risklar.

19.1. Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflanishi.

Investitsion faoliyatda risk - bu investitsiyalarni qisman yoki to'liq yo'qotish, kutilgan daromaddan kamroq foyda olish va loyihada ko'zlangan maqsadlarga erisha olmaslik xataridir. Loyihadan qanchalik ko'p miqdorda daromad kutilsa, u shunchalik yuqori riskli hisoblanadi.

Hozirgi kunda loyiha risklari deganda loyihani amalga oshirish natijasida ko'zlangan daromadlarning pasayishiga sabab bo'ladigan vaziyatlar majmuasi tushuniladi. Shu bilan birga loyiha riski investitsion loyihani amalga oshirishga halaqit beradigan yoki loyiha samaradorligini pasaytiradigan risklarning yig'indisini ham anglatadi.

Riskni ma'lum bir qarorni qabul qilish natijasida zaxiralarni yo'qotish imkoniyati, daromadlarni ololmaslik yoki qo'shimcha xarajatlar zarurati sifatida belgilash mumkin.

Risk - bu bashorat qilinayotgan loyihani amalga oshirishda xaqiqiy sharoitlardan ozgina chekinilganda daromadlarni ololmaslik yoki zararlarning paydo bo'lib qolish ehtimolidir. Risk kutilishi mumkin bulgan xatar bo'lib, investitsiyadan mo'ljallangan foydani olish jarayoniga xos bo'lgan noumidsizlikdir.

Risklarning paydo bo'lish sabablari turlichadir. Masalan, ma'lumotlarning tanqisligi yoki to'liq bo'lmasligi, tashqi va ichki muhitdagi xarakatlar (raqobatchilar, ishchilar holati, xukumat va boshqalarning xarakatlari) va h.k. "Risk" tushunchasiga juda yaqin bo'lgan "noaniqlik" tushunchasi riskning aniq turlarini tasniflash uchun sinonim sifatida qo'llaniladi. Noaniqlik – bu investitsion loyihani amalga oshirish shart-sharoitlari xaqidagi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligidir. Masalan, inflyatsiya xaqidagi, texnika-texnologiyalardagi o'zgarishlar haqidagi, loyiha quvvatining, obyektning qurilish va foydalanishga topshirish muddatlari, xarajat va natijalarning notug'ri hisob-kitob qilinishi kabi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligi natijasida noaniqlik yuzaga keladi.

Loyihani amalga oshirish jarayonida yuzaga kelish imkoniyati bilan bog'liq ko'ngilsiz holatlar va oqibatlar risk tushunchasi bilan izohlanadi.

Risk bilan noaniqlikning farqi shundaki, natijalar ehtimolligi joriy davr ma'lumotlari asosida baholanayotgan vaqtda risk e'tiborga olinadi. Noaniqlik esa bunday ehtimollik o'tgan va kelasi davr ma'lumotlari etishmasligi yoki to'liq emasligi sababli subyektiv aniqlangan vaqtda e'tiborga olinadi. Har qanday holda ham kelgusi iqtisodiy holatlar istiqbolini belgilash (inflyatsiya, foiz stavkasi, talab va taklif, ishlab chiqarish, sotish hajmi va boshqalar) kelajakning ma'lum emasligi sababli faqat taxminiy va noaniq natijalar bo'lishi mumkin. Chunki o'tgan davr ma'lumotlari asosida faqat noma'lum kelajakda yuz berishi mumkin bo'lib o'tgan rivojlanish tendentsiyasini aniqlash mumkin.

Noaniqlik va risklarning har ikkalasi ham loyihadagi yo'qotish va zararlarga bog'liq bo'lganligi uchun ularning bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda ifodalash maqsadga muvofiqdir.

Investitsiya risklarini turli belgilar bo'yicha tasniflash mumkin.

1. Tarkibi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar: iqtisodiy risk; bozor riski; inflyatsiya riski; valyuta riski; siyosiy risk; ijtimoiy risk; ekologik risk; texnologik risk; marketing riski; moliyaviy risk; kredit riski; bankrotlik riski; ilm-texnika riski; informatsion risk va boshqalar.

2. *Muddati bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar*: qisqa muddatli risklar; uzoq muddatli risklar.

3. *Olinadigan natijaga qarab risklar*: spekulyativ risk - ular ta'sirida katta zarar yoki katta foyda olish imkoniyati bor; sof risklar - ular ta'sirida nolga teng bo'lgan zarar(foйда) ko'rish mumkin.

4. *Loyihaga ta'sir etish darajasi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadi*: mumkin bo'lgan risklar - ular ta'sirida kutilgan foydadan ayrilish mumkin; kritik risklar - loyiha pul tushumlaridan ayrilish xatari; katastrofik risklar - daromaddan va kiritilgan investitsiyalardan ayrilish xatari.

Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida uning har bir bosqichi (fazasi) o'ziga xos risklar bilan bog'liqdir. Birinchi bosqichda (investitsiya oldi fazasida) ko'proq loyiha tashabbuskorlari marketing riskiga, bozor riskiga, informatsion va ijtimoiy risklarga ta'sirchan bo'ladi. Investitsiya bosqichida ko'proq ilm-texnika riski, moliyaviy risklar, tashqi iqtisodiy risklar va siyosiy risklar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Eksploatatsiya bosqichida esa loyiha ishtirokchilari texnologik, ekologik, fors-major, noliqvidlik, iqtisodiy va moliyaviy risklar bilan yuzma-yuz bo'lish ehtimoli mavjud. Bundan tashqari, loyiha faoliyatida eng ko'p uchraydigan risklar ham mavjud. Masalan: iqtisodiy qonunlarning va iqtisodiy xolatning o'zgarib turishi; investitsiyalash va foydadan foydalanish shartlari bilan bog'liq risklar; savdo va mahsulot etkazib berishga cheklashlar kiritish; chegaralarning berkilishi; siyosiy holatning noaniqligi yoki hududdagi yohud mamlakatdagi noma'qul ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi, yangi texnika-texnologiya parametrlari, mahsulot sifati haqidagi ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki noaniqligi, bozor kon'yunkturasi, ya'ni baho, valyuta kurslari, yalpi ichki mahsulot va boshqalarning o'zgarib turishi, tabiiy iqlim sharoitlarining o'zgarishi, tabiiy ofatlarning yuz berishi, ishlab chiqarish texnik risklari - asbob-uskunalarining buzilishi va to'xtab qolishi; loyiha ishtirokchilari maqsadlarining noaniqligi, ularning moliyaviy holati va ishdagi obro'si haqidagi ma'lumotlarning to'liq emasligi va boshqalar.

Moliyaviy bozor eng yuqori riskga ega bo'lgan soha deb hisoblanadi. Undagi risklar ikkita katta guruhga bo'linadi:

- tizimli risklar;
- tizimsiz risklar.

Tizimli risklar (investitsiya portfeli risklari) - bu xatar ta'siriga ba'zi bir qimmatli kog'ozlar emas, balki butun bozor, uni katta bir qismi risklarga uchraydi. Bu holda iqtisodiy nobarqarorlik tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra ko'pchilik emitent va qimmatli qog'ozlar egalari zarar ko'rishlari mumkin. Tizimli risklarga quyidagilar kiradi: foiz riski; valyuta riski; inflyatsiya riski; siyosiy risklar.

Tizimsiz risklar - xatarga ba'zi bir qimmatli qog'ozlar yoki ularni majmuasi uchraydi, ya'ni ma'lum bir korxonaning qimmatli qog'ozlari yoki tarmoqning qimmatli qog'ozlari kiradi. Tizimsiz risklarga quyidagilar kiradi: tadbirkorlik riski; moliyaviy risklar; noliqvidlik riski.

Yuqorida keltirilgan tasniflashlarga asoslangan holda, loyiha faoliyatidagi risklarni quyidagi guruhini keltirish mumkin:

- 1) loyiha ishtirokchilari riski;
- 2) loyiha smeta qiymatining oshish riski;
- 3) qurilishni o'z vaqtida tugamaslik riski;
- 4) ish va obyekt sifatining pastligi riski;
- 5) konstruksion va texnik risklar;
- 6) ishlab chiqarish riski;
- 7) boshqaruv riski;
- 8) sotish riski;
- 9) moliyaviy risk;
- 10) mamlakat riski;
- 11) ma'muriy risk;
- 12) huquqiy risk;

13) fors-major riski.

Loyiha ishtirokchilari riski - bu ishtirokchilarning loyiha faoliyati doirasida o'z majburiyatlarini anglagan holda yoki majburiy tarzda bajarmaslik riski. Birgina loyiha ishtirokchisining o'z majburiyatlarini bajarmasligi, boshqa ishtirokchilarning o'z majburiyatlarini bajara olmasligiga olib kelishi, natijada loyiha barbod bo'lishi mumkin. Loyixa ishtirokchilari riskiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin: ishtirokchilarning vijdotsizligi; ularning professionallik darajasi, moliyaviy holatining nobarqarorligi, ishtirokchilarni turli risklardan etarlicha sug'urtalanmaganligi natijasida kelib chikadi. Masalan, loyiha smeta qiymatining oshish riski qurilish tashkilotining vijdotsizligi natijasida ro'y berishi mumkin. Ish sifatining pastligi riski, ko'p hollarda, tanlangan pudratchi va boshqa ishtirokchilarning etarli tajribaga ega emasligi bilan bog'liq bo'ladi.

Loyiha smeta qiymatining oshish riskiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin: loyihalash jarayonidagi xatolar, pudratchilarning resurslardan samarali foydalanishni ta'minlay olmasligi, loyihani amalga oshirish shartlarini o'zgarishi va boshq.

Qurilishni o'z vaqtida tugallanmaslik riskiga quyidagilar ta'sir ko'rsatadi: pudratchilarning o'z majburiyatlarini bajarmasliklari; tashqi shart-sharoitlarning o'zgarishi, qurilish ishlari muddatining cho'zilib ketishi natijasida qo'shimcha xarajatlar kelib chiqishi: kredit bo'yicha foizlarni hisoblash, narxlarning inflyatsiya natijasida o'sishi oqibatida ish va material qiymatining oshishi kabi qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, bu risk natijasida kelgusidagi obyektga xom ashyo etkazib beruvchilar bilan va kelgusidagi loyiha mahsuloti iste'molchilari bilan shartnomaviy munosabatlar to'xtashi mumkin.

Ish va obyekt sifatining pastligi riski pudratchilar majburiyatining buzilishi, loyixalashtirishdagi xatolar va boshqalar natijasida kelib chiqishi mumkin. Obyekt sifatining pastligi natijasida loyiha bo'yicha qo'shimcha investitsion harajatlar qilinishi kerak bo'ladi. Bu xarajatlar kamchiliklarni tuzatishga sarflanishi mumkin. Agar kamchilik saqlanib qoladigan bo'lsa, loyiha mahsulotini ishlab chiqarishga qo'shimcha xarajatlar qilish kerak bo'ladi.

Konstruktsion va texnologik risk. Konstruktsion risk - bu investitsiya fazasidayoq loyihaning texnik amalga oshmaslik riskidir. Bu loyiha hujjatlarini ishlab chiquvchilarning xatolari, bu hujjatlarni ishlab chiqishda zarur bo'lgan ma'lumotlarni etarli yoki aniq emasligi natijasida ro'y berishi mumkin. Texnologik risk - bu ishlab chiqarish texnologiyalarining sanoat darajasida qo'llanilmasligi natijasida ma'lum texnik-iqtisodiy parametrlardan obyekt ekspluatatsiyasidagi cheklanishlar riski. Bunga ekspluatatsiya xarajatlarining oshishi, ekologik me'yorlarga mos kelmaslik kabilar ta'sir etadi.

Ishlab chiqarish riski - bu ishlab chiqarish jarayonida kamchiliklarni yuzaga kelish riski. Bu ishlab chiqarish davomiyligining buzilishida, obyektning loyihaviy quvvatga erishmasligida, qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarida namoyon buladi. Ishlab chiqarish riskining bir turi bu texnologik riskdir. Bu risklar ta'minotdagi uzilishlar, resurs zaxiralarining etishmasligi, xom ashyo sifatining pastligi, transport masalalari va boshqalar sabab kelib chiqadi. Ishlab chiqarish xarajatlarining yuqori darajasi xarajatlarni xato hisoblash, xom ashyo va boshqa resurlar miqdori va sifatiga ma'lum talablarni aniq emasligi natijasida bo'ladi.

Boshqaruv riski - bu ishlab chiqarish riskining bir turi, boshqaruvchi shaxsning tajriba va malakasini etarli darajada emasligi natijasida ro'y beradi. Ayrim hollarda, boshqaruv riski deganda, loyiha faoliyatining barcha faza va bosqichlaridagi menejment darajasining pastligi va xatolari bilan bog'liq risklar tushuniladi.

Sotish riski - bu loyiha mahsuloti sotish xajmining va shu mahsulot baxosining kamayish riskidir. Sotish riski bozor kon'yunkturasi o'zgarishi, marketing yoki baxo riski deb ham ataladi. Sotish riski, ayniqsa bahoni taxmin qilish ancha qiyin bo'lgan, yangi mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq loyihalarda yuqori bo'ladi.

Moliyaviy riski. Bu riskning loyiha faoliyatidagi asosiy turlari: a) kredit riski; b) valyuta riski; v) foiz stavkasini o'zgarish riskidir. *Kredit riski* - bu loyihani amalga oshirayotgan tashkilotning kreditor bankka kredit shartnomasi bo'yicha to'lov majburiyatlarini to'liq yoki umuman to'lay

olmaslik riski. Bu risk asosan loyihani moliyalashtirishda loyihani kreditlovchi bankning riskidir. *Valyuta riski* - bu risk loyiha mahsuloti mahalliy bozorda sotilganda va xokimiyat mahsulotni milliy valyutada sotilishini talab qilayotgan paytda yuqori bo'ladi. Bu risk loyiha mahsulotini sotishdan olinadigan valyuta bilan kredit valyutasi bir xil bo'lmagan hollarda yuzaga keladi. *Foiz stavkasining o'zgarish riski* - bu risk kredit resurslari o'zgaruvchan stavkada qo'llanilganda ro'y beradi. Bunday resurslarni jalb qilishda loyihada qo'llanilgan kapital qiymatining oshishi va mahsulot rentabelligining kamayish xavflari mavjud bo'ladi.

Mamlakat riski - bu tashqi loyiha risklariga tegishli bo'lib, uning mazmuni shundaki, loyiha amalga oshirilayotgan mamlakatning ijtimoiy-siyosiy jarayonlari va davlatning siyosati loyiha faoliyati uchun jiddiy qiyinchiliklar yaratishi va xatto loyihani barbod qilishi ham mumkin. Mamlakat riskining omillari: markaziy va mahalliy xokimiyatlarning harakati, urushlar, ish tashlashlar, terrorchilik harakatlari va boshqalar bo'lib, bular loyiha ishtirokchilari ta'siri doirasidan tashqarida bo'ladi. Davlatning siyosati bilan bog'liq mamlakat risklarini shartli ravishda ikkita guruhga bo'lish mumkin: siyosiy va iqtisodiy. *Siyosiy mamlakat riski* - hukumatning chet el investorlari va kreditorlari ishtirokidagi loyiha faoliyatini to'xtatish yoki cheklashga qaratilgan xarakati bilan bog'liq. Bularga foydani boshqa mamlakatga olib o'tishdagi ta'qiqlashlar va cheklashlar, chet el kapitali uchun avval yaratilgan imtiyozlardan mahrum qilish, kontseptsiya va litsenziyalarni qaytarib olish va boshqalar kiradi.

Ma'muriy risklar - loyiha kompaniyalari va loyiha faoliyatining boshqa ishtirokchilarini davlat nazorat va tartibga solish boshqarmalaridan turli litsenziyalar, ruxsatlarni olishi bilan bog'liq. Litsenziyalar, ruxsatlar loyiha faoliyatining barcha faza va bosqichlarida talab qilinishi mumkin: loyiha hujjatlarini ishlab chiqishda, tenderlar o'tkazishda, mashina va asbob-uskunalarni etkazib berishda, qurilishda, dastlabki ishlar va obyektning ishga tushirilishida talab qilinadi. Litsenziyalar, ruxsatnomalar soni ayrim loyihalar bo'yicha juda ko'p bo'lishi mumkin: loyiha faoliyatining u yoki bu turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi, tabiiy resurslardan foydalanish, tabiiy resurslarni va valyutani chetga olib chiqish huquqini beruvchi litsenziyalar, ruxsatlar bo'lishi mumkin.

Huquqiy risk - bu risk qaysidir darajada mamlakat, ma'muriy va boshqaruv risklari bilan bog'lik. Avvalo, bu risk kreditorning kafolat bermaslik va boshqa kredit bilan ta'minlashlar ehtimoli bilan bog'liq noaniqlik va ishonchsizligida namoyon bo'ladi. Bunday noaniqlik va ishonchsizlik sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin: qonunlar majmuining va xalqaro huquq normalarining mukammal emasligi, huquqiy hujjatlar sifatining pastligi, sud mexanizmidagi kamchiliklar va boshqalar. Ayrim huquqiy risklar loyiha ishtirokchilari nazoratidan tashqarida bo'lib, ular mamlakat va siyosiy risklarga yaqin. Bundan boshqa huquqiy risklarni milliy qonunchilikni, xalqaro investitsion huquqlarni yaxshi biluvchi, shartnoma, kelishuvlar va boshqa loyihaning huquqiy hujjatlarida ishtirok etuvchi malakali huquqshunos maslahatchini jalb qilish bilan echish mumkin.

Fors-major riski - loyiha faoliyatiga tegishli bo'lmagan tashqi risklardan biri bo'lib, unga er silkinishi, yong'inlar, suv toshqini, bo'ronlar va boshqa tabiiy hodisalar kiradi. Fors-majorga ayrim ijtimoiy va siyosiy tabiiy hodisalar ham kiradi: ish tashlashlar, inqiloblar, qo'zg'olonlar va boshqalar. Shunday yo'l bilan mamlakat riskining bir qismi fors-major riski sifatida namoyon bo'ladi.

19.2. Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.

Risklarni boshqarish - bu risk va foyda miqdorini oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan xarakatlardir. Risklarni boshqarishning asosiy maqsadi - ularni pasaytirish hisoblanadi.

Risklarni boshqarish quyidagi asosiy bosqichlarga bo'linadi:

1. Risk omilini aniqlash;
2. Risk omilini tahlil qilish va baholash;
3. Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish;

4. Risklarni oldini olish va nazorat qilish;
5. Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash;
6. Risk vaziyatlari va ularni oqibati xaqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish.

Investitsiya risklarini boshqarish bosqichlari	
1) Risk omilini aniqlash deganda risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushuniladi.	4) Riskni oldini olish va nazorat qilish bosqichida ma'lum reja va dasturlar asosida aniq tashkiliy-texnik tadbirlar ko'rib chikiladi. Bu bosqichda quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: risklar monitoringi; riskni istiqbolini belgilash; taxdid soluvchi xatarlar haqida rahbarlarga ma'lumot berish va bu bilan bog'liq ko'rsatmalarni ishlab chiqish; riskni oldini olish va nazorat qilish dasturi doirasida maxsus tashkiliy-texnik tadbirlar amalga oshiriladi.
2) Risk omilini tahlil qilish va baholash – ikki guruxga bo'linadi: –Risklarni sifat jixatdan baholash – risk turlarini, uni vujudga keltiruvchi omillarni va risklarni pasaytirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni aniqlash maqsadini ko'zlaydi. –Risklarni miqdoriy baholash – loyiha risklarini sondagi ifodasini loyiha ko'rsatkichlari orqali hisoblash, risklarning paydo bo'lish ehtimolligini va risklarning loyihaga ta'sirini aniqlash tushuniladi.	5) Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash. Risklarni boshqarishdagi asosiy yo'llar quyidagilar: risklarni ajratish; risklarni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash; moddiy ta'minotni olish (garov); moliyaviy ta'minotni olish (kafolat yoki kafillik); risklarni kredit bo'yicha yuqori foiz stavkasiga ko'chirish; risklarni venchur kreditlashga qabul qilish; qarzlar bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun fondlarni shakllantirish kabilardan iborat.
3) Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish – aniq tanlangan riskni boshqarish choralari va usullari doirasida aniq chora-tadbirlarni qo'llash tushuniladi.	6) Natijalarni baholash – Risk vaziyatlari va ularni oqibati xaqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish tushuniladi. Natijalarni baholash orqali olingan ko'rsatma va xulosalar keyingi loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladi.

Risk omilini aniqlash deganda risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushuniladi.

Riskni boshqarishdan maqsad eng avvalo riskning oldini olishdir. Qaror qabul qilayotgan shaxs yuz berishi mumkin bo'lgan noxush voqealarning oqibatini yaqqol tasavvur etishi kerak. Bu uning keyingi xarakatlarini belgilab beradi. Bank boshqaruvi xodimlari o'z ishlarida amal qilish uchun xatarni oldini olish taktika va strategiyasini ishlab chiqishi kerak.

Risklarni boshqarishdagi asosiy vazifa - amaldagi bozor kon'yunkturasiga mos darajada risklarni minimallashtirish, kreditlash xizmatlari bozorida bank pozitsiyasini minimum saqlab qolishdir. *Riskni boshqarishdagi asosiy yo'llar quyidagilar:* risklarni ajratish; risklarni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash; moddiy ta'minotni olish (garov); moliyaviy ta'minotni olish

(kafolat yoki kafillik); risklarni kredit bo'yicha yuqori foiz stavkasiga ko'chirish; risklarni venchur kreditlashga qabul qilish; qarzarlar bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun fondlarni shakllantirish va boshq. Bular riskni boshqarish bo'yicha quyidagi ish yo'nalishlarini talab qiladi: har bir mijoz bo'yicha doimiy monitoring olib borish; ma'lum bir mijozning asosiy xo'jalik faoliyatiga aloqador tarmoq holatining doimiy monitoringini yuritish; kafolatni jalb qilish va tahlil etish; risk uchun kompensatsiya olish (garov, kafolat va boshqalarni amalga oshirish).

Risklarni ajratish deganda moliyalashtirish manbalarining xarakatidagi og'irlikni qarzdorning o'zi bilan birgalikda boshqa bir necha investorlar o'rtasida bo'linishi tushuniladi. Yirik qarzdorlarning loyihalarini moliyalashtirishda bu tabiiy, bu amaliyot kichik tadbirkorlik doirasidagi tadbirkorlar uchun keng tarqalmagan. Bu shu bilan bog'liqki, so'ralayotgan kreditning chegaralangan summasida investorlar o'rtasida risklarni taqsimlanishi va nazorati bo'yicha operatsion xarajatlar bank kreditlash riskini kamaytirishga qilinadigan iqtisodni oshirishi mumkin. Investitsion kreditlashda risklarni taqsimlash shakllaridan biri kredit bo'yicha kafolatni jalb qilishdir. Odatda, bu loyiha qiymatining taxminan 50%idan 2/3 qismigacha va kredit qiymatining 75-80%ini qamrab oladi.

Riskni boshqarish choralari va usullarini tanlash juda muhim bosqich hisoblanadi. Aniq tanlangan usul doirasida aniq chora-tadbirlarni qo'llash mumkin. Bu bosqich loyihani amalga oshirishni boshlash haqidagi qarorni qabul qilishdan avval o'tkazilishi kerak. Tanlashda kechikish loyiha ishtirokchisi uchun jiddiy salbiy oqibatlarini keltirib chiqarishi yoki ishtirokchilar o'rtasida jiddiy kelishmovchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Riskni boshqarishda chora va usullarni optimal variantini tanlash barcha loyiha ishtirokchilari o'rtasida jiddiy muzokaralar bo'lishini talab qiladi.

Riskni oldini olish va nazorat qilish bosqichida ma'lum reja va dasturlar asosida aniq tashkiliy-texnik tadbirlar ko'rib chikiladi. Bu bosqichda quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: risklar monitoringa; riskni istiqbolini belgilash; taxdid soluvchi xatarlar haqida rahbarlarga ma'lumot berish va bu bilan bog'liq ko'rsatmalarni ishlab chiqish; riskni oldini olish va nazorat qilish dasturi doirasida maxsus tashkiliy-texnik tadbirlar.

Ta'kidlash joizki, shunday risklar mavjud bo'ladiki, ularni oldini olish yoki kamaytirish mumkin emas, ya'ni ular loyiha ishtirokchilari ta'siridan tashqarida bo'ladi. Bunday risklar ko'p xarajat talab qilganligi sababli, ularni moliyalash usuli qo'llaniladi. Bunda loyiha ishtirokchilarini o'z-o'zini sug'urtalash, tajribali sug'urtachi yordamida sug'urtalanishga mablag' ajratishi tushuniladi. Sug'urta shartnomalarida riskning ko'pgina turlari bo'yicha sug'urtachining zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirishi ko'rib o'tilgan moddalar mavjud bo'ladi. Riskni boshqarishda loyiha ishtirokchilaridan tashqari sug'urta tashkilotlari ham bevosita ishtirok etadi. Ular riskni baholashda o'z usullari va yullarini amalga oshiradilar, bu amalga oshirish reja - dasturlarini nazorat qilib boradilar.

Natijalarni baholash - bu ma'lum bir loyiha doirasidagi risk-menejmenti bo'yicha faoliyatlarining yig'indisi. U keng ma'lumotlar to'plami asosida o'tkaziladi va risk tahliliga tuzatishlar kiritish, risk-menejmentining alohida choralarini qo'llash, samaradorligini baholash, riskni boshqarishda barcha qilingan xarajatlarni baholash maqsadida o'tkaziladi. Natijalarni baholash orqali olingan ko'rsatma va xulosalar keyingi loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladi.

19.3. Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.

Investitsiya risklarini tahlil qilish va baholash usullariga quyidagilar kiradi:

- Sezgirlik tahlili usuli;
- “Zararsizlik nuqtasi”ni aniqlash usuli;
- Barqarorlikni tekshirish usuli;
- Matematik usullar (o'rtacha kvadratik chetlanish, dispersiya va variatsiya);
- “Qarorlar daraxti” barpo etilishi usuli;

- Stsenariylar usuli;
- Monte-Karlo usuli.

Loyiha sezgirligi tahlili quyidagi tartibda olib boriladi:

Investitsiya loyihasining asosiy parametrlarining (ya'ni sotish hajmi, sotish bahosi, ishlab chiqarish harajatlari va h.k.) bazaviy qiymatlarini aniqlash;

Shu qiymatlar asosida loyiha samaradorligini hisob-kitobini amalga oshirib, ularni NPVo yoki IRRo deb belgilash;

Loyiha samaradorligiga eng ko'p ta'sir etuvchi, uning asosida loyiha sezgirligini tahlil qilinuvchi ko'rsatkichlardan birini tanlash (NPV yoki IRR);

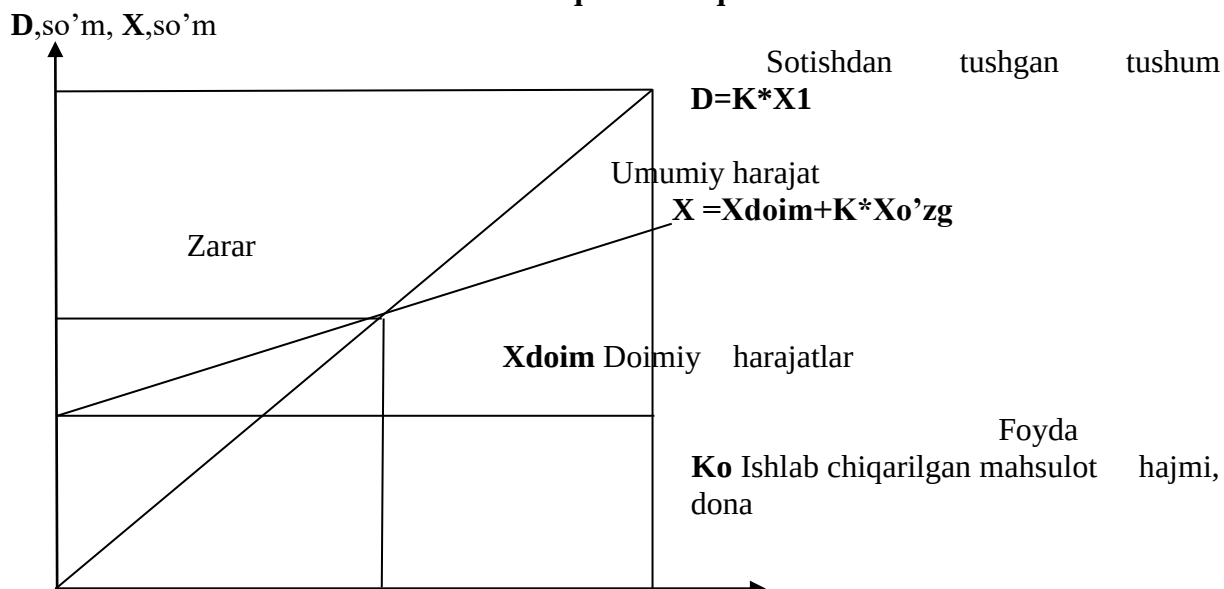
Samaradorlik ko'rsatkichiga eng ko'p darajada ta'sir etuvchi omillarni aniqlash. Bunday o'zgaruvchan omillar ikki guruxga bo'linadi:

- to'g'ridan-to'g'ri daromad va harajatlarga ta'sir etuvchi omillar: sotish hajmi, mahsulot sotish bahosi, ishlab chiqarish harajatlari, investitsiya xajmi, qarz mablag'lariga to'lovlar va boshqalar.

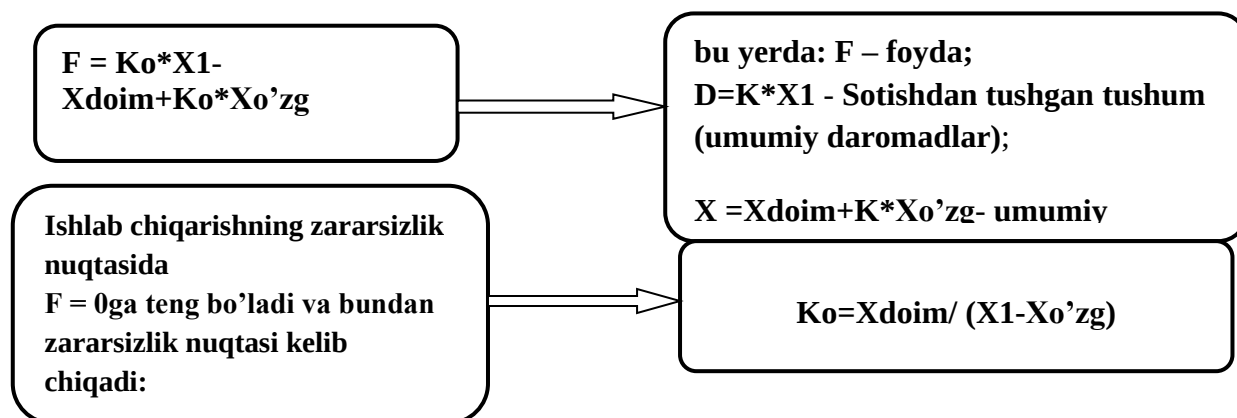
- bilvosita ta'sir etuvchi omillar: qurilishning davomiyligi (muddati), ishlab chiqarish tsiklining davomiyligi, to'lovlarning kechikishi, tayyor maxsulotni sotish muddati, inflyatsiya darajasi, daromad solig'i stavkasi va boshqalar.

O'zgaruvchan omillardan biri o'zgarganda asosiy ko'rsatkich qanchaga o'zgarishini hisob-kitob qilish.

Zararsizlik nuqtasini aniqlash usuli.

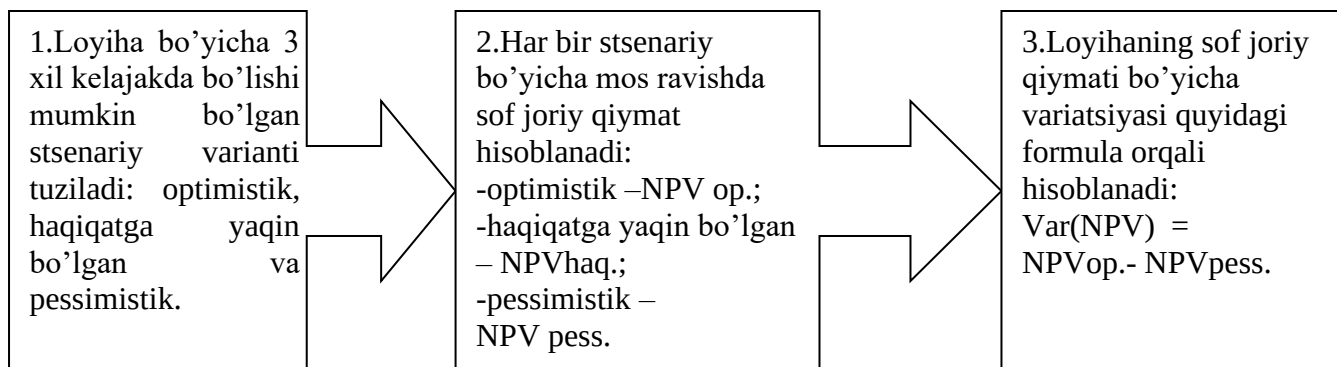
“Zararsizlik nuqtasi”ni aniqlash formulasi quyidagi ko’rinishga ega:

Izoh: Barcha harajat va sotish miqdorlari – yillik; **Xdoim** -doimiy harajatlar; **X** =**Xdoim+K*Xo'zg**-umumiy harajatlar; **Xo'zg**-bitta maxsulotga ketgan o'zgaruvchan harajatlar; **K**-maxsulot soni; **D=K*X1** - Sotishdan tushgan tushum (umumiy daromad); **X1**-maxsulot birligi narhi. Bunda zararsizlik nuqtasi (**Ko**) umumiy harajatlar umumiy daromadga teng bo'lganda topiladi: **D= X**, ya'ni **Ko*X1=Xdoim+Ko*Xo'zg**. Bu yerdan: **Ko=Xdoim/ (X1-Xo'zg)**.

Investitsiya loyihasini amalga oshirishning turli shart-sharoitlari, ya'ni loyiha senariylari :		
Optimistik stsenariy	Haqiqatga yaqin bo'lgan stsenariy	Pessimistik stsenariy
loyihaning optimistik variantini, ya'ni masalan, sotish xajmining yuqoriligi, loyixa maxsuloti narxining yuqoriligi, barcha joriy xarajatlar kam bo'lgan shart-sharoitlar	eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan shart-sharoit (variant).	loyihaning pessimistik variantini, ya'ni masalan, sotish xajmining pastligi, past narxlar, barcha joriy xarajatlar yuqori bulgan shart-sharoitlar

Barqarorlikni tekshirish usulini amalga oshirish ketma-ketligi.

Loyiha barqarorligini tekshirish usulida investitsiya loyihasini amalga oshirish shart-sharoitlari turlicha o'zgartirilganda, ya'ni loyiha stsenariysi turlicha o'zgartirilganda, loyihani amalga oshirish mexanizmi qanday ishlashi va bunda loyihadan kutilayotgan foyda, zararlar va samaradorlik ko'rsatkichining qanday bo'lishi tadqiq qilinadi.

Masala. Quyida berilgan 1 va 2 loyiha ma'lumotlariga asoslanib, ularning barqarorligini tahlil qiling va eng samaralisini tanlang. Bunda ikkala loyiha uchun loyiha muddati – 5 yilni; loyihalarga qo'yilgan investitsiyalar – 100 ming AQSh dollarini; kapitalning bahosi – 10% ni tashkil etadi. Loyihani amalga oshirishda yillar bo'yicha pul tushumi bir xil summani tashkil etadi.

Loyiha	Pul tushumlari, ming AQSh dollari		
	Optimistik	Eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan	Pessimistik
1	40	35	25
2	50	40	20

Masalaning yechilishi quyidagicha amalga oshiriladi:

Loyiha-1	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	
Optimistik	-100	45	45	45	45	45	71,8
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	35	35	35	35	35	32,7
Pessimistik	-100	25	25	25	25	25	-5,2

Loyiha-2	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	
Optimistik	-100	50	50	50	50	50	89,6
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	40	40	40	40	40	51,6
Pessimistik	-100	20	20	20	20	20	-24,2

formula bo'yicha variatsiya kattaligini topamiz.

1) $\text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 51,7 - (-5,2) = 56,9(\text{AQSh dollari})$

2) $\text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 89,6 - (-24,2) = 113,8(\text{AQSh dollari})$

4. Investitsiya risklarini pasaytirish yo'llari.

Investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi alohida risklar ta'sirini yo'qotish yoki yumshatish uchun bir qancha yo'llardan foydalaniladi.

1. Riskdan qochish - risk bilan bog'liq tadbirlardan voz kechishni (demak, bunda foydadan ham voz kechishni) bildiradi.

2. Riskni ushlab qolish – investor zimmasiga riskni qoldirish, bunda investor o'z kapitalini riskli tadbirlarga yo'naltirayotganda, risklardan ko'riladigan zararlarni qoplash uchun mablag'i bo'lishi kerak.

3. Riskni uzatish (sug'urtalash) – investor risk havfini kimningdir zimmasiga yuklaydi. Riskni sug'urtalash, mantiqan olganda, muayyan risklarni sug'urta kompaniyalariga berishni anglatadi. Uning mohiyati investorning riskdan qutilish maqsadida daromadning bir qismidan voz kechish orqali aks ettiriladi. Bunda investorning risk darajasini "nol"ga tushirish uchun to'lovni amalga oshirishga tayyor ekanligini tushunish mumkin. Ko'p hollarda, sug'urta kompaniyalari moliyaviy risklarni sug'urtalash bilan risk darajasini pasaytirishga to'liq erishishiga xizmat qiladilar.

4. Riskni pasaytirish - ko'zda tutilmagan xarajatlarni qoplash uchun zahira mablag'larini tashkil etish yo'li bilan yo'qotishlar hajmini qisqartirish hisoblanadi. Ko'zda tutilmagan xarajatlarni qoplash uchun zahira mablag'larini tashkil etishdagi asosiy muammo risklarning jiddiy oqibatlarini baholash hisoblanadi. Buning uchun loyiha qiymatini boshlang'ich baholashni hisobga olish lozim. Bu esa zahira summasini aniqlashga katta yordam beradi.

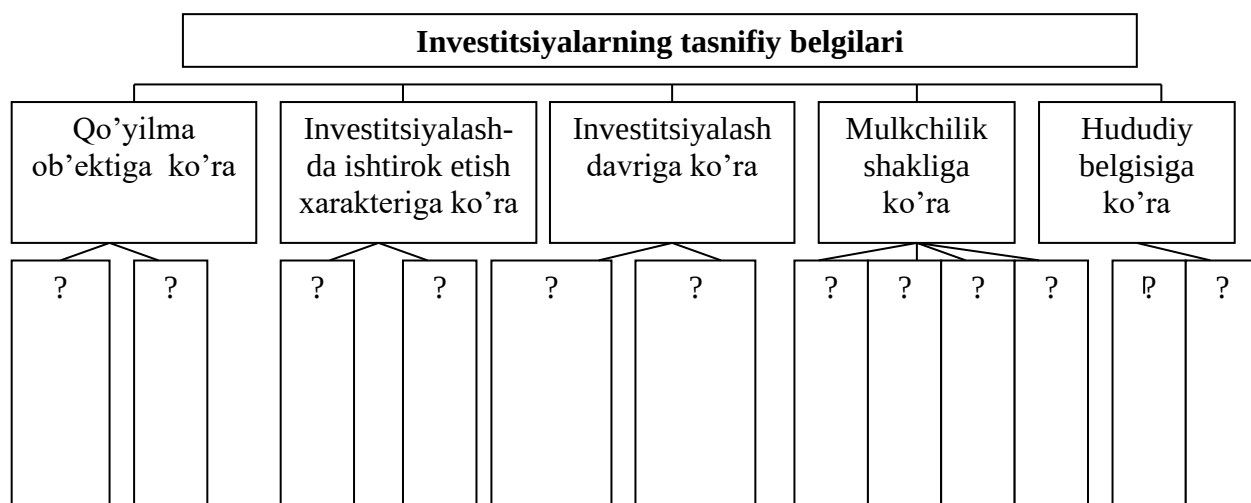
Riskni pasaytirishning aniq vositasini tanlashda investor quyidagi tamoyillarga asoslansa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

- ortiqcha tavakkal qilish kerak emas;
- risk oqibatlari to'g'risida o'ylash lozim;
- kam narsa uchun risk qilish kerak emas.

AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

1. Quyidagi rasmlardagi so'roq belgisi qo'yilgan joylarni to'ldiring va izohlang.

1-rasm. Investitsiyalarning tasnifiy belgilari.

Investitsiya faoliyati obyektlarini turkumlash	
Moliyaviy investitsiyalar obyektlari	Real investitsiyalar obyektlari
?	?
?	?
?	?

2-rasm. Investitsiya faoliyati obyektlarini turkumlash.

2. Quyidagi savollarga javob bering.

1. Investitsiyalar, uni tashkil etish va moliyalashtirishning iqtisodiy ahamiyati mavzusidagi tayanch iboralarni izohlang: investitsiya, investitsiyalash, moliyaviy investitsiyalar, real investitsiyalar, investitsiyalarni klassifikatsiyalash, bevosita investitsiyalar, portfel investitsiyalar, investitsiyani iqtisodiy mohiyati, investitsiya loyihalari, investitsiya faoliyati.

2. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish sharoitida investitsiyaning asosiy yo'nalishlarini keltiring?

3. Investitsiyalar, uni tashkil etish va moliyalashtirishning zarurligi nimada?

4. Investitsiyani mohiyati va mazmuni nimalardan iborat?

5. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarga bo'lgan obyektiv zarurat nimalar bilan belgilanadi?
6. Investitsiyalar kapital qo'yilmalardan qanday farqlanadi?

3. Tarqatma material.

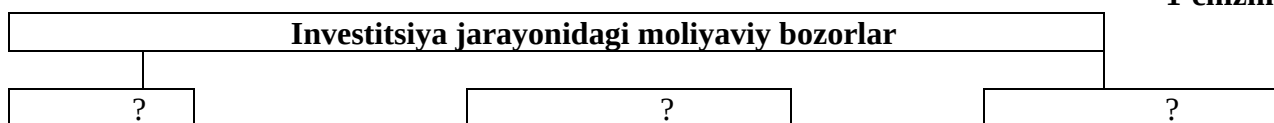
To'g'ridan-to'g'ri va portfel investitsiyalar o'rtasidagi o'ziga xos farqlar

Belgilar	To'g'ridan –to'g'ri xorijiy investitsiyalar	Portfel investitsiyalar
Olib chiqishning asosiy maqsadi	Xorijiy firmani nazorat qilish	Yuqori foyda olish
Maqsadga erishish yo'llari	Xorijda ishlab chiqarishni tashkil qilish va yuritish	Xorijiy qimmatli qog'ozlarni sotib olish
Maqsadga erishish usullari	a) xorijiy firmaga to'liq egalik qilish; b) aktsiyalar nazorat paketinisotib olish (XVF ustaviga ko'ra kompaniya aktsiyadorlik kapitalining 25 foizidan kam bo'lmasligi kerak)	Xorijiy firma aktsiyadorlik kapitalining ko'pi bilan 25 foizini sotib olish (AQSh, Yaponiya va Germaniyada — 10%)
Daromad shakllari	Tadbirkorlik foydasi, dividendlar	Dividentlar, foizlar

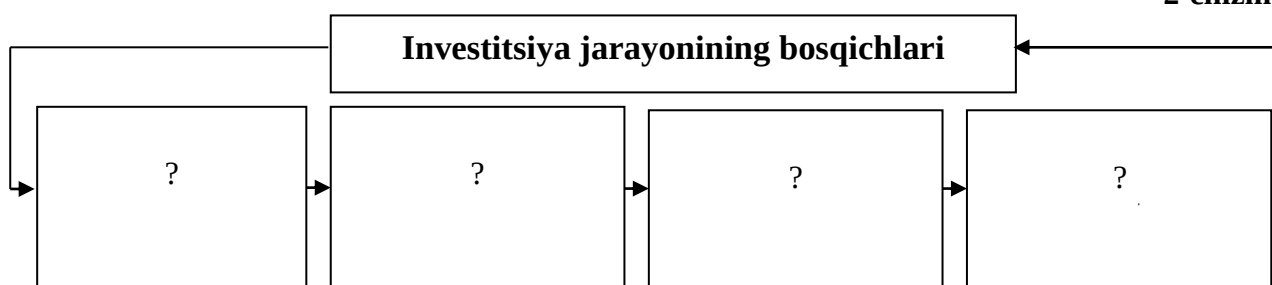
2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

1. Quyidagi chizmalardagi so'roq belgisi qoyilgan joylarni to'ldiring va izohlang.

1-chizma

2-chizma.

2. T-sxemadan foydalanib korxonaning real va moliyaviy investitsiya obyektlarining to'g'risini yozib chiqing

1. Real investitsiyalar korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga yo'naltiriladi;
2. Moliyaviy investitsiyalar korxonaning moliyaviy aktivlariga yo'naltiriladi;
3. Aksiya, obligatsiya kabi qimmatli qog'ozlar real investitsiya obyektlari hisoblanadi;
4. Real investitsiyalar asosida moliyaviy investitsiyalar rivojlanadi;
5. Rivojlangan mamlakatlarda asosiy investitsiya obyektlari moliyaviy aktivlardir.

Real va moliyaviy investitsiyalar.

To'g'risi	Noto'g'risi
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Mustaqil ishlash uchun nazorat savollar:

1. Investitsiya jarayoni deganda nimani tushunasiz?
2. Investitsiya jarayoni ishtirokchilari kimlar?
3. Xorijiy investorlar deb kimlarga aytiladi?
4. Portfelni boshqarish deganda nimani tushunasiz?
5. Diversifikatsiya portfelini shakllantirishda nimani tushunasiz?.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

1. Tayanch ibora va tushunchalarga izoh bering.

1.	Investitsion faoliyat turlari	15.	Huquqiy maqom
2.	Investitsion faoliyatga doir me'yoriy huquqiy asoslar	16.	Investitsiya munosabatlari qatnashchilarining huquqiy holati
3.	Investorlarga davlat tomonidan kafolatlarning berilishi	17.	Xalqaro huquq
4.	Investitsion siyosatning amalga oshirilishi	18.	Ichki va tashqi investorlar
5.	Ko'p tomonlama xalqaro konventsionalar va kelishuvlar	19.	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati orasidagi o'zaro bog'liqlik
6.	Investitsion faoliyatni amalga oshirish bo'yicha ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy asoslar	20.	Qo'shma korxonalar
7.	Globallashuv va iqtisodiy integratsiyalashuv jarayonlari	21.	Davlat investitsiyalari va xususiy investitsiyalar
8.	Turli iqtisodiy tizimlarda investitsiya jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari	22.	Bevosita investitsiyalar
9.	Xalqaro va milliy moliya tizimlari	23.	Portfel investitsiyalar
10.	Jahon bozorining investitsiya jarayoniga ta'siri	24.	Moliyaviy investitsiyalar
11.	Milliy investitsiya resurslari	25.	Kapital, innovatsiya, ijtimoiy investitsiyalar
12.	Investitsion siyosatni amalga oshirish bosqichlari	26.	Mahsulotlarni bo'lishish bo'yicha kelishuv
13.	Investitsiya jarayonlarini rivojlantirish modellari	27.	Kontsessiya shartnomalari
14.	Xorijiy korxonalar	228.	Real investitsiyalar

2. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosatining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

F Fikringizni bayon eting.

S Fikringizni bayoniga biror sabab ko'rsating.

M Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

U Fikringizni umumlashtiring.

3. Quyidagi T-jadvalni to'ldiring.

Investorlar huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlari

<i>Ijobiy tomonlari</i>	<i>Kamchiliklari</i>
<i>T- jadval. O'zbekiston Respublikasida investorlarning huquqlari</i>	
<i>T- jadval. Investorlarga davlat tomonidan kafolatlarning berilishi</i>	

O'z-o'zini tekshirish va baholash uchun nazorat savollari va vazifalar:

1. Investitsiyaning iqtisodiy mohiyati va turlarini tavsiflab bering
2. "Investitsiya" va "kapital qo'yilma" tushunchalarining farqini tushuntirib bering
3. Investorlarning asosiy belgilari buyicha turkumlanishini tavsiflang
4. Investorlarning huquq va majburiyatlarini tushuntirib bering
5. Investitsiya faoliyatini tartibga solishda davlatning roli qanday?
6. Investitsiya faoliyati, uning obyekti va subyektlarini tavsiflang?
7. Investitsiya faoliyati ishtirokchisining huquq va majburiyatlariga nimalar kiradi
8. O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati va uning asosiy tamoyillarini tushuntiring

4. Quyidagi jadvalni to'ldiring:

<i>O'zbekiston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilishning huquqiy asoslari</i>	<i>O'zbekiston Respublikasida investorlarning huquqlari</i>

5. Quyidagi jadvalni to'ldiring va izohlang:

Investitsiya siyosatini amalga oshirish tizimi

Faoliyat sohasi	Davlat organlari	Boshqarish obyektlari	Boshqarish mexanizmlari
Qonunchilik sohasida	?	?	?
Moliyaviy, iqtisodiy sohada	?	?	?
Funksional sohada	?	?	?

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

1. Quyidagi jadvalni bevosita va portfel investitsiyalarning o'ziga xos belgilari bilan to'ldiring.

Belgilar	Bevosita investitsiyalar	Portfel investitsiyalar
Kapital chiqarishdan asosiy maqsad	?	?
Maqsadga erishish yo'llari	?	?
Maqsadga erishish usullari	?	?
Daromad shakllari	?	?

2. Quyidagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib, umumiy xorijiy investitsiyalar tarkibida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushini aniqlang va xulosani shakllantiring.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmining yillar bo'yicha dinamikasi

Yil	Xorijiy investitsiyalar (mln. AQSh dollari)	To'g'ridan-to'g'ri kiritilgan xorijiy investitsiyalar (mln. AQSh dollari)
2003	602.1	166.7
2004	754.6	333.8
2005	746.6	545.5
2006	895.7	683.8
2007	1009,3	768,4
2008	1700	1258
2009	2869,6	2522
2010	2793,6	2400
2011	2900	2285,2
2012	2500	1975
2013	3055	2200
2014	3095	2320
2015	3300	2409
2017	3184,6	2412

3. TTXIning dunyo bo'yicha oqimiga ta'sir etuvchi salbiy omillarga misollar keltiring

4. Kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitallar migratsiyasi quyidagicha salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin:

T-Sxema yordamida aniqlash

1. Chetga chiqarilayotgan kapital o'rnini qoplovchi xorijiy investitsiyalarni jalb qilmaslik chetga kapital chiqaruvchi mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin;
2. Kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitalni chetga chiqarish ularda bandlik darajasining pasayishiga olib keladi;
3. Chetga kapital chiqarish mamlakat to'lov balansiga salbiy ta'sir qiladi;
4. Axolini kuchib ketishi.

5. Mavzuni muloqat orqali yoritish uchun savollar

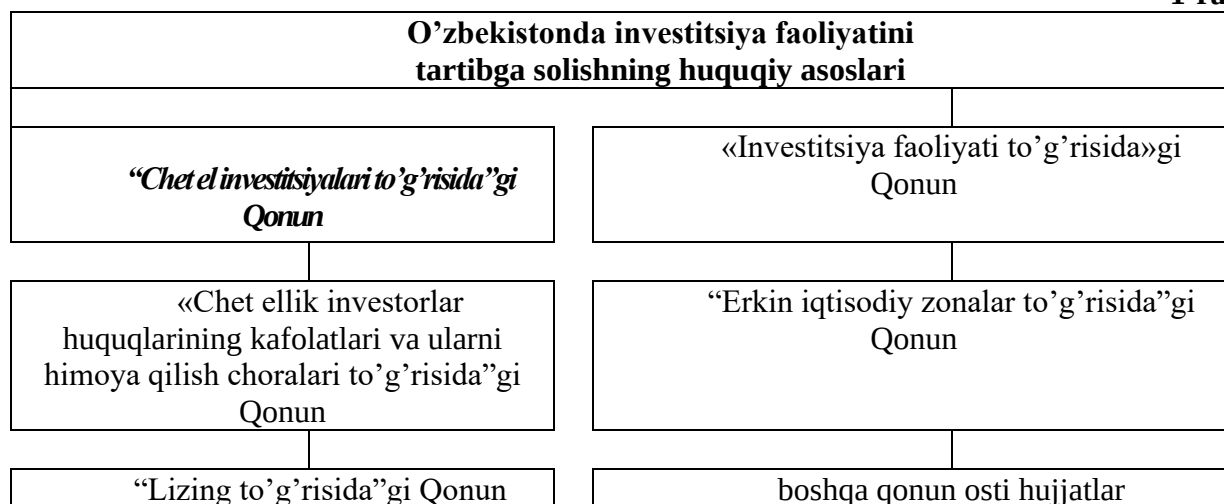
1. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
 2. Xorijiy investitsiyalarni shakllari va turmushi qanday?
- Jahon kapital migratsiyasida TMK ni o'rni qanday?

Baholash kriteriyasi

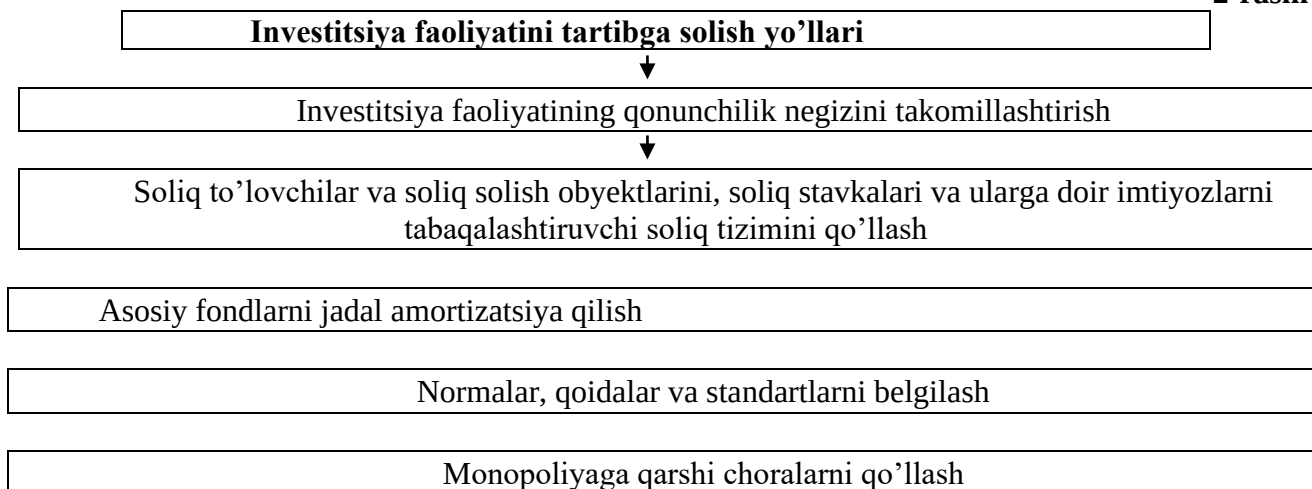
Guruh va savol raqami	To'g'ri javob (1,0)	Faol (qo'shimcha savol) (0,4)	To'g'ri jadval ko'rsatkichi (0,6)	Muammo ni faol xal qilish (1,0)	Ballar, jami (3,0) Baho: 2-3 «a'lo» 1-2 «yaxshi» 0,5-1 «qoniqarli»
1					
2					
3					

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

1-rasm

2-rasm

Kredit siyosati va narx belgilash siyosatini o'tkazish

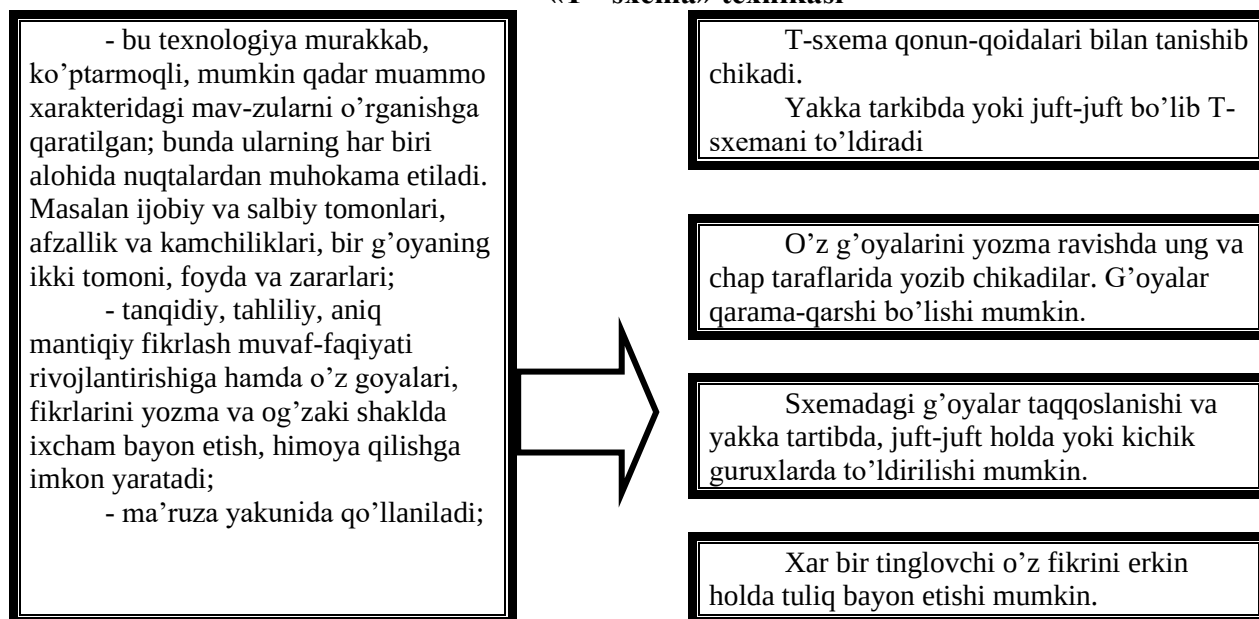
Yerga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish shartlarini belgilash

Investitsiya loyihalarini ekspertiza qilish mexanizmlarini belgilash

O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi monitoringini yuritish

3-rasm

«T - sxema» texnikasi

T-sxemadan foydalanib investitsiya faoliyatini tartibga solishga mos tushunchalarning to'g'risini yozib chiqing

1. Investitsiya faoliyati qonunlar yordamida tartibga solinadi;
2. Soliq imtiyozlari tartibga solish vositalariga kirmaydi;
3. Iqtisodiyotga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar tartibga solinmaydi;
4. IKXAning maqsadi xorijiy investorlarga kafolatlar taqdim etish;
5. IKXAning maqsadi investitsiyalarga oid nizolarni hal etish.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish tushunchasi.

To'g'risi	Noto'g'risi
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

- Tartibga solishning milliy rejimi deganda nimani tushunasiz?
- Xalqaro investitsion shartnomalar deganda nima tushunasiz?
- Investitsion faoliyatni muvofiqlashtirish deganda nima tushunasiz?
- Investitsiyalarni kafolatlash xalqaro agentligining asosiy vazifalari qanday?
- Investitsiya faoliyatini respublikamiz miqyosida tartibga soluvchi davlat organlarining vazifalarini tushuntirib bering.

Savol-javoblar uchun savollar ro'yxati

Investitsiya faoliyatini tartibga solishning milliy rejimini tushuntiring.

Investitsiya faoliyatini tartibga solishning xalqaro rejimini tushuntiring.

Investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish deganda nimani tushunasiz?

Xalqaro valyuta-moliya tashkilotlarining investitsiya faoliyatini tartibga solishdagi ishtirokini tushuntirib bering.

O'zbekiston Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi nima maqsadda tashkil etilgan?

Nazorat savollari

1. Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini tartibga solish qanday maqsadlarni nazarda tutadi?

2. Investitsiya faoliyati davlat tomonidan qanday yo'llar bilan tartibga solinadi?

3. Investitsiya faoliyatini tartibga solishning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyati nimalar bilan izohlanadi?

4. Investitsiya faoliyatini tartibga solish va boshqarishning xorij tajribalari to'g'risida nimalarni bilasiz?

5. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini tartibga solishda ishtirok etuvchi qanday davlat muassasalari mavjud va ularning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

1-ilova

O'zbekistondagi EIHLarda amal qiladigan imtiyozlar

Imtiyozlar	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4059-sonli «Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi farmoni (2.12.2008)	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4436-sonli ««Angren» maxsus industrial zonasini barpo etish to'g'risida»gi farmoni (13.04.2012)
Soliq va majburiy to'lov imtiyozlari	?	?
Investitsiya miqdoriga qarab imtiyozlarning amal qilish muddati	?	?
Bojxona imtiyozlari	?	?

2-ilova

B.B.B. – uchun ma'lumot

Erkin iqtisodiy zonalar — shunday geografik hududki, ularda mamlakatda qabul qilingan normal xo'jalik faoliyati tartibiga qaraganda imtiyozli soliq to'lash tartibi joriy etiladi.

Erkin savdo zonasi — bu dengiz porti yoki aeroportda joylashgan, yoki unga yaqin chegaralangan hudud, u milliy bojxona hududidan tashqarida bo'lib, bu erda saqlash, saralash va qadoqlash operatsiyalari amalga oshiriladi.

Eksport-ishlab chikarish zonalari — milliy bojxona hududi doirasidagi anklavlar sifatida tavsiflanadi. Mazkur hududlar, odatda, xalqaro portlarga yaqin joylashtirilgan bo'lib, asbob-uskunalar, yig'ish uchun zarur ehtiyot qismlar va materiallar iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda olib kiriladi. Import qilinayotgan mahsulotlar eksport-ishlab chikarish zonasida qayta ishlanadi va qabul qiluvchi tomonning bojxona aralashuvisiz eksport qilinadi.

Ilmiy-texnologik zonalalar — ushbu hududda ilmiy va texnologik ishlab chikarish faoliyati yirik ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlar atrofida joylashgan, fan sig'imkorligi yuqori bo'lgan, ilm ko'p talab qiladigan firmalar shaklida birlashadi va ular texnologik parklar, texnopolislar, ilmiy parklar, texnologik markazlar, ishbilarmonlik markazlari, deb nomlanadi.

Innovatsion markaz — iqtisodiy tarkibi uncha katta bo'lmagan kichik, yangi tashkil etilgan kompaniyalar uchun mo'ljallangan muayyan hududdir.

Ilmiy parklar — turli o'lcham va rivojlanish bosqichidagi fan sig'imkorligi yuqori, ilm ko'p talab qiladigan firmalar joylashgan muayyan hududdir.

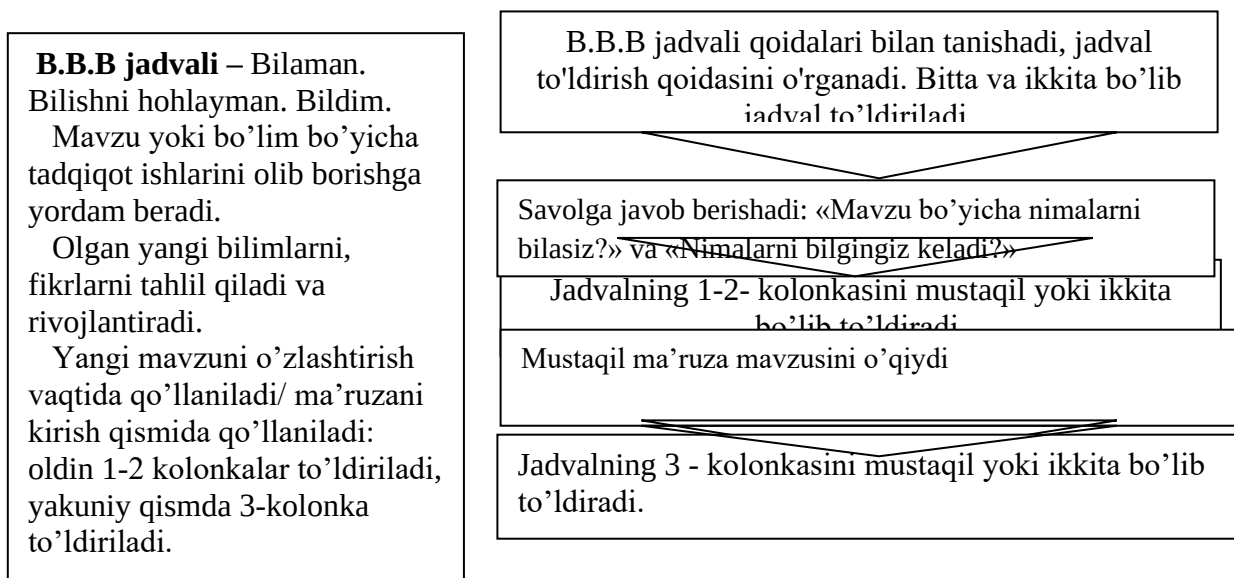
Tadqiqot parki — ilmiy-texnika yutuqlarini texnik namuina bosqichigacha ishlab chikariladigan sanoat kompaniyalari, ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik tajriba idoralarini o'z ichiga oluvchi hududtsir.

Kompleks erkin iqtisodiy zonalalar — savdo, bojxona, sanoat, tadqiqot funktsiyalarini bajaruvchi va investorlarning turli xil iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishlariga imkon beradigan kompleks hududlardir.

Integratsion zonalalar — milliy, jahon iqtisodiyoti bilan uzviy bog'langan, erkin faoliyat yuritish huquqiga ega, xalqaro mehnat taqsimotiga keng jalb qilingan va bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo'lgan hudud hisoblanadi.

Offshor zona — yuridik shaxslarga nisbatan soliq imtiyozlari yaratilgan, buxgalteriya hisoboti va audit bo'yicha talablar yumshatilgan, bojxona to'lovlari va savdo cheklovlari qisman yoki butunlay olib tashlangan ma'lum davlatning erkin iqtisodiy hududidir.

3-ilova

Bilamiz	Bilishni xoxlaymiz	Bildik

Mavzuni muloqat orqali yoritish uchun savollar

- Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) tushunchasi, kelib chiqishi va tashkil etishdagi yondashuvlar
- EIZning maqsadi, vazifalari va turlari
- EIZni tashkil etish va boshqarishning xorij tajribasi
- Offshor zonalarining geografik tarkibi va guruhlanishi
- O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalarining tashkil etilishi va rivojlanish istiqbollari

Doklad mavzulari

1. Erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etilishi.
2. Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishning asosiy turlari
3. Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishning xorij tajribalari (turli mamlakatlar misolida)
4. O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish va rivojlantirish istiqbollari

Baholash kriteriyasi

Guruh va savol raqami	To'g'ri javob (1,0)	Faol (qo'shimcha savol) (0,4)	To'g'ri jadval ko'rsatkichi (0,6)	Muammoni faol xal qilish (1,0)	Ballar, jami (3,0) Baho: 2-3 «a'lo» 1-2 «yaxshi» 0,5-1 «qoniqarli»
1					
2					
3					

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'рни va ahamiyati

1. Quyidagi jadvalni iqtisodiyotning real sektorini o'ziga xos belgilari bilan to'ldiring.

Belgilar	Iqtisodiyotning real sektori	Iqtisodiyotning moliyaviy sektori
?	?	?
?	?	?
?	?	?
?	?	?

2. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ulushini kamida o'n yil bo'yicha aniqlang va xulosani shakllantiring.

3. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlanishiga ta'sir etuvchi salbiy omillarga misollar keltiring

4. Kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitallar migratsiyasi quyidagicha salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin:

T-Sxema yordamida aniqlash

1. Chetga chiqarilayotgan kapital o'rnini qoplovchi xorijiy investitsiyalarni jalb qilmaslik chetga kapital chiqaruvchi mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin;
2. Kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitalni chetga chiqarish ularda bandlik darajasining pasayishiga olib keladi;
3. Chetga kapital chiqarish mamlakat to'lov balansiga salbiy ta'sir qiladi;
4. Axolini kuchib ketishi.

5. Real sektor korxonalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari qanday?

6. Mavzuni muloqat orqali yoritish uchun savollar

1. Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni nimalardan iborat?
2. Xususiy investitsiyalarni mazmuni va mulkiy asoslari qanday?
3. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki qanday?

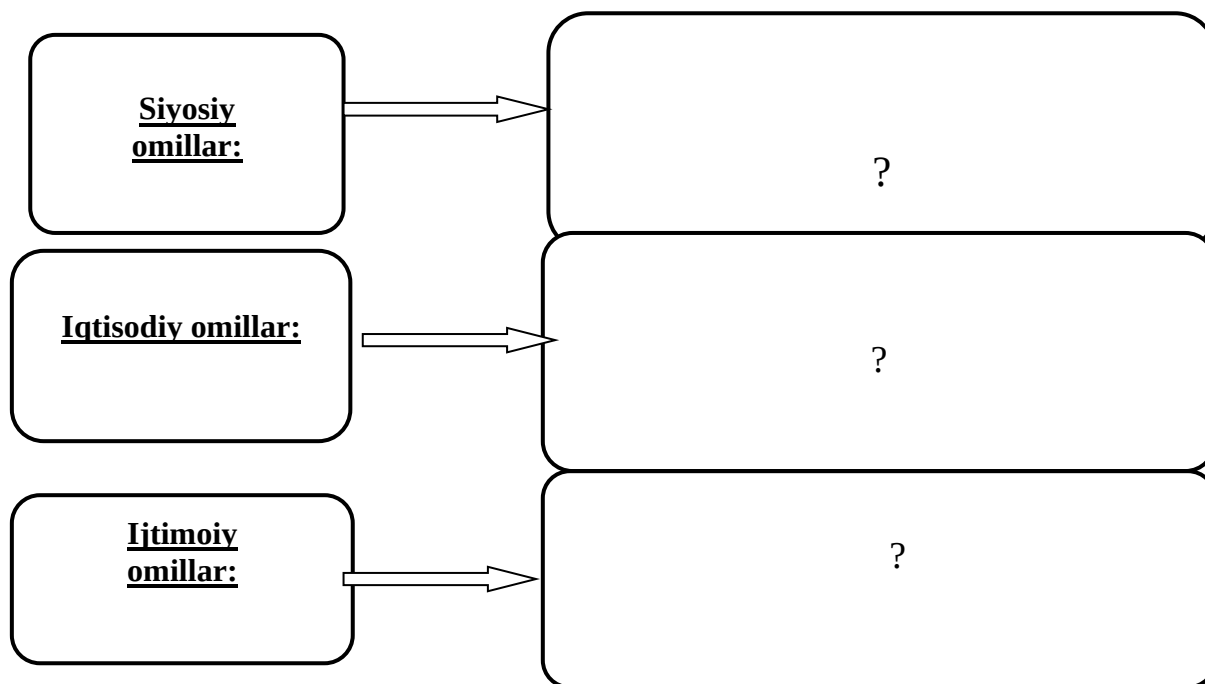
Baholash kriteriyasi

Guruh va savol raqami	To'g'ri javob (1,0)	Faol (qo'shimcha savol) (0,4)	To'g'ri jadval ko'rsatkichi (0,6)	Muammo ni faol xal qilish (1,0)	Ballar, jami (3,0) Baho: 2-3 «a'lo» 1-2 «yaxshi» 0,5-1 «qoniqarli»
1					
2					
3					

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'рни

1. Quyidagi rasmda so'roq belgisi qo'yilgan joylarni to'ldiring.

Investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar

2. Quyidagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib, biron-bir mamlakatning risklilik darajasiga baho bering.

“A” mamlakat investitsiya muhitini BERI indeksi asosida baholang.

№	BERI indeksi mezonlari	bahosi	salmog'i, %	Indeks
1	Siyosiy barqarorlik			
2.	Xorijiy investitsiyalar va foydaga munosabat			
3.	Milliylashtirish			
4.	Devalvatsiya			
5.	To'lov balansi			
6.	Rasmiyatchilik masalalari			
7.	Iqtisodiy o'sish sur'atlari			
8.	Valyutani konvertirlanganligi			
9.	Sharnomani amalga oshirish imkoniyati			
10.	Ish haqi va mehnat unumdorligiga xarajatlar			
11.	Ekspertlar va marketing xizmatlaridan foydalanish imkoniyati			
12.	Aloqa va transportni tashkil etish			
13.	Mahalliy boshqaruv va hamkor			
14.	Qisqa muddatli kredit			
15.	O'zoq muddatli kredit va shaxsiy kapital			
	JAMI			

BERI indeksi

№	Mezonlar	Sal-mog'i, %
1.	Siyosiy barqarorlik: kutilmagan hukumat to'ntarishlari imkoniyatlari va ularning tadbirkorlik faolligiga ta'sirini baholaydi	12
2.	Xorijiy investitsiyalar va foydaga munosabat: xususiy tadbirkorlarga tegishli ijtimoiy ehtiyojlarga bo'lgan xarajatlar hajmi	6
3.	Milliylashtirish: beg'araz ekspropriatsiya imkoniyatlaridan to mahalliy xomiyatlarga imtiyozlar berishgacha	6
4.	Devalvatsiya: devalvatsiya ta'siri, hamda korxona faoliyatiga devalvatsiyaning ta'sirini yumshatuvchi choralarning hayotiyiligi	6
5.	To'lov balansi: hisoblar balansi va umumiy balansga, hamda xorijiy investorlarning daromadlariga ta'sir etuvchi omillar	6
6.	Rasmiyatchilik masalalari: davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasi, bojxona rasmiyatchiliklarini amalga oshirilishi, valyuta o'tkazishlari va boshqa shunday operatsiyalar	4
7.	Iqtisodiy o'sish sur'atlari: yillik yalpi mahsulot ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi 3%, 3-6%, 6-10% va 10%dan yuqori chegaralarda	10
8.	Valyutaning konvertirlangani: milliy valyutaning xorijiy valyutaga almashtirish imkoniyati, hamda milliy valyutaning (korxonalarga zarur bo'lgan darajada) valyutalar bozoridagi o'rni	10
9.	Sharnomani amalga oshirish imkoniyati: shartnomaga amal qilish imkoniyati, hamda til va urf-odatlardagi farq natijasida qiyinchiliklarning yuzaga kelishi	6
10.	Ish haqi va mehnat unumdorligiga xarajatlar: ish haqi darajasi, mehnat unumdorligi, ishga qabul qilish tartibi	8
11.	Ekspertlar va marketing xizmatlaridan foydalanish imkoniyati: korxonalarga yuridik, buxgalteriya, marketing bo'yicha maslahatlar berish, texnologiya va qurilish ishlarini amalga oshirish sohalarida maslahatlar kutish imkoniyati	2
12.	Aloqa va transportni tashkil etish: faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va ularning filiallari orasidagi transport yo'llari va aloqa tizimini (mamlakat ichidagini ham) tashkil etish va foydalanish imkoniyati. Transport infratuzilmasini baholash	4
13.	Mahalliy boshqaruv va hamkor: boshqaruvning turli masalalarini echishda o'z kapitali bilan qatnashish va hamkorlikda faoliyat yuritishi mumkin bo'lgan mahalliy hamkorlarning soni va imkoniyatlari	4
14.	Qisqa muddatli kredit: xorijiy hamkorlarga qisqa muddatli kreditlar berish va ulardan foydalanish imkoniyati	8

15.	O'zoq muddatli kredit va shaxsiy kapital: hamkorlar tomonidan nizom kapitaliga o'z ulushlarini qo'shish shartlari va milliy valyutada uzoq muddatli kredit berish shartlari	8

**Xalqaro kredit reytinglarini tuzishda foydalaniluvchi qimmatbaho qog'ozlarning
ishonchliligi klassifikatsiyasi**

Reyting belgilari		REYTING INTERPRITATsIYASI
Standar t Poor's	Moody's	
AAA	Aaa	O'ta yuqori ishonchlilik. Foizlar va qarzning asosiy summasining to'lanish ehtimoli o'ta yuqori.
AA+ AA AA	Aa1 Aa2 Aa3	Yuqori ishonchlilik. Foizlar va qarzning asosiy summasining to'lanish ehtimoli yuqori.
A+ A A-	A1 A2 A3	Ishonchlilik o'rtadan yuqori. Emitentning qarzni va foizlarni to'lash imkoniyatlari yuqori, ammo iqtisodiyotni ichki barqarorligiga bog'liq.
BBB+ BBB BBB -	Baa1 Baa2 Baa3	Ishonchlilik etarli darajada. Emitentning qarz va foizlarni to'lash imkoniyatlari to'lov vaqtidagi iqtisodiyotning ichki barqarorligiga bog'liq.
BB+ BB BB-	Ba1 Ba2 Ba3	Sharoitni ishonchli deb hisoblasa ham bo'ladi, ammo ichki iqtisodiy holatning beqarorligi tufayli doimo to'lamaslik havfi mavjud.
B+ B B-	B1 B2 B3	To'lamaslik havfi yuqori. Emitentning to'lov qobiliyati cheklangan, ammo joriy vaqtdagi majburiyatlarga mos keladi.
CCC+ CCC CCC-	Caa	To'lanishi ehtimoli kam yoki to'lanmaydigan majburiyatlar. Emitentning to'lov qobiliyatiga mamlakatning ichki iqtisodiy beqarorligi bilan putur etkazilgan.
C	Ca	Umuman to'lanmaydigan majburiyatlar (to'lovlarni muddatini uzaytirish yoki to'lamaslik). Emitent bankrot yoki zarar ko'rmoqda.

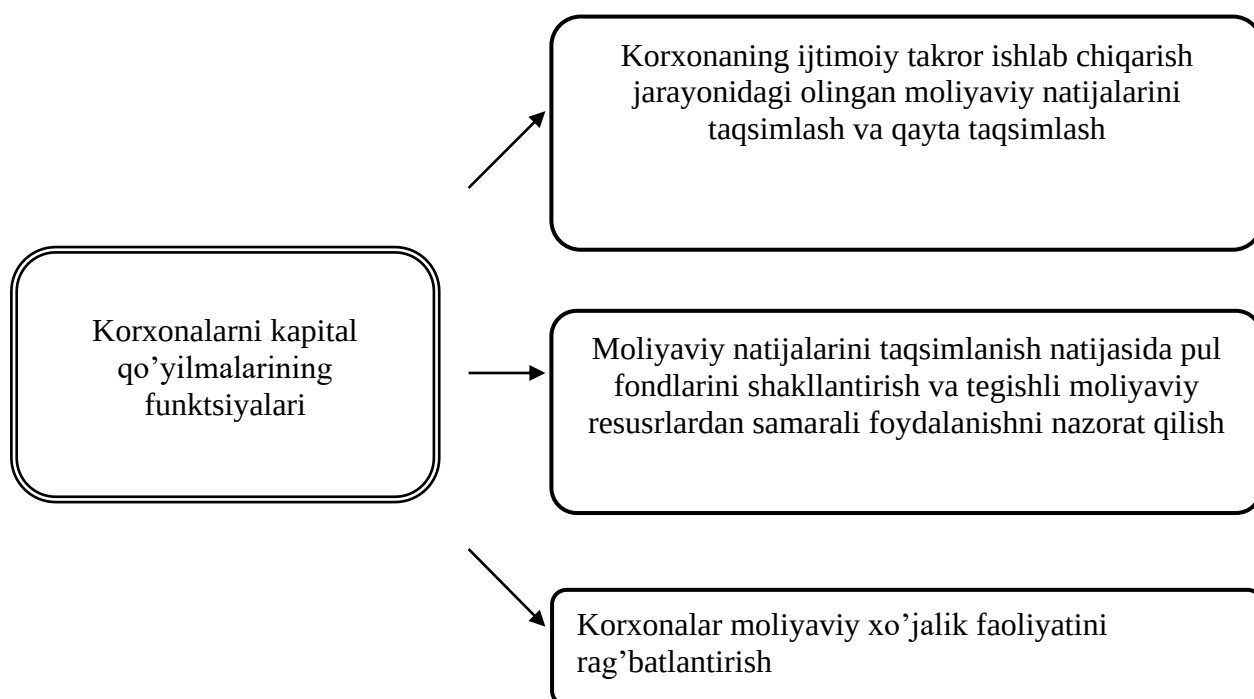
«Stol atrofida» muloqat mashg'uloti uchun savollar

1. Investitsiya muhiti nimani anglatadi?
2. Investitsiya muhitiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
3. Investitsiya muhitini baholashda Beri indeksini ahamiyati nimalardan iborat?

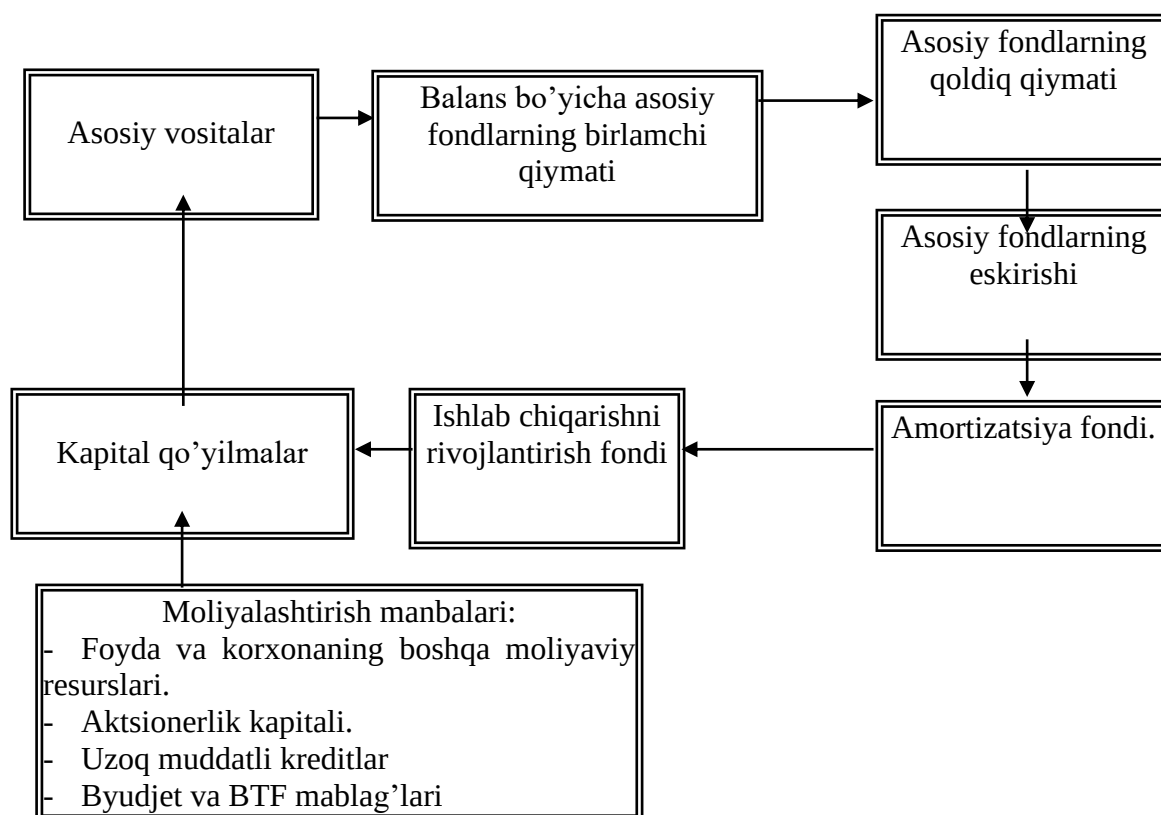
Baholash mezonlari

Esse bo'yicha baholash (0,3 ball) va guruh ishi bo'yicha (0,5 balla). Amaliyot mashg'uloti bo'yicha maksimal baho – 1,5 ball: 1,5 ball – «a'lo»; 1 ball – «yaxshi»; 0,7 – «qoniqarli».

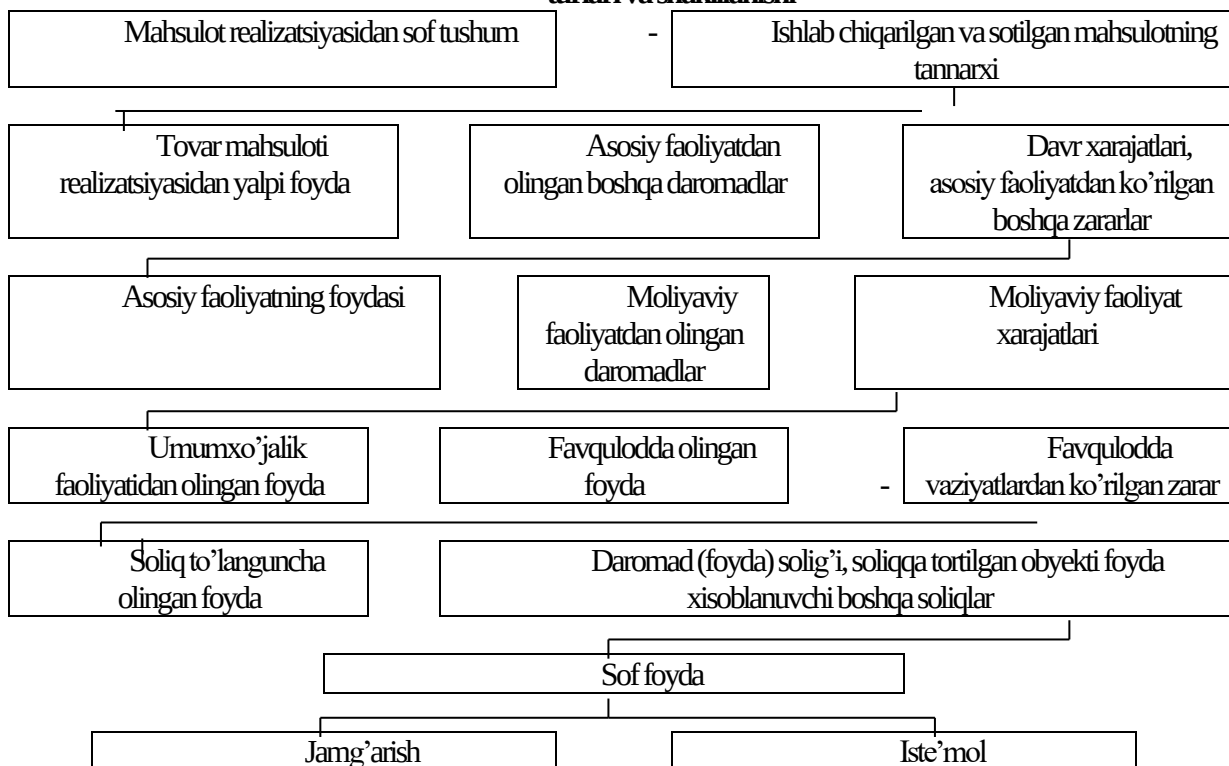
Savol va guruh raqami	To'liq javob berish bo'yicha (0,5 ball)	Boshqa savollar bo'yicha (0,2 ball)	Qo'shimcha (0,2 ball)	Ko'rgazma (sxema, jadval va boshqalar.) (0,1 ball)	Jami ball (1,5 ball)
1					
2					

Kapital qo'yimlarning doiraviy aylanishi.

Korxonaning kapital qo'yilmalar xarakatidagi foydani turlari va shakllanishi

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Kapital qo'yilmalarning mohiyati?
2. Kapital qo'yilmalar va ularning texnologik tarkibi.
3. Markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalarning?
4. Kapital qo'yilmalarning samaradorligini aniqlash yo'llari.
5. Kapital qo'yilmalarning moliyalashtirish manbalari.
6. Kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishda banklarning vazifalari.
7. Asosiy ishlab chiqarish fondlari.
8. Amortizatsiya va amortizatsiya fondi.
9. Korxona foydasi qanday tashkil topadi?
10. Rentabellik nima?

T-sxemadan foydalanib aylanma ishlab chiqarish fondlari va muomala fondlarini aniqlang.

1. Asosiy vositalar. 2. Kapital qo'yilmalar. 3. Aylanma mablag'lari. 4. Muamala mablag'lari. 5. Ish haki. 6. Xom – ashyo. 7. Elektroenergiya sarfi. 8. YoMM. 9. Bino, inshootlar. 10. Asbob – uskunalar. 11. Pul mablag'lari. 12. Kredit mablag'lari. 13. Mahsulot sotishdan tushgan tushum. 14. Foyda.

To'g'risi	Ta'luqli emas
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.

10-mavzu: Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

Test savollari

1. Investitsiya dasturining moliyalashtirish manbalari tasniflanishini ko'rsating?

- a. Davlat investitsiyalari
- b. Ichki va tashqi, xususiy investorlar
- c. *Markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalar
- d. Real va moliyaviy

2. Davlat investitsiya dasturining amalga oshirilishi monitoringi kim tomonidan olib boriladi?

- a. Moliya vazirligi
- b. Iqtisodiyot vazirligi
- c. Vazirlar Mahkamasi
- d. *Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi

3. Investitsiya dasturining moliyalashtirish manbalari tasniflanishini ko'rsating?

- a. Davlat investitsiyalari
- b. Ichki va tashqi, xususiy investorlar
- c. *Markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalar
- d. Real va moliyaviy

4. Davlat investitsiya dasturining amalga oshirilishi monitoringi kim tomonidan olib boriladi?

- a. Moliya vazirligi
- b. Iqtisodiyot vazirligi
- c. Vazirlar Mahkamasi
- d. *Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi

5. So'nggi yillarda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tarkibida qaysi manbalarning ulushi yuqori salmoqqa ega?

- a. Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiya va kreditlar
- b. Davlat byudjeti
- c. *Aholi va korxona mablag'lari
- d. Tijorat banklari kreditlari

6. Quyidagi keltirilgan moliyalashtirish manbalaridan qaysi biri markazlashgan investitsiyaga kirmaydi?

- a. Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiya va kreditlar
- b. *Tijorat banklari kreditlari
- c. Byudjet mablag'lari
- d. Byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari

7. Davlat byudjeti tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar uchun tenderlarni qaysi davlat organi tashkillashtiradi?

- a. Moliya vazirligi
- b. Iqtisodiyot vazirligi
- c. *Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi
- d. O'zbekinvest sug'urta kompaniyasi

8. Investitsiya loyihasi – bu

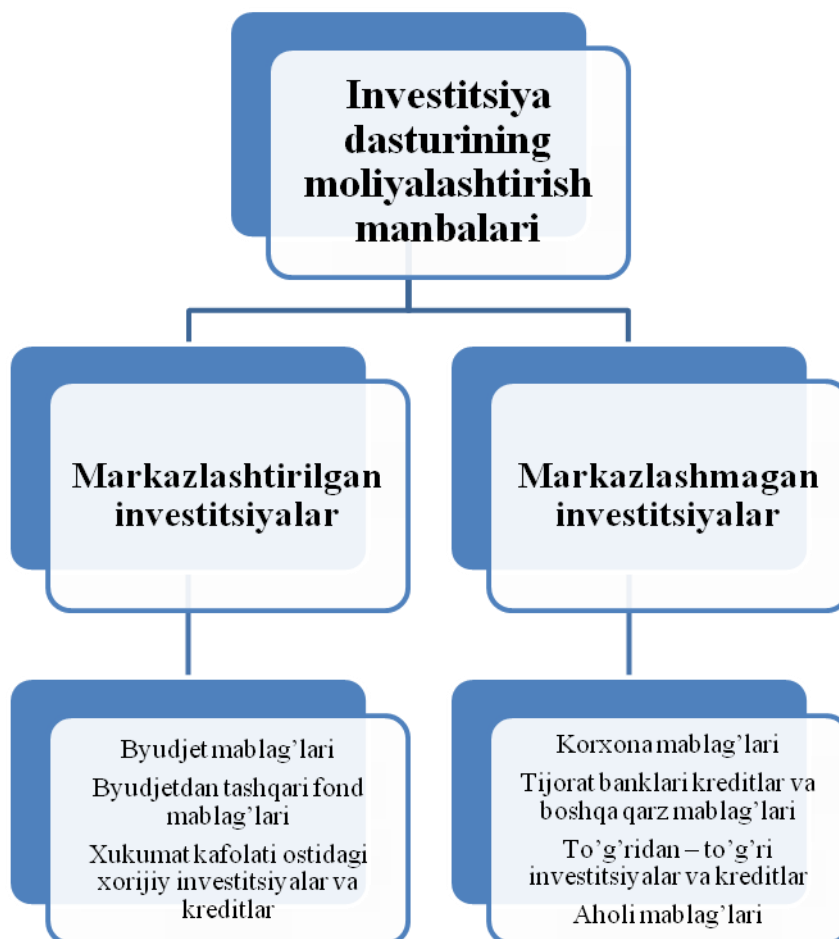
- a. *Foyda olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida investitsiyalashni amalga oshirish bo'yicha o'zaro bog'liq tadbirlar majmuasi
- b. Davlatning investitsiya resurslarni jalb qilish, joylashtirish va samarali ishlatish bo'yicha chora tadbirlar yig'indisi
- c. Xalq iste'mol mollarini olib sotish va maksimal spekulativ foyda olish bilan bog'liq faoliyat
- d. Korxonalar tomonidan qimmatli qog'ozlar chiqarish jarayoni

9. Qaysi davlat organi Investitsiya dasturini shakllantiradi va muvofiqlashtirib boradi?

- a. Moliya vazirligi
- b. *Iqtisodiyot vazirligi
- c. Vazirlar Mahkamasi
- d. Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi

10. Investitsiya dasturi qaysi qonuniy hujjat bilan tasdiqlanadi?

- a. Vazirlar Mahkamasi Qarori
- b. Vazir Mahkamasi farmoyishi
- c. Markaziy Bank yo'riqnomasi
- d. *Prezident Qarori

11- mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Misol. Faraz qilaylik, siz bankdagi maxsus hisob raqamingizga har yili yilning yakunida 1000 so'mdan depozit bo'yicha yillik 10% stavkasida 3 yil davomida pul joylashtirasiz.

Savol tug'iladi, uch yildan so'ng siz qanday summaga ega bo'lasiz? Buning uchun siz kiritgan mablag'larning (investitsiyalarning) kelgusi qiymatini aniqlaymiz.

1-jadval.

Annuitetning kelgusi qiymatini aniqlash

Har yillik to'lovlar soni	Foizli daromad keltiruvchi vaqt davri (yil)	Yillik qo'yilmaning kelgusi qiymati (ming so'm)
1	2	$1,00 \times (1+0,10)^2 = 1,21$
2	1	$1,00 \times (1+0,10)^1 = 1,10$
3	0	$1,00 \times (1+0,10)^0 = 1,00$
Jami	Kelgusi qiymat	3,31

Misol. Faraz qilaylik, investitsiya loyihasi ketma-ket uch yil davomida yilning oxirida 1000000 so'm olishini ko'zda tutayapti. Har bir kelgusi pul tushumlar uchun keltirilgan (joriy) qiymatni (yillik 10% darajasidagi diskontlashning foiz stavkasidan kelib chiqqan holda) formula orqali aniqlashimiz mumkin.

$$PV = \frac{FV_n}{(1+k)^n} = FV_n \frac{1}{(1+k)^n}$$

Sof joriy qiymatning hisoblanishini shunday tasavvur qilish mumkin.

2-jadval.

Joriy qiymatning hisoblanish jarayoni.

Yillar	Pul oqimi (daromadlar tushumi, mln. so'm)	Kelgusi pul tushumlarining joriy qiymati (mln. so'm)
1	1,0	$1,00 \left[\frac{1}{(1+0,10)^1} \right] = 0,909$
2	1,0	$1,00 \left[\frac{1}{(1+0,10)^2} \right] = 0,826$
3	1,0	$1,00 \left[\frac{1}{(1+0,10)^3} \right] = 0,751$
Jami	Joriy qiymat	2,486

1. Pul oqimi tushunchasi va uning tasniflanishi qanday?
2. Diskontlash tushunchasi va diskontlash koeffitsienti.
3. Joriy qiymat va kelgusi qiymat deganda nimani tushunasiz?
4. Annuitet va perpetuitetning mazmunini aytib bering.

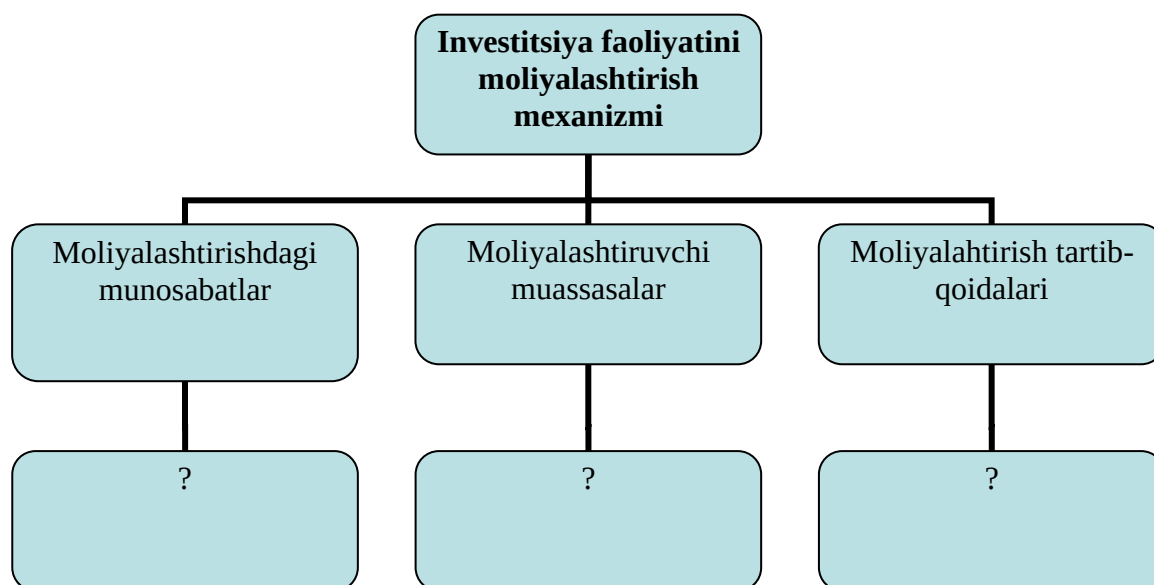
Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Sof joriy qiymat usulining ta'rifini aytib bering.
2. Sof joriy qiymatni hisoblash formulasi qanday ko'rinishga ega?
3. Sof joriy qiymatni hisoblashning Gordon formulasini bilasizmi?
4. Sof joriy qiymatni baholashdan olingan natijalarga asolanib loyiha bo'yicha qanday xulosalar qilish mumkin?
5. Foydaning ichki me'yori ko'rsatkichi nima uchun qo'llaniladi?
6. Barerli koeffitsient qanday ko'rsatkich hisoblanadi va u nima uchun qo'llaniladi?
7. Investitsiyalar rentabelligi va sof joriy qiymat ko'rsatkichlari o'rtasida qanday aloqadorlik mavjud?

T-sxemadan foydalanib mavzu bo'yicha xulosalarni shakllantiring.

Investitsiya loyihalari iqtisodiy samaradorligini baholash usullari to'rt guruhga bo'linadi; Sof joriy qiymatni aniqlashda qo'llaniladigan diskont me'yori investorning o'zi uchun undan kichigi samarasiz deb topilgan minimal foyda me'yorini ifodalaydi; $IRR > HR$ holatida loyiha samarasiz bo'lib, uni amalga oshirish mumkin emas. $IRR < HR$ holatida loyihani amalga oshirish samarali hisoblanadi. $IRR = HR$ holatida loyihani amalga oshirishdan foyda ham, zarar ham ko'rilmaydi; Investitsiyalarning rentabelligi usuli (**PI**) diskontlashtirilgan investitsiya xarajatlarining diskontlashtirilgan daromadlarga nisbatini hisoblab topishga asoslangan Investitsiyalarning rentabelligi ko'satkichi sof joriy qiymat miqdoriga bog'liq bo'lib, uning o'sishi bilan bu ko'rsatkich ham kamayadi va aksinchadir; $PI > 1$ bo'lganda investitsiya loyihasini amalga oshirish foydali hisoblanadi. $PI < 1$ holatida loyihani amalga oshirishga qabul qilib bo'lmaydi. $PI = 1$ bo'lganda loyihani amalga oshirish foyda ham, zarar ham keltirmaydi; Diskontlangan qoplash muddati investitsiyalarni qoplash (nominal qoplash) muddatidan farq qiladi va hamisha undan kichik hisoblanadi.

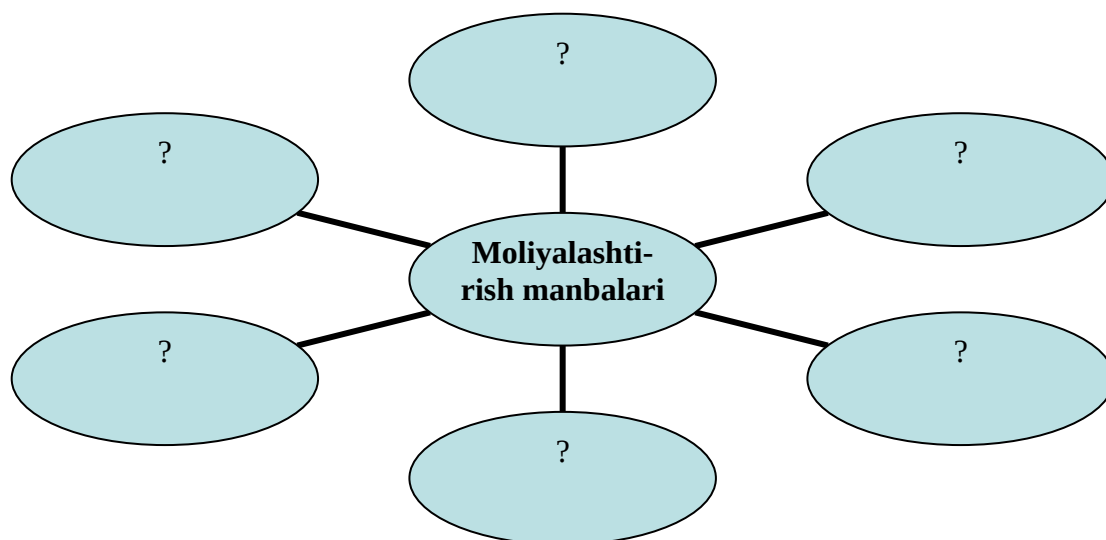
12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

Nazorat savollari.

1. Investitsiyalarni budjetdan moliyalashtirish.
2. Investitsiyalarni moliyalashtirishning noan'anaviy usullari.
3. Moliyalashtirish usullari va ularga tavsif.
4. Investitsiyalarni maqsadli jamg'armalar tomonidan moliyalashtirish.
5. Investitsiyalarni moliyalashtirishning noan'anaviy usullari.
6. Investitsiyalarni moliyalashtirishda bank kreditining roli.
7. Investitsiyalarni moliyalashtirishda chet el investitsiyalarning o'rni.

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari tarkibini aniqlang.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

Yozma ish savollari

1. Investitsiya faoliyatida moliyaviy vositalarning maqsadi?
2. Qimmatli qog'ozlar turlari?
3. Aktsiya va obligatsiyaga ta'rif bering?
4. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar nima?
5. Qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilari?
6. Moliyaviy vositalar samaradorligini baxolash usullari?

Test savollari

1. Moliyaviy instrumentlar qanday funktsiyalarni bajaradi?

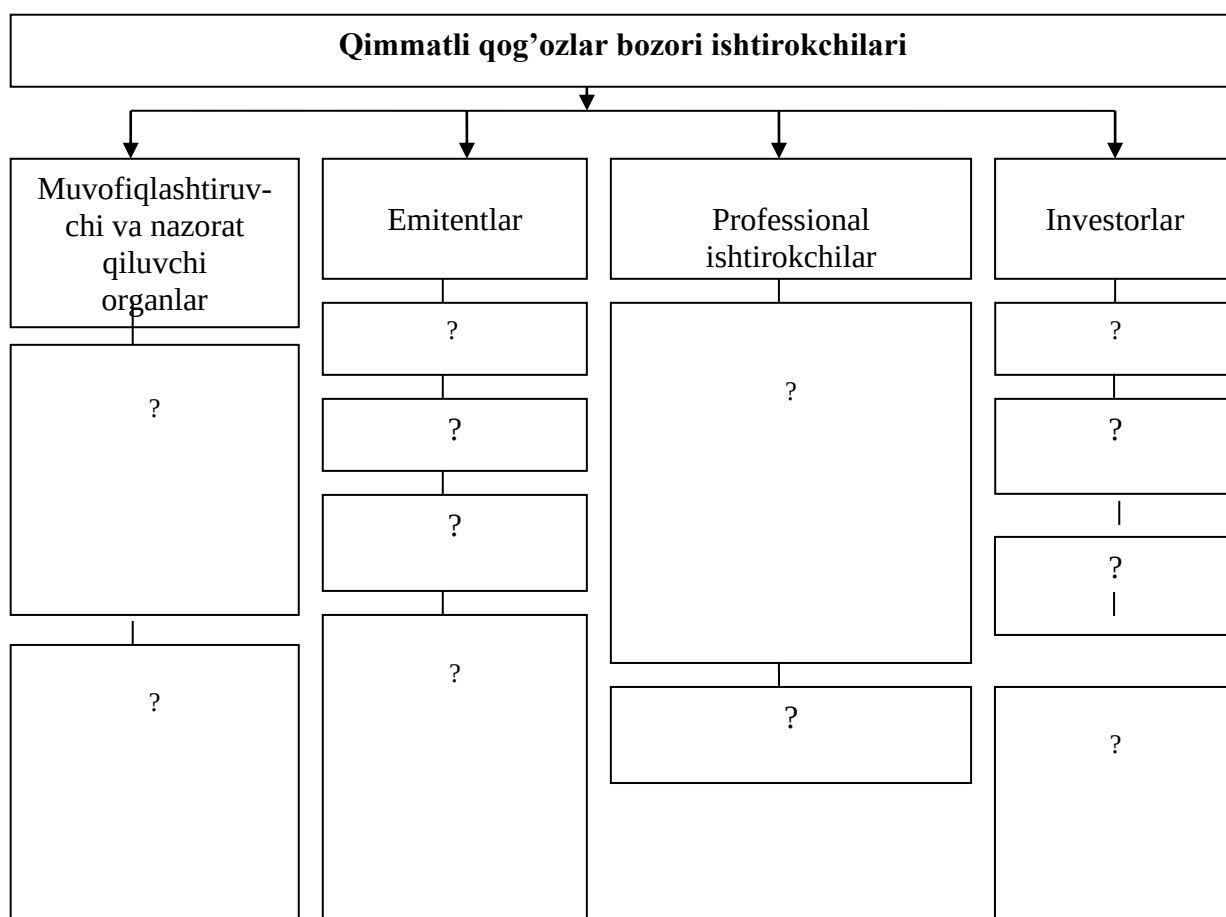
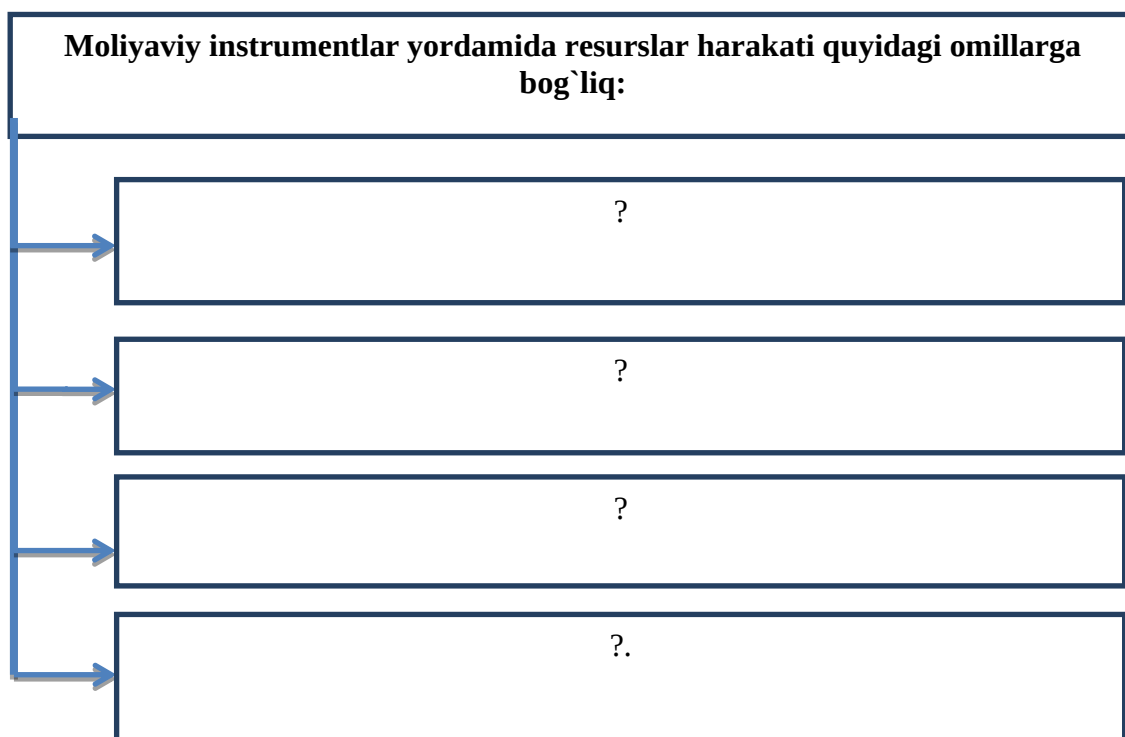
- a. Riskni pasaytirish
- b. Risklarni taqsimlash
- c. Investitsiyalarni baholash
- d. Jamg'arish, to'lov, iqtisodiyotda resurslarni qayta taqsimlash, risklarni pasaytirish

2. Qaysi moliyaviy instrumentlar to'g'ri mulkiy huquqlarni yoki qarzдорlik majburiyatlarini tasdiqlaydi?

- a. Hosilaviy moliyaviy instrumentlar
- b. Bevosita moliyaviy instrumentlar
- c. Birlamchi moliyaviy instrumentlar
- d. Imtiyozli moliyaviy instrumentlar

3. Belgilangan davr va yillik foizga ega bo'lgan qarz majburiyatini ifodalovchi qimmatli qog'oz bu-

- a. Aktsiya
- b. Obligatsiya
- c. Veksel
- d. Forward

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

Kapital qo'yimalarni amalga oshirishda kreditlarni roli.

Kredit - bu foizi bilan qaytarib berish sharti asosida vaqtincha pul va moddiy vositalarni foydalanish jarayonida paydo bo'ladigan iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Mablag'larni qarzga bergan huquqiy yoki jismoniy shaxslar kreditor, uni olganlar esa zayomchi deb ataladi. Hozirgi sharoitlarda belgilanadigan kreditlar asosan pul shaklida bo'ladi. Kreditlarni obyektiv asosi bo'lib korxonalarni aylanma fondlarida mablag'larni vaqtincha bo'shashi xizmat qiladi. Korxonalarni jamg'arilgan amortizatsiya ajratmalari, ishlab chiqarishni rivojlantirish, fan va texnika fondlari kapital qo'yimalarga ehtiyoj paydo bo'lishi bilan sarflanadi.

Iste'mol qilingan xom ashyo, ashyolar, yoqilg'ilar qiymatini aks ettiruvchi mahsulotlarni sotishdan tushgan tushum birdaniga moddiy zahiralarni, to'lashga yo'naltirilmaydi. Ma'lum vaqt mobaynida ish haqiga foydalanadigan mablag'lar ham bo'sh bo'lib qolishi mumkin. Korxonalar, tashkilotlardan davlat budjetiga tushadigan mablag'lar ma'lum vaqt mobaynida biron bir xarajatlarni moliyalashga yo'naltirilmaydi. Bo'shagan mablag'lar korxonaga beriladi va ular ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirish uchun foydalaniladi. Korxonalar, tashkilotlar, tarmoqlar va mintaqalar orasida keyinchalik qaytarish sharti asosida pul mablag'larini taqsimlanishi kreditlarni bosh vazifasini tashkil qiladi. Uzoq muddatli kredit moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari kapital qo'yimalarning manbalaridan biridir.

Kreditlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga va uni samaradorligini oshirishga ta'sir ko'rsatadi. Bank idoralari oldiga kreditlar berishda davlat va tadbirkor korxonalar manfaatlarini muvofiqlashtirish vazifalari qo'yilgan. Hozirgi sharoitda kreditlar zayomlar, obligatsiyalar orqali amalga oshiriladi.

Kichik biznesning ishbilarmonlik tarkiblarini kredit bilan ta'minlash-bu ularga moliyaviy pul yoki tovar shaklidagi vositalarni ma'lum muddatga xo'jalik faoliyatini amalga oshirish uchun berishdir. Kredit bilan ta'minlashni quyidagi turlari mavjud:

*Xo'jalik yurituvchi subyektlarga pul ssudalarini yoki tovarni kapital o'rnida to'g'ridan - to'g'ri berish shakli.

*Hisob - kitob turlaridan biri sifatida kredit bilan ta'minlash, ya'ni to'lov muhlati uzaytirilganligi hisobi bilan.

Bu yerda «Kredit» tushunchasi keng ma'noga ega. Birinchidan: Kredit to'lash va foiz to'lash sharti bilan ssuda ko'rinishida pul yoki tovar shaklida bo'lishi mumkin. Yuridik yoki jismoniy shaxslar qarzga vosita beruvchilar - kreditorlar, oluvchilar - zayomchilar deb ataladi. Kreditning asosiy vazifasi pul vositalarni qaytarib berish sharti bilan korxonalar, tashkilotlar, tarmoqlar va hududlar orasida taqsimlash va vaqtincha bo'sh pul mablag'larini samarali ishlatishdan iboratdir. Kreditni boshqa vazifasi bu haqiqiy pullarni kredit pullariga (banknotalar) va kredit operatsiyalariga (naqd pulsiz hisob - kitobga) almashtirishdan iborat.

Ikkinchidan: Kredit o'zini ssuda kapitali shaklida namoyon etadi. Pul yoki tovar shaklidagi ssuda qaytarilishi va to'lov sharti bilan kreditor va zayomchi orasidagi iqtisodiy munosabatni aks ettiradi. Kichik biznesni kredit bilan ta'minlash keng shakllarda tasavvur etiladi, bu yerda quyidagi kreditlar ishlatiladi: tijorat, bank, davlat, iste'molchi, xalqaro. Ularning hammasi kredit berilish muddatiga qarab qisqa muddatli (bir yilcha) va uzoq muddatli (bir yildan ortiq) bo'lishi mumkin.

Tijorat krediti - tovar shaklida (beriluvchi) sotuvchilar tomonidan xaridorlarga beriluvchi kredit bo'lib sotilgan tovarni qiymatini yuqoriroq surishdan iboratdir. Natijada hisob - kitoblar veksel yoki ochiq hisob bilan amalga oshiriladi. Birinchi holatda xaridor tovar hujjatlarini olgandan so'ng o'tkazilish sotuvchi tomonidan qo'ygan vekselni (trattani) tasarruf etadi yoki oddiy veksel rasmiylashtiradi. Ikkinchi holatda sotuvchi xaridorning qarzi majburiyatlarini olmaydi va qarzi bo'yicha hisob ochadi. Qarzni uzish davriy to'lovlar sifatida qisqa muddatlarda (1 - 2 oy) amalga oshiriladi.

Tijorat kreditiga bo'lgan zaruriyat kapitalni ishlatish va muomila vaqtini bir - biriga to'g'ri kelmasligi natijasida kelib chiqadi. Bu yerda tovarni kreditga sotish ishlab chiqarish jarayonining

uzliksizligiga yordamlashadi, kapitalni aylanishini tezlashishini va foydani ko'payishini ta'minlaydi. Ushbu shaklda kredit odatda qisqa muddatli bo'ladi.

Bank krediti ishbilarmon va korxonalarga pul ssudasi ko'rinishida beriladi.

Bank ssudasi - bu korxona, tashkilotlarning alohida fuqarolarning vaqtincha bo'sh vositalari bo'lib bank tomonidan shartnoma asosida, ularning roziligi bilan jalb qilinadi va ssuda fondi tashkil bo'ladi. Kredit olish uchun kredit va zayomchi tomonidan kredit shartnomasi tuziladi, u o'z ichiga quyidagilarni oladi. Kredit turi, miqdori, uning berilish ta'rtibi va muddati, kredit berish sharti, foiz to'lovining miqdori, har ikkala tomon javobgarligi, kreditor va zayomchilar to'g'risidagi ma'lumotlar.

Kichik biznes taraqqiyoti uchun Davlat krediti davlat budjetidan eng muhimi zamonaviy ishbilarmonlik loyihalarini amalga oshirish bo'yicha tasdiqlangan dasturlar asosida beriladi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish iqtisodiy rivojlanishni hozirgi bosqichida bosh vazifalardan bo'lib hisoblanadi. Ushbu vazifalarni hal qilishga ko'maklashuvchi usullar turlicha. Bu borada tovar-pul munosabatlaridan tashqari, bozor iqtisodiga o'tish jarayonida yangicha usullar, xususan lizing kreditlari kabi usullar ham keng qo'llanila boshlanmoqda.

O'quv material «Texnika Insert»

Insert – bu mavzuni interaktiv belash, talabalarni tezkor o'qib o'z nuqtai nazardan avvaldan olingan bilimlar asosida belgilar qo'yib munosabat bildirish.

Insert texnikasidan foydalanib ishlash qoidasi

1. Ma'ruza matnini o'qib, matnning chetiga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:

V – bilaman

+ - men uchun yangi ma'lumot

- - men bilgan ma'lumotni inkor qiladi

? – meni uylantirib qo'ydi. Menga bu xolat uchun qo'shimcha ma'lumotlar kerak bo'ladi.

6. Olingan natijalarni jadval shaklida rasmiylashtiring:

Mavzu savollari	V	-	+	?
1.				
2.				
3.				

Blis – so'rov

1. Kapital qo'yilmalarni kreditlashni maqsad va yo'nalishlari nimalardan iborat?

2. Kreditlashni qanday turlari bor?

3. Samaradorlikni aniqlashni qanday usullarini bilasiz?

4. Kapital qo'yilmalarni iqtisodiy samaradorligini baholang?

5. Samaradorlik koeffitsientini tushuntiring?

6. Kreditlashda nimani tushunasiz?

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

T-sxemadan foydalanib quyidagi savollardan lizingni turlari va ularni tarkibini yozib chiqing.

O'zbekistonda lizingni rivojlanish ahvoli qanday?

Operativ lizingga izoh bering?

Qaytariluvchi lizing nima?
 Lizing kreditlari nima?
 Xalqaro lizing nima?

To'g'risi	Noto'g'risi
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Xalqaro lizingning modifikatsiyalari

Xalqaro lizing lizingning alohida bir turi bo'lib, bunda tomonlarning hech bo'lmaganda birortasi (yoki hammasi turli mamlakatlardan) boshqa mamlakatga tegishli bo'ladi, yoki tomonlarning biri xorijiy firma bilan qo'shma kapitalga egadir. Xalqaro lizingning quyidagi modifikatsiyalari mavjud: to'g'ridan-to'g'ri eksport va import, tranzit (bilvosita), to'g'ri bo'lmagan.

To'g'ridan-to'g'ri xalqaro lizingda bitim bo'yicha barcha operatsiyalar turli mamlakatlarning yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan tijorat tashkilotlari o'rtasida amalga oshiriladi.

Tranzit (bilvosita) lizingda bir mamlakatdagi lizing beruvchi boshqa mamlakatdan kredit oladi yoki zarur bo'lgan uskunalarni sotib oladi va uchinchi bir mamlakatdagi ijarachiga etkazib beradi.

To'g'ri bo'lmagan lizingda lizing firmasi va iste'molchi bir mamlakatga tegishli bo'ladi, lekin lizing firmasi boshqa mamlakatda joylashgan bo'ladi.

Lizing jarayoni ishtirokchilari

<u>Ishlab chiqaruvchi</u> (<u>etkazib beruvchi, sotuvchi</u>)	?
<u>Lizing beruvchi</u>	?
<u>Ijarachi (lizing oluvchi)</u>	?

Lizing muomalalarining turlari

Lizing muomalalarining xilma-xil turlari mavjud bo'lib, amalda esa ularning quyidagi ikki turi nisbatan ko'proq qo'llaniladi:

Operativ lizing. - ?

Moliyaviy lizing. - ?

Renting. - ?

Xayring. - ?

Sof lizing. - ?

To'liq lizing. - ?

Ba'zi xizmat turlarini qamrab oluvchi lizing. - ?

Levedj-lizing. - ?

Paketdagi lizing. - ?

Bevosita lizing. - ?

Lizing operatsiyasi bosqichlari

Bosqichlar	Bajariladigan ishlarning mazmuni
1 - bosqich	Lizing operatsiyalarini amalga tatbiq etishning boshlang'ich bosqichida lizing kompaniyasi umumiy tayyorgarlik ishlarini olib boradi. Bungacha albatta, lizing kompaniyasi barcha hujjatlarni huquqiy jihatdan tartibga keltiradi, chunonchi, lizing loyihasining barcha xususiyatlari va shartnomalarini chuqur o'rganib chiqish, shular jumlasidandir. Mazko'r bosqichda lizing olishga imkoniyati bor lizing oluvchilarning buyurtmalari ko'rib chiqiladi hamda olgan kredit mablag'larni o'z vaqtida qaytara olish imkoniyatlari to'la tahlil qilinadi, texnika va texnologiyalarni sotib olish uchun sarflanayotgan mablag'larni maqsadga muvofiqligi hamda ularni kelgusida foyda keltirishi bilan bog'liq hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Shuningdek bu bosqichda biznes-plan tuzilib, unda bayon etilayotgan ma'lumotlar to'la tahlil qilinadi.
2 - bosqich	Bu bosqichda yuqorida bayon etilgan barcha hujjatlar rasmiylashtiriladi, ya'ni ular amaldagi qonun va me'yoriy hujjatlar asosida tartibga keltiriladi. Bunda asosan zarurat tug'ilganda lizing to'lovlarini kafolatlash, biror mulkni garovga qo'yish bo'yicha shartnoma imzolash, shuningdek lizing shartnomasi va lizing bo'yicha Bosh shartnomani imzolash, lizing obyektlarini keltirish bilan bog'liq; shartnomani imzolash, lizing operatsiyalarini amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan loyihalarni o'z mablag'lari yoki qarz mablag'lar hisobiga moliyalash, keltirilgan texnika va texnologiya hamda uskunalarini ishlab chiqarishga joriy qilish bilan bog'liq hujjatlarni rasmiylashtirish, shuningdek lizing obyektlariga texnik xizmat ko'rsatish hamda ularni sug'urtalash kabi qator muomalalar amalga oshiriladi.
3 - bosqich	Bu bosqich lizing to'lovlarini to'lash, monitoring, ya'ni lizing obyektlarini ishlatilishini hamda lizing to'lovlarini vaqtida to'lashni nazorat qilish, lizing obyektini lizing beruvchiga qaytarish yoxud uni lizing oluvchiga berish hamda lizing kompaniyasi tomonidan sarflangan qarzlarni qaytarish va hokazolarni o'z ichiga oladi.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

Savollar

1. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish
2. Loyihaviy moliyalashtirish bosqichlari
3. Loyihalarning texnik ekspertizasi
4. Loyihalarning iqtisodiy taxlili
5. Loyihaviy moliyalashtirishda risklarni aniqlash
6. Loyihaviy moliyalashtirish mexanizi
7. Loyihalarning hayotiyligining monitoringi

Test savollari

1. Loyihaviy moliyalashtirishning qanday turlari bor?

- a. O'z-o'zini moliyalashtirish va kreditlash
- b. Parallel va bosqichma-bosqich moliyalashtirish
- c. Parallel va perpendikulyar moliyalashtirish
- d. Venchurli va riskli moliyalashtirish

2. Sindikatli kreditlash ...

- a. Venchurli moliyalashtirishning bir ko'rinishi
- b. Loyihaviy moliyalashtirishning bir shakli
- c. Tijorat kreditining bir shakli
- d. Riskli moliyalashtirishning bir shakli

3. Banklarning kelishuv tuzib, bir loyihani kreditlash uchun birlashishi qanday ataladi?

- a. Kredit uyushmasi
- b. Bank assotsiatsiyasi
- c. Bank uyushmasi
- d. Bank sindikati

4. Sindikatli kreditlashdagi risklar banklar o'rtasida qanday taqsimlanadi?

- a. Sindikatning barcha ishtirokchilari o'rtasida teng miqdorda
- b. Sindikatda qatnashish ulushiga qarab
- c. Barcha risklarni etakchi bank o'z bo'yniga oladi
- d. Sindikatli kreditlashda investitsiya risklari minimal bo'ladi
- e.

5. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirishning asosiy xususiyati...

- a. Loyihalarni moliyalashtirishning turli usullari
- b. Chet el investitsiyasini jalb etgan holda loyihalarni moliyalashtirish
- c. Loyihalarni uzoq muddatli kreditlash
- d. Loyiha ishtirokchilari o'rtasida risklarni taqsimlagan holda loyihani moliyalashtirish

6. Loyihaviy moliyalashtirishning qaysi turida har bir bank qarz oluvchi bilan kredit shartnomasini tuzadi va loyihaning o'ziga tegishli qismini moliyalashtiradi?

- a. Sindikatli kreditlash
- b. Mustaqil parallel moliyalashtirish
- c. Bosqichma-bosqich loyihaviy moliyalashtirish
- d. Venchurli moliyalashtirish

17-mavzu: Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

Erkin raqobat muhitida firma (korxona) innovatsiya strategiyasini yaxlitlikda ta'minlashga qaratilgan investitsiyalar:

Erkin raqobat muhitida firma (korxona) innovatsiya strategiyasini yaxlitlikda ta'minlashga qaratilgan investitsiyalar:	- ishlab chiqarish hayotiyeligini saqlab qolish; - jamoa rivojlanish dasturini ta'minlash; - zamonaviy boshqarish usullarini qo'llash; - foydani maksimallashtirish; - jamoa faoliyatini takomillashtirish; - yangi sohalarga kirib borish; - manfaatlarga mos keladigan maqsadlarga erishish

Yuqori riskli (venchurli) investitsiyalarni moliyalashtirish

Venchurli moliyalashtirish – bu moliyalashtirishning shunday turiki, bunday venchur kapitali egalari va kompaniya egalari yuqori riskli (xatarli) va yuqori daromadli loyihalarni realizatsiyasi bo'yicha hamkorlik qiladilar. Venchurli moliyalashtirishning ob'ekti bo'lib sinalmagan g'oya – venchur loyiha hisoblanadi. Shuningdek, “venchur” termini yangi texnologiyani barpo etish bilan bog'liq loyihalarni joriy etish faoliyati sifatida ham talqin etiladi.

Venchur loyihalarini moliyalashtirishning asosiy afzalligi o'rtacha daromadlilik darajasining yuqoriligi bo'lib, mamlakat iqtisodiyoti bo'yicha ko'riladigan daromaddan 2-3 barobar ko'p miqdorni tashkil etadi.

Venchur loyihasini amalga oshirishda kamida uchta bosqichda kapitalga ehtiyoj seziladi:

1) dastlabki bosqich – tashkiliy ishlar va korxonani tashkil etish tadbirlari, marketing izlanishlari, loyiha qidiruv va ilmiy tekshirish ishlari kabi loyiha oldi tadbirlari uchun;

2) o'rta bosqich – rivojlanish bosqichi bo'lib, mahsulot namunalarini ishlab chiqishdan normal ishlab chiqarish va iste'mol faoliyatiga o'tish uchun;

3) oxirgi bosqich – muvaffaqiyatni mustahkamlash bosqichi bo'lib, korxona aksiyalarini birjada erkin muomala uchun emissiya qilinishi ro'y beradi va ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini mustahkamlash uchun mablag' talab qilinadi.

Venchur fondi o'z kapitalini turli rivojlanish darajasidagi korxonalarga joylashtirishdan manfaatdor va kapital diversifikatsiyasi tarafdoridir. Venchur kompaniyada fondni nazorat qilish uchun moliyaviy menejr lavozimiga ishonilgan shaxs saylanadi. Venchur kompaniya fondga egalik qilmaydi, faqat boshqaradi.

To'g'risi	Noto'g'risi
1.	1.
2.	2.
3.	3.

T-sxemadan foydalanib quyidagi savollardan innovatsiyalarning turlari va ularni tarkibini yozib chiqing.

O'zbekistonda innovatsion investitsiyalarning rivojlanish ahvoli qanday?

Venchurli moliyalashtirishga izoh bering?

Innovatsion tadbirkorlik uch asosiy turga bo'linadi:

Bosqichlar	Bajariladigan ishlarning mazmuni
1 - tur	Mahsulot innovatsiyasi - korxona mahsulotini sotish darajasi imkoniyatini yangilash jarayonini namoyon etadi.
2 - tur	Texnologiya innovatsiyasi - ishlab chiqarish imkoniyati (potentsial) yangilash jarayonidir
3 - tur	Ijtimoiy innovatsiyalar korxonaning gumanitar doirasini reja asosida yaxshilash jarayonini namoyon etadi.

20-mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

T-sxemadan foydalanib quyidagi savollardan nomoddiy aktivlarning turlari va ularni tarkibini yozib chiqing.

O'zbekistonda nomoddiy aktivlarning rivojlanish ahvoli qanday?

Nomoddiy aktivlarga izoh bering?

To'g'risi	Noto'g'risi
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Nomoddiy aktiv deb e'tirof etish uchun mulk obyekti quyidagi shartlarga javob berishi talab etiladi.

Nomoddiy aktiv deb e'tirof etish uchun mulk obyekti quyidagi shartlarga javob berishi talab etiladi.	-	?

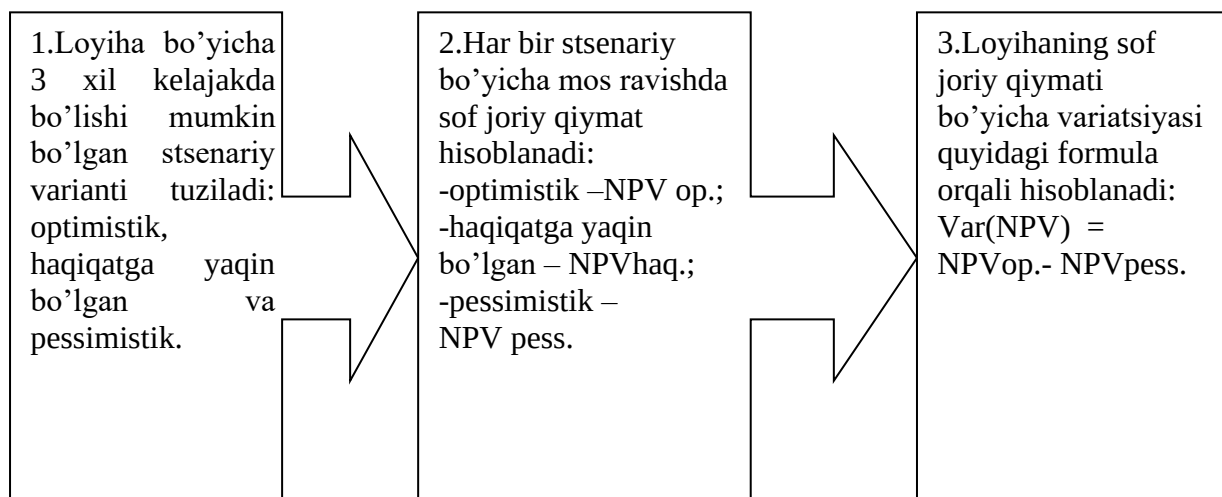
Nomoddiy aktivlar tarkibida “gudvill” qanday baholanadi?

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

Investitsiya risklarini boshqarish bosqichlari	
1) Risk omilini aniqlash deganda tushuniladi.	4) Riskni oldini olish va nazorat qilish bosqichida tadbirlar amalga oshiriladi.
2) Risk omilini tahlil qilish va baholash – ikki guruxga bo’linadi: –Risklarni baholash – risk turlarini, uni vujudga keltiruvchi omillarni va risklarni pasaytirish bo’yicha tashkiliy chora-tadbirlarni aniqlash maqsadini ko’zlaydi. –Risklarni baholash – loyiha risklarini sondagi ifodasini loyiha ko’rsatkichlari orqali hisoblash, risklarning paydo bo’lish ehtimolligini va risklarning loyihaga ta’sirini aniqlash tushuniladi.	5) Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo’llash. Risklarni boshqarishdagi asosiy yo’llar quyidagilar:
3) Risklarni pasaytirish bo’yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish – tushuniladi.	6) Natijalarni baholash –

Risk - bu bashorat qilinayotgan loyihani amalga oshirishda xaqiqiy sharoitlardan ozgina chekinilganda daromadlarni ololmaslik yoki zararlarining paydo bo'lib qolish ehtimolidir. Risk kutilishi mumkin bulgan xatar bo'lib, investitsiyadan mo'ljallangan foydani olish jarayoniga xos bo'lgan umidsizlikdir.

Barqarorlikni tekshirish usulini amalga oshirish ketma-ketligi.

Loyiha barqarorligini tekshirish usulida investitsiya loyihasini amalga oshirish shart-sharoitlari turlicha o'zgartirilganda, ya'ni loyiha stsenariysi turlicha o'zgartirilganda, loyihani amalga oshirish mexanizmi qanday ishlashi va bunda loyihadan kutilayotgan foyda, zararlar va samaradorlik ko'rsatkichining qanday bo'lishi tadqiq qilinadi.

«Stol atrofida» muloqat mashg'uloti uchun savollar

1. Investitsiya risklari nimani anglatadi?
2. Investitsiya risklarining qanday turlarini bilasiz?
3. Investitsiya risklarini baholashda investitsiya loyixasining ahamiyati nimalardan iborat?

Baholash mezonlari

Esse bo'yicha baholash (0,3 ball) va gurux ishi bo'yicha (0,5 balla). Amaliyot mashg'uloti bo'yicha maksimal baho – 1,5 ball: 1,5 ball – «a'lo»; 1 ball – «yaxshi»; 0,7 – «qoniqarli».

Savol va gurux raqami	To'liq javob berish bo'yicha (0,5 ball)	Boshqa savollar bo'yicha (0,2 ball)	Qo'shimcha (0,2 ball)	Ko'rgazma (sxema, jadval va boshqalar.) (0,1 ball)	Jami ball (1,5 ball)
1					
2					

MUSTAQIL TA'LIM BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMA

I. Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ta'limni tashkil etishning mazmuni: Mustaqil ta'limni tashkil etish jarayonida talabalar mavzuga oid darsliklardan foydalanish tavsiya etiladi. Mavzuni yoritish jarayonida investitsiya jarayonlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni o'rganishga alohida ahamiyat qaratish lozim. Bunda O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasi Qarorlarining asosiy mazmuni talabalarga etkazilishi, ularning mavzuga oid qismlaridan ko'chirmalar tarqatma material sifatida o'rganilishi tavsiya etiladi. Qonun hujjatlarini o'rganishda axborot tizimlaridan foydalanish mumkin. Internet saytlari ma'lumotlaridan samarali foydalanish, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ishlar, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi va ularning rasmiy saytlaridan yangi ma'lumotlarni olib foydalanish lozim. Mustaqil ta'limni amalga oshirishda yo'nalishlar bo'yicha har bir mavzuni bajarish muddati va ularga berilgan soat alohida belgilanadi.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli bo'lib, quyidagilar hisoblanadi: konspekt qilish, doklad yozish, referat yozish, test tuzish, tayanch iboralarni o'rganish, amaliy materiallar (jadval, grafik, chizma, sxemalar) tayyorlash.

Bundan tashqari, fan mazmunini boyitish va uning ma'lumotlarini yangilab borishda axborot resurslaridan foydalanishni yo'lga qo'yish; fanning mazmunini yanada takomillashtirish maqsadida tavsiya etilgan chet el adabiyotlari ma'lumotlarini tarjima qilish va fanga tatbiq etish; talabalar fanni mukammal o'zlashtirish maqsadida mazkur fanga oid muammolarni hal qilish yo'llarini izlab topish va muammolarni maqolalar orqali yoritishlar ham kiradi.

Ushbu ko'rsatmada konspekt qilish, doklad yozish, referat yozish, amaliy materiallar (jadval, grafik, chizma, sxemalar) tayyorlashlar tartibi keltiriladi.

II. Mustaqil ta'lim mavzulari

Tavsiya etilayotgan mustaqil ta'lim mavzularining namunaviy ro'yxati:

1. Investitsiya va jamg'arma o'rtasidagi bog'liqlik.
2. Investitsiyalash maqsadlari va bosqichlari
3. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiya faoliyatining mikro va makroiqtisodiy ahamiyati
4. Intellektual investitsiyalarning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyati
5. Investitsiya faoliyatining ishtirokchilari, obyekti va subyektlari
6. Davlat investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari
7. Investitsiya faoliyati va infratuzilma
8. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishning muhim shart-sharoitlari
9. Investitsiya faoliyati rivojlanishining huquqiy asoslari
10. Investitsiya faoliyatini tartibga solishning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyati
11. Iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlariga investitsiyalarni yo'naltirish
12. O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning ahamiyati
13. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda xalqaro moliya institutlarining o'rni va ahamiyati
14. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishdagi o'rni
15. Markazlashtirilgan investitsiyalar hisobiga amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining o'ziga xos xususiyatlari
16. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tarkibida byudjet mablag'larining o'rni va ahamiyati
17. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi qo'shma korxonalar faoliyati samaradorligini ta'minlash
18. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlashning o'ziga xos xususiyatlari.

19. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishga foiz siyosatining ta'siri
20. O'zbekistonda yirik investitsiya loyihalarini sinditsiyali kreditlashni rivojlantirish muammolari.
21. Investitsiya faoliyatini jonlantirishga kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ta'siri
22. Investitsiyalarni jalb etishning jahon tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari.
23. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar
24. Investitsiyani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari.
25. Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga investitsiya jalb qilishni rivojlantirish.
26. Globalizatsiya jarayonlarining investitsiyani rivojlantirishga ta'siri.
27. Investitsiyalarning samaradorligiga inflyatsiya indeksining ta'siri
28. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishga soliq siyosatining ta'siri
29. Investitsiya loyihalarini amalga oshirishda risklarni sug'urtalash.
30. Milliy iqtisodiyot taraqqiyotini ta'minlashda investitsiya loyihalarining o'rni va ahamiyati
31. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning usullari
32. Investitsiya loyihalarini amalga oshirishda risklar va ularni boshqarish.
33. Investitsiya loyihalarini amalga oshirishda tenderlarni tashkil etish.
34. Investitsiyada lizing kreditidan foydalanish masalalari.
35. Investitsiya qarorlarini qabul qilishga nominal va real foiz stavkalarining ta'siri
36. Markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalar
37. Investitsiya loyihalarining sezgirligini tahlil qilish va baholash.
38. Investitsiya loyihalarida marketing tahlilining o'rni va ahamiyati.
39. Investitsiya loyihalarining samaradorligini diskontlash usullari asosida baholash.
40. Loyihalarning jalb etuvchanligini baholash usullari.
41. Investitsiyalarni diskontlash kontseptsiyasi asosida baholashning afzalliklari
42. O'zaro ziddiyatli va raqobatbardosh investitsiya loyihalari tahlili.
43. Qarz oluvchi faoliyatini moliyaviy tahlil qilish.
44. Investitsiya loyihalarining "Zararsizlik nuqtasi" tahlili.
45. Inflyatsiya jarayonlarining investitsiya loyihalarini baholashga ta'siri.
46. Qarz oluvchining likvidliligi va kreditga layoqatliligini tahlil qilish va baholash.
47. Risk sharoitida investitsiya loyihalari tahlili.
48. Investitsiya loyihalari samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar tahlili.
49. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari qiymatini baholash.
50. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholash usullari.
51. Investitsiya loyihalariga ta'sir etuvchi risklarni pasaytirish chora-tadbirlari.
52. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari va uni optimallashtirish masalalari.
53. Xorijiy kreditlar hisobiga loyihalarni moliyalashtirish tartibi.
54. Xalqaro moliyaviy institutlarining kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalari moliyalashtirish.
55. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YeTTB) va uning kredit liniyasi hisobiga loyihalarni moliyalashtirish xususiyatlari.
56. Osiyo taraqqiyot banki (OTB) va uning loyihalarni kreditlash mezonlari.
57. Investitsiya loyihalarni uzoq muddatli kreditlashning o'ziga xos xususiyatlari.
58. Investitsiya loyihalarini texnik-iqtisodiy asosnomasini (TIA) tuzishning o'ziga xos xususiyatlari.
59. Islom taraqqiyot banki mablag'lari hisobidan loyihalarni moliyalashtirish xususiyatlari.
60. Qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish xususiyatlari.
61. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish masalalari.
62. Investitsiya loyihalari budjetdan moliyalashtirish mexanizmi.

63. Venchur kapitali hisobiga investitsiyalarni moliyalashtirish istiqbollari.
64. Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi va uni aniqlash yo'llari
65. Investitsiya loyihalarini markazlashmagan investitsiyalar hisobiga moliyalashtirish.
66. Iqtisodiyotning real sektor korxonalarini moliyalashtirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

III. Mustaqil ishning bajarilish tartibi

Talaba mustaqil ishini tashkil etishda talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish mumkin:

- fanning ayrim mavzularini o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, o'quv manbalari bilan ishlash;

- amaliy, seminar mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rib kelish;

- ma'lum mavzu bo'yicha referat tayyorlash;
- hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish;
- amaliyotdagi mavjud muammoning echimini topish, test, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash;

- ilmiy maqola, tezislar va ma'ruza tayyorlash;

- amaliy mazmundagi nostandart masalalarni echish va ijodiy ishlash va boshqalar.

Fan xususiyatidan kelib chiqqan holda talabalarga mustaqil ish uchun boshqa shakllardagi vazifalar ham topshirilishi mumkin. Talabalarga qaysi turdagi topshiriqlarni berish lozimligi o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Topshiriqlar puxta o'ylab ishlab chiqilgan va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarining auditoriya mashg'ulotlarida olgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va to'ldirishga xizmat qilishi kerak.

Mavzuni mustaqil o'zlashtirish. Fanning xususiyati, talabalarining bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o'quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim.

Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan foydalanib ushbu mavzuni konspektlashtiradilar, tayanch iboralarning mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda (o'zlashtirish qiyin bo'lsa, savollar paydo bo'lsa, adabiyotlar etishmasa, mavzuni tizimli bayon eta olmasa va h.k.) o'qituvchidan maslahatlar oladilar.

Mustaqil o'zlashtirilgan mavzu bo'yicha tayyorlangan matn kafedrada himoya qilinadi.

Referat tayyorlash. Talabaga qiyinchilik darajasi uning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyati va bilim darajasiga muvofiq bo'lgan biror mavzu bo'yicha referat tayyorlash topshiriladi. Bunda talaba asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha adabiyotlardan (monografiyalar, ilmiy, uslubiy maqolalar, internetdan olingan ma'lumotlar, elektron kutubxona materiallari va h.k.) foydalanib materiallar yig'adi, taxlil qiladi, tizimga soladi va mavzu bo'yicha imkon darajasida to'liq, keng ma'lumot berishga harakat qiladi. Zarur hollarda o'qituvchidan maslahat va ko'rsatmalar oladi. Yakunlangan referat kafedrada ekspertlar ishtirokida himoya qilinadi.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash. Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirish uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar (jadvallar, chizmalar, rasmlar, grafiklar, namunalar, va h.k.) tayyorlash topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga topshirish ham mumkin. Talaba ko'rgazmali materiallardan foydalanish bo'yicha yozma ravishda tavsiyalar tayyorlaydi va kafedrada himoya qiladi.

Mavzu bo'yicha testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash. Talabaga muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish topshiriladi. Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun-qoidalari, qanday maqsad ko'zda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali momentlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riq beriladi. Maslahat soatlari paytlarida bajarilgan ishlarning qo'yilgan vazifa va talablarga javob berish darajasi nazorat qilinadi (qayta ishlab kelish, aniqlashtirish yoki to'ldirish taklif etilishi mumkin). Test, savol va topshiriqlar majmuasi kafedrada ekspertlar ishtirokida himoya qilinadi.

Ilmiy maqola, tezislar va ma'ruzalar tayyorlash. Talabaga biron bir mavzu bo'yicha (mavzuni talabning o'zi tanlashi ham mumkin) ilmiy (referativ) harakterda maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshirilishi mumkin. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tadqiqot ishlari, dissertatsiyalar, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi, taxlil qiladi, zarurlarini ajratib olib, tartibga soladi, shaxsiy tajribasi va bilimi, ilmiy natijalariga asoslangan holda qo'shimchalar, izohlar kiritadi, o'z nuqtai-nazarini bayon etadi va asoslaydi. Bunda talaba o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi. Tayyorlangan maqola, tezis yoki ma'ruza kafedrada himoya qilinadi.

Amaliy mazmundagi nostandart masalalarni yechish va ijodiy ishlash. Bir mavzu yoki bo'lim bo'yicha nostandart, alohida yondashish talab qilinadigan, nazariy ahamiyatga ega bo'lgan amaliy topshiriqlar, ijodiy yondashish talab qilinadigan ilmiy-ijodiy vazifalar, modellar, maketlar, namunalar yaratish vazifasi topshirilishi mumkin. Amaliy topshiriqlar masalani hal qilishning optimal variantlarini izlashga va topishga qaratilgan bo'lishi kerak. Talabning qiziqish va qobiliyatiga qarab, unga ilmiy xarakterdagi topshiriqlar berish, o'qituvchi bilan hamkorlikda ilmiy maqolalar tayyorlash va chop ettirish mumkin.

“INVESTITSIIYA VA INNOVATSIYALAR” FANIDAN MUSTAQIL TA’LIM MASHG’ULOTLARI

1-Mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

Investitsiya milliy iqtisodiyotda nisbatan yangi termin hisoblanadi. Investitsiya – iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida o’z mamlakatida yoki xorijda turli tarmoqlarga, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga, innovatsiya, tadbirkorlik loyihalariga uzoq muddatli kapital kiritish (qo’yish)dir. An’anaviy tarzda investitsiya deganda kelgusida ko’zda tutilgan daromadlarni olish maqsadida hozirda aniq iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish tushuniladi. Investitsiya mohiyatini tavsiflashdagi bunday yondashuvga milliy, shu bilan birga, xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda birlamchi e’tibor beriladi.

Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va mazmuni to’g’risida iqtisodchi-olimlar o’rtasida xilma-xil qarashlar va fikrlar mavjud. Bu so’zning ham keng ma’nosidan, ham tor ma’nosidan foydalanish mumkin. «Investitsiya» tushunchasining ma’no-mazmuniga hozirgacha yakuniy bir ta’rif berilmagan va iqtisodiy fanning turli sohalarida investitsiyaning maqsadi, vazifalari, manbasi, mablag’ kiritish sohalari va obyektlarining xususiyatlaridan kelib chiqib turlicha ta’rif berilmoqda.

Mustaqil topshiriq

1. “Investitsiya” tushunchasiga turli iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan fikrlarni o’rganing va tahlil qiling.

Respublikamiz va xorijiy mamlakatlar qonunchiligida “investitsiya” tushunchasiga berilgan ta’riflarni o’rganib, tegishli xulosalarni shakllantiring.

2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Investitsiya jarayonlarida investitsiyalash obyektlarini to’g’ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Qo’yilish obyektiga ko’ra investitsiyalar ikkiga bo’linadi: real va moliyaviy investitsiyalarga ajratiladi.

Real investitsiyalar (kapital qo’yilmalar) – pul mablag’larini korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga sarflanishidan iborat.

Moliyaviy investitsiyalar pul mablag’larini moliyaviy aktivlarga sarflashdir.

1-topshiriq

Quyidagi jadvalda keltirilgan tadbirlar investitsiyaning qaysi turiga kirishini aniqlang.

Tadbirlar	Moddiy aktivga yo’naltirilgan investitsiyalar	Nomoddiy aktivga yo’naltirilgan investitsiyalar	Moliyaviy aktivga yo’naltirilgan investitsiyalar
Korxona ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun uskuna sotib oldi			
Investor bankning jamg’arma depozit hisobraqamiga mablag’ joylashtirdi			
Korxona eskirgan uskunalarini zamonaviy texnika-			

texnologiyalarga almashtirdi			
Firma kontsessiya oldi			
Kompaniya tovarlarini sotish uchun mas'uliyati cheklangan jamiyat tashkil etdi			
Kompaniya ishlab chiqarilayotgan mahsulotlari uchun xom ashyo sotib oldi			
Investor korxona obligatsiyalarini sotib oldi			
Kompaniya tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini o'tkazdi			
Korxona ilmiy texnik salohiyatni kengaytirishga mablag' sarfladi			

2-topshiriq

Real va moliyaviy investitsiyalarning o'zaro bog'liqligini misollar yordamida asoslang.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

Investitsiyalarni amalga oshirish shakllari quyidagilardan iborat:

- yuridik shaxslarni tashkil etish yoki ularning ustav fondlarida (ustav kapitallarida) ulushli ishtirok etish, shu jumladan mol-mulk va aktsiyalar olish;
- O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qimmatli qog'ozlarni, shu jumladan qarz majburiyatlarini olish;
- kontsessiyalarni, shu jumladan tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo'lgan kontsessiyalarni olish;
- qonun hujjatlariga muvofiq mulk huquqini, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga, shuningdek savdo obyektlari va xizmat ko'rsatish sohasi obyektlariga, ular joylashgan er uchastkalari bilan birga, mulk huquqini olish;
- yerga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish hamda ulardan foydalanish (shu jumladan ijara asosida) huquqini olish.

Yuridik shaxslar tashkil etish investitsiyalarni amalga oshirishning bir shakli hisoblanadi.

Quyidagi qonun hujjatlarni o'rganish asosida xo'jalik yurituvchi subyektlarning tashkiliy-huquqiy shakllarini turli belgilari bo'yicha tahlil eting va jadvalni to'ldiring.

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "AKSIYADORLIK JAMIYATLARI VA AKSIYADORLARNING HUQUQLARINI HIMOYA QILISH TO'G'RISIDA" GI QONUNI(1996 YIL 26 APRELD A QABUL QILINGAN)
2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "XO'JALIK SHIRKATLARI TO'G'RISIDA" GI QONUNI (2001 YIL 6 DEKABR,308-II-SON)
3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "XUSUSIY KORXONA TO'G'RISIDA" GI QONUNI (2003 YIL 11 DEKABR,558-II-SON)

4. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "OILAVIY TADBIRKORLIK TO'G'RISIDA" GI QONUNI 2012 YIL 26 APREL, O'RQ-327-SON
5. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "MAS'ULIYATI CHEKLANGAN HAMDA QO'SHIMCHA MAS'ULIYATLI JAMIYATLAR TO'G'RISIDA" GI QONUNI. 2001 YIL 6 DEKABR, 310-II-SON
6. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "DEHQON XO'JALIGI TO'G'RISIDA" GI QONUNI. 1998 YIL 30 APREL, 604-I-SON
7. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "FERMER XO'JALIGI TO'G'RISIDA" GI QONUNI.

	Xususiy korxona	Mas'uliyati cheklangan va qo'shimcha mas'uliyatli korxona	Aksionerlik jamiyati	Xo'jalik shirkati	Oilaviy korxona	Fermer xo'jaligi
Ta'rif						
Tashkil etish tartibi						
Nomlanishi						
Ishtirokchilarning javobgarligi						
Ustav kapitalining minimal miqdori						
Ta'sis hujjati						
Ishtirokchilar tarkibi						
Ishtirokchilarning maksimal miqdori						

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish qator ijobiy samaralar keltiradi. Xususan, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish raqobatbardosh mahsulotlarga, zamonaviy ishlab chiqarishga yuzma-yuz kelish, talabga muvofiq sifatli va arzon mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatidir. Xorijiy sarmoyadorlar bilan amaliy hamkorlik o'rnatish orqali jahon amaliyotida mavjud bo'lgan imkoniyatlardan foydalanish asosida quyidagi samarlarga erishish mumkin bo'ladi:

- eng zamonaviy texnologiyalarga ega bo'lgan ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) faoliyatini yo'lga qo'yish;
- yangi texnologiya, zamonaviy jihozlarni, yuqori unumli uskunalarni qo'lga kiritish;
- yangi ish joylarini tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash;
- ixcham, amalga oshirilgan xarajatlarni tez sur'atlar bilan qoplaydigan, yuqori samara beradigan korxonalarni qurish;
- zamon darajasida yuqori mehnat unumdorligiga erishish, mahsulot tannarxini pasaytirish, o'z manfaatlariga erishish;
- qo'shma korxonalar tuzish, ilg'or tajribaga ega bo'lish, boshqaruvni, raqobatni to'g'ri yo'lga qo'yish;
- bozor talabini qoniqtiradigan mahsulot (xizmatlarni) etishtirish;
- ishlab chiqarilgan mahsulot sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan qilib etkazish;
- tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish va uni yanada kengaytirish imkoniyatlarini qo'lga kiritish;

- jahon bozorida o'zining mustahkam mavqeni egallash;
- daromadni ko'paytirish, yuqori samaraga erishish, sarf etilgan mablag'larni hech qanday talofat va yo'qotishlarsiz tez fursatda qoplash;
- mamlakat eksport imkoniyatlarini kengaytirish va jahon bozorida «qattiq» valyuta ishlab topishni o'rganish;
- mamlakat xazinasini to'ldirish;
- ichki, tashqi bozorda olib chiqiladigan mahsulotlar (ish, xizmat)ga bo'lgan talabni qondirish;
- milliy va jahon iqtisodiyoti ravnaqi va jamiyat farovonligini oshirish.

Ushbu ro'yxatni yanada davom ettirish mumkin, chunki xorijiy sheriklar bilan hamkorlik o'rnatish, ular bilan qo'shma faoliyat olib borish milliy iqtisodiyotimizda tub tuzilmaviy o'zgarishlarga olib keladi, mamlakat qudratini yanada oshirib, milliy valyuta mavqeini mustahkamlaydi, aholi farovonligini ta'minlaydi, turmush tarzini yaxshilaydi.

Topshiriq

1. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilish shakllarini o'rganing va ularning har biri bo'yicha respublikamizda faoliyat yuritayotgan korxonalardan misol keltiring.

2. Respublikamizda xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillari o'rganing.

Dunyoga mashhur transmilliy korporatsiyalarning o'ntasini tanlang, ularning faoliyatini o'rganing va O'zbekiston bilan hamkorligini tahlil qiling.

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Nomi	Maqsadi	Vazifalari	Kreditlash foizlari va ta'minot shakllari	Kreditlash yo'nalishlari
Xalqaro valyuta fondi				
Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki				
Xalqaro moliya korporatsiyasi				
Xalqaro taraqqiyot assotsiyasi				
Osiyo taraqqiyot banki				
Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki				
Islom taraqqiyot banki				

Jahon moliyaviy resurslar bozorini barqarorlashtirish va kapital harakatini rag'batlantirish maqsadida ko'psonli moliya-kredit institutlari tashkil etilgan. Bular qatoriga Xalqaro valyuta fondi (XVF) Umumjahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YeTTB), Islom taraqqiyot banki

(ITB), Osiyo taraqqiyot banki (OTB) Xalqaro Hisob kitoblar banki (XHB) va boshqalarni kiritish mumkin.

Oxirgi o'n besh yilliklarda xalqaro moliya-kredit institutlari kredit operatsiya turlarini kengaytirish va jahon ssuda bozorlaridan qarz olish hajmini oshirish hisobidan kreditlash miqdorini ko'paytirmoqdalar.

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash va jahon xo'jalik tizimiga chuqurroq integratsiyalashish o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda jahonda EIZning 30 ga yaqin turlari mavjud.

Topshiriq

1. O'zbekistonda tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarini o'rganing va quyidagi jadvalni to'ldiring.

Nomi	Tashkil etishning huquqiy asoslari	Tashkil etilish maqsadi va erkin iqtisodiy zonaning turi	Soliq imtiyozlari	Bojxona imtiyozlari	Boshqa engilliklar

2. Kamida o'nta Offshor zonalarini o'rganing va ularning farqli jihatlarini tahlil qiling.

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'rni va ahamiyati

1. "Mexanika" MChJ korxonasining faoliyati haqida ma'lumot.

Mazkur «Mexanika» mas'uliyati cheklangan jamiyati 2011 yildan OAJ «Mexanika» dan MChJ «Mexanika» bo'lib qayta tashkil etildi.

MChJ «Mexanika» «O'zqurilishmateriallari» aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kirgan bo'lib, 1947 yilda tashkil topgan.

MChJ «Mexanika» AK «O'zqurilishmateriallari» tarkibidagi zavodlarga ishlab chiqarish uskunolari va ularga ehtiyot qismlarini ishlab chiqaradi. O'zining faoliyati davomida zavod qishloq xo'jaliklari uchun kultivatorlar, ventilyatorlar ishlab chiqib, shu bilan birga respublikamizni agrosanoat tarmog'ini rivojlanishi uchun salmoqli hissa qo'shgan.

MChJ «Mexanika» ta'sischilari MChJ «TRANS INVEST» (Rossiya) -88,2 %; jismoniy shaxslar- 11,8 % .

MChJ «Mexanika» AK «O'zqurilishmateriallari» tarkibidagi korxonalarga standart va nostandart ehtiyot qismlar ishlab chiqarib, XX asrning 60-70 yillarda g'isht zavodlar uchun ko'tarma kranlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan. 70-yillarga kelib ehtiyot qismlarni ishlab chiqarish bir necha darajaga oshgan. Zavod hozirgi bozor raqobati kuchaygan va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida Rossiya va boshqa chet el mamlakatlaridan keladigan qurilish

uskunalarni o'zida ishlab chiqarib, buning hisobiga respublikamizda valyuta mablag'lari tejalib qolinmoqda.

2. «Mexanika» korxonasining moliyaviy natijalari va investitsion majburiyatlari.

«Mexanika» MChJ korxonasi har xil turdagi plastin tsep, transportyorlar, g'isht, tsement va marmar zavodlari uchun ehtiyot qismlarni ishlab chiqarish, g'isht zavodlari uchun quritish aravalarini yarim-tayyor oziq-ovqat, un va ayrim oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash hamda yarim-tayyor un mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi.

Korxona un va ayrim oziq-ovqat mahsulotlarini 20 turdan ortiq turini ishlab chiqaradi.

Marketingni boshqarish strategiyalarida iste'molchilar xatti-harakatini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Yarim tayyor oziq-ovqat mahsulotlari bozori kon'yunkturasi va undagi iste'molchilarining xatti-harakatini o'rganish shu xulosaga olib keladiki, iste'mol bozori yarim-tayyor oziq-ovqat mahsulotlari mahsulotlariga to'yinmagan, ularni iste'molchilarga o'z vaqtida samarali etkazib berish tashkil etilmagan, bunga tizimli yondashuv amalga oshirilmagan, ishlab chiqarilayotgan mahsulot assortimenti keng emas, iste'molchilar mahsulotlarning iste'mol qiymati bilan bog'liq bir qancha sifat tavsiflariga yuqori talab qo'ymoqdalar.

Har bir korxona o'z mijozlarini tahlil qilish yo'li bilan, oldiga qo'yilgan maqsadlardan kelib chiqqan holda mijozlar bozorining iste'mol bozori, ishlab chiqarish bozori, vositachi savdogarlar bozori, davlat muassasalari bozori va xalqaro bozor kabi turlaridan qaysi birida faoliyat yuritishni hal qilishi lozim. Yarim-tayyor qurilish materiallari ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi korxonalar faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi paytda ular qoidaga ko'ra raqobatchilar faoliyati tahlili bilan shug'ullanmaydilar.

Xorijiy investorlarni jalb qilishning ahamiyatini, dolzarb mavzu ekanligini amalga oshirish bozorda raqobatchilarning egallab turgan o'rni va ularning ahvolini aniqlash juda muhim.

«Mexanika» MChJning 2015 yilda mahsulot ishlab chiqarish hajmi o'tgan 2014 yilga nisbatan 29 % ga oshgan.

1- jadval

«Mexanika» korxonasida ishlab chiqarilgan mahsulot haqida ma'lumot (ming so'm)

Mahsulot nomi	2014 yil	2015 yil	2015 yil 2014 yilga nisbatan, %
Ehtiyot qismlar	163452	174935	107,0
Lotok v-650 K 1825	24060	33256	138,2
Plastin tsep V=650 1825	12780	18458	144,4
Telejka SM 1158	6600	9852	149,3
Rolik	15840	21581	136,2
Temir quti	4500	12920	-
Temir barabanlar	132205	185328	140,1
Kucherenko yarim avtomati	12000	29000	241,6
Ventilyatorlar	26520	26717	100,7
G'ishtga shakl beruvchi shtamp	-	1724	100,0
Rolik	1540	1779	115,5
Temir darvoza	6455	8100	125,5
Jami:	405952	523650	128,9

Manba: «Mexanika» MChJ korxonasining 2015 yil hisobot materiallari.

**«Mexanika» korxonasini moliyaviy natijalari to'g'risida ma'lumot
(ming so'm)**

Ko'rsatkichlar	2014 yil	2015 yil	2015 yil 2014 yilga nisbatan, %
Mahsulotlarni sotishdan sof tushum	529096	467313	88,3
Sotilgan mahsulotlar tannarxi	372633	311147	83,5
Yalpi foyda	156463	156166	99,8
Davr xarajatlari	154596	172743	111,7
Boshqa tushumlar	45472	57693	126,8
Yagona soliq to'lovi	47348	41118	87,0
Sof tushum	3972	4368	109,9

Manba: «Mexanika» MChJ korxonasining 2015 yil hisobot materiallari.

Moliyaviy iqtisodiy inqiroz sharoitida korxona yangi mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, avvalambor korxonaning investorlari tomonidan investitsiya majburiyatlarini amalga oshirish. Korxonaga yangi texnologiyalar o'rnatib, korxonani ishlab chiqarish hajmini oshirish istiqboldagi strategik variantini ishlab chiqishda raqobatbardoshligini baholash katta ahamiyat kasb etadi..

O'zining zaif tomonlarini aniqlab, har bir korxona o'zini ushbu jihatlar bo'yicha himoyalash strategiyasini ishlab chiqishlari hamda o'zining kuchli tomonlarini yanada kuchaytirmog'i lozim bo'ladi. Amaliyotda avvalo, tovarni o'rganish uning hayotiy tsiklliligini o'rganishga tayaniladi. Ma'lumki, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mavjud material, moliyaviy va mehnat resurslaridan qay darajada foydalanishga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'ladi. Ana shularni hisobga olgan holda shuni aytish mumkinki, korxonada oxirgi davrda faoliyatini boshqarish bo'yicha aniq strategiya ishlab chiqish zarurati paydo bo'ldi. Chunki aniq belgilangan maqsad sari harakatlanishini ta'minlovchi strategiya ishlab chiqilishi va amalda qo'llanishi ayni muddaodir.

Talabalar uchun topshiriq

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqing.

Talabalar uchun uslubiy ko'rsatmalar

Muammo:

«Mexanika» korxonasi investitsiya siyosatini boshqarish strategiyasini ishlab chiqish.

Vazifalar:

- «Mexanika» korxonasi faoliyatini o'rganish va tahlil etish.
- «Mexanika» korxonasining investitsiya faoliyatini o'rganish.
- Bozorda «Mexanika» korxonasi tovarlarini joylashtirish va tovarlar assortiment siyosatini o'rganib chiqish.
- Korxonani investitsiya siyosatini o'rganib, kelajakdagi strategiyasini ishlab chiqish va tovarlar modifikatsiyasini, hamda yangi tovar ishlab chiqish g'oyalarni o'rganib chiqish.
- Korxonaning raqobatbardoshlik strategiyasini aniqlash.
- «Mexanika» korxonasining investitsiya siyosatini boshqarish strategiyasini ishlab chiqish.

Yechish algoritmi:

1. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar aynan qanday ehtiyojlarni qondirishini aniqlash va tahlil qilish.
2. «Mexanika» korxonasining investitsiya salohiyatini aniqlash.
3. «Mexanika» korxonasining istiqboldagi strategik variantini ishlab chiqish. Raqobatbardoshlikni baholash.
4. Korxona investitsiya siyosatini boshqarish strategiyasini ishlab chiqiladi.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'рни

Xorijiy investitsiyalarning muvaffaqiyatli jalb qilinishi uch guruh omillarga bog'liq bo'ladi. Birinchidan, investitsiya quvvatini mavjudligi. Uni tabiiy, mehnat zahiralari, shuningdek ishlab chiqarish, iste'mol, moliyaviy, innovatsiya, institutsional va infratuzilmaviy quvvatlar tashkil qiladi. Ikkinchidan, mavjud investitsiya sharoitlari muhim ahamiyatga egadir. Bularga: umumiy iqtisodiy, bozor me'yoriy-huquqiy, axborot bilan ta'minlash, ekologik, ijtimoiy, etnografik va ijtimoiy madaniy sharoitlar kiradi. Uchinchidan, investitsiya tavakkalchiligi (riski) omillaridir. Ular xorijiy investorlarning investitsiya quvvati va investitsiya sharoitlarining qulay afzalliklaridan foydalanish bo'yicha vazifalariga qarama-qarshi turadi.

Topshiriq

1. O'zbekiston iqtisodiyoti uchun quyidagi omillarni aniqlang.

Investitsiya salohiyati	Investitsiya shart-sharoitlari	Investitsiya risklari

2. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tartibga solish bo'yicha xorij tajribasini o'rganing va O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlarini aniqlang.

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

1. Quyidagi keltirilgan jadval ma'lumotlarini to'ldirib, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari bo'yicha xulosani shakllantiring.

Ko'rsatkichlar	2014 y.		2015 y.		O'zgarishi	
	mln.doll.	%	mln.doll.	%	mln.doll.	%
Jami investitsiyalar, shundan	1195,54	100	1346,09	100		
- yangi qurilishga	518,71					
- modernizatsiya va qayta tiklashga				46,6		

2. Kapital qurilishni tashkil etishning pudrat va xo'jalik usullarining afzallik va kamchiliklarini ko'rsating.

Kapital qurilish usullari	Afzalliklari	Kamchiliklari
1. Pudrat usuli		
2. Xo'jalik usuli		

10-mavzu: Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

2013-2016 yillar uchun Davlat Investitsiya Dasturining moliyalashtirish manbalari qiymati quyidagi jadvalda berilgan .

mln. so'mda

	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2016 yil
Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	2 069 185	3 524 824	3 236 108	4 006 580
Budjet mablag'lari	950 000	1 059 254,4	1 300 000	1 500 000
Respublika yo'l fondi	609 800	680 796	921 572	976 200
Korxona mablag'lari	7 536 261	6 835 725	8 150 655	8 556 532
Ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini tiklash, kapital ta'mirlash va jihozlash fondi	162 104	545 836	623 500	729 472
Aholi mablag'lari	2 584 800	3 237 604	4 481 988	5 720 330
Oliy ta'lim muassasalarini texnik material ba'zasini ta'mirlash fondi	162104	46 997,6	113 435	173 394
To'g'ridan – to'g'ri investitsiyalar va kreditlar(so'mdagi ekvivalenti)	3 835 190	4 340 656	4 563 159	6 172 998
ATB "Qishloq qurilish bank"ning namunali loyihalar bo'yicha imtiyozli kreditlari	196 289	222 070	426300	825 800
O'zbekiston Respublikasi tiklanish va taraqqiyot fondi(so'mdagi ekvivalenti)	1 353 527	1 432 400	1 623 833	1 981 958
Hukumat kafolati ostidagi xorijiy investitsiyalar va kreditlar(so'mdagi ekvivalenti)	1 376 130	1 701 901	1 750 783	2 808 410
qishloq joylarda namunaviy loyihalar asosida uy-joy qurilishiga(so'mdagi ekvivalenti)	171 750	301 564	250 560	231 240
Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash fondi	105 000	115 560	131 000	156 600
- Bolalar sportini rivojlantirish fondi	139 930	158 147	218 243	222 300

Jadval ma'lumotlari asosida quyidagilarni aniqlang :

1. Markazlashtirilgan investitsiyalar qiymatini;
2. Markazlashmagan investitsiyalar qiymatini;
3. Jami moliyalashtirish manbalarida markazlashtirilgan investitsiyalar ulushini;

4. Jami moliyalashtirish manbalarida markazlashmagan investitsiyalar ulushini;
5. Jami manbalarning yillar bo'yicha o'zgarish dinamikasini.

11- mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Korxona yangi texnologiya sotib olishga oid investitsiya loyihasini amalga oshirishni rejalashtirmoqda:

- uskuna qiymati – 200 mln.so'mga teng;
- ekspluatatsiya muddati – 5 yil;
- uskunaning eskirish qiymati to'g'ri chiziqli amortizatsiya hisoblash usuli yordamida aniqlanadi.
- ushbu uskunaning likvidatsion qiymati uning boshlang'ich qiymatining 10% ini tashkil etadi.

Mahsulot sotishdan tushadigan sof tushum prognoz ma'lumotlarga asosan, quyidagilarni tashkil etadi(mln.so'mda):

1-yil	136
2-yil	150
3-yil	168
4-yil	170
5-yil	165

Mahsulot ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlar (amortizatsiyasiz) quyidagicha: 1- yilda 69 mln.so'mga teng va qolgan yillarda har yili 3 % dan ortib boradi.

Korxona rahbariyati investitsiya loyihasini 30%ini o'z mablag'lari evaziga, qolgan qismini kredit evaziga moliyalashtirishni rejalashtirgan.

Kredit bahosi-18%, foiz to'lovlari va qarzning qaytarilishi har yarim yilda.

O'z mablag'larining "bahosi" – 19 %

Foyda solig'i – 16 %ga teng.

Yuqorida berilgan ma'lumotlardan foydalanib quyidagilarni aniqlang:

1. Investitsiya loyihasida ishtirok etayotgan uskunaning har yil uchun amortizatsiya summasini;
2. Har yil uchun sof foyda summasini;
3. Investitsiya loyihasi bo'yicha 5 yil uchun sof pul oqimini;
4. Kapitalning o'rtacha tortilgan qiymatini;
5. Sof joriy qiymatni;
6. Rentabellik indeksini;
7. Diskontlashtirilgan qoplash muddatini;
8. Foydaning ichki me'yorini.

Amalga oshirilgan hisob-kitoblar asosida investitsiya loyihasining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligiga baho bering va xulosa yozing.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

1. Quyidagi jadvalni mos tarzda to'ldiring.

Manbalarning nomlanishi	O'z mablag'lari	Qarz mablag'lari	Jalb qilingan manbalar
Korxona foydasi			
Bank krediti			
Xorijiy investitsiyalar			
Aksiyalarning chiqarilishi			

Obligatsiyalarning chiqarilishi			
Xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalari			
Korxonaning amortizatsiya ajratmalari			
Korxona zahira fondidagi mablag'lar			

2. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari boyicha xorij tajribasini o'rganing.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya bozorining ajralmas tarkibi hisoblangan qimmatli qog'ozlar bozori (QQB) mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. QQBning iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonidagi rolini oshirish mamlakatimiz oldida turgan ustuvor vazifalardan sanaladi. Ya'ni, uning iqtisodiyotdagi roli va ahamiyatini oshirish uchun quyidagi muammolar samarali echim topishiga erishish vazifalarini bevosita hal etish bilan bog'liq bo'ladi: investitsiyalarni faol jalb qilish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni rivojlantirish, inflyatsiyani pasaytirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Ushbu muammolarni hal etish QQBning raqobatbardoshligi, xavfsizligi, barqarorligi, likvidligi, investorlar uchun jozibadorligi va risksizligi darajasini ta'minlash bilan uzviy bog'liq bo'lib, turli tashqi va ichki omillar ta'sirini hisobga olish muhim hisoblanadi.

Topshiriq

1. O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozori rivojlanishini 2010-2017 yillar bo'yicha o'rganing va tahlil qiling.

2. O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan portfel investitsiyalarga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy omillarni o'rganing va tahlil qiling.

O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan portfel investitsiyalarga ta'sir qiluvchi omillar

Ijobiy omillar	Salbiy omillar

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

1. Quyidagi keltirilgan moddalar balansning qaysi bo'limiga kirishini aniqlang va jadvalda (+) belgisi bilan belgilang.

Moddalar	Majburiyatlar	O'z mablag'lari-ning manbasi	Uzoq muddatli aktivlar	Joriy aktivlar
Maqsadli tushumlar				
Debitor qarzdorlik				
Byudjetga soliqlar bo'yicha avans to'lovlari				
Ustav kapitali				
Sotib olingan xususiy aktsiyalar				
Qisqa muddatli bank				

kreditlari				
Ishlab chiqarish zahiralari				
Mehnatga haq to'lash bo'yicha qarz				
Qimmatli qog'ozlar				
Kassadagi pul mablag'lari				
Kapital qo'yilmalar				
Joriy majburiyatlar				
Kelgusi davr to'lovlari uchun zahiralari				
Taqsimlanmagan foyda				

2. Ixtiyoriy korxona balans ma'lumotlarini o'rgangan holda, korxonaning kreditga layoqatliligini asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qiling.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

1. Investitsiya xarajatlari oshishini korxona foydasiga ta'sirini tahlil qiling.

Korxonaning mahsulot sotishdan tushgan tushumi birinchi yili 11000 mln. so'mni tashkil etadi. Bunda o'zgaruvchan xarajatlar 9300 mln. so'mni, doimiy xarajatlari 1500 mln. so'mni tashkil etadi.

Ikkinchi yili tushum oshib, 12 000 mln. so'mga etadi.

- Korxona tushumini oshishiga qanday investitsiya xarajatlari ta'sir o'tkazgan?
- Bunda korxona foydasi qanchaga o'sgan?

Agar korxona uchinchi yili doimiy xarajatlarni 1 %ga oshirsa, bu korxona foydasiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

2. O'zbekiston Respublikasining lizing faoliyati bilan bog'liq me'yoriy-huquqiy asoslarini o'rganing.

3. Lizing faoliyati bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar faoliyatini tahlil qiling.

4. O'zbekistonda lizing faoliyatiga ta'sir etuvchi ijobiy va salbiy omillarni misollar orqali asoslang.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

1. Korxona holatini va uning investitsion qarori to'g'riligini tahlil qiling

Qo'shma korxonaning investitsion qaroriga ko'ra, birinchi yil bo'yicha daromad 12000 mln. AQSh dollarini tashkil etadi. Buning uchun o'zgaruvchan xarajatlar 10700 mln. AQSh dollarini va o'zgaruvchan xarajatlar 1100 mln. AQSh dollarini tashkil etishi kerak. Korxona ikkinchi yili mahsulot ishlab chiqarish hajmini 12 %ga oshirishni, boshqaruv kadrini ko'payishi munosabati bilan ish haqi xarajatlarini 7 %ga oshirishni rejalashtirmoqda. Korxona foydasini hisob kitob qilish orqali, shu yo'l bilan ishlab chiqarish hajmini oshirish samaralimi yoki yo'qligini aniqlang.

2. Berilgan sxemani O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalashda loyihaviy moliyalashtirishning o'rnini ko'rsatib, to'ldiring.

Loyihaviy moliyalashtirishning maqsadi:	Loyihaviy moliyalashtirishning vazifalari:	Loyihaviy moliyalashtirishning sabablari:
Loyihaviy moliyalashtirishning turlari		
Loyihaviy moliyalashtirishning iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi o'rni:		

17-mavzu: Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.

Masala. Korxona yangi texnologiya sotib olishga oid loyihani amalga oshirishni rejalashtirmoqda:

- texnologiya qiymati – 10 p.b. ga teng;
- ekspluatatsiya muddati – 5 yil;
- uskunalarning eskirish qiymati oddiy amortizatsiya hisoblash usuli yordamida aniqlanadi.

Mahsulot sotishdan tushadigan tushum prognoz ma'lumotlarga asosan, quyidagilarni tashkil etadi: 6,8; 7,5; 8,4; 8,0; 6,4 p.b. Mahsulot ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlar (amortizatsiyasiz) quyidagicha: 1-yilda 3,4 p.b. ga teng va qolgan yillarda har yili 3 % dan ortib boradi.

Foyda solig'i – 24 %.

Kapitalning "bahosi" – 19 % ga teng.

Korxona rahbariyati qoplanish muddati 3 yildan ortiq bo'lmagan loyihalarni moliyalashtirishni rejalashtirgan.

Investitsiya loyihalarini samaradorligini baholashning statistik va dinamik usullaridan foydalanib, korxona uchun yuqorida keltirilgan loyihani amalga oshirish maqsadga muvofiqligi yoki maqsadga muvofiq emasligini aniqlang.

Venchurli moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari

<i>Ijobiy tomonlari</i>	<i>Kamchiliklari</i>
<i>O'zbekiston Respublikasida venchurli moliyalashtirishning huquqiy jihatlari</i>	
<i>Venchurli moliyalashtirishga davlat tomonidan kafolatlarning berilishi</i>	

Quyidagi jadvalni to'ldiring:

<i>O'zbekiston Respublikasiga innovatsiya faoliyatini rivojlantirishning huquqiy asoslari</i>	<i>O'zbekiston Respublikasida innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish omillari</i>

20-mavzu: Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

Mavzu yuzasidan savollarga javob bering.

- Nomoddiy aktivlar deganda nimani tushunasiz?
- Nomoddiy aktivlarning xususiyatlarini izohlab bering.
- Iqtisodiy adabiyotlarda va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda nomoddiy aktivlarga qanday ta'rif berilgan?
- Qaysi xorij iqtisodchi-olimlarining nomoddiy aktivlarga bergan ta'riflarini bilasiz?
- Nomoddiy aktivlar boshqa aktivlardan nimasi bilan farq qiladi?
- Nomoddiy aktivlarga nimalar kiradi?
- Intellektual mulk obyektlari deganda nimani tushunasiz?
- Intellektual mulk obyektlari bo'yicha Butunjahon tashkiloti Konventsiyasiga ko'ra, ushbu mulk tarkibiga nimalar kiradi?
- Respublikamizda amaldagi qonunchilikka asosan intellektual mulk tarkibiga qanday obyektlarni kiritish mumkin?
- Nomoddiy aktivlarni tasniflab bering.
- Moliyaviy hisobotning xalqaro standartida nomoddiy aktivlar qanday guruhlariga ajratilgan?
- Intellektual mulk obyektlarini baholashning huquqiy-me'yoriy asoslarini bilasizmi?
- Intellektual mulk obyektini baholash qanday tartibda amalga oshiriladi?
- Intellektual mulk obyektining qiymati qanday yondashuvlar bilan aniqlanadi?
- Gudvill deganda nimani tushunasiz?

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

Masala. Quyida berilgan 1 va 2 loyiha ma'lumotlariga asoslanib, ularning barqarorligini tahlil qiling va eng samaralisini tanlang. Bunda ikkala loyiha uchun loyiha muddati – 5 yilni; loyihalarga qo'yilgan investitsiyalar – 100 ming AQSh dollarini; kapitalning bahosi – 10% ni tashkil etadi. Loyihani amalga oshirishda yillar bo'yicha pul tushumi bir xil summani tashkil etadi.

Loyiha	Pul tushumlari, ming AQSh dollari		
	Optimistik	Eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan	Pessimistik
1	40	35	25
2	50	40	20

Masalaning yechilishi quyidagicha amalga oshiriladi:

Loyiha-1	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	
Optimistik	-100	45	45	45	45	45	71,8
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	35	35	35	35	35	32,7
Pessimistik	-100	25	25	25	25	25	-5,2

Loyiha-2	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	
Optimistik	-100	50	50	50	50	50	89,6
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	40	40	40	40	40	51,6
Pessimistik	-100	20	20	20	20	20	-24,2

formula bo'yicha variatsiya kattaligini topamiz.

1) $\text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 51,7 - (-5,2) = 56,9(\text{AQSh dollari})$

2) $\text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 89,6 - (-24,2) = 113,8(\text{AQSh dollari})$

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

]

INVESTITSIYA VA INNOVATSIYALAR

FANIDAN

BAKALAVR PORTFOLIOSI

**Tuzuvchi: katta o'qituvchi Sh.Asamxodjayeva
Taqrizchi: "Baholash ishi va investitsiyalar"
kafedrasi dotsenti v.b., i.f.n E.Nosirov**

TOSHKENT-2021

Kirish

Xalqaro ta'lim tizimidagi innovatsion o'zgarishlar, rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidagi ijobiy, zamonaviy pedagogik texnologiyalarga tayangan holda talabalarda umummadaniy, umumkasbiy va kasbiy kompetentlikni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv, o'quvuslubiy, ilmiy va o'qishdan tashqari faoliyat natijalarini to'g'ri baholashga yo'naltirilgan nazorat qilish va baholashning innovatsion shakllaridan foydalanish «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadiga muvofiq hisoblanadi. Talabani oliy o'quv yurtidagi barcha turdagi faoliyatlarini nazorat qilish va baholashning innovatsion texnologiyalaridan biri sifatida «Talaba portfoliosi» yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu texnologiya ayniqsa rivojlangan g'arb davlatlari oliy ta'lim tizimida keyingi yillarda keng qo'llanilmoqda. Rossiyada esa 2003 yildan e'tiboran ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan boshlang'ich ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, kasbiy ta'lim va oliy ta'limda joriy etilgan. «Portfolio» faoliyatining turli yo'nalishlari bo'yicha talabani shaxsiy yutuqlarini tasdiqlovchi hujjatlar majmuidir. Portfolioni yaratish talabani ijodiy faoliyati hisoblanib, unga turli xil soha (o'quv, ilmiy—izlanish, sport, ijodiy, ijtimoiy va b.) bo'yicha faoliyat natijalari oliy o'quv yurtida o'qish jarayoni davrida talaba tomonidan kiritiladi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida ushbu texnologiyaning qo'llanilishi amaldagi talaba bilimini baholashning test reyting tizimini inkor etmaydi, aksincha uni to'ldiradi. Rivojlantiruvchi ta'limga, insonparvar pedagogika nuqtai nazaridan shaxsga yo'naltirilgan ta'limga o'tishga, talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish bo'yicha refleksiya hosil qilishga sharoit yaratadi.

Portfolioning maqsadi

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda ko'plab kompetentlikga yo'naltirilgan pedagogik texnologiya haqidagi materiallar mavjud. Ana shunday kasbiy ta'lim tizimida faol foydalaniladigan texnologiyalardan biri «Portfolio» hisoblanib, uning mazmun-mohiyatini turli mualliflar turlicha izohlashadi, jumladan: bakalavrning turli sohalaridagi mehnatining majmuasi bo'lib, u nafaqat o'quv natijalarini, balki unga erishish uchun sarflangan kuch va mehnatni ham ko'rsatadi; o'qishning ma'lum oralig'i davrida talaba erishgan yutuqlar ko'rgazmasi; talabani o'quv natijalarini maqsadga yo'naltirilgan, tizimli va uzluksiz baholash hamda o'z-o'zini baholash shakli. Talabani topshiriqlarni tanlashda bevosita ishtirokini ta'minlovchi hamda o'z ishlarini o'zi tahlil qilish va baholash imkonini beruvchi talaba ishlarining antologiyasi, ya'ni talabada refleksiya qobiliyatini shakllantiruvchi pedagogik texnologiya.

Talaba portfoliosini yaratishning turli xil yo'llari va usullari mavjud. U albatta ta'lim yo'nalishi yoki fanning xususiyatiga hamda portfolioning davomiyligiga (boshlanish va tugash vaqtiga) bog'liq bo'ladi.

Eng muhim va asosiy maqsad, talabani o'zining shaxsiy ishlarini, yutuq va kamchiliklarini o'zi obyektiv tahlil qila olishga, imkoniyat va qobiliyatlarini ko'ra olishga, kiyinchiliklarni engish va yanada yuqoriroq yutuqlarga erishish yo'llarini mustaqil aniqlay olishga o'rgatishdan iborat. Bunday holda talabani o'quv jarayondagi o'z faoliyatiga mas'uliyati yanada ongli ravishda kechadi. Bu yerda ota-onalar va xolis taqrizchilarning faol ishtirok etishlari juda muhim hisoblanadi. Natijada talabani ma'lum soha bo'yicha ta'lim olishdagi obyektiv rivojlanishi o'qituvchiga ham, talabani o'ziga ham yaqqol namoyon bo'ladi. Talabani fan bo'yicha bilimini, qobiliyatini, intilishlarini va kelajakdagi rejalarini xolisona va to'g'ri baholash sharoiti yaratiladi. Talabada o'ziga ishonch yuzaga keladi.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

**INVESTITSIYA VA INNOVATSIYALAR
FANIDAN**

BAKALAVR PORFOLIOSI

Talabaning F.I.Sh._____

Boshlanish sanasi « ____ » _____ 202__y

Tamom bo'lish sanasi « ____ » _____ 202__y

TOSHKENT-2021

TALABA PORTFOLISINING TARKIBI

Portfolio tarkibi talabaning semestr yoki o'quv yili davomidagi mustaqil ishlaridan iborat bo'lmog'i lozim. Talaba ushbu "portfolio" orqali anjumanlarda chiqish qilib, o'zining mustaqil fikrlashga, fan bo'yicha olgan bilimlarini ijodiy amalda tadbiiq etishga qodirligini namoyish etgan xolda, o'z-o'ziga ushbu bilim doirasi bo'yicha shaxsan bahosini beradi. Bu talabaga o'z yutuqlari, olgan bilimlari va ijodiy ishlarini mustaqil tahlil qilish va unga o'z bahosini berish, uni o'qituvchi yoki hamkorlari bilan baham ko'rish imkonini yaratadi. Bunday "portfolio" tarkibi quyidagicha bo'lishi mumkin:

- titul;
- mazmuni;
- har bir materialning qisqacha mazmuni va talaba uchun tushunchalar;
- nima uchun ushbu material yoki bilim sohasi olinganlik sababi;
- portfolio o'qituvchi va talabaning o'zi tomonidan qanday baholanganligi;
- fan bo'yicha yutuqlari tarixi;
- «portfolio»ni yaratish muddati va taqdimot vaqti.

Muallifga «portfolio»ni yaratishda to'liq erkinlik beriladi.

Talabaning dunyoqarashlari, fikrlarining mantiqiyliqi, nutq va bayon etish madaniyati, o'z fikrini isbotlay olishi kabi omillar uning faoliyatini baholashda asosiy mezonlardan biri sifatida foydalaniladi. Ayrim hollarda o'qituvchi «portfolio» tarkibiga o'z talablarini qo'yishi ham mumkin.

Portfolio tarkibi quyidagi materiallardan iborat bulishi mumkin:

Titul varaqa - «portfolio»ni nomi, talaba f.i.sh., fanning nomi, «portfolio»ni yuritish davri (semestr yoki o'quv yili), boshlanish va tugash sanasi, o'qituvchi f.i.sh.

«Portfolio» tarkibi:

- fan bo'yicha talabaning erishgan yutuqlari (shaxsiy faoliyat natijalari tahlili, nimani o'zlashtirish oson, nima qiyin kechmoqda, ushbu kiyinchiliklar mohiyati nimada va b);

- yozuvlar, ma'ruzalar, uy vazifalari (fanning turli bo'limlari bo'yicha kamida 8 ta topshiriq beriladi, albatta bunda mustaqil fikrlash qobiliyati, fikrlarning originalligi hisobga olinadi, talaba bitta muammo yoki topshiriq yechimining turli hil yo'llarini ko'rsatishi zarur;

- nazorat va mustaqil ishlar (kamida 3 ta mavzu bo'yicha 5-6 ta mustaqil ish);

- testlar;

- axborot texnologiyalaridan foydalanish (axborot texnologiyalari foydalanilgan kamida 2 ta misol, dasturiy material);

- guruhiiy loyihalar (talaba ishtirok etgan har bir loyiha batafsil yoziladi);

- talaba faoliyati bo'yicha baholar (o'qituvchi, ota-ona va ekspertlar bahosi).

Portfolio bo'yicha izohlar. Taqdimotga tavsiya etilayotgan «Portfolio» materiallari puxta uylangan, «portfolio»da keltirilgan barcha materiallar bo'yicha muallifning shaxsiy fikrlari yoritilgan bo'lishi zarur. U talabaning ushbu fan bo'yicha olgan bilimlari, bo'sh tomonlari, kelajakdagi rejalarining to'liq mazmunini ko'rsatishi lozim.

«TALABA PORTFOLIOSI» TURLARI

«Talaba portfoliosini» yaratishda uning quyidagi turlaridan foydalanish mumkin:

1. Hujjatlar portfoliosi - ta'lim sohasidagi shaxsiy yutuqlar uchun berilgan sertifikatlangan hujjatlar to'plami (sinov daftarchasi, diplomlar, sertifikatlar, guvohnomalar va b.) Bu ma'lumotlar portfoliosi sifat va miqdor jihatdan obyektiv baholash imkonini beradi. Materiallar jadval ko'rinishida bosqichlarga bo'linib, ball hisobida baholangan holda beriladi. Hujjatlar yoki ularning nusxalari ilova sifatida keltirilishi mumkin.

Ushbu variantning afzalliklari: Yakuniy ball tizimi portfoliosi talabaning ta'lim faoliyati bo'yicha reytingini aniqlashning asosiy mexanizmi, talaba umumiy reytingining asosiy tashkil etuvchisiga aylantiradi.

Cheklanishlari, kamchiliklari: bunday tipdagi portfolio faqat talaba faoliyati natijalari to'g'risida ma'lumot beradi. U talabaning shaxsiy rivojlanish jarayonini, uning turli sohalar bo'yicha ijodiy faolligini, o'qish uslubini va qiziqishlarini aniqlash imkonini bermaydi.

2. «Ishlar portfoliosi» - talabaning turli, jumladan ijodiy, loyihaviy, ilmiy-izlanish va boshqa sohalaridagi ishlari, uning o'quv va ijodiy faoliyatining asosiy shakl va yo'nalishlari, ilmiy anjumanlar, tanlovlar, elektiv kurslardagi ishtiroki, turli amaliyot sohalaridagi muvaffaqiyatlari aks etadi. Bunday portfolio talabaning ijodiy kitobi sifatida yuritiladi va talabaning turli sohalaridagi ishlarining namunalari matn ko'rinishida, elektron versiyalar, rasmlar, video yozuvlar shaklida ilova kilinadi.

Afzalliklari: Bunday tipdagi portfolio talabaning o'quv va ijodiy faolligi dinamikasi, uning qiziqish yo'nalishi, kasbga tayyorgarlik xarakteri to'g'risida keng tasavvur beradi.

Cheklanishlari, kamchiliklari: Portfoliosining sifat jihatidan baholanishi yakuniy attestatsiya natijalarini to'ldiradi, lekin talabaning umumiy ta'lim reytingida asosiy tashkil etuvchi bo'lim hisoblanmaydi.

«Ishlar portfoliosi»ni to'ldirishning namunaviy varianti:

✓ **Loyiha ishlari.** Loyihaning mavzusi, qisqa mazmuni xamda ilova sifatida rasmlar, ishning bosma yoki elektron variantlardagi matnlari keltiriladi.

✓ **Tadqiqot ishlari va referatlar.** Referat mavzusi, xajmi (necha bet), illyustratsiyalar va b.

Ijodiy faollikning boshqa shakllari:

✓ **Elektiv kurs va fakultetlardagi ishtiroki.** Kurs nomi, muddati va o'qish shakli ko'rsatiladi.

✓ **Turli xil amaliyotlar.** Mehnat, ijtimoiy, til o'rganish, pedagogik, malakaviy va b. amaliyot nomi, joyi va davri yoziladi.

✓ **Qo'shimcha ta'lim muassasalari va turli hil o'quv kurslaridagi mashg'ulotlar.** Ta'lim muassasasi yoki tashkilot nomi, o'qish muddati va natijalari keltiriladi.

✓ **Olimpiada va tanlovdagi ishtiroki.** Tadbir nomi, o'tkazilgan vaqti va talabaning natijasi qayd etiladi.

✓ **Ilmiy anjuman, seminarlardagi ishtiroki.** Tadbir mavzusi, tadbirni o'tkazgan tashkilot, o'quv muassasasi nomi va talaba ishtiroki shakli.

Boshqa faoliyat turlari.

1. Taqrizlar portfoliosi. Talabaning turli sohadagi faoliyati bo'yicha o'qituvchi, ota-onasi, kursdoshlari, qo'shimcha ta'lim tizimi xodimlari va boshqa shaxslarning xulosalari, taqrizlari hamda talabaning faoliyati va uning natijalari bo'yicha o'z tahlillaridan iborat bo'ladi.

Afzalliklari: Bu portfolio talabani o'quv-tarbiyaviy va kelajakdagi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni anglash darajasini kuchaytiradi hamda o'z-o'zini baholash mexanizmini yaratib beradi.

Cheklanishlari, kamchiliklari: To'plangan materiallarni bir shaklga keltirish va hisobga olishning murakkabligi.

Taqrizlar portfoliosining namunaviy tarkibi:

✓ bajarilgan ishlar sifati bo'yicha taqrizlar;

- ✓ qo'shimcha ta'lim muassasasining ijodiy guruhlaridagi ishlari, ilmiy-amaliy anjumanlardagi chiqishlari bo'yicha taqrizlar.
- ✓ talabaning o'z faoliyati bo'yicha xulosalari, baholari;
- ✓ keyingi faoliyat yoki keyingi bosqichdagi o'qishni qanday tashkil etish bo'yicha talabaning o'z xulosalari;
- ✓ amaliyotlar bo'yicha tavsiya xatlar;
- ✓ boshqa sohalar bo'yicha taqriz va xulosalar.

Yuqorida taklif etilgan portfolio modellari tahlil qilgan va chuqur o'rgangan holda murakkab portfolio, ya'ni barcha modellarni birgalikdagi shaklida yoki oddiy, ushbu portfolioning bittasini yuritish mumkin.

Amalda portfolioning quyidagi turlaridan foydalanish mumkin:

1. «Portfolio-kollektor». Bu portfolio talaba muallif bo'lmagan materiallardan iborat bo'ladi. Bunga o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan adabiyotlar, qo'llanma va ko'rsatmalar, elektron o'quv adabiyotlari, o'quv-vizual materiallar, maqolalar, lug'atlar yoki talabaning o'zi mustaqil topgan adabiyotlar hamda boshqa o'quv materiallari kiradi.
2. «Jarayon portfoliosi» talaba tomonidan o'quv, uslubiy, ilmiy-izlanish, ijodiy, axborot va ijtimoiy loyihalarni bajarish jarayonida erishgan bilimi va malakalarini mustaqil qo'llash malakasini namoyish qiladi. Portfolio talabaning loyihalash jarayonidagi barcha bosqichlarni: muammoni aniqlash, loyihani ishlab chiqish, loyiha bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkil etish, texnologik bosqich (loyihani amalga oshirish), yakuniy bosqich, taqdimot va loyihani baholashni o'z ichiga olishi kerak.
3. «Ko'rsatkichlar portfoliosi» talabaning biror bir soha bo'yicha mahoratini va ko'rsatkichlarini jamlash xamda ko'rsatish maqsadida yaratiladi. Unga talabaning o'zi yoki ustoz tomonidan tanlagan eng yaxshi ijodiy ishlaridan namunalar qo'yiladi.
4. «Baholash portfoliosi» talabaning olgan bilimlari va malakasini nazorat qilish maqsadida to'ziladi va u turli hil nazorat materiallaridan: nazorat ishlari, testlar, sxemalar, krossvordlar va boshqa topshiriqlardan iborat bo'ladi. Baholash portfoliosi o'qituvchi tomonidan mustaqil to'ziladi va uni rejalashtirilgan, maqsadga yo'naltirilgan natijaga erishish uchun o'z vaqtida talabalarga takdim etishi talab etiladi.
5. «Yutuqlar portfoliosi» talabaning o'quv-tarbiyaviy jarayondagi eng yaxshi ishlari va yutuqlarini ko'rsatuvchi hujjatlardan tashkil topadi. Bu portfolioga talaba o'z hohishi bilan o'zining eng yaxshi loyihalarini, olgan tashakkurnomalari, maqtov yorliklari, diplomlari, taqrizlar va o'z faoliyatini namoyish qiluvchi rasmlarni kiritishi mumkin.

GLOSSARIY

1-mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Investitsiyalar	Инвестиции	Investments	foyda olish maqsadida iqtisodiy va boshqa faoliyat ob'yektlariga yo'naltiriladigan moddiy va nomoddiy qiymatlar va ularga doir huquqlar.
Asosiy kapital	Основной капитал	Basic capital	ishlab chiqarishda qatnashadigan, uzoq vaqt davomida haqiqiy shaklini o'zgartirmaydigan, bir necha ishlab chiqarish tsiklida qatnashadigan va o'z qiymatini yangidan yaratiladigan mahsulotga asta-sekin o'tkazadigan mol-mulk guruhi.
Kapital investitsiyalar	Капитальные вложения	Capital investments	asosiy fondlarni vujudga keltirish va takror ishlab chiqarishga, shu jumladan yangi qurilishga, modernizatsiyalashga, rekonstruktsiya qilishga, texnik jihatdan qayta jihozlashga, shuningdek moddiy ishlab chiqarishning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar.
Biznes	Бизнес	Business	foyda olish maqsadiga yo'naltirilgan iqtisodiy faoliyat.
Innovatsion investitsiyalar	Инновационные инвестиции	Innovative investment	yangi yoki takomillashtirilgan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni), ishlab chiqarish jarayonini, tadbirkorlik faoliyatini yuritishda yangi marketing uslubini yoki tashkiliy uslubni ishlab chiqish va o'zlashtirishga kiritiladigan investitsiyalar
Xorijiy valyuta	Иностранная валюта	Foreign Currency	boshqa mamlakatlarning valyutalari, shuningdek boshqa mamlakatlarning valyutadagi kelishuv hujjatlari
Ijtimoiy investitsiyalar	Социальные инвестиции	Social investments	inson salohiyatini, ko'nikmalarini va ishlab chiqarish tajribasini oshirishga, shuningdek nomoddiy ne'matlarning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar.
Nou-xau	Ной-хау	Know-how	ilmiy, texnik, moliyaviy, sanoat, tijorat kabi turli bilimlar majmui; yoki omma tomonidan keng qollanilmaydigan boshqaruv, xarakter, tajriba, malakaviy faoliyat.

2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Muqobil loyihalar	Альтернативные проекты	Alternative projects	moliyaviy, moddiy va inson resurslarining umumiy qiymati bir-biriga to'g'ri keladigan investitsiya loyihalari.
Real investitsiyalar	Реальные инвестиции	Real investment	ko'chmas mulkka (bino, inshoot) va uning ishlashi uchun zarur bo'lgan ishchi kapitalga (xom ashyo, zahiralari, pul mablag'lari va b.) yo'naltiriladigan investitsiyalar, shuningdek nomoddiy aktivlarga (litsenziya, patent, savdo markasi va b.) yo'naltiriladigan investitsiyalar.
Moliyaviy investitsiyalar	Финансовые инвестиции	Financial investment	qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarga (aksiya, obligatsiya, nota, depozit sertifikatlari, xorijiy valyuta, hukumat obligatsiyalari va qarzlari) yo'naltiriladigan investitsiyalar.
Biznes reja	Бизнес-план	Business plan	batafsil tuzilgan loyiha rejasi, maqsadlarni, kelgusidagi faoliyatni, material xarajatlarni, yangi loyihaning moliyaviy jihatlarini yoki kompaniyaning kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini aks ettiruvchi hujjat.
Ustav kapital	Уставной капитал	Charter capital	firmaning ustavi va tashkil etilish shakliga ko'ra aniqlanadigan boshlang'ich kapitali.
Kon'yunktura	Иностранная валюта	Conjuncture	belgilangan davrda iqtisodiyotning joriy holatini xarakterlaydigan xususiyatlar yig'indisi.
Investitsiya loyihasi	Инвестиционный проект	The investment project	2 xil ma'noda ishlatiladi: biznes, faoliyat, biron-bir maqsadlarga erishishni ta'minlaydigan tadbirlar rejasi; kelajakda ma'lum bir faoliyatni amalgam oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy-huquqiy va moliyaviy hujjatlar tizimi.
Investitsiya loyihasining hayotiylik davri	Жизненный цикл инвестиционного проекта	The life cycle of the investment project	investitsiya loyihasining g'oyasi shakllanishidan tortib, to sotishdan keladigan so'nggi yillik foydaning olinishigacha (loyihaning tugashigacha) bo'lgan davr.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Bojxona boji	Таможенная пошлина	Customs duty	tovar davlat chegarasini kesib o'tganda solinadigan maxsus pul soligi.
Valyuta	Валюта	Currency	ma'lum bir davlatning qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha etakchi mamlakatlarning valyutasi ko'rinishidagi jahon rezerv pullari, Xalqaro valyuta fondi va Yevropa valyuta tizimi a'zolari tomonidan ko'p tomonlama hisob-kitoblarda foydalaniladigan xalqaro valyuta birliklari.
Valyuta kursi	Обменный курс	Exchange rate	milliy valyutalar o'rtasidagi nisbat, bir mamlakat valyutasining xorijiy pul birliklarida ifodalanishi.
Valyuta siyosati	Денежно-кредитная политика	Monetary policy	mamlakatda xorijiy valyutalarning pul-kredit aylanmasini tartibga solishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi.
Yevro	Евро	Euro	universal yevropa hisob-kitob-to'lov birligi.
Nou-xau	Ноу-хау	Know-how	ilmiy, texnik, moliyaviy, sanoat, tijorat kabi turli bilimlar majmui; yoki omma tomonidan keng qollanilmaydigan boshqaruv, xarakter, tajriba, malakaviy faoliyat.
Transmilliy korporatsiyalar	Транснациональные корпорации	Transnational corporations	chet el aktivlariga ega bo'lgan yirik kompaniyani iqtisodiy tashkillashtirish ko'rinishi.
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar	Прямые зарубежные инвестиции	Direct foreign investment	bu xorijiy kapitalning uzoq muddatli kiritilishi bo'lib, investor tashkil qilayotgan firma aksiyalari yoki aksioner kapitaliga to'la ega bo'lish yoki kamida 10 foizi xo'jalik faoliyatining ta'sirchan nazorat qilinishini ta'minlaydi.
Xorijiy investitsiyalar	Иностранные инвестиции	Foreign investments	bu chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutloq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklaridir.

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Investitsiya faoliyati	Инвестиционная активность	Investment activity	subyektlarning investitsiyalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan faoliyatlari yig'indisi.
Investor	Инвестор	Investor	investitsiyalarni amalga oshiradigan korxona, tashkilot va davlat.
Investitsiya faoliyati obyektlari	Объекты инвестиционной деятельности	Investment activity objects	moddiy va nomoddiy boyliklar ishlab chiqarish obyektlari.
Investitsiya siyosati	Инвестиционная политика	Investment policy	davlat moliyaviy siyosatining ajralmas qismi bo'lib, ichki va tashqi investitsiya resurslarini jalb qilish, taqsimlash va samarali ishlatish chora-tadbirlarining yig'indisi hisoblanadi.
Nomoddiy aktivlar	Нематериальные активы	Intangible assets	jismoniy ko'rinishga ega bo'lmagan, lekin "nomoddiy qiymat" bilan ta'minlaydigan va shu sababli kompaniyaga qo'shimcha foyda olib keladigan aktivlar. Bularga savdo markalari va belgilari, ishlab chiqarish sirlari, mualliflik huquqlari, patentlar, gudvill va boshqa shu kabilar kiradi.
Investitsiya loyihasi	Инвестиционный проект	The investment project	2 xil ma'noda ishlatiladi: biznes, faoliyat, biron-bir maqsadlarga erishishni ta'minlaydigan tadbirlar rejasi; kelajakda ma'lum bir faoliyatni amalgam oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy-huquqiy va moliyaviy hujjatlar tizimi.
Investitsiya faoliyatining subyektlari	Субъекты инвестиционной деятельности	The subjects of investment activity	O'zbekiston Respublikasining rezidentlari – jismoniy va yuridik shaxslari, davlat va mahalliy organlar, xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar, xorijiy yuridik va jismoniy shaxslar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va uzoq vaqt mobaynida chet elda yashayotgan O'zbekiston fuqarolari.

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Valyuta rezervlari	Валютные резервы	Currency reserves	xorijiy valyuta, oltin, SDR, XVFdagi rezerv pozitsiya ko'rinishidagi valyuta-likvid vositalarning jami.
Valyuta siyosati	Денежно-кредитная политика	Monetary Policy	mamlakatda xorijiy valyutalarning pul-kredit aylanmasini tartibga solishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi.
Valyutaning konvertirlanganligi	Обмен валюты	Currency conversion	milliy valyutani xorijiy valyutalarga rezidentlar uchun ham, rezident bo'lmaganlar uchun ham to'lov balansining joriy operatsiyalari bo'yicha almashtirish imkoniyati.
Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	Европейский банк реконструкции и развития	The European Bank for Reconstruction and Development	1991 yilda tashkil topgan. YeTTB Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlariga bozor iqtisodiyotiga o'tishga qaratilgan iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda yordam berish maqsadida tuzilgan.
Islom taraqqiyot banki	Исламский банк развития	The Islamic Development Bank)	1975 yilda tashkil topgan bo'lib, maqsadi a'zo-mamlakatlarning rivojlanish loyihalarini, tashqi savdoni kreditlash va savdo hamda sanoat kompaniyalari kapitalarini investitsiyalashdan iborat.
Osiyo taraqqiyot banki	Азиатский банк развития	The Asian Development Bank	1966 yilda tashkil topgan bo'lib, maqsadi qit'aning rivojlanayotgan mamlakatlariga iqtisodiy rivojlanishda ko'maklashish, hududiy hamkorlikni rag'batlantirish, a'zo-mamlakatlarga texnik yordam ko'rsatish va ularning iqtisodiy siyosatini muvofiqlashtirishdan iborat.
Xalqaro valyuta-moliya tashkilotlari	Международные валютно-финансовые институты	The international monetary and financial institutions	jahon valyuta tizimini rivojlantirish va mustahkamlash, jahon moliyaviy resurslar bozorini barqarorlashtirish va kapital aylanishini rag'batlantirish maqsadida tashkil etilgan tashkilotlar.
Xalqaro valyuta fondi	Международный валютный фонд	The International Monetary Fund	1945 yilda tashkil etilgan bo'lib, maqsadi a'zo-mamlakatlar valyuta-moliya siyosatini muvofiqlashtirish, to'lov balansini tartibga solish va valyuta kursini barqarorlashtirish uchun qarz berish hisoblanadi.
To'lov balansi	Баланс оплаты	Balance of payment	mamlakatning barcha rezidentlarining qolgan barcha mamlakatlar bilan ma'lum vakt oraligidagi (odatda bir yil) iqtisodiy bitimlari natijalarini sitsemalashtirilgan holda qayd etilishidir.
Umumjahon banki	Всемирный банк	World Bank	o'zaro bir-biri bilan bog'liq beshta institutdan tarkib topgan ko'p tomonlama kredit tashkiloti.
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Международные экономические отношения	International economic relations	mamlakatlar va hududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi xo'jalik alokalari tizimi.
Qarzni restrukturizatsiyalash	Реструктуризация долга	Debt restructuring	kreditni to'lash muddatlarini foizlarni to'lashni orqaga surish orqali cho'zish.

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Bojxona boji	Таможенная пошлина	Customs duty	Tovar davlat chegarasini kesib o'tganda solinadigan maxsus pul soligi.
Valyuta	Валюта	Currency	Ma'lum bir davlatning qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha etakchi mamlakatlarning valyutasi ko'rinishidagi jahon rezerv pullari, Xalqaro valyuta fondi va Evropa valyuta tizimi a'zolari tomonidan ko'p tomonlama hisob-kitoblarda foydalaniladigan xalqaro valyuta birliklari.
Valyuta kursi	Обменный курс	Exchange rate	Milliy valyutalar o'rtasidagi nisbat, bir mamlakat valyutasining xorijiy pul birliklarida ifodalanishi.
Erkin iqtisodiy hudud	Свободная экономическая зона	Free economic zone	Mahalliy va xorijiy tadbirkorlar uchun maxsus imti'zlar yaratilgan hudud
Erkin savdo hududi	Зона свободной торговли	Free trade zone	Erkin savdoni qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozlar joriy etiladigan hudud.
Modernizatsiya	Модернизация	Modernization	Biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o'zgartirish

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'рни va ahamiyati

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Ishlab chiqarish diversifikatsiyasi	Диверсификация производства	Diversification of production	(lotinchadan diversus- har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) – ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohalarini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish.
Real sektor iqtisodiyoti	Реальный сектор экономики	The real sector of economy	Ichki va tashqi bozorga ne'matlar ishlab chiqaruvchi, zamon va bozor talabidagi o'zgarishlarga nisbatan moslanuvchan iqtisodiy subyektlar faoliyati yig'indisidan iboratdir.
Moliyaviy sektor	Финансовый сектор	The financial sector	Qarz olish va uni qaytarish bilan bog'liq bo'lgan amaliyotni ijro qiladigan vositalar va institutlar to'plamidir.
Xususiy investitsiyalar	Частные инвестиции	Private investment	Xususiy, korporativ xo'jalik va tashkilotlar, fuqarolar mablag'lari, shu jumladan, shaxsiy va jalb qilingan mablag'lar hisobidan qo'yiladi
Modernizatsiya	Модернизация	Modernization	Biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o'zgartirish
Foyda	Прибыль	Profit	Mahsulot va xizmatlarni sotishdan tushgan daromad, ularni ishlab chiqarish va sotishdan tushgan daromaddan yuqori bo'lishi.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'рни

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Inflyatsiya	Инфляция	Inflation	Pul muomalasi qonunlarining buzilishi natijasida milliy valyutaning qadrsizlanishi, narxlarning o'sishi.
Inflyatsiya darajasi	Уровень инфляции	The inflation rate	Ma'lum vaqt ichida (oy, yil) baholar darajasining foizdagi o'zgarishi.
BERI indeksi	Индекс BЕРI	BERI index	Turli mamlakatlarning investitsiya muhitini tahlil qilib, ularning risklilik darajasini baholaydi. Bunda turlicha qiymatga ega bo'lgan 15ta ko'rsatkichga ball berish orqali umumiy summa aniqlanadi.
Biznes	Бизнес	Business	Foyda olish maqsadiga yo'naltirilgan iqtisodiy faoliyat.
Konvertatsiyalan adigan valyuta	Конвертируемая валюта	Convertible currency	Boshqa valyutalarga erkin va to'liq almashiniladigan valyuta.
Xorijiy valyuta	Иностранная валюта	Foreign Currency	Boshqa mamlakatlarning valyutalari, shuningdek boshqa mamlakatlarning valyutadagi kelishuv hujjatlari
Investitsiya salohiyati	Инвестиционный потенциал	Investment potential	Mamlakatda asrlar davomida shakllangan bir qancha omillar yig'indisini tavsiflaydi. Bu omillar ishlab chiqarish omillari, tabiiy resurs omillari, mehnat omillari, innovatsiya va iste'mol omillari hamda mamlakatning moliyaviy salohiyati kabilarni qamrab oladi.

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Asosiy kapital	Основной капитал	Basic capital	Ishlab chiqarishda qatnashadigan, uzoq vaqt davomida haqiqiy shaklini o'zgartirmaydigan, bir necha ishlab chiqarish tsiklida qatnashadigan va o'z qiymatini yangidan yaratiladigan mahsulotga asta-sekin o'tkazadigan mol-mulk guruhi.
Da'vogar	Участник торгов	Bidder	Malaka talabidan o'tgan, ofertasi qabul qilingan tenderda raqobatlashuvchi shaxs
Kapital qurilish	Капитального строительства	Capital Construction	Iqtisodiyotning alohida tarmog'i bo'lib, unda ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sanoati uchun asosiy vositalar quriladi, ta'mirlanadi va modernizatsiyalanadi. Kapital qurilishning tayyor mahsuloti bo'lib bino, inshoot va boshqa shu kabilar hisoblanadi.
Kapital investitsiyalar	Капитальные вложения	Capital investments	Asosiy fondlarni vujudga keltirish va takror ishlab chiqarishga, shu jumladan yangi qurilishga, modernizatsiyalashga, rekonstruktsiya qilishga, texnik jihatdan qayta jihozlashga, shuningdek moddiy ishlab chiqarishning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar.
Kapital qurilishni tashkil etishning pudrat usuli	Способ Договор организации капитального строительства	Contract method of organization of capital construction	Qurilishni amalga oshirish uchun shartnoma asosida maxsus qurilish tashkilotini jalb qilish.
Pudratchi	Подрядчик	Contractor	Qurilish ishlari bo'yicha maxsus litsenziyaga ega o'lgan yuridik shaxs.
Oferta	Оферта	Offer	Tender hujjatlariga muvofiq tender obyektiga talabgorning taklifi.
Tender komissiyasi	Тендерная комиссия	Tender commission	Jalb qilingan investorlar, buyurtmachilardan tarkib topgan, asosiy maqsadi tender g'olibini obyektiv tarzda aniqlash bo'lgan komissiya.
Tender	Тендер	Tenders	Tender hujjatlarida ko'rsatilgan mezon va shartlarga muvofiq tarzda mahsulot, ish va xizmatlarni optimal variantda taklif qiluvchini tanlovchi tanlov savdosi.
Kapital qurilishni tashkil etishning xo'jalik usuli	Экономический метод организации капитального строительства	The economic method of organization of capital construction	Kapital qurilishni korxona va tashkilotlar o'z kuchi va o'z mablag'i hisobidan ma'lum bo'lim yoki bo'linma tomonidan amalga oshirilishi.

10-mavzu: Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Investitsiyalarni moliyalashtirishning markazlashgan manbalari	Централизованные источники финансирования инвестиций	Centralized sources of investment financing	Respublika va mahalliy budjetlardan, budjetdan tashqari fondlardan yig'ladigan mablag'lar, shuningdek Hukumat kafolati ostida kirib keladigan xorijiy investitsiya va kreditlar.
Texnik-iqtisodiy asosnoma	Технико-экономическая основа	Technical and economic basis	Bu loyihaning samaradorligi va maqsadga muvofiqligini ko'rishga imkon beruvchi boshlang'ich ma'lumotlar, shuningdek asosiy texnik va tashkiliy qarorlar, hisob-smeta, baholash va boshqa ko'rsatkichlarni o'zida mujassamlashtiruvchi hisob-analitik hujjatlar to'plamidir.
Investitsion loyiha dasturi	Программа инвестиционного проекта	Investment project program	O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan qonunchilik andozalariga muvofiq ishlab chiqilgan zaruriy hujjatlarni hisobga olgan holda kapital qo'yilmalar hajmi va amalga oshirish muddatini maqsadga muvofiqligini asoslovchi va shuningdek investitsiyalarni (biznes reja) amalga oshirish bo'yicha amaliy faoliyatning dasturidir.
Investitsiyalarni moliyalashtirishning markazlashmagan manbalari	Децентрализованные источники финансирования инвестиций	Non-centralized sources of investment financing	Korxona va aholi mablag'lari, bank kreditlari, to'g'ridan-to'g'ri kirib keladigan xorijiy investitsiya va kreditlar.

11- mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Sof joriy qiymat	Чистая приведенная стоимость	Net present value	Joriy qiymatga keltirilgan diskontlangan pul oqimi summasi.
Foydaning ichki me'yori	Внутренняя норма доходности	Internal rate of return	Bu sof joriy qiymat nolga teng bo'lgandagi foiz stavkasi. Sof joriy qiymat diskontlangan pul oqimlari asosida hisoblanadi.
Rentabellik indeksi	Индекс рентабельности	Profitability index	Diskontlangan pul oqimi summasini boshlang'ch investitsiyalarga nisbati.
Aktivlar rentabelligi	Рентабельность активов (ROA).	Return on assets (ROA.)	Daromadni oshirish uchun kompaniya aktivlaridan foydalanish samaradorligini aks ettiruvchi moliyaviy ko'rsatkich.
Pul oqimi	Поток наличных денег	Cash flow	Korxona pul mablag'larining barcha kirim va chiqimlarini hisobga oluvchi pul mablag'larining harakati rejasi.
Investitsiyalarning qoplanish muddati	Период окупаемости	Pay-Back period	Investitsiyalardan keladigan daromad qilingan xarajatlarni qoplaydigan davr.
Iqtisodiy samaradorlik	Экономическая эффективность	Economic effectiveness	Mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish natijalari bilan ishlab chiqarish va mehnat xarajatlari o'rtasidagi nisbat.
Diskontlash	Дисконтирование	Discounting	Kelgusidagi turli davrdagi pul oqimlarining joriy qiymatini aniqlash.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Moliyalashtiri shning jalb qilingan manbalari	Привлеченные источники финансирования	Attracted sources of financing	Divident, foiz shaklida egasiga daromad keltiradigan asosni ta'minlaydigan fondlar.
Moliyalashtiri shning qarz manbalari	Заемные источники финансирования	Borrowed sources of financing	Ma'lum davrga qarz sifatida olinadigan, foizi bilan qaytariladigan pul mablag'lari. Bularga kreditlar, qarz mablag'lari va korxona obligatsiyalari kiradi.
Kredit	Кредит	Credit	Pul yoki tovar shaklida beriladigan, qaytarishlilik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, foizlilik sharti asosida beriladigan qarz.
Kreditor	Кредитор	Creditor	Qarz beradigan tashkilot qatnashchilaridan biri.
Dividend	Дивиденд	Dividend	Aksiyaning turi va soniga qarab, aksiyadan keladigan daromad shaklida aksiyadorlar o'rtasida yillik taqsimlanadigan aksiyanerlik jamiyati foydasining bir qismi.
Emissiya	Эмиссионная	Emission	Barcha shakldagi banknotalarni muomalaga chiqarilishi.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Moliyaviy instrumentlar	Финансовые инструменты	Financial instruments	To'lov, jamg'arma va almashinuv vazifasini bajaruvchi alohida moliyaviy tovar. Ularga naqd pul, valyuta, qimmatli qog'oz, hisob-kitob hujjatlari, nodir metallar, plastik kartalar, depozitlar, sug'urta va kredit xizmatlari va boshqa shu kabilar.
Hosilaviy moliyaviy vositalar	Производные финансовые инструменты	Derivative financial instruments	Egasiga qimmatli qog'oz, valyuta, tovar yoki nomoddiy aktivlar kelajakda belgilangan shartlarda sotish yoki sotib olish huquqini yoki majburiyatini beruvchi qimmatli qog'ozlar (option, svop, fyuchers va forvard bitimlari).
Diller	Дилер	Dealer	Birjada yoki savdoda o'z xarajati va o'z foydasiga ko'ra faoliyat yuritadigan shaxs (kompaniya). Uning birjada o'z joyi va ayrim qimmatli qog'ozlar bo'yicha ulushi bor. Dillerning foydasi valyuta va qimmatli qog'ozlarning kursi o'zgarishi hisobiga ularni oldi-sotdisi o'rtasidagi farqdan shakllanadi.
Obligatsiya	Облигация	Bond	Qarz munosabatini ifodalovchi qimmatli qog'oz bo'lib, egasiga uning qiymatiga ko'ra qat'iy belgilangan foizlar shaklida daromad keltiradi.
Xalqaro birja bozori	Валютный рынок	Foreign exchange market	Xorijiy valyuta va xorijiy valyutadagi to'lov hujjatlarini sotish va sotib olishda ijtimoiy-iqtisodiy va institutsional munosabatlar tizimi.
Likvidlilik	Ликвидности	Liquidity	1. Majburiyatlarni bajarishga mulkni naqd pulga aylanish imkoniyati. 2. Moddiy qiymatliklarni naqd pulga aylanish tezligi.
Oddiy aksiyalar	Обыкновенные акции	Ordinary shares	Egasiga aksiyadorlar umumiy yig'ilishida qatnashish, korxona olgan yillik daromadiga qarab, aksiyadorlar ulushiga qarab daromadini olish huquqini beruvchi aksiyalar.

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Bank krediti	Банковский кредит	Bank credit	Bir tomondan ma'lum muddat va shartlar asosida bank tomonidan beriladigan pul summasini anglatadi, ikkinchi tomondan buyurtmachining moliyaviy talabini qondirishga qaratilgan aniq bir texnologiyani anglatadi.
Annuitet to'lov	Аннуитетный платеж	Annuity payment	Bu asosiy qarz summasini va kredit uchun hisoblangan foizlar summasini o'z ichiga oladigan, kredit bo'yicha teng miqdorlarda to'lanadigan oylik to'lov summasi.
Differentsiallashgan to'lov	Дифференцированный платеж	Differentiated payment	Bu kreditlash davrining so'nggiga qadar kamayadigan kredit bo'yicha oylik to'lov bo'lib, bu asosiy qarzni to'lanadigan doimiy ulushi va kreditning qoldiq summasiga foizlardan tashkil topadi.
Kreditning bahosi	Цена кредита	Price of credit	Berilgan kreditni to'lashning puldagi ifodasi.
Ipoteka krediti	Ипотечные кредиты	Mortgage loans	Ko'chmas mulk garovi ostida bank tomonidan yuridik yoki jismoniy shaxslarga beriladigan uzoq muddatli kredit. Bunda garov sifatida ishlab chiqarish va turar joy binolari uchun yerlar, inshoot va qurilmalar bo'lishi mumkin.
Sindikatli kreditlash	Синдицированный заем	Syndicated loan	Odatda, yagona kredit kelishuvi doirasida aniq ulushlarda, eng kamida ikkita kreditor (kreditorlar sindikati) orqali byurtmachiga beriladigan kredit.
Kredit shartnomasi	Кредитное соглашение	Credit agreement	Kreditor va byurtmachi o'rtasida tuziladigan shartnoma bo'lib, unga ko'ra bank yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) qarzdorga shartnomada ko'rsatilgan shartlarda va hajmda pul mablag'larini (kreditni) berish majburiyatini oladi. O'z navbatida qarzdor ham olingan pul summasini qaytarish va foizlarni to'lash majburiyatini oladi.
Qayta moliyalashtirish stavkasi	Ставка рефинансирования	The refinancing rate	Markaziy bank tomonidan kredit tashkilotlariga berilgan kreditlar bo'yicha markaziy bankka to'lanadigan yillik hisoblanadigan foizlar hajmi.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Lizing	Лизинг	Leasing	Moliyaviy ijaraning alohida turi bo'lib, unda bir taraf (lizing beruvchi) ikkinchi tarafning (lizing oluvchining) topshirig'iga binoan uchinchi tarafdan (sotuvchidan) lizing shartnomasida shartlashilgan mol-mulkni (lizing obyektini) mulk qilib oladi va uni lizing oluvchiga shu shartnomada belgilangan shartlarda, haq evaziga egalik qilish va foydalanish uchun o'n ikki oydan ortiq muddatga beradi.
Lizing beruvchi	Лизинго-датель	Lessor	Lizing obyektini o'z mulki qilib sotib olib, uni lizing oluvchiga lizing shartnomasiga ko'ra vaqtinchalik foydalanib turish uchun beruvchi shaxs.
Lizing oluvchi	Лизингополучатель	Lessee	Lizing obyektini lizing shartnomasiga ko'ra unga vaqtinchalik egalik qilish va foydalanib turish uchun olgan shaxs.
Lizing shartnomasi	Договор лизинга	Lease agreement	Lizing oluvchi va lizing beruvchi o'rtasida tuziladigan, qonunda belgilangan tartibda rasmiylashtiriladigan, lizing obyektining mazmuni, tomonlarning majburiyati, lizing to'lovlarining qiymati, muddati, to'lov tartibi, shartlari va h.k. lar ifodalangan yozma ko'rinishdagi shartnoma.
Lizing to'lovlari	Лизинговый платеж	Lease payment	Lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchiga lizing obyektini qiymatini qoplanishi va lizing oluvchining foizli daromadi tushuniladi. Lizing to'lovlari shartnomaning muddati davomida taqsimlanib, qismlarga bo'linib to'lanadi, ularning hajmi va qanday muddatlarda to'lanishi lizing shartnomasida belgilanadi.
Operativ lizing	Оперативный лизинг	Operational leasing	Lizing turi bo'lib, bunda lizing obyektini undan vaqtinchalik foydalanish uchun bir emas, balki bir necha lizing oluvchilarga navbat bilan lizing obyektining amortizatsiya muddati tugagunga qadar beriladi.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Loyihaviy moliyalashtirish	Проектное финансирование	Project finance	Bu yirik investitsiya loyihalarini uzoq muddatli moliyalashtirish bo'lib, bunda kiritilgan investitsiyalarning qaytarilishi loyiha hamkorlarining balans ko'rsatkichlariga emas, balki loyihadan keladigan kelgusi pul oqimiga asoslanadi.
Qarz oluvchiga nisbatan hech qanday regressiz bo'lgan loyihaviy moliyalashtirish	Финансирование проекта без обращения к заемщику	Project financing without recourse to the borrower	Kreditor loyihadan keladigan pul oqimlarini baholab, ularni kredit va foizlarni qaytarishga yo'naltirgani holda o'z zimmasiga loyihani amalga oshirish bilan bog'liq barcha tijoriy va siyosiy risklarni oladi.
Qarz oluvchiga nisbatan to'liq regressli loyihaviy moliyalashtirish	Финансирование проекта с полным правом обращения взыскания к заемщику	Project financing with full recourse to the borrower	Jahon amaliyotida ko'proq tarqalgan. Bu turning afzallik tomonlari shundan iboratki, qarz oluvchi loyihani moliyalashtirish uchun pul vositalarini nisbatan tezroq olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Moliyalashtirishning boshqa turlaridan pul mablag'larini jalb qilishning narxi arzon bo'lishi bilan farqlanib turadi.
Qarz oluvchiga nisbatan cheklangan regressli loyihaviy moliyalashtirish	Проектное финансирование с ограниченным регрессом на заемщика	Project finance with limited recourse to the borrower	Loyihani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan barcha risklarni nazarda tutadi. Loyiha risklari loyiha ishtirokchilari orasida shunday taqsimlangan bo'ladiki, ularga bog'liq bo'lgan risklarni o'zlari qabul qilishga tayyor bo'ladilar.
Sindiklat	Синдикат	Syndicate	Yirik investitsiya loyihasini amalga oshirish maqsadida kreditorlarning vaqtinchalik birlashishi bo'lib, o'z zimmalariga loyihani kreditlash bo'yicha barcha faoliyatlarni amalga oshirish bilan birga, har bir a'zo bankning ish yuritish va yuridik jihatdan mustaqilligini saqlab qoladilar.
Sindikatlashgan kreditlar	Синдицированные кредиты	Syndicated loans	Bir necha uyushgan kreditorlar tomonidan bitta qarz oluvchiga yirik va strategik ahamiyatga molik bo'lgan investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun beriladigan kredit.

17-mavzu: Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Innovatsiya	Инновация	Innovation	Ilm-fan yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan holda texnika, texnologiyalar, mehnatni tashkil etish va boshqarish sohalariga yangiliklarni kiritish, shuningdek, ushbu yangiliklardan jamiyatning turli sohaları va yo'nalishlarida foydalanishdir.
Innovatsion faoliyat	Инновационная деятельность	Innovative activities	Shunday bir jarayonki, unda tugallangan ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar yoki boshqa ilmiy-texnik yutuqlar bozorda sotish uchun ishlab chiqilgan yangi yoki takomillashgan tovarga, amaliyotda qo'llaniladigan yangi yoki takomillashgan texnologik jarayonga, shuningdek, qo'shimcha ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga qaratilgan bo'ladi.
Innovatsion investitsiyalar	Инновационные инвестиции	Innovative investment	Bu texnika va texnologiyalarning yangi avlodini yaratish va o'zlashtirishga qaratilgan (yo'naltirilgan) investitsiyalardir.
Innovatsion bozor	Инновационный рынок	Innovative market	Bu umumiy bozor tizimining bir bo'g'ini hisoblanib, uning yakuniy tovari bo'lib ilmiy va ilmiy-texnik natijalar, intellektual faoliyatning mahsuloti bo'lmish mualliflik huquqi va shunga o'xshash milliy hamda xalqaro me'yoriy xujjatlarga mos holda rasmiylashtirilgan boshqa huquqlar hisoblanadi.
Venchurli moliyalashtirish	Венчурное финансирование	Venture financing	Ilmiy sig'imli loyihalarni yuqori riskli moliyalashtirish bo'lib, bunda investorlar tomonidan kichik ilmiy-tadqiqot firmalarning nizom kapitaliga investitsiyalar kiritilishi (aktsiyalar sotib olish) yoki innovatsion loyihani amalga oshirish uchun o'rta yoki uzoq muddatga investitsion kredit berish tushuniladi.
Biznes farishtalari	Бизнес-ангелы	Business Angels	Qoida tariqasida ular asosan, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuqori professional tajribali biznes yurituvchilardir, ba'zilar muvaffaqiyatga erishgan ishlab chiqaruvchilar, ba'zilar esa tajribali buxgalterlar, konsultantlar, advokatlar, shuningdek, yirik kompaniyalarda yuqori lavozimlarga ega bo'lgan professional xodimlardir.

20-mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Nomoddiy aktivlar	Нематериальные активы	Intangible assets	bu moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan, lekin "nomoddiy qiymat" ga ega bo'lgan va shu sababli, firmaga qo'shimcha daromad keltiruvchi aktivlardir. Ularga tovar markalari va belgilari, ishlab chiqarish sirlari, nashr etish huquqlari, patentlar va firmaning yaxshi reputatsiyasi (nomi, imidji) kabilar kiradi.
Litsenziya	Лицензия	License	1) korxona, tashkilotlar va jismoniy shaxslarga patent bilan himoyalangan ixtirolar, texnologiyalar, texnik va tijorat ma'lumotlaridan foydalanishni taqdim etish; 2) davlat organlari tomonidan turli faoliyatlarni aniq bir cheklov doirasida amalga oshirishga beriladigan ruxsat bo'lib, shunday faoliyatlar nazarda tutiladiki, ular nazorat ostida bo'lishi yoki ruxsat berilganligiga to'lovlar to'lanishi lozim.
Patent	Патент	Patent	1) ixtirochiga beriladigan avtorlik huquqini hamda ixtiro uning o'ziga tegishlilikini tasdiqlovchi xujjat, guvohnoma; 2) qandaydir ish (kasb) yoki amaliy faoliyat bilan belgilangan sharoitlarda va belgilangan to'lovlarni (patent uchun to'lovlarni) to'laganda shug'ullanishga ruxsat beruvchi xujjat.
Nou-xau	Ной-хау	Know-how	korxona faoliyatida yoki professional faoliyatda qo'llaniladigan, lekin barchaga ma'lum va mashxur bo'lmagan turli ilmiy, texnik, moliyaviy, boshqaruv, tijorat, ishlab chiqarishga oid bilimlar yoki tajribalar yig'indisi.
Tovar belgisi, savdo markasi	Товарный знак, фирменное наименование	Trademark, trade name	maxsus davlat muassasasidan ro'yhatdan o'tgan ifoda, belgi bo'lib, tovarda yoki qadoqlangan idishida mazkur tovarlarni va ularni ishlab chiqaruvchilarni boshqalardan ajralib turishi uchun xizmat qiladi.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
Risk	Риск	Risk	Bu turli tabiiy ofatlar va insoniyat jamiyati faoliyatlari natijasida kelib chiqadigan yo'qotishlar havfi ehtimolidir.
Investitsion risklar	Инвестиционный риск	Investment risk	Ko'zda tutilmagan ko'ngilsiz hodisalarning yuzaga kelishi natijasida rejalashtirilgan foydani ololmaslik yoki umuman foyda va boshlang'ich investitsiyalardan ajralish ehtimolidir.
Sof risklar	Чистые риски	Pure risks	Salbiy natija bo'lishini yoki hech qanday natija bo'lmasligini anglatadi, quyidagi risk turlarini o'z ichiga oladi: fors-major, ekologik, siyosiy, transport va qisman tijorat risklari (mulkiy, ishlab chiqarish, savdo) ham kiradi.
Spekulyativ risklar	Спекулятивные риски	Speculative risks	Oqibatida ham ijobiy, ham salbiy natijaga erishish mumkin. Bunday risklarga tijorat risklarining bir qismi bo'lgan moliyaviy risklar kiradi.
Fors major risklar	Форс-мажорные риски	By force majeure risks	Tabiiy ofatlarning yuzaga kelishi natijasida paydo bo'ladi: zilzilalar, suv toshqini, tsunami, yong'inlar, epidemiyalar va h.k.
Ekologik risklar	Экологические риски	Environmental risks	Atrof-muhitni ifloslanishi bilan bog'liq risklar.
Siyosiy risklar	Политические риски	Political risks	Mamlakatning siyosiy holati va hukumatning siyosiy faoliyati bilan bog'liq. Siyosiy risklar ishlab chiqarish va savdo shart-sharoitlarining buzilishi aynan xo'jalik yurituvchi subyektlarga bog'liq bo'lmagan
Transport risklari	Транспортные риски	Transportation risks	Yuklarni turli transport orqali: avtomobil, dengiz, daryo, havo, temir yo'llar va h.k.larda tashishda yuzaga keladigan hatlarlar bilan bog'liq.
Tadbirkorlik risklari	Бизнес-риски	Business risks	Korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatida yo'qotishlarning paydo bo'lish ehtimoli bo'lib, tuzilgan tijorat bitimining natijalarini noaniqligini bildiradi.
Moliyaviy risklar	Финансовые риски	Financial risks	Moliyaviy resurslarni yo'qotish ehtimoli bilan bog'liq risklar.
Kredit riski	Кредитный риск	Credit risk	Qarz oluvchi tomonidan kreditorga asosiy qarz va u bo'yicha foizlarni qaytarib bermaslik riski.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинган

2019 йил 17.08

ИНВЕСТИЦИЯ ВА ИННОВАЦИЯЛАР

ФАН ДАСТУРИ

Билим сохалари:	200 000	– Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси:	230 000	– Иқтисод
Таълим	5231200	– Суғурта иши
йўналишлари:	5232100	– Корпоратив молия

Тошкент – 2019

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йуналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2019 йил "17" 08 даги 4 -сон баённомаси билан маъқулланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил "4" 10 даги 892 - сон буйруғи билан маъқулланган фан дастури таянч олий таълим муассасаси томонидан тасдиқлашга розилик берилган.

Фан дастури Тошкент молия институтида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:	Куллиев И.Я.	-Ўзбекистон Республикаси АТБ Халқ банки "Риск менежменти" департаменти директор ўринбосари, и.ф.и (кадрлар буюртмачиси)
	Носиров Э.И.	-ТМИ, "Баҳолаш иши ва инвестициялар" кафедраси мудири, и.ф.и. (таянч ОТМдан)
	Хонова Н.Ф.	-ТМИ, "Баҳолаш иши ва инвестициялар" кафедраси катта ўқитувчиси (таянч ОТМдан)
	Асамходжаева Ш.Ш.	- ТМИ, "Баҳолаш иши ва инвестициялар" кафедраси катта ўқитувчиси (таянч ОТМдан)
Тасдиқчилар:	Тошқулов Д.А.	- "Туронбанк" АТБ "Кредитлаш" департаменти директори (кадрлар буюртмачиси)
	Худойкулов С.К.	-ТДИУ, "Молия ва солиқлар" кафедраси мудири, и.ф.д. (турабаш ОТМдан)

Фан дастури Тошкент молия институти Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2019 йил "5" 07 даги 11 - сонли баённома).

I. ЎҚУВ ФАНИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ ВА ОЛИЙ КАСБИЙ ТАЪЛИМДАГИ ЎРНИ

Ушбу фан иқтисодиёт тармоқларида инвестицияларнинг ўрни, инвестициялаш мақсадлари, инвестиция жараёнларининг мазмуни ва асосий босқичлари, инвестиция фаолияти ва инвестиция сиёсати, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш шакллари, инвестиция фаолиятини ривожлантиришда инвестиция муҳитининг ўрни, инвестиция фаолиятида капитал қурилиш, ривожланиш давлат дастурларининг амалга оширилиши, инвестиция лойиҳаларининг моҳияти, инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш тамойиллари, манбалари ва усуллари, инвестиция лойиҳаларининг молиявий ва иқтисодий самарадорлигини баҳолаш, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда тендер савдоларини ташкил этиш ва ўтказиш, қарз маблағлари ҳисобига инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш, хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳисобига лойиҳаларни молиялаштириш, инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш, инновация фаолиятини молиялаштириш, инновация лойиҳаларини венчурли молиялаштириш, мамлакат инновация фаолиятини баҳолаш, инвестиция ва инновация фаолиятини меъёрий тартибга солиниши ҳамда ҳозирги кунда инвестиция фаолиятининг ривожланиш анъаналари, истикболи ҳамда мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг устувор масалаларини қамраб олади.

Талабаларнинг ушбу фанни чуқур ўрганиши корпоратив молия, инвестиция ва суғуртачининг инвестиция портфелини бошқариш, молиявий таҳлил фанлари ҳамда хўжалик субъектларида инвестиция ва инновация фаолиятини ташкил этиш ва лойиҳаларни молиялаштиришда замин бўлиб хизмат қилади.

Ушбу “Инвестиция ва инновациялар” фани “Молия”, “Суғурта иши” ва “Корпоратив молия” таълим йўналишлари ўқув режаси таркибида ўрганилишини назарда тутди.

II. ЎҚУВ ФАНИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАСИ

“Инвестиция ва инновациялар” фанининг асосий мақсади талабаларда инвестицияларнинг иқтисодий мазмун-моҳияти, инвестицияларни жалб этиш шакллари, инвестицияларни молиялаштириш манбалари, давлат ривожланиш дастурини шакллантириш, инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш, инновацияларни венчурли молиялаштириш, мамлакат инновация фаолиятини баҳолаш бўйича йўналишига мос билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳисобланади.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан бўйича талабалар инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни ҳамда микро ва макроиқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамиятини тушуниши, инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш манбалари ва усуллариининг ўзига хос жиҳатларини англаши, инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолашни амалга оширилишини, хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция сиёсати тўғри ташкил этилишини қонунлар, қарорлар ва бошқа норматив ҳужжатларни ўрганишлари ва ўзлаштиришлари керак.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакасига қуйидаги талаблар қўйилади.

Талаба:

- инвестициянинг турлари ва шакллари;
- инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириш усуллари;
- инвесторларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари;
- инвестиция муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар;
- инновация ва инновацион фаолият **ҳақида тасаввурга эга бўлиши**;
- инвестиция дастурини шакллантириш ва назорат қилиш тартибини;
- капитал қўйилмаларни молиялаштириш тартибини;
- капитал қурилишда лойиҳалаштириш ва капитал қурилиш ишларини олиб бориш усуллари;
- инвестицияларни бюджетдан молиялаштириш очиш шартларини;
- лизинг операцияларини ташкил этиш ва лизинг тўловлари суммасини аниқлашни;
- инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш ва инвестиция рискларини бошқаришни;
- венчурли молиялаштиришда юзага келадиган инновацион рисклар **билиши ва улардан фойдалана олиши**;
- инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, турлари, функциялари, объектлари ва субъектлари тўғрисида;
- хорижий инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва иқтисодиётга жалб қилишнинг объектив зарурлиги тўғрисида;
- инвестиция фаолиятига таъсир этувчи омиллар тўғрисида;
- инвестиция сиёсати, унинг мазмуни ва иқтисодиётни модернизациялаш шароитидаги хусусиятлари ҳамда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириш тўғрисида;
- инвестиция фаолиятининг қонуний-меъёрий базаси тўғрисида;
- Ўзбекистон Республикаси Ривожлантириш давлат дастури тўғрисида;
- инвестицияларни молиялаштириш усуллари;
- инвестицияларни бюджетдан молиялаштириш, кредитлаш, лизинг, форфейтинг, инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш тўғрисида;
- капитал қурилиш ва “қурилиш индустрия”си тўғрисида;
- мамлакат инновация фаолиятини баҳолаш тўғрисида;
- инвестиция рисклари ва уларни бошқариш йўллари тўғрисида **қўникмаларга эга бўлиши керак.**

III. ФАННИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ҲАМДА ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШ

Фанни ўқитишда интерфаол, коммуникатив, перцептив ёндашувлардан максимал даражада фойдаланиш, ўқув адабиётларидан ташқари аутентик материаллар: аудио, видео, журналлар, интернет манбаларидан ўзлаштирилган билимлар мажмуасини амалиётда кузатилаётган далил ва ҳодисаларга боғлай олиш, олинган натижаларни баҳолаш, таҳлил қилиш орқали касбий фаолият учун зарур бўлган билим, малака ва компетенцияларни инновацион тафаккур лаёқати негизида шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ўқув машғулотларини лойиҳалаш жараёнида:

- мезонни танлаш;
- ўқув мақсадларини тоифалаш;
- ўқув материалларини модуллаштириш;

- уларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш;
- ўрганиш натижаларини аниқлаш каби омиллارга қаратиш орқали таълим олувчида назарий билимлар пухта эгалланиши ҳамда уларни амалиётда қўллаш кўникмасини шакллантириш, мустақил таълимни самарали ташкил этиш талаб этилади.

IV. АСОСИЙ НАЗАРИЙ ҚИСМ (МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ) 1 –МОДУЛ. ИНВЕСТИЦИЯЛАШ АСОСЛАРИ

1-мавзу. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти

“Инвестиция” фанининг предмети, мақсади, вазифалари, таркибий тузилиши ва бошқа фанлар билан узвий боғлиқлиги. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти. Инвестициялаш мақсадлари ва диверсификацияланиши. Инвестицияларнинг таснифланиши. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли. Молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги. Жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодиётни ривожлантиришдаги роли.

2-мавзу. Инвестиция жараёнларининг мазмуни ва асосий босқичлари

Инвестиция жараёнининг мазмун-моҳияти. Инвестициялаш мақсадлари ва йўналишлари. Инвестициялаш объектларини танлаш. Реал инвестицияларни амалга ошириш. Реал инвестицияларни ўзлаштириш жараёнлари. Молиявий инвестицияларни амалга ошириш хусусиятлари.

3-мавзу. Инвестиция фаолияти ва инвестиция сиёсати

Инвестицион фаолият тушунчаси. Инвестиция фаолиятининг таркибий тузилиши. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг роли. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базаси. “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция фаолиятини ташкил этиш. Хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция фаоллигини таъминлаш вазифалари. Инвестиция сиёсати: унинг мазмуни, роли, асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари. Глобаллашув ва чет эл капитал миграциясининг кучайиши. Замонавий инвестиция сиёсатини амалга оширишда чет эл инвестициялари кўчишини ҳисобга олиш.

4-мавзу. Иқтисодиётни ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг роли

Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва турлари. Хорижий инвестицияларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлиги. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари. Тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларининг иқтисодиётни модернизациялашдаги роли. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги ва “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг мазмуни, мақсади ва аҳамияти. Хорижий инвесторларга берилган имтиёзлар ва кафолатлар.

5-мавзу. Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясида хорижий инвестицияларнинг ўрни ва уларнинг халқаро ҳаракатини тартибга солиш

Иқтисодиётнинг халқаро интеграцияси мазмуни, жараёни ҳамда миллий иқтисодиётнинг ривожда унинг халқаро интеграциясини таъминлаш ва фаоллаштиришнинг зарурлиги ва аҳамияти. Миллий иқтисодиёт халқаро интеграциялашувининг асосий йўналишлари ва ҳозирги талаблари. Миллий иқтисодиётни диверсификациялаш, модернизациялаш, рақобатбардошлигини ошириш ва барқарор ривожлантиришда унинг фаол халқаро интеграциясини таъминлашнинг хориж тажрибалари. Ўзбекистонда миллий иқтисодиётнинг халқаро интеграциясига қаратилган давлат сиёсатининг асосий мақсади ва йўналишлари. Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясида хорижий инвестицияларнинг тутган ўрни ва улардан самарали фойдаланиш йўналишлари. Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясида хорижий инвестициялар иштирокини оширишда халқаро молиявий институтларнинг тутган ўрни ва уларнинг ҳамкорлик алоқалари. Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясини фаоллаштиришда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг иштироки. Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясида хорижий инвестициялар ҳаракатини тартибга солишнинг мазмуни, зарурлиги ва аҳамияти.

6-мавзу. Иқтисодиётга инвестицияларни жалб этишда эркин иқтисодий ҳудудларнинг ўрни

Эркин иқтисодий ҳудудларнинг моҳияти ҳамда улар ривожланишининг босқичлари ва асослари. Эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш мақсадлари, объектив зарурлиги ва таснифланиши. Ривожланган давлатларда эркин иқтисодий ҳудудлар барпо этилиши ва ривожланиши ҳамда уларнинг иқтисодиётни ривожлантиришга таъсири. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг инвестицияларни жалб этишдаги аҳамияти. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг турлари ва уларга жалб этилган инвестицияларга нисбатан турли имтиёз ва рағбатларнинг қўлланилиши. Ўзбекистон Республикасида эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Ўзбекистон Республикасида эркин иқтисодий ҳудудларга жалб этилувчи инвестицияларнинг асосий йўналишлари ва самаралари.

7-мавзу. Иқтисодиёт ва унинг реал секторини ривожлантиришда хусусий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти

Иқтисодиётнинг реал сектори тушунчаси мазмуни ва унинг миллий иқтисодиёт ривождаги аҳамияти. Иқтисодиётнинг реал сектори таркибий тузилиши ва шаклланиши. Тузилмавий ислохотларнинг иқтисодиётнинг реал секторидаги таркибий ўзгаришларга таъсири ва аҳамияти. Иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантириш омиллари ва унда инвестицияларнинг тутган ўрни. Хусусий инвестицияларнинг мазмуни ва мулкӣ асослари. Хусусий мулкнинг иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантиришдаги аҳамияти. Иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантиришда давлат ва хусусий секторнинг иштироки. Хусусий инвестициялар ёрдамида иқтисодиёт ва унинг реал секторини ривожлантиришнинг хориж тажрибалари. Ўзбекистонда иқтисодиёт ва унинг реал секторини ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ва самаралари. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган ислохотлардан кўзланган мақсад ва унинг амалга оширилиши натижалари. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиёт ва унинг реал секторини ҳамда мамлакат инвестиция фаолиятини ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти. Иқтисодий инқироз ва иқтисодиётни диверсификациялаш шароитида хусусий инвестициялардан самарали фойдаланишнинг устувор йўналишлари.

8-мавзу. Инвестиция фаолиятини ривожлантиришда инвестиция муҳитининг ўрни

Инвестиция муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар. Инвестиция муҳитини баҳолаш усуллари. Инвестиция муҳитида инвестицион салоҳиятни (табӣй ресурслар салоҳияти, меҳнат, ишлаб чиқариш, инновацион, молиявий салоҳиятлар ва истеъмолчилик салоҳияти)

ўрни. Инвестиция муҳитини шакллантиришда ҳукуқий-меъёрий тизим. Ўзбекистон Республикасида қулай инвестиция муҳитини мунтазам равишда яхшилаб бориш вазифалари.

9-мавзу. Инвестиция фаолиятида капитал қурилиш

Капитал қурилиш ва капитал қўйилмалар. Янги қурилиш, таъмирлаш, кенгайтириш, техник қайта жиҳозлаш. “Қурилиш индустрия”си тушунчаси. Мамлакат иқтисодиёти учун қурилиш муддатини қисқартиришнинг аҳамияти. Қурилишнинг уч босқичи: тайёргарлик босқичи, қурилиш босқичи, қурилиш маҳсулотини реализацияси. Қурилиш ишлаб чиқаришнинг давомийлиги. Қурилишда ҳўжалик юритишнинг ҳиссадорлик жамиятлари шакллари жорий этиш. Қурилишнинг ташкилий шакллари. Капитал қурилишда лойиҳалаштириш. Капитал қурилишда танловни ташкил этиш. Буюртмачи ва пудратчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари. Қурилиш-монтаж ишларининг смета қиймати таркиби ва тузилиши. Қурилиш объектининг шартнома нархлари. Капитал қўйилмалар самарадорлигини баҳолаш. Капитал қурилишда назорат ишларини олиб бориш.

10-мавзу. Ривожлантириш давлат дастурларини шакллантириш ва молиялаштириш

Ўзбекистон Республикасининг ривожлантириш давлат дастури, унинг мазмуни, асосий мақсади, тамойиллари, шакллантириш тартиби босқичлари ва муддатлари. Марказлашган ва марказлашмаган инвестицияларни йўналтириш. Муҳим инвестиция таклифларининг йиғма рўйхати асосида инвестиция лойиҳалари портфелини шакллантириш ва тасдиқлаш жараёни. Ривожлантириш давлат дастурларини амалга ошириш устидан назорат.

11-мавзу. Инвестиция лойиҳаларининг молиявий ва иқтисодий самарадорлигини баҳолаш

Инвестиция лойиҳалари самарадорлигини баҳолашнинг моҳияти ва аҳамияти. Инвестиция лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш усуллари. Инвестиция лойиҳаларини молиявий ва иқтисодий баҳолаш. Инвестиция лойиҳаларини баҳолашнинг оддий ва дисконт усуллари.

2 –МОДУЛ. ИНВЕСТИЦИЯ ВА ИННОВАЦИЯЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ ЙўНАЛИШЛАРИ

12-мавзу. Инвестиция фаолиятини молиялаштириш манбалари ва усуллари

Инвестиция фаолиятини молиялаштириш манбалари ва уларнинг таркиби. Хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз маблағлари (фойда, амортизация ажратмалари, мақсадли тушумлар ва бошқалар). Жалб этилган маблағлар эвазига инвестиция фаолиятини молиялаштириш. Инвестиция фаолиятини қарз маблағлари эвазига молиялаштириш. Инвестиция фаолиятини молиялаштириш усуллари.

13-мавзу. Инвестицияларни молиялаштиришда молиявий воситалар

Молиявий воситалар, уларнинг моҳияти, турлари ва таснифланиши. Бирламчи молиявий воситалар. Ҳосилавий молиявий воситалар. Фирманинг инвестицион жозибadorлигини баҳолашда молиявий воситаларнинг роли. Қимматли қоғозлар инвестицияларни молиялаштириш манбаи сифатида. Инвестициялаш манбаларини шакллантиришда капитал ва ссуда бозорларининг роли. Қимматли қоғозларни жойлаштириш эвазига молиялаштириш манбаларини жалб этиш. Акциядорлик капитали ҳисобига инвестиция фаолиятини молиялаштириш.

14-мавзу. Инвестиция фаолиятини кредитлаш

Хўжалик юритувчи субъектлар инвестиция фаолиятини кредитлашнинг объектив зарурияти. Инвестиция фаолиятини узоқ муддатли кредитлаш. Хўжалик юритувчи

субъектлар айланма маблағларини кредитлаш хусусиятлари. Инвестиция фаолиятида ипотека кредити. Кредитни расмийлаштириш тартиби. Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилиги кўрсаткичлари. Инвестиция фаолиятини кредитлаш фойз сиёсати. Асосий қарз ва ундан фойдаланганлик учун тўланадиган тўловни ундириш тартиби. Кредитдан фойдаланиши устидан банк мониторинги.

15-мавзу. Инвестицияларни молиялаштиришнинг лизинг механизми

Лизингнинг иқтисодий табиати, мазмуни ва моҳияти. Лизинг турлари. Лизинг кредити – асосий капиталга қаратилган инвестицияларни молиялаштириш манбаи сифатида Ўзбекистон Республикасининг “Лизинг тўғрисида”ги қонунининг мазмун-моҳияти. Молиявий лизингнинг замонавий илғор технология, ускуна ва жиҳозларни жорий этишдаги қулайликлари. Халқаро молиявий лизингнинг иқтисодийётни модернизациялашдаги ўрни. Лизинг муносабатларини ташкил этиш ва амалга ошириш тартиби. Лизинг тўловлари суммасини аниқлаш.

16-мавзу. Инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш

Инвестицияларни лойиҳавий молиялаштиришнинг мазмуни ва моҳияти. Йирик инвестиция лойиҳаларини лойиҳавий молиялаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Лойиҳавий молиялаштиришнинг асосий иштирокчилари ва уларнинг функциялари. Лойиҳавий молиялаштириш турлари. Инвестицияларни лойиҳавий молиялаштиришни ташкил этиш. Инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлаш хусусиятлари. Инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлашни ташкил этиш.

17-мавзу. Инновация фаолиятини молиялаштириш

Инновация ва инновацион фаолият тушунчаси. Инновацияларга қаратилган инвестициялар. Инновация фаолияти – тадбиркорлик тараққиётини юксалтириш омили сифатида. Хўжалик юритувчи субъектларнинг инновация фаолияти зарурияти. Инновация стратегиясининг моҳияти. Корхоналарда инновация стратегияни шакллантириш.

18-мавзу. Инновацион лойиҳаларни венчурли молиялаштириш

Венчурли молиялаштириш жараёни таркиби. Инвестицияларни венчурли молиялаштиришнинг хориж тажрибаси. Давлатнинг юқори riskли инвестициялаш тизимининг ривожланишига таъсир этиш механизми ва вазифалари. Венчурли молиялаштиришда юзага келадиган инновацион riskлар ва уларни бошқариш. Илмий, илмий-технологик парклар ва бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги парклар.

19-мавзу. Мамлакат инновация фаолиятини баҳолаш

Мамлакат инновация фаолиятини баҳолашнинг хориж тажрибаси. Европа инновацион таблоси (European Innovation Scoreboard), Технологик ютуқлар индекси (Technology Achievement Index), Инновацион салоҳият индекси (Innovation Capacity Index); Бостон консалтинг гуруҳининг умумжаҳон инновацион индекси (GII BCG), INSEAD Умумжаҳон инновацион индекси (GII INSEAD), Инновацияларнинг глобал омили (Global Innovation Quotient).

20-мавзу. Номоддий активларга сафарбар этиладиган инвестицияларни молиялаштириш

Номоддий активлар, уларнинг таркиби ва роли. Номоддий активлар – инвестиция объекти сифатида. Эркин бозор ва кучли рақобат муҳитида номоддий активларни кенгайтириш зарурияти. Номоддий активларни баҳолаш ва “гудвилл”. Гудвилл таркиби. Гудвилл – инвестиция объекти сифатида.

21-мавзу. Инвестиция рисклари ва уларни пасайтириш йўллари

“Инвестиция рисклари” тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари. Инвестиция фаолияти билан боғлиқ рисклар ва уларнинг таснифланиши. Инвестиция рискларини аниқлаш усуллари. Инвестиция лойиҳаларида рискларни баҳолашнинг математик усуллари. Рискларни бошқариш ва риск даражасини пасайтириш йўллари.

V. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларини ўтказишда қуйидаги дидактик тамойилларга амал қилинади:

- амалий машғулотларининг мақсадини аниқ белгилаб олиш;
- ўқитувчининг инновацион педагогик фаолияти бўйича билимларни чуқурлаштириш имкониятларига талабаларда қизиқиш уйғотиш;
- талабада натижани мустақил равишда қўлга киритиш имкониятини таъминлаш;
- талабани назарий-методик жиҳатдан тайёрлаш;
- амалий машғулотлар нафақат аниқ мавзу бўйича билимларни яқунлаш, балки талабаларни тарбиялаш манбаи ҳамдир.

Амалий машғулотлар бўйича қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

- Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти;
- Инвестиция жараёнларининг мазмуни ва асосий босқичлари;
- Инвестиция фаолияти ва инвестиция сиёсати;
- Иқтисодиётни ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг роли;
- Иқтисодиётнинг халқаро интеграциясида хорижий инвестицияларнинг ўрни ва уларнинг халқаро ҳаракатини тартибга солиш;
- Иқтисодиётга инвестицияларни жалб этишда эркин иқтисодий ҳудудларнинг ўрни;
- Иқтисодиёт ва унинг реал секторини ривожлантиришда хусусий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти;
- Инвестиция фаолиятини ривожлантиришда инвестиция муҳитининг ўрни;
- Инвестиция фаолиятида капитал қурилиш;
- Ривожлантириш давлат дастурларини шакллантириш ва молиялаштириш;
- Инвестиция лойиҳаларининг молиявий ва иқтисодий самарадорлигини баҳолаш;
- Инвестиция фаолиятини молиялаштириш манбалари ва усуллари;
- Инвестицияларни молиялаштиришда молиявий воситалар;
- Инвестиция фаолиятини кредитлаш;
- Инвестицияларни молиялаштиришнинг лизинг механизми;
- Инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш;
- Инновация фаолиятини молиялаштириш;
- Инновацион лойиҳаларни венчурли молиялаштириш;
- Мамлакат инновация фаолиятини баҳолаш;
- Номоддий активларга сафарбар этиладиган инвестицияларни молиялаштириш;
- Инвестиция рисклари ва уларни пасайтириш йўллари.

Амалий машғулот мавзуларида фаннинг ишчи ўқув дастурини ишлаб чиқишда қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин.

Амалий машғулотлар мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда бир академгуруҳга бир ўқитувчи томонидан ўтказилиши лозим. Машғулотлар фаол ва интерфаол усуллар ёрдамида ўтилиши, мос равишда педагогик ва ахборот технологиялар қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

VI. Мустақил таълим

Мустақил таълим учун тавсия этиладиган мавзулар:

67. **Инвестиция ва жамғарма ўртасидаги боғлиқлик.**
68. Инвестициялаш мақсадлари ва босқичлари
69. Мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда инвестиция фаолиятининг микро ва макроиқтисодий аҳамияти.
70. Интеллектуал инвестицияларнинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти
71. Инвестиция фаолиятининг иштирокчилари, объекти ва субъектлари
72. Давлат инвестиция сиёсатининг асосий йўналишлари
73. Инвестиция фаолияти ва инфратузилма
74. Инвестиция фаолиятини ривожлантиришнинг муҳим шарт-шароитлари
75. Инвестиция фаолияти ривожланишининг ҳуқуқий асослари
76. Инвестиция фаолиятини тартибга солишнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти
77. Иқтисодиётнинг реал секторига инвестицияларни йўналтириш
78. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда инвестицияларнинг аҳамияти
79. Марказлаштирилган инвестициялар ҳисобига амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг ўзига хос хусусиятлари
80. Хорижий инвестиция иштирокидаги қўшма корхоналар фаолияти самарадорлигини таъминлаш
81. Инвестиция фаолиятини ривожлантиришга фоиз сиёсатининг таъсири
82. Инвестиция фаолиятини жонлантиришга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг таъсири
83. Инвестицияларни жалб этишнинг жаҳон тажрибаси ва уни Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари.
84. Худудлар иқтисодий салоҳиятини оширишга йўналтирилган инвестициялар
85. Инвестицияни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш масалалари.
86. Иқтисодиётнинг устувор тармоқларига инвестиция жалб қилишни ривожлантириш.
87. Глобализация жараёнларининг инвестицияни ривожлантиришга таъсири.
88. Инвестицияларнинг самарадорлигига инфляция индексининг таъсири
89. Инвестиция фаолиятини ривожлантиришга солиқ сиёсатининг таъсири
90. Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда тендерларни ташкил этиш.
91. Инвестиция қарорларини қабул қилишга номинал ва реал фоиз ставкаларининг таъсири
92. Марказлашган ва марказлашмаган капитал қўйилмалар
93. Инфляция жараёнларининг инвестиция лойиҳаларини баҳолашга таъсири.
94. Капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлиги ва уни аниқлаш йўллари
95. Инвестиция лойиҳаларини марказлашмаган инвестициялар ҳисобига молиялаштириш.
96. Иқтисодиётнинг реал сектор корхоналарни молиялаштиришда хорижий инвестицияларни жалб қилиш.
97. Инвестиция фаолиятини молиялаштиришда халқаро молия институтларининг ўрни ва аҳамияти
98. Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорини ривожлантиришдаги ўрни
99. Инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлашнинг ўзига хос хусусиятлари.
100. Ўзбекистонда йирик инвестиция лойиҳаларини синдицияли кредитлашни ривожлантириш муаммолари.
101. Инвестицияларнинг самарадорлигига инфляция индексининг таъсири
102. Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда рискларни суғурталаш.
103. Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда рисклар ва уларни бошқариш.
104. Инвестицияда лизинг кредитидан фойдаланиш масалалари.
105. Ўзаро зиддиятли ва рақобатбардош инвестиция лойиҳалари таҳлили.
106. Қарз олувчи фаолиятини молиявий таҳлил қилиш.

107. Қарз олувчининг ликвидлилиги ва кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилиш ва баҳолаш.
108. Риск шароитида инвестиция лойиҳалари таҳлили.
109. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш манбалари ва уни оптималлаштириш масалалари.
110. Хорижий кредитлар ҳисобига лойиҳаларни молиялаштириш тартиби.
111. Халқаро молиявий институтларининг кредит линиялари ҳисобига инвестиция лойиҳалари молиялаштириш.
112. Инновацион лойиҳаларни молиялаштириш масалалари.
113. Инвестиция лойиҳалари бюджетдан молиялаштириш механизми.
114. Венчур капитали ҳисобига инвестицияларни молиялаштириш истиқболлари.
- Фаннинг ишчи ўқув дастурини ишлаб чиқишида мустақил таълим ва мустақил иш мавзуларида қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин.*
- Мустақил ўзлаштириладиган мавзулар бўйича талабалар томонидан рефератлар тайёрлаш ва уни тақдимот қилиш тавсия этилади.

VII. Фан бўйича курс иши

Фан бўйича курс иши ўқув режада кўзда тутилмаган.

VIII. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбалари

Асосий адабиётлар:

1. Зайиров Л., Насиров Э., Ханова Н., Асамходжаева Ш. Инвестиции. Учебное пособие. – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2019. – 448 с.
2. Маматов Б.С., Хўжамкулов Д.Ю., Нурбеков О.Ш. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Дарслик. Тошкент молия институти. – Т.: ИҚТИСОД-МОЛИЯ, 2014. – 608 б.
3. Мустафакулов Ш. Инвестицион муҳит жозибадорлиги. Илмий-амалий қўлланма. Т. - 2017
4. Сабинова Л.Ш., Носиров Э.И. Иностранные инвестиции: Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2016.- 150 с.
5. Сабинова Л.Ш., Хужамкулов Д.Ю. Инвестиция. Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2019.- 254 с.
6. Хашимов А.А., Маджидов Ш.А., Мўминова Н.М. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ, 2014. – 247 б.
7. Шимширт Н.Д., Копилевич В.В., Холодова Е.И. Современная инвестиционная и инновационная политика государства: учебно-методическое пособие. – Томск: Издательский Дом ТГУ, 2016. – С.102.
8. Юзович Л.И., Дегтярев С.А., Князева Е.Г. Инвестиции. Учебник. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2016. – С. 259.
9. Z. Bodie, A. Kane, A. Marcus. Investments.–10th Edition. McGraw-Hill Education, New York, 2014.

Қўшимча адабиётлар:

10. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
11. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. - 488 б.

12. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. - Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. - 104 б.
13. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. - 56 б.
14. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. - Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.-48 б.
15. Муратов Р., Жалолова И., Орипов С. “Корхона иқтисодиёти”. Дарслик.- Т.: “Фан ва технология”, 2014. 91-б.
16. Хамидова Ф.А. Приоритетные направления привлечения финансовых инвестиций. Монография. – Т.: Иқтисод-молия, 2014. – 115 с.

Интернет сайтлари:

17. www.lex.uz – (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси)
18. www.ziynet.uz – (Жамоат ахборот таълим тармоғи сайти)
19. www.mift.uz – (Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги сайти).

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

**O`quv-uslubiy boshqarma
tomonidan ro`yxatga olingan**

**№ _____
2021 yil “ ____ ” _____**

**“TASDIQLAYMAN”
Toshkent moliya instituti
O`quv ishlari bo`yicha prorektor
_____ A.Tuychiev
“ ____ ” _____ 2021 yil**

INVESTITSIYA VA INNOVATSIYALAR

ISHCHI O`QUV DASTURI

Bilim sohasi:	200000 - Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	230000 – Iqtisod
Ta'lim yo‘nalishlari:	5230200 - Menejment 5230600 – Moliya 5230700 – Bank ishi 5230800 – Soliqlar va soliqqa tortish 5230900 – Buxgalteriya hisobi va audit 5231200 – Sug’urta ishi 5232100 – Korporativ moliya 5234400 – Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari 5230100 - Iqtisodiyot 5234000 – Budjet hisobi va nazorati 5233800 - Moliyaviy texnologiyalar 5232800 - Elektron tijorat 5232000 – Davlat budjetining g’azna ijrosi 5232400 – Iqtisodiy xavfsizlik 5231300 - Pensiya ishi 5231500 - Baholash ishi

Toshkent – 2021

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019 yil "___".___dagi "___"-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Investitsiya va innovatsiyalar" Fan dasturi asosida tayyorlangan.

Fanning ishchi o'quv dasturi Toshkent moliya instituti Kengashining 2021 yil "___" _____dagi "___"-sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchilar:

Asamxodjayeva Sh.Sh. – TMI, "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrasida katta o'qituvchisi (*tayanch OTMdan.*)

Taqrizchilar:

Qurbonov X.A. – TDIU "Moliya" kafedrasida mudiri, i.f.n. (*turdosh OTMdan*)

Nosirov E.I. – TMI, "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrasida dotsenti, i.f.n.

Fanning ishchi o'quv dasturi "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrasining 2021-yil "___" _____dagi ___-sonli majlisida muhokama etilib, "Budjet hisobi va g'aznachilik" fakulteti Kengashida ko'rib chiqishga tavsiya qilingan.

Kafedra mudiri

i.f.n. E.Nosirov

Fanning ishchi o'quv dasturi "Budjet hisobi va g'aznachilik" fakulteti Kengashining 2021-yil "___" _____dagi ___-sonli majlisida muhokama etilib, institut o'quv-uslubiy Kengashida ko'rib chiqishga tavsiya qilingan.

"Budjet hisobi va g'aznachilik"
fakulteti dekani

i.f.n., dots. R.Saidov

Fanning ishchi o'quv dasturi o'quv-uslubiy Kengashning 2021-yil "___" _____dagi ___-sonli majlisida muhokama etilib, institut Kengashida ko'rib chiqishga tavsiya qilingan.

Kengash kotibi

I. Choriyev

Kirish

Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish jarayonida iqtisodiyotni rivojlantirish korxonalarining investitsion faolligi oshishi hamda ular tomonidan investitsiya jarayonlarining uzluksizligini ta'minlash imkonini oshiradi.

Milliy iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, asosiy ishlab chiqarish fondlarini modernizatsiya qilish, texnik qayta ta'mirlash, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va shu orqali mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda "Investitsiya va innovatsiyalar" fani muhim ahamiyat kasb etadi.

"Investitsiya va innovatsiyalar" fani "iqtisod" ta'lim sohasi yo'nalishlari uchun umumkasbiy va ixtisoslik fani sanaladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, investitsiya faoliyatida ish yuritadigan kadrlarga alohida talablar qo'yiladi. Bu fan iqtisodiyotning ajralmas qismi hisoblangan bank tizimiga, shuningdek moliya-iqtisod sohalariga raqobatbardosh kadrlar etkazib berishda muhim o'rin tutadi.

1. O'quv fanning dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Ushbu fan iqtisodiyot tarmoqlarida investitsiyalarning o'rni, investitsiyalash maqsadlari, milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish shakllari, rivojlanish davlat dasturlarining amalga oshirilishi, investitsiya loyihalarining mohiyati, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tamoyillari, manbalari va usullari, investitsiya loyihasi strategiyasini shakllantirish, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, loyiha xarajatlarini moliyalashtirish, investitsiya loyihalarini amalga oshirishda tender savdolarini tashkil etish va o'tkazish, investitsiyalarni loyihaviy tahlil qilish, qarz mablag'lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, xorijiy investitsiyalar va kreditlar hisobiga loyihalarni moliyalashtirish, investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish, investitsiya loyihalarini amalga oshirish va moliyalashtirish jarayonlari, investitsiya faoliyatini me'yoriy tartibga solinishi hamda hozirgi kunda investitsiya faoliyatining rivojlanish an'analari, istiqboli hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning ustuvor masalalarini qamrab oladi.

Ushbu "Investitsiya va innovatsiyalar" fani "Moliya", "Bank ishi", "Sug'urta ishi", "Korporativ moliya" va boshqa ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasi tarkibida o'rganilishini nazarda tutadi.

II. Fanning maqsad va vazifalari

Fanning maqsadi – talabalarga investitsiya faoliyatini tashkil etish, investitsiya va innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari bo'yicha nazariy bilim berish orqali ko'nikmalar hosil qilishdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarga investitsiya faoliyatini tashkil etishning nazariy, huquqiy, tashkiliy asoslari haqida bilimlar berish, investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholash, investitsiya loyihalarining moliyalashtirish manbalari xususidagi nazariy va amaliy bilimlarni o'rgatishdan iborat.

"Investitsiya va innovatsiyalar" fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida **talaba:**

- investitsiyaning turlari va shakllari;
- investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish usullari;
- investorlarning huquq va majburiyatlari;
- investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar *haqida tasavvurga ega bo'lishi;*

- investitsiya dasturini shakllantirish va nazorat qilish tartibini;
- kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish tartibini;
- kapital qurilishda loyihalashtirish va kapital qurilish ishlarini olib borish usullarini;
- investitsiyalarni byudjetdan moliyalashtirish ochish shartlarini;
- lizing operatsiyalarini tashkil etish va lizing to'lovlari summasini aniqlashni;
- investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish va investitsiya risklarini boshqarishni ***bilishi***

va ulardan foydalana olishi;

- investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni, turlari, funktsiyalari, ob'ektlari va sub'ektlari to'g'risida;
- xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va iqtisodiyotga jalb qilishning obyektiv zarurligi to'g'risida;
- investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar to'g'risida;
- investitsiya siyosati, uning mazmuni va iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitidagi xususiyatlari hamda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risida;
- investitsiya faoliyatining qonuniy-me'yoriy bazasi to'g'risida;
- O'zbekiston Respublikasi davlat investitsiya dasturi to'g'risida;
- investitsiyalarni moliyalashtirish usullari;
- investitsiyalarni budjetdan moliyalashtirish, kreditlash, lizing, forfeyting, investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish to'g'risida;
- kapital qurilish va "qurilish industriya"si to'g'risida;
- investitsiya risklari va ularni boshqarish yo'llari to'g'risida ***ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak.***

III. Fanni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari hamda o'quv mashg'ulotlarini loyihalash

Fanni o'qitishda interfaol, kommunikativ, pertseptiv yondashuvlardan maksimal darajada foydalanish, o'quv adabiyotlaridan tashqari autentik materiallar: audio, video, jurnallar, internet manbalaridan o'zlashtirilgan bilimlar majmuasini amaliyotda kuzatilayotgan dalil va hodisalarga bog'lay olish, olingan natijalarni baholash, tahlil qilish orqali kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va kompetentsiyalarni innovatsion tafakkur layoqati negizida shakllantirishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash jarayonida:

- mezonni tanlash;
- o'quv maqsadlarini toifalash;
- o'quv materiallarini modullashtirish;
- ularni o'rganish, tahlil qilish va qayta ishlash;
- o'rganish natijalarini aniqlash kabi omillarga qaratish orqali ta'lim oluvchida nazariy bilimlar puxta egallanishi hamda ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish talab etiladi.

5230200 – Menejment, 5230600 – Moliya, 5230700 – Bank ishi, 5230800 – Soliqlar va soliqqa tortish, 5234400 – Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari yo'nalishlarida "Investitsiya va innovatsiyalar" fanidan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlar hajmining taqsimoti (3-kurs)

T/r	Fan mavzularining nomi	Jami	Shu jumladan		
			Ma’ruza	Amaliy mashg’ulot	Mustaqil ta’lim
IV semestr					

1-MODUL. INVESTISION JARAYONLAR VA FAOLIYAT					
1	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.	8	2	2	4
2	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	8	2	2	4
3	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.	8	2	2	4
4	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	14	4	4	6
5	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	8	2	2	4
6	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni	14	4	4	6
7	Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususi investitsiyalarning o'rni va ahamiyati	8	2	2	4
8	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rni	14	4	4	6
9	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish.	14	4	4	6
10	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	8	2	2	4
IV semestr bo'yicha jami		104	28	28	48
V semestr					
2-MODUL. INVESTISIYA LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISH ASOSLARI					
11	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	14	4	4	6
12	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari.	6	2	2	2
13	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	6	2	2	2
14	Investitsiya faoliyatini kreditlash	14	4	4	6
15	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	14	4	4	6
16	Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish	14	4	4	6
17	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.	8	2	2	4
18	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	8	2	2	4
19	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash.	8	2	2	4
20	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish	8	2	2	4
21	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	14	4	4	6
V semestr bo'yicha jami		114	32	32	50
JAMI		218	60	60	98

5231200 – Sug’urta ishi ta’lim yo’nalishida “Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan o’tiladigan mavzular va ular bo’yicha mashg’ulot turlariga ajratilgan soatlar hajmining taqsimoti (3-kurs)

T/r	Fan mavzularining nomi	Jami	Shu jumladan		
			Ma’ruza	Amaliy mashg‘ulot	Mustaqil ta’lim
V semestr					
1-MODUL. INVESTISION JARAYONLAR VA FAOLIYAT					
1	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.	8	2	2	4
2	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	8	2	2	4
3	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.	8	2	2	4
4	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	14	4	4	6
5	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o’rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	8	2	2	4
6	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o’rni	14	4	4	6
7	Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o’rni va ahamiyati	8	2	2	4
8	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o’rni	14	4	4	6
9	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish.	14	4	4	6
10	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	8	2	2	4
V semestr bo’yicha jami		104	28	28	48
VI semestr					
2-MODUL. INVESTISIYA LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH ASOSLARI					
11	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	14	4	4	6
12	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari.	6	2	2	2
13	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	6	2	2	2
14	Investitsiya faoliyatini kreditlash	14	4	4	6
15	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	14	4	4	6
16	Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish	14	4	4	6
17	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.	8	2	2	4
18	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	8	2	2	4
19	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash.	8	2	2	4
20	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan	8	2	2	4

	investitsiyalarni moliyalashtirish				
21	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	14	4	4	6
VI semestr bo'yicha jami		114	32	32	50
JAMI		218	60	60	98

5231300 – Pensiya ishi ta'lim yo'nalishida “Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlar hajmining taqsimoti

T/r	Fan mavzularining nomi	Jami	Shu jumladan		
			Ma’ruza	Amaliy mashg‘ulot	Mustaqil ta’lim
VI semestr					
1-MODUL. INVESTISION JARAYONLAR VA FAOLIYAT					
1	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.	6	2	2	2
2	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	6	2	2	2
3	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.	6	2	2	2
4	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	8	2	2	4
5	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o’rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	8	2	2	4
6	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o’rni	8	2	2	4
7	Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o’rni va ahamiyati	8	2	2	4
8	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o’rni	8	2	2	4
9	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish.	8	2	2	4
10	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	8	2	2	4
2-MODUL. INVESTISIYA LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISH ASOSLARI					
11	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	12	4	4	4
12	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari.	6	2	2	2
13	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	6	2	2	2
VI semestr bo’yicha jami		98	28	28	42
VII semestr					
14	Investitsiya faoliyatini kreditlash	14	4	4	6
15	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	14	4	4	6
16	Investitsiyalarni loyihaviy molivalashtirish	14	4	4	6

17	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.	10	2	2	6
18	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	10	2	2	6
19	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash.	10	2	2	6
20	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish	10	2	2	6
21	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	16	4	4	8
VII semestr bo'yicha jami		98	24	24	50
JAMI		196	52	52	92

5231500 – Baholash ishi, 5232000 – Davlat budjetining g'azna ijrosi, 5232100 – Korporativ moliya, 5232400 – Iqtisodiy xavfsizlik, 5232800 – Elektron tijorat, 5233800 – Moliyaviy texnologiyalar, 5233900 – Bank hisobi va audit, 5234000 – Budjet hisobi va nazorati ta'lim yo'nalishlarida "Investitsiya va innovatsiyalar" fanidan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlar hajmining taqsimoti

T/r	Fan mavzularining nomi	Jami	Shu jumladan		
			Ma’ruza	Amaliy mashg‘ulot	Mustaqil ta’lim
VI semestr					
1-MODUL. INVESTISION JARAYONLAR VA FAOLIYAT					
1	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.	6	2	2	2
2	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	6	2	2	2
3	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.	6	2	2	2
4	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	8	2	2	4
5	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o’rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	8	2	2	4
6	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o’rni	8	2	2	4
7	Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o’rni va ahamiyati	8	2	2	4
8	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o’rni	8	2	2	4
9	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish.	8	2	2	4
10	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	8	2	2	4
2-MODUL. INVESTISIYA LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISH ASOSLARI					
11	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	12	4	4	4
12	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari.	6	2	2	2

13	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	6	2	2	2
VI semestr bo'yicha jami		98	28	28	42
VII semestr					
14	Investitsiya faoliyatini kreditlash	14	4	4	6
15	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	14	4	4	6
16	Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish	14	4	4	6
17	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.	8	2	2	4
18	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	8	2	2	4
19	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash.	8	2	2	4
20	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish	8	2	2	4
21	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	14	4	4	6
VII semestr bo'yicha jami		88	24	24	40
JAMI		186	52	52	82

5231300 – Pensiya ishi, 5231500 – Baholash ishi, 5232000 – Davlat budjetining g'azna ijrosi, 5232800 – Elektron tijorat ta'lim yo'nalishlarida “Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlar hajmining taqsimoti (4-kurs)

T/r	Fan mavzularining nomi	Jami	Shu jumladan		
			Ma’ruza	Amaliy mashg‘ulot	Mustaqil ta’lim
VII semestr					
1-MODUL. INVESTISION JARAYONLAR VA FAOLIYAT					
1	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.	6	2	2	2
2	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	6	2	2	2
3	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.	8	2	2	4
4	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	8	2	2	4
5	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o’rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	8	2	2	4
6	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o’rni	8	2	2	4
7	Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o’rni va ahamiyati	8	2	2	4
8	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o’rni	8	2	2	4

9	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish.	8	2	2	4
10	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	8	2	2	4
2-MODUL. INVESTISIYA LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISH ASOSLARI					
11	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	12	4	4	4
VII semestr bo'yicha jami		88	24	24	40
VIII semestr					
12	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari.	6	2	2	2
13	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	6	2	2	2
14	Investitsiya faoliyatini kreditlash	8	2	2	4
15	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	8	2	2	4
16	Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish	8	2	2	4
17	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish.	8	2	2	4
18	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	8	2	2	4
19	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash.	8	2	2	4
20	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish	8	2	2	4
21	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	10	2	2	6
VIII semestr bo'yicha jami		78	20	20	38
JAMI		166	44	44	78

ASOSIY QISM

1.Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

1-modul. Investitsiyalash asoslari

1-mavzu. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

“Investitsiya” fanining predmeti, maqsadi, vazifalari, tarkibiy tuzilishi va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida. Investitsiyalarning makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

2-mavzu. Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari. Investitsiyalash ob'ektlarini tanlash. Real investitsiyalarni amalga oshirish. Real investitsiyalarni o'zlashtirish jarayonlari. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

Investitsion faoliyat tushunchasi. Investitsiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi. "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari. To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarining iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi roli. "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi va "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar va kafolatlar.

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasi mazmuni, jarayoni hamda milliy iqtisodiyotning rivojida uning xalqaro integratsiyasini ta'minlash va faollashtirishning zarurligi va ahamiyati. Milliy iqtisodiyot xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va hozirgi talablari. Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, modernizatsiyalash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlantirishda uning faol xalqaro integratsiyasini ta'minlashning xorij tajribalari. O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga qaratilgan davlat siyosatining asosiy maqsadi va yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning hamkorlik aloqalari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini faollashtirishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ishtiroki. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar harakatini tartibga solishning mazmuni, zarurligi va ahamiyati.

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish maqsadlari, ob'ektiv zarurligi va tasniflanishi. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari.

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'rni va ahamiyati

Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojida ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'rni. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki.

Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari. O'zbekistonda iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va samaralari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlardan ko'zlangan maqsad va uning amalga oshirilishi natijalari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot va uning real sektorini hamda mamlakat investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati. Iqtisodiy inqiroz va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida xususiy investitsiyalardan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rni

Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar. Investitsiya muhitini baholash usullari. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni (tabiiy resurslar salohiyati, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion, moliyaviy salohiyatlar va iste'molchilik salohiyati) o'rni. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim. O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borish vazifalari.

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

Kapital qurilish va kapital qo'yilmalar. Yangi qurilish, ta'mirlash, kengaytirish, texnik qayta jihozlash. "Qurilish industriya"si tushunchasi. Mamlakat iqtisodiyoti uchun qurilish muddatini qisqartirishning ahamiyati. Qurilishning uch bosqichi: tayyorgarlik bosqichi, qurilish bosqichi, qurilish mahsulotini realizatsiyasi. Qurilish ishlab chiqarishning davomiyligi. Qurilishda xo'jalik yuritishning hissadorlik jamiyatlari shakllarini joriy etish. Qurilishning tashkiliy shakllari. Kapital qurilishda loyihalashtirish. Kapital qurilishda tanlovni tashkil etish. Buyurtmachi va pudratchining huquq va majburiyatlari. Qurilish-montaj ishlarining smeta qiymati tarkibi va tuzilishi. Qurilish ob'ektining shartnoma narxlarini. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash. Kapital qurilishda nazorat ishlarini olib borish.

10-mavzu. Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish davlat dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, tamoyillari, shakllantirish tartibi bosqichlari va muddatlari. Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni yo'naltirish. Muhim investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxati asosida investitsiya loyihalari portfelini shakllantirish va tasdiqlash jarayoni. Rivojlantirish davlat dasturlarini amalga oshirish ustidan nazorat.

2-modul. Investitsiya va innovatsiyalarni moliyalashtirish yo'nalishlari

11-mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning mohiyati va ahamiyati. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholash usullari. Investitsiya loyihalarini moliyaviy va iqtisodiy baholash. Investitsiya loyihalarini baholashning oddiy va diskont usullari.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va ularning tarkibi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'z mablag'lari (foyda, amortizatsiya ajratmalari, maqsadli tushumlar va boshqalar). Jalb etilgan mablag'lar evaziga investitsiya faoliyatini moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini qarz mablag'lari evaziga moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

Moliyaviy vositalar, ularning mohiyati, turlari va tasniflanishi. Birlamchi moliyaviy vositalar. Hosilaviy moliyaviy vositalar. Firmaning investitsion jozibadorligini baholashda moliyaviy

vositalarning roli. Qimmatli qog'ozlar investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida. Investitsiyalash manbalarini shakllantirishda kapital va ssuda bozorlarining roli. Qimmatli qog'ozlarni joylashtirish evaziga moliyalashtirish manbalarini jalb etish. Aktsiyadorlik kapitali hisobiga investitsiya faoliyatini moliyalashtirish.

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar investitsiya faoliyatini kreditlashning ob'ektiv zaruriyati. Investitsiya faoliyatini uzoq muddatli kreditlash. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar aylanma mablag'larini kreditlash xususiyatlari. Investitsiya faoliyatida ipoteka krediti. Kreditni rasmiylashtirish tartibi. Korxonalarning kreditga layoqatliligi ko'rsatkichlari. Investitsiya faoliyatini kreditlash foiz siyosati. Asosiy qarz va undan foydalanganlik uchun to'lanadigan to'lovni undirish tartibi. Kreditdan foydalanishi ustidan bank monitoringi.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

Lizingning iqtisodiy tabiati, mazmuni va mohiyati. Lizing turlari. Lizing krediti – asosiy kapitalga qaratilgan investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida O'zbekiston Respublikasining "Lizing to'g'risida"gi qonunining mazmun-mohiyati. Moliyaviy lizingning zamonaviy ilg'or texnologiya, uskuna va jihozlarni joriy etishdagi qulayliklari. Xalqaro moliyaviy lizingning iqtisodiyotni modernizatsiyalashtirishdagi o'rni. Lizing munosabatlarini tashkil etish va amalga oshirish tartibi. Lizing to'lovlari summasini aniqlash.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirishning mazmuni va mohiyati. Yirik investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Loyihaviy moliyalashtirishning asosiy ishtirokchilari va ularning funktsiyalari. Loyihaviy moliyalashtirish turlari. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirishni tashkil etish. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlash xususiyatlari. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlashni tashkil etish.

17-mavzu. Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar. Innovatsiya faoliyati – tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish.

18-mavzu. Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish

Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi. Investitsiyalarni venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi. Davlatning yuqori riskli investitsiyalash tizimining rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmi va vazifalari. Venchurli moliyalashtirishda yuzaga keladigan innovatsion risklar va ularni boshqarish. Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar.

19-mavzu. Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash

Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholashning xorij tajribasi. Evropa innovatsion tablosi (European Innovation Scoreboard), Texnologik yutuqlar indeksi (Technology Achievement Index), Innovatsion salohiyat indeksi (Innovation Capacity Index); Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi (GII BCG), INSEAD Umumjahon innovatsion indeksi (GII INSEAD), Innovatsiyalarning global omili (Global Innovation Quotient).

20-mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

Nomoddiy aktivlar, ularning tarkibi va roli. Nomoddiy aktivlar –investitsiya ob'ekti sifatida. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati. Nomoddiy aktivlarni baholash va "gudvill". Gudvill tarkibi. Gudvill – investitsiya ob'ekti sifatida.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

“Investitsiya risklari” tushunchasi, mazmun-mohiyati va xususiyatlari. Investitsiya faoliyati bilan bog'liq risklar va ularning tasniflanishi. Investitsiya risklarini aniqlash usullari. Investitsiya loyihalarida risklarni baholashning matematik usullari. Risklarni boshqarish va risk darajasini pasaytirish yo'llari.

2. Fanning amaliy mashg'ulotlari mazmuni

1-modul. Investitsiyalash asoslari

1-mavzu. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

“Investitsiya” fanining predmeti, maqsadi, vazifalari, tarkibiy tuzilishi va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida. Investitsiyalarning makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

2-mavzu. Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari. Investitsiyalash ob'ektlarini tanlash. Real investitsiyalarni amalga oshirish. Real investitsiyalarni o'zlashtirish jarayonlari. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

Investitsion faoliyat tushunchasi. Investitsiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi. “Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari. To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarining iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi roli. “Chet el investitsiyalari to'g'risida”gi va “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar va kafolatlar.

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasi mazmuni, jarayoni hamda milliy iqtisodiyotning rivojida uning xalqaro integratsiyasini ta'minlash va faollashtirishning zarurligi va ahamiyati. Milliy iqtisodiyot xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va hozirgi talablari. Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, modernizatsiyalash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlantirishda uning faol xalqaro integratsiyasini ta'minlashning xorij tajribalari. O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga qaratilgan davlat siyosatining asosiy maqsadi va

yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning hamkorlik aloqalari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini faollashtirishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ishtiroki. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar harakatini tartibga solishning mazmuni, zarurligi va ahamiyati.

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish maqsadlari, ob'ektiv zarurligi va tasniflanishi. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari.

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'rni va ahamiyati

Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojida ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'rni. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki. Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari. O'zbekistonda iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va samaralari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlardan ko'zlangan maqsad va uning amalga oshirilishi natijalari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot va uning real sektorini hamda mamlakat investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati. Iqtisodiy inqiroz va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida xususiy investitsiyalardan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rni

Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar. Investitsiya muhitini baholash usullari. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni (tabiiy resurslar salohiyati, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion, moliyaviy salohiyatlar va iste'molchilik salohiyati) o'rni. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim. O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borish vazifalari.

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

Kapital qurilish va kapital qo'yilmalar. Yangi qurilish, ta'mirlash, kengaytirish, texnik qayta jihozlash. "Qurilish industriya"si tushunchasi. Mamlakat iqtisodiyoti uchun qurilish muddatini qisqartirishning ahamiyati. Qurilishning uch bosqichi: tayyorgarlik bosqichi, qurilish bosqichi, qurilish mahsulotini realizatsiyasi. Qurilish ishlab chiqarishning davomiyligi. Qurilishda xo'jalik yuritishning hissadorlik jamiyatlari shakllarini joriy etish. Qurilishning tashkiliy shakllari. Kapital qurilishda loyihalashtirish. Kapital qurilishda tanlovni tashkil etish. Buyurtmachi va pudratchining huquq va majburiyatlari. Qurilish-montaj ishlarining smeta qiymati tarkibi va tuzilishi. Qurilish ob'ekting shartnoma narxlari. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash. Kapital qurilishda nazorat ishlarini olib borish.

10-mavzu. Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish davlat dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, tamoyillari, shakllantirish tartibi bosqichlari va muddatlari. Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni yo'naltirish. Muhim investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxati asosida investitsiya loyihalari portfelini shakllantirish va tasdiqlash jarayoni. Rivojlantirish davlat dasturlarini amalga oshirish ustidan nazorat.

2-modul. Investitsiya va innovatsiyalarni moliyalashtirish yo'nalishlari

11-mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning mohiyati va ahamiyati. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholash usullari. Investitsiya loyihalarini moliyaviy va iqtisodiy baholash. Investitsiya loyihalarini baholashning oddiy va diskont usullari.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va ularning tarkibi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'z mablag'lari (foyda, amortizatsiya ajratmalari, maqsadli tushumlar va boshqalar). Jalb etilgan mablag'lar evaziga investitsiya faoliyatini moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini qarz mablag'lari evaziga moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari.

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

Moliyaviy vositalar, ularning mohiyati, turlari va tasniflanishi. Birlamchi moliyaviy vositalar. Hosilaviy moliyaviy vositalar. Firmaning investitsion jozibadorligini baholashda moliyaviy vositalarning roli. Qimmatli qog'ozlar investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida. Investitsiyalash manbalarini shakllantirishda kapital va ssuda bozorlarining roli. Qimmatli qog'ozlarni joylashtirish evaziga moliyalashtirish manbalarini jalb etish. Aktsiyadorlik kapitali hisobiga investitsiya faoliyatini moliyalashtirish.

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar investitsiya faoliyatini kreditlashning ob'ektiv zaruriyati. Investitsiya faoliyatini uzoq muddatli kreditlash. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar aylanma mablag'larini kreditlash xususiyatlari. Investitsiya faoliyatida ipoteka krediti. Kreditni rasmiylashtirish tartibi. Korxonalarning kreditga layoqatliligi ko'rsatkichlari. Investitsiya faoliyatini kreditlash foiz siyosati. Asosiy qarz va undan foydalanganlik uchun to'lanadigan to'lovni undirish tartibi. Kreditdan foydalanishi ustidan bank monitoringi.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

Lizingning iqtisodiy tabiati, mazmuni va mohiyati. Lizing turlari. Lizing krediti – asosiy kapitalga qaratilgan investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida O'zbekiston Respublikasining "Lizing to'g'risida"gi qonunining mazmun-mohiyati. Moliyaviy lizingning zamonaviy ilg'or texnologiya, uskuna va jihozlarni joriy etishdagi qulayliklari. Xalqaro moliyaviy lizingning iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi o'rni. Lizing munosabatlarini tashkil etish va amalga oshirish tartibi. Lizing to'lovlari summasini aniqlash.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirishning mazmuni va mohiyati. Yirik investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Loyihaviy moliyalashtirishning asosiy ishtirokchilari va ularning funktsiyalari. Loyihaviy moliyalashtirish turlari. Investitsiyalarni

loyihaviy moliyalashtirishni tashkil etish. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlash xususiyatlari. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlashni tashkil etish.

17-mavzu. Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar. Innovatsiya faoliyati – tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish.

18-mavzu. Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish

Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi. Investitsiyalarni venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi. Davlatning yuqori riskli investitsiyalash tizimining rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmi va vazifalari. Venchurli moliyalashtirishda yuzaga keladigan innovatsion risklar va ularni boshqarish. Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar.

19-mavzu. Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash

Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholashning xorij tajribasi. Evropa innovatsion tablosi (European Innovation Scoreboard), Texnologik yutuqlar indeksi (Technology Achievement Index), Innovatsion salohiyat indeksi (Innovation Capacity Index); Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi (GII BCG), INSEAD Umumjahon innovatsion indeksi (GII INSEAD), Innovatsiyalarning global omili (Global Innovation Quotient).

20-mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

Nomoddiy aktivlar, ularning tarkibi va roli. Nomoddiy aktivlar –investitsiya ob'ekti sifatida. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati. Nomoddiy aktivlarni baholash va "gudvill". Gudvill tarkibi. Gudvill – investitsiya ob'ekti sifatida.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

"Investitsiya risklari" tushunchasi, mazmun-mohiyati va xususiyatlari. Investitsiya faoliyati bilan bog'liq risklar va ularning tasniflanishi. Investitsiya risklarini aniqlash usullari. Investitsiya loyihalarida risklarni baholashning matematik usullari. Risklarni boshqarish va risk darajasini pasaytirish yo'llari.

IV. Laboratoriya ishlarini tashkil etish boyicha ko'rsatmalar

Fan bo'yicha laboratoriya ishlari o'quv rejada ko'zda tutilmagan

V. Mustaqil ta'limning shakl va mazmuni

"Investitsiya va innovatsiyalar" fani bo'yicha talabaning mustaqil ishi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan.

Talabalar auditoriyada yoki masofaviy ta'limdan foydalangan holda pedagog-xodimlarning ma'ruzasini tinglaydilar, misol va masalalar yechadilar. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi hamda mavzu bo'yicha professor o'qituvchi tomonidan berilgan mustaqil ish va testlarni yechadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy

qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

“Investitsiya va innovatsiyalar” fani bo'yicha mustaqil ta'limning mazmuni

№	Fan bo'yicha mazmuni	Mustaqil ta'limga oid bo'lim va mavzular	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar
1.	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati	Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi. Asosiy fondlar shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
2.	Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari	Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari. Real investitsiyalarni amalga oshirish. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
3.	Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati	Investitsiya faoliyati tushunchasi va tarkibiy tuzilishi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-huquqiy asoslari. O'zbekistonda investitsiya siyosatining mazmun-mohiyati	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
4.	Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari. To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarining iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi roli. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar va kafolatlar tizimi.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
5.	Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish	Milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va bu borada davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar

		hamkorlik aloqalari	
6.	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy zonalarining o'рни	Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy zonalar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri. Erkin iqtisodiy zonalarida imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
7.	Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o'рни va ahamiyati	Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'рни. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning xamkorligi. Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
8.	Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'рни	Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar. Investitsiya muhitini shakllantirishning me'yoriy-huquqiy asoslari. Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
9.	Investitsiya faoliyatida kapital qurilish	Kapital qurilish va kapital qo'yilmalar. Yangi qurilish, ta'mirlash, kengaytirish, texnik qayta jihozlash ishlarini amalga oshirish. "Qurilish industriya"si tushunchasi. Qurilishning tashkiliy shakllari. Kapital qurilishda loyihalashtirish. Kapital qurilishda tanlovni tashkil etish. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
10.	Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish	O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish davlat dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, tamoyillari, shakllantirish tartibi bosqichlari va muddatlari. Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni yo'naltirish.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
11.	Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash	Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning mohiyati va ahamiyati. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholash usullari. Investitsiya loyihalarini moliyaviy va iqtisodiy baholash. Investitsiya loyihalarini baholashning oddiy va diskont usullari	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
12.	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va ularning tarkibi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'z mablag'lari. Jalb etilgan mablag'lar evaziga	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar

		investitsiya faoliyatini moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini qarz mablag'lari evaziga moliyalashtirish. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari	
13.	Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar	Moliyaviy vositalar, ularning mohiyati, turlari va tasniflanishi. Firmaning investitsion jozibadorligini baholashda moliyaviy vositalarning roli. Qimmatli qog'ozlar investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida. Qimmatli qog'ozlarni joylashtirish evaziga moliyalashtirish manbalarini jalb etish.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
14.	Investitsiya faoliyatini kreditlash	Investitsiya faoliyatini uzoq muddatli kreditlash. Investitsiya faoliyatida ipoteka krediti. Kreditni rasmiylashtirish tartibi. Korxonalarning kreditga layoqatliligi ko'rsatkichlari. Investitsiya faoliyatini kreditlash foiz siyosati.	Keys stadi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
15.	Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi	Lizing krediti – asosiy kapitalga qaratilgan investitsiyalarni moliyalashtirish manbai sifatida O'zbekiston Respublikasining "Lizing to'g'risida"gi qonunining mazmun-mohiyati. Xalqaro moliyaviy lizingning iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi o'rni.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
16.	Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish	Yirik investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Loyihaviy moliyalashtirishning asosiy ishtirokchilari va ularning funktsiyalari. Loyihaviy moliyalashtirish turlari. Investitsiya loyihalarini sindikatli kreditlash xususiyatlari.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
17.	Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish	Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar. Innovatsiya faoliyati - tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida. Innovatsiya strategiyasining mohiyati.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
18.	Innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish	Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi. Investitsiyalarni venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi. Davlatning yuqori riskli investitsiyalash tizimining rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmi va vazifalari. Venchurli moliyalashtirishda yuzaga keladigan innovatsion risklar va ularni boshqarish.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
19.	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash	Mamlakat innovatsiya faoliyatini baholashning xorij tajribasi. Evropa innovatsion tablosi, Texnologik yutuqlar	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va

		indeksi, Innovatsion salohiyat indeksi; Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi, Umumjahon innovatsion indeksi	slaydlar
20.	Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish	Nomoddiy aktivlar - investitsiya obyekti sifatida. Nomoddiy aktivlarni baholash va “gudvill”.	Keys stadi tayyorlash, taqdimot va slaydlar
21.	Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari	Investitsiya faoliyati bilan bog'liq risklar va ularning tasniflanishi. Investitsiya risklarini aniqlash usullari. Investitsiya loyihalarida risklarni baholashning matematik usullari. Risklarni boshqarish va risk darajasini pasaytirish yo'llari.	Loyiha ishi tayyorlash, taqdimot va slaydlar

VI. Kurs ishini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Kurs ishi tasdiqlangan o'quv rejada ko'zda tutilgan ta'lim yo'nalishlarida bajariladi. Kurs ishi o'quv rejaga ko'ra 5231500 – “Baholash ishi” ta'lim yo'nalishida nazarda tutilgan. “Investitsiya va innovatsiyalar” fanidan kurs ishi muayayn mavzu bo'yicha umumiy yaxlitlikka ega ilmiy-amaliy fikrlarni aks ettiruvchi loyihaviy ish hisoblanadi.

Kurs ishi mavzuning dolzarbligi va erishilgan natijalarning amaliyotga tadbiqu, uning uslubiy darajasi hamda rasmiylashtirilishiga qarab baholanadi. Kurs ishini bajarishning muhim bosqichi rejada belgilangan savollar yoritilishida o'zaro nazariy va amaliy aloqadorlikni ta'minlashdir. Kurs ishining tarkibiy tuzilishini to'g'ri shakllantirish talabaga uning maqsadi va vazifalarini aniq belgilab olish hamda ko'zlangan natijaga erishish yo'llarini, shuningdek, kurs ishini tayyorlash bosqichlarini ketma-ket bajarishga imkon yaratadi. Kurs ishining tarkibiy tuzilishini to'g'ri ishlab chiqilishi talabaga izlanishning oldiga qo'yilgan maqsad hamda natijalarini aniq ifodalash, fikrlarni mantiqiy bayon etish uslublari va kurs ishini tayyorlash bosqichlarini ajratish imkonini beradi.

Kurs ishi talabaning salohiyati hamda fan bo'yicha chuqur bilim va amaliy ko'nikmaga egaligini namoyon qiladi. Kurs ishida o'rganiladigan masalalarning nazariy jihatlarini, aniqlangan muammolarini, qo'yilgan vazifalarni tahlil qilish hamda muammolarni hal etishni ko'zlangan holda reja tuziladi va shu asosida bajariladi. Talaba kurs ishi bo'yicha izlanish natijalarini yoritishda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning o'ziga xosligi, xorijiy davlatlarning tajribalari va o'rttirgan amaliy yutuqlarni umumlashtirgan holda belgilangan muammolarning yechimi yuzasidan yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqadi va ularni bartaraf etish yo'llarini tavsiya etadi.

Kurs ishini himoya qilishga quyidagi umumiy talablar qo'yiladi:

- o'rganilayotgan muammo bo'yicha mavjud iqtisodiy adabiyotlarni chuqur tahlil qilish;
- kurs ishida rasm va jadvallarni muayayn tizimga keltirilgan holda rasmiylashtirish;
- kurs ishi bo'yicha to'plangan materiallarni tanqidiy o'rganish;
- xulosa va tavsiyalarning asoslab berilishi;
- talaba tomonidan fikrning ketma-ketlikda, muayyan izchillikda bayon qilinishi;
- qo'yilgan talablar bo'yicha kurs ishining rasmiylashtirilishi.

Kurs ishini bajarish yuzasidan kafedra tomonidan uslubiy qo'llanma ishlab chiqiladi va talabalar e'tiboriga yetkaziladi.

Kurs ishlarining na'munaviy mavzulari:

1. Investitsiyalar va investitsion faoliyat, ularning mohiyati, investitsiya turlari.

2. Investitsiyalar harakati bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Kapital qo'yilmalar – mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishining asosi.
4. O'zbekistonda va xorijiy davlatlarda investitsion faollikni rag'batlantirish: qiyosiy tavsif.
5. Investitsiya bozori va uning ishtirokchilari.
6. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning O'zbekistondagi investitsiya bozorining rivojlanishiga ta'siri.
7. Milliy iqtisodiyotda investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish.
8. O'zbekistonda investitsiya jarayonining institutsional xususiyatlari.
9. Zamonaviy sharoitda O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati.
10. Inson kapitali – investitsion faoliyatni moliyalashtirish manbaining maxsus turi sifatida.
11. Korxonaning investitsion jozibadorligi.
12. Iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalarning xususiyatlari.
13. Investitsiyaviy loyiha uchun biznes-rejani ishlab chiqish.
14. Investitsiya portfeli va uni shakllantirish xususiyatlari.
15. Iqtisodiyot va jamiyat rivojida innovatsion investitsiyalarning o'rni.
16. Davlatning (korxona) innovatsion strategiyasi.
17. Investitsion bozorning kon'yukturasi.
18. Makro va mikroiqtisodiy sarmoyalarni ichki va tashqi moliyalashtirish manbalari.
19. Firmalar (kompaniyalar) ning o'z investitsiya manbalari tarkibi.
20. Investitsion resurslarni jalb qilish usullari.
21. Xalqaro moliya bozorining investitsiya resurslari.
22. Investitsion muhit, uning mohiyati, tarkibi va investitsiya muhitini baholash usullari.
23. Iqtisodiyotda investitsiya inqirozi, investitsion inqirozni keltirib chiqargan asosiy omillar
24. Investitsiyalarning pasayishi sharoitida davlatning iqtisodiy siyosati.
25. Tijorat banklarining investitsion faoliyat shakllari va tasnifi
26. Tijorat banklarining investitsiya siyosati va uni belgilovchi omillar
27. Kompaniyaning investitsiya resurslarini baholash.
28. Investitsion portfel, uning turlari va shakllanishi.
29. Investitsiya portfelini shakllantirish tartibi.
30. Investitsiya faoliyatini tartibga solishning rivojlangan davlatlar tajribalari.
31. Investitsion faoliyatda davlat ishtirok etish tamoyillari va shakllari.
32. Davlat investitsiyalari va iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlash.
33. Iqtisodiyotning real sektoriga investitsiyalarni jalb etuvchi institutsional, huquqiy va iqtisodiy muhitni yaratish.
34. Qurilishda loyihalash va pudrat ishlarini tashkil qilish.
35. Investitsiya jarayoni va uning ishtirokchilari tarkibi.
36. Investitsion kompaniyalar va ularning faoliyatini tashkil etish (investitsiya kompaniyasi misolida).
37. Tijorat bankining investitsion faoliyati (investitsiya banki misolida).
38. Ipoteka banklari faoliyatini tashkil etish (ipoteka banki misolida).
39. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya fondlari faoliyatini tashkil etish (investitsiya fondi misolida).
40. Korxonaning investitsiya jarayonlarida ishtirok etishini tashkil etish yo'nalishlari (korxona misolida).
41. Hudud iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb etish usullari.
42. Hududning investitsiyaviy jozibadorligi va uni baholash usullari.
43. Korxonaning investitsiya siyosati (konkret korxona misolida).
44. Korxonaning investitsion strategiyasi (konkret korxona misolida).
45. Korxonaning innovatsiya strategiyasini shakllantirish yo'llari.
46. Zamonaviy korxonaning innovatsion-investitsion rivojlanish yo'nalishlari.

47. Mamlakat investitsion jozibadorligini baholashning jahon tajribasi.
48. Investitsiyalarni amalga oshirishda davlat xususiy sherikchiligidan mohiyati va ahamiyati.
49. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari.
50. Investitsion loyihalarni moliyalashtirish manbalarini aniqlash va shakllantirish.
51. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishning xorij tajribalari.
52. Loyihalashtirishda investitsion strategiyaning ahamiyati va uni ishab chiqishning asosiy yo'nalishlari
53. Loyihaga bog'liq bo'lgan strategiyalar, ularning turlari va yo'nalishlari.
54. Investitsiya loyihasini tayyorlash jarayoni va uning bajarilishi tartibi.
55. Loyihani dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash va texnik-iqtisodiy asoslashning zarurligi va farqli jihatlari.
56. Biznes-rejaning tarkibiy tuzilishi va uning ishlab chiqilishida axborotlar manbasi.
57. Investitsiya loyihalari bo'yicha marketing tadqiqotlari va uning asosiy yo'nalishlari.
58. Investitsiya loyihalari raqobatbardoshligini oshirishning zarurligi va marketing tadqiqotlarida loyiha raqobatchilari tahlili.
59. Loyihaning ishlab chiqarish rejasi va uning loyiha samaradorligiga ta'siri.
60. Loyihaning umumiy qiymati, uni shakllantirish va baholash.
61. Tender savdolarini tashkil etish tartibi va jarayoni, uning qatnashchilari tarkibi hamda ularning asosiy funksiyalari.
62. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.
63. Investitsiya loyihasining g'oyasi va uning asoslanishi.
64. Texnik hujjatlar kompleksini ishlab chiqish, texnik-iqtisodiy asoslashning mazmuni.
65. Loyiha-smeta hujjatlari va uning tarkibi.
66. Investitsiya loyihasini texnik-iqtisodiy asoslash
67. Texnik-iqtisodiy asosnomaning mazmuni.
68. Investitsiyalarni moliyaviy tahlil etish va baholash.
69. Loyihaning texnik-iqtisodiy asosnomasi va biznes-reja maqsadlarining investorlar, tadbirkorlar va davlat organlari uchun zarurligi.
70. Biznes-reja tarkibining bog'liqligi.

7. Fan bo'yicha talabalar bilimni baholash va nazorat qilish me'zonlari

Fandan talabalarining bilimni baholash 5 baholik tizimda amalga oshiriladi.

Fandan nazorat turlari. Fandan talabalarining bilimni nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Fandan nazorat turlari bo'yicha topshiriqlarning mazmuni talabaning bilimni xolis, obyektiv va aniq baholash imkoniyatini ta'minlaydi.

Oraliq nazorat (ON) semestr davomida o'quv jarayoni jadvaliga muvofiq o'quv mashg'ulotlari davomida 2 martagacha o'tkaziladi. (O'quv semestri davomida haftasiga 2 akademik soatdan kam bo'lgan fanlar bo'yicha ON o'tkazilmaydi).

ON bo'yicha talabalarining bilimni baholash fandani o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Talaba fandani yakuniy nazorat turi o'tkaziladigan muddatga qadar ONni topshirgan bo'lishi shart. ONni topshirmagan, shuningdek undan "2" (qoniqarsiz) baholangan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat (YaN) talabalarining bilimni baholash o'quv mashg'ulotlarini olib bormagan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Fandan o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi yakuniy nazoratni o'tkazishda ishtirok etmaydi.

YaN shakli kafedra tomonidan belgilanadi hamda u semestr yakunida o'quv jarayoni jadvaliga muvofiq quyidagi mezonlarga asoslanib o'tkaziladi:

Baho	Talabani bilimga qo'yilgan talablarning asoslanishi
5 (a'lo)	talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
4 (yaxshi)	talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
3 (qoniqarli)	talaba olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
2 (qoniqarsiz)	talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

Talaba fandan baholanishi natijasidan norozi bo'lgan taqdirda, baholash natijasi e'lon qilingan vaqtdan boshlab 24 soat davomida apellyatsiya berishi mumkin.

Ya'Nga kirmagan yoki kiritilmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baholangan talaba akademik qarzdor hisoblanadi. Fandan akademik qarzdor talabaga nazorat turlari (ON va Ya'N)ni qayta topshirish uchun 1 oy muddat beriladi.

Nazorat turlarini o'tkazilish tartibi buzilganligi aniqlangan hollarda o'tkazilgan nazorat turlarining natijalari bekor qilinishi hamda tegishli nazorat turi qaytadan o'tkazilishi mumkin. Fandan nazorat turi bo'yicha talabani bilimi "3" (qoniqarli) yoki "4" (yaxshi) yohud "5" (a'lo)ga baholaganda, nazorat turini qayta topshirishga yo'l qo'yilmaydi.

Baholash natijalarini qayd qilish. Fandan talabalarning bilimni baholash shu kunning o'zida (yozma ish shaklida amalga oshirilgan hollarda 3 kundan ko'p bo'lmagan muddatda) akademguruh jurnalida qayd etib boriladi. Talaba nazorat turi o'tkazilgan vaqtda uzrli, sabablarsiz qatnashmagan hollarda akadem guruh jurnaliga "0" belgisi yozib qo'yiladi.

7. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar:

1. Zoyirov L.S, Asamxodjayeva Sh.Sh, Yunusova S.B. Investitsiya. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 652 b.
2. Зайиров Л.С, Насиров Э.И, Ханова Н.Ф, Асамходжаева Ш.Ш. Инвестиции. Учебное пособие. – Т.: Иқтисод-молия, 2019. – 448 с.
3. Зайиров Л.С, Ханова Н.Ф. Инвестиции. Учебник. – Т.: Иқтисод-молия, 2019.
4. Nasirov E.I., Asamxodjayeva Sh.Sh. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2020.
5. Сабилова Л.Ш., Хужамкулов Д.Ю. Инвестиция. Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2019.- 254 с.
6. Xujamkulov D.Yu., Ismailov D.A. Investitsiya loyihalarini boshqarish. O'quv qo'llanma.. – T.: TDIU, 2019. 296 b.

Qo'shimcha adabiyotlar:

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 20 maydagi "Kapital qurilish

sohasida buyurtmachi xizmati faoliyatini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi VMQ-321-sonli qarori.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 1 apreldagi “Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5047-sonli qarori.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 dekabrda “O‘zbekiston Respublikasining 2021—2023-yillarga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4937 qarori.

10. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.-48 b.

11. Кузнецов Б.Т. Инвестиционный анализ. Учебник и практикум. – М: ЮРАЙТ, 2015. – С.275.

Axborot manbalari:

12. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
13. www.ziyonet.uz – Jamoat axborot ta’lim tarmog’i sayti.
14. www.mift.uz – O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi sayti.
15. www.mininnovation.uz – O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi sayti.
16. www.stat.uz- O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi sayti.
17. www.tfi.uz– Toshkent moliya instituti sayti.
18. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.

TARQATMA MATERIALLAR

1-mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

1

Reja:

- 1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.
- 1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.
- 1.3. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.
- 1.4. Investitsiyalarni o'stirish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida.
- 1.5. Investitsiyalarning makro va mikroiqtsodiyotni rivojlantirishdagi roli.

2

Fanning predmeti, maqsadi va vazifalari

- Fanning predmeti mamlakatimizda va dunyoda amalga oshirilayotgan investitsion jarayonlar va ular bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlardir.
- Fanning asosiy maqsadi talabalarda investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari, investitsiyalarni jalb etish, davlat investitsiya dasturini shakllantirish, investitsiya loyihalarini baholash bo'yicha yo'nalishga mos bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdan iborat.
- Fanning vazifasi – talabalarga investitsiyalar, ularning turkumlanishi, moliyalashtirish manbalarini aniqlash, investitsiya loyihalarini samaradorligini baholash, noan'anaviy usullarni o'rganish va tatbiq etish, investitsiyalarni moliyalashtirishda munosib investitsiya loyihalarini tanlab olish, loyihaning investitsion va moliyaviy rejasi bilan tanishtirishni, loyihaviy moliyalashtirishning mohiyatini, loyihani boshqarishning tashkiliy tizimini, hamda loyihani amalga oshirish tartibini o'rgatishdan iborat.

3

1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.

- Investitsiyalarning iqtisodiy mazmun - mohiyati to'g'risida iqtisodchi olimlar o'rtasida xilma – xil fikrlar mavjud.
- Investitsiyalarga aniq bir ta'rif berilmagan. Jumladan, prof. D. G'. G'ozibekov investitsiyalarning iqtisodiy mazmun – mohiyatini moliyaviy kategoriya sifatida talqin etib, quyidagicha ta'rif berib o'tgan:
- "Investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, risklar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi". [1]

[1] G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti. 2003. 26 bet.

4

Investitsiya ta'riflari

O'zbekiston Respublikasining 2014 yil 9 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qayta tahrirdagi qonunida investitsiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: "investitsiyalar – qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat ob'ektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar"[1] sifatida ta'riflanadi.

[1] O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2014 y 9 dekabr. 3 – modda.

6

Investitsiya ta'riflari

- Nobel mukofotining iqtisodiyot bo'yicha laureati (1990 yil) U.Sharp ta'kidlashicha: «investitsiyalar kelgusida (ehtimol, nomuayyan) qiymatlik olish maqsadida hozirgi vaqtda muayyan qiymatlikdan voz kechishdir»[1].
- [1] Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с. англ. – М.: «Инфра-М», 1997. – С. 16, 979.

8

- Ko'pgina adabiyotlarda «investitsiya» terminida noaniqliklar uchraydi.
- Birinchidan, «investitsiyalar»ga fuqarolarning «iste'molchilik investitsiyalari» (maishiy texnika, avtomobil, ko'chmas mulk va boshq) qo'shib yuboriladi. Bunday investitsiyalar esa kapitalni o'sishini va foyda olinishini ta'minlamaydi.
- Ikkinchidan, «investitsiyalar» va «kapital qo'yilmalar» terminlarini tenglashtirishadi. Kapital qo'yilmalar - korxonaning moliyaviy mablag'larini asosiy kapitalga avanslashtirish bilan bog'liq investitsiya faoliyatining shaklidir. Investitsiyalar esa nomoddiy va moliyaviy aktivlarga qo'yilishi ham mumkin.
- Uchinchidan, ko'pgina manbalarda investitsiyalarni pul mablag'larini qo'yish deb ta'riflanadi. Amaliyotda esa, barcha hollarda bunday bo'lmaydi. Investitsiyalashni boshqa shakllarda ham amalga oshirish mumkin. Masalan, korxonaning ustav kapitaliga badal ko'rinishida ko'chib yuruvchi va ko'chmas mulk, qimmatli qog'ozlar, nomoddiy aktivlar va boshqalar.
- To'rtinchidan, ko'pgina ta'riflarda investitsiyalarni mablag'larning uzoq muddatli qo'yilmalar ko'rinishida bo'lishini ta'kidlashadi. To'g'ri, kapital qo'yilmalar uzoq muddatga investitsiyalanadi. Lekin qisqa muddatli investitsiyalar ham bo'ladi (masalan, montaj qilishga zarurat bo'lmagan va qurilish smetasiga kirmagan mashina va uskunalarni sotib olish).

9

1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.

- **Birinchidan**, qo'yilish ob'ektiga qarab investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga ajratiladi.
- Real investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) - pul mablag'larini korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga sarflanishidan iborat.
- Moliyaviy investitsiyalar moliyaviy aktivlarga, ya'ni qimmatli qog'ozlarga kiritiladigan qo'yilmalardir.

10

Investitsiyalarning tasniflanishi.

- Moddiy investitsiyalar asosiy kapitalning elementlarini sotib olish bilan bog'liq bo'lib, ko'pchilik hollarda investitsion loyihalar doirasida amalga oshiriladi. Shuning uchun o'z mablag'lari bilan birga qarzga olingan mablag'lar ham foydalanilishi mumkin. Qarzga mablag' olingan holda investor rolini aniq loyihalarga kredit mablag'lari ajratayotgan bank bajaradi.
- Nomoddiy (potentsial) investitsiyalar nomoddiy boyliklar yaratilayotganda amalga oshirilib, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini (NIOKR) amalga oshirish, yangi mahsulotlarning namunalarni yaratishga sarflarni mujassamlashtiradi.

11

Investitsiyalarning tasniflanishi.

- **Ikkinchidan**, investitsiyada qatnashish harakteriga ko'ra bevosita va portfel investitsiyalar farqlanadi.
- Bevosita investitsiyalar investorni o'z moliyaviy mablag'larini joylashtirish ob'ektini tanlash imkoniyatini beradi.
- Portfel investitsiyalar tijorat banklari, investitsion kompaniyalar, fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Moliyaviy vositachilar to'plangan mablag'larni samarali, daromad keltiradigan qilib joylashtiradilar. Portfel investitsiyalar boshqa emitentlarning anderryayting yordamida qimmatli qog'ozlarga joylashtirish shaklida namoyon bo'ladi.

12

Investitsiyalarning tasniflanishi.

- **Uchinchidan**, investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha bo'lgan muddatga beriladi) va uzoq muddatli (bir yildan oshiq muddatga beriladi) bo'ladi.
- **To'rtinchidan**, mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga ajratiladi. Xususiy investitsiyalar nodavlat yuridik shaxslarining va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati ob'ektlariga qo'yilishini anglatadi. Davlat investitsiyalari davlat byudjeti va davlat korxonalarning mablag'larini joylashtirish orqali namoyon bo'ladi.

13

Investitsiyalarning tasniflanishi.

- Beshinchidan, hududiy joylashtirilish bo'yicha investitsiyalar ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.
- Oltinchidan, investitsiyalar tavakkallik darajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi.

14

2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

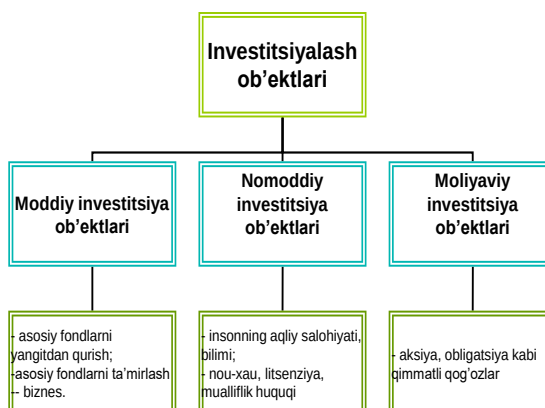
2-mavzu: Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Reja:

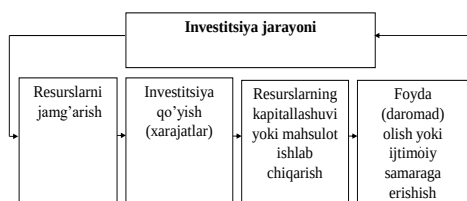
- 2.1. Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari.
- 2.2. Real investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.
- 2.3. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.

Investitsiyalashning asosiy bosqichlari quyidagilardir :

- 1. Resurslarni kapital harajatlarga aylantirish, ya'ni investitsiyalarni aniq investitsiya faoliyati ob'ektlariga investitsiyalash;
- 2. Qo'yilgan mablag'larni kapital qiymatining o'sishiga aylantirish, bu investitsiyalarni pirovard iste'moli va yangi iste'mol qiymatini olish bilan harakatlanadi;
- 3. Kapital qiymatini foyda ko'rinishida o'sishi, ya'ni investitsiyalashning yakuniy maqsadi amalga oshiriladi.
- Shunday qilib, boshlang'ich va yakuniy bo'g'inlari birlashib, yangi o'zaro bog'liqlikni yaratadi; daromad-resurs-yakuniy natija (samara), ya'ni jamg'arish jarayoni qayta takrorlanadi.
- Kapitalni o'sish manbasi, investitsiyalash maqsadida amalga oshirilayotgan loyihalardan olinadigan daromaddir.

Investitsiya jarayoni

Investitsiyalar samaradorligi

- Amaliyotda investitsiyalarning samaradorligini (IS) aniqlash uchun foyda massasining (F) investitsiya harajatlarga (IX) bo'lgan nisbati foiz ko'rinishida olinadi;
 - $IS = F/IX \cdot 100$ (1.1)
- Investitsiya harajatlarini foyda bilan solishtirish jarayoni doimiy ravishda investitsiyalash amalga oshguncha qadar (investitsion loyihaning biznes-rejasi ishlab chiqarish davrida), investitsiyalash davrida (ob'ektni qurilishi davrida) va investitsiyalashdan so'ng (yangi ob'ektdan foydalanish davrida) davom etadi.

Investitsiyalar samaradorligi

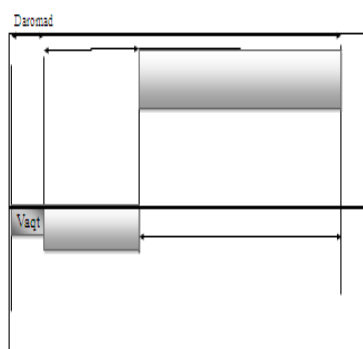
- Amaliyotda investitsiyalarning samaradorligini (IS) aniqlash uchun foyda massasining (F) investitsiya harajatlarga (IX) bo'lgan nisbati foiz ko'rinishida olinadi;
 - $IS = F/IX \cdot 100$ (1.1)
- Investitsiya harajatlarni foyda bilan solishtirish jarayoni doimiy ravishda investitsiyalash amalga oshguncha qadar (investitsion loyihaning biznes-rejasi ishlab chiqarish davrida), investitsiyalash davrida (ob'ektni qurilishi davrida) va investitsiyalashdan so'ng (yangi ob'ektdan foydalanish davrida) davom etadi.

Real investitsiyalar quyidagi maqsadlar uchun yo'naltiriladi:

- ishlab chiqarishni kengaytirish va ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifatini yaxshilash uchun;
- yangi ishlab chiqarishlar, texnologiyalar hamda mahsulot turlariga;
- ishlab chiqarishni qayta qurish va texnik jihatdan qayta jihozlash uchun;
- atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy vazifalarni bajarish uchun.

Investitsiyalash ob'ektlari bo'lib qurilayotgan, qayta qurilayotgan va kengaytirilayotgan binolar, inshootlar hisoblanadi.

Investitsiya loyihasini amalga oshirish grafigi

- Investitsiya
- Investitsiya oldi fazasi
 - Investitsion faza
 - Eksploatatsion faza

Investitsiya loyihasi orqali quyidagi masalalar hal etiladi:

- sotuvning kelgusi bozori hajmi va istiqbollarini o'rganish;
- ushbu bozorga kerakli bo'lgan mahsulotni tayyorlash va sotish uchun zarur xarajatlarni baholash hamda ularni o'z tovarlarni sotish mumkin bo'lgan narxlar bilan ko'zlangan ishning salohiyatli foydaliligini aniqlash maqsadida solishtirish;
- yangi ishni boshlashda barcha ehtimolli to'siqlarni aniqlash;
- ular asosida korxona faoliyatini muntazam ravishda baholash mumkin bo'lgan belgi va ko'rsatkichlarni aniqlash

Investitsiya loyihasi

- Investitsiya loyihasi – bu tashkiliy-huquqiy tizimlar yordamida biron-bir maqsadlarga erishishni ta'minlaydigan tadbirlar rejasidir
- Investitsiya loyihasi – noturar binolarni qurish, qayta, ta'mirlash va shaharni ijtimoiy-ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida korxonalar texnologik asbob-uskunalarini, injenerlik ta'minotni yangilash qaratilgan tashkiliy-texnik hamda moliyaviy tadbirlar majmuidir.
- Investitsiya loyihasi – foyda olish va/yoki kapitalni o'stirish maqsadida pul mablag'lari qo'yiladigan aniq tadbirdir.
- Investitsiya loyihasi – kapital qo'yilmalarning iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi, hajmi va amalga oshirish muddatlarini asoslash, jumladan kerakli loyiha-smeta hujjatlar to'plami hamda investitsiyalarni amalga oshirish bo'yicha amaliy harakatlar tavsifidir.

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

3-mavzu. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati

Reja:

- 3.1. Investitsiya faoliyati tushunchasi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli.
- 3.2. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari.
- 3.3. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi.
- 3.4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari.
- 3.5. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.
- 3.6. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

Investitsiya faoliyati

- Investitsiya faoliyati deganda, investitsiya faoliyati sub'ektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan harakatlari majmuasi tushuniladi.

Investitsiya faoliyatining sub'ektlari

- O'zbekiston Respublikasining rezidentlari — fuqarolari (jismoniy shaxslari), yuridik shaxslari;
- mahalliy davlat hokimiyati organlari va davlat boshqaruv organlari;
- xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar va chet ellik yuridik shaxslar hamda fuqarolar, shuningdek fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va O'zbekiston Respublikasining chet elda doimiy yashovchi fuqarolari;
- hamkorlikda investitsiya faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek davlatlar va xalqaro tashkilotlar.

Investitsiya faoliyatining sub'ektlari

- O'zbekiston Respublikasining rezidentlari — fuqarolari (jismoniy shaxslari), yuridik shaxslari;
- mahalliy davlat hokimiyati organlari va davlat boshqaruv organlari;
- xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar va chet ellik yuridik shaxslar hamda fuqarolar, shuningdek fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va O'zbekiston Respublikasining chet elda doimiy yashovchi fuqarolari;
- hamkorlikda investitsiya faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek davlatlar va xalqaro tashkilotlar.

Investitsiya faoliyati ishtirokchisining huquqlari

- Investitsiya faoliyatining ishtirokchisi quyidagilarga haqli:
- tanlov (tender) savdosining ishtirokchisi bo'lish;
- investorlar bilan ularning buyurtmalarini bajarish uchun shartnomalar tuzish;
- agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, investor oldidagi o'z majburiyatini bajarishga boshqa shaxslarni jalb etish;
- agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, investitsiya faoliyati ob'ektining haqiqiy qiymatini pasaytirish natijasida erishilgan tejamni mustaqil ravishda tasarruf etish.

Investitsiya faoliyatida davlatning ishtiroki turlicha:

- Qonun chiqaruvchi
- Tartibga soluvchi
- Muvofiqlashtiruvchi
- Investor

Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini tartibga solish, odatda, quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- - investorlarni rag'batlantirish;
- - milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- - mamlakat hududida investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- - lozim bo'lsa, ichki investorlar manfaatlarini, birinchi navbatda, yuzaga chiqarish va ularni himoyalash .

Davlat investitsiya faoliyatini tartibga solish bilan birga bevosita o'zi ham unda ishtirok etadi. Bunda u:

- - davlat investitsiya dasturlarini qabul qilish va ularni respublika byudjetidan moliyalashtirish;
- - yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun to'lovlik, muddatlik va qaytarib berish asosida respublika byudjetining markazlashgan investitsiya resurslarini taqdim etish;
- - investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun jalb etilgan kreditlar uchun davlat kafolatini taqdim etish;
- - investitsiya loyihalarining davlat kompleks ekspertizasini olib borish;
- - mahalliy va xorijiy investorlar uchun foydalanish huquqlarini taqdim etish kabilar bilan investitsiya faoliyatida qatnashadi.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

- - investorlarning erkin faoliyat yuritishlari uchun huquqiy asoslarni yaratish, mustahkamlash, takomillashtirib borish;
- - pul-kredit siyosati orqali;
- - vayulta siyosati orqali;
- - amortizatsiya siyosati orqali;
- - narx siyosati orqali;
- - dotatsiyalar, subsidiyalari tizimi orqali;
- - byudjet-soliq siyosati, jumladan, fiskal siyosat, turli soliqlardan imtiyozlar berish, soliq kreditlari orqali;
- - davlat kafolatlari tizimi orqali;
- - chet ellik va mahalliy investorlarning huquqlarini himoya qilish orqali;
- - ayrim tarmoq, soha, hududlar va ulardagi ob'ektlarni davlat o'z nazoratida saqlab qolish, investitsiyalash orqali va shu kabilar.

Investitsiya siyosatining rivojlanish bosqichlari

- **1-bosqich: 1991-1994 yillar,**
- **2-bosqich: 1995-2003 yillar;**
- **3-bosqich: 2003-2008 yillar;**
- **4-bosqich: 2008y. - hozirgi davr.**

Investitsiya siyosatini amalga oshirish tizimi

Faoliyat sohasi	Davlat organlari	Boshqarish ob'ektlari	Boshqarish mexanizmlari
Qonunchilik sohasida	Oliy Majlis, Senat, Vazirlar Mahkamsi, Prezident, Adliya vazirligi	Investitsiya mahiti va investitsiya faoliyati ishtirokchilarining munosabati	Qonunlar va normativ hujjatlar
Moliyaviy, iqtisodiy sohada	Moliya vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, TIAISV, sud hokimiyati organlari	Investitsiya bozori, qimmatli qog'ozlar bozori	Himoya va jazo chorolari
Funksional sohada	MB va tijorat banklari, DSQ, DBQ, Ustandart, Tashqi ishlar vazirligi, sug'urtatashkilotlari	Pul kredit bozori, Soliq, bojxona, sug'urtatashkilotlari	Qonunda belgilangan talablar, norma, qoidalar, standartlar va yo'riqnomalar

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

4-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Reja:

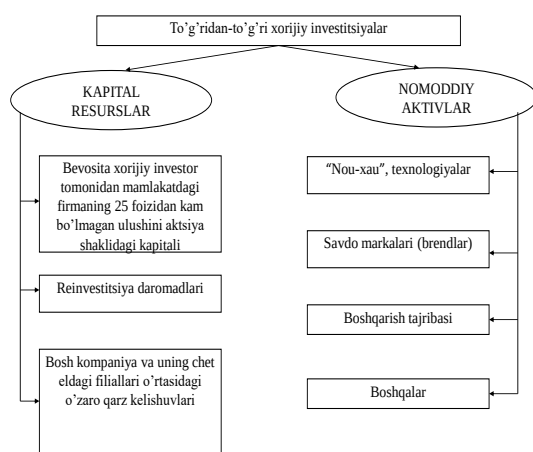
- 4.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi
- 4.2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari.
- 4.3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli
- 4.4. «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi va «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillari

4.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi

- Ma'lumki, har qanday davlat tashqi dunyodan ajralgan holda, jahondagi ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlardan, iqtisodiy rivojlangan davlatlarning tajribalaridan samarali foydalanmasdan rivojlanishi mumkin emas. Ushbu maqsad yo'lida milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.
- Biroq, bunday vazifaning uddalanishi, avvalambor, «xorijiy investitsiya» tushunchasining mazmun-mohiyatini, xususiyatlarini, turlarini, iqtisodiyot taraqqiyotidagi rolini aniq va ravshan anglab olish zaruratini yuzaga keltiradi.
- Prof. D.G'ozbekovning xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: «Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot sub'ekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'yab kapital ko'chishi yuz beradi». Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkin, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

XORIJIY INVESTITSİYALAR

Moddiy boyliklar	Moliyaviy boyliklar	Intellectual boyliklar	Boshqa boyliklar
- binolar; - inshootlar; - asbob uskunalar; - transport vositalari; - boshqalar.	- pul mablag'lari; - bankdagi maqsadli jam'armalar; - sug'urta polislari; - boshqa qimmatli qog'ozlar.	- avtorlik huquqi; - ixtirolardan foydalanish huquqi (nou-xau); - boshqa intellektual boyliklar;	- tabiiy resurslardan foydalanish, yer va mulklaridan foydalanish huquqlari; - ijara huquqlari; - boshqalar.

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

5-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Reja:

- 1. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasi mazmuni, jarayoni hamda milliy iqtisodiyotning rivojida uning xalqaro integratsiyasini ta'minlash va faollashtirishning zarurligi va ahamiyati.
- 2. Milliy iqtisodiyot xalqaro integratsiyalashuvining asosiy yo'nalishlari va hozirgi talablari.
- 3. Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, modernizatsiyalash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlantirishda uning faol xalqaro integratsiyasini ta'minlashning xorij tajribalari.
- 4. O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga qaratilgan davlat siyosatining asosiy maqsadi va yo'nalishlari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rni va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari.
- 5. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar ishtirokini oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning tutgan o'rni va ularning hamkorlik aloqalari. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini faollashtirishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ishtiroki.
- 6. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalar harakatini tartibga solishning mazmuni, zarurligi va ahamiyati.

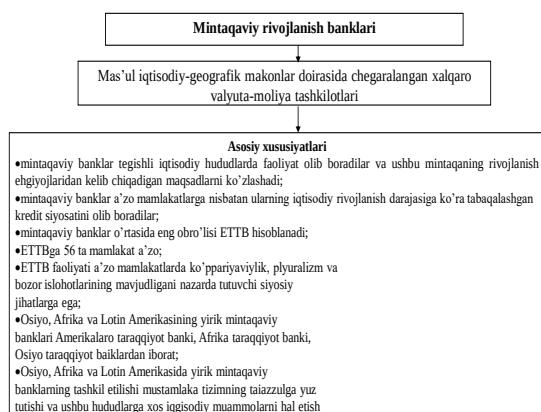
XVF kreditlash shartlari

Kreditlash mexanizmi yoki siyosati	To'lov shartlari	Muddati (yil hisobida)		
		Eng uzoq muddat	Kutilayotgan muddat	Davriylik
«Stend-bay» krediti	Asosiy stavka + marja	3,25-5	2,25-4	Har kvartalda
Kengaytirilgan kreditlash	Asosiy stavka + marja	4,5-0	4,5-7	Har yarim yilda
Qoplovchi moliyalash	Asosiy stavka	3,25-5	2,25-4	Har kvartalda
Favqulodda yordam	Asosiy stavka	3,25-5	—	—
Qo'shimcha zaxiralarni qoplash	Asosiy stavka + marja	2,5-3	2-2,5	Har yarim yilda
Kambag'allikka qarshi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash	Yillik 0,5%	5,5-10	-	-

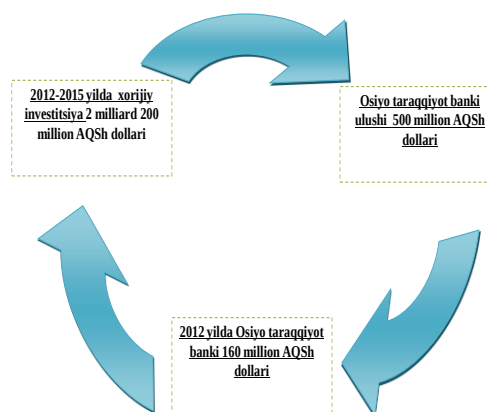
Jahon bankining O'zbekistonda amalga oshirgan yirik loyihalari, mln.doll.

	Loyiha hajmi
Salomatlik-2	39,48
Drenaj, irrigatsiya va tuproq hosildorligini oshirish	74,55
Buxoro va Samarqand shaharlarida ichimlik suvi ta'minotini yaxshilash	40,0
Qishloq xo'jalik korxonalarini qo'llab quvvatlash	36,14
Farg'ona vodiysida suv resurslarini boshqarish	65,54

Mintaqaviy rivojlanish banklari

Osiyo taraqqiyot bankining O'zbekiston bilan hamkorlikdagi aloqalari

- Xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlar natijasida bir butun valyuta birligiga (so'm, rubl, evro, dollar va x.k.lar), moliyaviy byudjetga, davlatlararo yoki millatlararo boshqaruvga asoslangan mintaqaviy xo'jalik tarmoqlar tashkil topishi mumkin (El tashkiloti, NAFTA, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari kabi). Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning eng oddiy ko'rinishlaridan biri, savdo sohalarida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil topishi bo'lsa, iqtisodiy integratsiyaning murakkab ko'rinishlaridan biri esa tashqi savdo tariflari asosida muhim rol o'ynayotgan bojxona ittifoqlarini vujudga kelishidir.
- Xalqaro iqtisodiy integratsion jarayonlar jahon mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashda bir qator qulayliklarni vujudga keltirib, ular birinchidan, xo'jalik sub'ektlarini (tovar ishlab chiqaruvchilarni) ko'plab resurslar bilan (mehnat va yangi texnik-texnologik materiallar) ta'minlash bilan bir vaqtda jahon bozorlariga mos, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

Islom taraqqiyot bankining O'zbekiston bilan hamkorlikdagi aloqalari

Loyihaning nomi	Hajmi mln. doll.	Loyihaning qisqacha tavsifi
Qishloq xo'jalik korxonalarini rivojlantirish	50	Qishloq joylaridagi kichik biznes korxonalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash. Moliyalashtirish 28 ta investitsion loyiha bo'yicha amalga oshirilmoqda.
Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani infratuzilmasini rivojlantirish va xo'jaliklarini qayta tarkiblash	36	Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish hamda fermerlarning paxta va bug'doy etishtirishdan oladigan daromadlarini barqarorlashtirish. Ushbu loyiha sinov loyihasi bo'lib, keyinchalik uni mamlakat miqyosida joriy etish ko'zda tutilgan.
Don ekinlarining hosildorligini oshirish	26	Bug'doyni etishtirish, qayta ishlash, sotishning tejamliligi va barqaror tizimlarini rag'batlantirish. Loyiha 217 ming qishloqdagi uy xo'jaligiga foyda keltiradi, shularning 35% kam ta'minlangan oilalardir.
Amu-Zang kanali mashina tizimlarini tiklash	73,2	Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini, fermerlar daromadlarining barqarorligini saqlash va oshirish
Erlarning meliorativ holatini yaxshilash	60,2	Buxoro, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlarining 9 ta tumanida erlarning degradatsiya muammosini hal qilish
Umumta'lim tizimida o'quv adabiyotlarini nashr qilish tizimini takomillashtirish	260	Darsliklarning sifati, foydalanish muddatini oshirish yo'li bilan umumta'limning sifati va ahamiyatini oshirish.

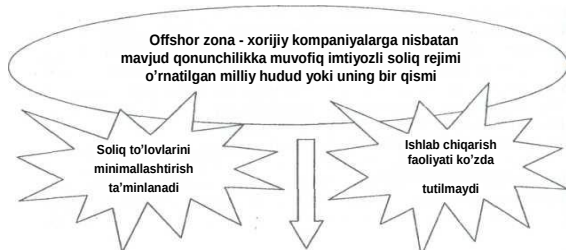
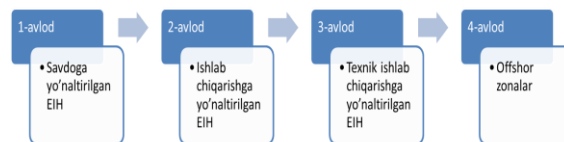
6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

6-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni	Reja: 1. Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari. 2. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish maqsadlari, ob'ektiv zarurligi va tasniflanishi. 3. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri. 4. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi. 5. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari.

1. Erkin iqtisodiy hududlarning mohiyati hamda ular rivojlanishining bosqichlari va asoslari

- 1973 yil 18 mayda Kioto shahrida bo'lib o'tgan konventsiyada EIH tushunchasiga rasman izoh berilgan. Unda yozilishicha: «Erkin iqtisodiy hudud bu ma'lum bir davlat xududining shunday qismiki, unga olib kirilgan tovarlar bojxona hududidan tashqaridagi tovar sifatida qaralib, u bojxona tekshiruvidan va soliqlardan ozod etiladi». Bizning fikrimizcha, bu ta'rifda turli xildagi EIHlarning asosiy xususiyatlari yoritib o'tilgan, lekin bu faqat tovarlarni hududga olib kirish va olib chiqib kelishga nisbatan to'g'ri. Ushbu tushunchadan ko'rinib turibdiki, EIH tom ma'noda erkin emas, balki nisbatan erkin hududdir. Bu hududga olib kirilgan tovarlar bojxona to'lovlaridan, import soliqli va import nazoratlaridan ozod etilgani uchun ham bu hudud erkin iqtisodiy xudud, deb ataladi. Bu shuni anglatadiki, EIHga xorijdan olib kelingan tovarlar qabul qiluvchi davlatga olib kelingan, deb e'lon qilinmaydi. Shu bilan birga, qonunlar tovar egalari va sarmoyachilarni mavjud iqtisodiy huquqiy tartibotdan ozod qilmaydi, balki uni engillashtiradi.
- EIHlarning mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o'ynashini hisobga olgan holda O'zbekistonda ham «Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi Qonun qabul qilingan. Unga ko'ra erkin iqtisodiy zona – mintaqani jadal ijtimoii-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo'lgan maxsus ajratilgan hududdir.

Erkin iqtisodiy hududlar evolyutsiyasi

3. Rivojlangan davlatlarda erkin iqtisodiy hududlar barpo etilishi va rivojlanishi hamda ularning iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri

- EIHlar faoliyat yuritayotgan 123 ta mamlakatlar orasida eng ko'pi AQShga to'g'ri keladi. AQShda EIHlarning soni 240 tadan oshadi. AQShda EIHlar 1930 yillarda tashkil qilina boshlagan. U «Tashqi savdo hududlari to'g'risida»gi (1934 y.) Qonun bilan birgalikda, tashqi iqtisodiy faoliyatni jadallashtirish va ishsizlik darajasini pasaytirish maqsadida tashkil qilingan.
- EIHlar Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Frantsiyada va mintaqaning boshqa mamlakatlarida ham EIHlar tashkil qilingan bo'lib, ular muvaffaqiyat bilan faoliyat yuritayapti. U erda, ko'proq, turli xildagi erkin savdo hududlari, ilmiy parklar va ofshor markazlari tarqalgan.
- Markaziy va Sharqiy Evropa hamda Xitoy mamlakatlarida 1980-yillarda EIHlar xorij kapitalini va texnologiyasini jalb qilish, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish maqsadlarida tashkil qilina boshladi. Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlarida, asosan, mahsulot-omborxona va eksport-ishlab chiqarish hududlari tashkil qilingan va ularga soliq hamda bojxona imtiyozlari berilgan.
- Rossiyada EIHlar 1980-yillar oxiri 1990-yillar o'rtalariga kelib tashkil qilina boshladi. Biroq, Rossiyada tashkil qilingan barcha EIHlar ham vaqt o'tishi bilan tajribalarga doshi berilmadi. Bunga ularga (EIHga) nisbatan mamlakat siyosatining munosabati ham ta'sir ko'rsatgan. Ular ichida muvaffaqiyat qozonganlardan Primorya o'lkasining «Naxodka» EIH va Kaliningrad viloyatidagi maxsus iqtisodiy hududlarni aytish mumkin.

- O'z hududida EIHni tashkil qilayotgan davlat uchun, EIHlar pirovard maqsad hisoblanmaydi. Ko'pgina hollarda, EIHlar mamlakat milliy iqtisodiyoti rivojlanishining umumiy strategiyasiga qo'shilib ketadi. EIHni tashkil qilishdan umumiy maqsad ommaviy ahamiyatga ega bo'lgan makroiqtisodiy masalalarning echimiga qaratilgan bo'ladi. Xususan:
 - iqtisodiy o'sish darajasini tezlashtirish;
 - sanoatni yangilash va zamonaviylashtirish;
 - ichki bozorni yuqori sifatli mahsulotlar va xizmatlar bilan to'yintirish.
- Biroq, bu maqsadlarga to'g'ridan-to'g'ri erishish har doim ham amalga oshmaydi. Dunyo amaliyoti ko'rsatishicha, EIHlar bu masalani, xalqaro bozorga mahsulot va xizmatlarni chiqarish orqali valyuta kirib kelishining ko'payishi hisobiga hal qilish imkonini beradi. Huddi mana shu vaqtning o'zida EIHlar, qabul qilayotgan mamlakatlar uchun ham bir qancha masalalarni hal qiladi: mamlakatga xorij hamda mahalliy kapitalni va zamonaviy texnologiyalarni jalb qiladi, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida ish bilan bandlik darajasini oshiradi, boshqaruv hamda marketing tizimida etakchi malakaga ega bo'lish imkonini beradi, zamonaviy infratuzilmani yaratadi.

O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida EIHlarni tuzish maqsadlari, ko'p jihatdan, rivojlanayotgan mamlakatlarnikiga o'xshashdir. Masalan, Rossiyada EIHlarning tuzilishi quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

- mamlakat iqtisodiyotiga xorij kapitalini jalb etish;
- tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish uchun bozor tizimini shakllantirish;
- eksport saloxiyatini rivojlantirish va valyuta tushumlarini ko'paytirish;
- ham xorij, ham milliy ilmiy echimlarni va «nou-xau»larni joriy qilish hisobiga ilmiy-texnika taraqqiyotini jadal tatbiq etishni ta'minlash;
- hudud miqyosida yangi xo'jalik yuritish usullarini sinab ko'rish.

4. Erkin iqtisodiy hududlarning investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati. Erkin iqtisodiy hududlarning turlari va ularga jalb etilgan investitsiyalarga nisbatan turli imtiyoz va rag'batlarning qo'llanilishi • ElHni rivojlanishining muhim sharti bu investorlar uchun bo'lgan imtiyozlardir. Chunki ular kapital qo'yishdan avval ularga berilayotgan imtiyozlarni obdon sinchkovlik bilan o'rganadilar. Bu o'rinda soliq imtiyozlari muhim o'rin tutadi. Soliq imtiyozlari – eng keng tarqalgan usul bo'lib, u kapitalning jamlanishiga, ishlab chiqarishning zamonaviy sohalarining rivojlanishiga, milliy iqtisodiyotda progressiv o'zgarishlarga erishishga yordam beradi. Davlat soliq imtiyozlari berish orqali ham mahalliy, ham xorij kapitali investitsiyasini rag'batlantiradi. Bunda yangi qayta ishlash sohalari, quloq va o'lis hududlar, yangi texnika va texnologiyalarning qo'llanilishi, sermashaqat va ilm-fanga asoslangan ishlab chiqarishlarni rivojlantirish ta'minlanadi. Lekin, shuni ta'kidlab o'tish kerakki, ElHlar uchun beriladigan imtiyozlar tizimi natijasida davlat zarar ko'rmaydi. Aksincha, bu ilmiy-texnik salohiyatni o'stirish, yangi boshqaruv usullarini va tadbirkorlik shakllarini joriy etish, xizmat ko'rsatishning jahon standartlariga o'tish uchun to'lanadigan haqdirl. • Har bir mamlakat yoki uning u yoki bu hududi ElHlar tashkil etish jarayonida o'zining imtiyoz va rag'batlantiruvchi omillarini tanlaydi. Tajribalar ko'rsatishicha, hududlarda o'rnatiladigan imtiyozlar tizimi turlicha bo'lib, uning hududida amalga oshirilayotgan dastur va loyihalarga bog'liq. Shu bilan birga, turli xildagi ElHlarning umumiy sifatlari mavjuddir: anchayin qulay investitsiya sharoitlari, tashqi savdo, soliq, moliya va boshqaruv imtiyozlari.	Imtiyozlar • ElHni tashkil qilish natijasida paydo bo'lgan tajriba shuni ko'rsatadiki, ularning har biri uchun o'ziga mos keluvchi imtiyozlar va rag'batlantiruvchi omillar mavjud. Iqtisodiy adabiyotlarda imtiyozlarni to'rtta asosiy guruhga bo'lib ko'rsatishadi: • 1. Bojxona (tashqi savdo) imtiyozlari bo'lib, ElH maydonida maxsus bojxona tartibini (eksport-import bojiini kamaytirish yoki yo'q qilish) joriy etish va tashqi savdo operatsiyalarining soddalashtirilgan tartibini qo'llash. • 2. Soliq imtiyozlari tadbirkorlarning belgilangan yo'nalishdagi faoliyati va aniq belgilangan ishlab chiqarish turlari bilan bog'liq soliq rag'batlantiruvchi yo'nalishlari o'z ichiga oladi. Bu imtiyozlar soliq ta'tillarini (besh yildan yigirma yilgacha), QQS solig'ini to'lashdan ozod etish, mahalliy soliqlardan ozod etish, foyda, ko'chmas mulk, mulk soliqlari, xorijlik xodimlarning daromadlaridan olinadigan soliqlar, foydani xorijga o'tkazishga to'lanadigan soliqlardan to'la yoki qisman ozod etilishini o'z ichiga oladi. Ayrim hollarda, xorijiy investorlar uchun boshqa imtiyozlar ham ko'zda tutiladi, masalan, investitsiya ssudalari va investitsiya dotatsiyalari. Investitsiya ssudalari asosiy fondlarga nisbatan daromad solig'idan qo'shimcha chegirmalar (10-50 %)dan iborat bo'lib, imtiyozli davr tugagandan keyin tatbiq qilinadi. Investitsiya dotatsiyasi yangi investorlarga qaytarib olinmaslik sharti bilan beriladigan pul subsidiyalardir. Bu subsidiyalarning kapital qo'yilmalari hajmiga bog'liq bo'lib, odatda, moliyaviy imkoniyatlari chegaralangan va past rentabelli korxonalariga beriladi.
Imtiyozlar • 3. Moliyaviy imtiyozlar o'z ichiga turli shakldagi subsidiyalarni oladi. Masalan, kommunal xizmatlarga pastroq tariflar, er uchastkalari va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishda ijara haqidagi chegirma, imtiyozli kreditlar va hokazo. Bundan tashqari, ko'pgina ElHlar muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan mamlakatlarda faqatgina erting imtiyozli ijarasi emas, balki, xorijliklarga erkin sotilishi ham qo'llaniladi. Xorijliklar tomonidan bu qabul qiluvchi tomonning jiddiy qiziqishining namunasi sifatida qabul qilinadi. Bu xorij investorlari uchun muhim imtiyoz sifatida qaratiladi. • 4. Ma'muriy imtiyozlar hududi ma'muriyati tomonidan korxonalarni ro'yxatdan o'tkazish, xorij fuqarolarining kirib-chiqish tartibini soddalashtirish va korxonalarga turli xil xizmatlarni ko'rsatish maqsadida beriladi. Maxsus iqtisodiy hududlar tuzilgan ko'pchilik mamlakatlarda investorlarga «bir joyda» yoki «24 soat mobaynida» xizmat ko'rsatish turlari joriy etilgan bo'lib, bunda ruxsatnoma va litsenziyalar berish masalalari bir joyning o'zida tez hal qilinadi. Yuqorida ko'rsatilgan imtiyozlar u yoki bu ElHning faoliyat sharoitlaridan kelib chiqqan holda turli kombinatsiyalarda qo'llaniladi. Shu bilan birga, har bir tur hududga mos keluvchi imtiyoz va rag'batlarning standart jamlamasi ham mavjud.	5. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy hududlarga jalb etiluvchi investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va samaralari Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning huquqiy asoslarini O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 25 apreldagi «Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi 220-I-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 2 dekabrda «Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi 4059-sonli hamda 2012 yil 13 apreldagi ««Angren» maxsus industrial zonasini barpo etish to'g'risida»gi 4436-sonli Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 27 yanvardagi «Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 21-sonli Qarori hamda unga ilova qilingan «Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi to'g'risida»gi Nizomlar tashkil qiladi. • O'zbekiston Respublikasining «Erkin iqtisodiy zona to'g'risida»gi Qonuniga ko'ra erkin iqtisodiy zonalar quyidagi turlarga ajratiladi: – erkin savdo zonalarini; – erkin ishlab chiqarish zonalarini; – erkin ilmiy-texnikaviy va boshqa zonalar. • Erkin savdo zonalarini konsignatsiya omborlarini, erkin bojxona zonalarini, shuningdek, tovarlarga ishlov berish, ularni o'rash-joylash, saralash, saqlash zonalarini o'z ichiga oladi. Erkin savdo zonalarini chegaraga tutash hududlarda, aeroportlarda, temiryo'l tugunlarida yoki O'zbekiston Respublikasi bojxona hududining boshqa joylarida tuziladi.

7-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o’rni va ahamiyati

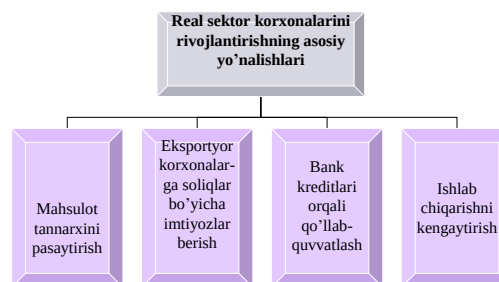
7-MAVZU: IQTISODIYOT VA UNING REAL SEKTORINI RIVOJLANTIRISHDA XUSUSIY INVESTITSIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI 1. Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojidadagi ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi. 2. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'rni. 3. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati. 4. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning ishtiroki. Xususiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishning xorij tajribalari. 5. O'zbekistonda iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va samaralari. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlardan ko'zlangan maqsad va uning amalga oshirilishi natijalari. 6. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot va uning real sektorini hamda mamlakat investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati. Iqtisodiy inqiroz va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida xususiy investitsiyalardan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari.	1. Iqtisodiyotning real sektori tushunchasi mazmuni va uning milliy iqtisodiyot rivojidadagi ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektori tarkibiy tuzilishi va shakllanishi Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida iqtisodiyotning real sektori jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Mamlakatni jahon hamjamiyatidagi o'rnini real sektorning rivojlanish darajasi va raqobatdoshligi belgilaydi. Iqtisodiy adabiyotlarda real sektorga turlicha ta'rif beriladi: 1. Iqtisodiyotning real sektori – bu iqtisodiyotning yirik tarkibiy qismi bo'lib, u turli ishlab chiqarish sohalarini o'xshash tavsiflar, iqtisodiy maqsadlar, funksiyalari orqali birlashtiradi va nazariy hamda amaliy jihatdan iqtisodiyotni boshqa qismlaridan farq qiladi. 2. Iqtisodiyotning real sektori – bu iqtisodiyotning material-buyum mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi, nomaterial boylikni yaratuvchi va xizmat ko'rsatish sohalarini o'z ichiga oladigan soha. Real sektorga moliya-kredit, birja faoliyati kirmaydi. 3. Iqtisodiyotning real sektori kapitalni spekulativ harakatini istisno qilgan holda iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurish va iqtisodiy o'sish jarayonlarini birlashtiradigan soha. 4. Iqtisodiyotning real sektori – kommertsiyaga asoslangan seriyali va yirik miqdorda mahsulot va tovarlar ishlab chiqaruvchi, jumladan, bino va inshootlarni qurish, aloqa, telekommunikatsiya, transport xizmatini amalga oshiruvchi kichik, o'rta va yirik korxonalar yig'indisidir

Real sektor iqtisodiyoti tarkibi bu – milliy iqtisodiyotdagi tovar va xizmatlar ko'rsatuvchi turli tarmoq va sohalar yig'indisidan iborat bo'lib, ular o'zaro aloqada va bog'liqlikda iqtisodiy faoliyatda bo'ladilar. Real sektor iqtisodiyoti ichki va tashqi bozorga ne'matlar ishlab chiqaruvchi, zamon va bozor talabidagi o'zgarishlarga nisbatan moslanuvchan iqtisodiy subektlar faoliyati yig'indisidan iboratdir. Iqtisodiyotda real sektorning samarali faoliyat yuritishida moliyaviy sektor muhim o'rin egallaydi. Moliyaviy sektor bu – qarz olish va uni qaytarish bilan bog'liq bo'lgan amaliyotni ijro qiladigan vositalar va institutlar to'plamidir. Moliyaviy tizim mulk egaligini kapitaldan ajratish imkoniyatini beradi. Moliyaviy sektorga banklar, sug'urta kompaniyalari, fond birjalari, moliyaviy investitsiya kompaniyalari, lombardlar va boshqa moliyaviy institutlar kiritiladi.

2. Tuzilmaviy islohotlarning iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri va ahamiyati. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish omillari va unda investitsiyalarning tutgan o'rni

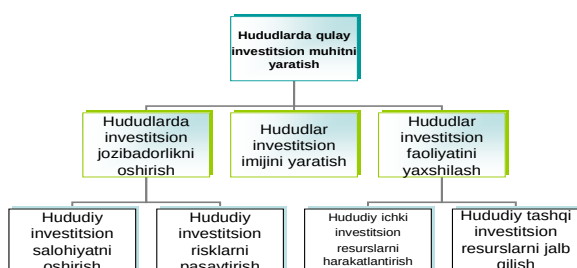
Milliy iqtisodiyotning real sektori sohalarining rivojlanishi ko'p jihatdan jalb etilayotgan investitsiyalarning hajmiga va bu o'z navbatida mintaqalarning investitsion jozibadorlik darajasiga bog'liq. So'nggi yillarda iqtisodiyotimiz YalM ning o'sish darajasi o'rtacha 8,0 % ni tashkil etmoqdaki, bu barqaror o'sish aynan real sektor tarmoqlariga investitsiyalar jalb etish ko'lamining ortishi bilan amalga oshmoqda. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarning investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnika va texnologik jihatdan qayta qurollantirish dasturlarini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalar, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning o'rni beqiyosdir. Bunda ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlari yaratish va shu asosda mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi mazkur davlatlarning yuksak darajada taraqqiy etishida hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan.

Iqtisodiyot real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari

Tuzilmaviy islohotlar hududlar, tarmoqlar va korxonalar bo'yicha o'tkazilib, ular o'zaro bog'liqdir. Hududlar bo'yicha islohotlar aholi, hudud va investor manfaatlarini hisobga olgan holda moliyaviy resurslarni samarali ishlatishga imkon beruvchi hududda olib boriladigan chora-tadbirlar majmui. Tarmoqlar bo'yicha islohotlar esa bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlovchi tarmoqlar, sanoat mahsulotlarini eksport qilish, import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ilmiy-texnika taraqqiyotini investitsiya yo'li bilan qo'llab-quvvatlash hisoblanadi.

Hududiy investitsion faoliyatning maqsad va vazifalari

Respublikaga keyingi davrlarda xorijiy investitsiyalarni jalb etish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yakuniy qayta ishlash imkonini beruvchi texnologiyalar (qayta ishlash, saqlash va tayyorlash) ishlab chiqarish sohasiga;
- qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi texnologiyalar ishlab chiqarish sohasiga;
- xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirish yo'nalishida;
- engil sanoat mahsulotlarini yakuniy qayta ishlovchi texnologiyalar ishlab chiqarish sohasiga.

2011 — 2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

Investitsiyalarning yo'nalishi	Loyihalar soni	Loyihalarning umumiy qiymati (mln.doll.)
Moliyalashtirish manbalari belgilangan va kelishilgan, amalga oshiriladigan va amalga oshirishga tayyorlangan investitsiya loyihalari		
Yirik tarmoq loyihalari	259	29400
Hududiy loyihalar	1064	642,2
Ishlab chiqish bosqichidagi yangi investitsiya loyihalari		
Yirik tarmoq loyihalari	99	6030
Hududiy loyihalar	442	412
Dastlabki tarzda ishlab chiqilayotgan istiqbolli investitsiya loyihalari		
Yirik tarmoq loyihalari	158	10600
Hududiy loyihalar	270	385,7

3. Xususiy investitsiyalarning mazmuni va mulkiy asoslari. Xususiy mulkning iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi ahamiyati

Xususiy investitsiyalar — xususiy, korporativ xo'jalik va tashkilotlar, fukarolar mablag'lari, shu jumladan, shaxsiy va jalb qilingan mablag'lar hisobidan qo'yiladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash siyosati qisqa muddat ichida nafaqat yetakchi tarmoqlarni texnologik qayta jihozlash, iqtisodiyotda energiya samaradorligini ta'minlash, uning raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirish, balki eksport salohiyatini yuksaltirish imkonini berdi. Xususan, mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotining o'sish sur'atlari so'nggi o'n bir yil davomida 8 foizdan ortiq darajada saqlanib qolayotganligi, sanoat hamda xizmat ko'rsatish sohasi jadal rivojlanishi va xalqimiz farovonligining yanada yuksalib borishiga zamin yaratmoqda.

Jumladan, qaror bilan davlat aktivlariga ikki oy mobaynida talabnoma tushmagan taqdirda, ularning narxini har 15 kunda 10 foizga pasaytirish, obyektlar narxi 50 foizgacha pasaytirilgandan so'ng bir oy mobaynida sotilmasa, ular investitsiya va yangi ish o'rinlari yaratish sharti bilan «nol» qiymatda sotish;

- davlat aktivlari sotilgandan so'ng 1 oy ichida investor to'lovni to'liq to'lagan taqdirda, unga xarid summasidan Markaziy bankning qayta moliyalash yillik stavkasi miqdorida chegirma berish;
- davlat obyektlarini qismlarga bo'lib sotish hamda to'lovlarni 24 oygacha bo'lgan muddatda bo'lib-bo'lib to'lash,
- davlat obyektidan ijara asosida foydalanib turgan ijarachilar ijara obyekti sotilishida ustunlik berish;
- xo'jalik boshqaruvi organlarining ustav kapitaliga berilgan davlat ulushlarini sotishdan tushgan mablag'lar byudjetga emas, balki korxonalarning o'zini modernizatsiyalashga yo'naltirish;
- xususiy lashtirilgan korxonalarda xususiy lashtirish vaqtida aniqlanmagan davlat aktivlari yoki foydalanishga berilgan korxona hududidagi ko'char va ko'chmas mulk sotilgandan keyin aniqlansa, u mazkur korxonaning mulki hisoblanishi aniq belgilab qo'yilgan.

1. Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar dasturida quyidagilar belgilab qo'yilgan:

- tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashish va to'sqinlik qilish, xususiy mulkdorlar huquqlarini buzganlik uchun davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari javobgarligini jinoiy javobgarlikka tortish darajasigacha oshirish;
- xususiy mulkni himoya qilish kafolatini kuchaytirish, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soladigan ma'muriy va jinoyat qonunchiligini liberallashtirish jarayonini davom ettirish;
- barcha turdagi ro'yxatdan o'tkazish, ruxsat berish va litsenziyalash, shuningdek, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarni yanada soddalashtirish;
- xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish, ularning moddiy va kredit resurslaridan foydalanishini kengaytirish, biznes muhitni yaxshilash.

8-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rni

Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o'rni

Reja:

1. Investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar.
2. Investitsiya muhitini baholash usullari.
3. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni o'rni. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim.
4. O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya muhitini muntazam ravishda yaxshilab borish vazifalari.

Investitsion muhit tushunchasi

Investitsion muhit deganda, mamlakatning ma'lum bir regioniga kiritiladigan investitsiyalarning samaradorligini va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy shart-sharoitlar majmuasi tushuniladi.

Mamlakatning investitsiya muhiti va uni keltirib chiqaradigan omillar

Omilar	Mazmuni
Iqtisodiy holat	Mamlakat to'lov balansining holati, valyuta-pul tizimi barqarorligi, tashqi iqtisodiy aloqalarning rivojlanganligi, ichki bozor sig'imining kattaligi, inflyatsiya darajasi, YaIM, sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari
Huquqiy baza	Yangi sharoitlarga mos keladigan, mamlakat va uning alohida tarmoqlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqaradigan huquqiy-me'yoriy, jumladan, respublika Prezidentining farmonlari va qarorlari, hukumat qarorlari, tegishli nizom va yo'riqnomalarning mavjudligi
Tabiiy xom ashyo resurslari	Mineral, xom ashyo, yoqilg'i-energetika va suv resurslari zahiralari, qishloq xo'jaligi xom ashyosini ishlab chiqarish hajmlari
Mehnat resurslari va bandlik	Iqtisodiy faol aholi soni, band aholi ulushi, ishsizlik darajasi, xizmatchilar daromadi darajasi, kadrlarning malaka darajasi, aholining savodxonligi
Ishlab chiqarishning texnik bazasi	Asosiy ishlab chiqarish fondlari, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi, uskunalarining foydalanish muddati, asosiy fondlarning eskirishi darajasi

Mamlakatning investitsiya muhiti va uni keltirib chiqaradigan omillar

Ilmiy-texnika salohiyati	Iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar, shu jumladan, xorijiy investitsiyalar hajmlari, investitsiya risklari darajasi, ishlab chiqarishning texnik jihozlanishi, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish va ITTKI sohasini rivojlantirish holati, mahsulotning fan sig'imkorligi katta va yuqori texnologik turlarini ishlab chiqarish
Moliya-Kredit tizimi	Soliq va kredit siyosati, iqtisodiyotning real sektori korxonalarining foydalilik va rentabellik darajasi. Narx siyosati va narxni shakllantirish siyosati
Infra-tuzilma	Bank tizimining rivojlanishi holati, transport, kommunikatsiya xizmatlari va mexmonxona xo'jaligi sohalari, tovar va fond birjalari, marketing, konsalting, auditorlik xizmatlari, sug'urta sohasi tarmog'ining ishonchiligi
Ekologik vaziyat	Atrof-muhitning ifloslanish darajasi, radiatsion fon, zararli chiqindilar, tabiiy iqlim va uning o'zgarishi, xorijiy fuqarolarning unga moslashish darajasi

Investitsiya muhiti holatini belgilovchi kengaytirilgan omillar

I. SIYOSIY OMILLAR	1.Davlatning investitsiyalar, xususan, xorijiy investitsiyalar bo'yicha siyosati 2.Davlatning iqtisodiyotga aralashish darajasi 3.Mamlakatning xalqaro shartnomalarga qo'shilganlik darajasi 4.Mamlakatning xalqaro bitimlarga rioya qilishi 5.Siyosiy ahvolding barqarorligi (siyosiy harakatlar, to'qnashuvlar, qo'shni davlatlarning osoyishtaligi) 6.Siyosiy hokimiyatning maqsadli harakati 7.Davlat apparatining samarali ish yuritishi 8.Ko'p partiyaviylik va siyosiy guruhlar mavqei 9.Soliq, valyuta, narx, pul-kredit siyosatining investitsiya siyosatiga uyg'unligi 10. Mamlakatdagi ekologik vaziyat va hukumatning ekologik sog'lomlashtirish bo'yicha siyosati ko'lami

Investitsiya muhiti holatini belgilovchi kengaytirilgan omillar

II. IQTISODIY OMILLAR	1. Mamlakatning iqtisodiy ahvoli 2. Inflyatsiya darajasi 3. Soliq imtiyozlari 4. Bojxona tartibi 5. Mamlakatning tabiiy va xom ashyo resurslari holati 6. Ishchi kuchi holati va qiymati 7. Ishchi kuchidan foydalanish tartibi 8. Muayyan tovarlar uchun talab va taklif 9. Raqobat va bahoning erkinligi 10. Valyuta konvertatsiyasi va milliy valyuta kursining barqarorligi 11. Bank foiz stavkalari 12. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari 13. Mamlakatning geografik-hududiy jihatdan joylashuvi (tabiiy ofatlar, dengiz va quruqlik yo'llari, iqlim sharoiti)

Investitsiya muhiti holatini belgilovchi kengaytirilgan omillar

III. IJTIMOY OMILLAR	1. Xususiy mulk hamda xorijiy investitsiyalarga nisbatan mahalliy aholi munosabati 2. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli 3. Aholining mafkuraviy qarashlari va ularning turli-tumanligi 4. Mamlakatda turli millatlikka nisbatan mavjud munosabat 5. Aholining savodxonlik darajasi 6. Ishchi-mutaxassislar malakasi, ko'nikmalari va tajribalarining o'sib borishi va unga intilish 7. Yangiliklar va turli xil ixtirolarga aholining munosabati va ularni qabul qilish darajasi
IV. HUQUQIY OMILLAR	1. Investitsiya faoliyati huquqiy asoslarining mustahkamlik darajasi 2. Investitsiya faoliyatini bevosita ta'minlovchi huquqiy asosning mustahkamlik darajasi 3. Investitsiya faoliyatining me'yoriy asoslari (farmonlar, qarorlar, qonunlar, nizomlar, yo'riqnomalar va h.k.)

Investitsiyaviy jozibadorlik tushunchasi

- Investitsiyaviy jozibadorlik – mamlakat, tarmoq yoki alohida olingan biror-bir korxona investitsiyalarining daromadliligi, rivojlanish istiqbollari va investitsiya riski darajasi nuqtai nazaridan baholanishi. Investitsiyaviy jozibadorlik investitsiya salohiyati va investitsiya riski darajasini shakllantiradigan ikki guruh omillarning bir vaqtda ta'sir etishi orqali aniqlanadi. Bu kabi ko'rsatkichlarga baho berish orqali investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi hamda jozibadorligi, investitsiya riski darajasini aniqlash mumkin.

2. Investitsiya muhitini baholash usullari

- Har qaysi investor ma'lum bir mamlakat va uning hududiga investitsiya kiritishdan avval o'sha mamlakat va hududning investitsiya muhitini baholash, uning jozibadorligini aniqlashga kirishadi. Albatta, bunda yuqorida ko'rib o'tilgan omillar o'rganiladi, tahlil qilinadi va shu asosda investitsiya qarorlari qabul qilinadi.
- Qabul qiluvchi mamlakatning investitsiya muhiti xorijlik investorlar tomonidan baholanishida, birinchi navbatda, uning xavfsizligi, investitsiyalash maqsadlariga muvofiqligi, mamlakatga xos risklar darajasi, investitsiyalarni rag'batlantirish tadbirlariga e'tibor qaratiladi. Kontsessiya sharoitlari, eksport sanoati hududlari, erkin savdo hududlari, bojxona bojlari amal qilmaydigan hududlarning bo'lishi va boshqalar bevosita xorijiy investitsiyalar uchun muhim hisoblanadi.

"BERI" indeksi

- Mazkur usulning mohiyati shundaki, obro'li ekspertlarni [\[1\]](#) tanlash asosida va ularga 5 balli (0 dan 4 ballgacha va ularning yig'indisi 1 ga teng) shkalada 15 ta asosiy mezonlar bo'yicha mamlakat riskini baholash taklif etiladi.

Ushbu usulda baholash mezonlari va ularning qiymatlari quyidagilardan iborat:

- siyosiy barqarorlik (0,12);
- xorijiy investitsiyalarga bo'lgan munosabat (0,06);
- milliy lashtirilishi xavfi (0,06), agar mamlakat qonunchiligida mulkni haq to'lamasdan ekspropriatsiya qilish ko'zda tutilgan bo'lsa, 0 ball qo'yiladi;
- valyutaning devalvatsiya qilinish ehtimoli va darajasi (0,06);
- to'lov balansining holati (0,06);
- biznesning byurokratlashish darajasi (0,04);
- iqtisodiy o'sish sur'ati (0,1);
- valyutaning erkin almashinuv darajasi (0,1);
- shartnoma majburiyatlarini bajarish soni (0,06);
- mehnat unumdorligi darajasi va ish haqi xarajatlari (0,08);
- yuridik va marketing maslahatlarini olish, malakali mutaxassislarni jalb qilish imkoniyati (0,02);
- aloqa va transportni tashkil qilish (0,04);
- davlat organlari va jamoat tashkilotlarining munosabatlari (0,04);
- qisqa muddatli kreditlarni olish shartlari (0,08);
- uzoq muddatli kreditlar, xususiy kapitalni olish, foydalanish shartlari (0,08).

9-mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

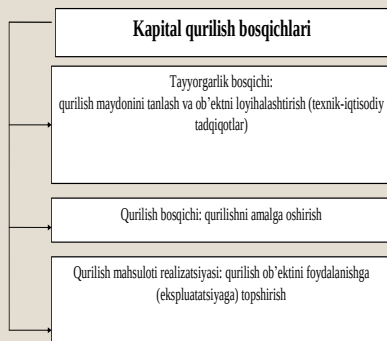

Kapital qurilish

- bu xalq xo'jaligining alohida bir tarmog'i bo'lib, uning tayyor mahsuloti bo'lib asosiy fondlar hisoblanadi. Jamiyatning moddiy texnik-bazasini yaratishning asosiy yo'nalishlari - yangi korxonalarni qurish, yaratish bilan birgalikda ishlab turgan korxonalarni rekonstruksiya qilish va texnik jihatdan qayta qurilantirish chora-tadbirlariga bevosita bog'liq. Boshqacha qilib aytganda, davlat investitsiya siyosati nafaqat, yangi ob'ektlarni vujudga keltirish, balki mavjud korxonalarni texnik va texnologik jixtadan yangilashga qaratilishi lozim

Kapital qurilishning bosqichlari

◦ O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatida kapital qurilish buyurtmachi va pudratchi o'rtasidagi harakatdagi me'yoriy hujjatlar asosida tuzilgan shartnoma asosida olib boriladi.

Investitsiya faoliyatida kapital qurilishni mablag' bilan ta'minlashni ochish uchun buyurtmachi tomonidan xizmat ko'rsatuvchi bankka quyidagilarni taqdim etadi:

- Qurilishlarning aniq mo'ljalli ro'yxati (loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati);
- Qurilishning titul ro'yxati;
- Buyurtmachi bilan pudratchi o'rtasida tuzilgan shartnoma nusxasi;
- Pudratchi tashkilotining qurilish tavakkalchiliklarini sug'oyalash yuzasidan shartnomasi nusxasi;
- Qurilish – montaj ishlarini bajarishga «Davarixitektqurilish» qo'mitasining ro'yxati

Investitsiya faoliyatida kapital qurilishni mablag' bilan ta'minlovchi organga (muassasaga) buyurtmachi tomonidan qo'yidagilar taqdim etiladi:

- Qurilishlarning aniq mo'ljalli ro'yxati (loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati);
- Qurilishning titul ro'yxati;
- Buyurtmachi bilan pudratchi o'rtasida tuzilgan shartnoma nusxasi;
- Qurilish tavakkalchiliklarini sug'oyalash yuzasidan pudrat tashkiloti tomonidan tuzilgan shartnoma nusxasi va tanlov savdolari natijalari to'g'risida buyurtmachining hisoboti;
- Har qaysi investitsiya loyihasini amalga oshirish uchun ochilgan moliyalashtirishning har bir hisob raqami bo'yicha bank rekvizitlari to'g'risidagi ma'lumotlar.

Kapital qurilish uchun mo'ljallangan kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish manbalari bo'lib byudjet mablag'lari hisoblanadi

- Respublika byudjeti mablag'lari – 23422 hisob raqami;
- Shahar, tumanlar va maxalliy byudjeti mablag'lari – 23430 hisob raqami

Xizmat ko'rsatuvchi bank bilan hisob – kitoblarni amalga oshirish uchun buyurtmachiga har qaysi qurilish ob'ekti bo'yicha «talab qilib olinadigan» alohida ikkilamchi depozit moliyalashtirish hisob raqamlari ochiladi.

Kapital qurilishni moliyalashtirish hisob raqamlaridan buyurtmachi ehtiyoji ta'minoti bo'yicha xarajatlarga mablag' to'lanishiga yo'l qo'yilmaydi.

Pudrat shartnomalari turlari quyidagilardan iborat:

Bosh pudrat shartnomasi;

Sub pudrat shartnomasi

Bosh pudrat shartnomasi buyurtmachi va bosh pudratchi o'rtasida tuzilib, bu shartnomada qurilishning muddati, smeta qiymati, tomonlarning xuquq va majburiyatlari va boshqalar ko'rsatilgan bo'ladi.

Sub pudrat shartnomalari - pudratchi yoki buyurtmachi bilan sub pudratchi tashkilotlar o'rtasida tuziladigan shartnomalarga aytiladi. Sub pudratchi tashkilotlar deganda, qurilishda ayrim tomonlarini bajaradigan maxsus korxona va firmalarga aytiladi.

Qurilishda xo'jalik usuli – deganda qurilishning montaj ishlarini korxona va tashkilotlarning o'z kuchlari mablag'lari hisobidan amalga oshirish tushuniladi. Bunday xolda korxona va tashkilotlar kapital qurilish bo'limi (OKS) yoki kapital qurilish boshqarmasini (UKS) tashkil etadi.

Qurilishda narxni shakllantirish

- Kapital qurilishda shartnomaviy narxlash O'zbekiston Respublikasi
- Vazirlar Mahkamasi 12 sentyabr 2003 yildagi №395
- sonli «Kapital qurilishda xo'jalik munosabatlari mexanizmini
- takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida»gi qaroriga asosan amalga oshiriladi.

Mazkur qarorga asosan, O'zbekistonda kapital qurilishdagi shartnomaviy narxlar yagona uslubiyati barcha mulk shakllari uchun qabul qilinib keladi. Shartnomaviy narxlar - bozordagi mavjud sharoitlarni hisobga olgan, material qiymatning kon'yunkturasi, ishlatiladigan mashina va mexanizmlar qiymati hamda pudrat tashkilotlarini foydasini anglatadi

Buyurtmachi va pudratchi tashkilotlarning kelishuviga asosan qurilishda qo'yidagi ikki narx turi qo'llanilishi mumkin:

Qat'iy va yakuniy shartnomaviy narx.

Bunda qurilishning butun muddatiga qabul qilingan shartnomaviy baho o'zgarmaydi. Bunday baholar asosan muddati bir yildan oshmaydigan qurilish ob'ektlari uchun tavsiya etiladi. Ushbu narxlar tarkibida prognoz o'zgartirishlar kiritishni inobatga oluvchi pudratchi tashkilotlarning riski ham hisobga olinadi;

Ochiq shartnomaviy narxlar.

Bunday narxlar qurilish shartnomasi shartlari asosida qurilish materiallari, ish xaqi to'lovlari shartlari va boshqa xarajatlarning vujudga kelishi hisobiga aniqlashtiriladigan narxlarga aytiladi.

10-mavzu: Rivojlantirish davlat dasturlarini shakllantirish va moliyalashtirish

10-mavzu: Davlat investitsiya dasturi

Investitsiya dasturi

- **Investitsiya dasturi** – bu Respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xom-ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yoʻli bilan Respublikaning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy oʻzgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yoʻnaltirilgan bir - biri bilan oʻzaro bogʻlangan chora – tadbirlar kompleksidir.

Investitsiya dasturini shakllantirishning asosiy tamoyillari

- - investitsiya jarayonlarini boshqarish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, maqbul shartlarda xorijiy investitsiyalarni va kreditlarni jalb etish, shuningdek loyihalarni tanlab olish va ularning amalga oshirilishi monitoringini olib borish asosida ulardan samarali foydalanish mexanizmini yaratish;
- - belgilangan davlat ustuvorliklari asosida eng muhim tarmoqlarini va faoliyat sohalarni qoʻllab quvvatlash;
- - ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan tarmoqlarni (taʼlim, soliqni saqlash) birinchi navbatda, moliyalashtirish;
- - mineral xom-ashyo resurslarini va qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni, tayyor mahsulotni tashqi bozorda raqobatbardoshligi darajaga etkazishga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini qoʻllab quvvatlash;

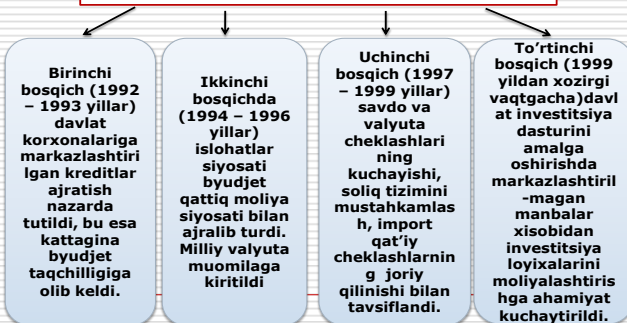
Ustuvor yoʻnalishlar :

- Birinchi ustuvor yoʻnalish – ommaviy turar joy qurilishi;
- Ikkinchi ustuvor yoʻnalish – zamonaviy kommunikatsiya vositalari, transport va aloqa vositalarini ishlab chiqarish, transport va informatsiya tarmoqlarini yaratish va modernizatsiya qilish;
- Uchinchi ustuvor yoʻnalish – yuqori texnologiyalar. Yuqori texnologik va jaxon bozorlarida raqobatbardosh, import mollarining oʻmini bosa oladigan tovarlarni ishlab chiqarishni tashkil etish;
- Toʻrtinchi ustuvor yoʻnalish – zaxiralarni tejovchi ekologik toza texnologiyalar. Mineral boyliklarni er ostidan qazib olish va tabiiy xom – ashyoni toʻliq va kompleks qayta ishlash uchun eng yangi fan – texnika yutuqlaridan foydalanish;
- Beshinchi ustuvor yoʻnalish – fermerlik va dehqon xoʻjaliklari tarmogʻi, ishlab chiqarish, qayta ishlash, qadoqlash, transportirovka qilish, sotish va shifobaxsh qoʻshilmalari boʻlgan ekologik va oziq-ovqat mahsulotlari boʻyicha andozalarga amal qilgan holda nazorat qilish texnologiyasini oʻzlashtirib olgan qayta ishlovchi va savdo korxonalarining koʻmagi asosida ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlarini chiqarish.

Reja:

- 1. Investitsiya dasturining mohiyati, ahamiyati, uni shakllantirishning asosiy tamoyillari va ustuvor yoʻnalishlari.
- 2. Investitsiya dasturining tarkibi va uni shakllantirish bosqichlari.
- 3. Investitsiya dasturlarining amalga oshirilishi monitoringi.

Investitsiya dasturining rivojlanish bosqichlari

Investitsiya dasturini shakllantirishning asosiy tamoyillari

- - transport infratuzilmasini rivojlantirish va takomillashtirish;
- - tarkibiy oʻzgarishlar vazifalari va amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatiga muvofiq mablagʻ qoʻyishning oʻzaro manfaatligi asosida xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, tomonlarning investitsiya majburiyatlari asosida shartnomalar tuzish amaliyotini joriy etish;
- - investitsiya loyihalarini investitsiya dasturining aniq roʻyxatiga oldindan belgilangan mezonlar asosida kiritish;
- - ilgari boshlangan obʼektlarni tugallash uchun markazlashtirilgan investitsiyalarni, birinchi navbatda, ajratish.

Investitsiya dasturini shakllantirish tartibi

-Loyihalarni tanlab olishda ularning samaradorligi, respublika iqtisodiyoti ayrim tarmoqlarini va mintaqalarini rivojlantirish ustuvorliklari, mahsulot sotish koʻrsatkichlari, shu jumladan eksportga yoʻnaltirilganlik, inovatsion loyixalar, modernizatsiya talablari, mahalliyashtirishda qatnashish va shu kabilar asosiy mezonlar hisoblanadi.

-Investitsiya dasturida loyihaning qiymati, shuningdek tugallanmagan qurilish va uni tugallash hamda foydalanishga topshirish uchun yillar boʻyicha joriy narxlarda moliyalashtirishga extiyoj, moliyalashtirishning tasdiqlangan manbalari toʻgʻrisidagi maʼlumotlar koʻrsatiladi.

Investitsiya dasturini shakllantirish tartibi

Investitsiya dasturini ishlab chiqishda yirik va o'ta muhim loyihalar alohida, shuningdek katta bo'lmagan bir tipdagi loyihalar yaxlit kiritilishi mumkin (masalan: maktablar, qishloq, vrachlik punktlari qurilishi va boshqalar).

Investitsiya dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishi bo'yicha barcha ishlarni O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligi muvofiqlashtirib boradi.

Investitsiya dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori bilan tasdiqlanadi.

Dasturning tarkibiy tuzilishi

- Investitsiya dasturining tahliliy qismi respublika iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'langan holdagi kapital qo'yilmalar xajmlari va moliyalashtirish manbalarini asoslashdan, dastur samaradorligini baholash, loyihalarni tanlab olish mezonlaridan iborat bo'ladi.

Dasturning tarkibiy tuzilishi

- Dasturning aniq ro'yxatiga markazlashtirilgan manbalar, xukumat kafolati ostida beriladigan xorijiy kreditlar va to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobiga amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari kiritiladi.
- ustuvor investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxati

Monitoring:

- vazirliklar, idoralar tomonidan tashabbus ko'rsatilgan investitsiya loyihalari va takliflari yuzasidan – Vazirlar Mahkamasining tegishli axborot – tahlil departamentlari bilan birgalikda, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari hamda xorijiy investitsiyalar jalb etilgan korxonalar tomonidan tashabbus Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan.
- Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish yuzasidan – xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan amalga oshiriladi.

11- mavzu. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

11- mavzu.

Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash

Reja:

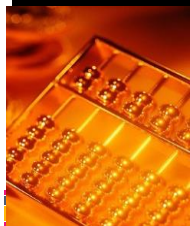
- Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholashning mazmuni va mohiyati.
- Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning oddiy (an'anaviy) usullari.
- Investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholashning diskontlashga asoslangan usullari.

- Investitsiyalarning qoplash muddatini hisoblash usuli pul oqimlarini diskontlashga asoslangan usullardan farqli ravishda investitsiyalarning nominal miqdorda qaytarilishi mumkin bo'lgan davrni aniqlashga xizmat qiladi. Shunga ko'ra, bu usul investitsiya loyihasini amalga oshirishdan olinadigan daromadlar hisobiga qilingan investitsiya sarflarini qoplash davrini aniqlashga asoslangan. Qoplash muddatini aniqroq tushunadigan bo'lsak, bu loyihani yakunlash davridagi yoki undan olingan daromad investitsiyalar summasiga teng bo'lgandagi davrga tengdir.
- Uni hisoblash formulasi quyidagichadir:

$$PP = I_0 / CF$$

- bu yerda, I_0 - boshlang'ich investitsiyalar; CF - investitsiya loyihasini amalga oshirishdan olingan yillik pul tushumi summasi. U sof foydani yoki yillik daromad (D) va harajat (X) o'rtasidagi (amortizatsiyasiz A) farqni ifodalaydi.

Diskontlash usuli (no'an'anaviy usul)ning mazmuni shundan iboratki, pul mablag'larining qiymati muayyan vaqtda bir xil emasligi, ya'ni bugungi bir so'm bir yildan keyingi bir so'mga (iste'mol qiymati bo'yicha) teng emasligi kontseptsiyasiga asoslanadi. Diskontlashga asoslangan usullarning barchasi (sof joriy qiymatni aniqlash usuli (Net Present Value, NPV), foydaning ichki me'yori hisoblash usuli (Internal Rate of Return, IRR), investitsiyalarning rentabelligini hisoblash usuli (Profitability Index, PI), diskontlashning qoplash muddatini hisoblash usuli (Discount Payback Period, DPP)da investitsiya loyihalarining muayyan davrdagi barcha kirim va chiqimlarning o'rtasidagi farq – sof pul oqimi (Cash Flow – CF) aniqlanib, diskontlashtirish yo'li bilan hisoblanadi. Binobarin, diskontlashga asoslangan usullarning mohiyatini tushunish uchun avvalo, korxona pul oqimlarining mazmunini va sof pul oqimini aniqlash formulasini bilib olishimiz kerak bo'ladi.

- Investitsiyalarning buxgalteriya rentabellik darajasi (ARR) yoki foydaning oddiy me'yori (ROI) buxgalteriya hisoboti ma'lumotlariga asoslangan holda aniqlanadigan o'rtacha daromadni investitsiyalarning o'rtacha yillik hajmiga bo'lish orqali aniqlanadi. Bunda hisob-kitob ishlari foizlarni va soliqlarni to'lamasdan avvalgi foyda miqdoriga asoslanib amalga oshirilishi mumkin yoki u soliqlarni to'lagandan keyingi, lekin foiz to'lovlarigacha bo'lgan daromadga asoslanadi. Eng yaxshisi soliq to'langandan keyingi sof foyda miqdori tanlab olinganligi afzalroqdir. Chunki u korxona ta'sischiylari va investorlar oladigan haqiqiy foydani ifodalaydi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$ARR = D(1 - S_s) / (S_{ab} - S_{so}) : 2$$

- bu yerda, D – foiz va soliq to'lovlarigacha yoki soliq to'lanib, foizlar to'langungacha bo'lgan daromad; S_s – soliq to'lash stavkasi; S_{ab} , S_{so} – aktivlarning ko'rib chiqilayotgan davriga bo'lgan boshlang'ich va oxirgi summasi, qiymati.

- Sof joriy qiymat (NPV)** – investitsiyalash ob'ektidan foydalanish davrida oldindan qat'iy belgilangan va o'zgarmas foiz stavkasida olinadigan daromadlar va qilinadigan harajatlarning alohida muayyan davrdagi barcha kirim va chiqimlarning diskontlashtirilishi yo'li bilan olingan va ular o'rtasidagi farqni ifodalovchi qiymat. Uning mohiyati shundaki, yillik sof pul oqimi miqdori har bir davr uchun loyihani amalga oshirishning boshlang'ich yiliga keltiriladi va u oqibatda o'zini pul miqdorida sof joriy qiymat yoki sof diskontlashtirilgan daromad sifatida namoyon etadi.

- Uni hisoblash formulasi quyidagicha:

$$NPV = \frac{CF_1}{(1+d)^1} + \frac{CF_2}{(1+d)^2} + \dots + \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0$$

$$\text{yoki } NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0$$

- bu yerda, NPV – sof joriy qiymat; d – diskontlash stavkasi; I_0 – boshlang'ich investitsiya; CF_t – t davr oxirida kelib tushgan pul oqimi.

- Foydaning ichki me'yori usuli (IRR)** - bu pul tushumlarining diskont qiymati pul chiqimlarining diskont etavkasiga teng bo'lgandagi daromadlilik darajasi yoki bo'lmasa loyihadan olingan sof tushumlarining diskontlangan qiymati investitsiyalarni diskontlangan qiymatiga, sof joriy qiymat esa nolga teng bo'lgandagi diskont me'yoridir. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun sof joriy qiymatni aniqlashda ishlatilgan formuladan foydalaniladi va sof joriy qiymat nolga tenglashadigan minimal foiz stavkasi topiladi. Aynan shu foiz stavkasi foydaning ichki me'yori usuli deb nomlanadi. Bu usul iqtisodiyotda rentabellikning ichki me'yori, qoplash yoki samaradorlik koeffitsienti, kapital qo'yilmalarning chegaraviy samaradorligi deb ham yuritiladi.
- Foydaning ichki me'yorini aniqlash vazifasi birmuncha qiyin bo'lib, investitsiyalarning bir yoki undan ko'p marta amalga oshirilishiga, loyihadan olingan pul tushumlarining, xech bo'lmasa, bir marta yoki boshida salbiy bo'lishligiga va ushbu pul tushumlarining miqdoran bir xil bo'lmisligiga asoslanadi.
- Uni hisoblash formulasini quyidagi tenglamada ifodalash mumkin:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} - I_0 = 0$$

- Foydaning ichki me'yorini boshqacha ko'rinishda, ya'ni interpolatsiya usuli orqali ham ifodalash mumkin:

$$IRR = d_1 + \frac{NPV_1}{(NPV_1 - NPV_2)} \cdot (d_2 - d_1),$$

- bu yerda, NPV_1 – d_1 diskont me'yori stavkasidagi sof joriy qiymatning ijobiy miqdori; NPV_2 – d_2 diskont me'yori stavkasidagi sof joriy qiymatning salbiy miqdori.
- Foydaning ichki me'yorini aniqlashda d_1 va d_2 ko'rsatkichlar miqdori asosiy o'rinni egallaydi. Ularning ta'siri natijasida sof joriy qiymatning o'zgarishini va buning oqibatida esa foydaning ichki me'yori ham o'zgarishini kuzatish mumkin. Shunga ko'ra:
- d_1 – bu NPVning ijobiy qiymatini minimallashtiruvchi foiz stavkasi;
- d_2 – bu NPVning salbiy qiymatini maksimallashtiruvchi foiz stavkasi hisoblanadi.

- Investitsiyalarni rentabelligi usuli (RI)** – diskontlashtirilgan daromadlarning diskontlashtirilgan investitsiya harajatlarga nisbatini hisoblab topishga asoslangan. Bu qanday holatda investor boyligi o'sishi mumkinligini ko'rsatib beradi va quyidagicha aniqlanadi:

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} \right] / I_0$$

- bu yerda I_0 – boshlang'ich investitsiyalar, CF_t – t davrda olingan pul tushumlari.
- Investitsiya rentabelligi ko'rsatkichi firma (yoki investor) mablag'lari 1 so'm hisobida qanday hollarda o'sishini aniqlash imkonini beradi.

- Agar investitsiya sarflari turli davrlarda (uzoq amalga oshirilsa, (PI)ni aniqlash formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+d)^t} \right] / \left[\sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+d)^t} \right],$$

- bu yerda, I_t – t yildagi investitsiyalar.
- Investitsiyalarning rentabelligi va sof joriy qiymat ko'rsatkichlarini taqqoslama baholash shuni ko'rsatadiki, sof joriy qiymati o'sishi bilan investitsiyalar rentabelligi ham o'sadi va aksincha.

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

12-mavzu. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari

Reja:

- 1. Investitsiya faoliyatining mohiyati, zaruriyati va uning yo'nalishlari.
- 2. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining mohiyati va ahamiyati.
- 3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish usullari.

- Moliyalashtirish deganda korxona va tashkilotlarni, turli iqtisodiy dasturlarni va iqtisodiy faoliyat turlarini, qurilayotgan ob'ektlar va qurilishlarni zarur bo'lgan moliyaviy resurslar bilan ta'minlash tushuniladi.
- Mamlakatimizda investitsiya faoliyatini amalga oshirishdagi eng asosiy masala – ularni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash, ya'ni moliyalashtirish masalasidir.

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish

- Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish deganda, investitsiya loyahasini ishlab chiqish, uni amaliyotga maqsadli tadbiq etish, ya'ni loyihani amalga oshirish va ekspluatatsiya qilish, shuningdek, monitoringini olib borish xarajatlarini qoplash uchun optimal investitsiya resurslarini shakllantirish va ularning hisob-kitobini chiqarish hisoblanadi.

MOLIYALASHTIRISH MAQSADLARI, TAMOYILLARI VA SHARTLARI:

- moliyalashtirish maqsadlari: asosiy kapitalni yangilash, aylanma mablag'larni tashkil qilish, mehnat faoliyatini rag'batlantirish va mehnat daromadining doimiy manbaini yuzaga keltirish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, dehqon va fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va kengaytirish, shu jumladan, qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olish, fermerlik inshootlarini qurish, chorvachilik, parrandachilikni rivojlantirish; bevosita ishlab chiqarish sohasi, ya'ni mahsulotlar ishlab chiqarish, xom ashyo va materiallarni tubdan qayta ishlash, hunarmandchilikni rivojlantirish, kasanachilik mehnatini tashkil etish, binokorlik materiallari ishlab chiqarish va qurilish; aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish va maishiy xizmat ko'rsatishni tashkil etish, turizm sohasini rivojlantirish va boshqalar.
- moliyalashtirish tamoyillari va o'ziga xos xususiyatlari hamda shartlari: muddatlilik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, qaytarilishi, maqsadlilik; kredit olish uchun kredit buyurtmasi; pul oqimi tahlili majburiy tarzda ko'rsatilgan biznes-reja; kreditning qaytarilishi ta'minoti va qonunchilikka oid boshqa hujjatlar.

Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va ularning tasnifi

Real investitsion loyihalarni moliyalashtirish manbalari quyidagi shakllarga bo'linadi:

- investorning o'z moliyaviy resurslari;
- investorning qarzga olgan mablag'lari;
- investorni jalb qilgan moliyaviy resurslari;
- davlat byudjeti mablag'lari, (shu jumladan, mahalliy byudjet mablag'lari);
- chet el investitsiyalari va kreditlari;
- Noan'anaviy moliyalashtirish. (sindiklatli kreditlash, venchurli moliyalashtirish va boshqalar).

Investorning o'z moliyaviy resurslari:

Korxona ixtiyoridagi taqsimlanmagan foydasi
Amortizatsiya ajratmalari
Ustav kapitali
Rezerv kapitali

- Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda jismoniy va yuridik shaxslarning o'z moliyaviy mablag'lari ahamiyati kattadir. Rivojlangan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarida agar investitsiya xarajatlarini moliyalashtirishning umumiy hajmida korxona o'z mablag'lari hisssasi 60 foiz va undan yuqori ulushga erishsa, bunday xo'jaliklarda o'zini-o'zi moliyalashtirish darajasi yuqori hisoblanadi. Ayni vaqtda, bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan iqtisodiy erkinlik o'zini-o'zi moliyalashtirishni bildiradi. Bu tor ma'noda korxonaning ichki pul manbalari hisobidan bo'lishini bildirsa, keng ma'noda, bundan tashqari qarz olish hisobidan o'z moliyaviy resurslarini ko'paytirish demakdir. Mazkur tamoyil korxona investitsiyalarini taqsimlanmagan foyda va amortizatsiya ajratmalari hisobidan amalga oshirishini bildiradi.

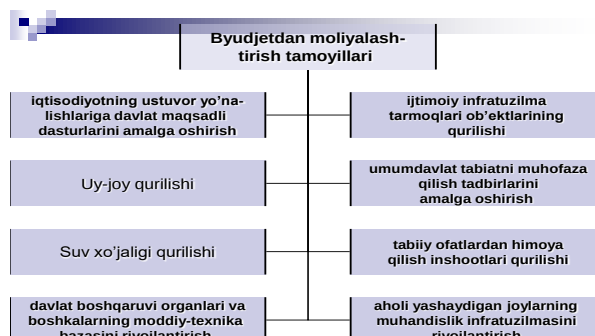
- Hozir rivojlanayotgan mamlakatlarda o'zini-o'zi moliyalashtirish mablag'lari korxona moliyaviy resurslarining 70 foizini tashkil qilsa, uning asosiy qismi taqsimlanmagan foyda, amortizatsiya ajratmasidir.
- Investitsiya faoliyatini amalga oshirishda o'z mablag'larining hisssasi yuqori bo'lishi uchun korxonalarga davlat qulay moliyaviy sharoit yaratib berishi lozim. Korxonaning jami investitsiyalar tarkibida (bir yil ichida barcha investorlar tomonidan qo'yilgan hamma shakl va turdagi investitsiyalar) o'z mablag'larining ulushini o'zini-o'zi moliyalashtirish koeffitsientini qo'llash orqali aniqlash mumkin. U quyidagicha aniqlanadi:
- $Ko' = O'M : JI$
- bu erda: Ko' – o'zini-o'zi moliyalashtirish koeffitsienti; $O'M$ – korxonaning o'z mablag'lari; Ji – jami investitsiyalar.

Investorning qarzga olgan mablag'lari

- Byudjet va bank krediti
- Obligatsiyalarni emissiya qilish
- Lizing
- Mahalliy va xorijiy korxonalardan olinadigan qarzlar

Investorning jalb qilingan moliyaviy resurslari

- Aktisylar emissiya qilish
- Muassislar va boshqa ishchilarning qo'yilmalari
- Grantlar va xayriya badallari

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

13-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishda moliyaviy vositalar

REJA:

13.1.Moliyaviy vositalarning mohiyati va ahamiyati.

13.2.Moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar)ning turlari va xususiyatlari.

13.3. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'рни va roli tahlili.

13.4. Moliyaviy investitsiyalar samaradorligini baholash.

Moliyaviy vositalarning mohiyati va ahamiyati

Moliyaviy instrument – bu, maxsus iqtisodiy-huquqiy mexanizm bilan ta'minlangan, moliya bozorida munosabatlarni belgilovchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlanishi va qayta taqsimlanishini ta'minlovchi, daromad keltiruvchi vosita sifatida har hil turlarda, shakl va mazmunlarda namoyon bo'ladigan ham investitsion kapital (aktiv, jamg'arma), ham to'lov vositasi, ham alohida moliyaviy tovaridir.

Moliyaviy instrumentlar yordamidagi resurslar harakati quyidagi omillarga bog'liq:

- moliyaviy instrumentlarning daromadlilik va risk darajasi;
- moliyaviy instrumentlarni soliqqa tortish shart-sharoitlari;
- moliyaviy instrumentlarning real bazis bilan ta'minlanganligi va shu asosda iqtisodiyot va moliya bozorini ekvivalentligi;
- makro va mikroiqtisodiy barqarorlik

Moliyaviy vositalarni uch guruhga ajratish mumkin:

- 1. Byudjet-soliq siyosati va uni samarali tashkil etish bilan bog'liq vositalar;
- 2. Pul-kredit siyosati va uni samarali tashkil etish bilan bog'liq vositalar;
- 3. Investitsion faoliyat va uni samaradorligini ta'minlovchi vositalar

Moliyaviy vositalar yordamidagi resurslar harakati
quyidagi omillarga bog'liq:

- - moliyaviy vositalarning daromadlilik va risk darajasi;
- - moliyaviy vositalarni soliqqa tortish shart-sharoitlari;
- - moliyaviy vositalarning real bazis bilan ta'minlanganligi va shu asosda iqtisodiyot va moliya bozorini ekvivalentligi;
- tanlangan rivojlanish modeli;
- - makro- mikroiqtisodiy barqarorlik;
- -moliyaviy vositalar bozoriga ta'sir etuvchi boshqa omillar

Moliyaviy vositaning quyidagi funktsiyalarini

ta'kidlash mumkin:

- o'ziga xos bozor orqali moliyaviy resurslarni (kapitalni) iqtisodiyotda (iqtisodiyot sub'ektlari o'rtasida) samarali taqsimlash va qayta taqsimlash;
- puldan bo'lak ma'lum sharoitlarda kvazipul sifatida to'lov vositasi bo'la olish (m2 va undan yirik pul agregatlari tarkibiga kiritilganligi munosabati bilan);
- bir vaqtda iqtisodiy va yuridik mazmunni o'zida mujassamlashtirgan holda uning egasi, chiqaruvchisi va davlat o'rtasidagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarni belgilash;
- o'z egalarga kapitalga egalik huquqi bilan birga boshqa ma'lum qo'shimcha xuquqlarni berish;
- alohida tovar sifatida muomalada bo'lish, bozor kon'yunkturasini va unda biznes sifatini belgilash; uni chiqaruvchisi va bozor holati to'g'risida informatsiya bilan ta'minlash va h.k.;
- investitsion aktiv va jamg'arma sifatida xizmat qilish;
- risk sharoitida kapital bo'yicha daromad olishni, kapitalni qaytarilishini ta'minlash va h.k.

Fond bozori vositalari

- **Fond bozori vositalari** -bu investitsiyalash faoliyatini moliyalashtirishda qo'llaniladigan turli xildagi qimmatli qog'ozlar va ularning xosilalardir. Investitsion maqsad va investitsiyalarni samarali boshqarish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turli xossa va xususiyatlarga ega bo'lgan vositalar qo'llanilishi mumkin.
- Fond bozori vositalari vaqt o'tishi bilan uzluksiz takomillashib borishi yoki qandaydir qo'shimcha hossaga va funktsiyaga ega bo'lishi yoki mazmunan va shaklan o'zgarishi tabiiy holatdir.
- Muomalaga chiqarilishi maqsadi – to'lov va pul aylanmasi (oborot) uzluksizligini ta'minlash, investitsiyalarni jalb qilish va ular bo'yicha daromad olish bo'yicha, mos ravishda: kredit-pul siyosatini amalga oshirishning qarzi munosabatlarni mujassamlashtiruvchi moliyaviy vositalar (davlat va bank vositalari), qarzi (davlat va korporativ maqsadda) va ulush (korporativ maqsadda) munosabatlarni ifodalovchi investitsion moliyaviy vositalar.

Moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar)ning turlari va

xususiyatlari

- **Mulkiy huquq** – bu u bo'yicha iqtisodiy o'zaro munosabatlari sub'ektlari mol – mulkka, tovar–moddiy boyliklarga, pul mablag'lariga da'vogarlik qilishi mumkin bo'lgan huquqdir.
- **Nomulkiy huquq** – bu, masalan, aksiyadorning kompaniyaning umumiy yig'ilishida ovoz berish, emitentning faoliyati haqida axborot berilishini talab qilish va h.k. huquqidir.
- Qimmatli qog'ozlarning asosiy (fundamental) xususiyatlariga aylanuvchanlik, likvidlik va xatar kiradi.
- **Aylanuvchanlik** – bu qimmatli qog'ozning bozorda harid qilinishiga va sotilishiga, shuningdek, ko'pchilik hollarda boshqa tovarlar muomalasini osonlashtiruvchi mustaqil to'lov vositasi sifatida qo'llanishiga qodirliqdir.
- **Likvidlik** – bu qimmatli qog'ozning uning egasi uchun deyarli zarar keltirmagan holda tez sotilish, pul mablag'lariga aylantirish qodirliqdir. Likvidlikka ta'sir ko'rsatadigan omillar uchta guruhga: a) umumiy iqtisodiy omillar; b) mazkur mamlakatda qimmatli qog'ozlar bozorini tashkil qilish darajasi bilan bog'liq omillar; v) emitentning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq omillar.
- **Xatar** – qimmatli qog'ozlar (shu jumladan, investitsiyalar bilan) operatsiyalari bilan bog'liq yo'qolishlar va muqarrar ravishda ularga xos ehtimollardir. Qimmatli qog'ozlar operatsiyalariga doir xatarlar qandaydir bir operatsiyani bajarishda ko'pgina tasodifiy omillarning unga ta'siri tufayli istalgan natijaga ega bo'lmalik ehtimoli bilan bog'liq.

- Fond bozori vositalari (qimmatli qog'ozlar)ni birlamchi va xosilaviy vositalarga ajratish mumkin. Birlamchi vositalarga aksiyalar, obligatsiyalar, depozit va jamg'arma sertifikatlar, veksellar va boshqa vositalarni kiritish mumkin. Ular investitsion faoliyatni moliyalashtirishda birlamchi vositalar sifatida ishtirok etadi hamda firmaning investitsion faolligini belgilashda muhim o'rinni egallaydi.
- Hosilaviy qimmatli qog'ozlar tarkibiga esa amaliyotda opsiyon, fyuchers, varrant kabi vositalar kiritiladi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar bazis aktivlarining sifatini, daromadlilikini va bozor faolligini, qo'yilmalarning havfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Obligatsiyalar

- Birlamchi moliyaviy vositalarni ulush va qarzi munosabatlarni tasdiqlovchi vositalarga ham ajratish mumkin. Ulushga egalik qilish va fond bozorida ushbu munosabatlarni ifodalashda aksiyalar asosiy vosita sifatida ishtirok etadi.
- **Aksiya** (frantsuzcha action so'zidan) – o'z egasining aksiyadorlik jamiyati foydasining bir qismini dividendlar tarzida olishga, aksiyadorlik jamiyatini boshqarishda ishtirok etishga va u tugatilganidan keyin qoladigan mol-mulkning bir qismiga bo'lgan huquqini tasdiqlovchi, amal qilish muddati belgilanmagan egasining nomi yozilgan emissiyaviy qimmatli qog'oz.

- Obligatsiya (lotincha obligatio so'zidan, majburiyat) –bu uning egasi qarzi berganligidan guvohlik beruvchi va unga ushbu qimmatli qog'ozning nominal qiymatini unda ko'rsatilgan muddatda belgilangan (qat'iy) foiz to'langan holda qoplash majburiyatini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozdir.
- Aksiyadan farqli ravishda obligatsiya emitentning mol–mulkgina nisbatan mulk unvoni hisoblanmaydi. U ovoz berish va boshqarish xuquqini bermaydi. Obligatsiya – bu bir shaxsning (sarmoyador – kreditorning) boshqa bir shaxsiga (emitent – qarzdorga) mablag'larni foydalanish uchun berganligi (kredit) haqidagi guvohnomadir. Obligatsiyalar ma'lum muddatga chiqariladi va so'ndirilishi shart. Emitentning faoliyati tugatilganda ularning egalari qimmatli qog'ozlar boshqa turlarining egalarga qaraganda an'anaviy tarzda ustunlikka ega bo'ladi.
- Emitentning xususiyatiga ko'ra obligatsiyalar quyidagi uchta katta guruhga bo'linadi: davlat obligatsiyalari, munitsipal obligatsiyalar, korxonalar obligatsiyalari.

O'zbekiston Respublikasining g'azna majburiyatlari

- O'zbekiston Respublikasining g'azna majburiyatlari - emissiyaviy qimmatli qog'ozlar egalari O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetiga pul mablag'lari kiritganliklarini tasdiqlovchi va bu qimmatli qog'ozlarga egalik qilishning butun muddati mobaynida qat'iy belgilangan daromad olish huquqini beruvchi emissiyaviy qimmatli qog'ozlar.
- O'zbekistonda g'azna majburiyatlarining quyidagi turlari chiqariladi:
- Uzoq muddatli – 5 va undan ortiq yil muddatga chiqarilishi mumkin (xalqaro amaliyotda ular BOND degan nomni olishgan).
- O'rta muddatli – 1 yildan 5 yilgacha bo'lgan muddatga chiqariladigan (NOTE)
- Qisqa muddatli – 1 yilgacha, 3, 6 va 9 oygacha bo'lgan muddatga chiqariladigan (BILL).

Hosilaviy moliyaviy vositalar

- Hosilaviy moliyaviy vositalar - o'z egalarining boshqa qimmatli qog'ozlarga nisbatan huquqlarini yoki majburiyatlarini tasdiqlovchi va yuridik shaxslar tomonidan emitentning opsiyonlari, qimmatli qog'ozlarga doir fyucherslar va boshqa moliyaviy vositalar tarzida chiqariladigan qimmatli qog'ozlar.
- Hosila qimmatli qog'ozlar (HQQ) – bu shartnomalar bo'lib, ular bo'yicha bir tomon qimmatli qog'ozlarning ma'lum bir miqdorini ma'lum muddatda kelishilgan narxda sotib olish yoki sotish huquqi yoxud majburiyati oladi. Ko'pincha bazis aktivni (ya'ni shartnoma asosida yotuvchi qimmatli qog'oz) sifatida aktsiyalar va obligatsiyalar ishtirok etadi.
- Hosila qimmatli qog'ozlar naqd hamda naqdsiz shakllarda chiqarilishi mumkin.
- Hosila qimmatli qog'oz bazis aktivining sertifikatsiyasi qimmatli qog'ozning turi, xili, toifasi, uning nominal qiymati, bir donasining narxi, miqdori, emitenti, umumiy qiymati haqidagi axborotni va boshqa ayrim ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak.
- Hosila qimmatli qog'ozlar opsiyonlar, fyucherslar va varrantlar ko'rinishida chiqarilishi mumkin.

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash

14-mavzu. Investitsiya faoliyatini kreditlash	Reja: - Uzoq muddatli kreditlarning mohiyati va ularni rasmiylashtirish – Korxonalarining kreditga layoqatliligi, uni aniqlash ko'rsatkichlari va takomillashtirish yo'llari. – Kredit bahosi, kreditni va unga hisoblangan foizlarni so'ndirish – Uzoq muddatli kreditlardan foydalanish ustidan bank nazorati
1. Uzoq muddatli kreditlarning mohiyati va ularni rasmiylashtirish • Investitsiyalarni moliyalashtirishda bank krediti ishtirokini mavhum tarzda, iqtisodiyotda joriy etilgan huquqiy me'yorlar va o'tkazilayotgan investitsiya siyosatidan, investitsiya faolligi darajasi, moliyalashtirishda qo'llaniladigan mexanizmlardan, amaldagi soliqqa tortish talablaridan, kafolatlar va imtiyozlar tizimi va bank-moliya infratuzilmasining rivojlanganlik darajasidan ayri holda baholab bo'lmaydi. Iqtisodiyotning real sektoridagi investitsiyalarni moliyalashtirish manbai tarzida bank kreditining roli, asosan, jamg'armalarning o'sish sur'atlari, pul, valyuta hamda kapital bozorlarining holati bilan aniqlanadi va belgilanadi. Moliyaviy vositachilikda raqobat muhitining mavjudligi va umuman Markaziy bankning pul-kredit, foiz siyosati va bank institutlari strategiyasi aniqlovchi omillar sifatida qaraladi.	• Uzoq muddatli kreditlar - ishlab chiqarish va ijtimoiy maqsadlar uchun mo'ljallangan ob'ektlarni, qurilish, rekonstruksiya qilish, texnik qayta jihozlashga oid harajatlarni bilan bog'liq kapital qo'yilmalarni moliyalash, texnika, texnologiyalar va uskunalarni harid qilish, asosiy chorva, ko'p yillik o'simliklarni shakllantirish, shuningdek, boshqa investitsiya maqsadlari uchun mo'ljallangan kreditlardir. • Uzoq muddatli kredit - 1 yildan ortiq, biroq qoplash muddatidan ortiq bo'lmagan muddatga beriladigan ssudalardir. • Uzoq muddatli kreditlar bilan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar — yuridik shaxslar va xususiy tadbirkorlar, shuningdek, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatga olingan, yuridik shaxsni hosil qilmagan dehqon xo'jaliklari ta'minlanadilar.

• Uzoq muddatli kreditning qaytarilishini ta'minlashning asosiy turlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: • hukumat kafolatlari; • mol-mulk garovi; • banklar, boshqa kredit muassasalari va sug'urta tashkilotlarining kafolatlari; • uchinchi shaxslar kafilligi; • qonunchilikka muvofiq faoliyat yurituvchi sug'urta kompaniyalari tomonidan berilgan sug'urta polisi (guvohnomasi) bilan tasdiqlangan kreditning qarz oluvchi tomonidan sundirilmasligi (risk) xatarining sug'urta qilinishi.	• Kreditni rasmiylashtirish jarayoni o'z ichiga: • a) kredit olishga oid buyurtmanomaning ko'rib chiqilishi va bo'lg'usi qarz oluvchining huquqiy maqomini aniqlash maqsadida uning o'rganilishini; • b) qarz oluvchining moliyaviy holati tahlilini va kreditga baholashni; • v) kreditlanayotgan loyihaning kompleks ekspertizasining o'tkazilishini; • g) kredit shartnomasini rasmiylashtirish va tuzishni oladi.
• Kreditni rasmiylashtirish tartibi kredit olishga oid buyurtmanomani ko'rib chiqishdan boshlanadi. Kredit buyurtmanomasida quyidagilar ko'rsatiladi: • qarz oluvchi to'g'risidagi ma'lumotlar (tashkiliy-huquqiy shakl, muassislar faoliyatining asosiy turi va h. k.); • so'ralayotgan summa ssudaning belgilanishi va loyihaning maqsadi; • kredit berish muddati; • aktiv summasi bilan so'rab olinadigan kredit summalarining o'zaro muvofiqligi; • kreditlash ob'ekting qoplash muddati; • kredit va unga oid foizlarni hisoblash va sundirish muddatlari; • agar kredit qimmatliklar garovi ostida berilayotgan bo'lsa, kreditni ta'minlash sifatida garovga qo'yilayotgan qimmatliklar to'g'risidagi ma'lumotlar; • korxonaning qarz mablag'lari to'g'risidagi ma'lumotlar; • korxonaning boshqa banklarda ochilgan bank hisob raqamlari xaqidagi ma'lumotlar; • korxonaning boshqa korxonalarning kapitalida qatnashish haqida ma'lumotlar.	• Qoplash koeffitsienti quyidagicha hisoblanadi, $\text{Qoplash koeffitsienti} = \frac{\text{Qisqa muddatli likvid mablag'lar}}{\text{Qisqa muddatli majburiyatlar}}$ • Qoplash koeffitsienti shuni ifodalaydiki, ya'ni u kreditlash chegarasini ko'rsatadi va mijozning hamma aylanma vositalarining qarzni olishga etarilishini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich 2 va undan yuqori bo'lsa, mijoz kreditga layoqatlidir. Agar 0,5 dan kam bo'lsa, kreditlash foydasiz bo'lib, mijoz kreditga layoqatsiz hisoblanadi.
• Likvidlik koeffitsienti quyidagicha aniqlanadi: $\text{Lik. koef.} = \frac{\text{Pul mablag'lari + oson amalga oshiriladigan talablar}}{\text{Qisqa muddatli majburiyatlar}}$ • Likvidlik koeffitsienti mijozning aylanma kapitali strukturasi baholash asosida yaqin kelajakda bankdan olgan kreditlarini operativ (tezkorlik) va o'z vaqtida to'lay olish qobiliyati hisoblanadi. Likvidlik koeffitsienti 1,5 va undan yuqori bo'lsa, korxona yuqori kreditga layoqatlilik darajasiga erishgan bo'ladi.	• Jahon bank amaliyotida bank marjasi asosan quyidagicha hisoblanadi: • Sof foiz marjasi = Qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar va kreditlardan olingan foizli daromad - Qarzni majburiyatlar va depozitlar bo'yicha foizli harajatlari * 100 foizli daromad keltiruvchi aktivlar • Bu yerda, bankning hisob – kitoblar va kassa operatsiyalari xizmatlaridan oladigan va umuman foizsiz daromad, xarajatlari hisobga olinmagan. • Nazariy jihatdan kreditning bahosini quyidagicha aniqlash mumkin: $K_d = K_{id} + O_e + K_{pb} + K_{\phi}$ • Bu yerda, • Kb – kreditning bahosi; • Kbb – kreditning bozor bahosi; • Ox – operatsiyani amalga oshirish bilan bog'liq harajatlari; • Krd – kreditlar bo'yicha risk darajasi; • Kf – bankning o'z kapitaliga foiz stavkasi.

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

15-mavzu. Investitsiyalarni moliyalashtirishning lizing mexanizmi

Lizing muomilalarini yuzaga kelishining uzoq tarixiy bosqichlarini harakterlash mumkin. Ilk bor "lizing" atamasi 1877 yilda qo'llanilgan, o'sha davrda "Bell" telefon kompaniyasi o'zining telefon apparatlarini mijozlarga sotmasdan, balki ijaraga berish to'g'risida qaror qabul qilish bilan uning dastlabki qadamlarini boshlagan edilar. Bunga ko'ra, o'rnatiladigan asbob-uskunalar mijozning uyi yoki ofisiga faqat ijara to'lovlari bo'yicha o'rnatiladigan bo'ldi.

Lizing jarayonlari bo'yicha asosiy ish faoliyati yuritadigan dastlabki aksionerlik jamiyati 1952 yilda San-Frantsiskoda tashkil etilgan "United States Leasing Corporation" Amerika kompaniyasidir. Frantsiyada birinchi lizing kompaniyasi 1957 yil, Angliyada-1960 yil, Germaniyada-1962 yil, Italiyada-1963 yil, Yaponiyada-1969 yilda tashkil etilgan. Bunday kompaniyalar vatanimizda 1990 yillarning o'rtalariga kelib tashkil etila boshlandi.

Lizing muomilalarini yuzaga kelishining uzoq tarixiy bosqichlarini harakterlash mumkin. Ilk bor "lizing" atamasi 1877 yilda qo'llanilgan, o'sha davrda "Bell" telefon kompaniyasi o'zining telefon apparatlarini mijozlarga sotmasdan, balki ijaraga berish to'g'risida qaror qabul qilish bilan uning dastlabki qadamlarini boshlagan edilar. Bunga ko'ra, o'rnatiladigan asbob-uskunalar mijozning uyi yoki ofisiga faqat ijara to'lovlari bo'yicha o'rnatiladigan bo'ldi.

Lizing jarayonlari bo'yicha asosiy ish faoliyati yuritadigan dastlabki aksionerlik jamiyati 1952 yilda San-Frantsiskoda tashkil etilgan "United States Leasing Corporation" Amerika kompaniyasidir. Frantsiyada birinchi lizing kompaniyasi 1957 yil, Angliyada-1960 yil, Germaniyada-1962 yil, Italiyada-1963 yil, Yaponiyada-1969 yilda tashkil etilgan. Bunday kompaniyalar vatanimizda 1990 yillarning o'rtalariga kelib tashkil etila boshlandi.

- O'zbekiston Respublikasining 14 aprel 1999 yil qabul qilingan "Lizing to'g'risida"gi Qonunida lizing tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Lizing ijara munosabatlarining alohida to'ri bo'lib, unda bir taraf (lizing beruvchi) ikkinchi tarafning (lizing oluvchining) topshirig'iga binoan uchunchi tarafdan (sotuvchidan) haq evaziga egalik qilish va foydalanish uchun lizing shartnomasida belgilangan shartlarda berib qo'yish maqsadida mol – mulkni (lizing ob'ektini) oladi"

Lizingning bank kreditidan farqi:

- mulkchilik huquqining egalik qilish va foydalanish huquqidan ajratilishi bank kreditining lizing kreditidan eng asosiy farqidir;
- uzoq muddatli bank krediti berilganida kreditdan foydalanganlik uchun foizlar to'lash soliq to'langanidan keyin foyda hisobidan amalga oshirilsa, lizing berilganida bu to'lovlar boshqa to'lov bilan birga mahsulot tannaxxiga kiritiladi, bu esa foyda solig'i bo'yicha tegishli soliqqa tortish bazasini kamaytiradi;
- agar bank krediti moliyalashtirishning qo'shimcha manbai tarzida namayon bo'lsa, lizing krediti qoida tariqasida bitimni 100% moliyalashtirishni ta'minlaydi;
- kredit ta'minoti bo'lib, bank kreditida mol-mulkni garovga qo'yish, bank kafolati, ipoteka, kafillik, sug'urta va boshqalar bo'lsa, lizing kreditida asosan lizing ob'ektining o'zi bo'ladi.

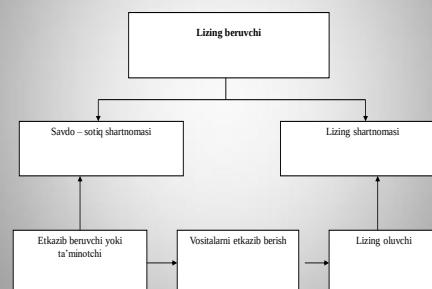
REJA:

- 1. Lizingning iqtisodiy mohiyati va turlari
- 2. Lizing to'lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini aniqlash, banklarda lizing hisobi.
- 3. Lizing shartnomasi va lizing ob'ekti bilan bog'liq risklar
- 4. O'zbekistonda lizing kompaniyalari

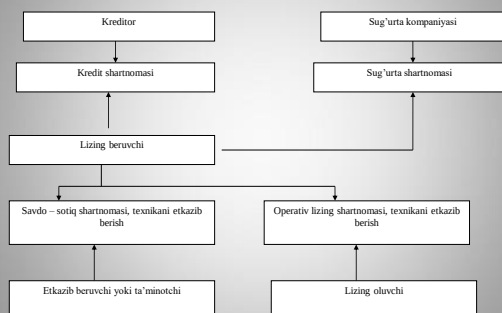
- Umumiy jihatlari bilan birga, lizing va ijara munosabatlarining Prilutskiy L.N. tomonidan keng asoslab berilgan ma'lum farqlanishlari ham mavjud:
- 1. Ijaradan farqli o'laroq lizing munosabatlari lizing beruvchi va lizing oluvchi bilan bir qatorda lizing mulkining sotuvchisini ham o'z ichiga oladi;
- 2. Lizingda mulkni va uni ishlab chiqaruvchisini tanlash huquqi sotib oluvchiga beriladi. Bunda lizing beruvchi lizing predmeti uni lizingga berish maqsadida sotib olinayotganligi haqida sotuvchini xabardor qiladi. Ijarada sotuvchi mustaqil o'zinga ega emas va deyarli ishtirok etmaydi;
- 3. Lizingda lizing oluvchiga sotib oluvchiga xos bo'lgan huquq va majburiyatlar beriladi va yuklatiladi: mulk bevosita sotuvchi tomonidan lizing oluvchiga beriladi, lizing beruvchi esa faqatgina mulk qiymatini to'lab beradi. Ijara munosabatlari esa bu xos emas;
- 4. Ijara va lizing shartnomalarida tavakkalchilik turlicha belgilanadi. Ijara shartnomasi bo'yicha ijaraga beruvchi mulkni ishlatishga to'siq bo'layotgan barcha etishmovchiliklar uchun ijarachi oldida javob beradi. Lizing shartnomasiga muvofiq esa lizing beruvchi lizingga berilgan mulkdagi etishmovchilik va kamchiliklarga iste'molchi oldida javobgar emas, chunki lizing oluvchi ta'minotchini o'zi mustaqil tanlagan. Lizing oluvchiga etkazilgan zararga javobgarlik, ta'minotchini yoki mulkni tanlashda lizing beruvchi ishtirok etgan bo'lsagina, uning zimmasiga yuklatiladi;
- 5. Lizing beruvchi shartnoma muddati davomida lizing bitimi ob'ekti egasi bo'lib hisoblanadi, lizing oluvchi esa mulkka egalik huquqi bilan bog'liq barcha majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi (favqulodda yo'qotish tavakkalchiligi, texnik xizmat ko'rsatish). Lizing bitimidagi tavakkalchilikning bu kabi taqsimlanishi asoslidir, chunki lizing beruvchi mulkni lizing oluvchi manfaatlaridan va talabidan kelib chiqqan holda sotib oladi. Ijarada barcha xatar ijaraga beruvchida bo'ladi;
- 6. Muddati tugagunga qadar lizing beruvchi yoki lizing oluvchi xohishiga ko'ra, lizing shartnomasi bekor qilinganda, mulkdan foydalanuvchi shartnoma shartlarini buzgan holda, shartnomada belgilangan umumiy summa to'langunga qadar lizing to'lovini amalga oshirilishi zarur. Ijarada majburiyatlarni bekor qilinishi bilan ijara to'lovini to'lash majburiyati bo'lmaydi.

- "Tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan iste'mol qilinmaydigan har qanday ashyolar, shu jumladan korxonalar, mulkiy komplekslar, binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari hamda ko'char va ko'chmas mulk lizing ob'ektlari bo'lishi mumkin.
- Yer uchastkalari va boshqa tabiat ob'ektlari, shuningdek erkin muomalada bo'lishi qonun hujjatlari bilan taqiqlangan yoki muomalada bo'lishining alohida tartibi belgilangan mol-mulk lizing ob'ektlari bo'lishi mumkin emas." («Lizing to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasi)

Moliyaviy lizing sxemasi

Operativ lizing sxemasi

Lizing munosabatlari sub'ektlari uchun lizingning qulayligi

Uskunalarni ishlab chiqaruvchi uchun
-Sotish bozorining kengayishi -Texnikaga kafolatli xizmat ko'rsatish tizimini kengayishi
Lizing beruvchi uchun
-Foyda olish -Amortizatsiya va soliq imtiyozlarining mavjudligi -Mulk shaklida sarmoyalash -moliyaviy xatarlarni yo'qligi
Lizing oluvchi uchun
-Kam miqdordagi boshlang'ich kapital hisobiga ham ishi tashkil etish imkoni -Yuz foizli kreditlash -To'lovlarni zudlik bilan amalga oshirishni talab etilmasligi -To'lovlarning qulay sxemasini ishlab chiqish imkoniyati -lizing oluvchini mulk solig'idan ozod bo'lishi -Lizing to'lovlarini ishlab chiqarish va muomala harajatlari tarkibiga kiritilishi -Vaqtinchalik foydalanishga olingan mulkni jismoniy va ma'naviy eskirish xatarini kamligi -Yangi mahsulot ishlab chiqarishda xatarni kamayishi -Soliq to'lashdagi imtiyozlar va jadal amortizatsiyani qo'llash imkoniyati

Lizing to'lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini

aniqlash, banklarda lizing hisobi

- Lizing to'lovlari o'z tarkibiga shartnomada ta'kidlangan mulkning to'la yoki qisman holdagi qiymatini hamda, ko'rsatilgan lizing xizmati va qo'shimcha servis xizmatlari to'lovini oladi.
- Natijada, lizing beruvchida tijorat nuqtai-nazaridan lizing bitimi quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:
- Lizing beruvchining kelishuv asosidagi umumiy harajatlari quyidagi tenglik bilan izohlanadi:

$$Lt = Bq + Kt + Qt$$
- Kt - kredit resurslaridan foydalanilganlik uchun to'lov, so'mda;
- Qt - qo'shimcha xizmatlar uchun to'lov, so'mda;
- Bq - lizing shartnomasi predmeti hisoblangan mulkning balans qiymati, so'mda;
- Lizing bitimi asosida lizing oluvchining lizing to'lovlarini harajatlari quyidagicha hisoblanadi:

$$Lt = A + Kt + Tkomis + Qt + QQS + BB$$
- Bunda,
- A - lizing beruvchida joriy yilda hisobga olinadigan amortizatsiya ajratmalari miqdor o'Ichovi, so'mda;
- Tkomis - lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofot puli, so'mda;
- QQS - lizing beruvchi xizmatlari bo'yicha lizing oluvchi tomonidan to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i, so'mda;
- BB - bojxona boji, so'mda;
- Kt - kredit resurslaridan foydalanilganlik uchun to'lov, so'mda;
- Qt - qo'shimcha xizmatlari uchun to'lov, so'mda.

- O'z navbatida, amortizatsiya ajratmalari quyidagi formula bilan hisoblaniladi:

$$A = \frac{C \times H}{100}$$

- Bu yerda, A- amortizatsiya ajratmasi summasi;
- S - mulkning balans qiymati;
- NA- amortizatsiya ajratmasi me'yori.
- Kredit resurslaridan foydalanilganlik uchun to'lov quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_f = \frac{K \times C_{sum}}{100}$$
- Bu yerda, K- kredit resurslar summasi;
- Sk - kredit resurslaridan foydalanilganlik uchun stavkasi.
- Lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofot puli quyidagicha aniqlanadi:

$$T_{komis} = \frac{K \times C_{sum}}{100}$$
- Bu yerda, Skomis - komission mukofot puli stavkasi.
- Qo'shimcha xizmatlar to'lov miqdori asosan quyidagi aniqlanadi:

$$Qt = Xsaf + Xrek + Xboshqa$$
- Bu yerda, Xsaf - bank xodimlarining safar xarajatlari;
- Xrek - reklamalar xarajatlari summasi;
- Xboshqa - boshqa xarajatlari summasi.

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

16-mavzu. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish

REJA:

1. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish tushunchasi. Investitsiya loyihalarini loyihaviy moliyalashtirish xususiyatlari.
2. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish sxemalari.
3. Sindikatli kreditlash va uning yuzaga kelish tarixi. Sindikatli kreditlash xususiyatlari.
4. Sindikatli kreditlashni tashkil etish.

Loyihaviy moliyalashtirish mazmunini o'rganishda ba'zi iqtisodchi-olimlarning fikr-mulohazalari:

- “Loyihaviy moliyalashtirish - bu investitsion loyihalarni amalga oshirish maqsadida moliyaviy resurslarni kredit ko'rinishida taqdim etishdir” – I.Mazur
- “Loyihaviy moliyalashtirish - bu loyihani turli shakllarda kreditlashdir, bunda kreditlarning qaytarilishi ta'minoti loyihadan keladigan daromadlardir” – D.Morozov
- “Loyihaviy moliyalashtirish o'zining murakkab moliyaviy munosabatlari bilan kreditorga moddiy kafolatlar berish, loyihalar evaziga ishlab chiqarilgan mahsulotlarni xarid qilish bo'yicha uzoq muddatli shartnomalar asosida moliyalashtirishdir” – D.Gozibekov
- “Loyihaviy moliyalashtirish - bu bank tomonidan kreditni berish, baholash va monitoringini olib borish jarayoni bo'lib, bunda kredit ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ob'ektlarining normal ishlashi uchun qurilish, qayta ta'mirlash yoki texnik qayta qurollantirish, shu jumladan, asbob-uskunani sotib olish yoki asosiy fondlarni tashkil etish hamda ishchi kapitalni sotib olishga yo'naltiriladi” – TIF Milliy bank yo'riqnomasi

Loyihaviy moliyalashtirish mazmunini o'rganishda ba'zi iqtisodchi-olimlarning fikr-mulohazalari:

- Umuman olganda, loyihaviy moliyalashtirish** - bu investitsiya loyihalarini kreditlashtirishning bir turi bo'lib, kreditor bu loyihani amalga oshirish bilan bog'liq risklarni qisman yoki to'liq o'z zimmasiga oladi. Agar banklarning oddiy kredit operatsiyalarida, eng avvalo, qarzdorning kreditga qobiliyatligini o'rganishga, uning moliyaviy va iqtisodiy holatini, barqarorligini, shuningdek, garov sifatida foydalanadigan mol-mulkni baholashga asosiy ahamiyat berilsa, loyihaviy moliyalashtirishda esa loyihaviy tahlilga asosiy e'tibor qaratiladi.
- Xullas, loyihaviy moliyalashtirish** – bu yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda bir qancha bank resurslarining birlashishi va risklarning loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishini anglatadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda investitsion loyihalarning ko'plab xususiyatlari mavjud bo'lib, ularning asosiyarlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- qiymati yuqori bo'ladi;
- loyiha ishtirokchilarini ko'pligi;
- ko'pincha risklarni barcha turlari uchraydi;
- kapital talabi – bu kabi loyihalar moliyaviy mablag'larga bo'lgan talab juda katta bo'lib, unga aralash moliyalashtirish usullaridan foydalaniladi;
- loyihalashtirish va qurilish ishlari mehnat talabi katta bo'ladi;
- ishga tushish muddati 5 - 7 yil va undan uzoq muddatlarda beriladi;
- loyiha ishga tushadigan joylarini ajratilishi va shu sababli infratuzilmani rivojlantirish maqsadida qo'shimcha xarajatlarning kiritilishi;
- davlat yoki mintaqaning iqtisodiy-ijtimoiy holatiga ta'siri.

Loyihaviy moliyalashtirish sxemalari

Tasvirlash belgisi	Sxemalar shakllari
Loyihaviy moliyalashtirish ishtirokchilari o'rtasida risklarning taqsimlanishiga ko'ra (regress bo'yicha)	Regressiv loyihaviy moliyalashtirish Cheklangan regress bilan loyihaviy moliyalashtirish To'liq regress bilan loyihaviy moliyalashtirish
Ko'lami bo'yicha	Bank loyihaviy moliyalashtirish Korporativ loyihaviy moliyalashtirish
Mablag'lar manbai va ularning harakat yo'llari bo'yicha	Korxonaning o'z mablag'lari Bank kreditlari Investitsiyalar (birlamchi bozorlarda aksiyalarni joylashtirish, pay badallari) Obligatsion za'mlar Firma (yoki tijorat) kreditlari Lizing
Arxitektura bo'yicha	1.Parallel loyihaviy moliyalashtirish - mustaqil parallel loyihaviy moliyalashtirish - birgalikda parallel loyihaviy moliyalashtirish 2. Bosqichma - bosqich moliyalashtirish

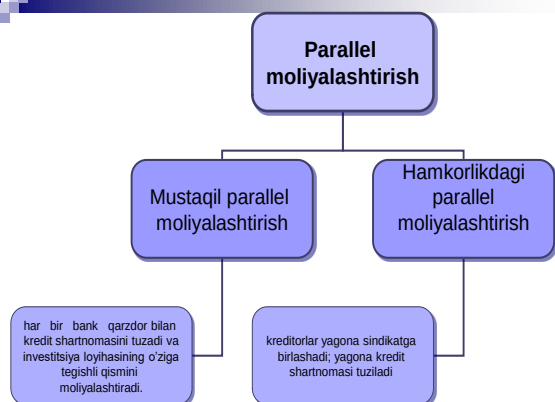
Qarz oluvchiga nisbatan *hech qanday regressiv* bo'lgan loyihaviy moliyalashtirishda kreditor o'z zimmasiga loyihani amalga oshirish bilan bog'liq barcha siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, savdo – sotiq risklarini oladi. Bunda kreditor faqatgina loyiha, kredit va foiz to'lovlari uchun bo'lgan pul oqimlarini nazarda tutadi. Loyihaviy moliyalashtirishning bu ko'rinishi qarz oluvchi uchun eng narxi baland hisoblanadi, chunki kreditor bunday risk darajasini o'ziga olar ekan, unga teng keluvchi kompensatsiyaga ham haqli bo'ladi.

Qarz oluvchiga nisbatan *to'liq regressiv* loyihaviy moliyalashtirish jahon amaliyotida ko'proq tarqalgan. Bu turning afzallik tomonlari shundan iboratki, qarz oluvchi loyihani moliyalashtirish uchun pul vositalarini nisbatan tezroq olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Moliyalashtirishning boshqa turlaridan pul mablag'larini jalb qilishning narxi arzon bo'lishi bilan farqlanib turadi.

Bank loyihaviy moliyalashtirishda loyihani asosan banklar amalga oshiradilar. Shu bilan birga asosiy qarz beruvchilar bo'lib banklar qolishadi. Bank loyihaviy moliyalashtirish – investitsion loyihasining moliya manbasi asosan yoki qisman bank kreditlari hisobiga amalga oshiriladi. Bank kreditlari aniq shartlar asosida beriladi.

Korporativ loyihaviy moliyalashtirishda esa, loyihani mavjud korporatsiyalar amalga oshiradi. Bunda etakchi o'rinni banklar emas, balki korporatsiyalar egallagan bo'lishadi.

Korporativ loyihaviy moliyalashtirish – investitsion loyihasining moliya manbasi kompaniyaning o'z mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi, birinchi o'rinda amortizatsiya fondlari va taqsimlanmagan foyda hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishning *bosqichma-bosqich moliyalashtirish* turi yirik nufuzli bankning ishtirokida amalga oshiriladi. Bunday nufuzli birinchi toifali tijorat banklari investitsiya loyihalarini ekspertizasi bo'yicha tajribali mutaxassislarining mavjudligi, kreditlash imkoniyatining yuqoriligi sababli loyihalarni kreditlash uchun katta miqdorda arizalar olishadi.

Lekin bu yirik tijorat banklari har doim ham barcha loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'lmaydi yoki bu holat ularning balansiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Shuning uchun ham ko'p hollarda bunday banklar loyihalarni kreditlash jarayonining tashabbuskori vazifasini bajaradi. Korxonaga qarz berilgandan so'ng tashabbuskor - bank shartnoma bo'yicha qarzdorga nisbatan o'z talablarini boshqa kreditorga uzatadi. Investitsiya loyihasini baholagani, kredit shartnomasini ishlab chiqqani va qarz bergani uchun tashabbuskor - bank kommission haq oladi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda loyihaviy moliyalashtirishning turli sxemalari asosida investitsiya loyihalari amalga oshiriladi. Bulardan biri «Evro tunel» investitsiya loyihasini moliyalashtirishdir. Bu investitsiya loyihasiga asosan Buyuk Britaniyani Evropa kontinenti bilan bog'lab, sof xususiy sektorlarning (xukumat va xalqaro tashkilotlar aralashuviz) investitsiyalariga barpo etilgan va loyiha qiymati 7 mird funt sterlingni tashkil etgan. Ushbu loyihani amalga oshirishda 198 ta bank o'z mablag'lari bilan ishtirok etgan.

Evrotunel, Bu La Mansh bo'g'ozi tagidan o'tgan tuneldir— ikki tomonlama temir yo'li tunel bo'lib uzunligi 51 km, shundan 39 km La Mansh bo'g'ozi oqimi tagidan o'tgan. Bu tunel Evropa qit'asini Buyuk Britaniya orollari bilan bog'lovchi temir yo'ldan iborat.

Tunelning yo'lga qo'yilishi oqibatida Londondan Parijga yo'lovchilar 2 soatu 15 minutda etib olish imkoniyatiga ega bo'ldi, La Mansh bo'g'ozi 1994 yil 6 mayda tantanali ochilgan. Shu bilan birga bu tunel xozirgi kunda dunyodagi eng uzun va eng chidamli tunel hisoblanadi.

Sindiklatli kreditlashdagi asosiy tushunchalar:

- sinditsiyalashtirilgan kredit - bir necha banklar tomonidan yirik investitsiya loyihalarini birgalikda kreditlash.
- yirik investitsiya loyihasi - umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshadigan investitsiya loyihasi.
- bank sindikati - sinditsiyalashtirilgan kredit berish borasida ikki yoki undan ortiq banklar o'rtasida o'zaro kelishuv.
- etakchi bank - sinditsiyalashtirilgan kreditlash tashabbusi bilan chiqqan va zimmasiga ishtirokchi-banklar nomidan kredit hujjatlarini yuritish mas'uliyati yuklatilgan qarz oluvchining asosiy talab qilib olinguncha depozit hisob varag'iga xizmat ko'rsatuvchi bank.
- ishtirokchi bank – sinditsiyalashtirilgan kredit berishda qatnashuvchi bank.

17-mavzu: Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

INNOVATSIYA FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH

Reja

1. Innovatsiya tushunchasi va ularga qaratilgan investitsiyalar
2. Yuqori riskli (venchurli) investitsiyalarni moliyalashtirish
3. Innovatsiya faoliyati tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida
4. . Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati va ularda innovatsiya strategiyasini shakllantirish

Har bir firma, korxona, tadbirkorlikning saosiy vazifasi :

- Raqobat muhitida o'z faoliyati hayotiyiligini saqlab qloishdan
- Xo'jalik faoliyatida foydani maksimallashtirish
- Firma, korxona rivojlanishi dasturini ishlab chiqishi va uni amalga oshitishi
- yuqori daromad keltiruvchi beznes tizimini joriy qilish
- Tadbirkorlikning yangi sohalarga kirib borishi
- Bozor talablariga mos kelgan holda firma manfaatlariga mos keladigan amaliy maqsadlarga erishish
- Anglagan darajada belgilangan miqdorda risk darajasini bilishi
- Moliyaviy holatiga risk ta'sirini kamaytirish qobiliyatini bo'lishi va h,k.

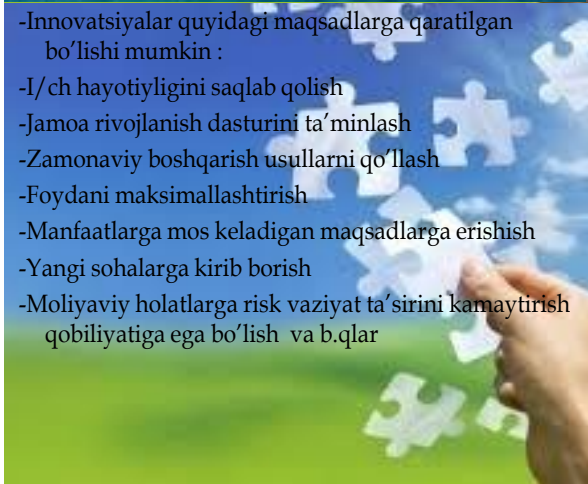

- Innovatsion so'zining ma'nosi ingliz tilidagi «innovatsion» so'zidan olingan bo'lib, yangilik va yangilik kiritish degan ma'noni bildiradi. Bu yangilik zahirida yangi tartibni, yangi odatni, yangi uslubni, kashfiyotni tushunish lozim. Yangilikni bozorga kiritish jarayonini tijoratlashish jarayoni deb atash lozim. Yangilikning paydo bo'lishi va uni hayotga tatbiq etilishioralig'idagi vaqt innovatsion loyihasi deb ataladi.

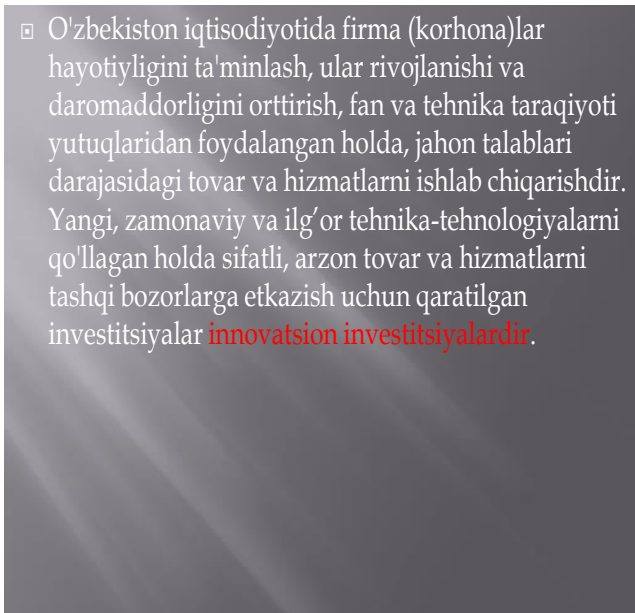

-Innovatsiyalar quyidagi maqsadlarga qaratilgan bo'lishi mumkin :

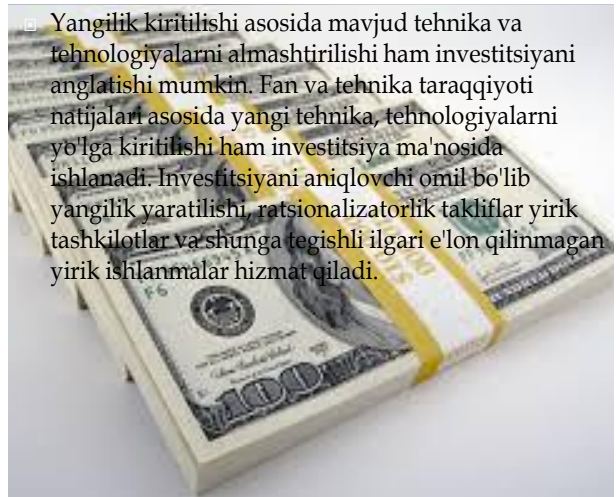
- I/ ch hayotiyiligini saqlab qolish
- Jamoarivojlanish dasturini ta'minlash
- Zamonaviy boshqarish usullarini qo'llash
- Foydani maksimalashtirish
- Manfaatlariga mos keladigan maqsadlarga erishish
- Yangi sohalarga kirib borish
- Moliyaviy holatlarga risk vaziyat ta'sirini kamaytirish qobiliyatiga ega bo'lish va b.qlar

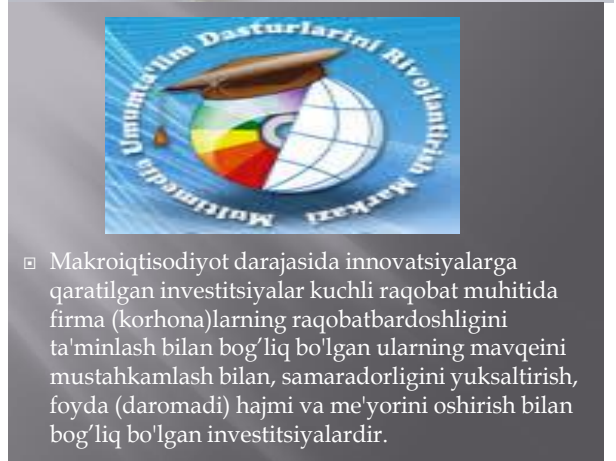
- O'zbekiston iqtisodiyotida firma (korhona)lar hayotiyiligini ta'minlash, ular rivojlanishi va daromaddorligini orttirish, fan va texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalangan holda, jahon talablari darajasidagi tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishdir. Yangi, zamonaviy va ilg'or texnika-tehnologiyalarni qo'llagan holda sifatli, arzon tovar va xizmatlarni tashqi bozorlarga etkazish uchun qaratilgan investitsiyalar **innovatsion investitsiyalardir.**

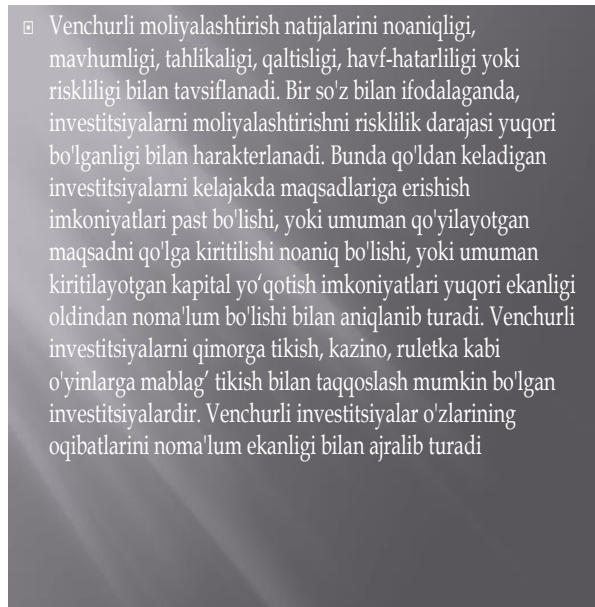
- Yangilik kiritilishi asosida mavjud texnika va texnologiyalarni almashtirilishi ham investitsiyani anglatishi mumkin. Fan va texnika taraqqiyoti natijalari asosida yangi texnika, texnologiyalarni yo'lga kiritilishi ham investitsiya ma'nosida ishlanadi. Investitsiyani aniqlovchi omil bo'lib yangilik yaratilishi, ratsionalizatorlik takliflar yirik tashkilotlar va shunga tegishli ilgari e'lon qilinmagan yirik ishlanmalar xizmat qiladi.

- Makroiqtisodiyot darajasida innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar kuchli raqobat muhitida firma (korhona)larning raqobatbardoshligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan ularning mavqeini mustahkamlash bilan, samaradorligini yuksaltirish, foyda (daromadi) hajmi va me'yorini oshirish bilan bog'liq bo'lgan investitsiyalardir.

- Venchurli moliyalashtirish natijalarini noaniqligi, mavhumligi, tahlikaligi, qaltisligi, havf-hatarliligi yoki riskliligi bilan tavsiflanadi. Bir so'z bilan ifodalaganda, investitsiyalarni moliyalashtirishni risklilik darajasi yuqori bo'lganligi bilan xarakterlanadi. Bunda qo'ldan keladigan investitsiyalarni kelajakda maqsadlariga erishish imkoniyatlari past bo'lishi, yoki umuman qo'yilayotgan maqsadni qo'lga kiritilishi noaniq bo'lishi, yoki umuman kiritilayotgan kapital yo'qotish imkoniyatlari yuqori ekanligi oldindan noma'lum bo'lishi bilan aniqlanib turadi. Venchurli investitsiyalarni qimorga tikish, kazino, ruletka kabi o'yinlarga mablag' tikish bilan taqqoslash mumkin bo'lgan investitsiyalardir. Venchurli investitsiyalar o'zlarining oqibatlarini noma'lum ekanligi bilan ajralib turadi

- Venchurli moliyalashtirish iqtisodiyotni texnik jihatdan progressiv tarmoqlariga taalluqlidir. Riskli moliyalashtirishga mansub bo'lgan mablag'lar ixtisoslashgan institutlar tomonidan jamlanadi va o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan hamda tezda qoplanadigan loyihalarga qaratiladi.

- Venchur kapital hususiy biznesni moliyalashni muqobil usuli sifatida XX asr 50 yillari o'rtalarida AQShda vujudga keldi, 70 yillarning ohirlarida esa Evropada paydo bo'ldi.
- Venchurlik investitsiyalarni moliyalashtirish tushunchasi "venchur kapitali", "venchur biznesi" tushunchalari bilan bevosita aloqadordir. Odatda ishlab chiqarish, texnologik, ahborot va tashkiliy harakterga ega bo'lgan yangi ishlanmalarni joriy etish bilan bog'liq bo'lgan mualliflar faoliyati venchurli investiciya munosabatlarini tashkil etadi.

- Bugungi kunda respublikada investitsiya – innovatsiya milliy Dasturiyagona maqsadga yo'naltirilgan holda, izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Mazkur Dasturda yaqin yillarga mo'ljallangan ustuvor va strategik ahamiyatga ega loyihalar belgilangan bo'lib, Dastur iqtisodiyotning yoqilg'ienergetika, mashinasozlik, tog'-konchilik, kimyo, yengil sanoat hamda qishloq xo'jaligi mahsulotini qayta ishlash sohasi kabi deyarli barcha sohalarini qamrab olgan.

- O'zbekistonda mulkchilikning turli shakllari rivojlanishiga yo'l ochilishi bilan tadbirkorlikni rivojlantirishning haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy shart- sharoitlari yaratildi:
- hususiy mulkchilikning iqtisodiyotda alohida mavqiega ega bo'lishi va mulk shakllari teng huquqliligining ta'minlanishi;
- tadbirkorlik va tanlash erkinligi;
- foyda va daromad olishga intilish;
- raqobat va raqobatchilik muhiti;
- narh erkinligi;
- davlatning iqtisodiyotga, hususan tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvining cheklanganligi;

20-mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

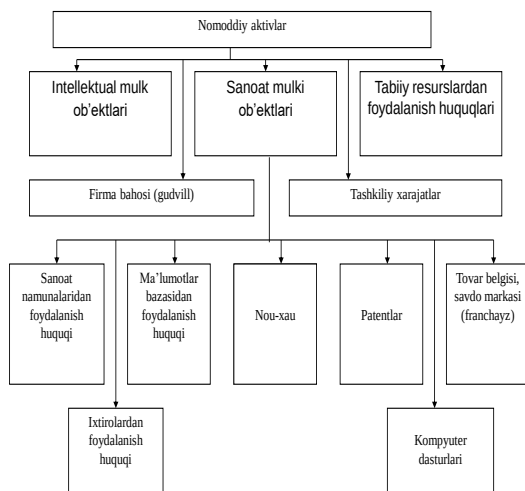
**20-mavzu. Nomoddiy
aktivlarga safarbar
etiladigan investitsiyalarni
moliyalashtirish**

Reja:

- **1. Nomoddiy aktivlar, ularning tartibi va investitsiya ob'ekti sifatidagi roli.**
- **2. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati.**
- **3. Nomoddiy aktivlar tarkibida "gudvill" va uni baholash.**

1. Nomoddiy aktivlar, ularning tartibi va investitsiya ob'ekti sifatidagi roli.

- Ma'lumki, nomoddiy aktivlarga^[1] yo'naltirilgan investitsiyalar korxonalarning ilmiy-texnik salohiyatini kengaytirishga mo'ljallangan bo'lib, mulkchilik huquqiga ega bo'lmagan turib, foyda keltiradi. Nomoddiy aktivlar moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan, xo'jalik yurituvchi sub'ekti faoliyatida uzoq vaqt (bir yildan ortiq) davomida foydalaniladigan mulk bo'lib, bir qancha turlarga bo'linadi. Iqtisodiy adabiyotlarda va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda nomoddiy aktivlarga berilgan ta'riflar deyarli bir xil mazmunni ifodalaydi. Masalan, «Nomoddiy aktivlar» nomli 38-sonli buxgalteriya hisobining xalqaro standartida quyidagicha ifodalangan: nomoddiy aktivlar pul (qiymat) ko'rinishiga, material-buyum ko'rinishiga ega bo'lmagan, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishda qatnashuvchi, ijaraga berish mumkin bo'lgan va boshqaruv maqsadlarida foydalanuvchi aktivlardir.
- ^[1] «Ko'rinmas», «sezib bo'lmaydigan», «ushlab bo'lmaydigan» aktivlar tushuniladi.
- Sanoat intellektual mulki tarkibiga tegishli hukumat muassasasi tomonidan berilgan patent bilan e'tirof etilgan ixtirolar kiradi. Lekin barcha turdagi ixtirolar ham to'lov qobiliyatiga ega bo'lavermaydi. Patent orqali himoyaga olingan ixtironing mualliflik guvohnomasi bilan himoyalangan iqtidoridan farqi shundaki patent bilan himoyaga olingan ixtironi patent egasiga qo'llash huquqiga egadir. Mualliflik guvohnomasi esa iqtidorni istisno sifatida faqat davlat tomonidan qo'llanilishi mumkinligini e'tirof etadi, muallifga esa mukofot to'lovi huquqini beradi.
- Patent-bu yangi yaratilgan mahsulot, texnologiya va faoliyatni qo'llash, ishlab chiqarish, sotish va nazorat qilish bo'yicha ularni egasiga maxsus davlat patentlashtirish idorasi tomonidan berilgan huquq, yangi ixtiro uchun olingan patentga qaratilgan investitsiyalar tarkibiga uning yaratilishiga sarflangan xarajatlar (materiallar sarfi, ish haqi va ijtimoiy sug'urta ajratmalari, amortizatsiya va boshqalar), patentlashtirish idorasiga to'langani bois va boshqa patentga erishishga doir xarajatlar majmuasi kiritiladi.
- Litsenziya - bu ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi rasmiy xujjat. Litsenziyalarni nomoddiy aktiv sifatida tan olishning zaruriyati negizida, uni ma'lum vaqt birligi davomida korxona, firma, xo'jalik yuritish sub'ekti, tadbirkorga daromad keltirishi yotadi.
- Birinchi guruh tarkibiga muayyan korxonadan, firmadan xo'jalik yuritish sub'ektlaridan ajratib olib bo'lmaydigan nomoddiy aktivlar kiradi:
- maxsus malaka egalari bo'lish, ma'lumotli personal;
- reklama sohasida va o'z mahsulotini ilgari surishdagi erishilgan yutuqlar;
- hududiy joylashish atzalliklari;
- biznesda erishilgan reputatsiya, ya'ni obro'-e'tibor.
- Ushbu guruh tarkibiga kiritilgan aktivlar qoida sirasida noaniq xizmat ko'rsatish muddatiga ega bo'lganligi tufayli jamlangan holda baholanadi. Bunday aktivlarni xizmat ko'rsatish muddatini aniqlash va amortizatsiya normalarini o'rnatish mumkin bo'lmaganligi uchun, amortizatsiya ajratmalari hisoblanmaydigan, ya'ni amortizatsiya ajratmalari qilinmaydigan aktivlar deb e'tirof etish mumkin.
- Ikkinchi guruh tarkibiga korxona, firma yoki xo'jalik yuritish sub'ekti xodimidan ajratib olib bo'lmaydigan aktivlar kiradi. Bular jumlasiga har bir xodimlarning obro'-e'tibori, ya'ni reputatsiyasi va professionallik ko'nikmalari, mahorati, shu jumladan shaxsiy nou-xau, tijorat sohasidagi mahorati moliya operatsiyalarini o'tkazish va hokazolar kiradi. Birinchi guruh tarkibiga kiritilgan aktivlardek, bunday aktivlar ham har biri ajratib olib bo'lmaydi, foydalanish muddatiga ega emas va amortizatsiya qilinmaydi.
- Uchinchi guruh tarkibiga, korxona, firma yoki xo'jalik yuritish sub'ektidan ajratib olinib, baholanishi mumkin bo'lgan aktivlar kiritiladi. Bular sirasiga fabrika markalari, firma yoki savdo belgilari, savdo markalari, mualliflik huquqlari, patentlar, litsenziyalar, franchayz va boshqalar kiritiladi. Bu guruhdagi har bir aktiv ajratilgan holda, yakka tartibda alohida baholanishi mumkin va ularni ko'pchiligi aniq xizmat ko'rsatish muddatlariga egadir. Bunday aktivlar amortizatsiya qilinadigan aktivlar deb e'tirof etilgan va ularni korxona, firma yoki xo'jalik yuritish sub'ekti balansida aks etirish mumkin.
- Nomoddiy aktivlar bo'lib, korxonaga mulkchilik xuquqlarida tegishli bo'lgan aniq, moddiy asosga ega bo'lmagan, pul shaklida bo'lmagan aktivlar hisoblanadi, ishlab chiqarishda, xizmat ko'rsatishda, ijara uchun yoki ma'muriy maqsadlarda bir yildan ortiq ishlatiladi va daromad keltiradi.
- Nomoddiy aktivlar xo'jalik yuritish faoliyatida uzoq vaqt (bir yildan ko'p vaqt) mobaynida foydalanilgan moddiy ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan mulk ob'ektlardir.
- Nomoddiy aktiv deb e'tirof etish uchun mulk ob'ekti quyidagi shartlarga javob berishi talab etiladi.
- foydalanish evaziga iqtisodiy yoki boshqa turdagi samara, daromad (foйда) keltirishligi;
- xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lishi mumkin;
- moddiy ashyoviy asosga ega bo'lmasiligi;
- qiymatga ega bo'lishligi va uni aniq o'lchash mumkinligi.
- Intellektual mulk ob'ektlari iqtisodiy ob'ekt sifatida o'zining o'rni va roliga egadir. Intellektual mulkni boshqa mulk ob'ektlaridan farqi shundaki, u inson salohiyatini hosilasini tashkil etadi. Intellektual mulk uning kelib chiqishi va tashkil etish xususiyatlaridan kelib chiqib hamda mualliflik huquqi himoyalaniishi jihatidan ikkita turga ajratiladi:
- sanoat mulki;
- asarlari.
- Bundan tashqari sanoat intellektual mulki tarkibiga:
- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari bajarilishi oqibatida olinadigan ilmiy-texnik mahsulot;
- ilmiy ishlar tadbiriq etiladigan sanoat namunalari kiritiladi.
- Mualliflik huquqi bilan himoyalalanadigan intellektual mulk ob'ektlari sirasiga:
- adabiyot va san'at asarlari;
- musiqqa asarlari;
- rassomchilik asarlari;
- kinematografiya asarlari;
- ilmiy izlanishlar, ilmiy kashfiyotlar va boshqalar kiritiladi.
- Intellektual mulk ob'ektlari boshqa mulk ob'ektlaridek o'zining qiymatiga egadir. Intellektual mulk boshqa mulk ob'ektlari singari narxi aniqlanadi, undan foydalanish esa qo'shimcha naf keltirish mumkin bo'ladi.
- Moddiy ashyoviy asosga ega bo'lmagan jami nomoddiy aktivlar xo'jalik sub'ektlariga nisbatan shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratilishi mumkin:
- Franchayz - bu mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishda o'zga korxonalarning texnologiya, algoritm, formula va boshqa tashqi ko'rinishlaridan foydalanish huquqi. Bunday huquq asosan boshqa firma yoki boshqa tuzilmalardan shartnomalar asosida sotib olinadi.
- Bozor iqtisodiyotiga o'tish hamda erkin raqobat muhiti vujudga kelishi munosabati bilan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohaslarida raqobatbardoshlikni ta'minlashda nomoddiy aktivlarni o'rni ko'tarilib, ular roli borgan sari oshib boradi.
- Barcha turdagi nomoddiy aktivlarni tashkil etish o'z navbatida investitsiyalarni talab etadi.
- Moddiy mulk ob'ektlaridek, nomoddiy aktivlarni tashkil etish va doimiy tarzda yangilab borish muayyan sarf-xarajatlarni talab etadi. Nomoddiy aktivlar muayyan vaqt birligida ishlab chiqarishni boshqaruvchi, tovar mahsulotni ilgari surishda, mahsulot tannaxsini pasaytirishda, umuman kapitallashuvni ta'minlashda erkin raqobat muhitida juda ham qo'l keladigan aktivlar qismi hisoblanadi. Investitsiyalarni bir qismi korxona, xo'jalik yuritish sub'ekti tomonidan asosiy kapitalni tiklash, yangilash, kengaytirish va muntazam modernizatsiyalashga qaratilsa, ikkinchi qismi nomoddiy aktivlar majmuasini kengaytirishga, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etishga, nou-xaulardan foydalanish huquqlarini qo'lga kiritish hamda korxona salohiyatini oshirishga, uning obro'-e'tibor qozonishiga, yuqori imidga ega bo'lishiga qaratiladi. Investitsiyalarni yana bir qismi aylanma mablag'larni tashkil etishga, ularni to'ldirishga qaratiladi.

2. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati.

- Erkin bozor va kuchli raqobat intellektual tovarlarga bo'lgan talabni tobora kuchaytirib boradi. Ayniqsa, aqliy mehnat mahsuloti bo'lmish tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talab ko'tarilib boradi. Maxsus tovar hisoblangan ilmiy g'oyalar, texnikaviy yangiliklar, texnologik ishlanmalar, xilma-xil axborotlardan xabardor bo'lish va ulardan raqobatbardoshlikni ta'minlash maqsadida doimiy tarzda foydalanish zaruriyati paydo bo'ladi. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida, ayniqsa, ilmiy texnikaviy ishlanmalarga bo'lgan talab kuchayadi. U amalda patent, litsenziya, franchayz, nou-xau, dasturiy ta'minot, turli axborot, savdo markalari, tovar belgilari va boshqalarga bo'lgan talablardir. Ilmiy-texnikaviy ishlanmalar bozorni, ko'pincha, tashqi bozorni, mamlakat tashqarisidagi bozorlarni nazarda tutadi. Ilmiy-texnikaviy ishlanmalar bozori XXI asrda tez kengayib bormoqda, yangi-yangi qismlarga ajratilmoqda va ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish sohalarda ulardan juda ham unumli foydalanish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Buning sababi iqtisodiyotda intellektual mehnat mavqei kuchayib borishidir. XXI asrda bozor iqtisodiyoti ilm talab ishlab chiqarishning o'sishi, turli xizmatlar, eng avvalo, axborot xizmati ahamiyatining kuchayishi bilan xarakterlanadi. Buni internet xizmati bozorining shiddat bilan er yuzida o'sib borishi tasdiqlaydi. Shunday ekan, kuchli raqobat muhitida o'z mavqei, obro'-e'tiborini yo'qotish, raqobat muhitida sinish hech gap emas.

- Ilmiy-texnikaviy yangiliklar xaridor mulkiga aylanish sharti bilan yoki o'z egasi mulki bo'laturib, vaqtincha foydalanish huquqi yoki shartlari orqali ishlab chiqarishga tatbiq etadi. Ishlab chiqarish sub'ektlarini novatsiyalarga, ya'ni unga yangilik kiritib borishga undaydi.
- Nomoddiy aktivlar tarkibining asosiy qismini intellektual mulk ob'ektlari tashkil etganligi uchun mazkur paragrafda ularni baholashga alohida e'tibor qaratamiz. Ma'lumki, intellektual mulk ob'ektlarini baholash «Intellektual mulk ob'ektlarini baholash tartibi to'g'risida»gi [1] Nizomga asosan amalga oshiriladi. Unga ko'ra, intellektual mulk ob'ektlari baholash MoI-mulkni baholash milliy standartlariga muvofiq baholovchi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi va baholash hisoboti bilan rasmiylashtiriladi. Intellektual mulk ob'ektlarining qiymati uch yondashuv bilan, ya'ni daromadli, xarajatlari va qiyosiy yondashuvlar bilan aniqlanadi.
- [1] Mazkur nizom O'zbekiston Respublikasi Davlat mulk qo'mitasining 2009 yil 22 apreldagi 01/19-18/08-sonli Qarori bilan tasdiqlangan va Adliya vazirligida 2009 yil 8 mayda 1953-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

- Intellektual mulk ob'ektidan foydalanishdan olinadigan asosiy daromadlar quyidagilar hisoblanadi:
- mahsulot (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish va sotishda va (yoki) asosiy va aylanma mablag'larga sarmoya kiritishdagi xarajatlardan tejash, shuningdek, xarajatlarni amalda kamaytirish, intellektual mulk ob'ektidan foydalanish huquqini qo'lga kiritishda xarajatlarning bo'lmisligi (masalan, litsenzion to'lovlarning yo'qligi, litsenziyaga daromaddan eng ko'p ehtimoldagi ulushni ajratish zaruratining bo'lmisligi);
- ishlab chiqarilayotgan dona mahsulotning (ish, xizmat) narxini oshirish, uning sotuv hajmini oshirish;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni kamaytirish, qarz evaziga xizmat ko'rsatish to'lovlari kamaytirish;
- baholash ob'ektini ishlatishdagi pul oqimini olishdagi takkalkchilikni kamaytirish, baholash ob'ektidan foydalanishdagi pul oqimining vaqtinchalik tuzilishini yaxshilash.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

1. Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflashi.

21-mavzu. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

Reja:

- Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflashi.
- Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.
- Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.
- Investitsiya risklarini pasaytirish yo'llari.

- Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsion loyihalarni amalga oshirish turli xil risklar bilan bog'liq bo'ladi, bu esa ularni bartaraf etishining samarali va optimal variantlarini ishlab chiqishni hamda risklarni samarali boshqarishni taqozo etadi. Lekin har qanday sharoitda ham, eng avvalo, loyihalarni amalga oshirishda duch kelishi mumkin bo'lgan risklarni baholash, tahlil etish eng dastlabki qadam bo'lib qolaveradi.
- Har qanday investitsiya loyihalari turli noaniqliklar, risklar bilan bog'liq. Har bir investitsiya ishtirokchisi risklar, risk turlarining vujudga kelish sabablari, ularning tasnifi hamda risk ehtimollarini oldini olish bo'yicha tadbirlar haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlari lozim. Shundagina ular investitsiya loyihasini muvaffaqiyatli amalga oshirishga o'z hissasini qo'shishlari mumkin.
- Bugungi kunda respublikamizda investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ularni ekspertizadan o'tkazish, risk darajasini baholash borasida ko'pgina tajribalar to'plandi. Biroq, resurslar bazasining zaifligi, mamlakatimizda bozor infratuzilmasining hali yaxshi rivojlanmaganligi, huquqiy bazaning mukammal va bargaror emasligi, axborot ta'minoti bazasining sustligi, amaliyotda ma'muriy aralashuv holatlarining hali ham to'liq barham topib ulgurmagani va boshqalar sabab loyiha risklari ortib ketadi. Bu esa investitsiyalashga bo'lgan moyillikni so'ndiruvchi eng muhim omillardan sanaladi. Shu jihatdan ham O'zbekiston sharoitida investitsion loyihalarni ishlab chiqishda ularning risklilik darajasini hisobga olish, baholash va aniqlash, ehtimolligi mavjud bo'lgan risk hamda noaniqliklarni pasaytirish yoki bartaraf etish yo'llarini aniqlash eng muhim vazifalardandir.

- Investitsiya faoliyati ma'lum miqdordagi moliyaviy resurslarni talab qiladi. Bu sarflangan resurslardan investorlar ma'lum daromad, foyda olishni ko'zlaydi. Mazkur foyda esa investorlarning harajatlarni, inflyatsiya omilini, tadbirkorlik riskini qoplashi lozim. Ammo amaliyotda investorlar har doim ham kutilgan, rejalashtirilgan natijalarga erisha olmaydilar. Buning asosiy sabablaridan biri - risklarning mavjudligidir.
- Investitsion faoliyatda risk - bu investitsiyalarni qisman yoki to'liq yo'qotish, kutilgan daromaddan kamroq foyda olish va loyihada ko'zlangan maqsadlarga erisha olmaslik xataridir. Loyihadan qanchalik ko'p miqdorda daromad kutilsa, u shunchalik yuqori riskli hisoblanadi.
- "Risk" so'zi Yevropaning ko'p tillarida mavjud. Misol uchun greklarda ridsikon so'zi mavjud bo'lib, u qoya, cho'qqi ma'nosini bildiradi. Italiyaliklar tilida risiko so'zi xatar, tahdid ma'nosini, risicare so'zi qoyadan mohirona o'tish ma'nosini bildiradi. Frantsuzlardagi risdoe so'zi taxdid, qoyani aylanib o'tmoq ma'nosini beradi. Vobster lug'atida risk - xavf-xatar, zarar va yo'qotish ehtimoli deb ta'riflangan. Ojegovna lug'atida risk - xavf ehtimoli yoki muvaffaqiyat umidida xavf tomon borish ma'nosida kelishi ko'rsatilgan. Iqtisodchi E.S.Stoyanovanning "Moliyaviy menejment" kitobida "Risk - bu zaraming paydo bo'lishi yoki prognozlashtirilganidek daromad ololmaslik xavfi ehtimoli" deb ta'rif beradi. Graboviy.P.G, Petrova S.N.larning "Zamonaviy biznesda risk" kitobida ta'riflanishicha, "Risk deganda ma'lum bir ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyat natijasida korxona tomonidan o'z resurslarini ma'lum qismidan ayrilish, foyda ololmaslik yoki qo'shimcha xarajatlari qilish ehtimoli"dir.

- Risk bilan noaniqlikning farqi shundaki, natijalar ehtimolligi joriy davr ma'lumotlari asosida baholanayotgan vaqtda risk e'tiborga olinadi. Noaniqlik esa bunday ehtimollik o'tgan va kelasi davr ma'lumotlari etishmasligi yoki to'liq emasligi sababli sub'ektiv aniqlangan vaqtda e'tiborga olinadi. Har qanday holda ham kelgusi iqtisodiy holatlar istiqbolini belgilash (inflyatsiya, foiz stavkasi, talab va taklif, ishlab chiqarish, sotish hajmi va boshqalar) kelajakning ma'lum emasligi sababli faqat taxminiy va noaniq natijalar bo'lishi mumkin. Chunki o'tgan davr ma'lumotlari asosida faqat noma'lum kelajakda yuz berishi mumkin bo'lib o'tgan rivojlanish tendentsiyasini aniqlash mumkin.
- Noaniqlik va risklarning har ikkalasi ham loyihadagi yo'qotish va zararlarga bog'liq bo'lganligi uchun ularning bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda ifodalash maqsadga muvofiqdir.
- Investitsion loyihalar kelajakka qaratilganligi sababli, ularni amalga oshirish natijalarini aniq taxmin qilish muammovidir. Bunday loyixalar kutilishi mumkin bulgan risklar va noanikliklarni hisobga olgan holda bajarilishi kerak. Investitsion qaror bir qator kutilishi mumkin bo'lgan oqibatlariga ega bo'lgan hollarda, qaror riskli yoki noaniqliklarga ega deb ataladi.
- Bugungi kunda biz nafaqat risklar haqida ma'lumotlarga egamiz, balki ularni tahlil qilib, baho berib, risklarni boshqarish imkoniyatiga egamiz. Lekin tahlilni ham, risklar boshqaruvini ham birinchi bosqichi - bu risk turini aniqlashdir.

- Moliyaviy bozor eng yuqori riskga ega bo'lgan soha deb hisoblanadi. Undagi risklar ikkita katta guruhga bo'linadi:
 - - tizimli risklar;
 - - tizimsiz risklar.
- *Tizimli risklar* (investitsiya portfeli risklari) - bu xatar ta'siriga ba'zi bir qimmatli qog'ozlar emas, balki butun bozor, uni katta bir qismi risklarga uchraydi. Bu holda iqtisodiy nobarqarorlik tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra ko'pchilik emitent va qimmatli qog'ozlar egalari zarar ko'rishlari mumkin. Tizimli risklarga quyidagilar kiradi: foiz riski; valyuta riski; inflyatsiya riski; siyosiy risklar.
- *Tizimsiz risklar* - xatarga ba'zi bir qimmatli qog'ozlar yoki ularni majmuasi uchraydi, ya'ni ma'lum bir korxonaning qimmatli qog'ozlari yoki tarmoqning qimmatli qog'ozlari kiradi. Tizimsiz risklarga quyidagilar kiradi: tadbirkorlik riski; moliyaviy risklar; nollikvidlik riski.

- Hozirgi kunda loyiha risklari deganda loyihani amalga oshirish natijasida ko'zlangan daromadlarning pasayishiga sabab bo'ladigan vaziyatlar majmuasi tushuniladi. Shu bilan birga loyiha riski investitsion loyihani amalga oshirishga halaqit beradigan yoki loyiha samaradorligini pasaytiradigan risklarning yig'indisini ham anglatadi.
- Riskni ma'lum bir qarorni qabul qilish natijasida xazinalarni yo'qotish imkoniyati, daromadlarni ololmaslik yoki qo'shimcha xarajatlari zarurati sifatida belgilash mumkin.
- Risk - bu bashorat qilinayotgan loyihani amalga oshirishda xaqiqiy sharoitlardan ozgina chekinilganda daromadlarni ololmaslik yoki zararlarning paydo bo'lib qolish ehtimolidir. Risk kutilishi mumkin bulgan xatar bo'lib, investitsiyadan mo'ljallangan foydani olish jarayoniga xos bo'lgan noumidsizlikdir.
- Risklarning paydo bo'lish sabablari turlichadir. Masalan, ma'lumotlarning tanqisligi yoki to'liq bo'lmasiligi, tashqi va ichki muhitdagi xarakatlar (raqobatchilar, ishchilar holati, xukumat va boshqalarning xarakatlari) va h.k. "Risk" tushunchasiga juda yaqin bo'lgan "noaniqlik" tushunchasi riskning aniq turlarini tasniflash uchun sinonim sifatida qo'llaniladi. Noaniqlik – bu investitsion loyihani amalga oshirish shart-sharoitlari xaqidagi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligidir. Masalan, inflyatsiya xaqidagi, texnika-texnologiyalardagi o'zgarishlar haqidagi, loyiha quvvatining, ob'ektning qurilish va foydalanishga topshirish muddatlari, xarajat va natijalarning notug'ri hisob-kitob qilinishi kabi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligi natijasida noaniqlik yuzaga keladi.
- Investitsiya risklarini turli belgilar bo'yicha tasniflash mumkin.
 - *1. Tarkibi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar:* iqtisodiy risk; bozor riski; inflyatsiya riski; valyuta riski; siyosiy risk; ijtimoiy risk; ekologik risk; texnologik risk; marketing riski; moliyaviy risk; kredit riski; bankrotlik riski; ilm-texnika riski; informatsion risk va boshqalar.
 - *2. Muddati bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar:* qisqa muddatli risklar; uzoq muddatli risklar.
 - *3. Olinadigan natijaga qarab risklar:* spekulativ risk - ular ta'sirida katta zarar yoki katta foyda olish imkoniyati bor; sof risklar - ular ta'sirida nolgacha teng bo'lgan zarar(foйда) ko'rish mumkin.
 - *4. Loyihaga ta'sir etish darajasi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadi:* mumkin bo'lgan risklar - ular ta'sirida kutilgan foydadan ayrilish mumkin; kritik risklar - loyiha pul tushumlaridan ayrilish xatari; katastrofik risklar - daromaddan va kiritilgan investitsiyalardan ayrilish xatari.
 - Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida uning har bir bosqichi (fazasi) o'ziga xos risklar bilan bog'liqdir. Birinchi bosqichda (investitsiya oldi fazasida) ko'proq loyiha tashabbuskorlari marketing riskiga, bozor riskiga, informatsion va ijtimoiy risklarga ta'sirchan bo'ladi. Investitsiya bosqichida ko'proq ilm-texnika riski, moliyaviy risklar, tashqi iqtisodiy risklar va siyosiy risklar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Eksploatatsiya bosqichida esa loyiha ishtirokchilari texnologik, ekologik, fors-major, nollikvidlik, iqtisodiy va moliyaviy risklar bilan yuzma-yuz bo'lish ehtimoli mavjud. Bundan tashqari, loyiha faoliyatida eng ko'p uchraydigan risklar ham mavjud.

- Yuqorida keltirilgan tasniflashlarga asoslangan holda, loyiha faoliyatidagi risklarni quyidagi guruhini keltirish mumkin:
 1. loyiha ishtirokchilari riski;
 2. loyiha smeta qiymatining oshish riski;
 3. qurilishni o'z vaqtida tugamaslik riski;
 4. ish va ob'ekt sifatining pastligi riski;
 5. konstruksion va texnik risklar;
 6. ishlab chiqarish riski;
 7. boshqaruv riski;
 8. sotish riski;
 9. moliyaviy risk;
 10. mamlakat riski;
 11. ma'muriy risk;
 12. huquqiy risk;
 13. fors-major riski.

Investitsiya risklarini boshqarish bosqichlari

1) Risk omilini aniqlash deganda risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushuniladi.	4) Riskni oldini olish va nazorat qilish bosqichida ma'lum reja va dasturlar asosida aniq tashkiliy-texnik tadbirlar ko'rib chikiladi. Bu bosqichda quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: risklar monitoringi; riskni istiqbolini belgilash; taxdid soluvchi xatarlar haqida rahbarlarga ma'lumot berish va bu bilan bog'liq ko'rsatmalarni ishlab chiqish; riskni oldini olish va nazorat qilish dasturi doirasida maxsus tashkiliy-texnik tadbirlar amalga oshiriladi.
2) Risk omilini tahlil qilish va baholash – ikki guruhga bo'linadi: –Risklarni sifat jihatdan baholash – risk turlarini, uni vujudga keltiruvchi omillarni va risklarni pasaytirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni aniqlash maqsadini ko'zlaydi. –Risklarni miqdoriy baholash –loyiha risklarini sondagi ifodasini loyihaga ko'rsatkichlari orqali hisoblash, risklarning paydo bo'lish ehtimoligini va risklarning loyihaga ta'sirini aniqlash tushuniladi.	5) Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash. Risklarni boshqarishdagi asosiy yo'llar quyidagilar: risklarni ajratish; risklarni loyihaga ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash; moddiy ta'minotni olish (garov); moliyaviy ta'minotni olish (kafolat yoki kafillik); risklarni kredit bo'yicha yuqori foiz stavkasiga ko'chirish; risklarni venchur kreditlashga qabul qilish; qarzlarni bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun fondlarni shakllantirish kabilardan iborat.
3) Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish – aniq tanlangan riskni boshqarish choralari va usullari doirasida aniq chora-tadbirlarni qo'llash tushuniladi.	6) Natijalarni baholash – Risk vaziyatlari va ularni oqibati haqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish tushuniladi. Natijalarni baholash orqali olingan ko'rsatma va xulosalar keyingi loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladi.

Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.

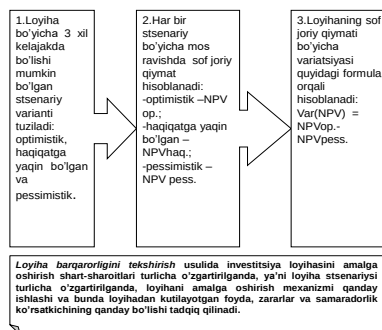
- Risklarni boshqarish - bu risk va foyda miqdorini oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan xarakatlardir. Risklarni boshqarishning asosiy maqsadi - ularni pasaytirish hisoblanadi.
- Risklarni boshqarish quyidagi asosiy bosqichlarga bo'linadi:
 1. Risk omilini aniqlash;
 2. Risk omilini tahlil qilish va baholash;
 3. Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish;
 4. Risklarni oldini olish va nazorat qilish;
 5. Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash;
 6. Risk vaziyatlari va ularni oqibati xaqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish.

Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.

Investitsiya risklarini tahlil qilish va baholash usullariga quyidagilar kiradi:

- -Sezgirlik tahlili usuli;
- -“Zararsizlik nuqtasi”ni aniqlash usuli;
- -Barqarorlikni tekshirish usuli;
- -Matematik usullar (o'rtacha kvadratik chetlanish, dispersiya va variatsiya);
- -“Qarorlar daraxti” barpo etilishi usuli;
- -Stsenariylar usuli;
- -Monte-Karlo usuli.

Barqarorlikni tekshirish usulini amalga oshirish ketma-ketligi

“INVESTITSIYA VA INNOVATSIYALAR” FANIDAN TESTLAR

№1 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 3

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida”gi Farmoni qachon qabul qilindi?
2017 yil 31 mart
2016 yil 26 oktyabr
2017 yil 5 may
2017 yil 12 yanvar

№2 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

“BERI” indeksi ko'rsatkichlariga qo'yiladigan ballar oralig'i qanday?
0-4 ballgacha
0-5 ballgacha
0-10 ballgacha
0-14 ballgacha

№3 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 1

“Fors-major” holatining vujudga kelish sabablari qaysi?
tabiiy ofatlar, yong'inlar, zilzila, suv toshqinlari
rahbariyat va mulkdorlar tarkibidagi tub o'zgarishlar oqibatida menejmentning yomonlashuvi
mol etkazib beruvchilarning xom ashyo va materiallarini o'z vaqtida etkazib bera olmasligi
qarz oluvchining ishlab chiqargan mahsuloti narxining pasayishiga sabab bo'luvchi omillar

№4 Fan bobi -1 ; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

“Investitsiya” va “jamg'armalar” tushunchalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nimada?
jamg'armalar - bu investitsiya manbasi
investitsiyalar – bu iste'mol va jamg'arma yig'indisi
bu ikki tushunchalar o'zaro bog'liq emas
jamg'armalar investitsiyalarning bir shakli

№5 Fan bobi -1 ; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 3

“Investitsiyalar” va “kapital qo'yilmalar” tushunchalarining qanday bog'liqligi mavjud?
kapital qo'yilmalar – bu investitsiyalarning bir turi

investitsiyalar – bu kapital qo'yilmalarning tarkibiy qismi
“investitsiyalar” va “kapital qo'yilmalar” tushunchalari bir xil ma'noga ega
“investitsiyalar” va “kapital qo'yilmalar” tushunchalari o'zaro bog'liq emas

№6 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

«BERI» indeksida qancha ko'rsatkich hisobga olinadi?
15 ta ko'rsatkich
20 ta ko'rsatkich
10 ta ko'rsatkich
5 ta ko'rsatkich

№7 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 1

Aksiyadorlik jamiyatlari qanday turdagi qimmatli qog'ozlarni emissiya qilishi mumkin emas
Pul
Aksiyalar
Hosilaviy qimmatli qog'ozlar
Obligatsiya

№8 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston investitsiya siyosati rivojlanishining birinchi bosqichi qanday tadbirlarni amalga oshirilishi bilan boshlandi?
Xususiylashtirish jarayonlari bilan
Erkin iqtisodiy zonalarini yaratilishi bilan
Valyuta liberilizatsiyasi bilan
Mahalliyashtirish dasturini qabul qilinishi bilan

№9 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Davlat investitsiya siyosatining tarkibiy qismlarini ko'rsating
tarmoqlararo investitsiya siyosati, hududlararo investitsiya siyosati va korxonalar investitsiya siyosati
tarmoqlararo investitsiya siyosati va korxonalar investitsiya siyosati

tarmoqlararo investitsiya siyosati va xalqaro investitsion siyosat
xalqaro investitsiya siyosati va hududlararo investitsion siyosat

№10 Fan bobi -1 ; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 1

Investitsiya resurslari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
Pul mablag'lari, ko'char va ko'chmas mulk, intellektual mulk
Investorlar va investitsiya faoliyati subyektlari
Sarmoyasi bo'lgan shaxs
Investitsiya faoliyati subyektlari va obyektlari

№11 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Kreditlashning imtiyozli davri nimani anglatadi?
Kredit bo'yicha asosiy qarzni emas, balki faqat foizlar to'lanadigan davr
Kredit bo'yicha foizlarni emas, balki faqat asosiy qarz to'lanadigan davr
Kredit bo'yicha asosiy qarzni ham, foizlarni ham to'lamaydigan davr
Qarzdorga soliq va bojxona imtiyozlari beriladigan davr

№12 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi -2

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni qachon qabul qilingan?
2005 yil 11 aprel
2002 yil 14 fevral
2009 yil 11 mart
2010 yil 12 avgust

№13 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Xorijiy investitsiyani jalb qiluvchi davlat qanday nomlanadi?
Retsipient
Rezident
Donor
Importyor

№14 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 1

Budjet mablag'lari tarkibiga nimalar kiradi?
respublika va mahalliy budjet mablag'lari
budjetdan tashqari fond mablag'lari
korxona obligatsiyalari
amortizatsiya ajratmalari

№15 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 1

Chet el investitsiyalarini jalb qilish shakllari quyida keltirilgan qaysi Qonunda to'liq ko'rsatilgan?
O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunida
O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksida
O'zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonunida
O'zbekiston Respublikasining «Chet ellik investorlarning kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida» gi Qonunida

№16 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 1

Chet ellik investorlarning huquq va majburiyatlari quyida keltirilgan qaysi qonunda to'liq belgilangan
O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunida
O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksida
O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksida
O'zbekiston Respublikasining «Chet ellik investorlarning kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida» gi Qonunida

№17 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatlari jami ustav kapitalining eng ko'pi bilan qancha miqdorida imtiyozli aksiya chiqarishi mumkin?
20%
10%
30%
49%

№18 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 3

Kapital qo'yilmalar – bu

Binolarga, inshootlarga, texnikaga va texnologiyalarga qo'yilmalar
Valyuta va boshqa moliyaviy instrumentlarga qo'yilmalar
Ilmga, ishchilarning malakasini oshirishga, ish tajribasiga va boshqalarga qo'yilmalar
Pul mablag'lari sifatida qonun bilan ta'qiqlanmagan investitsiya obyektlarining barchasiga qo'yilmalar

№19 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Moliyaviy investitsiya obyektlari bo'lib hisoblanadi
Qimmatbaho qog'ozlar
Korxonaning aylanma fondlari
Korxonalarning asosiy fondlari
Qonun bilan ta'qiqlanmagan tadbirkorlik faoliyatining barcha turlari

№20 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Nomoddiy aktivlarga qilingan investitsiya bu...
Real investitsiya
Moliyaviy investitsiya
Portfel investitsiya
Chet el investitsiyalari

№21 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi -2

Inson potentsiali, malakasi va ishlab chiqarish tajribasiga qo'yilgan investitsiya deb ... tushuniladi
Ijtimoiy investitsiya
Innovatsion investitsiya
Kapital investitsiya
Moliyaviy investitsiya

№22 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 1

Mulkchilik shakliga ko'ra investitsiyalar quyidagicha turlarga bo'linadi:
Davlat, xususiy, chet el, aralash investitsiyalar

Real, moliyaviy va intellektual investitsiyalar
Uzoq muddatlik va qisqa muddatlik investitsiyalar
Kapital, ijtimoiy va innovatsiya

№23 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Mo'ljallangan obyektiga ko'ra investitsiyalar quyidagicha turlarga bo'linadi:
Kapital, ijtimoiy va innovatsion investitsiyalar
Real, moliyaviy va intellektual investitsiyalar
Uzoq muddatli va qisqa muddatli investitsiyalar
Davlat, xususiy, chet el, aralash investitsiyalar

№24 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Qurilish tashkiloti bilan buyurtmachi o'rtasida tuziladigan shartnoma qanday nomlanadi?
Pudrat shartnomasi
Kredit shartnomasi
Hamkorlik haqida kelishuv
Ishonchnoma

№25 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 1

Investor qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlarni quyidagilar asosida shakllantiradi...
Kutilayotgan foyda va risklarning mavjudligi
Jahon bozorida sotuvchi hamkorlarning mavjudligi
Atrof muhitning holati
O'zbekiston Respublikasi Davlat investitsiya dasturi

№26 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Qaysi investitsiya loyihasi muqobil hisoblanadi
Investitsiyalashda o'xshash parametrlarga ega, lekin loyihalarni amalga oshirish sharoitlari o'zgacha loyihalar
Yuqori darajada innovatsiya kiritishga ega bo'lgan loyiha
Birlamchi investitsiyaning katta hajmini talab qiladigan, lekin o'zini oqlash bo'yicha ko'p davr talab qilmaydigan loyiha

Turli investitsiya loyihalari bir xil moliyalashtirish manbalari orqali moliyalashtirilsa
№27 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2
Investitsiya loyihasi – bu ...
Iqtisodiy va ijtimoiy foyda olish maqsadida investitsiyalashni amalga oshirish bo'yicha o'zaro bog'liq tadbirlar majmuasi
Davlatning investitsiya resurslarni jalb qilish, joylashtirish va samarali ishlatish bo'yicha chora tadbirlar yig'indisi
Xalq iste'mol mollarini olib sotish va maksimal spekulyativ foyda olish bilan bog'liq faoliyat
Rezident korxona tomonidan qimmatbaho qog'ozlar chiqarish jarayoni
№28 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2
Investitsiya loyihasining hayotiylik sikli qanday fazalardan iborat?
Investitsiya oldi, investitsiya, ekspluatatsiya
Innovatsiya, investitsiya, realizatsiya
Investitsiya, tadbiq qilish, ekspluatatsiya
Marketing, investitsiya, boshqaruv
№29 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2
Real investitsiyaning o'ziga xosligi bular...
Korxonaning asosiy faoliyati bilan bevosita bog'liqligi
Investitsiyalarning risk darajasining yuqoriligi va foydaliligi
To'lanishi, qaytarilishi, muddatliligi va ta'minlanganligi
Investitsiyalash obyektlarining yuqori likvidligi
№30 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2
Moliyaviy investitsiyaning o'ziga xosligi bular...
Investitsiyalarning risk darajasinning yuqoriligi va foydaliligi
Korxonaning asosiy faoliyati bilan bevosita bog'liqligi
Investitsiya obyektlari o'zining asosiy qo'llanilish maqsadidan boshqa maqsadlarda qo'llanmasligi
Inson kapitali bilan bog'liqligi

№31 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Davlat o'z funktsiyalarini bajarish maqsadida, investitsiya faoliyatida ... sifatida ishtirok etadi
qonun chiqaruvchi va investor
tartibga soluvchi organ va qimmatli qog'ozlar bozorida diler
to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi barcha loyihalarni kafolatlovchi
mahalliy va xorijiy investorlar o'rtasida vositachi

№32 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Mamlakatimizdagi qonunchilikka ko'ra qaysi obyektlarga investitsiyalash ta'qiqlanadi?
Sanitar –gigiyena, ekologik, arxitektura – shaharsozlik normalariga javob bermaydigan obyektlarga
Davlat investitsiya dasturiga kiritilmagan obyektlarga
Kutilayotgan o'rtacha daromad normasidan past daromad keltiruvchi obyektlarga
Nomoddiy ne'matlar ishlab chiqarish obyektlari

33 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya siyosati bu?
Davlatning investitsiya resurslarni jalb qilish, ularni samarali joylashtirish va foydalanilishi bilan bog'liq bo'lgan siyosat
Davlatning investitsiya faoliyati subyektlarini soliqqa tortish va ularga imtiyozlar berish bo'yicha siyosati
Respublikadagi erkin iqtisodiy zonalarga investitsiyalarni jalb qilish bilan bog'liq siyosati
Davlat ijtimoiy siyosatining asosiy qismi

№34 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Davlatning investitsiya faoliyatiga ta'sir qilish usullarini qaysi guruhlariga bo'lish mumkin?
Iqtisodiy va ma'muriy
Iqtisodiy va ijtimoiy
Ma'muriy va jinoiy
Birlamchi va ishlab chiqarish

№35 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

«Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonun yangi tahrirda qachon qabul qilingan?

9 dekabr 2014 yil
24 dekabr 2014 yil
30 aprel 1998 yil
12 dekabr 2005 yil

№36 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

«Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan?
30 aprel 1998 yil
24 dekabr 1998 yil
8 dekabr 1998 yil
12 dekabr 2005 yil

№37 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Reinvestitsiya – bu...
Investitsiyalash natijasida olingan foydani, investitsiya faoliyatiga qayta kiritish
Oligan foydani xorijiy investor tomonidan olib chiqib ketilishi
Qimmatli qog'ozlarni qo'shimcha emissiya qilish
Olingan foydani investitsiya faoliyati ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash

№38 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish qaysi Qonunda ko'rsatilgan?
“Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonunda
“Chet el investitsiyalari to'g'risida”gi Qonunda
“Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida”gi Qonunda
“Lizing to'g'risida”gi Qonunda

№39 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Xorijiy investitsiya qabul qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga salbiy ta'sir qiluvchi omillarni aniqlang?

monopol korxonalar sonining ko'pligi va milliy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan kuchli raqobatchilarning kirib kelishi
erkin tadbirkorlik muhitining yaratilganligi
huquqiy-me'yoriy asoslarning yaratilganligi
xorijiy investitsiyalar uchun beriladigan imtiyozlar

№40 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Banklarning kelishuv tuzib, bir loyihani kreditlash uchun birlashishi qanday ataladi?
Bank sindikati
Kredit uyushmasi
Bank uyushmasi
Bank assotsiatsiyasi

№41 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Moliyaviy instrumentlar quyidagilarga bo'linadi:
Birlamchi va hosilaviy
Bevosita va bilvosita
Davlat va xususiy
Oddiy va imtiyozli

№42 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Hosilaviy qimmatli qog'ozlar – bu ...
Forvardlar, fyucherslar, svoplar
Aksiyalar, obligatsiyalar, veksel
Pul mablag'lari, valyuta, to'lov hujjatlari
Nomoddiy aktivlar

№43 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Xalqaro investitsiya siyosati bu –
xalqaro investitsiyalar harakatini erkinlashtirishga qaratilgan xalqaro tartibga solish chora-tadbirlari tizimi
ikki mamlakat hukumatlari o'rtasida investitsiyalarni amalga oshirish maqsadida tuziladigan

maxsus shartnoma
xalqaro investitsiyalar sohasida tartibga solishning umumiy qoidalarini ishlab chiqishga qaratilgan shartnoma
investitsiyalarni amalga oshirish xususida imzolanadigan maxsus shartnoma

№44 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 1

Qaysi qimmatbaho qog'oz o'z egasiga emitent -kompaniyaning aktivlarida ulushga egalik va qaror qabul qilishda ovoz berish huquqini beradi?
Aksiya
Obligatsiya
Veksel
Forvard

№45 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Qaysi qimmatbaho qog'oz o'z egasining kelajakda aktivlarni oldindan belgilab qo'yilgan narxda sotib olish yoki sotish majburiyatini tasdiqlaydi?
Forvard
Obligatsiya
Veksel
Aksiya

№46 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Korxona tomonidan qimmatbaho qog'ozlar chiqarish jarayoni bu ...
Emissiya
kotirovka
reinvestitsiya
repatriatsiya

№47 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalarni moliyalashtirish manbalarining turkumlanishi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan:
Markazlashgan va markazlashmagan

Ichki va tashqi kapital qo'yilmalar
Davlat, xususiy, aralash, xorijiy
Real va moliyaviy

№48 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

Qaysi davlat organi Investitsiya dasturini shakllantirib, muvofiqlashtirib boradi?
Iqtisodiyot vazirligi
Moliya vazirligi
Vazirlar Mahkamasi
Tashqi savdo vazirligi

№49 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya dasturini shakllantirish, tasdiqlash va qabul qilinish muddati qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan:
Aprel - dekabr
Yanvar - dekabr
Iyun- noyabr
Mart- sentyabr

№50 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya dasturi qaysi qonuniy hujjat bilan tasdiqlanadi?
Prezident Qarori
Bosh Vazir Farmoyishi
Prezident Farmoni
O'zbekiston Respublikasi Qonuni

№51 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Kapital qurilishda tanlov savdolari qanday nomlanadi?
Tender
Pudrat

Kontsessiya
Auktsion

№52 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Xalqaro moliya institutlaridan qaysi tashkilot foizsiz mablag'lar ajratadi?
Islom taraqqiyot banki
Osiyo taraqqiyot banki
Xalqaro Valyuta fondi
Jahon banki

№53 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagi keltirilgan moliyalashtirish manbalaridan qaysi biri markazlashgan investitsiyalar tarkibiga kirmaydi?
Tijorat banklari kreditlari
Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiya va kreditlar
Budjet mablag'lari
Budjetdan tashqari fondlar mablag'lari

№54 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya muhitiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omil qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
ishchi sinf tashkilotchiligi
ishchi kuchi qiymati
siyosiy barqarorlik
xalqaro shartnomalarga amal qilish holati

№55 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi qo'shma korxonada ...
korxona ustav kapitalida xorijiy investorning ulushi kamida 30% tashkil etadi
korxona ustav kapitalida xorijiy investorning ulushi ko'pi bilan 25% tashkil etadi
korxona ustav kapitalida xorijiy investorning ulushi ko'pi bilan 50% tashkil etadi
korxona ustav kapitalida xorijiy investorning ulushi kamida 50% tashkil etadi

№56 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Xorijiy investitsiyalarning kiritilish maqsadiga ko'ra turlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
to'g'ridan-to'g'ri va portfel
davlat va xususiy
pul va tovar
tadbirkorlik va ssuda

№57 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Mamlakat qonunchiligidagi o'zgarishlar va hukumatning tez-tez almashishi qanday omilga kiradi?
Siyosiy risklar
Ishlab chiqarish salohiyati
Moslashish sharoitlari
Me'yoriy-huquqiy sharoitlar

№58 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

So'nggi yillarda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tarkibida qaysi manbalarning ulushi yuqori salmoqqa ega?
Aholi va korxona mablag'lari
Davlat budjeti
Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiya va kreditlar
Tijorat banklari kreditlari

№59 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagilardan qaysi biri moliyalashtirishning qarz manbasi hisoblanadi?
Obligatsiyalarni chiqarish
Taqsimlanmagan foyda
Aksiyalarning qo'shimcha emissiyasi
Amortizatsiya ajratmalari

№60 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagilardan qaysi biri moliyalashtirishning jalb qilingan manbasi hisoblanadi?

Aksiyalarning qo'shimcha emissiyasi
Taqsimlanmagan foyda
Obligatsiyalarni chiqarish
Amortizatsiya ajratmalari

№61 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 1

Amortizatsiya ajratmalari - bu ...
Asosiy fondlar qiymatini xizmat ko'rsatish davri davomida ishlab chiqarilayotgan mahsulot qiymatiga o'tkazib borishi bo'yicha ajratma
Kommunal xizmatlar va foydali qazilmalardan foydalanganlik uchun ajratma
Davlatning pensiya fondiga ajratmalar
Texnik risklar yuzaga kelganda texnologiyalar-ning ehtiyot qismlarini sotib olish uchun ajratma

№62 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Foyda, amortizatsiya ajratmalari, maxsus zahira fondlari investitsion loyihalarni moliyalashtirishning qanday manbasi hisoblanadi?
investorning o'z moliyaviy resurslari
jalb qilingan moliyaviy resusrlar
noan'anaviy moliyalashtirish manbalari
markazlashgan qo'yilmalar

№63 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning boshqa turdagi qo'yilmalardan asosiy farqi nimada?
Investitsiyalash yo'nalishi, hajmi va muddatini investor o'zi tanlaydi va o'zi nazorat qiladi
Xorijiy sherik ustav kapitalga o'z ulushini to'g'ridan-to'g'ri kiritish imkoniyatiga ega bo'lmaydi
Qo'yilmalardan yuqori darajada foyda olishda va risklarning yo'qligida
Investitsiya risklarining past darajada ekanligi

№64 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Qaysi davlat organi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni ro'yxatga oladi?
Adliya vazirligi
Tashqi savdo vazirligi

Iqtisodiyot vazirligi
Moliya vazirligi

№65 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Yo'nalish obyektiga ko'ra investitsiyalarning turlarini ko'rsatib bering
Moliyaviy, real va intellektual investitsiyalar
Ichki va tashqi investitsiyalar
To'g'ri chet el investitsiyalari va davlat investitsiyalari
Portfel va bevosita investitsiyalar

№66 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Real investitsiyalar quyidagi maqsadlarda kiritiladi
Tadbirkorlik faoliyatida asosiy va aylanma kapitalni tashkil etish maqsadida
Moliyaviy vositalarni sotish va sotib olishga
Asosiy vositalarni qayta ishlab chiqarishga
Qonun tomonidan ta'qiqlanmagan har qanday tadbirkorlik faoliyatiga

№67 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Milliy iqtisodiyotga chet el investitsiyalari asosan qanday maqsadda jalb qilinadi?
Zamonaviy texnologiyalar va chet el tajribasini jalb qilish maqsadida
Iqtisodiyotni barqarorlashtirish maqsadida
Ishsizlikni tugatish maqsadida
Jahon kapital bozorini egallash maqsadida

№68 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyati obyektlari nimalardan iborat?
Qonun bilan ta'qiqlanmagan barcha tadbirkorlik faoliyati obyektlari
Qimmatli qog'ozlar
Asosiy vositalarni tashkil etish, qayta qurollantirish, rekonstruktsiya qilish, yangi texnika va texnologiya
Asosiy vositalar va moddiy boyliklar

№69 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 1

Ichki investitsiyalar nima?
Mazkur mamlakatda investitsiya faoliyatini yuritayotgan investor tomonidan yo'naltirilgan investitsiyalardir
Boshqa mamlakatda investitsiya faoliyatini yuritayotgan investor tomonidan yo'naltirilgan investitsiyalardir
Investitsiya faoliyatini yuritayotgan investor tomonidan yo'naltirilgan pul mablaglaridir
Investor tomonidan boshqa investitsiya faoliyatini yuritayotgan investorga yo'naltirilgan investitsiyalardir

№70 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Kimlar investitsiya faoliyati qatnashchilari hisoblanadi?
qonun tomonidan ruxsat etilgan barcha jismoniy va yuridik shaxslar
Budjetdan tashqari fondlar, sug'urta kompaniyalari va tashkilotlari
Faqat davlat va nodavlat korxonalari va tashkilotlari
Investitsiya tashkilotlari, investitsiya fondlari, XIFlari, tijorat banklari

№71 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 3

Xalqaro valyuta fondining ustaviga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar aksiyadorlik kapitalining necha foizini tashkil qilishi kerak?
25%
50%
30%
15%

№72 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

“Kontsessiya shartnomasi” tushunchasi nimani anglatadi?
Tabiiy resurslarni qidirib topish, qazib olish, ulardan foydalanish va xorijiy investorlarning boshqa xo'jalik faoliyati uchun tuziladigan shartnoma
Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yuzasidan hukumatlararo shartnoma
Barcha turdagi intellektual qiymatliklardan foydalanish yuzasidan shartnoma
Moddiy boyliklarga egalik qilish to'g'risidagi shartnoma

№73 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 3

Kapital qo'yilmalar, investitsiyalar tushunchasi bilan qanday farqlanadi?
kapital qo'yilmalar investitsiyalar tarkibiga kirib, asosan, korxonalarni asosiy fondlarini tiklash, qayta ta'mirlash yoki butunlay yangilashga yo'naltiriladi
kapital qo'yilmalar faqat qimmatli qog'ozlar sotib olishga yo'naltiriladi
kapital qo'yilmalar investitsiyalar tushunchasi bilan farqlanmaydi
Kapital qo'yilmalar istalgan yo'nalishga pul kiritishdir

№74 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya oldi tadqiqotlariga qaysi bosqich kirmaydi?
loyihani ishga tushirish
loyihani shakllantirish
natijalarni baholash
loyihani ishlab chiqish

№75 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya loyihasining ekspluatatsiya bosqichida nimalar amalga oshiriladi?
loyiha ishga tushib, mahsulot ishlab chiqara boshlaydi
loyihani moliyalashtirish amalga oshiriladi
berilgan kreditlar qaytarilmaydi
investitsiya oldi tadqiqotlari olib boriladi

№76 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Xalqaro valyuta fondi qanday tashkilot?
to'lov balansini tartibga soluvchi tashkilot
xalqaro rivojlanish banki
xalqaro yordam berish agentligi
mintaqaviy tartibga soluvchi tashkilot

№77 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Yangiliklar, yangi g'oyalar, texnologiyalar, loyihalar yaratiladigan iqtisodiy tizimdagi segment qanday ataladi?
innovatsiya bozori

yaratuvchanlik bozori
eksklyuziv bozor
moliya bozori

№78 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagi hujjatlardan qaysi biri orqali firma, banklar, xususiy tadbirkorlar o'z investitsiyalarini rejalashtirib oladilar?
biznes-reja
investitsion dastur
davlat budjeti
mahalliyashtirish dasturi

№79 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

O'z muddatida ustav fondini shakllantirmagan chet el investitsiyasi ishtirokidagi korxonalar uchun qanday choralar belgilangan?
Mavjud barcha soliq imtiyozlarini davlat budjetiga undirish va ularni bekor qilish
Faoliyatini butunlay to'xtatib qo'yish
Faoliyatini vaqtincha to'xtatib qo'yish
Soliq imtiyozlarini qo'llash

№80 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston Respublikasi "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonunda "investitsiya faoliyati" tushunchasiga qanday ta'rif beriladi?
investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq harakatlari majmui
Investorlarning investitsiya loyihasini amalga oshirish bilan bog'liq tadbirlar yig'indisi
Investorlarning investitsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq huquqiy munosabatlar yig'indisi
Investitsiyalarni amalga oshirish bosqichlari ketma-ketligi

№81 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning qanday usullari mavjud?
Iqtisodiy va ma'muriy usullar
Iqtisodiy va egri usullar

Ma'muriy va to'g'ri usullar
Iqtisodiy va ijtimoiy usullar

№82 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 1

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish yo'llari qaysi qonunda ko'rsatilgan?
“Investitsiya faoliyati to'g'risida”
“Chet el investitsiyalari to'g'risida”
Qonunda ko'rsatilmagan
“Chet el investorlari huquqlarining kafolatlari”

№83 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatining qonunchilik negizini yaratish – bu investitsiya faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning qanday usuliga kiradi?
ma'muriy usul
Iqtisodiy usul
Bu yo'l bilan tartibga solib bo'lmaydi
Moliyaviy usul

№84 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 3

O'zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonuniga investitsiyalar mo'ljallangan obyektiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
Kapital, innovatsion, ijtimoiy
Portfel, moliyaviy
Real, moliyaviy
Venchur, real

№85 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
Investitsiyalarni tartibga solish bo'yicha huquqiy bazani takomillashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish
Markazlashgan investitsiyalarni ko'proq jalb etish
Xo'jalik yurituvchi subyektlar investitsiya faoliyatini tartibga solish, inflyatsiyani oldini olish

Markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni rag'batlantirish, moliyaviy investitsiyalarni jalb etishni takomillashtirish

№86 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 3

To'lov balans nima?
mamlakat tomonidan valyuta ko'rinishida haqiqatda to'langan va boshqa davlatlardan olingan tushumlarning nisbati
mamlakatning xorijiy davlatlarga bo'lgan talab va majburiyatlarning nisbati
faqatgina haqiqatda amalga oshirilgan xalqaro kredit bilan bog'liq to'lovlar va tushumlarning nisbati
valyuta rezervlari va oltin rezervlari bahosi o'rtasidagi nisbat

№87 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Mamlakatning ma'lum regioniga kiritiladigan investitsiyalarning samaradorligini va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy shart-sharoitlar majmuasi qanday ataladi?
Investitsiya muhiti
Investitsiya dasturi
Investitsiya jarayoni
Investitsiya siyosati

№88 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 3

Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish, markazlashgan investitsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga o'tish, ustivor investitsion loyihalarni qo'llab quvvatlashga qaratilgan mexanizm, uslublar yig'indisi qanday ataladi?
Investitsiya siyosati
Investitsiya faoliyati
Investitsiya jarayoni
Investitsiya muhiti

№89 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Mamlakat, tarmoq yoki alohida olingan biror bir korxona investitsiyalarining daromadliligi, rivojlanish istiqbollari va investitsion risk darajasi nuqtai nazaridan

baholanishi qanday ataladi?
Investitsiya jozibadorligi
Investitsiya faolligi
Investitsiya muhiti
Investitsiya salohiyati

№90 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 3

Markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalar nimasi bilan farqlanadi?
Istiqbolini belgilash va tartibga solish hamda moliyalashtirish manbasi bilan farqlanadi
Faqat moliyalashtirish manbalari bilan farqlanadi
Moddiy qiymatliklardan foydalanish yo'nalishi bilan farqlanadi
Farq qilmaydi

№91 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston Respublikasi investitsion dasturini tuzish davrini to'g'ri belgilang
aprel-dekabr
iyun-dekabr
Mart-sentyabr
Yanvar-dekabr

№92 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 3

Quyidalardan qaysi biri investitsion dastur tarkibiga kirmaydi?
Qurilishlarning adresli dasturi
Ustivor investitsion takliflar ro'yxati
Kapital quyilmalar prognozi
Investitsion loyihalar adresli dasturi

№93 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Markazlashtirilgan qo'yilmalar nimalarni o'z ichiga oladi?
Davlat budjeti va davlat budjetidan tashqari fondlar mablag'lari, hukumat kafolati ostidagi chet el investitsiyalari va kreditlari
Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari mablag'lari, banklarning, shu jumladan, xorijiy

banklarning kreditlari
O'zbekiston Respublikasining norezidentlarining mablag'lari
Qo'shma korxonalar, xorijiy korxonalar va xususiy korxonalarning mablag'lari

№94 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiyalarni moliyalashtirishda korxonaning o'z mablag'lari tarkibiga qanday manbalar kiradi?
Amortizatsiya ajratmalari; maxsus zahira fondlari; sof foyda
Sof foyda, aksiyalar emissiyasidan yig'ilgan mablag'lar
Sof foyda; davlat kafolati bilan jalb qilingan investitsiya va kreditlar
Tijorat bank kreditlari va davlat budjeti mablag'alri

№95 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsion loyihani moliyalashtirishning qarzga olingan manbasi bu?
Obligatsiya, budjetdan tashqari fondlardan olingan kreditlar, bank kreditlari
Aksiyalar emissiyasi
Davlat budjeti mablag'lari va budjetdan tashqari fond mablag'lari
Amortizatsiya ajratmalari; maxsus zahira fondlari mablag'lari

№96 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 3

Respublika iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga erishishga, barcha resurslardan oqilona foydalanish yo'li bilan respublikaning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir - biri bilan o'zaro bog'langan chora – tabdirlar kompleksi qanday nomlanadi?
Investitsiya dasturi
Investitsiya jarayoni
Investitsiya muhiti
Investitsiya siyosati

№97 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Alohida bir mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik holatiga ta'sir etuvchi investitsion loyiha qanday nomlanadi?
Lokal loyiha

Umumjahon loyiha
Global loyiha
Mintaqaviy loyiha

№98 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3

Loyihaviy moliyalashtirishning qanday turlari mavjud?
Parallel moliyalash, bosqichma-bosqich moliyalashtirish
O'z-o'zini moliyalash, parallel moliyalash
Riskli moliyalash, kredit evaziga moliyalashtirish
Lizing va venchurli moliyalashtirish

№99 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 10; Qiyinlik darajasi - 2

Markazlashtirilmagan kapital qo'yilmalar nimalarni o'z ichiga oladi?
Korxonalar va aholi mablag'lari, to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar
Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari mablag'lari.
Aholi mablag'lari, hukumat kafolati ostidagi chet el investitsiyalari
Tashqi qarzlar limitlaridan kelib chiqib hukumat kafolati ostidagi chet el investitsiyalari va kreditlari, korxona mablag'lari

№100 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Quyida keltirilganlardan qaysi biri loyihalarni o'z mablag'lari evaziga moliyalashtirish manbasi bo'la olmaydi?
Uzoq muddatli kreditlar
Amortizatsiya ajratmasi
Sof foyda
Taqsimlanmagan foyda

№101 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Dunyoning taniqli reyting agentliklari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
Standart&poor's, moody's
Ifc, united nations
YUNIDO, s&p

BERI, ICOR

№102 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

ICOR ko'rsatkichi qanday aniqlanadi?
I / $\Delta yaim$
$\Delta yaim$ / i
I / MD
MD / i

№103 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar bu-
Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy
Siyosiy, iqtisodiy
Iqtisodiy, ijtimoiy
Siyosiy, ijtimoiy, intellektual

№104 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Hudud infratuzilmasining rivojlanganligi – bu qaysi omillar guruhiga kiradi?
Ijtimoiy
Siyosiy
Intellektual
Iqtisodiy

№105 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Investorlarning qarz mablag'lari bu -
Bank kreditlari
Aksiyalar sotishdan kelgan mablag'lar
Korxona foydasi
Fuqarolarning pay badallari

№106 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Investorlarning o'z moliyaviy mablag'lari bu -
Korxona foydasi, amortizatsiya ajratmalari
Davlat obligatsiyalari
Fuqarolarning pay badallari
Korxona obligatsiyalari

№107 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Obligatsiya nima?
Sotib oluvchiga korxona moliyaviy faoliyatiga bog'liq bo'lmagan holda qat'iy daromad olishni kafolatlaydigan qimmatli qog'oz
Ta'sisichining korxona ustav fondiga o'z ta'sis badalini kiritganligini tasdiqlovchi hujjat
Sotib oluvchiga korxona sof foydasi hajmiga bog'liq bo'lgan holda ma'lum daromad olish huquqini beruvchi qimmatli qog'oz
Mijozning bankdagi hisob-kitob schyotidan naqd pul olishi mumkinligini tasdiqlovchi hujjat

№108 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 1

Quyidagilardan qaysi biri lizing obyekti bo'la olmaydi?
Yer maydoni
Texnologiyalar
Bino va inshootlar
Transport vositalari

№109 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Respublikamizda qo'shma korxona sifatida ro'yxatdan o'tkazilish uchun chet ellik investorning ulushi kamida qancha bo'lishi kerak?
ustav kapitalining 30 %i xorijlik investorga tegishli bo'lishi kerak
100% mol-mulki xorijiy investorga tegishli bo'lishi kerak
ustav kapitalining 50 %i xorijlik investorga tegishli bo'lishi kerak
25% mol-mulki xorijiy investorga tegishli bo'lishi kerak

№110 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi qo'shma korxonalar respublikamizdagi qaysi organ tomonidan ro'yxatga olinadi?
Adliya vazirligi

Moliya vazirligi
Markaziy bank
Tashqi ishlar vazirligi

№111 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Qurilishda ichki titul varaqlari kim tomonidan ishlab chiqiladi?
Buyurtmachi va bosh pudrat tashkiloti tomonidan
Moliyalashtiruvchi bank tashkiloti va buyurtmachi tomonidan
Bosh buyurtmachi, shuningdek subpudratchi tomonidan
Bank tashkiloti va bosh pudratchi tomonidan

№112 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Kapital qurilish ishlarini olib borish usullarini ko'rsating
Pudrat va xo'jalik usulida
Pudrat va shartnoma usulida
Texnik va texnologik usulda
Xo'jalik va dastur usulida

№113 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Qurilishning titul ro'yxatini kim tasdiqlaydi?
Buyurtmachi tomonidan pudratchi bilan kelishgan holda
Pudratchi va quruvchi
Investor va bank
Pudratchi va loyihachi tashkilot

№114 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalining minimal miqdorini ko'rsating.
400 000 AQSh dollari
300 000 AQSh dollari
300 000 yevro

400 000 yevro
№115 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni qachon qabul qilingan?
2 dekabr 2008 yil
18 mart 2013 yil
13 aprel 2012 yil
24 aprel 2010 yil

№116 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jizzax maxsus industrial zonasini barpo etish to'g'risida"gi Farmoni qachon qabul qilingan?
18 mart 2013 yil
2 dekabr 2008 yil
13 aprel 2012 yil
24 aprel 2009 yil

№117 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Angren maxsus industrial zonasini barpo etish to'g'risida"gi Farmoni qachon qabul qilingan?
13 aprel 2012 yil
18 mart 2013 yil
2 dekabr 2008 yil
24 aprel 2010 yil

№118 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2
Inqirozga qarshi choralar dasturida ko'proq e'tibor nimaga qaratilgan?
kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga
valyuta erkinlashuviga
ipoteka kreditlariga
xorijiy investitsiya jalb qilishga

№119 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Kapital qo'yimalarning texnologik tuzilishi nimani anglatadi?
asosiy fondlarning aktiv elementlari va passiv elementlariga sarflangan xarajatlar nisbatini
jamiyat bo'yicha kapital qo'yimalarning tarmoqlar bo'yicha sarflangan qiymatini
mavjud obyektlarni qayta tiklash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, yangi obyektlarni barpo etish va harakatdagi korxonalarni kengaytirish bo'yicha qilingan xarajatlarning nisbatini
asosiy vositalarning eskirish qiymatini

№120 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Kapital qo'yimalarning tarmoq tuzilishi nimani anglatadi?
jamiyat bo'yicha kapital qo'yimalarning tarmoqlar bo'yicha sarflangan qiymatini
asosiy fondlarning aktiv elementlari va passiv elementlariga sarflangan xarajatlar nisbatini
mavjud obyektlarni qayta tiklash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, yangi obyektlarni barpo etish va harakatdagi korxonalarni kengaytirish bo'yicha qilingan xarajatlarning nisbatini
asosiy vositalarning eskirish qiymatini

№121 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Kapital qo'yimalarning takror ishlab chiqarish tuzilishi nimani anglatadi?
mavjud obyektlarni qayta tiklash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, yangi obyektlarni barpo etish va harakatdagi korxonalarni kengaytirish bo'yicha qilingan xarajatlarning nisbatini
jamiyat bo'yicha kapital qo'yimalarning tarmoqlar bo'yicha sarflangan qiymatini
asosiy fondlarning aktiv elementlari va passiv elementlariga sarflangan xarajatlar nisbatini
asosiy vositalarning eskirish qiymatini

№122 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Dastlab qaysi turdagi erkin iqtisodiy zonalar tashkil qilingan?
savdoga yo'naltirilgan zonalar
ishlab chiqarishga yo'naltirilgan zonalar
xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan zonalar
texnologik zonalar

№123 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3

Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishda qanday yondoshuvlar mavjud?
hududiy va funksional

liberal va demokratik
savdo va ishlab chiqarish
texnik va texnologik

№124 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Qurilish loyihalarini qanday turlarga ajratish mumkin?
Namunaviy va individual ishlab chiqiladigan loyihalar
Namunaviy va bir bosqichda ishlab chiqiladigan loyihalar
Individual va ikki bosqichda ishlab chiqiladigan loyihalar
Bitta va ikkita bosqichda loyihalashtiriladigan loyihalar

№125 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 1

Tender qaysi shakllarda o'tkazilishi mumkin?
Ochiq va yopiq
Pudrat va xo'jalik
Pudrat va subpudrat
Buyurtmachi va pudratchi

№126 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

“Investitsiyalash” va “kreditlash” tushunchalari farqlanadimi?
Investitsiyalash kreditlashga qaraganda ancha keng tushuncha
Yo'naltirish obyektiga ko'ra farq qiladi
Farqi yo'q
Kreditlash investitsiyalashga qaraganda ancha keng tushuncha

№127 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

O'zbekiston Respublikasi hududida qanday kreditlar uzoq muddatli kreditlar deb yuritiladi?
1 yildan ortiq, ammo investitsiya loyihasining qolgan muddatidan yuqori bo'lmagan muddatda
3 yildan ortiq, ammo investitsiya loyihasining qolgan muddatidan yuqori bo'lgan muddatiga

5 yildan yuqori bo'lgan kreditlar
10 yildan yuqori

№128 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Likvidlik bu -
Tez pulga aylanuvchanlik
Kreditga layoqatlilik
To'lovga layoqatlilik
Sekin pulga aylanuvchanlik

№129 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Joriy likvidlik koeffitsienti bu -
Pul mablag'lari va debitor qarzdorlik yig'indisining joriy majburiyatlarga nisbati
Joriy majburiyatlarning joriy aktivlarga nisbati
Pul mablag'lari va tovar-moddiy zararlar yig'indisining nisbati
Joriy aktivlarning joriy majburiyatlarga nisbati

№130 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Muxtoriylik koeffitsientining qanday natijasida mijoz birinchi guruhga mansub hisoblanadi?
$K_m \geq 60\%$
$K_m \geq 50\%$
$K_m \geq 70\%$
$K_m \geq 80\%$

№131 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Qaysi qatorda kredit ta'minotlari to'g'ri ko'rsatilgan?
Mol-mulk garovi, 3-shaxs kafilligi, sug'urta polisi, bank kafolati
Mol-mulk garovi, ishonchnoma, sug'urta polisi, 3-shaxs kafilligi
Bildirishnoma, sug'urta polisi, mol-mulk garovi
Pasportdan nusxa, korxona ustavi, mol-mulk garovi, bank kafolati

№132 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Korxonaning kreditga layoqatliligini aniqlovchi asosiy ko'rsatkichlar:
Qoplash koeffitsiyenti, likvidlik koeffitsiyenti, muxtoriylik koeffitsiyenti
Fond sinishi, likvidlik koeffitsiyenti, joriy likvidlik koeffitsiyenti, qoplash koeffitsiyenti
Joriy likvidlik koeffitsiyenti, rentabellik koeffitsiyenti, qoplash koeffitsiyenti
rentabellik ko'rsatkichi, fond qaytimi, qoplash koeffitsiyenti, muxtoriylik koeffitsiyenti

№133 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish bu:
risklarni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlagan holdagi moliyalashtirish
investitsiyalarni moliyalashtirishning aniq shakli
uzoq muddatli kreditlash
aniq olingan loyihalar bo'yicha moliyalashtirish

№134 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagilarning qaysi biri ilmiy-texnologik zonalar tarkibiga kirmaydi?
offshor zonalar
tadqiqot parki
innovatsion markaz
ilmiy parklar

№135 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Yirik investitsiya loyihasi bu ...
Umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshadigan investitsiya loyihasi
Umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 30 foizidan oshadigan investitsiya loyihasi
Umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 50 foizidan oshadigan investitsiya loyihasi
Umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 75 foizidan oshadigan investitsiya loyihasi

№136 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 1

Investitsiya loyihasini boshqa faoliyat turlaridan farqlovchi belgilarini ko'rsating?

Belgilangan maqsadga erishish yo'lini tanlash, chegaralangan vaqt omili, o'zaro bog'liq faoliyatlarni bajarilishi nazorati, noyobligi
Aniqlik, hajmlilik, uzluksizlik
Bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniqlik
Chegaralangan resurslar, uzluksizlik

№137 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Qaysi javobda loyihaviy moliyalashtirishga to'g'ri ta'rif berilgan?
Investitsiya loyihalarini riskli sindikatlashgan moliyalashtirishdir
Investitsiya loyahasini budjetdan moliyalashtirish
Riskli moliyalash
Investitsiya loyihalarini bank kreditlari orqali moliyalashtirish

№138 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya muhitiga ta'sir qiluvchi iqtisodiy omil qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
ishchi kuchi qiymati
siyosiy barqarorlik
ishchi sinf tashkilotchiligi
xalqaro shartnomalarga amal qilish holati

№139 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Loyiha risklari deganda nimani tushunasiz?
Investitsiya loyihalarini amalga oshirishga halaqit beruvchi yoki uning samaradorligini pasaytiruvchi risklar yig'indisidir
Loyihani amalga oshirishdagi noaniqliklar
Loyihani amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan moliyaviy resurslar
Loyiha ishtirokchilari riski

№140 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya institutlari deganda nimani tushunasiz?
Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar

Investitsiyaga oid maslahat beruvchi kompaniyalar
Xorijiy investitsiyalar bilan shug'ullanuvchi firmalar
Ichki investitsiyalar bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar

№141 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 2; Qiyinlik darajasi - 2

Quyida keltirilganlardan qaysi biri loyihalarni o'z mablag'lari evaziga moliyalashtirish manbasi bo'la olmaydi?
Uzoq muddatli kreditlar
Amortizatsiya ajratmasi
Aksioner kapital
Taqsimlanmagan foyda

№142 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

«Lizing to'g'risidagi» qonun qachon qabul qilingan?
1999 y 14 aprel
1999 y 14 mart
1999 y 30 oktyabr
1999 y 2 noyabr

№143 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Offshor zonalar erkin iqtisodiy zonalarining qaysi turiga mansub?
xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan zonalar
savdoga yo'naltirilgan zonalar
ishlab chiqarishga yo'naltirilgan zonalar
texnologik zonalar

№144 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 3

Lizing to'lovi tarkibiga nimalar kiradi?
Amortizatsiya ajratmasi va lizing marjasi, lizing beruvchining foydasi
Sug'urta to'lovi va lizing marjasi
Mahsulot bilan kiradigan hamma xarajatlar

Lizing beruvchining foydasi

№145 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3

Rekratsion zonalar erkin iqtisodiy zonalarining qaysi turiga mansub?
xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan zonalar
savdoga yo'naltirilgan zonalar
ishlab chiqarishga yo'naltirilgan zonalar
texnologik zonalar

№146 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya loyihalarini texnik-iqtisodiy asoslashda qanday tadbirlar amalga oshiriladi?
Texnologik qarorlarni tanlash, loyihaning samaradorligi va hayotiyligini baholash
Xom ashyolarni bashorat qilish orqali zahira resurslaridan foydalanganlikni baholash
Obyekt manzilgohi, infrastukturani baholash
Talab va taklif bashoratlarini hisobga olgan holda mahsulotlar bozorini baholash

№147 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Korxona pul mablag'lari oqimi qanday guruhlanadi?
Pul tushumlari va pul chiqimlari
Kredit va investitsiyalar
Amortizatsiya ajratmalari va foyda
Kreditlar va amortizatsiya jarimalari

№148 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Pul kirimlari va chiqimlari o'rtasidan farq qanday nomlanadi?
sof pul oqimi
pul oqimi
sof pul kirimlari
sof pul chiqimlari

№149 Fan bobi - 2; Fan bo'limi 1 ; Qiyinlik darajasi - 3

Diskontlashtirish kontseptsiyasiga asoslangan usullarni ko'rsatib bering
sof joriy qiymat, rentabellik indeksi, foydaning ichki me'yori
rentabellik indeksi, foydaning oddiy me'yori
qoplash muddati, foydaning oddiy me'yori
foydaning ichki me'yori, qoplash muddati

№150 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya loyihalari iqtisodiy samaradorligini baholashning oddiy usullari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
qoplash muddati, foydaning oddiy me'yori
sof joriy qiymat, rentabellik indeksi, foydaning ichki me'yori
rentabellik indeksi, foydaning oddiy me'yori
foydaning ichki me'yori, qoplash muddati

№151 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya loyihalari iqtisodiy samaradorligini baholashning oddiy usullari nechta?
ikkita
uchta
To'rtta
beshta

№152 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya loyihalari iqtisodiy samaradorligini baholashning diskontlashtirish kontseptsiyasiga asoslangan usullari nechta?
to'rtta
uchta
ikkita
beshta

№153 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Diskontlashtirish nima degani?

Daromaddorlik stavkasiga muvofiq muayyan muddatga keltirilgan nominal summani aniqlash
Nominal summani aniqlash
Muayyan vaqtdan so'ng nominal qiymatni aniqlash
Maksimum foydani aniqlash

№154 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Sof pul oqimi nimani anglatadi?
muayyan muddatdagi pul kirimi va chiqimi orasidagi farq
pul mablag'lari sarfi va tushumlarining joriy davrga bo'lgan nominal summasi
soliq to'lagandan keyingi foyda summasi
muayyan vaqt davomida sarflangan yoki kelib tushgan pul mablag'larining nominal qiymati

№155 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 1

Innovatsiya so'zining ma'nosi...
Yangilik kiritish, tiklash, yangilash
Ichki tartib va undagi o'zgarish
Grekcha qayta tiklash
G'oyalar, fikrlar

№156 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

«Fors-major» holatining vujudga kelish sabablari qaysi?
Tabiiy ofatlar, yong'inlar, zilzila, suv toshqinlari
Rahbariyat va mulkdorlar tarkibidagi tub o'zgarishlar oqibatida menejmentning yomonlashuvi
Mol yetkazib beruvchilarning xom ashyo va materiallarini o'z vaqtida etkazib bera olmasligi
Qarz oluvchining ishlab chiqargan mahsuloti narxining pasayishiga sabab bo'luvchi omillar

№157 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Bozorda tovar (xizmatlar)ga bo'lgan talabning taklifdan oshib ketishi yuz berganda qanday marketing usuli qo'llaniladi?
Demarketing
Rag'batlantiruvchi marketing
Rivojlantiruvchi marketing

Konversion marketing

№158 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 2

Nomoddiy aktivlar bu...
Xo'jalik yuritish faoliyatida uzoq vaqt (bir yildan ko'p vaqt) mobaynida foydalanilgan moddiy ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan mulk obyektlaridir
Sanoat intellektual mulki tarkibiga tegishli hukumat muassasi tomonidan berilgan patent bilan e'tirof etilgan ixtirolar kiradi
Yangi yaratilgan mahsulot, texnologiya va faoliyatni qo'llash, ishlab chiqarish, sotish va nazorat qilish bo'yicha ularni egasiga maxsus davlat idorasi tomonidan berilgan huquq
Ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi rasmiy hujjat bo'lib yil davomida foydalanish huquqini beradi

№159 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Patent-bu?
Yangi yaratilgan mahsulot, texnologiya va faoliyatni qo'llash, ishlab chiqarish, sotish va nazorat qilish bo'yicha ularni egasiga maxsus davlat patentlashtirish idorasi tomonidan berilgan huquq
Ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi rasmiy hujjat nomoddiy aktiv sifatida tan olishning zaruriyati negizida, uni ma'lum vaqt birligi davomida korxona, firma, xo'jalik yuritish subyekti, tadbirkorga daromad keltirishi yotadi
Davlat tomonidan faqat yuridik shaxslarga beriladigan ruxsat bo'lib ular davlatga o'z daromadlarini 1%ini berishlari shart
Mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishda o'zga korxonalarining texnologiya, algoritm, formula va boshqa tashqi ko'rinishlaridan foydalanish huquqi

№160 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Moddiy ashyoviy asosga ega bo'lmagan jami nomoddiy aktivlar xo'jalik subyektlariga nisbatan shartli ravishda nechta yirik guruhga ajratilishi mumkin?
3ta
2ta
4ta
5ta

№161 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Franchayz-bu
Mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishda o'zga korxonalarining texnologiya, algoritm, formula va boshqa tashqi ko'rinishlaridan foydalanish huquqi
Xaridor tomondan faoliyat yuritayotgan kompaniya (firma, korxona, biznes)ni sotib olishda, uning yangitdan tashkil etishga nisbatan qo'lga kiritilgan afzalliklaridir
Raqobat muhitida maqsadli yo'naltirilgan fan texnika natijalari yutuqlarini, yangi texnologik ishlanmalarni joriy etish hisobidan amalga oshirilishi
Foyda olish maqsadida soliq va bojxona organlaridan tegishli tartibda imtiyozlar orqali korxonani yurgazib maksimal darajaga chiqish

№162 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 8; Qiyinlik darajasi - 3

Gudvill-bu
Xaridor tomondan faoliyat yuritayotgan kompaniya (firma, korxona, biznes)ni sotib olishda, uning yangitdan tashkil etishga nisbatan qo'lga kiritilgan afzalliklaridir
Raqobat muhitida maqsadli yo'naltirilgan fan texnika natijalari yutuqlarini, yangi texnologik ishlanmalarni joriy etish hisobidan amalga oshirilishi
Mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishda o'zga korxonalarining texnologiya, algoritm, formula va boshqa tashqi ko'rinishlaridan foydalanish huquqi
Foyda olish maqsadida soliq va bojxona organlaridan tegishli tartibda imtiyozlar orqali korxonani yurgazib maksimal darajaga chiqish

№163 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 3

Tranzit zonalar erkin iqtisodiy zonalarining qaysi turiga mansub?
savdoga yo'naltirilgan zonalar
xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan zonalar
ishlab chiqarishga yo'naltirilgan zonalar
texnologik zonalar

№164 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 2

Antikvar, qimmatbaho suratlar ko'rinishida kiritiladigan investitsiyalar qanday guruhga tegishli?
Nomoddiy investitsiyalar
Kapital investitsiyalar

Real investitsiyalar
moliyaviy investitsiyalar

№165 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatidan olingan daromadning kutilayotgan miqdoridan farqlanish ehtimolligi qanday risk hisoblanadi?
investitsion risk
ekologik risk
ijtimoiy risk
siyosiy risk

№166 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Yuqori risk bilan bog'liq loyihalar qanday nomlanadi?
Venchur loyihalar
Sindikatli loyihalar
Hamkorlikdagi loyihalar
Investitsion loyihalar

№167 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ekologik risklar quyidagilar bo'yicha tasniflanadi:
yuzaga kelish sohasi bo'yicha
investitsiyalash shakli bo'yicha
paydo bo'lish manbasi bo'yicha
investitsiyalash obyekti bo'yicha

№168 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Risklarni boshqarishning asosiy maqsadi nimadan iborat?
risklarni pasaytirish hisoblanadi
risklarni xorijiy investorga yetkazish
risklar mohiyatini tadbirkorlarga tushuntirish
risklar ijobiy tomonlarini o'rganish

№169 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya risklari qanday yo'llar orqali pasaytiriladi?
riskni sug'urtalash
riskni oldini olish uchun bankdan kredit olish
hukumatdan subsidiyalar olish
soliq imtiyozlarini yanada ko'paytirish

№170 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Risklarni qanday jihatdan taqsimlash mumkin
Sifat va miqdor
Risklarni tasniflash
Risklarni sifatli baholash
Risklarni miqdoriy baholash

№171 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Quyidagilardan qaysi biri xususiy kapital tarkibiga kirmaydi?
ssuda kapitali
rezerv kapital
qo'shimcha kapital
ustav kapitali

№172 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 1

Milliy xo'jalik komplekslarining o'zaro yaqinlashishi va bir-biriga kirib borishi jarayoni qanday ataladi?
integratsiya
modernizatsiya
diversifikatsiya
innovatsiya

№173 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Risklarni baholash deganda nima tushuniladi?

Risk darajasini sifat va miqdor jihatdan aniqlash tushuniladi
Buxgalteriya hisob-kitoblari orqali baholanadi
Sug'urta kompaniyalari baholashi orqali
Baholash kompaniyalari baholashi orqali

№174 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Risk darajasi nima sababdan sifat va miqdor jihatdan baholanadi?
Riskni baholash uchun
Riskni boshqarish uchun
Riskni taqsimlash uchun
Riskni sug'urtalash uchun

№175 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Sanoat tarmog'i iqtisodiyotning qaysi sektori tarkibiga kiradi?
Iqtisodiyotning real sektori
Iqtisodiyotning moliyaviy sektori
Iqtisodiyotning ijtimoiy sektori
Iqtisodiyotning huquqiy sektori

№176 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Ekspluatatsiya xarajatlarining oshishi, brak foizlarining kattaligi, ekologik normativlarga mos kelmaslik kabi sabablar qaysi riskni keltirib chiqaradi?
Konstruktsion va texnologik risk
Ish va obyekt sifatining pastligi riski
Qurilishni o'z vaqtida tugallanmaslik riski
Boshqaruv riski

№177 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Birjalar iqtisodiyotning qaysi sektori tarkibiga kiradi?
Iqtisodiyotning moliyaviy sektori
Iqtisodiyotning real sektori

Iqtisodiyotning ijtimoiy sektori
Iqtisodiyotning huquqiy sektori

№178 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Risklarni boshqarish bu:
Risk va foyda miqdorining oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan harakatlardir.
Risklarni pasaytirish yo'llarini qo'llashga qaratilgan harakatlardir.
Risklarni tahlil qilish va baholash usullarini o'rganishga qaratilgan harakatlardir.
Risk va uning paydo bo'lish ehtimolligining oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan harakatlardir.

№179 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 3

O'zbekistonda kichik biznes subyekti maqomini berishda qaysi mezondan foydalaniladi?
Ishlovchilar soni
Ishlab chiqarish quvvatlari
Sotilgan mahsulot miqdori
Asosiy fondlar qiymatining miqdori

№180 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya risklarini boshqarish bosqichlaridan risk omilini aniqlash deganda nimani tushuniladi?
Risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushuniladi.
Risk oqibatida kelib chiqadigan zararlarni aniqlash tushuniladi.
Risklarni oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni izlab topish tushuniladi.
Risk oqibatida ko'riladigan zararlarni sug'urtalash tushuniladi.

№181 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Risklarni tahlil qilish va baholashning stsenariylar usulida loyihaning pessimistik stsenariysida ko'rsatkichlarning qanday miqdori olinadi?
Omillarning "eng yomon" bo'lgan miqdoridan, ya'ni masalan, sotish hajmining pastligi, past narxlar, yuqori xarajatli loyiha variantidan foydalaniladi.
Omillarning "eng yaxshi" bo'lgan miqdoridan, ya'ni masalan, sotish hajmining yuqori ligi,

maxsulotning yuqori narxlari, past xarajatli loyiha variantidan foydalaniladi.
Omillarning “eng yaxshi” va “eng yomon” bo’lgan miqdoridan foydalaniladi.
Omillarning “eng yaxshi” va “eng yomon” bo’lgan miqdorlarining o’rtachasidan foydalaniladi.

№182 Fan bobi - 2; Fan bo’limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Ma’muriy risklar deganda nimani tushunasiz?
Loyiha kompaniyalari va loyiha faoliyatining boshqa ishtirokchilarini davlat nazorat va tartibga solish boshqarmalaridan turli litsenziyalar, ruxsatlarni olishi bilan bog’liq risklar tushuniladi.
Loyiha faoliyatining barcha faza va bosqichlaridagi menejment darajasining pastligi va xatolari bilan bog’liq risklar tushuniladi.
Investitsiya risklarini boshqarish bilan bog’liq risklar majmui tushuniladi.
Ishlab chiqarish riskining bir turi bo’lib, boshqaruvchi shaxsning tajriba va malakasini etarli darajada emasligi natijasida ro’y beradigan risklar tushuniladi.

№183 Fan bobi - 2; Fan bo’limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Qanday sharoitlar risk holatiga ko’proq ta’sir qiladi?
Muqobil variantning mavjudligi.
Muqobil tanlovning zarurligi.
Tanlanayotgan muqobil tanlovning mavjudlik ehtimolligini baholash imkoniyati.
Noaniqlikning mavjudligi.

№184 Fan bobi - 2; Fan bo’limi - 9; Qiyinlik darajasi - 3

Investitsiya risklarini baholashda ehtimollikka asoslangan usullar quyidagi javoblarning qaysi birida to’g’ri ko’rsatilgan?
Subyektiv ehtimollik usuli, obyektiv ehtimollik usuli, aralash usul.
Subyektiv va obyektiv ehtimollik usullari
Ekspert-analitiklar usuli, analogiya usuli, sof joriy qiymat usuli.
Riskni hisobga oluvchi foiz stavkalar usuli, sezgirlik tahlili usuli, barqarorlikni tekshirish usuli.

№185 Fan bobi - 1; Fan bo’limi - 7; Qiyinlik darajasi - 1

Quyidagilardan qaysi biri kichik biznes subyektlari tarkibiga kirmaydi?
Transmilliy kompaniyalar

Yakka tartibdagi tadbirkorlar
Mikrofimalar
Oilaviy tadbirkorlik

№186 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Oferent – bu....
Tenderda qatnashuvchi da'vogar
Tenderda qatnashish uchun taklifnoma
Tender hujjatlari
Tenderni uyushtiruvchi

№187 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 2

Oferta – bu....
Tenderda qatnashish uchun taklifnoma
Tenderda qatnashuvchi da'vogar
Tender hujjatlari
Tenderni uyushtiruvchi

№188 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 1; Qiyinlik darajasi - 1

Hududiy joylashtirilish bo'yicha investitsiyalarning turlarini ko'rsatib bering.
Ichki va tashqi investitsiyalar
Moliyaviy, real va intellektual investitsiyalar
To'g'ri chet el investitsiyalari va davlat investitsiyalari
Portfel va portfelsiz investitsiyalar

№189 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatini “Fiskal siyosat” orqali tartibga solish deganda nimani tushunasiz?
Soliq va bojxona imtiyozlari orqali
Qisqa muddatli kreditlar berish orqali
Inflyatsiyani jilovlash orqali

Imtiyozli kredit stavkalari orqali

№190 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Investitsiya faoliyatini “Monetar siyosat” orqali tartibga solish deganda nimani tushunasiz?
Inflyatsiyani jilovlash orqali tartibga solish
Bojxona imtiyozlari orqali tartibga solish
Amortizatsiya ajratmalari bo'yicha imtiyozlari orqali tartibga solish
Soliq imtiyozlari orqali tartibga solish

№191 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 7; Qiyinlik darajasi - 2

Diversifikatsiya nima?
portfelni ko'plab investitsiyalardan tashkil etish orqali riskni pasaytirishga mo'ljallangan strategiya
faqatgina firmaga ta'sir etadigan risk omillari
iqtisodiyot bo'yicha yoyilgan risk bo'lib, butun bozorga ta'sir etadi
kapitalga tasir qiluvchi omillarni o'rganish va baholash

№192 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 3

Xalqaro Valyuta Fondi qachon tashkil etilgan va uning maqsadini aniqlang?
1945 yilda tashkil etilgan, maqsadi a'zo mamlakatlarning valyuta-moliya siyosatini muvofiqlashtirish;
1974 yilda tashkil etilgan, maqsadi a'zo mamlakatlarga imtiyozli kreditlar ajratish;
1976 yilda tashkil etilgan, maqsadi a'zo mamlakatlarga transhlar ajratish
1962 yilda tashkil etilgan, maqsadi a'zo mamlakatlarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish;

№193 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Korporatsiyaning dividend to'lashi birinchi navbatda bo'yicha to'lanadi.
imtiyozli aksiyalar
oddiy aksiyalar
yumshoq aksiyalar
qattiq aksiyalar

№194 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 5; Qiyinlik darajasi - 2

Quyida keltirilganlardan qaysi biri korporatsiyalarning xususiyatlari hisoblanadi?
yirik kapitalni jamlaydi
faqat yopiq ko'rinishda bo'ladi
faqat ochiq ko'rinishda bo'ladi
obligatsiya chiqarmaydi

№195 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Milliy iqtisodiyotga chet el investitsiyalari asosan qaysi shaklda jalb qilinmoqda?
Korxona ustav kapitalida ulush qo'shib qatnashish orqali
Lizing shartnomalari asosida
Tenderlarni o'tkazish orqali
Hukumat kafolati ostida

№196 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 3

Portfel xorijiy investitsiyalarni amalga oshirish shaklini ko'rsating?
xorijiy korxona ustav kapitali aksiyalar paketining 10% dan kam qismiga egalik qilish va nazorat huquqining mavjud emasligi
xorijiy korxona ustav kapitali aksiyalar paketining 30% dan ortiq qismiga egalik qilish va to'liq nazorat huquqiga ega bo'lish
xorijiy korxona ustav kapitali aksiyalar paketining 20% dan kam qismiga egalik qilish va nazorat huquqiga ega bo'lish
xorijiy korxona ustav kapitali aksiyalar paketining 50% dan kam qismiga egalik qilish va qisman nazorat huquqiga ega bo'lish

№197 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 6; Qiyinlik darajasi - 2

Sindikatlilik kreditlash
Loyihaviy moliyalashtirishning bir shakli
Venchurli moliyalashtirishning bir ko'rinishi
Qisqa muddatli kreditning bir turi
Faqat jismoniy shaxslarga beriladigan kredit turi

№198 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 9; Qiyinlik darajasi - 1

Tender – bu ...
Tanlov savdolari
Qimmatli qog'ozlar bitimi
Investorlar kelishuvi
Ko'chmas mulk bozori

№199 Fan bobi - 2; Fan bo'limi - 3; Qiyinlik darajasi - 2

Moliyaviy instrumentlar – bu
Pul mablag'lari, to'lov hujjatlari, qimmatli qog'ozlar
Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkasi
Nomoddiy aktivlar
Korxonaning asosiy fondlari

№200 Fan bobi - 1; Fan bo'limi - 4; Qiyinlik darajasi - 2

Portfel xorijiy investitsiyalar kiritish shaklini xususiyatlab bering .
bir nechta korxonalarning aksiya va obligatsiyalariga egalik qilish
faqat bitta korxonaning aksiya va obligatsiyalariga egalik qilish
faqat bitta korxonaning ko'p miqdordagi aksiyasiga egalik qilish
bir nechta korxonalarning ko'p miqdordagi aksiyasiga egalik qilish

Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash va nazorat qilish me'zonlari

Fandan talabaning bilimini baholash 5 baholik tizimda amalga oshiriladi.

Fandan nazorat turlari. Fandan talaba(lar)ning bilimini nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Fandan nazorat turlari bo'yicha topshiriqlarning mazmuni talabaning bilimini xolis, ob'ektiv va aniq baholash imkoniyatini ta'minlaydi.

Oraliq nazorat (ON) semestr davomida o'quv jarayoni jadvaliga muvofiq o'quv mashg'ulotlari davomida 1 marta o'tkaziladi. (O'quv semestri davomida haftasiga 2 akademik soatdan kam bo'lgan fanlar bo'yicha ON o'tkazilmaydi).

ON bo'yicha talabaning bilimini baholash fandan o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Talaba fandan yakuniy nazorat turi o'tkaziladigan muddatga qadar ONni topshirgan bo'lishi shart. ONni topshirmagan, shuningdek undan "2" (qoniqarsiz) baholangan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat (YaN) talabaning bilimini baholash o'quv mashg'ulotlarini olib bormagan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Fandan o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi yakuniy nazoratni o'tkazishda ishtirok etmaydi.

YaN shakli kafedra tomonidan belgilanadi hamda u semestr yakunida o'quv jarayoni jadvaliga muvofiq quyidagi mezonlarga asosanib o'tkaziladi:

Baho	Talabaning bilimiga qo'yilgan talablarning asoslanishi
5 (a'lo)	talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
4 (yaxshi)	talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
3 (qoniqarli)	talaba olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda;
2 (qoniqarsiz)	talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

Talaba fandan baholanishi natijasidan norozi bo'lgan taqdirda, baholash natijasi e'lon qilingan vaqtdan boshlab 24 soat davomida apellyatsiya berishi mumkin.

YaNga kirmagan yoki kiritilmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baholangan talaba akademik qarzdor hisoblanadi. Fandan akademik qarzdor talabaga nazorat turlari(ON va YaN)ni qayta topshirish uchun 1 oy muddat beriladi.

Nazorat turlarini o'tkazilish tartibi buzilganligi aniqlangan hollarda o'tkazilgan nazorat turlarining natijalari bekor qilinishi hamda tegishli nazorat turi qaytadan o'tkazilishi mumkin. Fandan nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "3" (qoniqarli) yoki "4" (yaxshi) yohud "5" (a'lo)ga baholanganda, nazorat turini qayta topshirishga yo'l qo'yilmaydi.

Baholash natijalarini qayd qilish. Fandan talabalar bilimini baholash shu kunning o'zida (yozma ish shaklida amalga oshirilgan hollarda 3 kundan ko'p bo'lmagan muddatda) akademguruh jurnalida qayd etib boriladi. Talaba nazorat turi o'tkazilgan vaqtda uzrli, sabablarsiz qatnashmagan hollarda akadem guruh jurnaliga "0" belgisi yozib qo'yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: O'zbekiston, 2017. – 76 b.
2. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 26 oktyabrdagi “Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi ПФ-4853-sonli Farmonida belgilangan ustuvor yo'nalishlar.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 maydagi “Nukus-farm”, “Zomin-farm”, “Kosonsoy-farm”, “Sirdaryo-farm”, “Boysun-farm”, “Bo'stonliq-farm” va “Parkent-farm” erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida”gi Farmonida belgilangan ustuvor yo'nalishlar.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 avgustdagi “O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
7. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: “O'zbekiston” NMIU, 2018.-88 b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: “O'zbekiston”, 2017. – 104 b.
9. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: “O'zbekiston”, 2017. – 48 b.
10. Z. Bodie, A. Kane, A. Marcus. Investments.–10th Edition. McGraw-Hill Education, New York, 2014.
11. R. DOLZER, C. SCHREUER. Principles of International Investment Law. Oxford University Press Inc., New York. 2008.
12. Zoyirov L.S, Asamxodjayeva Sh.Sh, Yunusova S.B. Investitsiya. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 652 b.
13. Зайиров Л.С, Насиров Э.И, Ханова Н.Ф, Асамходжаева Ш.Ш. Инвестиции. Учебное пособие. – Т.: Иқтисод-молия, 2019. – 448 с.
14. Зайиров Л.С, Ханова Н.Ф. Инвестиции. Учебник. – Т.: Иқтисод-молия, 2019.
15. Mamatov B.S., Xo'jamqulov D.Yu., Nurbekov O.Sh. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod -moliya, 2014. – 608 b.
16. Mustafakulov Sh.I. Investitsion muhit jozibadorligi. Ilmiy-amaliy qo'llanma. T.: Baktriya press, 2017. – 320 b.
17. Nasirov E.I., Asamxodjayeva Sh.Sh. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2020.
18. Сабирова Л.Ш., Носиров Э.И. Иностранные инвестиции: Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2016.- 150 с.
19. Сабирова Л.Ш., Хужамкулов Д.Ю. Инвестиция. Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2019.- 254 с.
20. Юзвович Л.И., Дегтярев С.А., Князева Е.Г. Инвестиции. Учебник. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2016. – С. 259.
21. Z. Bodie, A. Kane, A. Marcus. Investments.–10th Edition. McGraw-Hill Education, New York, 2014
22. Хамидова Ф.А. Приоритетные направления привлечения финансовых инвестиций. Монография. – Т.: Иқтисод-молия, 2014. – 115 с.
23. Шимширт Н.Д., Копилевич В.В., Холодова Е.И. Современная инвестиционная и инновационная политика государства : учебно-методическое пособие. – Томск: Издательский Дом ТГУ, 2016. – С.102.
24. Юзвович Л.И., Дегтярев С.А., Князева Е.Г. Инвестиции. Учебник. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2016. – С. 259.